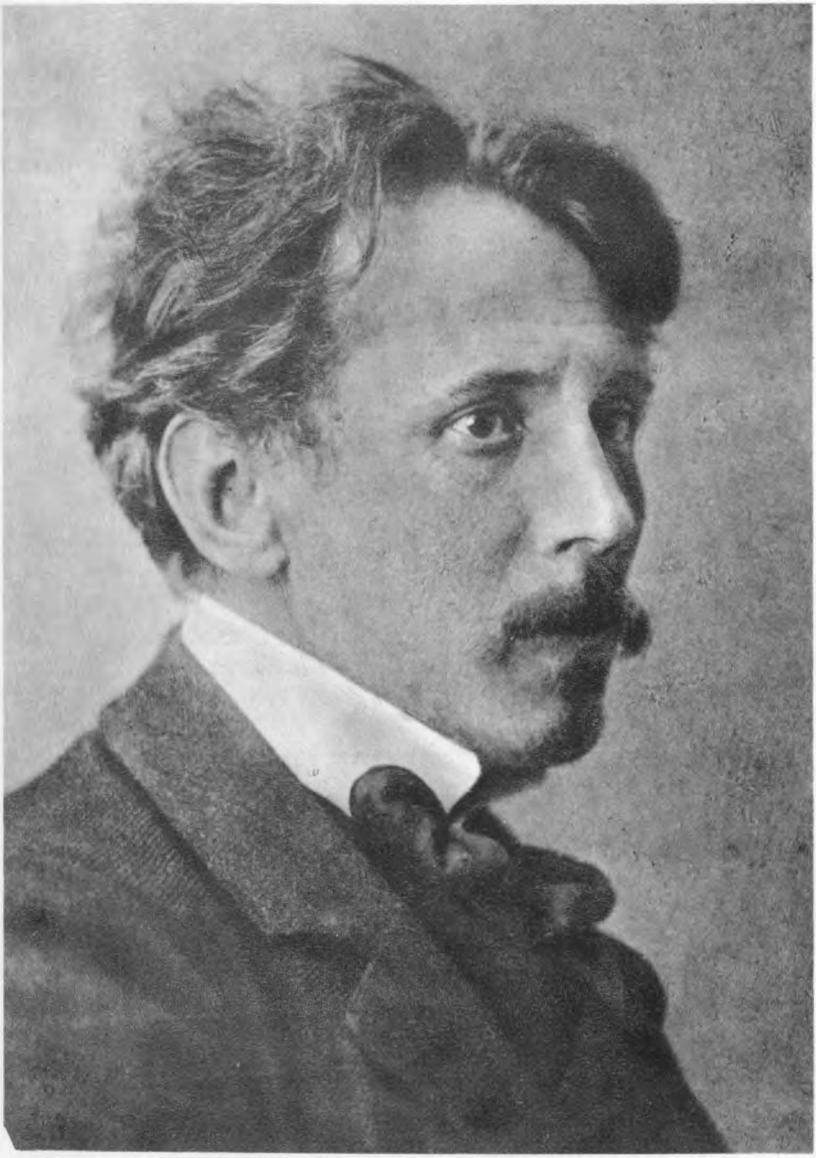
STASYS YLA

M. K. ČIURLIONIS
KŪRĖJAS IR ŽMOGUS

MIKALOJUS KONSTANTINAS ČIURLIONIS, 1908
(1875—1911)

STASYS YLA

M. K. ČIURLIONIS
KŪRĖJAS IR ŽMOGUS

DR. KAZYS PEMKUS
ARCHYVAS

AMERIKOS LIETUVIŲ BIBLIOTEKOS LEIDYKLA
LITHUANIAN LIBRARY PRESS, INC.
Chicago, Illinois
1984

.071.1
-03

M. K. ČIURLIONIS: KŪRĖJAS IR ŽMOGUS, **Stasys Yla**

Išleido **Amerikos Lietuvių Bibliotekos Leidykla**/
Lithuanian Library Press, Inc.
3001 W. 59th St., Chicago, IL 60629, USA

Spaudė M. Morkūno spaustuvė

Tiražas 1200 egzempliorių

Kaina 15 dol.

M. K. ČIURLIONIS: KŪRĖJAS IR ŽMOGUS/
M. K. ČIURLIONIS: THE ARTIST AND THE MAN*

By STASYS YLA

Published by Lithuanian Library Press, Inc., 1984

Library of Congress Catalog Card No. 83-83345

ISBN 0-932042-25-2

* For Summary in English see page 10

MO54

PRATARMĖ

Čiurlionis gyveno neilgai — vos 35 metus ir vystė savo kūrybines galias trijose plotmėse: muzikoj, dailėj, literatūroj. Muzikos mokėsi keliolika metų, o tapyboj, mažai tesimokęs, dirbo tik šešetą. Literatūros nesimokė jokioj mokykloj . . . Pasaulyje tačiau garsėja kaip dailininkas, prisimenant, kad buvęs ir muzikas. Literatūrinis talentas daugeliui beveik nežinomas, o jis, nors negausus, taip pat spalvingas.

Spalvingas ir raiškus jo paties paveikslas. „Atsimenu, — rašo dail. M. Dobužinskas, — jo nepaprastas mėlynas, tragiškas akis su įtemptu žvilgsniu . . ., gerą ir nedrąsią šypseną" (MKČ 1938,95). „Atsimenu jo skambų juoką — ilgą, tęsiamą, — rašo sesuo Jadvyga, — tačiau atsimenu jį ir tylų, susimąsčiusį, sėdintį darželio altanoje ar vaikščiojantį darželio taku . . . Tik niekad nematėme jo užsirūstinusio ant savųjų" (Atsm 16).

Jis „turėjo lygų, švelnų ir gana stiprų balsą . . . Kalba jo buvo paprasta, bet raiški ir vaizdinga . . . Kalbėjo negreitai. Buvo gyvas, atviras, nuoširdus ir mėgo dalintis įspūdžiais . . . Būdavo kuklus, bendraudamas su žmonėm, ir nenorėdavo išsiskirti iš kitų" (tp 15). O išsiskyrė savo asmenybe, išsilavinimu, kūrybiniu intensyvumu ir originalumu. Išsiskyrė giliu žvilgsniu į gamtą, žmogų ir visą visatą.

Kūrybinis išsiskyrimas — po jo mirties — sukėlė patetiškų bangų, ir prasidėjo „kūryba" apie patį Čiurlionį — iškiliu tonu, aukštom frazėm, įvairiom prielaidom. Realus Čiurlionis, kai sklaidai jo laiškus ir artimųjų atsiminimus, atrodo paprastesnis. Tame paprastume stebina asmenybės integralumas, kūrybinis veržlumas, herojiška grumtis su gyvenimo kliūtimis ir optimistinis lyrinis nusiteikimas.

Kaip jis išaugo — kokioj prigimties dirvoj, kokių įtakų veikiamas ir kokių sukėlė atgarsių ligi mūsų dienų, yra šios apybraižos tikslas. Ruošta ji taip, kad suprastų kiekvienas, o svarbiausią, kad pajustų kūrėją ir žmogų.

LEIDĖJŲ ŽODIS

Su šia paskutiniąja savo knyga, autorius (kun.) Stasys Yla nebaigia savo kūrybinio gyvenimo, bet kartu su Čiurlioniu eina 'procesijos priekyje', perduodamas ateinančioms kartoms kūrėjo dvasią, rodydamas nepaprastą jojo meninę jėgą ir su tuo susijusį **žmogiškumą,** *būdingą daugeliui kūrėjų.*

Netikėta autoriaus mirtis (1983.III.24) sulėtino knygos išleidimą; teko savo jėgomis užbaigti paskutinius darbus. Autoriaus ir Leidyklos vardu reiškiu nuoširdžią padėką poetui Kaziui Bradūnui už sugestijas ir pastabas; Alinai Skrupskelienei už knygos santrauką, o Nijolei Gražulienei už išvertimą jos anglų kalbon; Aldonai Veselkienei ir Tomui Leipui už vardų rodyklės sudarymą ir talkininkavimą techniniame darbe; Morkūno spaustuvės personalui už knygos atspausdinimą.

Autoriui buvo prisiųsta daug nuotraukų, iškarpų, už kurias taip pat dėkoju Romui Karužai, Ignui ir Rapolui Serapinams, Vyteniui Čiurlioniui, Jurgiui Mikailai ir visiems, prisidėjusiems prie šios knygos leidimo.

Ypatinga padėka priklauso šios knygos mecenatams: autoriaus broliui Jonui Ylai, paskyrusiam 5000 dol. ir Petronelei Strumskienei, paaukojusiai 1000 dol. savo vyro Motiejaus Strumskio atiminimui.

Petras Aleksa

TURINYS

Pratarmė 5
Leidėjų žodis 6
M. K. Čiurlionis: The Artist and the Man 10

I SKYRIUS: **MUZIKA — PIRMOJI JO KALBA** **15**
Pirmgimis tėvų pasaulyje 16
Vaikystė ir draugystės 20
Plungės orkestro mokykloje 25
Fortepijono ir kompozicijos studijos Varšuvoje 30
Atostogos savoje sodyboje 36
Pirmieji metai po studijų Varšuvoje 40
Pirmieji metai po studijų Varšuvoje 40
Laiminga studijų pradžia Leipzige 46
„Atvėso užsidegimas viskam, kas leipcigiška" 55
Pagaliau atostogos Druskininkuose 60
Čiurlionių kvartetas Varšuvoje 68

II SKYRIUS: **TAPYBA — PIRMOJI JO MEILĖ** **73**
Raigardo skičai 74
Pirmoji tapybinė simfonija 78
„Žvalgykis nuo aukštų bokštų!" 83
„Kolegų ir kolegių esu pripažintas" 85
Mokyklos „plain air" Arkadijoje 89
Profesorius išeina kovon prieš studentą 92
„Turėjau stoti prieš Stabrausko ir Krzyžanowskio teismą" ... 97
„O į Afriką turbūt važiuosim, Povilai!" 99
Tapybinis šuolis trečiąjį studijų pusmetį 102
„Baisiai užsidegiau gamtą studijuoti" 105
Karalaičių kelionė Nemunu 110
„Įsivaizduok, buvau Kaukaze!" 113
Tautinio judėjimo atgarsiai šeimoje 118
„Čiurlionis, kilme lietuvis", Petrapilio parodoje 121
„Aplankiau keturiolika galerijų" 124
„Suruošėm pirmąją lietuvių dailės parodą" 129
„Noriu visam laikui persikelti į Vilnių" 134

III SKYRIUS: **SAVA KULTŪRA — JO RŪPESTIS** **139**
Vilniaus kanklių choro vadovas 140
Ryšiai su veikiančiais lietuviais 143
Kultūros rūmų projektas 146
Bandymas patekti į muzikos mokyklą 149
Antrosios dailės parodos organizatorius 154
Du poliai menininko orbitoje 161
Čiurlionis Kaune, „iš tolo į jį žiūrint" 167
Druskininkuose gimsta naujos sonatos 170
Kūrybingos atostogos Palangoj ir Plungėj 176
Pražvalgos Petrapilyje ir Druskininkuose 181

IV SKYRIUS: **JŪRATĖ — JO NEBAIGTOJI OPERA** **189**
Pažintis su dail. M. Dobužinskiu 190
Ryšiai su Petrapilio lietuviais 196
„Niekam nesakyk apie mano materialinę padėtį" 201
„Žmogau, Tu mano vienintelis, Jūrate mano!" 204
„Negaliu atsikratyti minčių apie Jūratę" 207
„Parodų reikalai susikomplikavo" 210
„Stebuklingesnės dienos jungtuvėms neįmanoma išgalvoti" .. 213
„Dabar jau eisime drauge su šypsena lūpose" 217
Antras pobūvis su Sofija Petrapilyje 222

V SKYRIUS: **LAIKAS FINALINĖSE JO RUNGTYNĖSE** **231**
Jaunavedžių pavasaris Druskininkuose 232
Šiaudų liepsnoj prabyla Jakštas 236
Antroji kūrybiška vasara Plungėje 241
„Suprastum mane, jeigu turėtum seserį" 246
Paskutinė kelionė rusų sostinėn 255
Žmonos belaukiant Petrapilyje 261
Žmona vėluoja, o jis negaluoja 263
Ligonis grįžta į Druskininkus 268
Gydimo metai Raudondvaryje 271
Mir Iskusstva ir Kandinskio dėmesys Čiurlioniui 278
Paskutinės jo ašaros ir motinos rauda 281

VI SKYRIUS: **„NORĖČIAU, KAD MANE SUPRASTŲ"** **287**
Pomirtinės parodos Lietuvoj ir Rusijoj 288
Mirties metinės Petrapilyje 293
Paveikslams grįžus savon žemėn 296
Apollono leidinys Čiurlioniui 299
Rūpestis Čiurlionį suprasti — pavojus prarasti 306

Čiurlionis — tautinės idėjos reiškėjas 312
Paveikslų pakelė į laikiną galeriją 316
Biografijos ir monografijos belaukiant 322
„Didžiojo sfinkso sielos kalba" 326
Čiurlionio biennium 1935 ir 1936 metais 329
Pirmoji monografija vakarietine kalba 334
Čiurlionis ir Nobelio laureatas Rollandas 337

VII SKYRIUS: **PAKELIUI Į PASAULINĮ DĖMESĮ** **341**
Realistai plaka mistiką 342
Vakariečiai domisi abstraktistu 349
Čiurlionis Paryžiaus dvikovoje 352
Jo vardas meno leidiniuose 355
Sukaktys krašte ir išeivijoj 361
Išskirtinas tarp abstrakto pretendentų 365
Realistai gina Čiurlionį nuo abstraktistų 369
Naujos sukaktys ir atgarsiai svetur 373
Egzilė ieško vidurio 382
Fenomenas, vadinamas Čiurlioniu 387
Čiurlionio šimtmetis 390

VIII SKYRIUS: **KŪRĖJO VISUMOS BEIEŠKANT** **403**
Asmenybės bruožai 404
Pasaulėžiūra ir pasaulėjauta 413
Aplinka ir laikas 422

Pastabos ir paaiškinimai 431
Santrumpos 443
Bibliografija 445
Iliustracijų rodyklė 453
Pavardžių rodyklė 457

ČIURLIONIS: THE ARTIST AND THE MAN

That the reader would come to know both the "artist and the man" was the wish of the Reverend Stasys Yla, author of this book, who, because of his untimely death, was fated never to see in print the fruit of his endeavors. Such a psychological approach — the attempt to reveal the innermost being of a man — is characteristic of the works of Yla, a prolific writer, author of a dozen studies and numerous articles, who was both a journalist and a poet and also an amateur artist.

Thus it is not simply a skeletal figure of Čiurlionis that emerges from these pages but Čiurlionis the artist and the man who comes to life here with his dreams, his motivations, his inspirations, and his thought processes. This is the portrait of an astonishingly well-integrated personality, one who looked at Man, Nature, and the Universe with a most perceptive glance, a man who struggled courageously against the obstacles in his way as he strained to attain his artistic goals.

The creative artist is ofttimes doomed to be unappreciated by his contemporaries, for he is several generations ahead of his times. Such artists are understood only by future generations. The name of Čiurlionis was for a long time familiar only to a narrow circle of family members, his closest friends, and a few of the most perceptive persons in the world of art. Since his death, his achievements have become recognized throughout the world, and the name of Čiurlionis is now well-known at the better art museums of the western world. He is known yes, but he has yet to take his rightful place, for there is still much controversy as to who he is — whether a phenomenon, prophet, or sphinx.

It was as a composer-musician that Čiurlionis began his trek to the heights of the artistic world. This long and arduous journey in search of the best means of artistic self-expression Čiurlionis undertook with an ardent, uncompromising, and persevering heart.

The family into which Čiurlionis was born was a musical one. His brothers and his sisters — all nine of them — would argue as to whose turn it was to play the prized piano. He himself was extraordinarily gifted. His first music teacher was his father, an organist. The boy who could play complicated pieces by ear when he was five years old soon began to fill in for his teacher at the church organ. Regular piano lessons followed from a nearby music teacher, who realized before long that she had nothing further to teach her talented pupil. The eager young musician was sent to the town of Plungė to a music school sponsored by Duke Oginskis, where he learned to play other musical instruments and joined the school's orchestra. Here he also learned how to perfect orchestrations.

Duke Oginskis took an interest in this promising young musician and granted him a scholarship. Soon Čiurlionis began further musical studies at the Warsaw Conservatory of Music. His talent for composing became evident, and Čiurlionis began to compose musical pieces with great enthusiasm. His compositions were praised by his professors, applauded by his friends, encouraged by his sponsor, but at times public honors escaped him because of various intrigues and the fact that he was a Lithuanian — a foreigner. Short pieces for the piano, such as fugues and preliudes, were followed by a symphonic poem, *Miške* (In the forest).

At last the coveted diploma was attained, and there was jubilation among his friends and his family members, but Čiurlionis strove onward; he began to attend the music conservatory of Leipzig and broadened his musical education due to the different musical climate at this school. His work was once again rewarded with a diploma, attesting to his talent, his abilities, and his creativity.

He then returned to the Warsaw Conservatory of Music, but this time as a teacher, and while teaching others, he himself continued to compose music, gradually freeing himself of others' influences and beginning to create truly original music. It seemed to his friends and his relatives that he had achieved his goal, that now he had only to apply himself to fostering his musical talents and creating musical works of note, but Čiurlionis had reached a turning point in his life.

He had previously done some sketching while studying music in Plungė and during trips to Palanga, a resort town, with the school orchestra. Resolutely, convinced that his future lay in the world of art rather than music, he devoted himself to a brush and a palette. This changeover was accomplished with much soul-searching, for he had to decide whether to begin anew, this time studying art, or to be only an amateur painter.

His music teachers and colleagues were amazed, his sponsor was totally opposed, his friends did not approve; but Čiurlionis was accustomed to listening to an inner voice, and disregarding all obstacles "chose the world of colors as my aim in life."

Returning to Warsaw, Čiurlionis earned his keep by giving music lessons and began taking art lessons and attending the Academy of Art. Some time later he returned to Lithuania, to Vilnius. His interest in his roots led him to participate in the Lithuanian National Rennaisance movement. While working as a choir master, Čiurlionis exhibited his paintings in the first and the second exhibitions of Lithuanian art. They got a varied reception. Most of his countrymen failed to understand his work, and some of the critics were harsh. After vacationing in Palanga and a short sojourn in Druskininkai, Čiurlionis went to Petrograd, Russia. It was here that his art received the most favorable reception by a group of modern Russian artists.

While in Vilnius, he had met a young writer, the intelligent and well-educated Sofija Kymantas. They married in 1909 on New Year's Day. The two newlyweds were planning to work together on an opera to be titled *Jūratė* — he composing the music and she writing the libretto. Searching but failing to find steady employment, Čiurlionis could not settle down but moved about from place to place: Petrograd, Druskininkai, Sofija's birthplace, and Palanga. This period in his life seems to have been the most productive creatively. Čiurlionis was close to finding work as a stage set designer in Petrograd when he was taken ill.

He was brought back to Druskininkai, then transferred to a sanitarium. At times he seemed almost well, but relapses recurred and he would become lost in a private world of his own. He was about to be discharged from the sanitarium when a minor illness developed into the pneumonia that ended his life.

Throughout his lifetime Čiurlionis had to struggle against bouts of severe depression which alternated with and paralyzed his periods of creativity. His inner fires — the unbearable intensity of his genius — must have consumed him.

Čiurlionis had always yearned to be understood. His paintings, however, were astonishing in their originality. What he portrayed had never been seen before and was difficult to understand. His art was controversial. It was unappreciated when he first began to exhibit, and later, alongside those who sincerely held his work in high regard were those who mocked it.

Difficult as this artist's road to recognition has been, it is now evident that his fame has not faded after his death. On the contrary, more and more interst is being shown in his works. His name is mentioned together with Kandinski's as critics, some admirers of the first, some devotees of the second, argue which was the first abstractionist. Major art critics, artists, and writers of all nationalities — Lithuanians, Russians, Germans, and Frenchmen — are studying Čiurlionis' art in the quest of the source of his creative inspiration.

As the times in which Čiurlionis lived fade ever more into the past, new ways for the better understanding of his creative works are being found, ways which result in a better appreciation of his multitalented personality.

ALINA SKRUPSKELIENĖ

Translated from the Lithuanian by NIJOLĖ GRAŽULIENĖ

Čiurlionio gyvenimas vertas gero romano — psichologinio, panašaus į Van Gogho dramą. Sunku išvengti šio palyginimo. Čiurlionis, kaip ir Vincentas, pradeda reikštis ne dailininku . . . Su atkaklia kaimiečio ištverme jis mokosi tapyti, beveik niekieno nepadedamas. Jo įsidėmėtini paveikslai, kaip ir Van Gogho, atsiranda vos keleto metų bėgyje. Jis ir palūžta, įveiktas savo genijaus aukšto — stipraus intensyvumo . . .

Yra kažkas būdinga gyvenime, kaip šis . . . Abu — Van Goghas ir Čiurlionis buvo reformatoriai — pranašai: stengėsi priešintis mechanizuoto ir komplikuoto pasaulio spaudimui, bandė kovoti už giliau suvoktą herojinį gyvenimą, mėgino atskleisti tikrąją gyvenimo ir visatos prasmę . . .

Čiurlionio gyvenimo fonas betgi buvo skirtingas ne tik nuo Van Gogho, bet ir nuo bet kurio Vakarų europiečių dailininko.

George M. A. Hanfmann

Art Bulletin, 1939, June

PIRMAS SKYRIUS

MUZIKA — PIRMOJI JO KALBA

Užgimė muzika drauge su žmogaus siela,
ir tai yra jo svarbiausioji ir
pirmutinė kalba.

M. K. Čiurlionis

Čiurlionis gimė šeimoj, kuri buvo gausi, darni, truputį uždara ir siekianti kažko daugiau — muzikų šeima . . . „Muzika užpildė visą šeimos gyvenimą; ji buvo reikalinga kaip grynas oras, kaip saulė . . . — rašo sesuo Jadvyga. — Tai buvo kažkoks dvasinis pasaulis, kuris koncentruodavo dėmesį, padėdavo perprasti kas gera ir vertinga" (Atsm 185-86).

„Mane nustebino visų skambinimas, — pastebi Kosto būsimoji. — Juk ta mažytė Jadzė tuoj po arbatos sėdo su vienu iš brolių keturiom rankom Beethoveno simfonijos skambinti! Juzė ir Valė skambino mažiau, bet už tai Petras, Jonas ir Jadzė pianino nepasidalindavo, berniukai tarp savęs dėl to mušdavęsi, ir maža sesutė vis buvo nuskriausta. Taigi tėvas iškabino tvarkraštį, kur buvo bene 14 ar 16 dienos valandų, griežtai padalytų tarp ‚pianistų', ir iš mažo namuko — lūšnos, galima sakyti, nuo anksto ryto lig vėlyvo vakaro sklido muzika, — skambinimas ir dainos choru" (LS 41).

Muzika buvo pirmoji Mikalojaus Kosto kalba. Tėvo pianinas ir vargonai, motinos dainos ir giesmės kalbino jį, pirmgimį, anksčiau negu jis spėjo pratarti „mama" ar „tėte". Muzika suvedė į pažintį ir pačius tėvus.

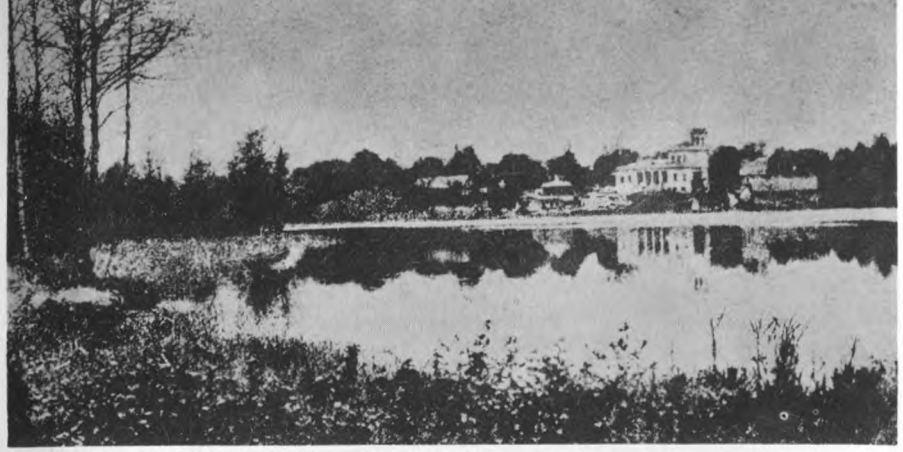
Pirmgimis tėvų pasaulyje

Tėvas Konstantinas, laisvo pasiturinčio valstiečio sūnus, buvo gimęs 1846 metais Guobinių kaime, Liškiavos parapijoje. Mokėsi pas vienuolius Liškiavoje, tenykštėje mokykloje, o paskui, paaugęs, dirbo ūkyje. Ūkis jo netraukė — mėgo keliauti, medžioti, pasižmonėti. Motinai mirus, tėvas vedė kitą, o šiaip buvo uždaras, šykštus ir griežtas savo vaikams. Konstantinas sugalvojo „pabėgti" iš namų ir pradėjo mokytis muzikos. Mokėsi keletą metų pas vietos vargoninką, kuris buvo jau senas ir, pagal anų laikų madą, kalbėjo lenkiškai. Pradėjo skambinti pianinu, pramoko groti vargonais, prasilaužė lotynų kalboje ir pratinosi vesti parapijines knygas. Braižą turėjo gražų ir už tai buvo giriamas. Senukui nebepajėgiant, jis pavaduodavo, o paskui ir pats tapo Liškiavos vargoninku. Buvo smagus, žvalus, šnekus dzūkas, vidutinio ūgio, šviesiaplaukis ir mėlynakis, erelio nosim ir šviesiais ūsais.

MKČ tėvai — Adelė ir Konstantinas, 1911

Jo būsimoji, tamsiaplaukė rudų akių mergaitė Adelė Radmanaitė, gimė 1854 metais dzūkų miestelyje Seirijuose, kur buvo įsikūrusi nedidelė bavarų kolonija, kažkada, dėl religijos persekiojimų, pasitraukusių iš Regensburgo. Jie buvo liuteronai, turėjo savo atskirą bažnytėlę ir pradžios mokyklą, o vertėsi daugiausia amatais. Adelės senelis buvo žinomas Seirijų audėjas, o tėvas

Druskininkai, 1906

liaudies dailininkas, gaminęs statulėles ir papuošalus iš gipso, gintaro, medžio ir pardavinėjęs žmonėms per atlaidus ir prekymečius. Ar jie tarp savęs bekalbėjo vokiškai, sunku pasakyti, bet šią kalbą dar mokėjo, o šiaip vartojo dzūkų „liežuvį" ir pagal reikalą lenkų.

Mergaitė buvo 9 metų, kai šeima tapo katalikais.[1] Tėvas mirė ištiktas nelaimės, kai ji buvo 14 metų. Tada ją paėmė globoti pusbrolis K. Šmitas, Alytaus taikos teisėjas, ir rūpinosi tolimesniu lavinimu. Kai pabrendo, pasamdė ją aukle prie paaugusių vaikų grafai Opermanai, gyvenę Aniškių dvare. Čia būdama, ji lankė Liškiavos bažnyčią, kur vargoninkavo Čiurlionis. Mergaitė mėgo vargonų muziką ir neiškęsdavo nesižvalgiusi į viškas. Tai pastebėjo ir Konstantinas. Kartą po pamaldų jis sutiko ją šventoriuje, pakalbino, ir jie vienas antram labai patiko.[2]

Jai tada buvo 18 metų, ir Opermanams atrodė per jauna galvoti apie vedybas. Palaukusi dar porą metų, jinai išsiveržė iš dvaro ir ištekėjo (1873). Vėliau mėgdavo sakyti: „mano piršliu buvo vargonai" (Atsm 26).

Jaunavedžiai netrukus kėlėsi iš Liškiavos į Varėną, ir čia jiems gimė 1875 metais rugsėjo 10 (22) sūnus, pakrikštytas spalio 1 d. Mikalojum Konstantinu. Vaikas dar buvo nepradėjęs vaikščioti, kai jie vėl kėlėsi į Ratnyčią, kur gimė dukra Honorata, mirusi po keleto mėnesių. Pagaliau tėvas 1878 metais buvo pakviestas vargoninku į Druskininkus — garsėjančią kurortinę vietą. Mėgęs

Druskininkų bažnytėlė — MKČ piešinys, 1905

gamtos grožį, žinojo, čia jo rasiąs daugiau negu savo Guobiniuose.

Miestelis statėsi poniškas vilas, bet daugumas gyventojų buvo paprasti kaimiečiai. Miestelio vidury, pasislėpusi už tuopų ir klevų, buvo kukli balta bažnytėlė raudonu stogu ir mažyčiu bokštu. Bažnytėlė buvo filijinė, priklausiusi Ratnyčios parapijai. Vargoninko pajamos pasirodė menkos net vasaromis, kai užplūsdavo kurortininkai. Tėvas pradėjo nerimti ir kažką planuoti pats vienas.

Kastukas buvo trejų metų, kai tėvas pardavė savo miško dalį Guobiniuose ir išsiruošė kelionėn. Nesidavė perkalbamas, ir žmona negalėjo suprasti, kas atsitiko. Jie gi vedė iš meilės ir ligi šiol gražiai sugyveno . . .

Likusi viena su vaiku, nežinojo, ką toliau daryti. Tada Opermanienė, sužinojusi, atvažiavo ir pasiėmė ją pas save. Kastukas matydavo mamą labai nuliūdusią ir vis klausdavo, kur tėtis.

Jis grįžo po metų ir susirado žmoną. Opermanai nenorėjo jos išleisti, nes buvo reikalinga dvare. Ir ji neskubėjo . . . „Keliautojas" turėjo ilgokai maldauti, atsiprašinėti ir pasižadėti, kol įžeista meilė atsileido. Jie vėl grįžo į Druskininkus.

Apie savo kelionę vengė pasakoti — nenorėjo skaudinti žmonos. Tik vėliau paaiškėjo, kad buvo pasiekęs Sibirą, kur tais laikais kėlėsi iš dzūkų ne viena šeima, ieškodama geresnio gyvenimo. Kai kuriem pavyko, o jam, matyt, nesisekė. Gerokai pavargęs Permėje, grįžo ir tos „avantiūros" nebenorėjo nė prisiminti. Nebekėlė sparnų ir toliau. Nurimo ir liko Druskininkuose ilgam laikui. Čia vienas po kito gimė jiems dar devynetas vaikų, iš kurių tik Juozukas mirė mažas.

„Motina dar vaikystėje buvo išmokusi puikių dzūkiškų dainelių . . . Mokėjo ir daug pasakų, mėgdavo pasakoti vaikams įvairius atsitikimus, pačios išgyventus, skaitytus ar šiaip iš kitų girdėtus" (tp 25). Įsiterpdavo ir tėvas su savo nuotykiais iš medžioklių Guobinių miškuose.

„Su didžiausiu susidomėjimu žiemos vakarais klausydavome jo medžioklės pasakojimų . . . Neatrodo, kad žvėrių šaudymas . . . jį būtų labai džiuginęs. Apie tai jis mažiausiai pasakodavo. Visas malonumas — bastytis su šautuvu ant peties po miškus, giraites, stebėti, klausytis paukščių balsų, ieškoti žvėrių pėdsakų ir sekti jų gyvenimą . . . Tokie tėvo maršrutai trukdavo ištisas dienas . . . Pasakodavo apie miško stebuklus: mokėdavo puikiai pamėgdžioti paukščius . . ., (žinojo) jų įgūdžius . . . Apskritai pamėgimas vaikščioti miškais, paupiais ir net keliauti kur nors toliau, atrodo, buvo vienas svarbiausių tėvo būdo bruožų" (tp 20).

Baigęs pasakoti, sėsdavo prie pianino. Nemažai laiko skyrė lavyboms — mokėsi įvairių operų uvertiūrų, fantazijų, popuri arba iškilmingesnių maršų, kad galėtų pagroti bažnyčioje sutuoktuvių metu arba namie iškilmingomis progomis (tp).

Prie pianino pradėjo „lipti" ir Kastuko rankos — gana anksti. Penkerių metukų jau skambino iš ausies daineles, o septynerių skaitė gaidas. Tėvas netrukus pradėjo jį vestis prie vargonų.

Vaikas stebėjo, kaip tėvo pirštai liečia klavišus — visai kitaip nei pianino. Tada pradeda alsuoti vienas po kito vargonų vamzdžiai. Bažnytėlė prisipildo garsais — stiprėjančiais aptylančiais, žaidžiančiais, verkiančiais, maldaujančiais. Koks nepapras-

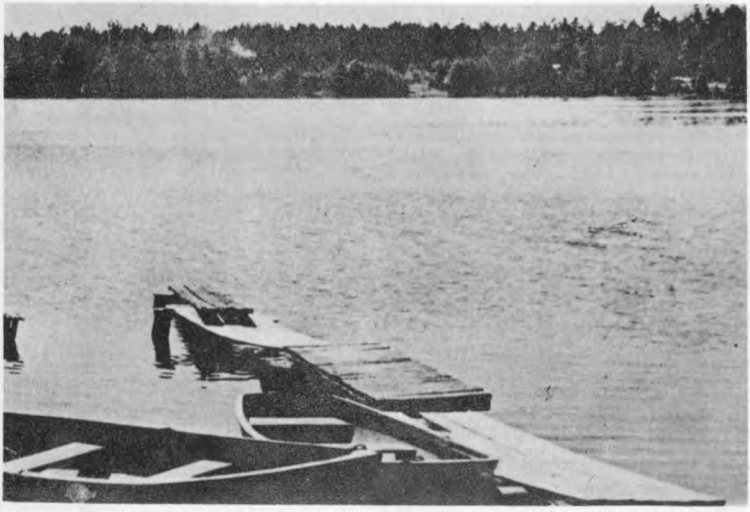
tas įspūdis! O koks džiaugsmas, kai tėvas paima jo pirštukus ir jais spaudžia klavišus.

— Žiūrėk, netrukus pats galėsi spausti . . .

„Tėvas buvo gana linksmo būdo, mėgdavo į svečius vaikščioti, anekdotus pasakoti" (tp 21). Išvažiuodavo retkarčiais į kaimą giminių lankyti ir pasiimdavo Kastuką. „Svečiuose būdavo šnekus ir sąmojingas, bet su vaikais (namie) — gana griežtas . . . Tik su Kastuku vienu jis buvo kažkoks švelnus, nedrąsus ir ne toks išdidus", ypač vėliau (tp).

Vaikystė ir draugystės

Tėvai buvo įsikūrę Gardino gatvėj, ant pat Druskonio ežero kranto. Išsinuomojo namuką, kuris priklausė žinomam Druskininkų šykštuoliui, vadinamam Krisiuku. Kastuką traukė ežeras savo vaizdais. Štai skęsta medžiai savo viršūnėm arba vakarop ištįsta ilgais šešėliais ežero paviršiumi. O koks malonumas rankioti akmenėlius, mėtyti į vandenį ir stebėti, kaip skleidžiasi, plečiasi vandens ratilai ir pamažu išnyksta. Akmenėliai skęsta, o šakelės

Druskonio ežeras

plaukia . . . Išmoko daryti popierinius laivelius ir pradėjo juos plukdyti pavėjui. Mama neišleisdavo jo iš akių, bet kartais jis dingdavo nendrių tankumyne ir, tik triskart pašauktas, pasirodydavo savo šviesia garbanota galvele.

Jo akutės sekdavo žvejų laivelius, kurie vikriai skrosdavo per ežerą. Kokia nuostabi vilionė . . . Ir kartą, radęs motinos paliktą pakrantėje balieją, įstūmė ją į vandenį, pats įlipo ir, lazda irdamasis, išplaukė į ežerą. Balieja buvo medinė — perdžiūvusi, dėl to pradėjo sunktis vanduo. Tėvas tuo metu žuvavo Nemune, o motina buvo užsiėmusi namuose. Laimei, netoli buvo vienas vyras, taisęs pakrantėj meškerę. Iš pradžių jis pasijuokė iš tokio vaiko išradingumo. Bet greit suvokė pavojų, griebė surastą valtį ir nuskubėjo prie vaiko. Šio blauzdos jau buvo iki pusės įmerktos prisisunkusiame vandenyje, o jis nieko — yrėsi toliau ir nesidavė kalbinamas sėsti į valtį. Kelionė pasibaigė motinos džiaugsmu, o Kastuko ašaromis, kodėl tas vyras neleidęs jam perplaukti ežero (tp 39).

Vieną rudenį motina nupirko maišą slyvų, kurių dalį ketino džiovinti žiemai, o kitą sunaudoti uogienei. Maišą laikinai užtempė į palėpę, o pati išėjo į miestelį. Tuo metu Kastukas surado slėpinį ir pradėjo ragauti. Gatve ėjo pažįstamas berniukas, ir Kostukas pažėrė jam visą slyvų saują. Netrukus ėjo pro šalį kitas, paskui trečias, ir kiekvienam jis po saują. Kai motina grįžo iš miestelio, pamatė visą vaikų būrį. Jie smagiai šūkavo ir kažką gaudė. Pastebėjusi Kastuko galvą palėpės langelyje, ji viską suprato. Buvo gaila slyvų, bet širdy džiaugėsi, kad jos vaikas nebus šykštuolis, kaip jo senelis (tp 39-40).

Paaugęs ir pradėjęs lankyti mokyklą, jis darėsi vadas savų vaikų ir svetimų. „Kur tik Kastukas, ten pulkelis vaikų jį lydi: žiemą ir vasarą" — rašo sesuo Juzė (Drg 1951.VI.23). Žiemą, žiūrėk, tuoj pradeda gniužčių karą ir jam vadovauja. Vasaromis „atakuoja" Nemuną: pirmas į jį puola, o paskui kiti, ir plaukia prieš srovę, arba leidžiasi pasroviui, o dažniausiai taškosi — kurie kuriuos privers bėgti į krantą. Mėgo ristynes, ir vienaamžiai

berniukai sakydavo: Kas gali tokią mešką nugalėti (tp). Gavęs šį vardą, maurodavo arba urgzdavo, o namie baugindavo mažesniuosius kaip meškinas išverstais kailiniais. Mėgstamiausias žaidimas būdavo konkorėžių karas su berniukais pušynuose. Tada pavargusius ir suplukusius „karius" jis užsivesdavo pas save. Motina visus pagirdo, o kartais ir pavalgydina. Buvo visiem vaišinga, o čia negi atskirsi savus vaikus nuo svetimų.

Kostas gindavęs savo brolius, jei buvo reikalas, nuo svetimųjų, o namie juos dengdavęs prieš tėvus. Kas tik negera atsitikdavę, kaltas vis būdavęs jis. „Kiek jis tokių nesavų kalčių yra sau prisiėmęs, kas besuskaitys. O tėvai skirtumų nedarė: mylėjo ir baudė visus vienodai . . . Už tokius darbus mes savo vyresnįjį brolį stačiai dievinom ir visi jo žodžio klausėm ne mažiau kaip tėvo ar motinos" (Drg 1951.VII.7). Vieno dalyko jis neleisdavęs — tai įskaudinti motinos. „Dar vaikas būdamas, išgirdęs, kad kuris mažesnių broliukų nemandagiai su mama pasielgė, tuojau padarydavo ‚teismą'. Už šį teismą ir po jo sekusią egzekuciją ‚teisiamųjų' buvo pramintas ‚pamotis' " (Atsm 28).

Motina buvo namų siela — tvarkinga, darbšti, jautri grožiui ir tiesai, be to, labai religinga. Juzė rašo: „Motina kas rytą eidavo į bažnyčią ir išklausydavo bent po kelerias šv. Mišias . . . Kas rytas ir vakaras tėvai klaupdavo drauge su mumis poterių kalbėti. Melsdavomės visi balsiai. Dažniausiai motina vadovaudavo maldai, o tėvas su vaikais ją sekdavo. Rūpinosi abudu, kad kiekvienas iš mūsų maldos žodžius tartų ryškiai, tiksliai ir garsiai, ir kad jos turinys būtų sąmoningai ir pagarbiai priimamas . . . Tik jau mums didesniesiems paūgterėjus ir ėmus skirstytis į mokyklas ir gyvenimą, toji organizuota maldos tvarka palaipsniui pradėjo irti" (Drg 1951.VIII.25).

Kartais suirdavo ir kiti reikalai. Tėvas pasidarė aistringas žuvautojas. Įsitaisė laivelį, įrankius ir dienų dienas traukė žuvį. Buvo malonumas ir kartu reikalas, nes šeima augo ir reikėjo papildomo maisto. Tėvu sekė ir berniokai. Didelių žuvų jie nepagaudavo, o tėvui kaip tik reikėjo mažų, kad galėtų vilioti

Nemunas — prieplauka prie Druskininkų

lydekas. Kartą išsiruošė su tėvu ir Kastukas. Sustojo abu ant Nemuno kranto ir užmetė meškeres. Tėvas laukia, žiūri — kantrus ir atidus. O Kastukas, palaukęs, greit traukia ir vėl meta. Taip betraukinėdamas, užkabino kablį ir apsidžiaugė:

— Čia turbūt didelė žuvis.

Tėvas pažiūrėjo kreivom:

— Užkabinai meškerę, tai jau ir žuvis. Nusiauk, lįsk į vandenį ir atkabinsi.

— Aš ir taip atkabinsiu, — spyrėsi aštuonmetis.

— Sakau, lįsk į vandenį, — pakartojo tėvas.

Kostas truktelėjo, ir meškerė nutrūko, o buvo užsikabinusi už šakos dugne.

Tėvas supyko ir drožtelėjo meškerykočiu per blauzdas.

— Eik bulvių skust, kad toks peckelis esi!

Kostas užlipo ant kalniuko pakrantėj, atsisėdo po krūmu — piktas, įžeistas. Tik žiūri, tėvo meškerės plūdė paniro į vandenį. Jis paėmė akmenį ir sviedė prie pat plūdės. Tėvas apsidairė, bet nieko nepastebėjo. Kai plūdė vėl nyra, jis vėl akmenį. Mato, kaip tėvas pyksta, o jam mintis:

— Tu „geras berniukas", kai sekmadieniais šeštą valandą eini groti valandų, o dabar „peckelis", a!

Ir vėl akmenį palei plūdę, kol tėvas atsigręžė ir jį pamatė.

— Palauk, pareisiu namo, pasikalbėsim! — šuktelėjo.

Kostas žinojo, ką reiškia „pasikalbėsim". Parėjo, namo, ir

motina greit suprato, kad kažkas atsitiko. Tuo metu ji kepė blynukus ir jam pasiūlė, o jis: „Nenoriu. Galvą skauda". Žodis po žodžio, ir motina ištraukė paslaptį.

— Žinai ką, pirma pavalgyk, o paskui sėsk prie fortepijono ir išmok tą preliudą, kurį aną sykį daktaras Markiewiczius skambino. Jis labai patiko tėvui.

Tėvas grįžta namo vėlokai. Girdi iš tolo puikią muziką.

— Kas čia? Negi daktaras būtų taip vėlai atėjęs?

Įėjo į kambarį ir žiūri, ogi Kastukas sėdi rimtas, susikaupęs ir skambina atmintinai tą Bacho preliudą. Sustojo, valandėlę palaukė, paskui padėjo ranką ant vaiko peties ir pabučiavo šviesias garbanas (Atsm 44-45).

Dar metai kiti, ir Kostas baigė (1885) Druskininkų pradinę mokyklą. Toliau nebuvo kur eiti. Jis darėsi tėvo pavaduotoju prie vargonų, o kitu laiku mokėsi toliau skambinti pianinu. Tėvo žinias jau buvo pralenkęs — tai pastebėjo gydytojas Markiewiczius, užeidamas į šiuos namus. Jis kas vasarą atvykdavo iš Varšuvos su vaikais, o šie buvo vienaamžiai su Čiurlioniukais. Petras ir Marijonas, jo du sūnūs, pasidarė dideli draugai su Kostu, o Valė — duktė su Čiurlionių mergaitėm. Kartu jie žaidė, o dažnai ir valgė Čiurlionienės kepamus blynukus ir kitus skanėstus.

Gyd. J. Markiewiczius, 1912

Gydytojas Juozas Markiewiczius buvo ir muzikas, baigęs gimnaziją Vilniuje, universitetą ir konservatoriją — fortepijono klasę, Maskvoje. Jis padėjo Čiurlioniams surasti neblogą muzikos mokytoją panelę Undoič, vaikų auklėtoją De Lasi šeimoje. Jos padedamas, Kostas labai noriai ruošdavo pamokas ir darė didelę pažangą. Mokytoja buvo gera, bet kartą ji prasitarė daktarui, kad nieko daugiau nebegalinti duoti šiam gabiam berniukui: jam reikia mokyklos. Tada daktaras parašė laišką kunigaikščiui Oginskiui, ar nepriimtų šio vaiko į savo globojamą muzikos mokyklą Plungėje.

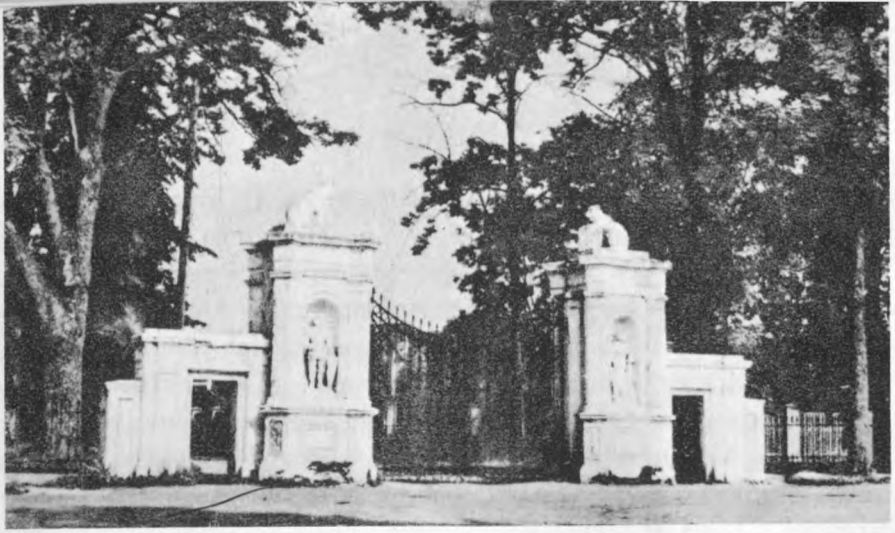
Plungės orkestro mokykloje

Kostas buvo 14 metų, kai gavo kunigaikščio kvietimą, ir netrukus, liepos viduryje (1889), išsiruošė į Žemaičius. Buvo nelengva skirtis su šeima, draugais ir visa miela Druskininkų aplinka, bet kartu viliojo toji muzikos mokykla ir kunigaikštiškas orkestras.

„Pabuvęs ilgesnį laiką tarp svetimų, jis pasijuto labai vienišas ir pradėjo nepaprastai ilgėtis namų ir tėvų. Iš nostalgijos brolio sveikata visai pairo, ir globėjas, pasitaręs su gydytoju, išsiuntė jį keletui mėnesių namo. Kai parvažiavo, buvo taip sunykęs, kad motina su tėvu ilgai svarstė, ar iš viso siųsti berniuką į Plungę, ar ieškoti kito kokio būdo mokyti muzikos. Tačiau, pasilsėjęs ir pasitaisęs, Kastukas pats pasiprašė vėl į Plungės mokyklą. Ten esą buvę įdomu, ten jis daug išmokęs, ypač jį žavėjęs orkestras" (Atsm 47).

Grįžęs, mokėsi pagrindinių muzikos teorijos dalykų, orkestre grojo fleita ir giedojo chore. Kartais, chorui repetuojant, buvo prisišaukiamas prie pianino arba prie vargonų bažnyčioje.

Orkestras buvo geras, turėjo diplomuotą dirigentą Józefą Maszeką (†1927), pučiamųjų bei styginių instrumentų ir apie 35 muzikantus. Be to, buvo gausi muzikos biblioteka, kuria naudojosi griežikai ir mokiniai. Orkestras vykdavo koncertuoti vasaromis į Palangą, o kartais į Rygą.

Oginskių dvaro vartai Plungėje

Čiurlionis darė sparčią pažangą: pradėjo studijuoti atskirus instrumentus, tikrinti partitūras, o šalia to ir piešti.

Imlus vaikas atkreipė kunigaikščio dėmesį. Patiko ir jo išskirtinas, kiek ambicingas būdas. Kartą Kostas pasigaudė karpių iš dvaro tvenkinio ir parsinešė į bendrabutį. Tai daryti buvo draudžiama, dėl to buvo pašauktas pas kunigaikštį ir subartas. Kostas nelaukė, kol kunigaikštis baigs „pamokslą". Apsigręžė, paliko kunigaikštį kambary, nubėgo į bendrabutį, paėmė žuvis, atnešė ir pametė po kojų.

Kitą kartą kunigaikštis dalyvavo sniego kovoje su orkestrantais. Oginskis skaudžiai sudavė gniūžtim Kostui į ausį, o šis paleido atgal gerai suspaustą gniūžtį į nosį. Oginskis suriko:

— Kaip drįsti mane pulti?

— Jūsų Šviesybės smūgiai ir duotas ženklas mane pulti man suteikė drąsos pulti Tamstą kaip stipriausią žaidimo priešą.

Kunigaikščio rūstybė greit atslūgusi, ir nuo to laiko pradėjęs jam reikšti išskirtiną simpatiją (tp 51).

Kostas parvykdavo iš Plungės atostogų, ir tai būdavo laimingiausios dienos. Klajodavo tada su broliais po miškus, plaukiodavo laiveliu Nemune, maudydavosi. O jei rasdavo Markiewiczių Petrą ar Marijoną, leisdavosi miškais į tolimesnes keliones. Aišku, pavaduodavo ir tėvą prie vargonų.

„Parvažiavusį namo sūnų, — pasakoja sesuo Jadvyga, — motina veltui klausinėdavo, kaip jis ten Plungėje gyvena, kaip ten tame bendrabutyje, kokie jo draugai, ką jis gėrė, ką valgė? Kastukas tik pajuokaudavo arba atsakydavo — ‚nežinau, ką pasakoti'. Tiesa, jis juokaudamas papasakojo, kaip jie kartą drauge su Oginskiu ėjo maudytis, kaip smagiai ‚jo šviesybę' aptaškė jūros šaltu vandeniu ir kaip senis nevykusiai gynėsi nuo jaunųjų globotinių. Vėliau brolis šiuos atsiminimus atkūrė paveiksle *Regėjimas*" (Atsm 53).[3]

Santykiai su kunigaikščiu, matyt, buvo nuoširdūs, kad, grįžęs atostogų, jis parašydavo jo šviesybei laiškų. Yra išlikęs vienas toks jo laiškutis iš 1892 metų sausio 21, parvykus Kalėdų atostogų.

„Su tėvu gana dažnai skambiname fortepijonu keturiomis rankomis, bet dar dažniau žaidžiam šachmatais, kurie Druskininkuose mane labai traukia, nes žaidžiu ne tik su tėvu, bet vaikštau žaisti ir pas savo bičiulį, kurį galima laikyti net antrosios kategorijos žaidėju. Beveik tuoj pat atvykęs parašiau laišką Rogalskiui ir Jackevičiui (buvę Oginskio orkestrantai, Y); pirmojo atsakymą gavau, o antrasis, nors laikomas geriausiu mano bičiuliu, ligi šiol dar neatsiliepia" (L PS 13).

Kng. M. Oginskis, XIX a. pabaigoj

„Iš Plungės laikotarpio, — rašo Jadvyga, — didžiausią įspūdį broliui paliko išvykos į Palangą, kuriose jis dalyvaudavo jau kaip orkestrantas . . . Apie Palangą jis pasakojo labai susižavėjęs. Ten pirmą kartą iš seno žvejo išgirdęs legendas apie Jūratę, Birutę, klausėsi žemaitiškų dainų, bet žodžių (žemaitiškai tariamų) nesupratęs. Jis užsirašydavęs vien melodijas ir namie jas niūniuodavęs arba skambindavęs, pritaikydamas joms harmoniją" (Atsm 52).

Sesuo Juzė pastebi, kad, grįžęs iš Plungės, brolis laisviau kalbėjo lietuviškai už savo jaunesniuosius brolius bei seseris (Drg 1951.IV.59). Tai buvo poveikis Plungės aplinkos, o gal ir mokyklos globėjo Oginskio, kuris mokėjo ir nevengė kalbėti lietuviškai, be to, buvo palankus tautiniam lietuvių sąjūdžiui (L Čd 16).

Plungėje jis išbuvo puspenktų metų ir labai subrendo. Fiziškai neišaugo aukščiau vidutinio, bet buvo stiprus ir sveikas, rodė ryškų savo charakterį ir žinojo, ko nori, mėgo bendrauti ir diskutuoti, bet reaguodavo neskubiai ir balso nekeldavo. Draugų buvo mėgstamas, mokytojų vertinamas, šiaip kuklus, o su nepažįstamais netgi drovus.

Du dalykai ryškėjo jo palinkimuose — tai noras pačiam kurti muziką, komponuoti ir piešti. Pirmasis dalykas buvo pastebėtas mokytojų ir įvertintas. „Keletas pirmųjų jo kompozicinių bandymų jau tais laikais buvo atlikta kunigaikščio orkestro. Buvo tai polonezas ir keletas mazurkų" (Jakubėnas, 22). Rašė jis juos kunigaikščio garbei, jo vardinių proga (MKČ 1938, 12). Apie antrąjį mažai kas žinojo, o jei žinojo, tai nekreipė dėmesio. Bet kartą atvyko į Plungę kažkoks dailininkas dekoruoti bažnyčios. Kostas, pasinaudojęs jo dažais ir drobe, nupiešė didelę žmogaus galvą, didesnę už natūralią, ir dailininkas, pamatęs pagyrė jo darbą (MKČ 1938, 87). „Motina pasakojo, kad brolis iš Plungės parsivežė pluoštą savo piešinių, kuriuose buvo pavaizduota jūra, Plungės parkas ir šiaip maži peizažėliai" (Atsm 54), o brolis Stasys prisimena dar šiuos „tų laikų jo piešinėlius: Plungės bažnyčios,

Babrungo upelis — MKČ piešinys blanknote

kunigaikščio rūmų, Bobrungo upelio ir parko gamtos vaizdelius" (MKČ 1938, 11).

Kai grįžo namo, baigęs mokyklą, paaiškėjo, kad kunigaikštis pasiūlė jam vykti į muzikos institutą Varšuvon ir pažadėjo stipendiją. Visa šeima džiaugėsi, o tėvas keletą dienų vaikščiojo, galvą pakėlęs.

— Tik jam vienam — Kastukui, pamanykit tiktai!

Vienam ir nevienam. Kunigaikštis jau anksčiau buvo pasiuntęs Varšuvon Butkevičius — brolį ir seserį, Šimkevičių smuikininką, Keturauską violončelistą, kuris grojo orkestre tuo laiku, kai Kostas mokėsi. Buvo ten Vitartas, Mikužis, Žukas. Varšuvon buvo praminti takai ir kitų. Toks Juozas Naujalis, remiamas Raudondvario grafo Tiškevičiaus, mokėsi vargonų, o paskui pianino ir kompozicijos. Naujalis apleido muzikos institutą trejetą metų anksčiau, nei Čiurlionis išsiruošė.

Motina pasidžiaugusi pradėjo sielotis, kaip jis gyvens vienas dideliame mieste ir kas juo rūpinsis. Tik prisiminusi Markiewiczius, guodėsi, kad turės bent kur užeiti, o reikale ras ir pagalbą.

Fortepijono ir kompozicijos studijos Varšuvoje

Į muzikos institutą Kostas įsirašė 1893-94 mokslo metais nuo antrojo pusmečio ir pagrindine specialybe pasirinko fortepijoną. Iš bendro muzikinio lavinimo dalykų turėjo imti muzikos teoriją, chorinį dainavimą ir žemesniąją harmoniją. Šis kursas, vadinamas žemesniuoju fortepijonu, vadovaujamas prof. T. Mierz-Brzezickio, Kostui buvo nesunkus, nes pagrindus buvo gavęs iš namų ir Plungės mokykloje.

Varšuva, pirmas užsienio miestas, pradžioj atrodė labai įdomus. Eidavo gatvėmis ir žvalgydavosi į visas puses. Paskui pradėjo skirti, kas čia tikrai įdomu — tai senamiestis, pilies rajonas ir kai kurios centrinės gatvės. Gatvėmis per daug nesidžiaugė, nes buvo per triukšmingos ir paradiškos. Daugiau jį traukė gamta ir noriai eidavo į Lazenkos parką, o kartais, turėdamas daugiau laiko, vykdavo už miesto į miškelius.

Buvusiam Plungės orkestrantui ateidavo pagunda išgirsti simfoninį Varšuvos orkestrą. Bet kišenė buvo apytuštė, ir reikėjo taupyti grašius pirmiausia valgiui, kambariui ir kitiems būtiniausiems dalykams. Kunigaikštis „savo pažado dažnai neištesėdavo" (MKČ 1938, 12), ir motina neklydo, išleisdama jį iš namų su maišeliu kruopų ir lašiniais. Jis tik „retkarčiais, kaip skanumyną, nusipirkdavo dešrelių ir žinojo, kur visoje Varšuvoje yra geriausios" (tp 87).

Svarbiausias rūpestis buvo mokytis. Devyniolikmetis kitus lenkė savo klasėje muzikiniu pažangumu, bet toli gražu ne visiems prilygo bendruoju išsilavinimu. Nusipirko *Patarėją studijuojantiems savarankiai* ir pradėjo šviestis. Vadovėlių gaudavo ir pas savo draugus Markiewiczius, ir šie kartais jam padėdavo apgalėti sunkiau įveikiamus dalykus (plg tp 12). Kiek laiko jam truko pasivyti tuos, kurie buvo netoli abitūros, sunku pasakyti. Formalių egzaminų iš gimnazijos kurso jis niekur berods nelaikė.

Draugų ir pramogų neieškojo. Tik kartais užeidavo į naminius vakarėlius pas Markiewiczius, kur susirinkdavo jaunieji giminaičiai ir pažįstami. „Brolis nemėgo šokių ir pats nešokdavo, todėl per

pobūvius pas Markevičius dažniausiai grodavo šokiams pakaitomis su savo draugu Petru, kuris tuomet privačiai mokėsi skambinti fortepijonu" (Atsm 55-56). Į šokius rinkdavosi tik pasiturinčių šeimų vaikai, gavę gerą išlavinimą. Kostą tai varžė, bet kartu skatino jo ambicijas lavintis.

Pirmąsias vasaros atostogas praleido dar sename Krisiuko name, prie Druskonio ežero. Buvo miela vėl klajoti miškais, maudytis, vakarais skambinti senuoju tėvo pianinu ir pamokyti brolius muzikos teorijos. Kitu laiku lydėdavo vasarojančius Markiewiczius, kur nors toliau — į Ratnyčią, į Liškiavą, prie Švendubrės milžino akmens, panašaus į Puntuką (plg L 71). Tose kelionėse Kostas buvo vadovas ir vertėjas Varšuvos lenkučiams, nes apylinkės buvo lietuviškos.

Grįžęs rudenį į mokyklą, ligi Kalėdų baigė Mierz-Brzezickio klasę ir perėjo į aukštesnį piano kursą pas prof. Antaną Sygietyńskį, žinomą pianistą ir kartu rašytoją. Iš privalomų

Varšuvos konservatorija

Eugenijus Morawskis ir MKČ, 1902

dalykų teko imti chorinį dainavimą, aukštąją harmoniją ir kontrapunkto pratybas. Tas „vidurinio fortepijono" kursas buvo žymiai įdomesnis. Čia jau galėjo reikštis jo ankstyvas palinkimas pačiam kurti. Bet pirmąjį (1895) pusmetį didesnio kūrybiškumo neparodė, tik grįžęs vasarą namo vedė muzikinį dienoraštį — užrašinėjo melodijas, „išsprogusias" improvizuojant vakarais ar besiklausant Mizarų kaimo šienpjovių ar naktigonių dainų. Antrajame pusmetyje, po vasaros, taip pat dar nieko ypatingesnio neparašė mokykloje.

Tik baigęs harmonijos kursą, sekančiais metais pradėjo rimčiau komponuoti, ir iš to laiko (1896) yra išlikę trys maži fortepijoniniai preliudai, švariai perrašyti jo paties ranka ir pažymėti „op. 1". Tų metų rudenį sukūrė aštuonis mažus dvibalsius kanonus, o 1897 m. pirmąjį pusmetį — nedidelę mazurką ir pluoštą didesnių kanonų bei fugų (plg L Ps 73-75).

Kosto sugebėjimai komponuoti buvo gerai vertinami profesoriaus Sygietyńskio. Dėl to darėsi „įdomus" ir ne vienam kolegai, kurie pretendavo į būsimus kompozitorius. Prilipo prie jo du lenkučiai — Dzemskis ir Klosas, sekiojo iš paskos, lankėsi į kambarį, o Kostas nepajėgė jais nusikratyti. Vyrukai buvo nekūrybingi ir šiaip nuobodūs. Iš tos bėdos jį gelbėjo Eugenijus Morawskis, Sygietyńskio klasės mokinys, metais jaunesnis varšuvietis, vėliau žinomas lenkų kompozitorius. Nebuvo jis labai darbštus, bet kūrybiškai nusiteikęs su drąsiom idėjom ir gera fantazija. Jiedu taip suartėjo, kad vakarų vakarus praleisdavo, klajodami gatvėmis arba išvykę už miesto ir diskutuodami įvairius klausimus. Užeidavo abu ir pas Markiewiczius — į šeimyninius jaunimo pobūvius, bet Eugenijui „ta kompanija" pasirodė paviršutiniška ir daugiau nebenorėjo ten eiti.

Eugenijus supažindino Kostą su savo šeima. Tėvas buvo šviesios galvos inžinierius, motina — graikų prekybininko dukra, lavinta menuose, du vyresni broliai mokėsi politechnikoje, sesuo muzikos institute ir jauniausias buvo dar pradinėj mokykloj. „Morawskių šeimoje, — rašo sesuo Jadvyga, — brolis jautėsi kaip

namie, savųjų tarpe, ir dažnai juos lankydavo" (Atsm 136).

Ta draugystė buvo naujas akstinas Kostui daugiau skaityti — plėsti savo akiračius. Iš knygų, kurias parveždavo namo, grįždamas atostogų, matyti, kokius autorius jis tada mėgo. Pirmiausia A. Mickevičių ir J. Slovackį. Pastarąjį mėgo cituoti ir padeklamuoti. Iš pirmojo broliams patardavo skaityti *Gražiną, Konradą Valenrodą* ir *Vėlines*. Buvo jo skaityti J. Kraszewskis, H. Senkiewiczius, L. Kondratowiczius, Bol. Prusas, M. Rodzewiczóna. Daugelis šių autorių rašė istorinėmis Lietuvos temomis ir žadino jo pasididžiavimą savąja kilme. Iš verstinių dalykų jo domėtasi prancūzų astronomo C. Flammariono raštais, anglų meno kritiko John Ruskino veikalu apie grožį, Fr. Nietzschės *Taip kalbėjo Zaratustra*. Tarp šių buvo ir keletas V. Hugo romanų, Cervantes *Don Kichotas*, D. Merežkowskio *Leonardas da Vinci*, F. Dostojevskio ir L. Tolstojaus raštai (plg Atsm 201-02). Mėgęs ir skandinavų rašytojus, ypač Ibseną, ir amerikiečių Edgar A. Poe raštus (MKČ 1938, 13).

Be dailiosios literatūros jo domėtasi dar istorija ir meno istorija, iš gamtos mokslų — geologija ir paleontologija. Be kitko, mėgo rinkti senas monetas ir mineralus (tp). Kartais paskaitydavęs Šv. Raštą ir šventųjų gyvenimus (Drg 1951.VIII.25).

Bene trečiaisiais mokslo metais pradėjo „kankinti" motiną ir tėvo vyriausiąją seserį Večkienę, kad jam išdainuotų, ką jos žino. Teta mokėjo daug liaudies dainų ir noriai pamokydavo Čiurlionių vaikus. Bet kai Kostas imdavo užrašinėti, ji gindavosi nieko nežinanti. Nedavė ramybės ir dviem mokyklos kolegom žemaičiam — Ignui Prielgauskui ir Juozui Gudavičiui, ypač pastarajam, kad duotų medžiagos iš žemaičių liaudies dainų apie jūrą.

Kostas svėrėsi į kompoziciją jau nuo 1896 metų, bet į kompozicijos klasę galutinai perėjo tik 1897 metų rudenį. Pasirinko profesorių Zigmundą Noskowskį, buvusį St. Moniuszkos mokinį, žinomą kompozitorių ir dirigentą, kuris, be kitko, domėjosi liaudies dainomis — tiek lenkų, tiek lietuvių. Šalia pagrindinių dalykų — kompozicijos, instrumentacijos ir kontra-

punkto, jis paėmė dar muzikos istoriją ir tęsė chorinį dainavimą. Pradėjo rašyti komplikuotesnius kanonus, fugas, variacijas — dirbo su dideliu entuziazmu ir nemaža sėkme. Už pažangumą sekančiais mokslo metais buvo atleistas nuo mokesčio už mokslą. Savo profesorių Kostas vertino, bet pastebėjo vieną silpnybę — per mažai žiūri studentų darbų, nekreipia pakankamo dėmesio, o kartais atrodo lyg būtų abejingas (plg L 24-25).

Studijuodamas kontrapunktą, dar labiau „įsimylėjo" S. J. Bachą. „Po visų kitų kompozitorių, kai atsisėdi skambinti Bachą, jautiesi, lyg tavo vidinę ‚klaviatūrą' kas suderintų, kiekvieną plaktuką pastatytų į savo vietą, kiekvieną stygą patemptų tiek, kiek reikia. Taip suderintas gali visą dieną dirbti . . . Bacho kūryba — tai milžiniški pamatai, ant kurių laikosi šiuolaikinės muzikos pastatas; be jo joks muzikantas negali tapti geru muziku" — taip kalbėdavęs, grįžęs namo broliams ir vis raginęs, kad šie nesiliautų skambinę Bacho kūrinių. Ir Čiurlionių namuose pradėjo „plaukte plaukti Bacho fugų ‚upeliai' " (Atsm 191).

Muzikinis gyvenimas Varšuvoje buvo gana gyvas — veikė operetė, opera ir simfoniniai koncertai. Filharmonijos dar nebuvo — ji įsikūrė tik 1901 metais. Koncertams dirigavo garsėjantis kompozitorius ir smuikininkas, kilęs iš Lietuvos (Kybartų), Emilis Młynarskis. Lenkai turėjo neblogų savų pianistų — V. Bujuklį, Ig. J. Paderewskį, M. Karlowiczių. Kostas pradėjo dažniau lankyti koncertus ir iš kitų išskyrė Bujuklį. „Jo skambinimas turėjęs kažką, kas versdavo susimąstyti . . . Jokių pastangų sublizgėti, padaryti furorą, panaudojant labai tobulą, beveik ‚absoliučią' techniką. Atvirkščiai, Bujuklis, tiek pasirinkdamas programą, tiek ją grodamas, stengėsi perduoti tai, kas kūrinyje svarbiausia ir, matyt, kas jį patį labiausiai domino" (Atsm 175). „Apie Paderewskį brolis pasakojo, kad šis buvo tikrai geras pianistas, tiktai pernelyg ambicingas žmogus" (tp 179). Varšuvos publika buvusi entuziastinga geresniems koncertantams ir dažnai sukeldavo furorą, kuris virsdavęs nepateisinamu triukšmu. Kostui tai nepatikdavo.

Prof. Z. Noskowskis, XIX a. antroji pusė

Čiurlionis Varšuvoje, 1898

Opera ir baletu jis kažkodėl nesidomėjo. Kartą atvyko iš užsienio Isadora Duncan, basom kojom šokanti balerina. Visa Varšuva apie ją ir tekalbėjo, o Kostas, visokių madų ir sensacijų priešas, apsisprendė tą įžymybę ignoruoti. Galvojo, kad tai išpūstas burbulas. Nesidavė perkalbamas nei Eugenijaus Morawskio. Bet eidamas gatve, pastebėjo afišoje jos koncerto programą: šoksianti J. S. Bacho siuitą ir Fr. Chopino gedulingąjį maršą. Vis dėlto nutarė nueiti ir grįžo sužavėtas. Tai buvusi tikra klasika — judesiai paprasti, siejami su vidiniu išgyvenimu, be jokių triukų, be krislelio virtuoziško pagyrūniškumo. „Konstantinui labiausiai patiko jos muzikalumas, įsijautimas į muzikinę mintį, o taip pat judesių natūralumas bei raiškumas ir gilus žmogiškumas" (tp 181-83).

Savo skoniu ir pažiūrom Kostas dažnai išsiskirdavo iš bręstančio Varšuvos elito. Tai pirmiausia pastebėjo jo draugas Eugenijus. Nesakytum, kad buvo užsispyręs ar konservatyvus.

Kažkas jam nelipo iš tos miestinės kultūros, kuria žavėjosi jo kolegos lenkai. Priešingai, jį erzino Varšuvos menuose klestintis pseudomisticizmas — visokie „mistiški koncertai", „demoniško paslaptingumo" kūriniai, „mirties šokiai". Varšuvoj, pasak M. Vorobjovo, jis išliko kuklus provincijos vaikas, atsirėmęs tik į savo meninius gabumus, nenusileidęs į aplinkos lygį. Atvyko beveik nemokslintas, bet nepasidarė ir permokslintu (o.c. 5).

Ligi baigdamas konservatoriją, parašė apie 25-30 fugų, 14 polifonijos kūrinėlių, o iš stambesnės formos kūrinių 20 variacijų ir 2 sonatas. Pastaruose kūriniuose jau aiškiai jaučiama lietuviškų melodijų įtaka (L Ps 76).

Konservatoriją baigė 1899 metų birželyje. Parašė diplominį kūrinį — kantatą *De profundis* chorui su orkestru. Kūrinys buvo trijų dalių, bet nespėtas suinstrumentuoti, turbūt dėl to nebuvo atliktas baigiamojo akto koncerte.[4] Pagrindinė specialybė pasidarė kompozicija, fortepijonas liko antrinė, o chorvedyba — trečioji.

Baigdamas studijas, parašė polonezą savo mecenatui Oginskiui ir pasiuntė į Plungę. Kunigaikštis, mokslo baigimo proga, užsakė jam naują *Arnold Fibiger* firmos fortepijoną, kurį Kostas gavo jau grįžęs po atostogų. Tuo tarpu pasiuntė telegramą į Druskininkus, kad parvažiuoja su diplomu.

Atostogos savoje sodyboje

Šeima pasiruošė sutikti svečią. Mergaitės išgražino kambarius šakelėm, tėvas su berniokais aptvarkė kiemą, o motina rūpinosi kepsniais. Visa tai vyko jau savoj sodyboj, kurią tėvas pagaliau įsigijo už pasiskolintus 1,000 rublių. Sodyba buvo su dviem namukais — geresniu prie gatvės ir prastesniu kieme. Pirmasis buvo įrengtas vasarotojams, kad padėtų mokėti skolą, o antrasis, padalintas į tris kambarius, priglaudė šeimą.

Pirkinys buvo įsigytas, Kostui įpusėjus konservatoriją, bet pradžioj atrodė neįspūdingas. Tik vėliau, kai tėvas apkalė abu namus lentomis ir gražiai išdažė, kieme prisodino vaismedžių, atgabentų iš Gardino, mergaitės įrengė gražų gėlių darželį, o

Čiurlionių nameliai Druskininkuose, MKČ piešinys, 1905

motina įsitaisė daržą ir pridiegė visokių daržovių — vaizdas pasidarė visai kitas. Sodą, daržą ir gėlyną jungė iš seniau išaugusi didelė ieva, išsišakojusi kiemo vidury lyg koks skėtis. Kai ji sužydėdavo, baltavo visas kiemas. Kai jon susimesdavo žvirbliai, triukšmas buvo kaip turguje.

Su triukšmu paprastai įpuldavo į namus ir Kostas, grįžęs iš mokyklos. Šį kartą pasirodė tik žydas Jankelis, vežikas, iškrovė Kosto daiktus ir pasakė, kad jis išlipęs prieš miestelį — norįs apsižvalgyti. Tėvas su berniokais išskubėjo į Pariečės kelią. Pirmiausia išgirdo *Šėriau žirgelį*, o paskui iš už krūmų pasirodė ir jis — vienplaukis su skrybele rankoje. Tėvui aptemo akys — sunku buvo sulaikyti ašaras. Berniokai paskubino žingsnius ir pirmieji apspito keleivį. „Ak, jūs, broleliai" — bučiavo jis *Vabalą* — Jonuką, *Gaidį* — Petriuką, *Kumelį* — Stasį ir *Gandrą* — Povilą, o paskui ilgai laikė apglėbęs tėvą.

Prie vartelių laukė seserys ir besišypsanti mama. Jinai,

Motina tarp savo vaikų: iš k. stovi Jadvyga, Stasys, Kostas, Petras; sėdi motina, Juzė ir Valerija

bučiuojama, pakuždėjo jam į ausį, ką Jankelis jai palinkėjo: kad sūnus taptų ministeriu, o jei ne, tai bent pašto viršininku. Kostas pratrūko visu balsu juoktis. Paskui „mylavo" apspitusias sesutes: *Burinį laivelį* — Mariją, *Skalbėją* — Juzę, *Vilkelį* — Valę; tais metais buvo gimusi Jadzė, ir ji tapo šeimos *Žvirbliu*. Toks buvo jo būdas dalinti seserims ir broliams epitetus, kurie tapo *savais* vardais.

Svečiu nepasidalino broliai ir seserys. „Kiekvienas paauglys turėdavo jam išsipasakoti savo ‚paslaptis', kurių niekam kitam nepasipasakotų, kiekvienam rūpėjo kažką padaryti, už ką Kostas pagirtų . . . O jis niekad nerodė savo pranašumo, neprimesdavo savo nuomonės — buvo natūralus, nieko nevaržydavo ir pats nesivaržydavo" (Atsm 211).

Daug dėmesio skyrė tėvams, ypač motinai, kurią labai mylėjo ir užjautė. Ji daug aukojosi savo vaikams ir labai rūpinosi savo pirmgimiu. Niekad nesiskųsdavo nuovargiu ar negalavimu, bet šį kartą, atsisėdusi šalia Kosto, prasitarė, kad rankų sąnarius gelia.

— Kas tai galėtų būti?

Kostas suraukė antakius ir visu rimtumu tarė:

— Tai nuo tinginiavimo, mamyte! — ir išbučiavo jai visus pirštus (tp 28).

Motina turėjo daug sąmojaus. Pati mokėjo trumpai taip pasakyti, kad vaikai ir prasijuokia, ir susimąsto. Šį bruožą paveldėjo ir Kostas.

Pati daug dirbo, net naktimis, o vis baiminosi, kad tik jos vaikams „netektų fiziniu darbu pelnytis duoną". Jai pritardavo ir Kostas. „Nuolatinis fizinis darbas atbukina žmogų" — sakydavo. Todėl susikūrė tokia nuotaika namuose, kad visi mokosi — net per atostogas, daug skaito, skambina. Vyresnieji uždarbiavo privačiomis pamokomis — rengė pasiturinčių žydų vaikus į gimnaziją arba mokė skambinti fortepijonu. Sesuo Jadvyga spėja, kad ir garsusis skulptorius Lipchitzas mokęsis pas jų Petrą lenkų kalbos, kuri jam buvusi reikalinga išvykstant į Balstogę (tp 205).

Druskininkai buvo nuostabūs savo grožiu, kurį Kostas mokėjo įžvelgti, džiaugtis ir kaupti savyje. „Namiškiai pasakoja, kad tą laimingą vasarą, kurią jis praleido Druskininkuose, brolis tapė nemaža peizažėlių iš gamtos. Jie stebėdavosi, iš kur jis moka taip gerai pavaizduoti Nemuną ar pušaitę prie ežero ir kad su jaunesniais broliukais vis tuo pat užsiima" (tp 61).

Kitoks užsiėmimas buvo su vyresniuoju — Povilu, kuris buvo labiausiai pažengęs muzikoje. Jis mokėsi, dėdės Radmano lėšomis, Petrapilio vidurinėje mokykloje, o dabar norėjo stoti į konservatoriją. Anksti subrendęs, rodė gyvo proto, jautrių reakcijų ir prieštaringų nuotaikų. Su juo buvo galima diskutuoti, ir Kostas šią vasarą su juo labai suartėjo — eidavo kartu vaikščioti panemuniais, o naktimis į mišką.

Kostas mėgo „klaidžioti po mūsų didįjį mišką, kai pro pušų

šakas skverbiasi mėnulis arba kai visai tamsu ir vietoje mėnulio mirksi viena kita žvaigždelė, o dangus, atrodo, slepia dideles paslaptis. Broliai (Kostas su Povilu) išeidavo prie *Mergežerių*, didingų miškų apsuptų, ir išsiskyrę eidavo į priešingas puses aplink ežerus, kad pusiaukelėje susitiktų" (tp 209). Kartais su visais broliais ir mažomis sesutėmis jis išsiruošdavo visai dienai paklajoti. Tada ką nors pasakodavo ir kartu stebėdavo gamtą.

— Pamanykit, vaikai, kaip gera būtų skristi! — ir Kastukas papasakojo mums Ikaro istoriją ir pasakė, kad dabar jau žmonės skrenda lėktuvais — aeroplanais. — Bet aš norėčiau skristi savais sparnais . . . (tp 69).

Sparnus kilnojo ir kiti Čiurlionių vaikai. Vyriausioji Marija, nors dar gana jauna, turėjo vyruką iš Ašmenos — Viktorą Chomskį, statybos techniką, kuris dirbo prie naujų vilų statybos Druskininkuose ir įsižiūrėjo šią mergaitę. „Burinis laivelis" pirmasis ir išplaukė iš namų. Antrasis Kosto mėgstamas brolis Stasys, dvylikmetis, ruošėsi į gimnaziją. Juzė „mokėsi pas labai kultūringą moterį Poziumskienę", kuri panoro ją įdukrinti (L 64-1). Šito nenorėjo pati Juzė, didžioji motinos talkininkė, Kosto vadinama „įkūnytoji dorybė", o kasdieniškai — *Skalbėja*. Ji, septyneta metų jaunesnė už Kostą, buvo pažengusi muzikoje ir literatūroje — norėjo būti mokytoja, bet neskubėjo iš namų.

Kostas žinojo, kas jo laukia, grįžus į Varšuvą. Jam rūpėjo muzikinė kūryba, o pragyvenimą, nors ir vargingą, numatė susidaryti privačiom muzikos pamokom. Buvo tik vienas klausimas, ką daryti su Povilu, imti su savim ar ne? Kitų galimybių nebuvo, kaip abiem kartu vykti ir kaip nors verstis.

Pirmieji metai po studijų Varšuvoje

Jiedu išvyko Varšuvon jau vasarai pasibaigus. Ten susirado pastogę pas tipingus miesčionis, atsigabeno „kunigaikštiškąjį" fortepijoną ir įsikūrė. Povilas buvo priimtas į konservatoriją ir ją pradėjo lankyti, o Kostas ieškojo muzikos pamokų, paskui

„bėginėjo" į namus mokyti, o kitu laiku kūrė. Povilas rodė didelį palinkimą filosofuoti, narplioti įvairias psichologines problemas, o Kostas neturėjo laiko su juo diskutuoti. Kitų užsiėmimų, šalia pamokų, Povilui nebuvo, nes stigo pinigų nueiti į koncertus, lankyti muziejus, net pasivažinėti po miestą. Jo nuotaikos ėmė rūgti. O „Konstantinas, nors tuo metu pats gerokai kentėjo, stengėsi nepasiduoti juodoms mintims ir dažnai piktindavosi Povilo pasyvumu. Kupinas energijos ir kūrybingų sumanymų, jis dažnai sakydavo, kad likimą reikia už sprando čiupti ir pakratyti, tada pats tapsi likimo viešpačiu. Dėl Povilo būsenos jis buvo gerokai susirūpinęs" (Atsm 207).

Rūpestis pasirodė abipusis, nes ir Povilui ne viskas patiko Kosto laikysenoj. Pirmiausia jam kliuvo, kad jo vyresnysis brolis toks nepraktiškas — laksto pas mokinius, užuot kad jie čia ateitų, daro nuolaidas — vis pasigaili — atsisako mokesčio arba mėto pinigą kiekvienai atkištai rankai gatvėje. Varšuvos elgetos jį pažinojo, kiti ir išnaudojo. Draugai pasakojo, jis apgynęs nuo minios pykčio vieną pavargėlį, pavogusį iš krautuvininkės duonos kepalą. Prasiveržė pro minią, apgaubė pavargėlį ir ėmė priekaištauti: esą nemžoniška taip elgtis, reikia padėti jam, o ne skriausti. Žmonės tų žodžių buvę taip paveikti, kad, užuot kumščiavę, pradėję berti pinigus į jo kepurę (J. Štarka, NR 1935, N 42, 765).

Kliuvo Povilui ir brolio Kosto nepastabumas, kas dedasi čia pat, šeimininkų šeimoj. Sūnus dėjosi didelis ponas — dėvėjo cilindrą, kavinėse užsidegdavo cigarą trirubliniu banknotu, o buvo palaidūnas ir didelis arogantas namuose. Dukra lepinama atrodė tuščia lėlė. Ji nuobodžiavo, žvalgėsi į Kostą ir bandė jį pagauti.

Kostas buvo toli gražu nepatyręs vyras. Kartą, dar konservatorijoje, įsimylėjo Eugenijaus Morawskio seserį Mariją — graikiško profilio merginą, turėjusią puikų balsą. Savo meilę slėpė nuo jos brolio ir kitų šeimos narių. Ir štai, tėvo verčiama, ji išteka (1900) už našlio inžinieriaus Maciejowskio. Plėšoma širdim jis dalyvauja net pabroliu, nes buvo šeimos prašomas.

Štai fragmentas iš to meto (1901.IV.13) jo dienoraščio: „Juk aš

vaizdinaus laimę tokią artimą ir galimą. Tačiau nutariau: ‚Nebūsiu laimingas', tai yra taip tikra, kaip kad ‚mirsiu'. Tai mane tarytum kiek paguodė, nes, šiaip ar taip, vis dėlto įsitikinau, (jei) tai galima pavadinti įsitikinimu — atidengiau tiesą. Taip, laimingas nebūsiu, kitaip būti negali. Pernelyg visam kam esu jautrus, pernelyg visa į širdį imu, svetimų žmonių nemyliu ir bijau jų, su visais gyventi nemoku. Pinigai manęs nevilioja, laukia manęs vargas, abejoju savo pašaukimu ir talentu, ir nieko nepasieksiu. Taigi būsiu niekas, nulis, bet suprasiu savo padėtį. Liausiuos svajojęs, bet atsiminsiu savo jaunystės svajones. Iš jų nesijuoksiu, nes jos nebuvo juokingos. Būsiu lyg ant savo nebaigtos pilies griuvėsių, pilies, kurios vaizdas sieloje glūdi, betgi kurios jokia jėga iš griuvėsių nebepakels. Ir žinodamas tai, argi būsiu laimingas? Ne, tai tiesa. Jau prieš pusę metų ta mintis ateidavo, o dabar įsitikinau. Tai liūdna, bet ką padarysi".[5]

Prarastos meilės kančia dar tebelydėjo jį, kai ėmė nūnai plaktis tuščioji lėlė. Povilas nežinojo brolio dramos, tik jam atrodė, kad Kostas leidžiasi šios lėlės užimamas ar „bovijamas". Visa tai jį erzino, ir jis darėsi broliui dar labiau uždaras. Kai šis grįžta į kambarį, anas atsisėda prie lango, stebi gatvę ir tyli.

— Ką tu ten matai? Nejaugi tau įdomus šis beprasmiškas judėjimas?

Povilas nieko neatsako, tik pagavęs šepečiu tarakoną, nepaprastai rimtai pažiūri pro langą žemyn ir iškilmingai nuleidžia jį ant praeinančios damos skrybelės. Po to sėda prie pianino ir skambina nuobodžius Hanono pratimus, kurių Kostas negalėjo pakęsti. Pasigręžęs, dar atrėžia Kostui:

— Ką, sakai, Hanonas bukina? Klysti. Hanonas žadina vaizduotę dideliems polėkiams.

Kostas patraukia pečiais ir išeina (Atsm 208).

Povilas rimtai išsigando, kai pajuto, jog tos merginos tėvai ruošia planus jos ir Kosto ateičiai. Tada jis kreipėsi į Morawskį, ir jiedu tarėsi, ką daryti. Sprendimą rado tokį — iškraustyti Kostą iš tų namų. Surado kitą kambarį ir, Kostui nesant namie, pergabeno

daiktus. Kostas, žinoma, buvo įžeistas. Neapsiėjo be konflikto, o Povilas ir Eugenijus didžiavosi savo žygiu (tp).

Kostas galėjo būt įdomus vyras ne vienai varšuvietei: subrendęs, stipraus sudėjimo, energingų judesių, tvirtos ir grakščios eisenos, be to, menininkas — muzikas, neseniai baigęs studijas . . . Morawskis geriau pažino Varšuvos miestietes, dėl to galėjo atvirai pasakyti „kaimiečiui", kad būtų atsargesnis. Eugenijui rūpėjo ir Kosto kūrybinis brendimas: vedybos būtų palaidojusios visus planus, apie kuriuos juodu tiek daug buvo kalbėję (MKČ 1938, 13).

Tą rudenį ir žiemą Kostas daug dirbo. Parašė keletą fortepijoninių preliudų ir pjesių; trejetą jų — noktiurną, preliudą ir mazurką išspausdino muzikos almanache *Melomanas*. Gruodžio pabaigoj (1899) parašė preliudą b-moll op. 3, Nr. 1, kuris savo verte prašoko *Melomane* spausdintuosius. Viename preliude, vedamose melodijose, buvo ir lietuviškų intonacijų (L Ps 77-78). Tarp šių kūrinių du buvo dedikuoti MM — Marijai Morawskytei. Tai rodo, kad Kostas vis dar negalėjo jos užmiršti.

Pirmąjį stambų muzikinį veikalą — simfoninę poemą *Miške* pradėjo rašyti 1900 metais. Norėjo šiuo kūriniu dalyvauti Zamoyskio muzikiniame konkurse — laimėti premiją ir už tuos pinigus (1000 rublių) važiuoti į Leipzigą tolimesnių studijų. Rašė pilnam simfoniniam orkestrui, bet laisvos fantazijos forma. Buvo dar stiprioj varšuvinės mokyklos įtakoj, nors tarpais panaudojo ir lietuviškos melodikos spalvų. Poema, jo žodžiais, „prasideda tyliais, plačiais akordais, tokiais, kaip tylus ir platus yra mūsų lietuviškų pušų ošimas" (L 90).

Varšuvinės įtakos tada buvo šopeniškos. Fr. Chopinas užvaldė ne tik lenkus, bet ir rusus — Čaikovskį, Rimskį-Korsakovą, iš dalies Rachmaninovą. Šių įtakų, aišku, negalėjo išvengti ir Kostas, nors jo *Miške* jaučiama ir Wagnerio (iš Waldenweben), ir Skriabino poveikių. Kosto stilius, pasak V. Jakubėno, vis dėlto griežtesnis ir kietesnis už Chopino ir labiau sukauptas, ramiai mistiškas bei melancholiškas negu Skriabino (MKČ 1938, 23).

Kartą sugrįžęs iš konservatorijos, — pasakoja brolis Povilas, — randu savo brolį labai geros nuotaikos . . . Konstantinas džiaugsmingai mane pasitinka ir pradeda pasakoti:

— Man bekuriant simfoniją *(Miške,* Y), pasigirsta į duris beldimas. Paprašau. Įeina senukas elgeta ir prašo išmaldos. Atiduodu jam paskutinius savo pinigus — 10 kapeikų ir vėl pradedu tęsti darbą. Po kiek laiko atsisukęs žiūriu, kad senukas dar neišėjęs. Jo akyse pamačiau kažkokią stebėtiną, gilią išraišką. Jis tarė: „Tau Dievas atlygins" ir išėjo. Aš supratau, kad šis mano kūrinys bus vertas ir konkurse turės pasisekimą (NR 1935, N 42, 766).

Baigęs komponuoti *Miške,* 1901 m. vasarą nuvyksta su broliu Povilu į Palangą, kur buvo ir Oginskis. Pasipasakojo kunigaikščiui savo planus dėl studijų Leipzige, ir šis pritarė. Leipzigo konservatorija buvo viena geriausių Europoje — tokį jinai turėjo vardą, ir kunigaikštis tai žinojo. Jis pažadėjo Kostą paremti, o kol jis bus Leipzige, Povilui sutiko duoti pianisto darbą savo mokykloj Plungėje (Atsm 187).

Abu Čiurlioniai netilpo savyje ir tą vakarą praleido pajūryje. Braidė, pasiraitę kelnes, klajojo ir svajojo ligi vėlumos. Staiga pakilo siaubinga audra su perkūnija. Jūra šėlo, bangos ūžė, Palangos tiltas girgždėjo. Tada jie sugalvojo pasiekti tiltą, įsikišusį jūron, ir ant jo užlipti.

Taip ir padarė. Vėjas draskė jų drabužius ir plėšė iš rankų ramsčius. O jie, kepures susikišę į kišenius, abiem rankom laikėsi sutrūnijusių barjerų, kad vėjas nenublokštų į šėlstančias bangas. Kostas džiūgavo:

— Laikykis, broliuk, nes pražūsi! . . . Ei, laikykis — čia rimti dalykai! (tp 209).

Iš Palangos dar užsuko į Plungę, ir Kostas aprodė broliui įdomesnes vietas — sakytume, įvedė į būsimą darbovietę Oginskio orkestre. Ta proga Kostas susitiko su orkestrantais ir nusifotografavo. Po to išskubėjo į Druskininkus. Netrukus „atplaukė" į Druskininkus ir kunigaikštiškasis *Arnold Fibiger* —

MKČ Plungėje tarp Oginskio orkestrantų, 1901

pianinas, kurio Kostas nebenorėjo palikti Varšuvoje.

Įsibėgėjimas, bekuriant *Miške*, dar buvo neišblėsęs, ir jis sėdo rašyti toliau. Rašė mažesnius kūrinius skirtinga melodika, aiškiai atliepiančius liaudies dainų nuotaikas bei intonacijas. Nekartodamas liaudies melodijų, tik įsijautęs į jų ritmą bei formos vystymą, per tris savaites parašė šešetą fortepijoninių kūrinių. Toliau rašė preliudus — *Pastoralę, Vakarinius varpus, Rudenį, Tėve mūsų* ir du bevardžius (op 7, Nr. 4 ir C-moll). Preliudai buvo skirtingų nuotaikų — vieni giedrūs, ramūs, kiti prikaupti nerimo, treti gilios liūdnos maldos. Išskirtinai brandus buvo op. 7, Nr. 4; jis „perduoda ypatingai gilios, savitos čiurlioniškos stygos virpesį, tykų, intymų ir drauge trokštantį beribio išsiveržimo žmogiškąjį ilgesį". Šie dalykai, sukurti vasarą Druskininkuose, sudarę lyg atskirą, skirtingą pluoštą visoj ligšiolinėj jo kūryboj (L Ps 89).[6]

Sukurtus jo dalykus, ypač preliudus ir liaudies dainas fortepijonui, broliai nusirašydavo, bet niekad jų neskambino, ir Kostas tai pastebėjo. Kartą jis paklausė:

— Kodėl neskambinate, ar jie jums nepatinka?

Visi tylėjo, niekas nė žodžio, tik Petriukas mįslingai nusišypsojo ir, sėdęs prie pianino, „išdrožė iš eilės keletą preliudų. Kostas nušvito. Jis, matyt, suprato, kad vaikinai jo varžosi. Padaręs keletą pastabų, gerai nusiteikęs ir niūniuodamas kažką, jis išėjo iš kambario. O pavakarę praleido prie pianino, skambindamas preliudus iš savo mažyčių sąsiuvinėlių. Tie preliudai buvo kažkokie kitokie, negu senieji, kuriuos jau visi žinojome" (Atsm 193).

Tą rudenį Povilas ir Stasys išvažiavo anksčiau iš namų — vienas į Plungę, antras į Varšuvą. Povilas vyko be noro, nes kitos išeities nebuvo. Tiek guodėsi, kad turės reikalą su pianinu, o kai nuvyko, nebuvo kam groti voltornu, ir teko jam pūsti šį instrumentą. Jo nuotaika dėl to visai krito (tp 187). Stasiui pavyko išlaikyti egzaminus į trečią realinės gimnazijos klasę, o jį globoti pasiėmė Markiewiczių šeima.

Kostas užgaišo namie ilgiau. Peržiūrėjo savo didįjį kūrinį *Miške*, kai ką taisė ir perrašė. Pagaliau, užvežęs jį į Varšuvą, paliko Morawskiui, kad perduotų konkurso komisijai, ir išsiskubino į Leipzigą.

Laiminga studijų pradžia Leipzige

Leipzigą pasiekė spalio 16-tą (1901) ir įsirašė į karališkąją konservatoriją. Anketoje pažymėjo šiuos duomenis apie save: atvykęs iš Rusijos, Romos katalikas, kompozitorius pagal specialybę, šalutinė specialybė fortepijonas, studijavęs Varšuvos konservatorijoj Sygietyńskio ir Noskowskio klasėse, pažįstąs muzikos teoriją, mokestį už mokslą pats apsimokąs; pageidauja lankyti kompoziciją prof. K. Reineckės ir kontrapunktą S. Jadassohno klasėse, papildomą fortepijoną p. Ruthardto klasėje (Aufnahme-Notizen, N 9). Dar įsirašė laisvu klausytoju į universitetą estetikos, istorijos ir psichologijos paskaitų. Kambarį gavo pas Rusijos žydę Frau Krol, Elsäser gatvėje 9, I.

Leipzige mokėsi apie 800 būsimų muzikų iš įvairių Europos

Leipzigo konservatorijos rūmai

kraštų ir Jungtinių Amerikos Valstybių bei Pietų Amerikos. Muzikinės nuotaikos čia buvo mažiau saloniškos kaip Varšuvoje. Vietoj Fr. Chopino pirmavo Maxas Regeris, naujų kelių ieškotojas polifonijoje ir kartu J. S. Bacho tradicijų tęsėjas. Profesoriai, kuriuos Kostas pasirinko, buvo žinomi kompozitoriai, jau pagyvenę žmonės. S. Jadassohnui, kontrapunkto profesoriui, jis rašė įvairius kanonus, o pas K. Reineckę — kompozicijos ir instrumentacijos profesorių sutarė rašyti styginį kvartetą.

Po mėnesio broliui Stasiui rašė į Varšuvą, kad turįs gerus profesorius, esąs aukštesniame kurse ir, jei sugebėsiąs taip dirbti kaip ligi šiol, per metus baigsiąs. O Marijonui Markiewicziui pastebi turįs tris pažįstamus kolegas — amerikietį, anglą ir čeką. „Laikas bėga: dirbu, skambinu, dainuoju, skaitau, ir man beveik gera" (L 21, 22).

Kontrapunkto profesorius Salomonas Jadassohnas, didelis Bacho žinovas ir sekėjas, buvo patenkintas savo mokiniu — nešykštėjo pagyrimų. Su tais „pagyrimais jau man truputį įkyrėjo, — rašė Eugenijui Morawskiui. — Pereitą pamoką senis taip susižavėjo vienu mano kanonu, jog net susimąstė, paskui pasakė *wunderschön*" (tp 31). Styginį kvartetą pas Karlą Reineckę baigė lapkričio pabaigoj. „Mano darbas jam patinka, nors ir mažai giria" (tp). Kvartetas gruodžio 7 d. buvo grojamas konservatorijos salėje. „Didelio malonumo nepatyriau, nes grojo blogai, — rašė

globėjui Oginskiui. — Bet kaip ten bebūtų, tai rodo, kad mano profesoriai domisi manimi, be to, man pačiam atrodo, kad padariau gana didelę pažangą" (N 15, 41).

Pažangos nedarė tik vokiečių kalboj. „Maža teturiu progos kalbėti . . . Vienintelė mano praktika yra su kolegomis ir profesoriais" (tp 42). Dėl kalbos sunkumų nutraukė istorijos ir estetikos paskaitas universitete.[7] Vietoj jų paėmė fortepijoną pas prof. Heinseną, kur mokėsi talentingas ispanas J. Carillo iš Meksikos ir amerikietis Salteris. Su jais susipažino ir pradėjo bendrauti. Prie šių prisidėjo dar švedas C. Paulssonas, su kuriuo susipažino Jadassohno klasėje. Kostas maišė visas šiek tiek mokamas kalbas — vokiečių, prancūzų, čekų, bet rodėsi, kad jo draugai vis tiek nesupranta, o ir jis negalįs jų pilnai suprasti. Vis tiek „kalbamės gana daug" (tp 32).

„Dažniausiai esu vienas, — prisimena Marijonui Markiewiczui, — laiškus retai kada tegaunu . . . Darbo vis daugyn, laiko vis mažyn . . . Nežinau, kiek ilgai čia būsiu. Tiktai kas bus vėliau? Spėju, kad kažkas liūdno, pagaliau tai pamatysime. Niekados nemėgau mąstyti apie ateitį, tatai, žinoma, negerai; dabar apie ją mąstau ištisomis valandomis ir nieko negaliu sugalvoti, tik paskui būna liūdna" (L 33-34).

Namiškius prašė dažniau rašyti. „Kodėl Gandras ilgaausis neparašo nors poros žodžių? Ar gavo iliustruotą mano laišką, adresuotą dar į Plungę?" (tp 35-36). Laiškus Povilui — Gandrui ir Stasiui iliustravo Nemunu, Ratnyšėle ir kitais Druskininkų vaizdais. Į tekstą įpindavo po žodį ar sakinį lietuviškai. Rūpėjo jam tiedu broliai. Vienas jautėsi nelaimingas, kad negali mokytis, o antrajam mokslas nelabai sekėsi — per jaunas įšoko į trečiąją klasę. Šį antrąjį ragino daugiau dirbti, o Markiewiczių Valę ir Marijoną, pas kuriuos gyveno, prašė, kad prižiūrėtų ir „išjudintų mano Staselį. Auklėjimas visuomet turi įtakos nuotaikai ir charakteriui . . . Blogai, jei kam sava nuotaika yra sunkenybė. Žinau tai iš patyrimo. Neturi supratimo, pastebi Marijonui, kaip man praverstų daugiau pasitikėti savimi ir būti drąsesniam. Kiek

kartų mėginu perdirbti save ar persilaužti — kur tau! Per giliai įsišaknėję" (tp 60).

Rūpestis Stasiu šiek tiek atlyžo, kai gavo laišką, kad esąs atleistas nuo mokesčio už mokslą. Direktorius Gurskis (Górski) pasišaukęs ir paklausęs, kokiu vardu buvęs senelis.

— Tuo pačiu — Stasys Čiurlionis.

— Ar jis gyveno Guobinių kaime?

— Taip.

— Už senelio paslaugą tau mokslas pas mane veltui, vaike, — pasakė direktorius ir papasakojo istoriją.

Jo brolis sukilėlis 1863 metais buvęs apsuptas kazokų Guobinių apylinkėse ir, besislapstydamas, patekęs į Stasio Čiurlionio sodybą. Šis aprengęs bajoraitį berno drabužiais ir pristatęs javų kulti. Atsiradę kazokai, apieškoję visus pastatus ir į dirbantį berną neatkreipę dėmesio. Brolis išbuvęs šioj sodyboj keletą mėnesių ir, kai pavojus praėjęs, išvykęs savais keliais (Atsm 130). Direktorius Arturas Gurskis, pasirodo, buvo žemaitis salantiškis iš vadovaujančių bajorų giminės.

Laiškai buvo vienintelis Kosto ryšys su saviškiais ir draugais. Kiekvieną gautą laišką skaitė po keletą kartų ir pats daug rašė. „Pastebėjau, kartkartėmis net mąstau laiškiniu būdu" (L 55). Tie leipciginiai laiškai parodo jo rūpesčius, nuotaikas, pažiūras ir ryškesnius pergyvenimus. Kai kurie jų yra klasikiniai laiškinės literatūros pavyzdžiai — savo vaizdumu, sąmojum, įžvalgomis, žmonių charakteristikomis. Apie muzikinį bei meno pasaulį daugiausia rašė draugui Morawskiui.

— Akimis ir ausimis nenorėjau tikėti, — rašo gruodžio 3, grįžęs iš Hendelio *Judo Makabėjaus* oratorijos Gevandhause. — Man atrodė, kad esu kažkokiame kitame pasaulyje! . . . Kažkas kartu labai didingo ir stebuklingo. Šitos oratorijos negalima įsivaizduoti, netgi mažiausio supratimo apie ją turėti — ją reikia išgirsti (tp 31).

— Pirmadienį, — rašo gruodžio 19, — buvau Saint-Saenso *Samsone*. Ui! Baisus laužas tas Leipzigo teatras — orkestras

netvirtas, artistai beveik šuns verti, dekoracijos nekokios, baletas nerangus . . . O muzika vietomis labai įdomi. Ypač man patiko pati įžanga su chorais, dar nepakilus uždangai . . . Bet pakyla uždanga, choristai daro išmoktus judesius, prasideda rečitatyvai, solo, ir įspūdis žūsta. Muzika kažkur dingsta, ir girdėti tik darbas . . . Antrame veiksme, kada Dalila gundo Samsoną, buvau tiesiog apsvaigęs: tiek toje muzikoje buvo kažko, žinai, pilno meilės . . ., jog vos pats nenulėkiau pas Dalilą, nors ji bjauri kaip septynios nuodėmės . . . Į *Samsoną* eisiu dar kartą, norėdamas įsitikinti, ar aš tik laikinai buvau palankiai nusiteikęs tai arijai, ar ji iš tikro yra gera (tp 46-47).

— Vakar buvau Wagnerio *Götterdämmerunge,* — rašo vasario 20. — Negali suprasti ką išgyvenau — grįžau lyg sumuštas. Gaila, kad tavęs nebuvo (tp 95). Šiandien (vasario 27) Gevandhause buvo Čaikovskio *Pathétique* ir Liszto *Les préludes.* Pašėlusiai didingi dalykai (tp 98).

— Leipzigo dailės galerijon „pirmą kartą įėjęs buvau sužavėtas: įžanginiame skyriuje Murillo, Böcklinas. Kas gi bus toliau? Bet kitose salėse paveikslai buvo ne tokie gražūs. Paskutinėse neapsakomai bjaurūs. Atsimenu, 8-tame skyriuje man pasidarė liūdna ir gaila, kad nebematysiu gražesnių paveikslų. Grįžau prie Böcklino. Nejaugi gyvenimas panašus į Leipzigo muziejų? (tp 152).

Morawskiui, kuris buvo paskutiniajame varšuvinės konservatorijos kurse, Kostas duodavo patarimų, kaip rašyti kompozicijas, kartais ir pats už jį parašydavo pratybinius darbus. Prieš Kalėdas Eugenijus atsiuntė Kosto kritikai vieną savo fugą. Šis atsakė:

— Keletą kartų sąžiningai peržiūrėjau ir perskambinau ir, prisipažįstu, nesitikėjau tokio kruopštaus darbo . . . Dabar jaučiu pareigą pasakyti, kas man nepatinka Tavo fugoje . . . Nesiginu, kad klaidų ieškojimas man teikia savotiško malonumo, nes iš to matau, kad padariau pažangą, o seniau jų nepastebėdavau. O kai kas skamba labai gražiai be galo džiaugiuos — čia taip pat pažanga, seniau nebūčiau džiaugęsis (tp 38-40).

Baigęs varšuvinę mokyklą, Eugenijus planavo taip pat vykti į Leipzigą. Kostas jį irgi gundė (tp 24-25). Genius teiravosi, kada gi Kostas baigs savo studijas ir kokį diplomą parsiveš? Pastarasis klausimas Kostą suerzino.

— Tavo teisybė, Geniuk, kad esu kvailokas, bet iš Tavęs taip pat geras vėpla, kad skiri tokios didelės reikšmės diplomui. Mokėjimas — tai geriausias diplomas . . . Prisipažįstu, kad dar apie tai negalvojau ir netgi nežinau, ar čia iš viso duodami kokie diplomai. Kaip ilgai čia sėdėsiu — taip pat nežinau, bet ne ilgiau kaip dvejus metus. Šiuo metu rašau kanonus ir baigsiu (taisyti, Y) kvartetą (tp 40).

Kvartetas turėjo būti grojamas antrą kartą, ir „Reinecke nori, kad per šventes sutvarkyčiau visą kvartetą . . . Vis dėlto puikus vyras tas Reinecke, sako: ‚Aš žinau, kad Tamstai lengviau ką nors naujo parašyti, negu taisyti seną, bet jei Tamsta nori ko nors išmokti, tai tiktai šituo būdu, t.y. reikia stengtis, kad vis būtų *immer besser und immer schöner* (vis geriau ir vis gražiau)'. Gal ir jo teisybė, bet tupėti prie kažko nevykusio . . . tik tiek daro malonumo, kiek dantų skausmas" (tp 48). Po švenčių ketino rašyti simfoniją ir fugas, „tada ir instrumentacijos imsiuos".

— Iki šiol pasiutusiai kaliau, — rašė Petrui Markiewicziui, — ir jaučiu, kad atsarga energijos, kurią atsivežiau po atostogų, beveik galutinai išsisėmė. Reikėtų pailsėti, tiktai kuo užpildyti tas 10 dienų švenčių, kaip išsiblaškyti nors truputį? Nežinau pats — gal tapysiu (tp 38).

Baigęs prieškalėdines pamokas, nusipirko keletą tūbų dažų, drobę ir pradėjo tapyti.[8] Mintyse ir prisiminimuose pynėsi Druskininkai, tad ir tapė „Druskininkų ežeriuką. Bet nepavyko, nes dangus pasidarė kažkoks vokiškas, baisiai pikta. Tačiau nenustoju vilties, kad būsimieji mano *tapybiniai darbai* bus geresni" (L 50,51).

Kūčias praleido vienas. „Frau Krol nupirko man aguoninį pyragą ir žvakę prie pianino; plotkelę buvau gavęs iš Stasiuko, liepiau anksčiau atnešti arbatos . . . Nežinau kodėl užsirakinau ir, uždegęs

visas šviesas, ėmiau valgyti kūčias. Blogiausia buvo su plotkele: laužiau ir valgiau, ir vis kažko trūko, kažkaip gerai neišeidavo. Paskui truputį improvizavau — kažkokios nuostabios kalendos mane apniko, dabar gailiuos, kad neužrašiau.[9] Vėlai nuėjau gulti ir miegojau kaip niekados — puikiai. Pabudęs buvau taip stipriai šventiškai nusiteikęs, kaip kadaise, kai dar buvau vaikas . . . Buvau bažnyčioje ir ‚Pomone', kur valgiau pietus beveik už visą markę. Vis dėlto toji palaiminga nuotaika mane paliko, ir nuo tada man labai liūdna, bet tas taip pat niekis. Truputį tapau ir pamažu pradedu įsitraukti į darbą" (tp 58).

Prieš šventes Oginskis buvo atsiuntęs 300 markių su linkėjimais. „Tačiau linkėjimai ir markės, — rašo tėvams, —

Grupė Leipzigo konservatorijos studentų su prof. K. Reinecke viduryje, 1902; antroj stovinčių eilėj antras iš kairės — Čiurlionis

nedaug tepadėjo: šventės buvo gana liūdnos, o ir dabar nelinksma" (tp 62). Priežastis labai suprantama: pirmos tokios vienišos Kalėdos visiškai svetimoj aplinkoj. Kitoks tonas laiške dėdei — motinos broliui K. Radmanui: „Aš jau po švenčių ir iš naujo imuosi darbo, nes paskaitos jau prasidėjo, — rašo sausio 3. — Per tą dešimtį dienų gerokai pailsėjau ir dabar vėl jaučiu norą ir užsidegimą dirbti, — tai visa mano laimė, nes darbo turiu tokią daugybę, kad ir įsivaizduoti sunku" (tp 62-63).

Jam labiausiai rūpėjo gerai išmokti harmonijos ir instrumentacijos. „Tik dabar įsitikinau, rašo Morawskiui, kaip mažai temoku. Instrumentacijos — nemoku nieko, kontrapunkto truputį čia palaižiau, bet ir tai paviršutiniškai. Harmonijos niekuomet nemokėjau ir nemoku" (tp 76). Apsisprendė (apie tai rašė ir broliui Stasiui) likti Leipzige dvejus metus ir daugiau padirbėti su harmonijos profesoriumi Reinecke. Mažiau belankė Jadassohno pamokas, ir šis, susirūpinęs, paklausė, kaip ilgai būsiąs mokykloj. Kostas nuramino senuką, kad būsiąs dvejus metus, vadinas, dar turėsiąs laiko padirbėti ir prie kontrapunkto. Bet netikėtai sužinojo, kad Reinecke antrus metus nebebus konservatorijoj — išeis į pensiją, ir tada Kostui iškilo klausimas, ar verta ilgiau bepasilikti. Klausė, ką patartų Morawskis, ir ta proga prisimena, kad vietoj žadėtosios simfonijos rašysiąs Reineckei uvertiūrą (tp 67).

— Jaučiu didžiulį patraukimą rašyti orkestrui, atrodo, kad jau turiu sumanymą uvertiūrai. O iš to džiaugsmo mane apniko dvi liūdnos temos, kurių charakteriai skirtingi, bet viena kitai tinka ir gali būti drauge panaudotos. Kitame laiške atsiųsiu Tau savo uvertiūros pavyzdėlius. Pasimelsk, kad ji man pavyktų, nes ją Tau rašysiu (tp 69).

Toji liūdna tematika ir buvo kalta, kad Kostas tuoj sukliuvo su Reinecke. „Šiandien man pamoka nepavyko, — rašo broliui Stasiui. — Senas kelmas Reinecke peržiūrėjo uvertiūros pradžią ir taip man pagiedojo:

— *Ja, das ist sehr musikalisch, aber warum so finster und traurig?* (Taip,

tai labai muzikalu, bet kodėl taip niūru ir liūdna)?

„Tai va, visos savaitės darbas žuvo, turiu vėl pradėti iš pradžios" (L 70).

Po keleto dienų (sausio 29) gavo žinią iš Morawskio, kad jo simfoninė poema *Miške* konkurso komisijos buvusi išskirta, nors ir nepremijuota. (Tais metais nebuvo premijuotas nė kuris kitas simfoninis veikalas). Eugenijus rašė: „Buvau pas Młynarskį (konkurso komisijos pirmininką, Y) paimti Tavo poemos. Būtinai norėjo sužinoti, kas yra autorius, tai leidau jam atplėšti voką (nepyksti?). Po to pasiūlė visiškai jam atiduoti partitūrą, t.y. Filharmonijos bibliotekai, kuri savo lėšomis išrašysianti balsus, ir šių metų balandžio mėn. *Miške* būsianti atlikta simfoniniame abonentiniame lenkų kompozitorių koncerte. Kiekvienas turi pats diriguoti, tai ir Tu turėsi atvažiuoti. Pasakiau Młynarskiui, kad Tu esi Leipzige. Atsakė, kad Tau už kelią Filharmonija grąžins" (tp 85-86).

Ši žinia nustelbė pirmąjį nesusipratimą su Reinecke ir tiesiog jį pavergė. Įsivaizduok, Mlynarskis, ne kas kitas, atkreipė dėmesį — pats Filharmonijos įkūrėjas ir vyriausias jos dirigentas. Nebūtų lietuvis!

— Ar tu pagalvoji, — greit atsakė Morawskiui, — ką reiškia pirmą kartą gyvenime diriguoti orkestrui viešame koncerte, grojančiam tavo kompoziciją? Ar bus ramus netgi pats drąsiausias jaunuolis? . . . Atsisakyti nuo dirigavimo nenoriu ir negaliu, nes tokiu atveju Filharmonijai nebus reikalo mane kviesti, taigi prarasčiau progą išgirsti savo *Miške* ir pasimatyti su Jumis. Nenoriu, nes tai pirmas kartas mano gyvenime ir — kas žino — gal paskutinis (tp 76-77).

Tą įvykį jis tuoj pranešė laiškais namiškiams, draugams ir broliui Povilui į Plungę, o seseriai Juzei užtikrino: „Jei nuvažiuosiu į Varšuvą, tai parvažiuosiu ir į Druskininkus" (L 80). Pradėjo skaičiuoti laiką, kada važiuos, ir jau ta mintis, kad važiuos, jį taip veikė, kad rodėsi „siela pilna ugnies". Vėl atsirado naujų jėgų dirbti ir skubinti uvertiūrą, nes Morawskis įspėjo: „Uvertiūrą pabaik, tai ir ją pagros, tikriau sakant, pats turėsi diriguoti" (tp 86).

Prof. S. Jadasshonas, XIX a. pabaiga

„Atvėso užsidegimas viskam, kas leipcigiška"

Praėjo vos ketvertas dienų nuo Morawskio laiško, kai Kostas nuėjo pas Jadassohną pamokų. Studentai rinkosi į jo butą, nes senukas negalavo. Išėjo tarnas ir pranešė, kad šiandien pamokų nebus. Kodėl? — klausė studentai. Todėl, kad profesorius tik ką mirė!

Kostas suglumo. Juk tai vienas šviesiausių profesorių, „kilnus žmogus, geras mokytojas ir mano bičiulis" (L 84). Jo vieton paėmė prof. Wiemajerį, ir juo nebuvo sužavėtas; turėjo keisti į prof. Paulį, ir su šiuo nelabai sekėsi. Tai viena nesėkmė.

Antroji — prieš Kalėdas stipriau sunegalavo globėjas Oginskis ir išvyko gydytis į Wiesbadeną, Vokietijon, paskui į Italiją. Tiesa, atsiuntė jis šventėms pinigų, ir Kostas galėjo užlopyti susidariusias išlaidas bei skolas. Bet kas toliau? Nuotaika pradėjo vėl kristi, ir buvo daugiau priežasčių.

Svarbiausia buvo ši. Kostas toliau rašė uvertiūrą, kurią ketino pavadinti *Kęstutis*. Uvertiūros škicus atnešė Reineckei vasario 6-tą ir šis „galutinai sukritikavo". Daug kur buvusi senio teisybė, bet „daugelyje vietų jis visiškai neteisingai priekaištavo, — rašė

Povilui. — Labai norėčiau išgirsti tą uvertiūrą, atliekamą mūsų orkestro, ir dėl to turiu stengtis, kad ji Reineckei patiktų, o kadangi mūsų skonis nevienodas, tai darbas sunkiai vyksta. Visoje uvertiūroje tepavyko vos du lietuviškus motyvus įvesti: vieną įžangoje C-moll, o kitą viduryje B-dur" (tp 84).

Lietuviškieji motyvai kaip tik ir nepatikę profesoriui, bet Kostas tikėjosi juos dar kaip nors „prakišti". Paruošė antrą redakciją — iš viso 307 taktus. Iš jų Reineckei „labai patiko" tik pradžia — pirmieji 57 taktai (tp 75), o kitkas vėl užkliuvo. „Atrodo, rašysiu trečią (redakciją) . . ." (tp 87). Rašė lyg diplominį darbą ir tikėjosi, kad ji „bus atliekama per viešą egzaminą" (tp 73). Todėl tiek dėmesio ir darbo skyrė. Bet tas tampymasis su Reinecke pagaliau pasidarė nebepakeliamas.

— Žinai, Geniuk, prisipažinsiu Tau nuoširdžiai — visiškai atvėso mano ankstyvesnis užsidegimas viskam, kas leipcigiška, netgi Gevandhausui. Reinecke buvo taurus vyras, bet neryžtingas. Jį gerai perpratau, ir tikėk, kad per kiekvieną pamoką galėjau jį žavėti savo kompozicijomis: šiek tiek melodijos, šiek tiek gražios harmonijos, daili visuma, kuo mažiausiai disonansų, kontrapunktų taip pat nedaug — tai jis baisiai mėgo! Nuostabus jo pamėgimas ‚aukso vidurio muzikoje' ir būtinas noras, kad mokiniai rašytų taip, kaip buvo rašoma prieš 100 metų. Gal tai ir gerai, bent pradžioje; vis dėlto pripažinsi, kad kai mokinys rašo orkestrui didesnį veikalą, įdeda į jį daug sveikatos ir darbo, tai turbūt turi teisę savo kūrinyje pasakyti ką nors ir nuo savęs? Juk jeigu tas pavyksta — tai ir visas atpildas. O tas senas kelmas neduoda — tuojau raukiasi, ištraukia įvairių partitūrų, dažniausiai Mende ssohno ir Weberio, ir rodo, kad čia yra taip ir kad tai yra *fein*. Mokinys (sakysime, aš) taiso, bet nustoja noro ir užsidegimo, nes plagijuoja, meluoja. Tatai ne tik atstumia nuo darbo, bet aš, sakysime, matau savo veikale silpnąsias vietas ir tikiuosi, kad Reinecke tuojau man jas parodys ir paaiškins, kodėl negerai, o jis jų visai nemato ir vieton to kimba prie tokių smulkmenų, kad net gėda (tp 91-92).

Kovo 4-tos laiške Morawskiui prisimena, kad 3/4 uvertiūros jau suinstrumentavęs, „o toliau — nė iš vietos . . . Nieko nesinori — viskas įgrįso . . . Jau savaitė kaip tiesiog stimpu" (tp 99-100).

Uvertiūrą baigė instrumentuoti kovo viduryje ir gavo naują uždavinį rašyti *Agnus* arba *Sanctus* chorui a capella. Pagaliau paaiškėjo, kad uvertiūra nebus grojama konservatorijos koncerte, ir tai buvo naujas sunkus pergyvenimas. „Rašau trečią keturbalsę fugą, o kur dar fugos su dviem, trim, keturiomis temomis, o penkiabalsė, o aštuonbalsė dviem choram,o motetai? Nutariau, jei bus iš ko . . . išbūti iki metų galo — iki rugsėjo, ir gauti pažymėjimą. Jei lėšų neturėsiu, tuoj po Velykų grįžtu pėsčias" (tp 111).

Kovo antroj pusėj rašė tėvui, kad parvažiuosiąs namo greičiausiai per lietuviškąsias Velykas, ne per lenkiškąsias, bet tai priklausys „nuo to koncerto" (tp 115). O apie koncertą Varšuvoje vis dar nebuvo žinių. Morawskis neužslėpdavo gerų naujienų — tuoj pasidalindavo. Kodėl dabar tyli? „Rašyk, nes pastipsiu" — rašė jam kovo 24.

Už poros dienų gavo žinią, kad mirė Oginskis. „Žinojau, kad kunigaikštis serga, bet tikėjaus, kad Dievas grąžins jam sveikatą", — rašė broliui Stasiui, o Povilui: „Gaila kunigaikščio, gaila man jo nuoširdžiai . . ., lyg būčiau nustojęs artimo giminės" (tp 117, 119). Tėvus prašė, kad užsakytų mišias Durskininkuose už jo vėlę (tp 118).

Dėl ligos kunigaikštis nebeatsiuntė žadėto 100 markių vasario mėnesiui. Negavo jų nė kovo mėnesiui. Tik vėliau kunigaikštienė atsiuntė 50 markių ir „pažadėjo birželio pabaigoj vėl atsiųsti" (tp 156). Tai ir viskas. Mokykla įspėjo, jei laiku nesumokės mokesčio, tai atleis iš studentų, o Frau Krol „užvakar pakėlė baisų triukšmą" ir atsisakė „man virti arbatos" (tp 108).

Morawskis skubiai organizavo pagalbą. Susirado muzikos pamokų ir, ką uždirbęs, siuntė Kostui, o šis už jį rašė fugas ir kitus pratybinius darbus. Pagalba buvo nepakankama, bet už tuos kunigaikštienės 50 ir gyd. Markiewiczius nelauktai atsiųstus 60

rublių galėjo „grįžti" mokyklon (tp 140) ir pasilikti pas Frau Krol.

Balandžio pradžioj brolis Stasys pranešė, kad simfoninė poema *Miške* išimta iš Filharmonijos koncerto; išimta dėl to, kad Morawskis pareikalavęs įrašyti programon, jog Čiurlionis lietuvis (plg. L 78, išn 5). Filharmonijos direktorius A. Reichmanas pasirodė didesnis lenkas už Morawskį, kuris norėjo iškelti lietuviškąją Čiurlionio kilmę.[10]

Kostas tai pergyveno kaip asmeninę skriaudą. „Ir už ką? Kam, po šimts, žadėjo, ar Tu to jį prašei? arba aš? Patys užsimetė" — rašė Morawskiui (tp 121). Rašė pasiskųsdamas ir kitiems net dvylikoje laiškų. Ant Morawskio nepyko, priešingai — jam tik guodėsi: „Ką gi, nieko nepadarysi, įvyko . . . Tuo tarpu man dar baisiai kvaila, negaliu nieko nusitverti" (tp).

Ir „nusitvėrė" techniško darbo — nurašinėti sau ir Morawskiui Peterso bibliotekoje R. Strausso simfoninę poemą *Tod und Verklärung* (Mirtis ir nuskaidrėjimas). Šį ir kitus Strausso kūrinius buvo perstudijavęs anksčiau, užeidamas į biblioteką. „Toje bibliotekoje sėdžiu kasdien po 3 valandas. Galima gauti viską, net operų partijas". Straussas jį sudomino tuo, kad „daug įdomių dalykų to genialaus nenaudėlio instrumentacijoje". Viena tik buvo „bėda", kad „į partitūrą žiūrint, sunku viską girdėti, bet gal įgusiu" (tp 116-17).

Mintyse pynėsi tas „genialus nenaudėlis" ir galvojo, gal pavažiuoti pas jį, palikus Leipzigą. Bet „kur gauti pinigų? O kad galėčiau privačiai mokytis (čia) pas kurį nors iš ‚didžiųjų', negali būti jokios kalbos, nes be galo plėšia. Reinecke už pamoką ima 20 markių, ir tai, sako, nebrangu . . . O mokytis būtinai turiu. Tiktai dabar įsitikinau, kiek mažai temoku . . . Per gyvenimą neparašiau nė gabalėlio be klaidos ar trūkumų, o turiu 27 metus" (tp 76). „Sustiprėjo įsitikinimas, kad reikia iš savęs daug reikalauti. Kuo daugiau — tuo geriau. Rašyti tik tam, kad rašytum, tai geriau visai nerašyti" (tp 109).

Savo darbo rezultatais Leipzige toli gražu nebuvo patenkintas. „Daug kuo pasinaudojau, o naujo nieko neįsigijau" (tp). Vis dėlto

per aštuonis mėnesius parašė keturių dalių styginį kvartetą, simfoninę uvertiūrą *Kęstutis*, simfonijos pirmąją dalį (klavyrą), fugą vargonams, *Sanctus* ir *Kyrie* mišriam chorui, trio, simfoninę fantaziją orkestrui, koncertinę pjesę violončelei su orkestru, be to, daugiau kaip 30 kanonų, 10 fugų ir keletą pjesių fortepijonui. Tarp šių kūrinių buvo ir lietuviškos melodijos *Dainelė* fortepijonui ir noktiurno eksizas su dainos *Močiute mano* motyvu.

Muzikai šiuose kūriniuose randa ryškius subrendimo bruožus. Dingsta Chopino ir kitos svetimos įtakos. Kompozicijos savitesnės ir sudėtingesnės, pilnos staigių moduliacijų, drąsesnių sąskambių ir, kas svarbiausia, labai kontrapunktiškos (Jakubėnas, 27).

Kaip pagaliau išėjo su diplomu? „Geniukas mane visą laiką pjaute pjauna, — rašė Povilui, — kad negrįžčiau be popieriaus" (L 140). O Geniui reikalą pristatė taip: „Kai įstojau, Lichtas (kolega) rašė kvartetą. Pradėjau ir aš kvartetą, baigiau, parašiau uvertiūrą, dvi dainas a capella (chorui), pradedu trio, o Lichtas dar kvarteto nebaigė, ir jis šiemet gaus diplomą. O aš galiu negauti, nes yra tokia taisyklė, kad po metų išduoda tiktai *Lehrerzeugnis*, t.y. mažą gabalėlį minkšto popieriaus, rūpestingai prirašytą mokytojų atsiliepimų. Diplomas — tai didžiulis gabalas popieriaus, nutapytais kraštais. Pasiryžau gauti diplomą. Dar nežinau, kaip bus, bet atrodo, kad gausiu. O Tu nebijok — kompoziciją lankau, o kad groju vargonais, tai reiškia, kad juos turiu kaip šalutinį instrumentą" (tp 138).

Tai buvo gegužės 2 dienos perspektyva. Birželio 26 Reinecke galutinai atsisveikino su studentais. Kostui ta proga patarė rašyti linksmesnius dalykus: „Juk tamsta dar jaunas, o jau komponuoji tokius niūrius ir monotoniškus dalykus" (tp 167). Be Reineckės nebuvo galima tęsti mokslo metų ligi rugpjūčio pabaigos. Teko užbaigti anksčiau ir pasitenkinti *Lehrerzeugnis* su mokytojų prierašais.

Tie prierašai yra įdomūs, nes apibūdina Čiurlionį. E. Paulis, pakeitęs Wiemajerį, rašo, kad jo klasėje, mirus prof. Jadassohnui, Čiurlionis praėjęs keturbalsę ir penkiabalsę, taip pat dvitemę ir

choralinę fugas, parodęs stropumą ir nepaprastą muzikinį sugebėjimą, nusipelnęs visišką jo (Paulio) pripažinimą. K. Reinecke pažymi, kad visada Čiurlionis buvo labai stropus ir įsisavino puikią kompozicijos techniką, tačiau kol kas tapo pernelyg pilkomis spalvomis, kiek per daug mėgaudamasis disonansais; linki jam daug šviežumo ir jaunatviškumo. Fortepijono dėstytojas H. Heinsenas ir vargonų P. Homejeris pažymi, kad Čiurlionis trumpai telankęs jų užsiėmimus dėl rankos sunegalavimo, buvęs talentingas ir darbštus (plg Blgr 631-32).

Pagaliau atostogos Druskininkuose . . .

Gavęs raštą su atžymėjimais liepos 14, Kostas išsiskubino namo. Pakeliui dar užsuko į Dresdeną aplankyti tenykštės galerijos. Jautėsi „baisiai pavargęs ir išsisėmęs" (L 166), tad nebeužsuko nė į Varšuvą susitikti su Eugenijumi. Jam tik buvo rašęs: „Gaila, kad tu nežinai, Geniuk, kas yra sugrįžti į gimtąjį kaimą . . . Vėl girdi pušų šnibždesį, tokį rimtą, tartum tau kažką sakytų. Nieko taip gerai nesupranti, kaip tą šlamesį. Miškelis išretėja, jau spindi pro šakas ežeras. Susikūprinęs Andriukas tempia iš šaltinio vandenį, o toliau ir namai, gandro lizdas, bažnytėlė. Viskas tas pats, ir taip niekas nepasikeitė, kad valandėlę tau atrodo, jog grįžti iš kankorėžių karo su berniukais miške. O tas Leipzigas, Varšuva, sakytum, tik ilgas ir sunkus sapnas" (tp 109).

Sugrįžęs džiaugėsi ir ilsėjosi, globojamas visų saviškių, o ypač motinos. Paskui turėjo pasakoti, nes visi laukė. O jis juk mokėjo pasakoti. Turėjo ir ko parodyti — atvirukų iš Leipzigo miesto, reprodukcijų iš Dresdeno galerijos, pagaliau gaidų visą didelį pluoštą — jo paties kurtų ir nurašytų iš Peterso bibliotekos. Klausimai žėrėsi iš visų pusių, bet pirmiausia reikėjo patenkinti motiną.

— Įsivaizduok, Mama, „pro langą reginys į didoką kiemą, kurį supa 8 mūrai, pora šimtų langų ir keliasdešimt kaminų". Tik pro

vieną namų tarpą „reginys į lauką . . . ir gerokas gabalas dangaus, tik gaila, kad toks pilkas" (tp 53-54). O kambarys, Povilui rašiau, turbūt prisimena — tikras varstotas. Prašau įsivaizduoti: „Ant stalo dega lempa, prie jos guli šepetys, nešvarus trintukas, pieštukas, dėžutė su tabaku, vokiečių kalbos žodynas, gaidų popierius, teptukas . . . Ant pianino knygos, gaidos, albumas su fotografijomis ir daug gaidų popieriaus, o ant pulpito — mano uvertiūra . . . *Kęstutis.* Vieną mano kambario sieną puošia šeši gamtovaizdžiai ir dvi galvos (mano kopijos): piligrimas ir kažkokia šventoji Dulcinėja. Priešinga siena papuošta Vale, Jonuku ir Petriuku. Pastarasis turi labai tragišką žvilgsnį, bet tai niekis. Lauke vėjas traukia raudą, aš sėdžiu prie stalo be apykaklės, apsivilkęs paltu, rašau Povilui laišką ir kas minutę raukaus, raukaus, nes man sutinę dešinės rankos pirštai (nušalau) ir sunku rašyti, bet tai irgi niekis (tp 84).

— Ar neturėjai pirštinių? — klausė Skalbėja.

— Nereikėjo. Ruduo buvo apyšiltis, o ir žiema visai švelni. Tik vieną sykį staiga užėjo šalčiai ir tada . . . griebė dešinę. Nukentėjo tik du pirštai, bet nebegalėjau skambinti pas Heinseną. Po to nusipirkau ir pirštines . . . Tai buvo prieš Kalėdas.

— O piešti galėjai? — įsiterpė „dailininkas" Stasys. — Kaip užbaigei Druskininkų ežerėlį? Rašei, kad nepavyko dangus.

— Dangų ištaisiau, ir ežerėlis išėjo visai neblogas. Nutapiau dar jūrą, kurios tolumoje nyksta laivai, bet kadangi vanduo išėjo per žalias, o garlaiviai kažkokie kampuoti, tai, porą kartų pertraukęs teptuku, perdirbau jūrą į pievą, laivus į trobas, ir pasidarė puikus lietuviškas kaimas. Pakabinau tuos du „kūrinius" viršum pianino. „Tai teikia mano butui daugiau komforto" — pastebėjo net Frau Krol (plg tp 59).

Kostas pakilo ieškoti tų paveikslų, o mama paklausė:

— Kas gi tave maitino, ar toji Frau Krol?

— Ji virė man tik arbatą — pusryčiams ir vakarienei. O pietus davė raudonasis velnias, atsiprašau — elnias. Toks buvo valgyklos vardas, o ji buvo už poros kilometrų — geras pasivaikščiojimas,

K. Paulssono piešinys iš jo kompozicijų sąsiuvinio: Čiurlionį vaizduoja su aureole, 1902

bet valgis begėdiškai prastas (plg tp 32). Paskui susiradau geresnę šeimininkę — *Pomoną* . . .

— Ar vėl žydę? — paklausė Valerija.

Kostas nusijuokė.

— Tai nauja valgykla tokiu vardu. Įsivaizduokit kokia? Vegetariška! Visą kilometrą arčiau, negu *Raudonasis elnias,* ir padori — be jokių gėrimų, rūkyti negalima ir valgytojai ramūs, simpatingi. O valgių koks pasirinkimas — 30 patiekalų, ir nebrangu. Už 75-80 fenigių galėjai sočiai ir skaniai pavalgyti (plg tp 48-49). Ją man surado amerikietis Salteris — vegetaras.

— Ar tas iš tavo draugų, apie kuriuos rašei Marijonui, — įsiterpė vėl Stasys, — kiek ten jų buvo, ar ne šeši?

— Buvo, Staseli, bet neliko nė vieno, išskyrus Paulssoną — švedą. Žinot, kas mudu surišo ir išlaikė ligi pat galo? Abu nemokėjom vokiškai. Pradedame ką nors vienas kitam pasakoti, ir kaip tik įdomiausioje vietoj mums pritrūksta žodžių, arba nesuprantame vienas kito. Tada Paulssonas sako: ‚Deutsche Sprache ist Schweinerei' (vokiečių kalba yra kiaulystė, Y), o aš

karštai pritariu. Antras dalykas — jis labai rimtai žiūrėjo į muziką, buvo gabus ir puikus kontrapunktistas, daug dirbo ir mudu lenktyniavome pas Jadassohną; be to, mėgo tapyti. Trečia, buvo labai taurus žmogus: tylus, ramus, kuklus kaip panelė. Įsimylėjęs savo Švediją ir apie ją kalba su meile ir užsidegimu . . . Kiekvieną sekmadienį iš ryto išeidavome už miesto, lankydavome apylinkes, o vakare ištisas valandas viens kitam pasakojome: aš apie Lietuvą ir Lenkiją, o jis apie Švediją ir Norvegiją. Mėgo klausytis lietuviškų dainelių ir mainais paskambindavo man švediškų.[11]

— Beje, turėjau kitą draugą — vokietuką Herr Probst. — Kostas pagyvėja ir pasakoja toliau. — Susipažinau su juo prof. Wiemajerio klasėje ir pirmą kartą jis mane aplankė per Velykų šventes. Buvau jam dėkingas, nes davė progos man būti vaišingam. Suvalgėm velykinį pyragą. Išsikalbėjom su žodyno pagalba už visus laikus, ir buvo gerai. Kitą dieną Herr Probst aplankė mane bibliotekoje ir išsivedė pasivaikščioti . . . Pradėjo užeidinėti dažniau ir štai sėdi nuo 9 iki 2 nakties. Sėdi 5 valandas ir man šypsosi. Kalbėti nėr apie ką. Jis tik dainuoja man savo kompozicijas, o muzikas menkas ir šiaip kažkoks pasikartojantis žmogus, perdėtai lipšnus ir kvailas. Panašus į Dzemskį ir Klosą, kurie panašiai buvo apsėdę mane Varšuvos konservatorijoje. Tai nelaimė, galvojau. Nejaugi tokie tipai persekios mane visą gyvenimą? (plg tp 120-21).

Kostas pataikė grįžti namo tokiu laiku, kada visa gamta buvo įsibėgėjusi savo grožiu. Tikra vasaros palaima! Jis stebėjo burną pravėręs, akis įsmeigęs, siurbdamas žalumos, spalvų, vaizdų įvairumą. Žvalgė Nemuną ir panemunes, Ratnyčėlę ir Druskonį, o su Povilu vėl naktinėjo miškuose. Šis turėjo jam papasakoti, kaip užsibaigė jo mokslai Plungėje ir kaip vystosi toliau jo meilė, apie kurią rašė į Leipzigą. „Iš to, ką parašei, ‚Ji' man labai patinka, bet norėčiau tiksliau įsivaizduoti Tavo išrinktąją, tai nesigailėk rašalo, broleli" (L 83-84). Povilas tačiau pagailėjo rašalo, o ir dabar nenoriai davėsi traukiamas už liežuvio. Vis dėlto buvo paradoksas, — jis gelbėjo Kostą nuo meilės Varšuvoje, o pats netrukus

Brolis Povilas

įklimpo. Kalta buvo ne Plungė, o Druskininkai. Čia, kaimynystėje, pražydo tokia Roželė, ir septyniolikmečio Povilo akys buvo pavergtos. Dėl to pasidarė tokia nemiela ir Plungė. Gerai, kad kunigaikštienė, po vyro mirties, skubėjo likviduoti orkestrą, ir jis galėjo kiek anksčiau grįžti pas Roželę. Bet buvo vienas „filosofinis" klausimas, kurį iškėlė jaunesnysis vyresniajam anuomet laišku: „Jei nebūsiu žmogus, tai kirminu būt nenoriu". Kostas tuoj atsakė:

— Tai kas, Tavo manymu, yra žmogus, jeigu Tu juo nesi? Kad būtum žmogum, argi būtinai reikia turėti ant kaktos užlipdytą ženklą, t.y. būti kurpium, inžinierium, kunigu ar muziku? Taip turbūt nemanai, nes labai gerai žinai, kad galima, pvz. būti kunigu, o nebūti žmogum ir panašiai. Taigi matai, broleli, kad čia Tu galvoji neteisingai ir be reikalo sielojies. Aš visuomet troškau, kad būtum žmogus toks, kaip kad aš suprantu, t.y. žmogus, kuris viską jaučia, supranta ir siekia tiesos, gėrio ir grožio. Visa tai turi su kaupu, vadinasi, esi žmogus. Ir jei manęs kas paklaus, kas yra mano brolis, tai visuomet didžiuodamasis atsakysiu: Mano brolis yra žmogus (tp 81-82).

Povilas norėjo būti muziku ir dabar tarėsi, ką jam toliau daryti. O Kostas nežinojo, ką pats darys rudenį, grįžęs į Varšuvą. Bet blogiau vis tiek nebus, kaip prieš metus. „Gal vėl važiuosim kartu" — prasitarė. Povilas atsileido ir kreipė kalbą į kitą temą. Kaip dabar Kostas vertinąs vokiečių muziką ir muzikus — tokį Haydną, Mendelsohną . . .

— Haydnas, — patraukė pečiais Kostas, — tai mandagus seniukas, kuris nori patikti ponams . . . Mendelssohnas per daug sentimentalus ir saldus . . . Jie stovi šalia Bacho, Beethoveno, Wagnerio — tų kolonų, kurie remia visą muzikos pastatą. Šių vardai muzikos istorijoje amžini. Jie niekad nenusibosta, o toks Chopinas gali greit nusibosti. Didžiausias iš visų Beethovenas (plg MKČ 1938, 88).

Kostą domino kompozitoriai, mažiausiai atlikėjai. Pastaruosius jis laikė reproduktoriais. Apie pirmuosius daugiau ir pasakojo. Bet vieną vakarą pradėjo kalbą apie Leipzigo filharmoniją — Gevandhausą ir jo dirigentą Arturą Niekischą, genialų vengrą. Visi sukluso, o tėvas padėjo į šalį laikraštį ir nusiėmė akinius. Niekischas dirigavęs visas Beethoveno simfonijas atmintinai, be partitūros. Jo interpretacija buvusi nepaprasta — tiesiog meistriška, spalvinga, jausminga ir plastiška. Judesiai labai ekonomiški ir elegantiški. O jau klausa neišpasakyta: pastebi, visam orkestrui grojant, kuris smuikas nepakankamai suderintas — sustabdo orkestrą ir pirštu parodo „kaltininką". — Nieko nesą lengvesnio, kaip būti dirigentu, bet nieko sunkesnio, kaip būti geru dirigentu (Atsm 170-71).

Tą vasarą Stasys, baigęs trečiąją klasę, atsivežė atostogų klasės draugą Wladimirą Morawskį, Eugenijaus jauniausią brolį. Tai buvo antra draugų pora iš tų pačių šeimų. Wladimiras visur dalyvavo kartu su Čiurlionių berniokais — visose iškylose. Bet viena diena buvusi labai kaitri, ir berniokai niekur nenorėję keliauti. Sugulė puikiame beržynėlyje ir skaitė Senąjį Testamentą, gėrėjosi Dovydo psalmėmis. Su jais buvo ir Kostas, ir jis pradėjo pasakoti savo įspūdžius iš jo girdėtų Leipzige Händelio oratorijų — *Izraelis Egipte* ir *Judas Makabėjus*, o paskui perėjo prie Bacho *Mato pasijos*. Daug stebuklų esą pasaulyje, tik ne visiems jie prieinami: vieniems dėl to, kad jų negirdi ir nemato, kitiems dėl to, kad jų nesupranta (tp 158-59).

Prie Kosto vis gretinosi Petriukas, vadinamas *Gaidžiu* arba *Samsonu*. „Mielas *Samsone*, — buvo rašęs jam iš Leipzigo

Brolis Petras

Velykoms, — ar daug išmušei kiaušinių? Ką? Turbūt daug. Palauk, kai parvažiuosiu, bus tau pirtis, kad neskambini — baisu! Na, duok ūsą". Dabar *Samsonas* norėjo pasirodyti, ką išmokęs ir kokią pažangą padaręs. Tais metais buvo paskutiniajame mokyklos skyriuje, bet nėjo į cerkvę pamaldų ir turėjo būt išmestas. Kostas tuo labai susirūpino. „Ar Petrelio dar neišmetė iš 4-to skyriaus?" — klausė laišku motinos (L 43). Po Velykų vis dėlto laimingai baigė mokyklą ir gerai išlaikė egzaminus. Tada, Juzės padedamas, daug skambino. „Iš kur tas uolumas?" — stebėjosi namiškiai. O jis šypsosi ir sako: „Ruošiuos stojamiesiems egzaminams į konservatoriją". Vaiko fantazija, galvojo tėvai — per jaunas tokiam kąsniui, o antra — kieno gi lėšomis? Dabar jis ir gretinosi prie Kosto: o gal pasiims į Varšuvą!

Savo broliu Kostu jis tiesiog didžiavosi. Kartą kažkokiu reikalu buvo pasiųstas į vieną šeimą ir palydai pasiėmė atostogaujantį Morawskiuką. Namie nieko nerado, bet pastebėjo čia pat stovintį fortepijoną ir nutarė išbandyti. Petras sėdo skambinti, o Wladimiras žvalgėsi. Durys ir langas buvo atviri į sodą ir štai mato artėja prie lango majestotiškos išvaizdos moteris. Sustojo jinai palangėj ir labai atidžiai klausėsi. Kai Petras baigė skambinti, jinai pasveikino pianistą ir paklausė:

— Ką jūs čia skambinote? Tai labai graži ir originali muzika . . .

Vaikinai pažiūrėjo vienas į antrą ir susivaržė — sakyti ar ne.

Tada moteris pakėlė galvą ir pabrėžtinai pasakė:

— Aš esu Eliza Orzeszkowa.

Vaikinai nustebo, išgirdę vardą autorės, kurios romanus buvo skaitę. Tada Petriukas išsitiesė ir išdidžiai atsakė:

— Aš skambinau Čiurlionio, mano brolio, preliudus! (Atsm 159).

Atostogos greitai bėgo, ir Kostas vis dažniau išeidavo vienas vakarais kur nors pavaikščioti. Buvo įprasta, ir niekas nesistebėjo. O jam grįžo ir grįžo klausimas, kas toliau. Prisiminė, ką gegužės pabaigoj buvo rašęs pusbroliui Zenonui Radmanui:

— Projektų turiu begales, bet jų įgyvendinimas priklauso (daugiau negu kitose specialybėse) nuo laimės . . . Prieš save matau ryškiai ir aiškiai tik tris kelius: 1) mokytis dar nors vienus metus, 2) arba imtis tarnybos, pamokų, žodžiu, kuo daugiausia uždirbti, kad galėčiau truputį padėti tėvams ir vaikus kaip nors išprusinti, arba 3) vien tik atsidėti kompozicijai, t.y. rašyti, rašyti, rašyti. Kurį kelią man teks pasirinkti, dar nežinau, bet per atostogas ką nors nutarsime (L 155).

Rugsėjui įpusėjus ar anksčiau, Kostas pagaliau suvedė visus siūlų galus. Kitos išeities nebuvo, kaip viešai ir iškilmingai pareikšti šeimai, kad į Varšuvą rugsėjo pabaigoj važiuos keturi Čiurlioniai. Namie liks tik mažiausias — *Vabalas* (Jonukas).

Petriuko džiaugsmas buvo neišsakomas. Taip pat ir Povilo. Stasys galvojo grįšiąs pas Markiewiczius, nors Kostui buvo sakęs, kad jam nepatinka gydytojo žmonos planas — siųsti jį į kunigų seminariją. Tuo tarpu tėvo ir motinos veiduose pastiro klausimas, kas juos visus išmaitins, kas apmokės už mokslą? O Kostas, užuot daugiau kalbėjęs ar diskutavęs, sėdo prie pianino, ir šį vakarą ilgai improvizavo.

Motina pradėjo ruošti proviziją ir tvarkyti drabužius. Tėvas apėjo vasarotojus — patikrino, kiek kas dar neatsilyginęs. Rugsėjo pabaigoj prisistatė Jankelis, sumetė daiktus į vežimą ir laukė, kol visi atsisveikins. Visą Pariečės kelią, ligi traukinio, jis turėjo klausytis nebaigiamų kvarteto dainų. Nuotaika tikrai buvo puiki.

Čiurlionių kvartetas Varšuvoje

Reikėjo didesnio kambario, kad visi keturi sutilptų, ir tokį rado Zlota gatvėje, trečiame ar ketvirtame aukšte. Namų prižiūrėtojas Wojciechas, vadinamas šveicorius, parūpino čiužinius, o jie išsidėstė daiktus, apsitvarkė ir skubėjo užimti numatytas savo „pozicijas". Kostui šį kartą pavyko gauti keletą gerai apmokomų pamokų (MKČ 1938, 14). Povilas grįžo į konservatoriją; įsikabino ten ir Petriukas. Sunkiau buvo su Stasiu. Kostas turėjo įtikinti ponią Markiewiczienę, kad berniokas nenorės stoti į kunigų seminariją, o gyventi, nors labai jam buvo miela jų namuose, bus geriau su broliais. Apklostė ponią komplimentais bei padėkomis ir atrodė kol kas bus gerai. Sunkiau buvo su gyd. Markiewicziumi. Kostą jis tarėsi išvedęs į muzikinę karjerą, dėl to nuoširdžiai domėjosi tolimesne jo padėtimi. Džiaugėsi, kai sužinojo, kad Kostas kviečiamas profesoriauti į konservatoriją,[12] ir galvojo, jog dabar materialiai jis atsistos ant savų kojų ir daugiau padės šeimai. Kostas šios vietos atsisakė, ir gydytojas dėl to labai išgyveno. Iš ko gi jis gyvens ir kaip išmaitins tuos atsigabentus tris brolius? Be to, kaip atrodys, kad tokių kvalifikacijų muzikas štai bėginėja lyg koks studentas iš namų į namus su tomis savo pamokomis.

Markiewiczius nežinojo Kosto motyvų, o jų buvo keletas. Pirmiausia, jis norėjo būti laisvas ir daugiau turėti laiko kūrybai. Be to, savęs nelaikė tinkamu profesūrai: „Nemoku vadovauti tokiam silpnam žmogui, kaip aš, tai apie vadovavimą kitiems nėra ko nė kalbėti" (L 109). Pagaliau jam buvo „svetimas toks sotus ‚aprūpinto piliečio' gyvenimas" (Atsm 131). Pastarasis motyvas buvo bene stipriausias, kaip matyti iš laiško Morawskiui:

— Baigsiu būdą (Leipzigo konservatoriją, Y) . . . Paskui gausiu kokią nors vietą. Imsiu algą, įsitaisysiu sau padorius rūbus, butą, atitinkamus sočius pietus, lankysiu pažįstamus, ramiai kalbėsiu apie einamuosius įvykius. Kaip visa tai juokinga, kvaila ir netgi bjauru! . . . Ko gi aš noriu? Noriu būti kitoks, noriu, kad būtų

Namas Varšuvoje, kuriame gyveno Čiurlionių ketvertas

kitaip, noriu kitokio gyvenimo . . . Tik parodyk, kurioj šaly yra tas gyvenimas, o pamatysi, kiek manyje atsiras energijos (tp 151-52).

Praradęs Markiewiczių malonę, Kostas kurį laiką nedrįso su jais nė susitikti. Bet turėjo kitų draugų, iš kurių, be Morawskio, buvo dar vienas muzikas, du dailininkai, rašytojas ir inžinierius Boguslawskis. Visi jie buvo kultūringi vyrai ir dideli entuziastai. Susimetę, jie diskutuodavo įvairius muzikos, tapybos, literatūros klausimus,aptardavo mėgstamus tais laikais pasaulinius beletristus. Tie susibėgimai buvę atsitiktiniai, be susitarimo ir įsipareigojimų (Atsm 140-41).

Tada Varšuvoje buvo daug kalbama apie Stasį Przybyszewskį, žymų rašytoją — Nietzschės įdėjų reiškėją, sukūrusį naują literatų grupę *Młoda Polska* (Jaunoji Lenkija). Pro jį nepraėjo nė minėtos draugų grupės pokalbiai. Didžiausias šio rašytojo gerbėjas buvo Lucijus Boguslawskis, su kuriuo Kostas susirašinėjo iš Leipzigo. Boguslawskis dievino Przybyszewskio raštus ir jo „intuityvinį" kūrybos kelią. O Kostui atrodė, kad jis dekadentas, daraąs „stiprų įspūdį tik kol skaitai; perskaitęs jauti kažkokį neskanumą ir mielai nebegalvoji apie tai, ką paskaitęs" (L 23).

Kostas nesižavėjo ničeistine srove lenkuose. Kaip tad atsirado prielaida, kad jis Leipzige „pirmą kartą susipažinęs su Nietzschės raštais ir, kaip daugeliui jo generacijos draugų, Nietzschė . . . tapo pastoviu vadovu visą tolimesnį jo gyvenimą"? (Vorobjovas, 8). Apie Nietzschę kai ką jis žinojo iš lenkiškų vertimų dar prieš Leipzigą; buvo skaitęs jo *Taip kalbėjo Zaratustra*. Leipzige vokiečių kalbos tiek neišmoko, kad būtų galėjęs susipažinti daugiau su jo raštais. Laiškai draugams nerodo nė mažiausios užuominos, kad Nietzschė ir jo idėjos būtų jam turėjusios kokios nors išskirtinės įtakos.[13]

Kaip jis tvarkėsi su broliais ir pragyvenimu? Pirmiausia pasiskirstė pareigomis: jis buvo šeimininkas, Povilas kambarinė, Stasys virėjas, o Petriukas pasiuntinys. Anksčiausiai keldavo šeimininkas, o vėliausiai kambarinė. Kostas visą priešpietį praleisdavo, eidamas iš namų į namus su muzikos pamokomis. Kiti tuo laiku būdavo mokyklose. Grįžęs apie pietus, Kostas sėsdavo prie molberto ir piešdavo. *Fibigeris* liko Druskininkuose, o naują instrumentą nuomoti buvo per brangu. Jei kurdavo muzikinius dalykus, tai tik iš klausos, ir didesnių dalykų nerašė — tik fugetes, kanonus. Šių kūrinėlių, Stasio teigimu, prirašė vis dėlto stambią knygą (MKČ 1938, 14). Kai grįždavo visi, tada Stasys ruošdavo pietus. Pildamas žibalo į primusą, būtinai perpildavo per kraštus ir kiekvieną kartą garsiai atsidusdavo *U-jeei!* Visi tuomet žinojo, kad greit visas kambarys pakvips bjauriu žibalo kvapu. Kartą jis pažadėjo išvirti buljoną su ryžiais ir suvertė visą jų svarą į puodą. Šie, beverdant, ėmė lipti lauk. Subėgo visi su šaukštais gelbėti, ir vietoj buljono teko valgyti košę. Tokie dalykai paįvairindavo gyvenimą.

Artėjant Velykoms, visi norėjo grįžti į Druskininkus, bet apskaičiavo, kad bus per brangu. Kostas parašė tėvams už visus: esą vaikinai turį daug darbo, norį pasispausti su pamokomis — lauksią vasaros. Tėvai suprato priežastį, ir buvo labai liūdna, ypač motinai, nes visų pasiilgo, o ir velykaičių buvo prisikepusi gausiai. Po švenčių ji panoro važiuoti pas juos ir nuvežti maisto.

Tokia kelionė jai buvo pirma, bet laimingai pasiekė Varšuvą ir susirado namus, kur jie gyveno. Rado tik vieną Petriuką, kuris, pamatęs mamą, negalėjo žodžio ištarti iš džiaugsmo. Kai grįžo Stasys su Povilu, sutarė padaryti staigmeną Kostui. Paslėpė motiną už užuolaidos ir, Kostui įžengus pro duris, visi sušuko:

— Siuntinys iš Druskininkų, va, žiūrėk, visas kumpis, sūris, pyragai.

Kostas apžvelgė lagaminą ir tuoj suprato. Paprašė motiną išeiti iš užuolaidos, puolė sveikinti ir klausinėti apie tėvą ir vaikus. Vakare prisirinko Kosto draugų ir vaišinosi motinos atvežtomis gėrybėmis. Vienas sukūrė net odę „lietuviškam kumpiui" ir ją padeklamavo. Iš to kumpio mažai kas ir beliko.

Keletą dienų motina pavadavo Stasį — virėją, aptvarkė kambarį, apžiūrėjo, pataisė drabužius, o vieną vakarą, kai vaikai jau buvo sumigę, apžiūrėjo visų batus. Kosto paduose rado nemažų skylių, tad anksčiau atsikėlusi nunešė namų šveicoriui Wojciechui, o šis tuoj batsiuviui, ir už poros valandų batai buvo pataisyti. Kai Kostas atsikėlė ir avėsi, pradėjo niurzgėti „kokia mama klastinga" ir, žinoma, ją išbučiavo.

„Daug pasakojo parvažiavus motiną ir buvo kiek liūdna. Pasakojo, kad Kastukas nuo pat ryto pėsčias išvaikščioja Varšuvą skersai išilgai, skubėdamas į pamokas. Atlyginimas už pamokas beveik vienintelė materialinė bazė, iš kurios šiaip taip pragyvena visi keturi broliai . . . Vakarais ateina draugai ir kelia triukšmą, tiek daug ginčų, juoko, sąmojaus, o Kastukas — ‚jūs žinote, koks jis' . . . Vis dėlto, atsimenu, motina susirūpinusi ilgai kažką su tėvu tarėsi" (Atsm 65).

Tėvai džiaugėsi, kad vaikų lavinimas pereina į Kosto rankas, bet tai buvo per didelė auka iš jo pusės. Jie nusprendė ateinančiais metais nebeleisti į Varšuvą bent Petriuko — tegu mokosi tuo tarpu namie, vis bus mažesnė našta Kostui.

Dėl brolių Kostas neišvengiamai turėjo apriboti savo kūrybinius užmojus. Nepajėgė imtis didesnės apimties simfoninio kūrinio, kurį buvo ketinęs rašyti grįžęs iš Leipzigo. Tenkinosi mažais

kūrinėliais, kiek leido laikas ir sąlygos. Daugiau piešė ir vis labiau įsitraukė į šį „užsiėmimą".

Susitikimai su draugais jo nepatenkino. Pasak sesers Jadvygos, jie buvę reikalingi, „ieškant savo ‚aš' apsisprendimo ir savojo kūrybinio kelio". Bet draugai „išsiskirstydavo, galutinai nepasisakę ir neišsprendę juos jaudinančių problemų" (tp 141). Grįždavo jis lydimas Morawskio, „ir abu tylėdavo. Abu žiūrėdavo į žvaigždėtą dangų ir, atrodo, tai buvo jų kalba, kurios nenorėjo žodžiais darkyti" (tp). Buvo abu nebe jaunuoliai, besisverią į puskapį metų, ir pažino vienas antrą labai gerai. „Tave reikia prašyti, maldauti arba botagu privaryti prie darbo, — buvo rašęs prieš metus Eugenijui, — mane reikia kartais pagirti, ir užtikrinu, kad jei Tu panorėtum dirbti, o aš jei tiktai nuolat nusipelnyčiau Tavo pripažinimą, tai mes toli nueitume" (L 92).

Deja, Eugenijus, baigęs konservatoriją, norėjo atsipūsti, ir Kostas nebeturėjo jėgų būti jo botagu. Eugenijų jis tempė, kol pats ėjo pirmyn. Dabar jiedu niekur nėjo, ir dėl to atsirado tarp jų tyla. Toj tyloj slypėjo kažkokia kryžkelė.

Petras Markiewiczius

ANTRAS SKYRIUS

TAPYBA — PIRMOJI JO MEILĖ

Heraldas, išėjęs švintant ant kalnelio . . . papūtė auksinį trimitą į visas puses, kviesdamas dvasios darbininkus sukurti vieną didelę dailės liepsną mūsų motinos Lietuvos garbei . . . Tautiškoji dailė yra pirmutinis meilės pasireiškimas.

M. K. Čiurlionis

Čiurlionių kvartetas jau kėlė sparnus skristi iš Varšuvos tėviškėn — lankė paskutiniąsias pamokas, kai jų pastogėn užsuko Markiewiczių Petras. Rado Kostą vieną, įkritusį lovon ir kažinką rašantį gaidų sąsiuvinyje. Nustebo, kad rašo be pianino, o Kostas nusijuokė. Kiekvieną gaidą girdįs, neužgaudamas klavišų. Ne tik girdįs, bet ir vaizdą jaučiąs. Tai pasakęs, metė į šalį gaidų sąsiuvinį ir, ištraukęs aplanką, ėmė rodyti savo piešinius (Atsiminimai, P 1961, N 6).

Netrukus Čiurlioniai išsiruošė namo, o su jais ar kiek vėliau atsirado Druskininkuose ir Petras Markiewiczius. Tą vasarą (1903), jo žodžiais, „Čiurlionis jau visiškai atvirai imasi tapybos. Jis bėgiodavo prie ežero, į mišką, irstydavosi valtimi — ir tapydavo . . . Peizažai, kuriuos tada tapė, buvo nuostabūs, ypač laukai, beržai prie Nemuno, rugiapjūtė — pėdai laukuose . . . Visi jo paveikslai turėjo savyje nuostabią gyvybę" (tp.).

Nebuvo paslaptis jau Varšuvoje, kad tais metais jis daugiau laiko praleido tapydamas nei kurdamas muziką. Lucijus Boguslawskis ne be reikalo buvo susidomėjęs dar anksčiau tapybiniais jo gabumais (L 54).

Raigardo škicai

Tą vasarą buvo įrengtas darbo kambarys vasarotojų namuke, specialiai jam — tapyti. Ten buvo lova, kur galėjo miegoti, staliukas, kėdė, taburetė dažams pasidėti ir molbertas, atgabentas iš šeimos namų ir pastatytas arčiau lango. Gavęs tokią „studiją", labai apsidžiaugė, ir netrukus pradėjo ja naudotis. Dirbdavo ligi pietų, atsikėlęs 7 valandą. Pusryčiams mama padėdavo ant lango kavos ir užkandžių. Vaikams buvo pasakyta, kad tuo metu pas jį neitų ir nekalbintų pro atvirą langą.

Darbą nutraukdavo prieš pietus ir, šūkterėjęs vaikams, eidavo su jais išsimaudyti į Nemuną. Po pietų mėgo pasivaikščioti, dažniausiai su Povilu. O jei eidavo vienas, pasiimdavo eskizų sąsiuvinį ir dažus.

Vakarus praleisdavo kieme arba didžiajame šeimos kambaryje, pasakodamas ką nors arba klausydamasis kitų. Dieną baigdavo, improvizuodamas prie *Fibigerio*. Po to kartais išeidavo į mišką paklajoti arba, kaip sakydavo, pamąstyti.

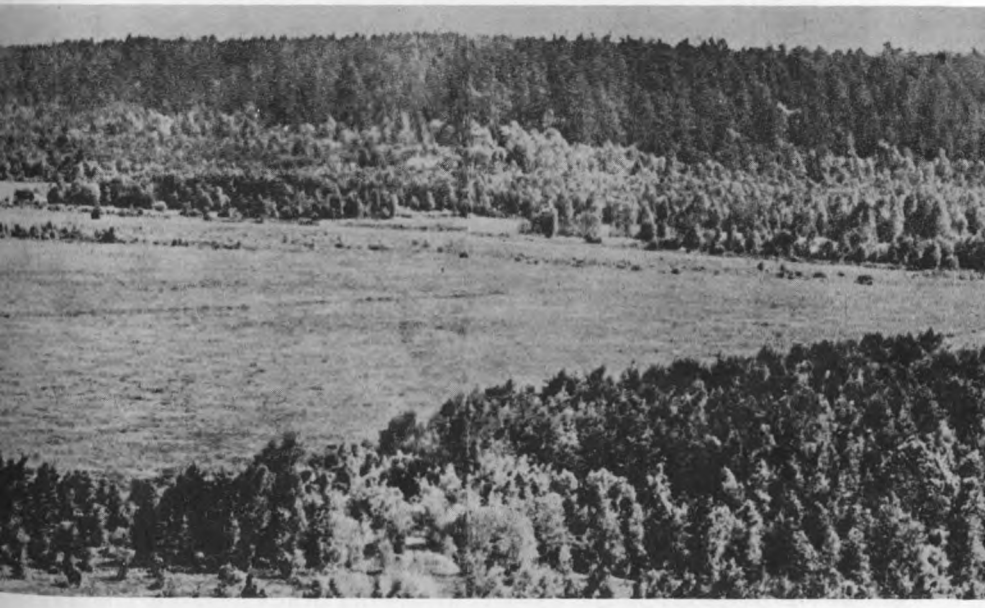
Vieną rytą, labai anksti, pažadino vaikus ir liepė ruoštis kelionei į Raigardą. Pakilo visi greitai, motina įdėjo valgio, ir išskubėjo. Paukščiai buvo vos tik pabudę šakose. Pušys stovėjo ramios — laukė patekančios saulės. Jie ėjo mišku šnekučiuodami arba klausydamiesi paukščių. Kostas užtraukė: *Oi giria, giria, girele žalioji, pilna drabnų paukštelių.*

Saulė bekeliaujant spėjo gerokai pakopti, ir kelias pradėjo kilti aukštyn, o miškas retėti. Staiga prieš visų akis prasivėrė didingas slėnis, apsuptas violetine miškų juosta. Jį dengė žalia pieva. Per vidurį vinguriavo upelis. Čia, tame milžiniškame slėnyje, žmonių pasakojimu, nugrimzdęs miestas su fantastiškais bokštais, skambančiais Velykų varpais, su marmuro sienom ir aukso stogais.[14]

„Suradę patį aukščiausią kalną, nuo kurio visas Raigardo slėnis matyti kaip ant delno, susėdome juo pasigrožėti. Ilgai tylėjome. Niekas nenorėjo pajudėti nė pirmas prašnekti" (Atsm 73).

Kostas buvo pasiėmęs molbertą, teptukų ir dažų, bet neskubėjo jų liesti. Dar žvalgėsi ir staiga pastebėjo kažką žybčiojant giliai slėnyje. Dangus buvo giedras, jokio debesėlio — iš kur tie žybčiojimai, negi paskendusio miesto signalai? Nieko nelaukęs, jis nusiavė batus, pasiraitė kelnes ir leidosi pakalnėn. Broliai tuojau pasekė jį. Taip jie dingo, palikę vienas seseris. Šios kūrė laužą, pynė iš čiobrelių vainikus ir pamatė išnirusius brolius tik tada, kai jie brido pievomis. Jie darėsi vis mažesni ir mažesni, kol visai dingo. Mergaitės pradėjo baimintis, ar jie nepaskendo.

Negreit pasigirdo daina — iš kitos pusės. Broliai grįžo kitu keliu ir pasakojo, jog tie žybčiojimai buvę nuo pjovėjų dalgių. Jie juos radę toli, toli. Daug naujų dalykų pjovėjai pasakę apie šį palsaptingą slėnį.

Raigardo slėnis, nuotrauka

Kostas pasakojo ir tuo laiku statė molbertą ir, išsiėmęs paletę, pradėjo dėlioti dažus ir ruoštis darbui. „Dirbo iki saulėlydžio be pertraukos ir su mumis nekalbėjo, o mes, išsiskirstę kas sau, suradome ką veikti . . . Kastukas dirbo susikaupęs ir visai nekreipė dėmesio į mūsų išdaigas bei žaidimus". Kai saulė priartėjo prie žemės, tada jis ėmė visus šaukti ir prisišaukęs leido žiūrėti paveikslų. „Ir štai pamatėme ant molberto tris Raigardo slėnio eskizus, kurių trečiasis buvo vos pieštuku užbrėžtas. Vienas jų jau žėrėjo spalvomis."

— Dar nebaigtas, — pasakė . . ., — teks dar ne kartą grįžti (tp 77-78).

Broliai pasakoję seserims vėliau, kad Kostas ketinęs piešti ir tą paslaptingąjį paskendusį Raigardo miestą. Šį jam reikėsią piešti daug ilgiau nei dabartinį slėnį.

Grįžo vėl visi mišku. Saulė leidosi. Pradėjo temti. Kostas žinojo kelią ir ėjo priekyje. Staiga jis sustabdė žygį ir sušuko:

— Eikšekit, kariausime su raganomis ir velniais!

Jis stovėjo prie laužo ir mostagavo lazda, atrodė kertasi su kažkokiom baisiom būtybėm. O buvo štai kas. Tekėjo iš už kalvos didelis raudonas mėnulis, o jo fone ant kalvos augo kadugių krūmas. Jis ir atrodė kaip užkurtas laužas, o jo šakos panašios į baidyklių rankas, plaukus, barzdotus veidus.

Užlipę ant kalvos, Kosto palydovai patampė „raganas" ir „velnius" už pasišiaušiusių plaukų ir šūkaudami vėl grįžo į savo taką. Mėnulis kildamas rodė jiems kelią į Druskininkus. Kostas užtraukė dainą. Likusį kelio galą ėjo tylėdamas visų priekyje. Matyt, ką nors mąstė. Tik retkarčiais, pasigręžęs, paklausdavo: „Ar nepavargot, ar nesušalot?" (tp 79-80).

Gyvoji aplinka buvo neišsemiamas šaltinis realistiniams Kosto peizažams. *Raigardo* triptikas, baigtas bene 1906 metais, buvo vienas iš tų. Ta pati aplinka naktimis apsigaubdavo paslaptimi ir vedė Kostą į mistikos pasaulį.

Vieną naktį jis grįžo vėlai iš miško ir kažką sapnavo. Iš ryto, sėdęs savo kambarėlyje, padarė paveikslą, atnešė jį į virtuvę, kur

Miškas— pušys su karūnom

buvo jo „mylimos vaikystės draugės" —sesers Juzės lova, prikalė prie sienos ir jai pasakė: „Sapnuok jį taip, kaip aš jį sapnavau!" (tp 33). Paveikslas buvo tuo nepaprastas, kad pušys — visos karūnuotos, išėjusios iš tankumynų, lyg žaidė, lyg kažką tarpusavy tarėsi. Visos pasistiebusios ir pasigrįžusios į šviesėjančią aušrą, o viena, iškilusi aukščiau, rodos, norėjo kitoms paskelbti kažkokią paslaptį. Šiuo paveikslu Kostas jau keičia tikrovę į sapną, į pasaką.

Pirmoji tapybinė simfonija

Atostogos artėjo į galą. Buvo rugpjūčio mėnuo — vakarai vėsūs. Jis užsimetė paleriną ir išėjo Druskonio ežero link. Atsisėdo prie senos pušies ir mąstė. Temstant pastebėjo ežero pakrantėj kažkokį šviesulį — ne vieną ir ne du, o visą plotą. Spindi, lyg kokios rausvos miglos kiltų iš ežero. Šviesuliai juda, mirksi, banguoja. Kostas pakilo eiti ton pusėn ir pamatė banguojančioj šviesoj juodus žmonių šešėlius, judančius lėtai, paslaptingai. Priėjo arčiau ir regi virš jų galvų juodą karstą.

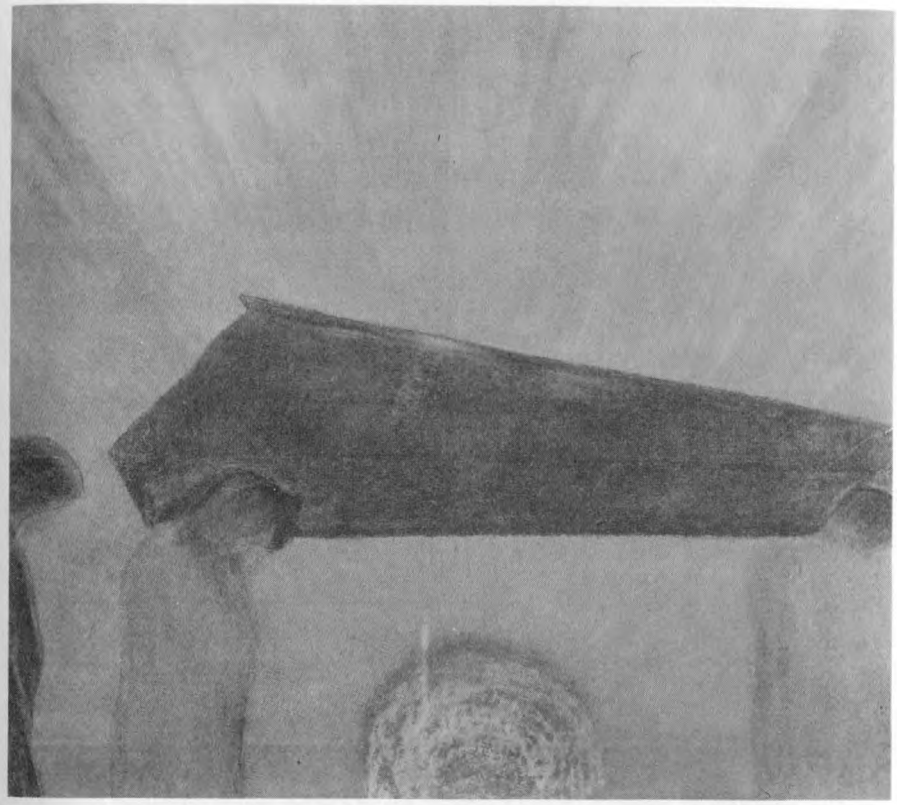
— Kas įdavė tiem žmonėm žvakes į rankas? Kas pasakė, kad mirties valanda yra svarbiausia žmogaus kelionėje? — mąstė ir lyg užburtas sekė šviečiančius šešėlius, kol atsekė ligi kapinaičių miške, anapus ežero. Kapinaitės buvo su vartais ir medžių apgaubta koplytėle. Grįžęs papasakojo, ką matęs, o motina nusistebėjo:

— Argi tu jau būsi pamiršęs Druskininkų senąjį laidotuvių paprotį? Juk tai labai gražu!

Kostas niekur kitur nebuvo matęs tokių laidotuvių (Atsm 214), ir tai buvo daugiau nei gražu — kažkas giliai prasminga. Tą vaizdą jis pradėjo škicuoti, savaip perkurdamas.

Yra išlikęs pluoštas piešinių jo eskizų albumėliuose, kurie rodo, kad *Laidotuvių simfonijai* rūpestingai ieškojo tinkamos išraiškos. Pirmieji apmatai buvo artimesni tikrovei, paskui ieškota poetinio apibendrinimo, bet vengta pigių simbolių. Bandyta įvesti soste sėdinčią didingą būtybę arba Nukryžiuotąjį, bet ir to atsisakyta. Liko pagaliau tik suprastinti regėto vaizdo elementai — miškas, procesija, žvakių šviesos, tamsus karstas, kapinės, besileidžianti vakaro saulė. Artimiausi tikrovei bei regėtam vaizdui yra du to ciklo (III ir IV) paveikslai, kiti du (II ir VI) — lyg iš visumos išimtos detalės. Labiausiai supoetintas I paveikslas.

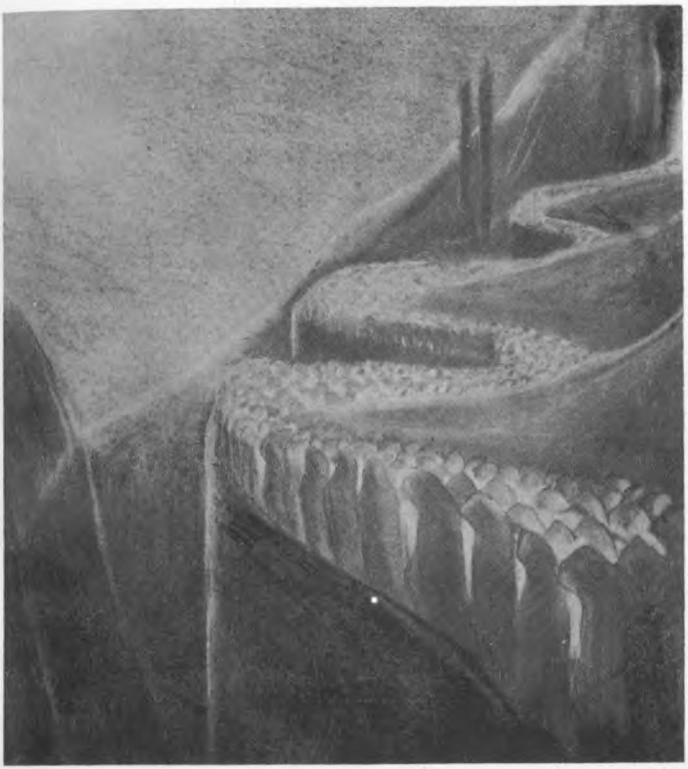
Šioje „simfonijoje" meno žinovai randa ryškių netobulumų, bet stebina jo gerai pajaustas kolorito parinkimas, kompozicijos balansavimas, temos vystymas ir stiprus idėjos ryškinimas.[15]

Laidotuvių simfonija II, 1903

Padaręs piešinių-škicų, pradėjęs ir tapyti, rugpjūčio pabaigoj jis išsiskubino su broliu Stasiu į Varšuvą. Namie liko ne tik Petriukas, bet ir Povilas. Toks, matyt, buvo šeimos sprendimas. Povilas turėjo „teisę" grįžti Varšuvon vėliau, jei bus jam rastas darbas (L 169). Tuo tarpu jis išvyko į Vilnių pas seserį Mariją, tikėdamasis ten ką nors rasti.

Abu Čiurlioniai pasibeldė į ul. Zlota N 25 duris, ir Wojciechas — „šveicorius mus priėmė išskėstomis rankomis . . . — toks laimingas, kad vėl pas jį apsigyvenome" (tp 168). Atvykėlius tuoj aplankė Eugenijus ir pasigyrė, kad „rašo simfoniją". Taigi vienas

Laidotuvių simfonija V, 1903

rašo, o antras pradėjo piešti simfoniją . . . Povilui Kostas tuoj pranešė: „Jau nutapiau vieną simbolinį paveikslą. Jei nori, siuntinėsiu savo paveikslų reprodukcijas" (tp). Bet nei reprodukcijų, nei laiško Povilas nesulaukė.

Tik spalio 2 d. Kostas atsiliepė: „Nepyk, Poviliuk, kad taip ilgai nerašiau. Mane apniko melancholija, ir tokia bjauri. Ilgą laiką nieko neveikiau. Dabar tapau *Laidotuvių simfoniją*, turiu jau 5 paveikslus. Kitame laiške atsiųsiu eskizus, bet tik tuomet, kai man parašysi didžiulį laišką apie save ir apie vilniškius santykius" (tp 168).

Tas trumpas laiškutis buvo rašytas ant atvirukinio eskizo,

Ramybė, 1903

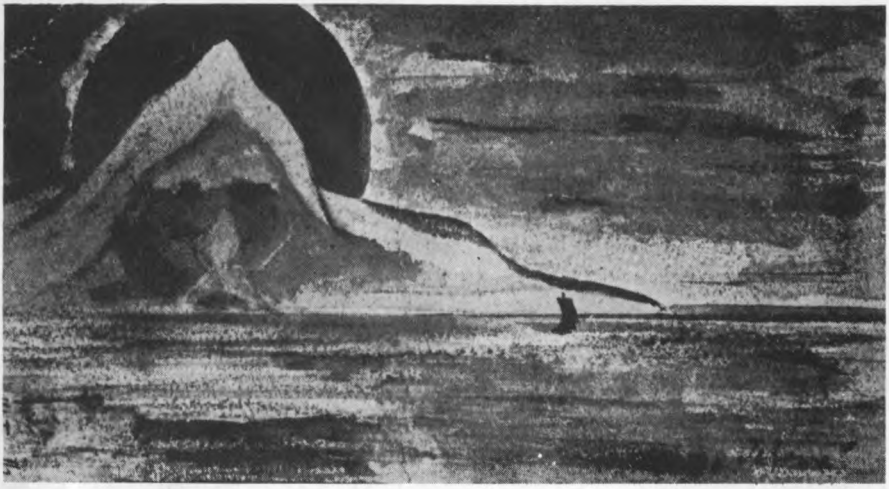
vaizduojančio keistą salą vandenyne su dviem akim lyg švyturiais. Šis eskizas vėliau tapo garsiu jo paveikslu, pavadintu *Tyla* arba *Ramybė*. Psichologas rastų ryšį tarp tos „tylios" salos ir autoriaus depresijos. Buvo viena tokia naktis Leipzige: „Miego nenoriu ir negaliu dirbti . . . Tylu, niekur nė krust. Mėgstu tylą, bet šiandien negaliu jos pakęsti. Atrodo, lyg kažkas sėlintų. Baisu. Atėjo man į galvą mintis, kad toje tyloje glūdi svarbi paslaptis. Tarpais atrodo, kad toji tyla ir tamsi naktis tai kažkokia milžiniška baidyklė. Išsiskėtoja ir lėtai lėtai alsuoja. Plačiai atvertos didžiulės akys, o jose abejingumo gelmė ir kažkokia paslaptis" (L 146). Šis vaizdas anuomet nebuvo užfiksuotas, o dabar, panašioj nuotaikoj, tapo reikšmingu eskizu, vėliau ir paveikslu.

Keista, kad melancholija jį užklupo tuoj po atostogų. Paprastai ji ateidavo po didelio įtempto darbo, visiško kūrybinio išsisėmimo arba sunkių pergyvenimų bei nesėkmių. Kas gi dabar jį vargino ir taip paveikė, kad visą mėnesį nieko negalėjo dirbti?

Atrodo, tuo metu jis sprendė klausimą: eiti į dailės mokyklą ar ne? Eiti — tai „peckiotis" su pradedančiais lyg vaikais ir gaišti laiką tapybinei technikai. Neiti — tai pasilikti kitų akyse mėgėju,

diletantu. Eisi ar neisi, bet jei „meti" muziką ir pereini į dailę (tai jau darėsi viešas dalykas), kaip pažiūrės gyd. Markiewiczius, ką pasakys buvę muzikos profesoriai bei kolegos? Žmogus pametė galvą, nežino pats, ko nori, mėtosi kaip žuvis ant ledo. Kodėl gi Morawskis, ir be Leipzigo diplomo, žiūrėk, rašo simfonijas, o tu, turėdamas ne menkesnius duomenis, ieškai ko nepalikęs.

— Ką tu galvoji, Geniau? Ką judu, draugai, Czarkowski ir Zaluska, o tu, Boguslawski, ketinęs įrodyti mano tapybinį talentą?

Jahova, 1903

Prieš akis iškilo kaip milžiniškas kalnas, kurį reikia perkopti. O kas už jo — besileidžianti saulė? Kalną perškicuoja į milžinišką galvą — Jahovos galvą. Štai, tau, lietuviškasis Mozė, uždavinys — atspėti Jo planą! Eskizą pasiuntė Povilui spalio 3 dieną su prierašu: „Mes ieškom čia Tau darbo . . . Mano reikalai truputį gerėja" (tp 169). Šis eskizas vėliau tapo dviem paveikslais — projektais vitražams, pavadintas *Jahova* (Ks 15-16).

Po aštuonių dienų vėl siunčia Povilui atviruką su škicu: paslaptingi pirštai groja Druskininkų pušimis, lyg muzikas arfos

Miško šlamesys (muzika), 1903

stygomis. Po poros metų šis škicas tapo *Miško šlamesiu,* pieštu drobėje aliejumi (Ks ad 46).

Su minėtom temom, ypač trim — *Laidotuvėm, Tyla* ir *Miško šlamesiu,* gimė Čiurlionis dailininkas. Sprendimas jau buvo rastas ir kelias prasivėręs — anksčiau nei atsivėrė durys į mokyklą.[16] Bet negi visa tai įvyko trumpu laiku — tą vasarą?

„Žvalgykis nuo aukštų bokštų!" . . .

„Muzikos man nepakanka", — rašė Morawskiui iš Leipzigo 1901 gruodžio 19. — Turbūt nesmerksi manęs dėl to, Geniuk, atseit — kad per visas šventes tapau" (L 48). Persisvėrimas į šią kūrybos sritį turėjo gilesnes šaknis, ir jų reikia ieškoti dramatiškuose Leipzigo pergyvenimuose.

Yra žinomas literatūrinis jo vaizdelis, rašytas Leipzige, kuriame kalba apie didelę kaitrą mieste. O ji Leipzige tais metais prasidėjo gegužės pabaigoj.

— Baisi kaitra, — rašė Morawskiui. — Jau antra diena saulė negailestingai kepina. Pilvoti vokiečiai nežino, kur dingti: taukai jiems liejasi, ir gerai, *psiakrev*, nereikėjo tiek *Trinken Sie Bier* (gerkite alaus). Neįsivaizduoji, kokie jie dabar juokingi: nesivaržydami gatvėje nusivelka švarkus ir, be to, nuolat girdi „uf, ach, Gott". Šiandien vieną gėriką mačiau sėdint ant šaligatvio. Atrodė, kaip raudonos mėsos masė, — kalbėti jau nebegalėjo, tik aplinkui buvo šlapia (tp 157).

Ir štai kontrastas minėtame literatūriniame jo vaizdelyje:

Pavargęs, belakstydamas didelio miesto gatvėmis, atsisėdau ant suolelio, pasiuntiniams paskirto. Buvo baisi kaitra . . . o žmonės, kaitros nukankinti, ėjo pamažėle, tarsi apsnūdę. Kažkoks senas žmogus . . . sustojo priešais mane ir ėmė atidžiai į mane žiūrėti . . . Ant jo krūtinės kabojo virvutė, privarstyta visokio dydžio kryželių . . .

„Elgeta", nusprendžiau mintyse ir jau norėjau išimti iš kišenės varioką, bet senelis, keistai prisimerkęs ir paslaptingai kuždėdamas, paklausė:

— Bičiuli, paaiškink man, kaip atrodo žalia spalva?

— Žalia spalva? Hm . . . Žalia spalva tai yra spalva, na, tokia kaip žolė . . . medžiai . . . — atsakiau (jam) ir apsidairiau aplink. Bet niekur nebuvo jokio medelio, jokio žolės lakštelio.

Senas žmogus nusijuokė ir paėmė man už sagos:

— Eik su manim, bičiuli, jei nori. Aš skubu į tą kraštą . . . Pakeliui pasakysiu tau labai įdomių dalykų.

O kai pakilęs ėjau su juo, senis pradėjo pasakoti:

„Kadaise, labai jau seniai, kai dar buvau jaunas, kaip tu, mano sūnau, buvo labai karšta. Pavargęs belakstydamas didelio miesto gatvėmis, atsisėdau ant suolelio, pasiuntiniams paskirto. Buvo baisi kaitra . . . o žmonės, kaitros nukankinti, ėjo pamažėle, tarsi apsnūdę.

Ilgai aš į juos žiūrėjau ir baisiai pasiilgau pievos, medžių,

žalumos — žinai, tokios gegužės žalumos. Staiga pakilau ir ėjau visą gyvenimą, taip veltui jos ieškodamas tame mieste.

Ėjau vis pirmyn, klausdamas sutiktų žmonių, bet jie, užuot atsakę, duodavo man kryželius. Įlipdavau į aukštus bokštus, bet, deja, visuose horizontuose vis buvo miestas, miestas, miestas, niekur žalumos. Tačiau aš jaučiu, kad yra ji tame krašte, tik aš turbūt jau nebenueisiu, — senas esu.

Žvilgterėjau į senelį — jis šypsojosi kaip vaikas ir verkė . . .

— Na, man jau gana. Toliau nebegaliu, čia jau ir pasiliksiu. O tu eik, eik be poilsio. Iš anksto sakau, kad kaitra nesibaigs, nakties tame kely nėra, tik amžina diena. Pakeliui kalbėk žmonėms apie pievas, apie medžius, tik jų nesiklausk, arba pasiimk virvutę kryželiams verti . . .

Vos nuėjau dešimtį žingsnių, senelis pradėjo šaukti:

— Palauk, sūnau, — užmiršau (pasakyti): Žvalgykis nuo aukštų bokštų, tai kelią pajusi. O jeigu bus dar labai toli, ir senatvė tave užklups, tai ten vėl bus suolelis, pasiuntiniams paskirtas, o ant jo jaunų žmonių niekada netruks . . .[17]

Vaizdelis lyg prognozė jo apsisprendimui už spalvų pasaulį, kaip viso gyvenimo siekinį — be kelio atgal, tik pirmyn, be žmonių pritarimo ar patarimo, priešingai — su naujais kryželiais, kuriuos teks iš jų gauti, be atvangos — su nuolatiniu vidaus karščiu.

Bene tada jam išsprūdo — „gavęs diplomą, mesiu muziką" (L 143), ir niekas nežinojo kodėl. Po to praėjo metai — ir praktiškai beveik nebegrįžo prie muzikos, o nėrėsi į spalvų pasaulį — tyliai, lyg nusislėpėlis, kol pasirodė, kad gali „pakeliui kalbėti žmonėms apie pievas, apie medžius".

„Kolegų ir kolegių esu pripažintas"

Eiti į mokyklą, sakoma, jį galutinai apsprendęs Henrikas Kolodzeiskis (MKČ 1938, 14), „entuziastingas Čiurlionio kūrybos garbintojas", vienas iš tų draugų, su kuriais, grįžęs iš Leipzigo, Kostas praleisdavo diskusijų vakarus (Atsm 140). Kitos mokyklos

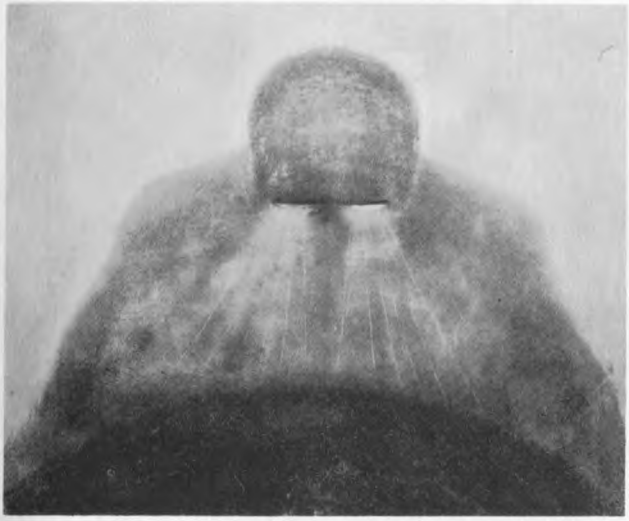
tuo metu Varšuvoje berods nebuvo, tik Jono Kauziko vadovaujami piešimo ir amatų kursai. Kostas pradėjo juos lankyti ir lankė ligi tol, kol pradėjo veikti tikroji dailės mokykla, populiariai vadinama akademija.[18]

Žinia, kad Kostas ėmėsi naujo, dar nepraktiškesnio „mokslo", vėl sujaudino Markiewiczių šeimą. Gydytojas „buvo atvirai nepalankus jo sumanymui atsidėti dailei. Apie tai buvo kalbama mūsų namuose, apie tai buvo užsiminęs ir jo sūnus Petras" (Atsm 131-32). Kostas dėl to nebesijaudino. Mokykloje „dirbo uoliai, tačiau viena paišyba nesitenkino ir pradėjo dirbti pastelėmis" (MKČ 1938, 14).

Kovo 14 (1904) parašė Povilui: „Įstojau į Akademiją" (L 171), t.y. į naują dailės mokyklą, kuri oficialiai pradėjo veikti tų metų kovo 15 dieną. Įstojo (įsirašė) iš anksto ir ne vienas, o „su keliais savo draugais" (MKČ 1938, 15), tarp kurių buvo Boleslovas Czarkowskis, Jonas Zaluska, Vladas Krasowskis ir Eugenijus Morawskis. Naujoj mokykloj buvo penketas skyrių — piešimo, tapybos, grafikos, skulptūros ir taikomosios dailės. Kostas pasirinko piešimą, kuriam vadovavo du profesoriai — Karolis Tichy ir Konradas Krzyžanowskis (tp). Pastarasis tada buvo didelė Varšuvos garsenybė — neeilinis portretistas. „Mes visi buvome jį įsimylėję", ir kai prieš Velykas Povilas atvyko aplankyti brolių, Kostas nusivedė jį mokyklon, nes ir jam buvę „įdomu pamatyti tą mūsų pusdievį" (L 181).

Po Velykų, Povilui išvykus, Krzyžanowskis davė studentams temą nupiešti knygos viršelį, ir Kostas padarė tris piešinius: *Trobą už kaimo, Rudenį* ir *Mintį* — švytinčią galvą. *Troba*, jo žodžiais, šlamštas, o *Ruduo* — niekų darbas. Bet „šlamštas" ir „niekų darbas" savaitinėje mokinių darbų parodoje gavo III kategoriją, tuo tarpu *Mintis*, kurią Kostas laikė originaliu ir neblogu darbu, tesusilaukė II kategorijos. Auditorija šaukusi „neteisingai", bet Krzyžanowskis nutildęs (tp 171).

Tą savo *Mintį* jis perpiešė ant atviruko ir pasiuntė Povilui, pastebėdamas, kad piešinys labai nepatikęs Ruszczycui — grafikos

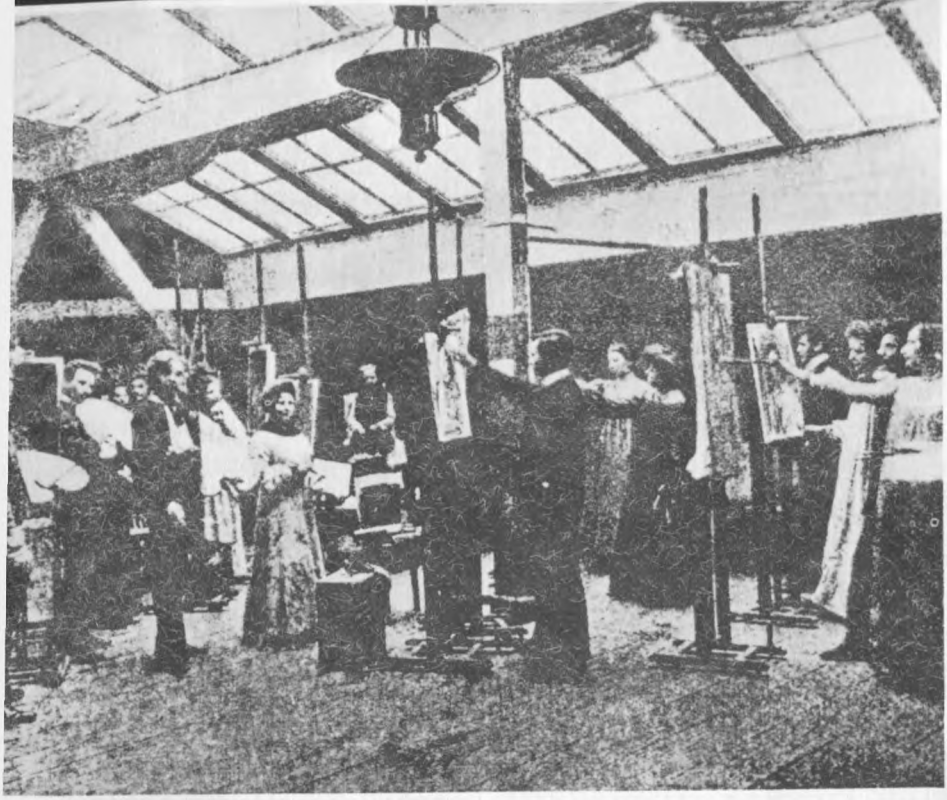
Mintis, 1904

ir tapybos dėstytojui. *Mintį* jis pavadinęs nutapytom durim, jodu ir dar kažkokiais vardais. Žodžiu, pirmieji mokykliniai jo darbai nesužavėjo dėstytojų, bet susilaukė palankių atgarsių iš auditorijos. „Kolegų ir kolegių tarpe esu pripažintas. Pasidariau mūsų akademijos choro direktoriumi — aišku, garbės direktoriumi. Puiku! Gyvenu panašias valandas, kaip ir Plungėje, t.y. supamas bendros simpatijos ir pagarbos" (tp).

— Piešiniai nesiseka, — prisimena tame pačiame laiške. — Pradėjau tapyti.

Tas „pradėjau tapyti" turbūt reiškė — perėjau į tapybą, vadinas, į kitą skyrių, kuriam vadovavo lietuvis Kazys Stabrauskas, mokyklos direktorius, talkinamas Krzyžanowskio ir Ruszczyco, kilusio iš Lietuvos, Ašmenos apskrities. Šie trys ir buvo stipriausi dailininkai iš aštuonių dėstytojų visoje mokykloje.[19]

Konradas Krzyžanowskis buvo mokęsis Kijeve ir Münchene, o savo kūrybiniais darbais bei stiliumi buvo artimas impresionistams ir Vienos secesionistams. Ferdinandas Ruszczycas studijavo Petrapilio universitete ir dailės akademijoj, daug keliavo po Vakarų Euorpą — buvo tapytojas, grafikas ir dekoratorius, savo

Dailės mokyklos studija Varšuvoje: pirmas iš kairės MKČ

stilių suformavęs iš anglų prerafaelistų ir vokiečių *jugendstilistų;* sakoma, jam dar turėję įtakos ir Vilniaus ankstyvojo baroko įspūdžiai. Abu jie priklausė Krokuvos naujovininkų grupei, pasivadinusiai *Sztuka* (Menas), kuri laikė ryšį su Vienos secesionistais ir dalyvavo jų parodose, o vieniškių vadas ir *Jugendstil* pradininkas buvo Gustavas Klimtas, ieškojęs spalvos ryšio su garsu ir tapybos su architektūra.

Trečiasis Kosto mokytojas Stabrauskas, bajoraitis iš Slonimo apylinkių, baigęs Petrapilio dailės akademiją ir mokęsis Paryžiuje, savo tapyboje buvo daugiau alegoriškas-dekoratyvus, artimas *Art Nouveau* srovei; kai kas jo darbuose randa ir lietuvių liaudies dailės elementų. Stabrausko reakcijos Čiurlionio atžvilgiu pasirodė skirtingos, negu anų dviejų.

Kitą šeštadienį Kostas išstatė tris naujus savo kūrinius. „Pirmos kategorijos negavau, — rašo Povilui, — bet nesitikėjau,

kad padarysiu tokį didelį įspūdį, ir ne tik kolegoms, bet Krzyžanowskiui ir Stabrauskui. *Varpas* gavo II kategoriją, *Šventykla* — II, o *Sala* — III. Pirmai (kategorijai) vos per plaukelį tetrūko. Tegu juos kelmas" (tp 171-72).

Nuo gegužės mėnesio pedagogų taryba, vadovaujama Stabrausko, pradėjo teikti už geresnius darbus ir pinigines premijas. Kostas tą mėnesį gavo dvi premijas — 2 rublių ir 6, o birželio 13 dieną net 19 rb., kai „niekas kitas už pastarąjį laikotarpį negavo daugiau kaip 6 rublius" (Blgr. 630).

Per tris pirmuosius mėnesius, nuo kovo pusės ligi birželio pusės, Čiurlionis laimėjo išskirtiną dėmesį mokykloje. Buvo atleistas nuo pirmamečiams privalomų floros, medelių, gyvulių piešimo pratybų ir nuo darbų prie audimo staklių bei keramikos krosnelės. Bandomieji darbai įvairiose šakose buvo reikalingi, kad išryškėtų pradedančiųjų palinkimai bei gabumai. Čiurlionis atėjo mokyklon jau „išryškėjęs".

Mokyklos „plain air" Arkadijoje

Birželio pradžioj prof. Krzyžanowskis paskelbė organizuojąs *plain air* studiją buvusioj Radvilų rezidencijoj Arkadijoje, netoli Lowiczių, ir kvietė savanorius registruotis. Užsirašė apie 50 norinčiųjų, tarp jų ir Čiurlionis su Morawskiu. Birželio 15-tą jie išvyko tenai iš Varšuvos.

Arkadija buvo ideali vieta studijoms atvirame ore. Buvo puikus parkas, įrengtas 1785 metais kunigaikštienės Elenos Radvilienės, o parke — įvairių antikinio stiliaus statinių ir skulptūrų. Visa tai buvo gerokai apnaikinta laiko ir apleista, bet įdomu, kaip didingos praeities liudijimas. Vieta buvo nuošali, pilna ramybės bei tylos, paslaptinga ir žavi.

Studentai pasiskirstė po įvairius įmanomus gyventi pastatus. Merginos, kurių buvo daugiau nei vyrų, užėmė *Vilą*. Čiurlionis su Morawskiu pasirinko *Tuopų salos* namelį ir trečiuoju priėmė jaunesnį kolegą Joną Brzezinskį, kuriam Kostas tuoj davė

Mimozos vardą. Grupės vadovas prof. Krzyžanowskis apsigyveno *Gotiškame* namelyje.

Ūkiškus reikalus tvarkė patys studentai, pasisamdė virėją moterį ir vieną vyrą pagalbai. Kasa buvo bendra, ir į ją kiekvienas mokėjo pagal savo išgales.

Prof. Krzyžanowskis, vadinamas Kryžiuočiu, nustatė tokią darbo tvarką. Visi turėjo keltis anksti ir jau 7 valandą, pasiskirstę grupėmis ar individualiai, pradėti darbą lauke. Išskyrus pertraukas valgiams, buvo dirbama ligi 7 valandos vakaro. Vakarais Kryžiuotis kviesdavo visus pas save į *Gotiškąjį* pastatą ir čia, prie lempos, studentai darė eskizus, ką nors balsu skaitė arba diskutavo meno klausimus.

Šeštadieniais atvykdavo vienas iš mokyklos mecenatų, atveždavo muzikantus šokių vakarui, o sekmadieniais kartais išveždavo studentus į apylinkes pasižvalgyti. Savaitė buvo užbaigiama vis kitokia pramoga.

Vieno dalyko stigo šiai iškylai, ir to labiausiai pasigedo Kostas su Eugenijumi — tai muzikos. Tyrinėdami pastatus, jie susidomėjo *Dianos šventykla* ir čia rado vargonus. Jie buvo apleisti. Bet Kostas apžiūrėjo, išvalė, aptvarkė, pataisė ir pradėjo vartoti. Netrukus jie „suorganizavo" pianiną ir pradėjo abu koncertuoti. Tai buvo jų pramoga vogtiniu laiku. Paskui jų koncertais pradėjo domėtis kiti ir vis dažniau rinktis. Jie skambino savus ir klasikų kūrinius, o kartais tik džiugino kolegas panašiu būdu, kaip kitados, vienų atostogų metu Druskininkuose (Atsm 148).

Sėdę skambinti keturiom rankom ir įsivarę, jie, žiūrėk, vienas antrą paglosto, patakšnoja per petį, pliauškina per žandus, daro įvairias grimasas. Arba, pradėję kokį vokišką maršą, išsitiesia kaip kareiviai, „ūsus paraito", žygiuoja pirštais lyg kojom per klaviatūrą. Buvo toks Teklės Bondažewskos kūrinėlis *Mergelės malda* — senmergės, laukiančios jaunikio. Skambindami jį, jiedu grakščiausiai kilnoja savo rankas, pakelia akis į dangų, permeta ir sukryžiuoja rankas.

Studentams tokie vakarai buvo įdomesni ir smagesni, negu pas

Kryžiuotį. Profesoriui, stovinčiam aukštai ant pjedestalo, reikalaujančiam daug dėmesio, pradėjo tai nepatikti. Jis pastebėjo, kad tiedu „subrendėliai muzikantai", kaip du jungo jauteliai eina sau, kaip jie nori — nelabai paiso jo instrukcijų studijų laiku, o dabar daro disharmoniją savo „koncertais". Pastebėjo ir Kostas, kad Krzyžanowskis lyg nebe tas jo atžvilgiu.

Iškyla turėjo baigtis rugpjūčio 15-tą. Užbaigtuvių vakarui mecenatas pažadėjo pristatyti šokių orkestrą, o visą kitą programą teparuošia patys studentai. Ir jie paruošė vizijų vakarą *Dianos šventykloj* su gongais, ožiakojo Pano skudučiais, vestalėmis ir „praeities šešėliais", tarp kurių buvo kunigaikštienė Elena su palydovais. Programa buvo įterpta į šokius, kurie baigėsi auštant. Tada pasigirdo Čiurlionio vargonai, prabilę Griego *Rytmečiu*, paskui Chopino etiudu A-moll.

Studentai grįžo į Varšuvą su gražiu darbo derliumi, susigyvenę taip, kad paskui ir mokykloj pasidarė iniciatyvos branduolys. Natūralūs grupės vadovai buvo Čiurlionis, Morawskis, o prie jų jungėsi ir Vladas Krasowskis — balsingas ir talentingas vaidybai.[20]

Kostas tuoj išvažiavo į Druskininkus ir čia rado iškilusią jautrią šeimyninę problemą. Rytuose vyko rusų ir japonų karas, prasidėjęs 1904 vasario 8-tą dėl Mandžūrijos. Rusams nesisekė, ir žmonės ėmė jaudintis, kad būsianti nauja vyrų mobilizacija. O kas bus pirmas iš Čiurlionių, jei ne Povilas?

— Blogai, baisiai negerai, — galvojo Kostas. — Iš karo mažai kas grįžta, o tie, kurie grįžta, tai niekam nebetikę; grįžta pražilę, o kai kurie ir visai idiotai. Dumk Amerikon, Broleli! Nors ten bus ilgu, bet turėsi ramybę ir į gyvenimą paprasčiau žiūrėsi . . . Pagalvok! (L 172).

Povilas galvojo. Važiuoti Amerikon vienam — palikti saviškius ir Roželę? Atrodys nuo jos bėgu, lyg namiškių perkalbėtas . . . Šie nelabai laimino jo meilę. Roželė Surovičiūtė, kaip Roželė. Pažino ją visi — juk druskininkietė, kaimynė, tėvo choristė, pagaliau ant jos tėvų žemės ir tie nupirktieji Čiurlionių namai . . . Bet kad abu

jauni, o jis ir mokslų nebaigęs. Taip galvojo tėvai, o rodos ir Kostas buvo panašios minties.

Vis dėlto nebuvo kitos išeities. Povilas ėmė ruoštis kelionei, o tėvas parūpino jam pinigų. Pagaliau jis išnyko iš namų, tyliai ir graudžiai atsisveikinęs. Tik vėlyvą rudenį pasirodė jo laiškai, rašyti iš Lawrence, Mass.[21] Rašė visiems, tik ne Kostui, ir šis negalėjo suprasti kodėl. Ar pyksta? Jei toks, tai ir iš manęs negaus laiško. Juk žino, kaip jį myliu, apie jį galvoju ir sielojuosi (tp). Negaus iš manęs, kol pats neatsilieps . . .

Profesorius išeina kovon prieš studentą

Grįžęs mokyklon, Kostas vėl skynė naujus laimėjimus. Spalio mėnesį gavo tris pinigines premijas ir lapkrity vėl tris (Blgr 630). Tarp premijuotų darbų buvo *Laidotuvių simfonija, Audros* ciklas, *Procesija* (NR 1935, N 42, 751). Kiti žinomi darbai buvo: *Užburtas miestas, Marso pasaulis, Kompozicija, Veidai, Vakaras,* o iš biblinių temų — *Juozapo sapnas* ir *Regėjimas* (vario žaltys ant kryžiaus tyruose).

Mokytojai ir kolegos matė, kad jis dar nevaldo gerai technikos, kad jo pastelės liejasi toli gražu neįgudusia ranka, bet turėjo naujų, originalių idėjų, o jo temos buvo tokios neįprastos ir nepaprastos. Čiurlionis ėjo savu keliu, kažkokios kūrybinės proveržos vedamas, ir buvo sunku jį kontroliuoti ar jam vadovauti. Stabrauskas tai suprato ir paliko jam laisvę pačiam ieškoti savų išraiškos formų.

Priešingai elgėsi Krzyžanowskis. „Su Krzyžanowskiu palaipsniui santykiai vis blogėja. Tai prasidėjo Arkadijoje, kai Krzyžanowskis pastebėjo, kad jis man jau nebedaraąs jokio įspūdžio . . . Kaip mokytojas, tai jis tik trukdo mums tikrą vystymąsi. Nuo jo daug prisikentėjau įvairių nemalonumų, kandžių pastabų dėl mano kompozicijų, apdovanojimų, kuriuos ‚per dažnai ėmiau' etc, etc" (L 181).

Kostas pradėjo daugiau jį stebėti. „Stebėjimas mane įtikino, kad šis ‚pusdievis' — miklus aktorius, ir daugiau niekas. Tas

Čiurlionis tarp dailės mokyklos draugų Varšuvoje 1904 m.

Čiurlionis privačioje studijoje Varšuvoje, 1904

MKČ ir jo muzikos mokinė Halina Wolmanaitė

žmogus neturi jokio pagrindo, ir dėl to visa, kas iš jo dvelkia, nėra tvirta; užsidegimas, kurį jis sukelia, tėra vertas šuns būdos" (tp). Oficialiai Krzyžanowskis stengėsi būti mandagus Kosto atžvilgiu. Toks buvo ir Kostas — oficialiai. Jie vienas antrą sveikindavo, netgi pasibučiuodavo.

Šis dvilypumas Kostui buvo nepakeliamas: „Kiauliškas gyvenimas velkasi savo tvarka. Nuolat kalbame ką kita, darome ką kita . . . Argi mes turėtume dvilypį gyvenimą: vienas šlykštus — tikrovėje, o kitas, gražusis, kilnusis — tiktai žodžiuose, ore? Kodėl negalima gyventi vien tik tą kitą gyvenimą? Kodėl jis yra toks nepagaunamas?" (tp 151).

Tą rudenį jis lyg „pagavo" kažką, kuo verta žavėtis tikrovėje. Tai buvo Wolmanų šeima, neseniai atsiradusi Varšuvoje iš Irkutsko, kur vyras ilgus metus dirbo inžinierium. Jų sūnus Bronius pradėjo lankyti Stabrausko dailės mokyklą, skulptūros skyrių, ir sužinojo, kad tas keistų paveikslų autorius yra kartu ir muzikas. Motina ieškojo muzikos mokytojo savo jaunesnei dukrai Halinai, o Čiurlionis, pasirodo, verčiasi muzikos pamokomis. Taip jis nelauktai atsirado šioj šeimoj. Nesitikėjo rasti labai kultūringą, gilios inteligencijos, nuoširdžią, paprastą ponią, didelę dailės ir muzikos mėgėją. „Čiurlionis greit pasijuto jos namuose savas, laisvas. Ilgai pas juos vakarodavo, skambindamas savo kompozicijas, improvizuodavo" (tp 187-1).

— Gaila, kad nepažįsti ponios Wolmanienės, — rašė Povilui. —

Vienintelė nuostabi moteris iš tų, kurias pažįstu. Kažkas panašaus į mūsų Mamą ir Juzę, drauge paimtas, tiktai, be to, dar baisi entuziastė. Geniukas, Vladukas Krasowskis, Stasiukas ir aš tiesiog esame ją beveik įsimylėję (tp 200).

Toji šilta, natūrali ir kartu pakili nuotaika Kostui padėjo atsileisti nuo įtampų mokykloje.

Netrukus Wolmanienė ėmėsi ruošti savo salone muzikos vakarus ir įvairių temų diskusijas. Ji „pakvietė prof. A. Mahrburgą, seną Wundto mokinį, kuris jos salone pradėjo skaityti psichologijos paskaitų ciklą su diskusijomis. Jose gyvai dalyvaudavo ir M. K. Čiurlionis" (MKČ 1938, 17). „Čiurlionis dažnai pareikšdavo naujų minčių, kurios ypačiai dominio prof. Mahrburgą. Jo nuomone, giliausi psichologai yra buvę genialūs pasaulio dailininkai" (NR 1935, N 42, 752).

Tie vakarai — rečitaliai pas Wolmanus buvo proga Kostui dažnai skambinti savo kūrinius. Jie buvo taip šiltai priimami, vertinami ir komentuojami, o be to, palydimi klausimu, „ką dabar nauja rašąs", kad darėsi nepatogu nieko toliau nekurti. Jis pradėjo rašyti savo *Jūrą* — antrą simfoninę poemą, seniai ketintą ir planuotą. Pradėjo, pasivarė (pirmas eskizas datuotas 1903.XII.8), bet toli nenuėjo ir sustojo.

Sustojo ne vien dėl tapybos, į kurią buvo nepaprastai įsitraukęs. Ėmėsi dar chorinio darbo — trečiosios muzikinės savo specialybės, kuri lig šiol buvo beveik neišbandyta. Naminis Čiurlionių chorelis, kurį sudarydavo ir atgaivindavo kas vasarą (Atsm 194-201), buvo tik žaismas. Nedaug patirties davė ir „direktoriavimas" dailės mokyklos choreliams (L 171). Susigundė vadovauti Varšuvos lietuvių chorui.[22]

Šis reikalas išjudėjo kartu su Labdaringąja lietuvių draugija, kuri buvo pradėta organizuoti 1904 metais, o oficialiai leista — patvirtinta 1905.X.10. Rusai šiek tiek atleido varžtus Lietuvoj, tad ir čia lietuviai suskato judėti. „Anuomet buvo šnekama, kad mieste esą apie dešimt tūkstančių lietuvių" (Rimša, 47). Vieni čia mokėsi, kiti vertėsi amatais, treti dirbo įmonėse, o ketvirti

Čiurlionio vadovaujamas lietuvių choras Varšuvoje, 1904

tarnavo pas Lietuvos dvarininkus, čia pasistačiusius sau rūmus. Buvo ir gerai prasikūrusių, kaip Pranas Stankevičius — moteriškų rūbų siuvėjas, baigęs šios specialybės mokslą Varšuvoje ir Paryžiuje. Žinomas buvo ir smuikų meistras Noreika. Didesnę savo siuvyklą turėjo A. Staugaitis, kunigo Justino (būsimo Telšių vyskupo) brolis, o pats Justinas vikaravo vienoj miesto parapijoj. Varšuvoj garsėjo skulptorius lietuvis P. Veliuoniškis, o lietuviais save laikė, nors nekalbėjo lietuviškai, dailininkai Vitkevičius ir Švoinickis. Skulptūros mokėsi Petras Rimša ir Kazys Ulianskas, tapybos Antanas Žmuidzinavičius ir A. Paliukaitis, muzikos — Stasys Šimkus.[23]

Lietuvių draugijoj Čiurlionis susipažino su Antanu Žmuidzinavičium, veržliu, spalvingu dzūku, kuris kėlė sparnus gruodžio mėnesį (1904) skristi į Paryžių tolimesnių dailės studijų. Jis teigia, kad „M. K. Čiurlionis netrukus suorganizavo lietuvių chorą ir pradėjo su juo viešai rodytis, tuo nepaprastai nustebinęs lenkus"

(Ž Pg 1961, 95). Per chorą Kostas suartėjo su Kubilių šeima, kurioje „lankydavosi pasikalbėti lietuviškai". Bronė Kubiliūtė buvo viena iš jo chorisčių (L Ps 323, išn 8).

Brolis Stasys, gyvenęs kartu su Kostu, teigia, kad pats „M. K. Čiurlionis pasisiūlė tai draugijai suorganizuoti ir vesti chorą. Šis pasiūlymas organizacinio susirinkimo dalyvių su dėkingumu buvo priimtas. M. K. Čiurlionis energingai pradėjęs dirbti; jam renkant dainininkes, daug padėjęs a.a. V. Palukaitis" (MKČ 1938, 16).

Kostas darėsi savas Varšuvos lietuviams, tad pradėta pas jį užvedinėti atvykstančius ar pravažiuojančius svečius iš Lietuvos. Taip kartą pas jį buvo atlydėti Adomas Varnas ir Adalbertas Staneika, Krokuvos dailės akademijos studentai. Jie rado Kostą įsikūrusį palėpėje, erdviame kambaryje, kuris turėjo langelius iš dviejų šonų ir vieną lubose, o dvi sienos buvusios aklos. Aptiko jį begaminantį sau valgį — viręs ryžius ar kažką ir buvęs apsirengęs dryžuotais darbo marškiniais.

— Priėmė mus, — rašo Varnas, — nepaprastai džiaugsmingai. Pradėjome kalbėtis apie Lietuvą. Tada lietuviškai jis nekalbėjo, tik lenkiškai. Jis ėmė teirautis apie lietuvių dainas. Aš jam padainavau kelias, kurias žinojau. Ypatingai jam patiko mūsų joniškietiška daina *Valio dalgelė* . . . Čiurlionis tuojau pat sėdo ir užrašė gaidą, žodžius ir dar prašė pakartoti. Mums padarė įspūdį tokio nepaprastai švelnaus, dvasiniu gyvenimu gyvenančio žmogaus . . . Pas jį pabuvome gal netoli trijų valandų (Drg 1961.XI.25).

„Turėjau stoti prieš Stabrausko ir Krzyžanowskio teismą"

Ryšiai su lietuviais ir rečitaliai bei diskusijos pas Wolmanus toli gražu nemažino jo intensyvaus darbo tapyboje. Dirbo namie, savo palėpėje, arba Zgodos gatvėje, kur studentai buvo išsinuomoję sau dirbtuvę septynių aukštų pastogėje. Savo darbus rodydavo Stabrauskui arba Ruszczycui — naudojosi jų techniškais patarimais. Krzyžanowskio vengė. „Labai dažnai nekreipiu į jį dėmesio ir tuo jį pritrenkiu" (L 183).

Su šiuo „pusdieviu" Kosto santykiai galutinai nutrūko, kai profesoriai įsivėlė į nemalonią bylą ir bandė įvelti studentus. Byla iškilo ne dėl Krzyžanowskio, bet pasirodė, kad jis yra tas „piktasis genijus", kuris labiausiai nesiskaito su garbingumu ir padorumu.

Istorija prasidėjo tuo, kad du mokyklos profesoriai — F. Ruszczycas ir K. Dunikowskis, dalyvavę komisijoje, atmetė žinomo batalisto dail. Vac. Pawliszako du paveikslus, skirtus parodai *Zachentoje*[24] Šis įsižeidęs laišku išplūdo teisėjus, ypač Dunikowskį ir Ruszczycą. Pastarasis iškvietė laiško autorių dvikovon ir sekundantais pasirinko Stabrauską ir Krzyžanowskį. Pawliszakas atsisakė kautis. Tada sekundantai surašė protokolą, paskelbė atsisakiusįjį negarbingu ir išsiuntinėjo raštą pažįstamiems. Pawliszakas po to iškvietė dvikovon Ruszczycą, ir šis atsisakė kautis su „negarbinguoju". Taip reikalas tampėsi.

Vieną vakarą, artėjant Kalėdų atostogoms, Kostas dirbo Zgodos gatvės studijoje. Su juo buvo Morawskis ir dar aštuonetas studentų. Atėjo Stabrauskas ir pranešė, kad studentai kelią orgijas mokykloje ir šalia jos. Tokius šmeižtus skelbiąs Pawliszakas — taip jam, direktoriui, pranešusi viena ponia. Studentai įsiuto ir ėmė šaukti:

— Primušti Pawliszaką! Primušti!

Čia pat atsirado Krzyžanowskis. Pats šaukė „primušti" ir studentus pompavo. Pagaliau visi sutarė: kai Pawliszakas ateis į dailininkų saloną pas Joną Krywultą, jį išrengti ir viešai išplakti.

Tarp tų, kurie daugiausiai gerkliojo, buvo ir Eugenijus. Tuo tarpu Kostas tylėjo ir klausėsi viso to triukšmo. Kai profesoriai išėjo, kolegos puolėsi jo klausti, ar prisidės prie egzekucijos. Šis kategoriškai atsakė „ne" ir išdėstė kodėl. Pagaliau pridūrė:

— Pawliszako dienos suskaitytos. Jis turi nugarkaulio smegenų auglius ir mušamas gali numirti.

Daugelis atlyžo. Suabejojo ir Eugenijus. „Į pabaigą beveik visi perėjo į mano pusę" (tp). Tada jie sutarė eiti pas Stabrauską ir jį perkalbėti. Bet tą naktį nerado jo namie, o iš ryto direktorius vėl prikalbėjo studentus. Šie nuėjo pas Krywultą ir laukė ateinančio Pawliszako.

Nuskubėjo ten ir Kostas su B. Czarkowskiu. Bet niekas nebenorėjo jo nė klausyti. „Veidai buvo kvaili, išblyškę — baisu. Atrodė, kad tuoj įvyks drama". Tada Kostas su Czarkowskiu išsiskubino įspėti Pawliszaką, ir šis nebeatėjo pas Krywultą. Visi įsiuto prieš Kostą.

„Kitą dieną, rašo, turėjau stoti prieš baisų Stabrausko ir Krzyžanowskio teismą. Į Stabrausko klausimą, kokia teise kišuosi į reikalus, kuriuos jis, direktorius, ima savo atsakomybėn, atsakiau jam klausimu:

— Kokia teise Tamsta siūlai mums nederančius dalykus? Kokia teise Tamsta statot mus į keblią padėtį? . . .

„Stabrauskas sušvelnėjo ir pradėjo mane suprasti, o Krzyžanowskis primerkė akis ir pasakė:

— Ponas Čiurlioni, Tamstos reikalas man atrodo nešvarus. Ar Tamsta galit man paaiškinti savo elgesio priežastį? Tai, ką Tamsta darei, kvepia šnipinėjimu.

„Taip, tuo pasakymu Krzyžanowskis mano akyse pasistatė sau kryželį. Kuris kitas gal jam būtų davęs į ausį, o aš net nieko neatsakiau. Buvo baisiai kvaila situacija, man norėjosi juoktis. Krzyžanowskis vis labiau mišo, kalbėjo nesąmones, pagaliau pravirko, dėdamasis baisiai susinervinęs, na, ir tuo viskas pasibaigė.

„Pawliszakas nebuvo primuštas, bet po poros savaičių jis ruošėsi skelti Dunikowskiui į ausį, o tas, ilgai negalvodamas, šovė iš revolverio ir vietoje jį nudėjo" (tp 182-83).

„O į Afriką turbūt važuosim, Povilai!"

Kostas išskubėjo namo ir gruodžio 17-tą jau buvo Druskininkuose. Buvo kiek išsinervinęs, be to, gavo slogą, tad visą savaitę slampinėjo iš kampo į kampą, be apykaklės, nesiprausęs. Namuose vyko pasiruošimas šventėms, ir jis prisiminė Povilą. Rašyti jam, ar ne? Laiško iš jo dar nebuvo gavęs. Kūčių išvakarėse širdis atsileido, ir jis paėmė popieriaus lapą.

— Tavo Laurencijos nepažįstu, bet spėju, kad vienas mažesniųjų miestų. Puiku! Sėdėk jame kantriai ir visu tempu mokykis anglų kalbos . . . Tada droši sau į Bostoną, ar į Čikagą, ar į kokį kitą New Yorką, ir krausi dolerius, kuriuos mes vėliau švaistysime. Ta intencija aš jau pradedu mokytis angliškai ir, nori nenori, važiuoju pas Tave, o ten mane išmokysi greit ir daug uždirbti, ir per trumpą laiką susikraunam kapitalą! Kapitalą daliname į dvi dalis: vieną išsiunčiam namo, o kitą susikemšame į kišenes ir važiuojam pirmiausia lankyti vidurinės Amerikos, Meksikos, neįžengiamų Amazonės miškų, Misisipės krantų, truputis pietų Amerikos, o paskui kelių mėnesių poilsio į Australiją. Iš ten į Ceiloną ir į Rytų Indiją, kurią negreit panorėsime palikti, o desertui liks Afrika, Egiptas, piramidės, sfinksai, palmės, kupranugariai, daktilai, krokodilai, o paskui, brolau, — Pariečė, Ratnyčia, Lamoriukas (šunelis, Y), ir vėl visi drauge. Tada aš pasistatysiu sau atsiskyrėlio celę su bokštu ir langais į keturias pasaulio šalis, o Tu vesi" (L 172-73).

Pranešė, kad penkiametė Jadvygutė turinti naują pravardę Australija . . ., arba — mažiausioji visos šeimos dalis. „Iš pradžių sielojosi, bet dabar jau apsiprato, ir kai tik aš sušunku *Australija*, tai tuoj išsiima iš kišenės degtukus ir uždega man papirosą. Degtukai dabar yra jos vienos nuosavybė, ir stengiasi, kad niekur niekas daugiau jų neturėtų".

Kita šeimos naujiena, kad Stasys pradėjęs rūkyti, tik „baisiai nerangiai". Trečia — kūčioms atvažiavo sesuo Marija su vyru ir simpatišku mažyliu Stasiuku. O kai visi sėdo už stalo kūčiauti tai „tarp silkių, žuvų ir krupniko" buvosi padėta ir jo — Povilo fotografija.

Kostas ir Povilas turėjo nenumaldomą norą bastytis po pasaulį ir tai turbūt paveldėjo iš savo tėvo. Taip galvoja seserys Valerija ir Jadvyga. Kostas kurdavo fantastinius kelionių planus, nors pats nelabai jais tikėjo (tp 174, išn 2).

— Iš čia, — rašė Morawskiui, dar būdamas Leipzige, — važiuoju į Peterburgą. Ten sugebėsiu pats verstis pamokomis ir

mokytis instrumentacijos. Paskiau važiuoju į Ameriką užsidirbti lūšnelei prie Nemuno, iš Amerikos į Afriką, o paskiau visam laikui į Lietuvą. O pagaliau — man vis tiek. Galiu netgi niekur nevažiuoti (tp 100).

— Ateitį pasistengsiu taip sutvarkyti, kad mes, — rašė tada ir Povilui, — vėl galėtume leistis pajūriais pavaikščioti, bet į tolį. Kaip manai? Sakysime, Juodosios jūros pakraščiais į Krymą. Na, kaip? Ar Afrikos nepamiršai, nes aš ne. Ir jeigu tik nori, tai dviese nukeliausime į „Egipto žemę, į namų nevalią" (tp 140).

Povilas jau buvo nevalioj — taip įsimylėjo Roželę, kad ir Kostui sugadino visą dieną. Atsiuntė vyras pinigų į Leipzigą ir užsakė nupirkti dovaną jos vardadieniui. Ligi vardadienio buvo labai nedaug laiko, tad Kostas, viską metęs, lakstė po miestą, o paskui teisinosi: „Nusivariau, apkvaitau ir nieko nepadariau . . . Tas negražus, tas per brangus, tas nedera, tas per pigus, tas per didelis . . . Ai, tegu Tave, tegu!" Pasidejavęs, ima reikalą už ragų ir viską užbaigia Afrika.

— Noras ką nors jai padovanoti . . . plaukia tiesiog iš Tavo sielos, iš perpildytos širdies . . . Ta mintis Tau atrodo gera. Iš esmės ir aš nieko prieš tai neturiu. Bet žvilgterėkim į šį faktą iš šalies, per šaltą stiklą. 1) Tamstos pažįstami neseniai. 2) Ar prašei Jos leidimo dovanoti kokį mažmožį? Ne. 3) Nauji pirktiniai daiktai — dovanos duodamos tiktai sužadėtinei (jai leidus), arba seseriai, arba tarnaitei, arba moteriai, kurios negerbi. Tu ją myli ir kaip tik dėl to neturi jai nieko dovanoti. Gėlių puokštę galėtum Jai dovanoti, bet ir tai ne pas daržininkę nupirktą, bet paties laukuose suskintą. Filosofas, *psiakrev*, o nesupranti paprasto dalyko: duoti daug maloniau, negu gauti. Vadinasi, nori sau malonumą padaryti, (galbūt) darant nesmagumą jai? Ji galėtų Tau dovaną grąžinti. Bet gal aš klystu, tačiau rašau iš širdies . . . O į Afriką turbūt tai važiuosime! (tp 147-48).

Povilas nespėjo gauti paskutinio Kosto laiško iš Druskininkų ir perskaityti užbaigos: „Tada aš pasistatysiu sau atsiskyrėlio celę su bokštu . . . o Tu vesi". Nespėjo nė Kostas apleisti Druskininkų

(užsibuvo ligi sekmadienio po Trijų Karalių), kai gavo žinią, kad brolis jau veda Rožę. Tuoj sėdo rašyti antrą laišką.

— Rytoj išvažiuoju į Varšuvą . . . Pasklido gandas, kad Tu atsiuntei Rožei 115 rublių, kad imi ją pas save ir žadi ją vesti. Mama visą tą istoriją labai paėmė į širdį, o man taip pat baisiai liūdna! Man atrodo, kad Tu mus visai palieki ir dėl to turėsiu išsižadėti daugelio svajonių, su kuriomis buvo lengviau gyventi . . . Gal klystu, bet mano nujautimai liūdnoki. Ar Tavo laimei būtinai reikalinga žmona? Tu turbūt labai lengvai žiūri į vedybas, veiki paskubomis, sujaudintas laikino gimtinės ilgesio. Pagaliau gal Tu ir gerai darai, bet aš dar ir šiandien esu Tau ir Geniui dėkingas, kad anais laikais neleidot man užsidėti moterystės pančių. Nepyk, kad aš Tau visa tai rašau (tp 176).

Tapybinis šuolis trečiąjį studijų pusmetį

Grįžęs į Varšuvą, sužinojo naujieną: „Man esant per Kalėdas Druskininkuose, Krzyžanowskis agitavo, kad mane išmestų iš mokyklos, bet nepavyko. Akademijoje turiu stiprų užnugarį, ir tai Krzyžanowskiui labiausiai nepatinka . . . Visa tai nemalonu ir dėl to akademija man truputį įkyrėjo" (L 183). Vis dėlto ją lankė ir už savo kompozicijas vasario mėnesį gavo tris pinigines premijas, vieną net 11 rublių, kovo — dvi geras ir balandžio pradžioj — vieną (Blgr. 630).

Santykiai su Stabrausku išsilygino. Direktorius ieškojo progų „užtrinti" blogą įspūdį, sudarytą anuomet neprotingu teismu. Kvietė Kostą pas save, bandė įtraukti į hipnotizmo seansus (MKČ 1938, 16). Varšuvoj tuomet buvo mada priklausyti kokiam nors hipnotizmo ar spiritizmo rateliui. Kostas neturėjo laiko tokiems dalykams. Bet kartą, kviečiamas, užėjo pas spiritistus. Buvo absoliuti tyla ir tamsa. Kažkas pasakė, kad reikia uždaryti langus, nes dvasios gali išsilakstyti. Kostas prunkštelėjo, nesuvaldęs juoko, ir tuo metu pajuto smarkų smūgį į skruostakaulį.

— Šviesos! — sušuko.

Kazys Stabrauskas, dailės mokyklos direktorius Varšuvoje

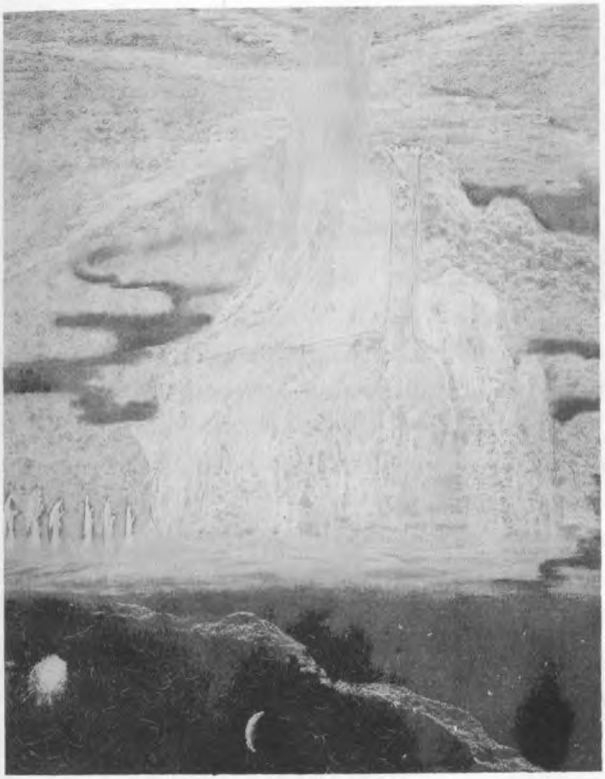
Niekas nepajudėjo. Tik antrą kartą jam pareikalavus šviesos, užsižiebė elektra. Kostas tyriamai apžvelgė artimuosius kaimynus ir pasakė:

— Matyt, ir aname pasaulyje yra kiaulių, — ir demonstratyviai išėjo.

Ilgai nešiojosi plačią raudoną dėmę veide, nes smūgis buvo suduotas kietu daiktu. Klausiamas draugų, kas atsitiko, papasakojo įvykį su savo komentaru — „šarlatanai"! (plg Atsm 256).

Kostas ir jo artimų draugų grupė toliau lankė Wolmanienės pobūvius su diskusijomis. Stabrausko žmona Julija, skulptorė, taip pat ėmėsi ruošti panašias vakarones vyro privačioj studijoj Wiejskoje gatvėje. Tai buvo vadinama „žemuogių arbatėlėmis", ir jos vykdavo kas antrą savaitę trečiadieniais. Čia rinkdavosi kita publika ir diskutuodavo literatūros, plastinio meno, rytietiškos „filosofijos" klausimus. Stabrauskienė labai norėjo, kad Kostas dalyvautų čionai, ir jis ateidavo kartu su savo draugais ir įsijungdavo į diskusijas (plg J. Brzezińskio atsiminimus, Kb 1965, N 9).

Kartą šių pobūvių metu visus nustebinęs, — pasakoja Myk. Boruczińskis, — Čiurlionio ginčas su direktoriumi K. Stabrausku dėl lietuvių kultūros kėlimo. Stabrauskas tvirtinęs, kad Lietuvon reikia skubiai nešti ir skiepyti esamą jau išugdytą lenkų kultūrą; o Čiurlionis įrodinėjęs, kad lietuviams reikia ugdyti savo tautinę kultūrą, pagrįstą senomis liaudies tradicijomis. Jauniesiems kolegoms lenkams tas ginčas atrodė nevertas pastangų, nes

Himnas, 1905

teisybė neabejotinai Stabrausko pusėje. „Dabar aišku, — susimąsto M. Boruczińskis, — kad Čiurlionis tada buvo teisus" (L VČ 19).

Nežiūrint pobūvių ir muzikos pamokų, kuriomis turėjo pelnyti sau pragyvenimą, Kostas buvo labai įnikęs į kūrybinį darbą. Nepaisė nei poilsio, nei valgio, nei aštrėjančio žarnų kataro, kuris jį ir anksčiau vargino (plg L 192). Darbo rezultatais džiaugėsi broliui: „Matyti, padariau didelę pažangą ir visus metus gerai sekėsi . . . Kompozicijų nutapiau gana daug" (tp 178), ir jas išvardina — iš viso 64 paveikslus. Iš jų buvo tik ketvertas pavienių darbų: *Himnas, Žinia, Rūstybė* ir *Miško šlamesys*, vėliau pavadintas *Miško muzika*. Kiti darbai — triptikai arba ciklai. Iš triptikų nutapyta penketas: *Rexas, Tyla* (du paveikslai vėliau

dingo), *Sąmonė, Sapnas ir Dievai.* Tiek pat ir ciklų, tik nevienodo paveikslų skaičiaus: *Para* 4 paveikslai, *Tvanas* — 5, *Pasaka* — 5, *Fantazija I* — 8, *Fantazija II* — 10 ir *Tebūnie* (Pasaulio sutvėrimas) — 13.

Kai kuriuos tų paveikslų jis vadina „nelabai gerais" arba „taip sau". Geri esą *Rexas, Para, Sapnas, Fantazija I,* kai kurie darbai iš *Fantazijos II* ir *dievai.* Labai geri *Himnas, Žinia, Rūstybė* ir *Tebūnie.*

— Paskutinis ciklas *(Tebūnie,* Y) nebaigtas; turiu sumanymą jį tapyti visą gyvenimą, žinoma, kiek toliau turėsiu naujų minčių. Tai pasaulio sutvėrimas, tiktai ne mūsojo pagal Bibliją, o kažkokio kitokio pasaulio — fantastinio. Norėčiau padaryti ciklą bent 100 paveikslų, nežinau, ar padarysiu (tp).

Pastarasis ciklas buvo ir naujas savęs atradimas, tiesiog nauja tapybinė pakopa. „Čia darniau ir tvirčiau suskambo spalvos bei plastiniai ritmai, praturtėjo ir pasidarė laisvesnė pati tapyba, aiškėjo dailininko braižas, būdinga kompozicija"; be kitko persisvėrė į temperos techniką (V. Landsbergis, MKČ — Pasaulio sutvėrimas, V 1971, 3).

Naujas tapybinis šuolis, iškėlė Kostui ir naujų problemų. Kurti fantastinį pasaulį pasirodė įdomus ir dėkingas uždavinys, bet kartu lyg ir neparuoštas. Įspūdžių iš gamtos ir nuostabių pergyvenimų, tiesa, buvo prisikaupęs labai daug, bet argi to užtenka, norint eiti tolyn ir kurti visą paveikslų šimtinę? Grįžo jis namo balandžio pradžioj, kad spėtų „pagauti" bundantį pavasarį.

„Baisiai užsidegiau gamtą studijuoti"

— Iš Varšuvos pabėgau, — rašo Povilui, — ji man baisiai nusibodo: nusibodo pamokos, nusibodo netgi akademija (L 177).

Grįžęs nebesėdėjo savo tapybos kambarėlyje, kaip anksčiau, o bėginėjo iš vietos į vietą gamtoje.

— Dabar, parvažiavęs į Druskininkus, baisiai užsidegiau gamtą studijuoti. Jau antra savaitė kaip kasdien nutapau po keturispenkis peizažus. Nutapiau 40 vienetų. Kai kurie, galimas dalykas,

yra labai geri. Dėl to su muzika *švach!* Nuo Tavo išvažiavimo parašiau rodos keturis gabalėlius, bet ir tie nelabai vykę, o mano *Jūra* taip ir guli nebaigta (tp 178).

— Jau greit mėnuo, kai esu Druskininkuose . . ., — rašo vėl Povilui. — Vakarais būnu kur nors prie Nemuno ar prie ežero, kada daugiau tenka mąstyti . . . Keliuosi septintą valandą ryto ir einu tapyti . . . Stasys, Petras ir Jonas taip pat visuomet drauge būna mano *plain air*. Ratnyčėlės pakraščiais nuėjome iki Loto ežero. Nuostabūs krantai, neįsivaizduoji, — vietomis būna kažkas panašu į pirmykščius miškus, tai vėl laukiniai urvai, jaunutės girelės, na, žodžiu, puiku, ir tas puikumėlis toks didelis, jog nieko negalėjau tapyti. Tapau daug ir sąžiningai; parvažiavęs jau nutapiau 71 peizažėlį maždaug tokio dydžio (13,3 × 11,5), bet tai visai nepanašūs į mano ankstyvesniuosius vaizdelius, ir garantuoju, kad bent didžioji pusė Tau patiktų (tp 180-81).

Patiko ir broliams lydėti Kostą tose ekspedicijose. Jie landžiodavo ir rasdavo tokių nuostabių vietų, kad Kostas, prisišauktas, jiem dėkodavo ir norėdavo sėsti ir škicuoti, o jie vėl, žiūrėk, jį šaukia. Kitą sykį, galvojo, jų neimsiu, nes jie ir padeda, ir kliudo. Bet bandyk jų neimti! O jei paimi brolius, žiūrėk, prašosi ir seserys. „Berods ėjo sesuo Valė, o gal ir vyresnė sesuo, — rašo Jadvyga, — tik manęs nė karto neėmė, nes buvau per maža tokiai tolimai kelionei. Bet pasakojimai apie tas stebuklingas Ratnyčėlės pakrantes, kurios ‚primena Amazonės miškus' baisiai jaudino" (Atsm 81).

Kostas turėjo patenkinti ir tą mažiausiąją šeimos dalį — *Australiją*. Galvojo, kur čia radus tokią artimą vietą, kad abiem būtų gerai — jai pažaisti, o jam padirbėti. Mylėjo jis *Žvirblelį*. Motina jam vis primindavo, kaip tą vaiką jis beveik iš mirties išgelbėjo. Tai buvo prieš išvykstant į Leipzigą, kai motina važiavo į Rygą lankyti savo brolio, o ją su mažyte lydėjo Kostas. Kelyje jinai susirgo plaučių uždegimu, ir svečiavimasis buvo sukliudytas. „Jis ištisas naktis nešiojo mane ant rankų, tvirtindamas, kad tai geriausias gydymo būdas. Nešiojo mane ir kliedinčią, ir miegančią,

tvirtai tikėdamas, kad tai man padės. Ir padėjo. Aš gana greit pasitaisiau, ir galėjome visi trys grįžti namo" (tp 58). Kaip dabar tą vaiką nepaimsi su savim į tapybinę iškylą?

— Gerai atsimenu, — rašo Jadvyga, — savo pirmąją kelionę su Kastuku smėlio kalnelio tapyti. Brolis nešėsi dėžę su dažais, sudedamą molbertą ir kėdutę. Mane laikė už rankos, ir mudu išėjome pro daržo vartelius ir žygiavome per pievą ir miškelį . . . Pakeliui, eidami per beržynėlį, rinkome uogas ir narstėme jas ant smilgų — parnešime mamai. Giraitėje sutikome piemenuką, ganantį karves. Jis turėjo nusipynęs iš pušų šaknų mažytę pintinėlę. Kastukas, žinoma, tuoj susidomėjo, pradėjo klausinėti . . . Susidomėjo jis labiau pačiu berniuku, kuris, atsimenu, turėjo dideles mėlynas akis ir kalbėjo lietuviškai . . .

Pasiekęs smėlio kalvą, kuri buvo netoli, Kostas pasistatė molbertą, padėjo ant jo kartoną ir, atsisėdęs ant kėdutės, pradėjo škicuoti. Jis „sėdi susimąstęs ir į mano įkyrius klausimus atsako nei šį nei tą. Aš įsižeidžiu ir einu aplink pušaites, ieškau baravykų, kuriem dar ne laikas augti . . . Ir vėl kimbu prie broliuko.

— Kas ten už kalnelio? — klausiu.

— Saulė.

— O kad saulė čia, aukštai.

— Ten kita saulė.

— O ką ji ten veikia?

— Karvę ant ragų kelia.

— Juk saulė neturi ragų.

Brolis staiga sustoja, pasižiūri į mane ir garsiai nusijuokia:

— Niekų priplepėjau tau, *Žvirbli*. Bet tu pabandyk užmigti ten, po krūmu. Matysi, koks gražus sapnas tau prisisapnuos. O gal drugelis pakuždės tau į ausį pasaką.

Žvirblis vis dar spokso į Kosto kartoną, ant kurio dygsta pušaitės ir pasirodo kadugių šakos. Ir vėl klausinėja:

— Kam tu su peiliu (špachteliu, Y) tapai?

— Todėl, kad šakutės neturiu.

Ir vėl pasižiūri į mane ir nusišypso.

— Eik, *Žvirbli*, pagulėk, matysi, koks dangus gražus.

Jis patiesė savo baltą drobinį švarką po kadugio krūmu ir paguldė mergaitę. Kai ji pabudo, saulė jau slinko vakarop. Tada pamatė Kostą, sėdintį ant savo kėdutės, žiūrintį į peizažą ir rūkantį.

— Na, ir gausim mudu pylos nuo mamytės. Juk visą dieną išbuvome čia nevalgę. Bet žiūrėk, kiek pripaišiau.

„Ant žemės gulėjo eskizininkas su daugeliu piešinių, kurie, atsimenu, nieko bendra su aplinkiniu gamtovaizdžiu neturėjo. O ant molberto stovėjo peizažas" (tp 82-83).

Paskutiniame laiške Povilui apgailestauja negalįs pasiųsti savo geresnių darbų reprodukcijų. Bet siunčia nuotraukas, kurias turįs tik atsitiktinumo dėka. „Kadangi tai yra, kaip sakoma, ‚labai spalvingi dalykai', tai iš nuotraukos tepastebėsi tik gero piešinio ir turinio stoką". Suklijavo tas nuotraukas į albumėlį ir įspėja, kad „ketvirtasis viršutinėje eilėje tai ne miškas, o fleita grojančio fauno galva. Pirmasis vidurinėje eilėje — ‚Žvaigždžių lietus tarp eglučių', bet fotografijoje to nematyti" (tp).

Iš tų nuotraukų aiškėja, ką jis piešė atviroj gamtoj — ne paprastus peizažus, gamtos kopijas, o peizažines kompozicijas. Peizažas buvo tapybinis žanras ir kartu kursas, kurį mokykloje dėstė Ruščius (Ruszczycas). Mokytojas traktavo peizažą gana realistiškai, nors nevengė savitai gamtą poetinti. Kostas turėjo kitą tikslą — gamtą daugiau sudvasinti, suprasminti, ir čia buvo jo problema — išvengti tuo laiku madingo simbolizmo arba „idealizuoto peizažo" su mitologinėm figūrom. Gamtos elementų sintetinimas buvo nelengvas uždavinys, ir Kostas nūnai prie to dirbo.

Iš tų „gamtos studijų" Druskininkuose pagaliau ėmė kristalizuotis nauji gamtiniai ciklai, vėliau žinomi *Pavasario, Vasaros* ir *Žiemos* vardu. Iš albumėlio nuotraukų, pasiųstų Povilui, nesunkiai atpažįstami *Žiemos* ir *Vasaros* ciklų apmatai (plg Apl IV, 1-4 ir 14-17).

Tą pavasarį ar vasarą, pasak brolio Stasio, jis dar „sukūrė

Pasaulio sutvėrimas IV, 1905—1906

antrąjį *Pasaulio sutvėrimą* — 13 paveikslų ciklą, kurį tuojau nupirko B. Wolmanienė" (MKČ 1938, 17). Tai buvo naujai perkurtas *Tebūnie*, paliekant tą patį paveikslų skaičių. Nors anas *Tebūnie* berods buvo eksponuotas varšuvinės mokyklos darbų parodoje 1906 metais Petrapilyje, bet neišliko, dėl to sunku palyginti, kas ir kiek buvo keista bei tobulinta, panaudojant primityvios gamtos atradimus Ratnyčėlės pakrantėse.

— Tapybai dabar turiu dar didesnį norą, negu anksčiau, — rašo Povilui, — ir turiu tapti geru, kuo geriausiu tapytoju, tuo pačiu ir savo muziką pavarysiu, ir dar kitų dalykų (spėjama, literatūrinių, Y) griebsiuos. Kad tik būtų sveikatos (L 183).

Deja, jos daug nebuvo. Wolmanai siūlė vykti į Anapos kurortą prie Juodųjų jūrų ir ten rimtai pasilsėti. Mintis buvo žavi, bet jis neskubėjo. Laukė gegužės pabaigos.

Karalaičių kelionė Nemunu

Stabrauskas kvietė atvykti į metinę mokyklos parodą ir atsivežti naujų darbų, o paroda buvo gegužės pabaigoj. Dėl to „Kastukas visa savaitė nebuvo namuose, — rašė Stasys Povilui, — buvo Varšuvoje, paveikslų parodoje. Parodoje jo paveikslai turėjo pasisekimą. Kaip visą laiką akademijoje, taip ir dabar, Kastukas pirmavo. Keletą paveikslų pardavė ir turi jau užsidirbęs daugiau kaip šimtą rublių . . . Kastukas atleistas nuo mokesčio už mokslą. Be to, šeši jo paveikslai (pavadinti *Audra*) žadama eksponuoti Tautiniame Muziejuje Varšuvoje, o tuo tarpu lieka akademijos nuosavybe. Tokios garbės, atrodo, nepasiekė nė vienas iš akademijos mokinių (L 185).

Kostas dar spėjo šį laišką pagauti prieš išsiunčiant ir pridėjo tokį prierašą: „Netikėk Stasiu, ką jis rašo . . . Tie paveikslai tikrai turėjo pasisekimą, bet ne tokį baisų . . . *Audra* paimta į (mokyklos) raštinę, bet paimta ir kitų dalykų, pvz. Morawskio ir Czarkowskio taip pat buvo paimta vadinamajam amžinam atminimui, o kad keletą darbų pardaviau daugiau kaip už šimtą rublių, tai taip pat tiesa . . . Išvažiuodamas į Kaukazą, parašysiu daugiau . . ." (tp 184-85).

Į Kaukazą sutarė su Wolmanais, būdamas Varšuvoje, vykti berods liepos pradžioj, tad buvo laiko ką nors nauja kurti. Ir taip pasitaikė, kad vienas kunigas — „Jurbarko klebonas, o gal kur nors iš Jurbarko apylinkių, užsakė Čiurlioniui švento Roko paveikslą" (Atsm 100). Ruošiantis kelionei, reikėjo pinigų, nes toji šimtinė rublių už paveikslus dar nebuvo kišenėje. Paveikslus žmonės tik užpirko, pažadėdami vėliau išmokėti pinigus.

„Ilgai brolis rausėsi po maldaknyges ir giesmynus, norėdamas ištirti šv. Roko asmenybę, ir buvo gerokai susirūpinęs. Pagaliau rado vieną paveiksliuką . . . — elgeta su įprastu atributu — šunimi, laikančiu duonos bandelę dantyse ir paduodančiu ją Rokui" (tp).

Pasidarė didelius rėmus, aptraukė juos drobe ir „dirbo kasdien

iki pietų, bet išeidamas paveikslą uždengdavo popieriais ir prašė jo nejudinti ir nežiūrinėti". Po kiek laiko pasišaukė visus ir, linksmai šypsodamasis, atidengė paveikslą. „Puikios, berods, gotiškos bažnyčios fone, aikštėje klūpo jo šventas Rokas ir meldėsi, akis į dangų pakėlęs ir rankas pamaldžiai sudėjęs. Jis buvo apžėlęs ilga barzda, tačiau neatrodė nei senas, nei labai suvargęs. Per petį kabojo elgetos krepšys, o šalia stovėjo ilga, riestu galu lazda. Netoliese, atsisukęs į Roką, laikydamas dantyse duonos bandelę, stovėjo . . . mūsų Lamoriukas! Tas pats, kaip gyvas, baltas šunytis su geltonu lopu ant ausies (tp 101).[25]

Kai jau paveikslas visai išdžiūvo (buvo tapytas aliejiniais dažais), Konstantinas su Stasiu ir Jonu (Petras tuomet buvo išvažiavęs į Ašužą) išsirengė ilgon kelionėn — į Jurbarką . . . — valtele, paprastu laiveliu, Nemunu iki Kauno, o iš ten — toliau . . . Paveikslas buvo suvyniotas ir įdėtas į didelį kartoninį vamzdį ir apraišiotas virvutėmis . . . Didžiajame kambaryje gulėjo maišas, į kurį broliai krovėsi visokius daiktus".

„Buvo gražus vasaros pradžios rytas", kai jie sėdo į laivelį. Sesuo Juzė pakabino ant stiebo ar lazdos vainikėlį su Marijos paveikslėliu, kad broliai laimingai nuplauktų į vietą (tp).

Kelionė buvo tokia įspūdinga, kad grįžęs Kostas ją pasakojo ir pasakojo. Buvo ir užrašęs, tik tie užrašai vėliau dingo. Pasakojo taip gyvai, spalvingai, kad, kartą išgirdęs A. Žmuidzinavičius ilgai negalėjo užmiršti (plg Ž Pg, 365-66).

— Plaukiam, — sako, — trys karalaičiai plačiuoju Nemunu. Iš aukštų krantų kyla galingų karalių pilys. Iš bokštų mums mojuoja, sveikina žavios karalaitės. Mes plaukiam, nesustojam. Taip palikom išdidžią Liškiavos pilį, toliau Merkinės, Krikštonių, Radžiūnų, Alytaus, Rumbonių, Pūnios pilis. Iš laukų dažnai plaukė bernų ir mergų darbymečio dainos. Padėdavom tada irklus ir klausydavom. Iš visur dvelkė pasakiška senovės poezija. Ypač mus sužavėjo, plaukiant pro Nemunaičio ir Radžiūnų laukus, išgirsta pradžios rugiapjūtės daina *Vai tu, aglala.*

— Taip plaukėme tris dienas, tris naktis . . . Bene žavingiausia

buvo paskutinioji naktis. Buvome labai pavargę, padėjome irklus ir, susėdę valties dugne, davėme jai valią. Temo. Po trankymosi į stačias sienas Nemunas taip pat tartum pavargęs išsitiesė ir tiesia vaga plaukė sau tolyn. Tik ties Rumšiškėmis staiga jis pradėjo nerimti. Valtis susiūbavo ir plačiais mostais smarkiai pasileido žemyn. Staiga pajutome, kad aplink mus vanduo pradėjo šokinėti ir drebėti . . . Pro mus bangose praūžė, lyg kokios juodos pabaisos — akmenys, kelis kartus siūbtelėjome aukštyn ir žemyn ir pagaliau, net mums kvapą užėmė, slidžiu slenksčiu nuslinkome dar žemiau, kelis kartus mus apsuko, ir mūsų valtis išplaukė į ramesnę putotą lygumą.

— Nežinau, ar iš didelio nuovargio, ar mus pagavo tingaus užsimiršimo nuotaika, bet mes visi trys, patekę į tą Nemuno audrą, pasijutome lyg kokių milžiniškų sūpuoklių supami ir nė rankos nepajudinome. Užmerkėme akis ir atsidavėme Dievo valiai. Kas bus, tas bus, kad tik neštų, kad tik suptų, tolyn, tolyn. Ir kai išnešė mus į tolesnį vandenį, mes buvome pasakiškai nuteikti. Visi išsitiesėme aukštielninki valties dugne . . . Tai ne šio pasaulio kelionė. Dangiški paveikslai švietė galvoje. Švelnūs liūliavimai supo bevalį kūną. Jonas, tyliai gulėdamas, spaudė man ranką . . . Kas būtų, jeigu galėčiau nupiešti visus tuos paveikslus, kurie tada praslinko man prieš akis. Sužavėčiau visą pasaulį.

Pagaliau . . . vyrai užsnūdo. Ir nežinia, kiek laiko buvo praėję, kai Kostas staiga išbudo.

— Atmerkiau akis. Aukštai, skersai per mūsų kelią, ritosi rūkuose kamuoliuotos žvaigždės. Slinko jos viena pro kitą, čia aukštyn, čia žemyn pasakiškų rūkų verpetuose. Jas bėrė lėkdamas juodas slibinas. Ore dundėjo nakties audros simfonijos garsai. Iš šonų milžinai stulpai dangų rėmė. O tai buvo geležinkelio tiltas, kuriuo praėjo dundėdamas naktinis traukinys. Koks puikumėlis! . . . Priplaukėme Kauną.

Kaip iš Kauno jie pasiekė Jurbarką ir įteikė šv. Roką, istorija nepasakoja. Tik tą valtį, gerokai apniokotą, perleido kažkokiam senam žvejui, o patys grįžo „sausu" keliu — traukiniu. Grįžo po

kokių 10 dienų per pačias Sekmines. Pirmiausia jų daiktus parvežė Jankelis, o jie Pariečės keliu parėjo pėsti. „Liūdniausia, — rašo sesuo, — kad šio paveikslo Jurbarke jau neberasta ir nežinia kur jis dingo. Gal gerai paieškojus, pakeliavus po apylinkines bažnyčias, pagaliau jis ir atsirastų" (Atsm 105).

Netrukus Kostas ruošėsi ilgesnėn kelionėn — pirmą kartą į Pietus . . .

Čiurlionis Kaukaze 1905 metais

Čiurlionis Juodojoje Jūroje, 1905

„Įsivaizduok, buvau Kaukaze!"

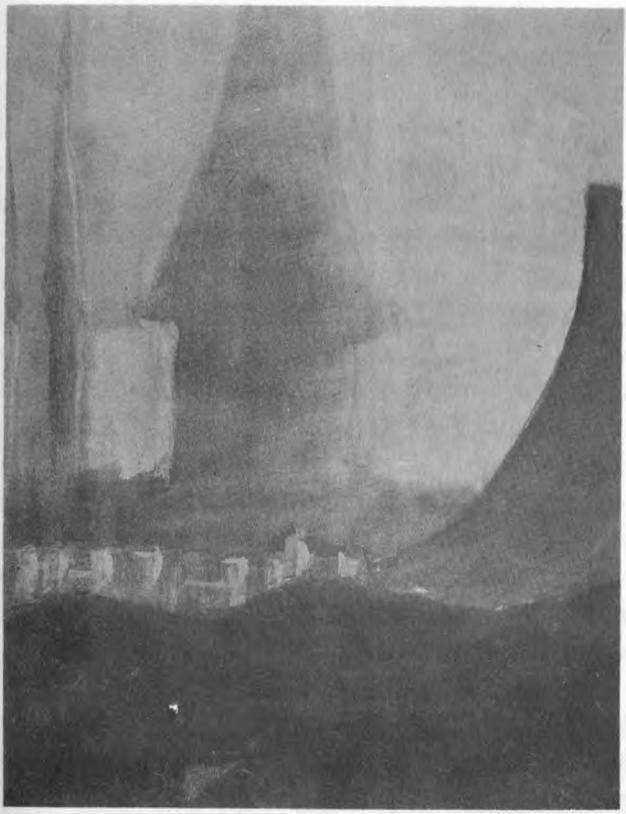
Taip pradeda laišką Povilui, jau grįžęs į Druskininkus. „Pasikvietė mane atostogų pas save mano kolegos (skulptūros studento, Y) tėvai pp. Wolmanai į Anapą, prie Juodosios jūros. Ne tiktai pasikvietė, bet net ir pinigų kelionei atsiuntė . . . Sėdėjau tenai daugiau kaip du mėnesius.

— Ar bereikia aprašinėti, kaip buvo gera ir kaip man viskas patiko? . . . Ar atsimeni, Pauliuk, Palangą? Ir mūsų pasivaikščiojimus pajūryje? Tai ir čia buvo taip pat, tik gal dar gražiau, nes gamta labiau laukinė ir tartum baisoka. Krantai uolėti, aukšti, vietomis neprieinami, vietomis vos galima nuo bangos pabėgti . . . Vaikštinėjau vienas, nes mano kolega šūdžius ir mieliau bėgioja paskui paneles . . . Visą laiką galvojau apie Tave ir prisiminiau, kaip mes su Tavimi ruošdavomės pasivaikščioti Juodosios jūros pakrantėmis, ir buvo truputį liūdnoka, kad Tu taip toli . . .

— Taip slinko dienos, nė karto nelijo . . . Aš tapiau arba šiaip ištisomis valandomis sėdėdavau prie jūros, o ypač saulei leidžiantis visuomet būdavau prie jūros. Ir būdavo man labai gera, ir kaskart vis geriau. Paskiau atvažiavo Geniukas ir drauge vykome per visą Kaukazą į kalnus. Su mumis dar buvo Broniukas Wolmanas ir du jauni ponai Twardowskiai . . .

— Mačiau kalnus, kurių galvas glosto debesys, mačiau ir išdidžias sniego viršūnes, kurios aukštai, viršum debesų, laikė savo spindinčias karūnas, girdėjau šniokštimą Tereko, kurio vaga jau nebe vanduo, o putos teka, ir griaudžia, ir urzgia akmenys. Mačiau per 140 kilometrų Elbrusą, tarytum didžiulį sniego debesį, baltos kalnų grandinės priekyje. Mačiau, saulei tekant, Darjalo tarpukalnę tarp laukinių, pilkai žalsvų ir rausvų fantastinių uolų. Ėjome tuomet pėsti, ir tas kelias, kaip sapnas, visą gyvenimą liks atmintyje.

— Kelias ėjo Tereko pakrantėmis, o mes kopėme į Kazbeką, kuris tenai laikomas kalnų kunigaikščiu. Prasigaudavom pro tokias pavojingas vietas, kad mano bendrakeleiviai balo, apsipildami šaltu prakaitu ir drebėjo iš baimės. Pagaliau atsidūrėme Kazbeko ledyne, kur tokia tyla, jog, vos tik suplosi delnais, atitrūksta uolų gabalai ir lekia į prarają; žaidėme sniego gniūžtėmis ir važinėjome nuosavom rogėm, tai yra ant sėdynės. Debesys slankiojo aplink mus ir iš ten pasiunčiau Tau atviruką. Ar jį gavai? . . . Ateinančiais metais ruošiuos pas Tave, nori, nenori, o turėsi svečią (L 186-87).

Mano kelias iš kaukazinio triptiko

Grįžęs rodė namiškiams parsivežtus mineralus — visą kolekciją. Turėjo ir atvirukų, ir nuotraukų. Anapoje pasigydęs iš savo žarnų ligos — valgęs daug vynuogių ir laikęsis specialios dietos (tp 192-3). Iš kalnų dar buvo grįžęs į Anapą, bet nebenorėjo ilgiau pasilikti — dėl draugų, kurių interesai buvo visai kiti, o be to per daug susikrovė įspūdžių ir norėjo kurti. „Vėliau tie įspūdžiai ne kartą atgijo jo kūriniuose *Debesis, Mano kelias* ir puikiai juos atvaizdavo viename savo rašinėlyje" (MKČ 1938, 18). Tai buvo ne vienas rašinėlis, o literatūriniai pokalbiai su Kazbekėliu ir Devdorokėliu (Devdorokas — ledynas šiauriniame Kaukaze). Iš tikrųjų tie pokalbiai buvo su pačiu savim.

Grįžęs rugpjūčio pabaigoj, rašo brolis Stasys, jis užsidarė kambarėlyje ir visa siela pradėjo dirbti. „Niekas nedrįsdavo tuo metu jo trukdyti, tik susirūpinusi močiutė tyliai pro atvirą langą pastatydavo pieno ar kavos puodelį su užkandžiais" (MKČ 1938, 18). „Tačiau mama klysta, tęsia sesuo Jadvyga, manydama, kad jai pasiseks likti nepastebėtai. Anaiptol, Kastukas mikliai pagauna mamos ranką ir pabučiuoja ją. Čia prasideda linksmas pokalbis.

— Štai kokia ta mama klastinga . . .

— O tu galėtum dar pamiegoti, ko taip anksti keliesi? . . . Lyg tau dienos neužtenka.

— O kad labai smagu dirbti iš ryto, ypač išgėrus skanios kavos. Išsimaudžius Nemune, bus dar geriau . . . (Atsm 89).

Ateidavęs į šeimos namą tik pietų ir „kartais jis mėgdavo pasidalinti savo sumanymais. Atsimenu, kai prie stalo, valgant pietus, pirmą kartą Kastukas pasisakė žadąs tapyti sonatas. Apie tai jis kalbėjęs su ponia Wolmaniene, ir ji jam karštai pritarusi" (Atsm 89). Pokalbis su Wolmaniene turėjo būti Anapoje, kur jie paskutinį sykį matėsi. Grįžęs iš ten, turėjo laiko, atsiskyręs ir užsidaręs, ieškoti sonatoms sprendimų ir pasirengti.

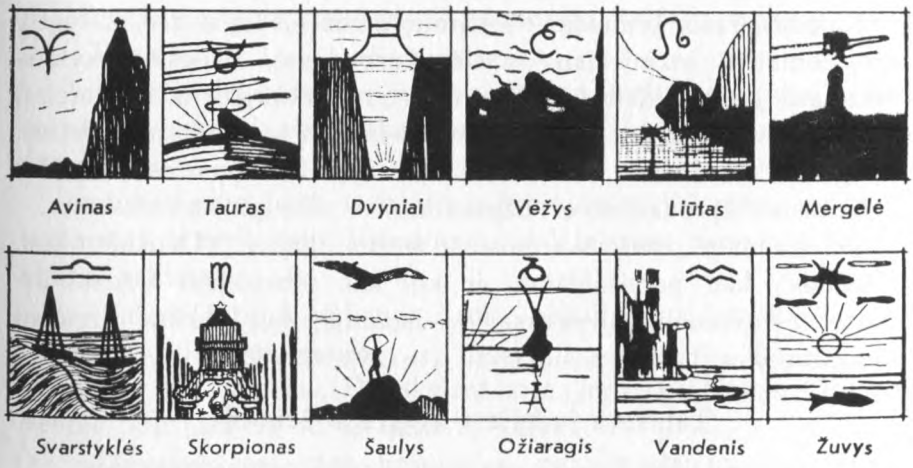
Į Varšuvą išvyko su broliu Stasiu rugsėjo 16 ir įsikūrė naujame kambaryje Žorawia gatvėj 16, m. 14. Čia, pasak Stasio, dirbęs „nenuilstamai" ir „tuomet jis sukūrė garsųjį 12 paveikslų *Zodiako* ciklą ir *Saulės sonatą*,[26] be to, dar visą eilę atskirų paveikslų" (MKČ 1938, 18).

Kūrybinį įsibėgėjimą varžė vienas dalykas. Turėjo vėl „verstis muzikos pamokomis (kad jos surūgtų!); paaiškėjo, kad pinigai, kuriuos turėjau gauti už parduotus parodoje paveikslus, pavirto kažkokiomis kriaušėmis ant ėglio. Pirkėjai arba išvyko į užsienius, arba grąžino paveikslus, norėdami numušti kainą. Na, ir tegul juos kelmas! . . . Akademiją lankau ir tapau su tam tikru užsidegimu, bet, kad ir darau pažangą, aiškiai matau, jog kelias tolimas; gerai tapyti yra labai sunku. Tapybinių kompozicijų (mokyklai, Y) visai nedarau, tas labai stebina profesorius ir kolegas. Man nuolat apie tai primena ir net prašo, bet aš nieko, —

užsispyriau ir šiemet dar nedaviau nė vieno paveikslo" (L 189). Nežiūrint to, mokykla ir šį rudenį atleido nuo mokesčio už mokslą (Blgr 630).

Užsispyrimo priežastis buvo ne vien blogi santykiai su Krzyžanowskiu. „Krzyžanowskis nuo aukšto pjedestalo nuėjo velniop. Buvo laikas, kad vienas kitam neduodavome rankos ir nesisveikinome, ir ne tik aš, bet ir Geniukas, Boliukas Czarkowskis, Vladukas Krasowskis ir visi kiti, kurie buvo padoresni mokykloje, visi pasišiaušė prieš Krzyžanowskį. Susidarė mokykloje nemaloni nuotaika, ir dėl to seniau tokia mylima akademija buvo bežlunganti, tačiau, man tarpininkaujant, buvo atstatyta su Krzyžanowskiu taika, ir dabar vėl viskas eina geru keliu" (tp).

Kosto kompozicijos buvo prašokusios mokyklos rėmus, tad nebuvo prasmės jų ten rodyti. Antra vertus, jis turėjo kitą kanalą eksponuoti savo geruosius darbus. Juk *Pasaulio sutvėrimas* atsirado pas Wolmanus. Wolmanienė laikinai priglaudė ir *Zodiako* ciklą, įrėmino ir eksponavo savo namų salone. Turbūt ten kuriam laikui prisiglaudė ir pirmoji *Saulės sonata*. Pas Wolmanus susirinkdavo išskirtini žmonės, ir čia darėsi lyg neoficiali Čiurlionio galerija.

Čiurlionio *Zodiakas* — Viso ciklo suschematinti brėžiniai

„Su muzika . . . žymiai blogiau, — rašo Povilui. — Nuo Tavo išvažiavimo nieko vertingo nesukūriau. *Jūra* guli nejudinta, ir pats nežinau, ko laukia — gal geresnių laikų. Smulkūs dalykėliai, kurių keletą sukūriau, yra niekas daugiau, kaip *guano peruviano* (Peruvijos paukšių atmatos, Y) . . . Gyvenu su Stasiuku Varšuvoje neblogiausiai. Pietaujame pas p. Wolmanus, arba — jau nebeturiu žarnų kataro. Geniukas . . . serga manija rinkti molinius puodus, o kai būna geros nuotaikos, tai sako socialistinę kalbą; užlipa ant stalo ar kėdės ir pradeda žodžiais: ‚Draugai'!"

Beveik visi Kosto draugai lenkai, kartu ir Genius, vėlėsi į revoliucinę srovę, o jis stebėjo įvykius su gailesčiu arba šypsniu. „Gatvėse susitelkia žmonių būreliai, išsisklaido ir vėl telkiasi, pasirodo eisena su raudona vėliava. Gieda revoliucinę dainą, gieda klaidingai; žmonės atrodo kaip nykštukai, raudonoji vėliava primena užvalkalą. Pasirodo kariuomenė, eisena išyra, vėliava paslepiama po švarko skvernu. Kartkartėmis mėtomos bombos, kurios sprogsta su baisiu triukšmu, nors su mažais rezultatais. Daug didesnį rezultatą duoda kareivių karabinai . . . Blogiausias dalykas, kad susidarė daugybė partijų, kurios, užuot susijungusios prieš valdžią, eikvoja energiją tarpusavio pjautynėse" (tp 190).

Kalėdas, rašo, praleidęs ne namie, o Ribiniškių dvare, Latvijoj, kur žemaičio inžinieriaus našlė Kerbedienė, dailės mokyklos mecenatė, įrengė „dailininkų namus". Studentai galėjo čia praleisti atostogas ir piešti — buvo visos priemonės ir išlaikymas veltui. Susigundė ir Kostas su dešimčia draugų. Bet šventės buvusios sudrumstos „juodašimčių" užpuolimo — tekę gintis ir kautis.

Po švenčių, prieš Naujuosius metus, grįžo į Druskininkus. „Deduosi, kad persišaldžiau, ir kol kas tebesėdžiu Druskininkuose . . . Ruošiuosi pavasarį į Ispaniją, bet turbūt greičiau stengsiuos su Tavim pasimatyti" (tp 191-92).

Tautinio judėjimo atgarsiai šeimoje

Minėtame laiške Povilui yra vienas reikšmingas prierašas: „Ar Tau žinomas lietuvių judėjimas? Aš esu pasiryžęs visus savo

buvusius ir būsimus darbus skirti Lietuvai. Mokomės lietuvių kalbos, ir rengiuosi parašyti lietuvišką operą" (L 192). Povilas, žinoma, nieko nežinojo apie dramatišką Kosto pasikalbėjimą su tėvu, kurį atpasakoja dvi seserys — Jadvyga ir Juzė.

— Tai įvyko didžiajame mūsų kambaryje, kurį mes vadinome kluonu, — rašo pirmoji. — Į pavakarę tėvas su sūnumi pradėjo kalbą apie lietuvius ir „litvomanus" . . . Kostas vaikščiojo po kambarį ir labai karštai kalbėjo, o tėvas klausėsi ir retkarčiais atsikirsdavo, iš pradžių labai griežtai ir drąsiai, o vėliau kaskart tyliau ir santūriau. Buvo jau prieblanda, ir klausiančiųjų veidų beveik nesimatė, tik brolio veidas retkarčiais sušvisdavo, kai jis užsidegdavo papirosą.

Kostas minėjęs daug vardų — Gedimino, Kęstučio, Vytauto — ir vaizdų — Baltijos jūros, Palangos, laivelį su baltom burėm, tris broliukus, išjojusius į karą prieš kryžiuočius, užpuldinėjusius Lietuvą . . . Visa tai susimaišė snūduriuojančio vaiko (Jadvygos) vaizduotėje, tik prieš užmigdama išgirdusi Kosto žodžius:

— Reikia būtinai išmokti lietuviškai kalbėti! — ir priėjęs, nesmarkiai sudavė mergaitei per kelį, klausdamas: — Ar ne tiesą sakau, *Žvirbli?*

Mergaitė, staiga pašokusi iš snaudulio, tvirtai atsakė:

— Tiesą!

Visi kažkodėl prapliupę juoktis, mama įnešusi lempą, o brolis, atsisėdęs prie pianino, skambinęs lietuviškas liaudies daineles (Atsm 23).

Antroji sesuo Juzė, tada jau subrendusi — 23 metų mergina, prisimena šį įvykį taip. Vieną kartą iš Varšuvos parvykęs, Kostas stačiai paklausė:

— Sakyk, tėte, kodėl mes namie nekalbam lietuviškai?

Tasai, nustebęs, atsakė:

— Tai kad visi čia, Druskininkuose, lenkiškai kalba. O antra vertus, kur jau čia su ta lietuvių kalba toli nueisi.

— Tėtuliuk, jei mes lietuviškai nekalbėsim ir jei visi kiti ilgainiui mumis paseks, tai turės visai išnykti ši tokia graži kalba.

Kurį laiką abi pusės tvirtai gynė katra savo tezę, bet galų gale sūnaus logika ir jo meilė prispaustai tautai įveikė tėvo užsispyrimą ir jo „praktiškumą". Ir nuo tos dienos lietuvių kalba tapo legalizuota mūsų namuose (Drg 1951.VII.7).

Kaip ir kada Čiurlioniai persisvėrė lenkų kalbon, ne visai aišku. Kai vedė ir vargoninkavo Liškiavoj, Varėnoj ir Ratnyčioj, greičiausiai kalbėjo dzūkiškai, nes išsiskirti iš parapijiečių būtų buvę sunku. Tuo tarpu Druskininkai, išaugę iš lietuviško kaimo, „dėlei lenkų kurortininkų kasmetinės invazijos", buvo pamažėl sulenkinti. „Jau vykstant tėvui 1878 metais vargoninkauti į Druskininkus, — rašo sesuo Jadvyga, — iš jo buvo reikalaujama mokėti lenkų kalbą . . . Iš kur tėvas, tas mūsų mielas Guobinių kaimo medžiotojas, išmoko lenkiškai — sunku pasakyti. Gal mokykloje, o gal susidurdamas su dvariškiais ir ruošdamasis tapti vargoninku. Tik tiek galiu pasakyti, kad mano laikais (XX a. pradžioj) tėvas taisyklingai kalbėjo lenkiškai, žinoma, ne be vietinių lituanizmų priemaišo. Tačiau ir pats, ir vaikai sąmoningai vengė pamėgdžioti varšuvietišką tarmę ir kalbos intonaciją. Net tie broliai, kurie mokėsi Varšuvoje, nors ir puikiai mokėjo literatūrinę lenkų kalbą, namie išlaikė ‚lietuviškąją' intonaciją ir šaipėsi iš tų druskininkiečių, kurie bandė varšuvietiškai švebeldžiuoti. Kas be to, o mūsų namuose dažnas buvo posakis: ‚juk lietuvis esi', arba: ‚gražus vyras — tikras lietuvis'. Vaikai iš tėvų buvo išmokę lietuviškų liaudies dainelių, ir visi mokėjo šiaip taip susikalbėti su lietuviais kaimiečiais" (Atsm 22).

Po to dramatiško pokalbio „tėvas pasuko griežtai priešinga kryptimi. Į mūsų namus pradėjo ateidinėti lietuviški laikraščiai — *Viltis, Vilniaus žinios* ir Amerikos lietuvių laikraštis *Lietuva*, kurį siuntinėjo brolis Povilas, tuo pačiu metu, kaip ir mes, svetimoje šalyje pergyvenęs tautinį atgimimą. Nuo tada kiekviena lietuviška brolio atvežta knygutė suteikdavo tėvui didelio džiaugsmo" (tp 23).

Lankydamas lietuviškus kaimus, tėvas neiškęsdavo nepriminęs, kad reikia laikytis savo gimtosios kalbos. Tos šnekos pasiekė

naujai atkelto klebono Volejkos, didelio lenkininko, ausis ir sekančiais (1906) metais jis atleido ilgametį vargoninką iš pareigų. Nepagailėjo ir užgaulių žodžių sūnaus Kosto adresu. „Tėvas sunkiai pakėlė nuskriaustojo dalią . . . Kol dar buvo stipresnis, eidavo sekmadieniais į Ratnyčios bažnyčią (3 km nuo Druskininkų), nes ten pamaldos buvo laikomos lietuvių kalba. Be to, jį traukė bičiulystė su kunigu Bernotu, karštu patriotu, kuris dėjo didžiausias pastangas, kad jo parapijiečiai, aplinkinių kaimų valstiečiai, nepasiduotų lenkinimui" (tp 24).

„Čiurlionis, kilme lietuvis", Petrapilio parodoje

1906 metais, vėl rašo Povilui, „dailės mokykloje beveik nieko nedirbau, nepadaviau nė vienos kompozicijos, dėl ko labai sunerimo Stabrauskas". Krzyžanowskis, nors buvo susitaikę, vėl bakstelėjo: „Čiurlionis jau ilsisi ant laurų". Kostą tai „juokino ir tiek, bet visai nepaskatino nutapyti nors vieną paveikslą. Taip ir praėjo metai" (L 197).

Aišku, tapybos nemetė, tik dar labiau tolo nuo mokyklos. Šalia tapybos komponavo simfoninę poemą *Jūrą* ir, ją baigęs, dedikavo poniai Wolmanienei. Pasak brolio Stasio, sukūręs ir daugiau muzikinių dalykų — humoreskų, fugų, fugečių — visą stambią knygą, be to, parašęs „du kūrinius simfoniniam orkestrui, kurie, deja, 1915 metais, puolant vokiečiams Viekšnių miestelį, žuvo degančioj klebonijoje" (MKČ 1938, 17-18).

Pavasariop dailės mokykla buvo pakviesta dalyvauti dvimetinėje dailės darbų parodoje Petrapilyje. Buvo atrinkti geresni mokinių darbai, tarp jų Čiurlionio *Audra* (6 pav.), *Tyla* ir *Pasaulio sutvėrimas* (11 pav.). Į parodos atidarymą išvyko pats Stabrauskas, petrapilinės akademijos absolventas, nūnai varšuvinės direktorius. Paroda buvo įrengta dailės akademijos patalpose ir atidaryta balandžio mėnesį.

Stabrauskas pristatė savo mokyklos darbus ir iškėlė Čiurlionį, kaip gabiausią mokinį, kurio kūryba pasižyminti dideliu savitumu

ir turtingumu (Rimša, 176). Rusų meno kritika bei spauda taip pat skyrė išskirtinį dėmesį Čiurlioniui. Meno kritikas N. Breško-Breškovskis *Biržos žiniose* (Birževyje vedomosti, bal. 30) Čiurlionį pavadino „tyriausiu panteistu ir simbolinių vaizdų kūrėju, visa savo išmone tarnaujančiu gamtai, čia ramiai ir šviesiai besišypsančiai, čia vėl rūsčiai, baudžiančiai, niūriai. O kelią į ateitį dailininkas skinąs nieko nepamėgdžiodamas".

Kritikas plačiau sustojo ties *Pasaulio sutvėrimo* paveikslais, ir iš to, kaip juos apibūdino, daroma išvada, kad tai turėjo būti pirmasis *Tebūnie* ciklas. Pradžioj, girdi, vien akla tamsa, kurioje kažkas ištiesė milžinišką šmėklišką ranką. „Tolesnė pastelė jau chaosas . . . Toliau, viršuje, pažymėtas dangus, tolimi krantai, vanduo. Nuo jo paviršiaus kyla lengvi oro miestai, pasakų pilys. Ir visa tai iš keistų gėlių: lotosų, lelijų pavergiančių savo koloritu . . . Ore, vos įžiūrima iš kontūrų, numanoma didelė žmogaus galva — poeto, sveikinančio gimstantį grožį ir giedančio jam himną" Gana plačiai apie Čiurlionį rašė ir *S. Peterburgskij listok* (1906, N 60).

Rusų sostinėje tuo metu buvojo B. Wolmanienė ir pastebėjo spaudoj šią Čiurlioniui palankią kritiką, kurioje buvo ryškiai pabrėžta „Čurlianis litovskago proizchoždenija" (Čiurlionis kilme lietuvis). Nupirko keletą *Birževyje vedomosti* egzempliorių ir pasiuntė Kosto tėvams į Druskininkus, o E. Morawskiui ir Markiewicziams į Varšuvą. „Geniukas, — rašo Kostas Povilui, — gavęs kritiką, atėjo pas mane ir, labai susirūpinęs, klausinėjo, ką nauja esu nutapęs, ir parodžiau eskizus *Himno* ciklui. Žiūrinėjo juos su tam tikru žinovo išdidumu ir pagaliau išsitraukė iš kišenės kritiką, paskui iš tos pačios kišenės butelį krupniko, ir pagrindinai aplaistėme tą reikalą . . . Markiewicziai buvo labai paveikti (gailiuosi, kad ten nebuvau). Pats Markiewiczius (įsivaizduok) skaitė balsu, o visi sėdėjo ir klausėsi, o kai pabaigė skaityti, visi dar, sako, tebesėdėję ir tebesiklausę, — taip labai buvę pritrenkti. O kai vėliau užėjau pas juos, stengėsi neliesti kritikos reikalo, kaip neaiškaus ir erzinančio" (L 197-98).

Kostas nustebo, kad tą dalyką greit sužinojo ir Varšuvos

lietuviai. „Lietuvių draugijoje kritika buvo sutikta labai širdingai. Labai džiaugtasi, o ypač dėl to, kad buvo aiškiai, kaip jautis atspausdinta „Čurlianis litovskago proizchoždenija" (Čiurlionis kilme lietuvis). Net pirštais lietė tą vietą ir, nors mano paveikslų nebuvo matę, su kritikos pagyrimu visiškai sutiko ir, visai nesistebėdami, laikė ją sava . . . Suruošė man vakarienę — labai puikūs tie mūsų lietuviai" (tp).

O „mokykloje kritika daugiausia įspūdžio padarė kolegėms; kolegos stengėsi nereaguoti. Daugiausia ir širdingiausiai džiaugėsi Wolmanai, tai taip labai, jog nežinojau, kur dingti" (tp). Wolmanienė tuoj nupirko parodoj buvusį paveikslą *Tyla* (Ramybė).

Vilniaus lietuviai gavo žinias pavėluotai, tik birželio pradžioj. Jas persiuntė iš Varšuvos *Vilniaus žinių* redakcijai mokytojas V. Palukaitis. Tai buvo petrapiliškių *Biržos žinių* numeris ir Spraulio — paties Palukaičio parašytas informacinis straipsnelis apie Čiurlionį — lietuvį dailininką. Redakcijos sekretorius Kazys Puida parodė tuos dalykus Petrui Rimšai, ir šis nustebo. Gyvenęs Varšuvoj ir ten mokęsis, jis girdėjo apie Čiurlionį muziką, o čia pasirodo esąs ir dailininkas, sudominęs netgi rusus Petrapilyje (Rimša, 175). Spraulio straipsnelis netrukus pasirodė *Vilniaus žiniose* (1906.VI.10) ir skaitytojai turbūt panašiai nustebo, kaip ir Rimša.

Visi tie atsiliepimai Kostą džiugino ir kartu stebino. „Juk aš nepasikeičiau, nė mano paveikslai nepasidarė geresni, o kai tik spauda išjudino žmones, vienaip ar kitaip nuteikė mano atžvilgiu. Tas faktas ryškiai nušviečia žmones ir jų vertę" (tp 198).

Vasarą buvo ketinęs vykti į Ispaniją arba Ameriką. Taip rašė Povilui. Bet greičiausiai tai buvo tik svajonė. Atsirado kita prieinamesnė galimybė išvykti į užsienį. Stabrauskas sugalvojo išvežti savo mokyklą į Austriją *plain air* studijų. Parinko vietą Silezijoje, netoli Ostravos miesto ir gavo visus leidimus išvykai. Šis planas Kostui nebuvo labai trauklus, be to, save laikė lyg ir išsijungusiu iš mokyklos. Bet, „profesorių kalbinamas ir draugų prašomas", sutiko vykti kartu (MKČ 1938, 18).

„Aplankiau keturiolika galerijų"

„Pasus turėjome kolektyvinius, — rašo Povilui, — bilietus kolektyvinius, gyvenome taip pat kolektyviai, taigi ir išlaidos buvo mažos, o malonumas didelis. Apsistojome Istebnos kaime, Silezijoje, Karpatuose. Vietovė nuostabi, kalnai, nors ir neaukšti, bet labai melodingi, žmonės gražūs ir kilnūs, milžiniški maumedžių miškai, čia pat kalnais, kaip avių bandos, šliaužioja debesys. O, be to, visiška laisvė, visiškas *dolce far niente*" (L 198).

Studentai mažai naudojosi tuo grožiu, mažai piešė — daugiau poilsiavo. Tuo tarpu Kostas „kaupė gražius kalnuotos šalies vaizdus, įspūdžius, darė škicus sumanytiems paveikslams" (MKČ 1938, 18-19). Triukšmingoj dailininkų šeimoj, kaip rašo iškilos dalyvis dail. Henrikas Heydenas, Čiurlionis „buvo labai vienišas ir mažai su kuo bendravo . . ." Buvęs „labai rimtas ir tai, ką kalbėjo, darė įspūdžio. Žodis buvo pasvertas ir apgalvotas. Nesidomėjo kitų tapyba" (Atsiminimai, Dirva 1968, N 125).

Eugenijus Morawskis nutarė Kostą ištempt kur kitur — iš tos jaunesnių žmonių grupės. Pasiūlė aplankyti Wolmanus, kurie tą vasarą atostogavo Karpatuose, Vengrijos pasienyje — Krynicos kurorte. Jiedu išsiruošė ir susirado senus mielus pažįstamus. Ten praleido dvi savaites, darė iškilas į Vengriją, grįžę daug skambino pianinu, o vakarais diskutavo. Kostas rašė literatūrinius savo dienoraščius, kuriuos buvo pradėjęs prieš metus Kaukaze ir tęsęs Druskininkuose. Įkvėpėja šiam kūrybiniam darbui, spėjama, buvusi Halina Wolmanaitė, buvusi jo mokinė Varšuvoje. Jai buvo adresuotas vienas jo laiškas — juodraštis, rastas tarp jo užrašų: „Buvo metas, atvirai Tau sakau, kai nepaprastai daug gera darei man, pati apie tai nežinodama. Mano mintys tada plaveno kažkur ne šiame pasauly, visur joms buvo ankšta, vis nauji horizontai atsiverdavo . . ." (plg P 1975, N 9, p 16). Iš tų literatūrinių užrašų (iš viso jų parašęs 12-ka gabalų) bent du yra datuoti „Krynica, 1906".

Grįžęs su Eugenijum į Istebną, Kostas rado atsiųstus p.

Wolmanienės 250 kronų (100 rb) su įpareigojimu, kad tuos pinigus sunaudotų kelionėms meno reikalais. Toks įpareigojimas (žinoma, švelnia „prašymo" forma) jam buvo nelauktas. „Pradžioj svyravau, jaučiau lyg sąžinės graužimą. Bet vėliau numojau ranka ir leidausi kelionėn" (L 198-99).

Išsiruošė iš Istebnos antrą valandą naktį, kad spėtų į Ostravos stotį šešiom su puse. Pasiėmė lazdą, užsimetė iš draugo Zaluskos pasiskolintą paleriną ir, gerai nusiteikęs, pradėjo savo *Rundreisę*. Buvo nuostabi rugpjūčio pabaigos naktis, ir jis žvalgė dangų . . . „Staiga vos neparvirtau — skersai kelio, savo paties klane guli žmogus . . . Beviltiškas žmogus, pasigėrė taipogi beviltiškai ir užmigo teisuolio miegu. Valandėlę stebėjau jį, mėnulį, spindulingą kalnų bangom klajojantį rūką . . . Prisiminė man tada kelias atgal iš tos mūsų iškilos (Krynicon kartu su Eugenijumi, Y). Tuo metu irgi buvo toks dangus, bet tasai bene bus dar gražesnis. Tokiais momentais gera užmiršti, iš kur ir kur eini, kuo esi vardu, ir žiūrėti naujagimio akimis. O kai baigi žiūrėti ir grįžti į save, tai pasidaro labai gaila, kad jau tiek laiko gyveni ir tiek esi pergyvenęs . . . Kad taip būtų galima gyventi su nuolat plačiai atvertomis akimis viskam, kas gražu, ir nepabusti, negrįžti į save. Nebent vien tiktai kelionė apytikriai teikia tokį gyvenimą" (tp 194).

Praha pasiekė rugpjūčio 20 dieną. Miestas labai patiko — „gražus ir įdomus. Visa nusmaigstyta senais gotiko bokštais; ypač senoji miesto dalis yra tiesiog pasakiška" . . . Dvi dienas „žioplinėjau, net lūpos man nuo karščio suskilo . . . Buvau vadinamame Rudolfiume, atseit, plastinio meno muziejuje, esu matęs Mykolo Angelo *Šv. Šeimą*, Rubenso *Kankinius* ir *Šv. Augustiną*, Van Dycko *Berniuko su šunim portretą*. Salių čia keliolika, bet aš išvardinau tik tuos paveikslus, kurie man patiko. Iš ‚Kunstgewerbe Museum' tiktai vienas chaosas manyje beliko. Italų majolika, graikų ir romėnų antikai, persų ąsočiai, XVI amž. majolikos krosnys, rytų keramika, stiklo antikai, *millofiori glass*, stikliniai Venecijos dirbiniai . . ., XVI ir XVII amžių odiniai, geležiniais apkaustymais

knygų aptaisai, japonų *panneaux*, arnotai, audiniai — oi, turbūt nesuskaitysiu visko. Nuo ryto devynių val. iki vakaro septynių val. laksčiau iškišęs liežuvį, kokius penkis kartus atsigėriau gazuoto vandens, du kartus alaus. Dar rytoj iki trijų medžiosiu gražius dalykus — ir vykstu į Dresdeną" (tp 194-95).

Iš Dresdeno, ilgiau neužtrukęs, išvyko į Nürnbergą. Miestas „sunku įsivaizduoti, gražus kaip koks sapnas. Keturias dienas nuo 8 ryto iki 10 vakaro valkiojausi, o naktį dejavau ir mirkiau vandenyje sutinusius padus ir kulnus" (tp 199). Ketvirtosios dienos popietį išsiruošė į Müncheną.

Münchene, rašo, buvęs nepilnas tris dienas. Pradžioj per penketą valandų aplakstęs miestą. Kitą dieną per devynetą valandų aplankęs dvi galerijas, Glasspalastą, Tarptautinio meno parodą, Gliptoteką ir prancūzų dailininkų parodą. Jautęs „begalinį nuovargį, akių skausmą, chaosą". Trečią dieną ramiai žiūrinėjęs tik tai, kas buvo verta dėmesio, būtent dvi galerijas — senųjų meistrų ir naujųjų.

Münchene radęs dvigubai daugiau paveikslų, negu Dresdene ir ypač daugumas naujų. Bet ir čia „didingų dalykų" radęs „maža". Patikęs „Stuckas — puikus koloristas. Jo *Karas* silpnesis už Böcklino *Karą*, vis dėlto tai yra dalykas, kuris daro įspūdžio. Klingeris — rimtas, bet sunkus tapytojas. Segantinis puikus, tačiau per daug didelis technikas, kad galėtų būti genialus. Esu matęs tik vieną Puvis de Chavannes paveikslą, labai man patiko, bet manau, kad jis turi geresnių dalykų. Taip atrodo XIX a. galas. Mūsų XX a. pradžia reiškiasi chaotiškai. Tūsktančiai dalykų, kuriuos esu matęs, padarė man vieną įspūdį, kad tapyba kažkur veržiasi, kad nori sudaužyti ligšiolinius rėmus, tačiau juose lieka. Naujų dalykų mažiausiai duoda prancūzų tapytojai, kad ir daugiausia veržiasi, blaškosi. Vokiečių tapytojų yra įdomūs Urbanas, Volfgangas-Mülleris, Hodleris. Apie anglus, italus etc. spręsti negaliu, nes jų mažai esu matęs".

„Iš Müncheno į Vieną dėl laiko stokos nuvykau trumpiausiu keliu. Viena gražus, bet neįdomus miestas. *Ring* su Senatu ar

Parlamentu, Šv. Stepono bažnyčia, ir tai jau beveik viskas. Ciesoriaus galerijoje irgi nieko naujo ypatingo nesu matęs . . . Viskas kur kas silpniau reprezentuojama nekaip Dresdene ir Münchene. Vienoje buvau tik vieną dieną ir grįžau, nes neturėjau daugiau jėgų lakstyti" (tp 196).

Grįžęs į Istebną po dviejų savaičių, jautėsi labai pavargęs. „Nestebėtina, nes vargiai kas nors lankė galerijas taip godžiai, kaip aš" (tp). „Aplankiau keturiolika paveikslų galerijų, penkis muziejus, keliasdešimt bažnyčių, Bavarijos pramonės ir meno parodą" (tp 199). Iš miestų „neišdildomi atsiminimai, įspūdžiai visam gyvenimui — tai Nürnbergas (ir) Praha . . . Kuo daugiau bokštų, tuo puikesnis miestas, kuo daugiau visokių meistrų, tuo galingesnis amžius, tuo puikesnė salė, kurią jie puošia . . . Mūsų secesijos miestuose dar nėra tokių rūmų" (tp 196). Prahoje jis padarė škicus miesto bokštų, kurie išliko jo eskizų blanknote (L Čd 255).

Čiurlionis — *Prahos bokštų* eskizas, 1906

Iš dailininkų „baisiai man patiko, — rašo Povilui, — Van Dyckas ir Rembrandtas, o apie Böckliną tai jau ir nebekalbėsiu". Wolmanienei, be šių trijų, dar primena Velasquezą, Rubensą, Tizianą, Holbeiną, Rafaelį, Murillo. Naujovininkai —*jugendstilistai*, kaip Franzas Stuckas ir Maxas Klingeris, arba simbolistai, kaip Giovannis Segantinis ar Ferdinandas Hodleris, didesnio įspūdžio nepadarę.

Iš Istebnos mokykla grįžo Varšuvon berods rugsėjo 10-tą. Kostas tuoj atsiskyrė nuo visų ir išskubėjo į Druskininkus. „Sugrįžęs, — rašo brolis Stasys, — toliau kūrė savo paveikslus. Pavakariais skaitydavo Šv. Raštą ir pranašus. Vakarais harmonizuodavo liaudies dainas" (MKČ 1938, 19).

Aišku, pirmiausia turėjo namiškiams papasakoti apie savo kelionę ir parodyti atvirukus miestų, kuriuos prakeliavo, o svarbiausia — reprodukcijas iš galerijų. „Tuose atvirukuose buvo reprodukuoti didžiųjų meistrų kūriniai, beveik visų svarbiausių renesanso dailininkų ir olandų tapytojų . . . — Leonardo da Vinci, Rafaelio, Michel Angelo, Rembrandto, Rubenso, Tiziano, Botticellio ir Böcklino" (Atsm 218). Kelionėje vieno dalyko labai pasiilgęs — tai muzikos: „Nuo Krynicos nepasisekė man niekur nė vienu pirštu paskambinti" (L 195).

Broliui Povilui, rašydamas spalio 6-tą, praneša, kad Druskininkuose būsiąs dar keletą dienų, „o paskui važiuoju į Varšuvą, į darbą. Baisiai daug prieš akis darbo . . . Jau turiu dvi tikras pamokas, kaip nors manysiuos . . . Šiais metais pagaliau turės būti grojama mano *Jūra*, kuri, įsivaizduok, dar tebėra nesuinstrumentuota . . . Fortepijoninių darbų taip pat maža tepadidėjo, o literatūra taip pat atidėta,[27] bet tai niekis, — jaučiu savyje daug jėgų ir noro, o tai svarbiausia. Šią žiemą gyvensiu vienas. Stasys lieka namie, ruošiasi egzaminams iš šešių klasių, kuriuos laikys Peterburge . . . Stasys surimtėjo, suvyriškėjo, pagražėjo kūnu ir dvasia, labai geras bernas, žinai, tikras Čiurlionis . . ." (tp 199).

Stasį palikti namie buvusi „vienintelė išeitis, nes šiais laikais lankyti mokyklą ar sukti sau galvą tai yra tas pats". Su dviem

muzikos pamokom, aišku, ir pats nelabai galėjo išsiversti. Varšuva darėsi be perspektyvos ateičiai, tik vienas dalykas dar viliojo — tai Eugenijaus Morawskio planas suruošti savų kompozicijų koncertą Filharmonijoje, „visai nuo nieko nepriklausomai", nusisamdžius salę ir orkestrą. Genius buvo parašęs dvi poemas *Vae victis* ir *Fleur du mal* (tp 203), o Kostas skubėjo suinstrumentuoti savo *Jūrą* ir planavo naują muzikinį kūrinį *Pasaulio sutvėrimas.* Tą rudenį daugiau dirbo muzikoje, neužmesdamas tapybos.

Mokyklos praktiškai beveik nebelankė, tariant Krzyžanowskio žodžiais — „ilsėjosi ant laurų". Tačiau palaikė ryšį su prof. Karoliu Tichy.[28] Buvusios draugystės sumažėjo: vieni vedė, kiti persisvėrė „politikon" ar šiaip nebesirišo su Kosto pasauliu. „Šiuo metu tik vienas jaučiuosi gerai, prie nieko negaliu prisiderinti. Atrodo, kad manyje kažkas užsidarė draugų atžvilgiu" (tp 193). Kitaip jautėsi tarp lietuvių. Tebedirbo su jų choru — harmonizavo naujas dainas. Repeticijos buvo savotiška atmaina ir kartu atgaiva šalia likusių apsilankymų pas Wolmanus.

„Suruošėm pirmąją lietuvių dailės parodą"

Varšuva buvo nenurimusi po revoliucinių įsibangavimų. Ir Lietuvoj dar viskas nebuvo aptilę. O štai vilniečiai sugalvojo ruošti savo lietuvišką dailės parodą. Kostas vartė rankose kvietimą dalyvauti toj parodoj ir savo akimis nenorėjo tikėti. Pridėtas ir atsišaukimas į visuomenę, pasirašytas spalio mėnesį. Jau numatyta ir parodos laikas — gruodžio 27-toji, ir vieta — Petro Vileišio rezidenciniai namai Antakalnyje.

Greit parašė komiteto sekretoriui laišką, pasiteiraudamas, kiek paveikslų galės eksponuoti ir kaip greit juos pasiųsti. Nustebo, kad rengėjai jam užleidžia visą didelį kambarį iš šešių visai parodai skirtųjų. Pradėjo atrinkinėti paveikslus, pirmiausia buvusius petrapilinėje parodoje — *Audrą, Pasaulio sutvėrimą* ir *Tylą.* Pirmąjį ciklą buvo atidavęs mokyklai, bet turėjo pasidaręs kopiją (MKČ 1938, 15). Antruosius du pasiskolino iš Wolmanų, nes buvo

Pirmoji dailės paroda Vilniuje 1906 metais

parduoti. Pridėjo dar *Rexo* triptiką ir *Himną* (plg Ž Pg 112), *Rūstybę, Bokštą, Varpinę, Trobelę, Kiemelį, Medį, Medelį, Miestelį, Peizažą* — iš viso 33 paveikslus ir pasiuntė į Vilnių.

Parvykęs prieš Kalėdas į namus, trumpai pabuvęs, išsiskubino į Vilnių ir gruodžio 24 dalyvavo rengėjų komiteto posėdyje, kuriam pirmininkavo dr. J. Basanavičius. Sutarta kviesti generalgubernatorių ir gubernatorių, o dėl vysk. Ed. Roppo Basanavičius pasisakė prieš. Tik vienas jam pritarė, antras susilaikė, o visi kiti buvo nuomonės, kad vyskupo nereikėtų išjungti, nors jis nėra labai palankus lietuviams (Rimša, 136).

Po posėdžio su Žmuidzinavičium išsiskubino į Antakalnį apžiūrėti parodos patalpų. Kambariai buvo erdvūs, aukšti ir šviesūs. Pasieniais sukrauti eksponatai — visa gausybė. Kostas tuoj išskyrė Stabrausko paveikslus, nes jie buvo labai dideli. Toliau ėjo mažesni Leščinskio, Kalpoko, Jeroševičiaus, Gabrėno,

A. Paliukaičio, Šklėriaus, Zikaro, Rimšos darbai. O šalia krūvos juostų, kaišytinių prijuosčių, audinių ir drožinių. Tas turtas marguliavo kupstais, kyščiojo įvairiom spalvom.

— Žiūrėk, čia tikra žydinti lietuviška pieva, — tarė Žmuidzinavičiui. — Jokios simetrijos — tik žvaigždėmis žydi, spinduliuoja. Užplūdimas! *Ui, ui, ui, broleliai mes jaunieji, užpuolė kryžiokai nelabieji* — užtraukė dainą (MKČ 1938, 81).

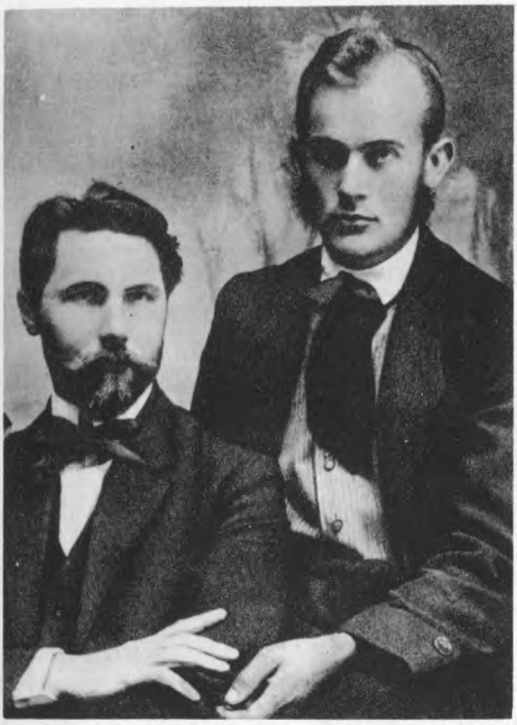
Netrukus jiedu kibo į darbą. Kostas susinešė savo paveikslus į jam skirtą kambarį ir planavo. Kambarys buvo gana aukštas, o darbų nemaža — teko kabinėti trim eilėm. Kurį laiką dirbo vienas, kol pradėjo užeidinėti kiti ir siūlytis į talką. Daugiausia buvo talkininkių — visas būrelis. Tarp jų maišėsi ir skulptorius Petras Rimša, šio viso „jomarko" iniciatorius, kuone šauklys, nes pirmas parašė *Vilniaus žiniose* (1906, N 63) straipsnį apie parodos reikalą bei galimybes, kvietė kitus atsiliepti ir štai kiek atsiliepė . . .

Kostas su juo buvo susitikęs jau posėdyje, bet nebuvo laiko arčiau pažinti, dėl to kur buvęs nebuvęs prieidavo prie Rimšos ir bandydavo jį kalbinti. O Rimša jaudinosi:

— Iš manęs pokalbininkas menkas, mano orientacija meno ir apskritai kultūros klausimais gana siaura.

Kiekvieną kartą, Kosto užkalbintas, jautėsi „kiek prislėgtas, savimi nepatenkintas, lyg nesavas". Bet pastebėjo, kad Kostas esąs „nepaprastai gero būdo" — į viską reaguoja „ne ūmai ir karštai, bet apgalvotai ir lėtai", dėl to apsiramino, o paskui „jis man tapo savas" (Rimša 176-77).

Kitame kambaryje savo portretus kabinėjo Adalbertas Staneika, paruošęs jų keletą — Žemaitės, Petkevičaitės, Herbačiausko, prof. Roemerio, muziko Skirgailos, skulptoriaus Ulianskio. Su Čiurlioniu buvo jau pažįstamas nuo 1905 metų, kada jį aplankė kartu su Ad. Varnu. Čiurlionis domėjosi dešimčia metų jaunesniu kolega, kaip ir šis nepaprastais Kosto darbais. Staneika atkreipė dėmesį į du dalykus: viena, kad Kosto darbai labai mažo formato ir antra, kad jie daryti nepastovia technika, būtent — pasteliniais dažais, kurie netvirtai laikosi ir nuo mažiausio sukrėtimo nubyra.

Vilniškės parodos organizatoriai — A. Žmuidzinavičius ir P. Rimša

Radęs progą, jis paklausė, kodėl nevartojąs aliejinių dažų, kurie darytų didesnį įspūdį?

— Man aliejiniai dažai paveiksle atrodo ne visai švarūs, — atsakė Kostas, — ir neteikia to tikslaus niuanso, kuris man svarbiausias. Be to, aš mėgstu jausti dažų spalvą tiesiog po pirštais, kaip klavišą. O pastelėm niekas nepiešia didelio formato paveikslų. Be to, tai pats pigiausias, man prieinamas būdas (Ld 1958, N 2, 15).

Tarp dailininkų maišėsi talkininkės — Gimbutaitė ir Putvinskaitė, dantų gydytojos, ir Pleirytė-Puidienė, besireiškianti spaudoje. Visos glostė Čiurlionį savo akimis, o labiausiai pastaroji. Ji nuo pirmos dienos pradėjo užrašinėti savo dienoraštyje viską, kas rišosi su Čiurlioniu.

— Čiurlionio paveikslai nepaprasti. Sunku net pasakyti, kas tie jo paveikslai . . . Nieko nėra realaus, tik mistika, vizijos ir ypatinga spalvų harmonija . . . Nepaprastas ir pats Čiurlionis — vienas tų žmonių, kurie patraukia į save visų akis, verčia pastebėti save, bet tuo pačiu laiku ir varžo savo ypatinga gilia konstrukcija. Vidutinio amžiaus ir ūgio, ryškiu, net aštriai užbrėžtu veido profiliu; greičiau negražus ir niūrus. Bet didelės, giliai žvelgiančios akys, ramus, bet aiškus liūdesio šešėlis ir nepaprasta inteligencija skiria jį iš kitų tarpo (La 1936.IV.14).

Parodos katalogai buvo atspausdinti trim kalbom — lietuvių, rusų ir lenkų. Į juos nepateko kai kurie per vėlai atsiųsti darbai, bet parodoj buvo išstatyti. Su nepatekusiais į katalogą iš viso parodoj dalyvavo 23 dailininkai ir 68 asmenys liaudies darbų skyriuje. Iš viso buvo eksponuota 213 paveikslų, piešinių, skulptūrų, architektūros projektų ir 235 liaudies dirbiniai.

Į parodos atidarymą atvyko visa Čiurlionių šeima, atsivežė net mažąsias mergaites — *Vilkelį* ir *Žvirblį*. Buvo žmonių iš Rimšos tėviškės, iš Žmuidzinavičiaus apylinkių, iš Kauno ir Seinų. Atvyko ir ponia B. Wolmanienė iš Varšuvos,[29] Maironis iš Petrapilio, o iš Žemaičių rašytoja Žemaitė. Daugiausia buvo vilniečių — lietuvių, lenkų, gudų, latvių, kurie paskui ir sveikino. Buvo valdžios žmonių — gubernatorius su žmona ir generalgubernatoriaus atstovas. Atvyko ir pats vyskupas Edv. Roppas.

Atidaromąjį žodį tarė dr. J. Basanavičius, neseniai grįžęs Lietuvon iš Bulgarijos. Žodis buvęs ištęstas, pernelyg romantiškas, kažkur tolimon praeitin nukreiptas.[30] Po to J. Tallat-Kelpšos vadovaujamas *Vilniaus kanklių* choras pagiedojo „Lietuva, tėvyne mūsų". Raštu sveikino lietuviai iš Varšuvos, Rygos, Peterburgo, Maskvos, Paryžiaus, Friburgo.

Paroda buvo pratęsiama — užtruko ligi vasario 15. Čiurlionis taip ilgai negalėjo laukti, bet spėjo susidaryti vaizdą, kaip žmonės reaguoja į jo kūrybą. Visi ja domėjosi, nes buvo kažkas labai nauja ir nesuprantama.

— Mikalojau, va, šitą tavo paveikslą su žuvimis tai suvokiu ir

aš. Gavėnios metu dabar jis ir aktualus, — pasakęs Tumas-Vaižgantas.

— Norėčiau žinoti, kas darosi tokio dailininko galvoje, — kalbėjusi viena panelė savo draugei. — Viskas čia sukasi . . . Turbūt ir pats autorius, Dievas žino, į ką panašus.

— Panašus į slibiną, kuris ryja mergeles, — atsiliepė čia pat stovėjęs Čiurlionis. — Aš jį pažįstu. Nepykit, — pridūrė ir šypsodamasis nuėjo į kitą salę.

Kostas nesijaudino, kad jo paveikslų žmonės nesupranta.

— Nė nepretenduoju būti suprastas, — prasitarė Pleirytei Puidienei. — Jie ne kartą kreipėsi į mane, reikalaudami paaiškinimų . . . Ar galima išaiškinti, ką jaučia siela? Ar Dievas galima atvaizduoti? (tp).

Spaudos atsiliepimai apie parodą palyginti buvo gausūs ir prieštaringi, daugiausia nepalankūs Čiurlioniui. Varšuvinės spaudos kritikas *Novus* priskyrė jam modernizmą, abstraktizmą, minčių-piešinių-spalvų chaosą. Latvis Skroders Rygos spaudoj pavadino jį dekadentiniu simbolistu. Vietinei rusų spaudai nepatiko jo *Audra*, bet patiko *Tyla*. Iš lietuvių K. Jasiukaitis Čiurlionį įvardino revoliuciniu novatorium su fantastikos ir pesimizmo bruožais (plg Blgr 144-47).

Su šia paroda Čiurlionis pasidarė plačiau žinomas, dažniau minimas ir komentuojamas, pirmiausia pas lietuvius. Netrukus po parodos skaitytojai sužinojo apie jį daugiau: jis baigęs rašyti simfoninę poemą *Jūrą*, kuri būsianti atliekama Varšuvoje, o lietuviams rašysiąs operą *Jūratę*. Matyt, Kostas pasipasakojo smalsiam kun. J. Tumui parodos metu, o šis negi iškęs nepaskelbęs visam pasauliui (Vž 1907, NN 38, 39).

„Noriu visam laikui persikelti į Vilnių"

Čiurlionis išbuvo Vilniuje ilgiau kaip savaitę ir grįžo į Druskininkus. Čia dalinosi savo įspūdžiais su tėvu. Šis buvo „nustebęs ir susijaudinęs, kad parodoje matęs daugybę apsišvietu-

Bičiulystė

sių žmonių, taip gražiai kalbančių lietuviškai, kad jis nedrįso prabilti savo dzūkiška prasčiokų kalba. Tie ponai ir ponios sveikinę jį, užauginusį tokį puikų sūnų dailininką, ‚tautos pasididžiavimą', ir net bučiavę jį" (Atsm 23).

Neilgai Kostas tebuvo namie — išsiskubino į Varšuvą ir nėrėsi į darbą. Net Povilui nepajėgė parašyti laiško. Parašė tik grįžęs vėl į Druskininkus birželio mėnesį. Teisinosi, kad buvę „daug įvairių darbų" ir tekę „daug pergyventi", bet tai niekis. Svarbiausia, „įkarštis darbui negęsta". Be kitko, „turbūt žinai, apie Naujuosius Metus suruošėm I-ją lietuvių dailės parodą Vilniuje. Mano paveikslai pasisekimo neturėjo, ir nieko nuostabaus: Vilnius dar tebėra vystykluose, — apie meną nei trupučio nenusimano, tas man vis dėlto nuotaikos negadina. Ateinančiais metais rengsime antrąją parodą, ir turiu laimėti . . . Nuo Naujųjų Metų iki šiol, — rašo toliau, — nutapiau 50 paveikslų, kuriais esu gana patenkintas. Užbaigiau *Jūrą*, t.y. suinstrumentavau ir net pataisiau. Pradėjau rašyti naują simfoninę poemą *Pasaulio sutvėrimas. Jūra* turėjo šiemet groti, bet atidėjo kitiems metams" (L 203).

Savo paveikslų Povilui neišvardina, kaip kitais atvejais. Galima susidaryti vaizdą tik iš P. Galaunės paruošto 1907-tųjų metų tapybinės jo kūrybos katalogo (žr Ks NN 101-167). Šiam metui Galaunė priskiria *Bičiulystę*, kuri buvo padovanota Wolmanienei, *Raigardo* triptiką, *Pavasario sonatą*, *Žiemos* ciklą, po keletą atskirų *Pavasario* ir *Vasaros* paveikslų, *Pasakos* (antrosios) triptiką, du paveikslus iš *Miesto ciklo*, ir keliolika pavienių — iš viso 66 paveikslus.

Tai būta labai kūrybinio tarpsnio, ir galima spėti, kas jį skatino. Minėjo Povilui II-ją lietuvių dailės parodą, kurioje turįs „laimėti". Planavo ruošti ir atskirą savo tapybos parodą Varšuvoje. „Rudenį turbūt surengsiu savo parodą *Zachentoje*. Kažkas sielos gilumoje sako, kad dar per anksti, bet ką darysi, kad mane visi įtikinėja" (L 203). Pagaliau tas *turiu laimėti* buvo ne taip svarbu. Svarbiausia, kad „labai malonu tapyti, komponuoti ir t.t. Jaučiu, kad be to negalėčiau gyventi" (tp). Laišką Povilui taip baigia:

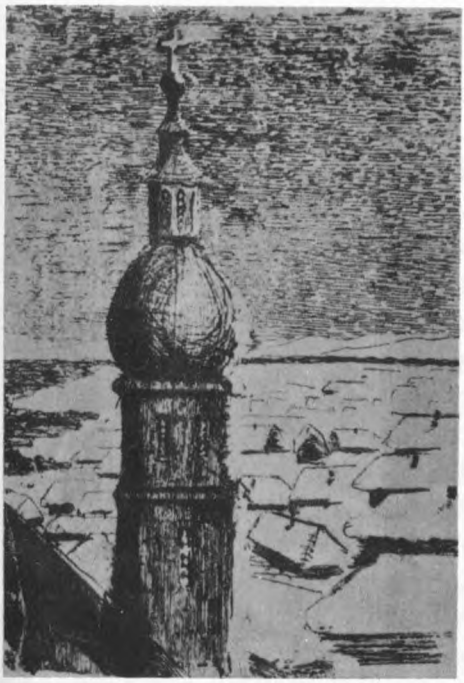
— Iš to viso matai, kad kitos išeities nėra, kaip kad grįžti į gimtinę. Darbo čia ir tau atsiras. Vadovausime lietuviškiems chorams ir t.t. Gal pagaliau apsigyvensime Vilniuje. Kaip nors manysimės (tp).

Nuo birželio ligi rugpjūčio pabaigos sėdėjo Druskininkuose ir dirbo savo tapybos kambarėlyje. „Vieną dieną per pusryčius, — rašo sesuo Jadvyga, — brolis pareiškęs, kad šiandien netapysiąs, bet jeigu norite man padėti, — dirbsime kartu įdomų darbą. Visi suėjo į didįjį kambarį. Kostas atsinešė įvairių daiktų ir sudėjo ant stalo. Pastatęs butelį, įspėjo, kad tai skystis, vadinamas *vitrioleum* ir kad su juo reikia elgtis labai atsargiai — toks stiprus, kad gali net stiklą sutirpinti. Paskui išsiėmė stiklus, padengtus plonu sluoksniu vaško, ant kurio buvo išbraižytas adatėle kažkoks paveikslėlis".

— Vakar vakare, — tarė, — nesinorėjo miegoti, tai sugalvojau nupiešti mūsų seną obelį ir dar vieną vaizdelį. Jis truputį panašus į Pariečės aikštelę priešais stotį.

Pripylęs vandenilio rūgšties į vonelę, įdėjo vieną stiklinę plokštę, palaikęs išėmė, peiliuku nugramdė vašką, išplovė ir išdžiovino. Stiklo paviršiuje buvo rūgšties išgraužtas piešinys. Tada rudais aliejiniais dažais įtrynė piešinio įdubimus, su špachteliu nubraukė visus dažus nuo stiklo paviršiaus, po to uždėjo gelsvo popieriaus, gerai jį prispaudė prie stiklo ir, palaikęs kiek, parodė popieriuje atspaustą vaizdą.

— Dabar galėsite atspausti tų paveikslėlių, kiek norėsite. Juos vadina *fluorofortais* (Atsm 91-92).

Apsnigtas kaimas — vienas iš MKČ fluorofortų, 1906

Rugsėjo 1-ją dieną išvyko į Vilnių dalyvauti Dailės draugijos steigime. Steigėjų būrelis — Čiurlionis, Rimša ir Žmuidzinavičius — anksčiau buvo paruošę įstatus, kurie gegužės 1 d. buvo įregistruoti Vilniaus gubernatūroje. Rugsėjo 2 d. turėjo vykti visuotinis susirinkimas pirmajai valdybai išrinkti. Nariais, pagal įstatus, galėjo būti ne tik dailininkai, bet ir meno mėgėjai bei rėmėjai. Susirinkimas vyko muzikos mokyklos patalpose. „Buvo tikėtasi, kad susirinks šimtas, antras, trečias. Tačiau, be steigėjų, atėjo vos penkiolika norinčių įsirašyti nariais, o aštuoni dalyvavo kaip svečiai" (Rimša, 140-41). Valdyba buvo išrinkta iš Čiurlionio, Žmuidzinavičiaus, Rimšos, Jono Vileišio ir Sofijos Gimbutaitės. Pirmininko pareigas pasiėmė Žmuidzinavičius, Čiurlioniui teko vicepirmininkystė, sekretorium sutiko būti Vileišis, iždininke Gimbutaitė, o Rimša liko nariu.

Toliau buvo svarstomi klausimai, kaip padidinti narių skaičių ir kaip įsigyti saviems kultūriniams reikalams kokią nors patalpą. Čiurlionis klausėsi, klausėsi ir pakilo pats kalbėti. Kalbėjo

maždaug taip, prisimena J. Tubelienė, dalyvavusi tame susirinkime:

— Man labai nemalonu, aš tiesiog gėdžiuosi, kad negaliu kalbėti lietuviškai, leiskit man prabilti lenkiškai. Lietuvių tauta tokia didinga, turi tokią garsią praeitį, lietuvių tautos genijus toks stiprus, kad ką čia besvarstyti apie mažas patalpas. Mums reikia Vilniuje turėti didžius kultūros rūmus, kad užimponuotume pasauliui, kad atitiktų lietuvių pajėgumą (Drg 1967.X.28).

Grįžęs į Druskininkus, rugsėjo 7-tą parašė Wolmanienei į Varšuvą:

— Buvau Vilniuje . . . Draugijos atidaryme . . . Vietoj vienos praleidau keletą dienų. Šį kartą Vilniuje man labai patiko. Miestas, tiesa, labai atsilikęs, bet žmonės čia daug simpatingesni nekaip Varšuvoj. Naujai susipažinau su keliais aukštos kultūros žmonėmis ir labai maloniai praleidau laiką. Pirmas draugijos posėdis irgi buvo gana įdomus . . . Balsavimo keliu rinko valdybos narius. Aš gavau visus balsus, ir tai mane net sugraudino, nes to nesitikėjau. Galutinė posėdžio išvada yra tokia, kad turėsiu šiais metais pats savo rankomis surengti Vilniuje parodą, kurios atidarymas turi vykti gruodžio 23 dieną. Žmuidzinavičius važiuoja į Paryžių, taigi dabar viskuo man vienam teks rūpintis . . .

— Noriu visam laikui persikelti į Vilnių, — rašo toliau, — bet pirma norėčiau gerai apsvarstyti tą projektą su Tamsta, nes yra labai daug už ir prieš tai. Suvis negaila man Varšuvos, nei jos santykių, nei žmonių, nei oro, nei varšuviškių pamokų, gaila tik Filharmonijos, Zachentos, Bendzmelio (Morawskio) ir jo tėvų . . . (na, ir Wolmanų, Y). Varšuva su savo pamokomis jau man pasidarė šlykšti. Jau viena mintis apie tas pamokas vargina mane. Tiesa, Vilniuje laukia manęs tas pats, betgi viskas bus šviežia, nauja, taigi ir įdomu, ir tiek nevargins, ne tiesa? Ilgainiui galbūt Vilniaus pamokos įgris man iki gyvo kaulo, bet praslinks keleri metai . . ., o ir gyvenimo liks mažiau . . . Prašom patarti, atvyksiu turbūt už savaitės (L 204).

TREČIAS SKYRIUS

SAVA KULTŪRA — JO RŪPESTIS

Reikia ugdyti savo tautinę kultūrą,
pagrįstą senomis liaudies tradicijomis.
M. K. Čiurlionis

Įvykiai pagreitino jo atsisveikinimą su Varšuva. Nuvykęs rado areštuotą Eugenijų Morawskį ir keletą kitų draugų, kurie priklausė lenkų socialistų partijai (PPS). Jis pats nebuvo partinis — stovėjo nuošaliai, tad buvo tikras, kad jam pavojus negresia. Bet vieną vakarą, esant pas Wolmanus, atbėgo namų šveicorius Wojciechas ir pranešė, kad rusai buvo atvykę daryti pas jį kratos. „Brolis norėjo tuojau sugrįžti į butą ir leisti daryti kratą" (Atsm 220). Wolmanai jį sulaikė, nes tuo metu visos kratos baigdavosi kalėjimu. Jie patarė Kostui greičiau apleisti Varšuvą.

Grįžęs namo, jaudinosi dėl Eugenijaus: kas su juo bus? Motina guodė: palaikys ir paleis, jeigu nekaltas. „Kostas žino, kad kaltas, todėl ir nerimas slegia" (tp). Tėvai daugiau rūpinosi jo likimu. Pradėjo jį saugoti nuo svetimųjų. Neleido rodytis miestelyje. Tik vakarais, sutemus, jis išeidavo į mišką pasivaikščioti.

Nerimas pamažu slūgo. Pavojus atrodė praėjęs. Vis dažniau ir dažniau jis prisimena Vilnių ir naujas pažintis ir tą visų rūpestį kurti savąją kultūrą.

Lapkričio pradžioj jis išvyko Vilniun ir, kai grįžo „per Kalėdas, kurias praleido su mumis, buvo nepaprastai pakilios nuotaikos. Brolis pradėjo naują savo gyvenimo fazę!" (tp 223).

Vilniaus kanklių choro vadovas

Pirmasis darbas, kurio ėmėsi, buvo lietuvių *Vilniaus kanklių* choras. Buvęs chorvedys Juozas Tallat-Kelpša rudenį išvyko mokytis į Petrapilio konservatoriją, tad jo vietoj reikėjo naujo. Šalia choro Kostas ieškojo privačių muzikos pamokų.

Lietuvių choras buvo mišrus, o dalyviai labai įvairūs — inteligentai, amatininkai ir nemokantieji lietuviškai. Jų užsidegimas buvęs didelis: ateidavę po darbo, kiti net iš tolimų priemiesčių. Bet retas iš jų mokėjo skaityti gaidas, o kai kurie turėjo netgi blogą klausą (Atsm 223). Sunkiausia buvę su nemokančiais lietuviškai — „dvigubas darbas, nes reikia mokyti tarsenos, versti . . ." (L 205).

Kostas apsisprendė ruošti vyrus ir moteris atskirai. Pirmiesiems paskyrė repeticijas antradienį ir penktadienį, antrosioms — pirmadienį ir ketvirtadienį. Repeticijos buvo daromos muzikos mokyklos būste, miesto centre. Vyrų grupė pasirodė stipresnė, ir Kostas iš jų planavo sudaryti atskirą vyrų chorelį.

— Su choru užsimezgė simpatijos gija, — rašė gruodžio pusėje Wolmanienei, — mokau juos muzikos teorijos, o kartu rašau jiems ekspromptu dviejų, trijų balsų dainavimo pratimus. Tačiau, nežiūrint visko, darbas yra sunkus — keletas gabių, turinčių balsą, o likusieji tai neišpasakytos sąvalkos . . . O čia ponas Vileišis pageidauja choro koncerto; jo nuomone, jau laikas, kad choras ką nors padainuotų — idiotas! (tp).

Chorą globojo berods *Rūtos* draugija ir chorvedžiui mokėjo šiokį tokį atlyginimą; pridėjo ir už muzikos teorijos pamokas. Draugijos vadovybė tarėsi galinti iš chorvedžio kai ko reikalauti arba pageidauti. O Kostui buvo svarbu daugiau negu pasirodymas.

Tallat-Kelpša prisimena, kaip Kostas, prieš I dailės parodą, užėjo į choro repeticiją. Jie tada ruošėsi parodos atidarymui giedoti tautinę giesmę *Lietuva, tėvyne mūsų*. Kostas paprašė leisti jam pašlifuoti šią giesmę ir tuoj kibęs į ilgus atsikvėpimus ir

pianissimus. Buvę nuostabu, kad „choras tą jo reikalavimą, mano manymu neįvykdomą, išpildė: davė tokį pianissimo, kokiu dar niekad nebuvo dainavęs". Čiurlionis pareikalavęs kito negalimo dalyko — išdainuoti be atsikvėpimo tą vietą, kur jungiasi du kupletai — *mūs žingsnius telydi* ir *tegul meilė Lietuvos* . . . Čia jau buvę sunkiau. Reikėjo kartoti keletą kartų, bet pagaliau ir tas jam pavyko.

„Tada man pasirodė, rašo Kelpša, kad juo daugiau iš choro reikalauji, juo tokį vedėją choristai daugiau gerbia, ir kad, griežtai reikalaujant, visko galima pasiekti" (MKČ 1938, 84).

Čiurlionis tikėjosi pasiekti gerą chorinį lygį, tik reikėjo laiko ir darbo. Šito, žinoma, nesuvokė Jonas Vileišis. Bet ir jis nebuvo kaltas. Tuo metu lietuvių „vakarai", rengiami kaimuose ir miestuose, buvo nekokio lygio.

— Argi tai lietuvių vakarai? — aplankęs jų keletą, kartą, 1908 metų rudenį, jis kalbėjo. — Pora trejetas lietuviškų dainelių, o viskas atsitiktina, pasigrobta. Man gėda dėl tos dainos *Jūs lietuvaitės.* Lietuviškas tekstas, o melodija vogtinė. Juk Verdžio *Rigoleto* operos linksma dainelė *La donna è mobile* taip svetima lietuviškų žodžių turiniui (Rimša 180).

Tais metais rašė jis *Vilniaus žiniose* (N 276):

— Lietuvių muzikos vakaras — tai paprastas surankiotas mišinys visai svetimų veikalų, kartais visai menkos vertės, o tikros lietuvių muzikos tai vos keletas liaudies dainelių chorui dainuoti. Tokie muzikos vakarai Lietuvoje plačiai rengiami, ir ne vien Lietuvoje, bet Varšuvoje, Peterburge ir visur, kur tik lietuvių draugijos gyvuoja.

Čiurlionis norėjo sulaužyti šią „tradiciją" — ruošėsi koncertui, kuris įrodytų, jog ir su mėgėjais galima padaryti pakenčiamą lietuvišką programą.

Atsiradęs Vilniuje, turėjo entuziazmo dirbti žymiai daugiau. Apie tai rašė Halinai Wolmanaitei, buvusiai muzikos mokinei, gruodžio pirmoje pusėje:

— Noriu nors bendrais bruožais aprašyti Tau mano čionykštį

Namas Vilniuje, kuriame 1907—1908 m. gyveno Čiurlionis

gyvenimą. Visų pirma, tas perteklius darbo, kurio čia tikėjausi, pasirodo besąs tik svajonė. Kenčiu, neturėdamas jo, nuo pat atvykimo. Turiu tik vieną (muzikos) pamoką, ir tą — sykį savaitėje. Chorą, tiesą sakant, neseniai pradėjau vesti keturis kartus per savaitę, bet užtat jau tris kartus suspėjau susirgti gripu, ir jei taip toliau bus, tai ir su choru (pragyvenimui) neužsidirbsiu. Netapau, nekomponuoju, pianino dar neturiu (LS 10-11).

Pianiną įsigijo po Kalėdų — išsimokėtinai po 10 rublių mėnesiui. Kambarį buvo gavęs Užupyje sename name, pereinamą — su žemu langu į gatvę. Kambarys buvo „žemas, bet erdvus, — rašo Tallat-Kelpša, aplankęs vėliau. — Jame stovėjo siaura geležinė lova, prie jos nedidelis stalelis ir kėdutė. Prie kitos sienos buvo pastatytas nuosavas (?) *Lippenbergo* firmos pianinas. Apie savo pianiną Čiurlionis mėgdavo sakyti, kad jis yra labai geras, nes stiprios konstrukcijos ir pigus — tekaštuoja 350 rublių. Viršuj pianino ant sienos buvo prikalta pušies šakutė. Prie lovos — kita. Dar pora kėdučių ir lagaminas, kuriame buvo visas jo turtas — rankraščiai; ant pianino žiupsnelis gaidų, ant lango foto aparatas. Tai ir visas jo kambario apstatymas (MKČ 1938, 85-86).

Ryšiai su veikiančiais lietuviais

Kambary nesėdėjo — stengėsi pažinti Vilnių ir naujus veidus tarp veikiančiųjų. „Tampresni santykiai su nieku dar nebuvo užsimezgę, — rašo S. Čiurlionienė. — Ne taip, kaip Varšuvoj, kur natūraliai ir laipsniškai išaugo draugystės ir bičiulystės. Ten jis turėjo jiems ir didesnės įtakos". Čia pažįstamų buvo tik keletas. „Iš dailininkų Žmuidzinavičiaus nebuvo Vilniuje"; iš tikrųjų, jis dar buvo ligi sausio pabaigos, o paskui išvyko į Müncheną ir iš ten metams į Ameriką. „Rimša, žymiai jaunesnis ir priklausęs prie tipų vėliau brėstančių, buvo tik mielas jaunuolis su visokiais užsispyrimais. Dailės draugijos valdyboje buvo dvi entuziastės: Marija Putvinskaitė (būsima Žmuidzinavičienė, Y) ir Sofija Gimbutaitė, su kuriomis buvo geriausiuose santykiuose" (L 321).

Kur buvo kviečiamas, stengėsi dalyvauti, kur prašomas talkos — prisidėti. Visur akyliai stebėjo žmones — svėrė jų kultūrinį lygį. O buvo „kviečiamas, — rašo P. Rimša, — į visus, gana dažnus dailininkų ir dailės bičiulių susitikimus — arbatėles. Čia jis prašomas mielai paskambindavo, lietuvišką dainą užtraukus, įsijungdavo, o dažnai ir pats pradėdavo, nemaža jų mokėjo . . . Šiaip savo rimtimi ir mažakalbumu Konstantinas išsiskyrė iš mūsų visų, gana triukšmingų, nuolat juokaujančių. Mane jis paprastai vadindavo ‚broliuku', o jeigu pokalbiuose kartais būdavo kai kurių prieštaravimų arba kai tekdavo pikčiau išsitarti, tai atsisveikindamas visuomet labai švelniai pridurdavo: ‚Na, nepyk!' — Dažnai, nors žinojo jog ryt susitiksime, skirdamasis atsibučiuodavo į veidą. Matai — dzūkas" (o.c. 177-78).

Pažinęs arčiau Rimšą, kviesdavo jį paklajoti po Vilniaus apylinkes — miškus ir kalnelius. Mėgo panerius, žavėjosi Vilnelės sraunumu. „Atsimenu, gražiais vakarais man tekdavo su juo, — rašo Rimša, — vaikščioti paneriais ir įkopti į Vilniaus kalvas, kai begalybėje mirguliuodavo žvaigždžių milijonai, o mėnulis plaukdavo tamsiai žydru dangumi. Tuomet Čiurlionis pasidarydavo kitoks: giliai atsidusdavo, imdavo kažką kalbėti, žvaigždes ir

žvaigždynus vardais vadinti . . . O savo Druskininkus Čiurlionis turbūt ir sapnuodavo. Dažnai jis man minėdavo Nemuną, pasivaikščiojimus į Liškiavą ir vis klausdavo:

— Kada atvažiuosi? Atvažiuok! Tai bent paklajosime, parodysiu visus Druskininkų stebuklus (Rimša 190).

Įsigijęs fortepijoną, pradėjo komponuoti. Pirmiausia harmonizavo liaudies dainas savo chorui; be to, peržiūrėjo liaudies mokykloms lengvesnių lietuviškų dainų rinkinį, kurį buvo paruošęs 1906 metais varšuvietis mokytojas V. Palukaitis ir prašęs Kostą, kad sutaikytų balsus. Tai buvo 23 dainelės, kurias pats Palukaitis 1908 m. išleido Varšuvoje *Vieversėlio* vardu. Komponavo ir preliudus, kūrė „savarankišką polifoninio-ostinatinio preliudo žanrą" (L Ps 175). Svarbiausias muzikinis kūrinys, parašytas 1908 metais Vilniuje, buvo *Marios* (op. 28, N 1-3) — fortepijoninis triptikas, kurį Kostas vadino mažų peizažų ciklu, labai vaizdingas su kontrastinėm nuotaikom.

Kūrybai daug laiko nebuvo. Jį traukė visokeriopa veikla ir žmonės. Pradinės pažintys su veikėjais buvo negausios, bet spalvingos. Jas apibūdina minėtame laiške Wolmanaitei, apibūdina santūriai, subtiliai, humoriškai. „O dabar žmonės" rašo:

„Jonas Vileišis, advokatas, simpatingas, truputį aristokratas, truputį buržujus, priklauso visoms Vilniaus draugijoms berods tik tam, kad priklausytų, nes niekur nebeturi laiko iš tikrųjų ką nors gera padaryti. Įsimylėjęs žmoną.

Jonienė Vileišienė, jauna, graži, turi trejetą mažų vaikų. Mėgsta žaisti biliardą ir (skambinti) fortepijonu, tačiau yra labai nemuzikali, ir net aukščiausiam laipsny: gero būdo, staigi, įsimylėjusi vyrą.

Moravskis, Herkulio povyza, pabaigė Leipzige prekybos akademiją tais pat metais, kaip aš — konservatoriją, lankydavo tuos pačius koncertus, kaip ir aš, ir parodas etc. Mėgsta diskutuoti dalykus komerciniu požiūriu. Moterims visada jaučia pareigą pasakyti ką nors malonaus. Mėgsta muziką. Apsivedė ir tuoj išsiskyrė. Labai simpatiškas.

Dr. Domaševičius, labai inteligentiška asmenybė, aistringai įsimylėjęs klasikinę muziką: brunetas, žydrios akys, labai rūpestingai slaugė mane, kai sirgau.

Dr. Matulaitis, visa galva ir veidas apaugę juodu mišku, žemaūgis, *Vilniaus žinių* redaktorius. Žmogus, kuris nepaprastai vertina mano nuomonę.

Panelė Gimbutaitė, dantistė, negraži, žemo ūgio, visuomenės veikėja, labai geras sutvėrimas, atnešė man šiandien barščių ir pašildė ant plytelės. Pietauju pas ją, ir pradėjo dantis taisyti.

Panelė Kymantaitė, labai graži, šiek tiek panaši į Tave, bet turi jau devyniolika metų. Baigė Krokuvoje aukštuosius Baraneckio kursus, dirba *Vilties* redakcijoj ir puikiai kalba lietuviškai. Nenori man duoti pamokų, bet tai nieko.

Panelė Putvinskaitė taip pat dantistė, bet ne tokia negraži, kaip P. Gimbutaitė, nors turi labai ilgą nosį, ir yra entuziastė. Simpatiška ir žaidžia biliardą.

Petras Vileišis, nepaprastai simpatiškas senis, paprastas, geraširdis, prieš keletą metų turėjo apie 500 tūkstančių, o dabar pasiliko su 50-čia. Viskas išėjo žmonėms ir įvairiems atgimimo tikslams. Vienas kitam simpatizuojame.

Petrienė Vileišienė, šiek tiek panaši į p. Twardowską, be to, varšuvietė; suaugusios dukros gražios, bet panašios į mamą.

Tai ir visi tie, su kuriais gyvenu, taip vad. *veikiantieji asmenys* komedijoje ar dramoje, kurioje turiu gyvai dalyvauti" (LS 11-12).

Kostui buvo daugiau įdomūs žmonės, ne jų pažiūros ar politiniai įsitikinimai. Vileišiai buvo varpininkai-demokratai, Alfonsas Moravskis ir Andrius Domaševičius — socialdemokratai, o Stasys Matulaitis — pradžioj demokratas, tuo laiku socialdemokratas, vėliau bolševikas. Vieni ir antri priklausė vadinamajai pirmeivių — progresyviųjų grupei arba kairei. Iš jų tuo laiku atskilo pajėgių vyrų būrys ir perėjo į *Viltį*, atstovavusią tautinei, konservatyviai krypčiai. Minėtos merginos stovėjo kažkur viduryje tarp varpininkų ir viltininkų.

Politika Kostui buvo svetimas pasaulis, nors, radęs mielų

žmonių kairėje, kurį laiką save tapatino su šia grupe.[31] Savo veikloj Vilniuje jis niekur nepasireiškė politiniu ar pasaulėžiūriniu „pažangumu", tik kultūriniu. Vis dėlto, pasak S. Čiurlionienės, „iš vienos pusės stengėsi jį globoti ir traukti į kairę *Vilniaus žinių* ekonomistas Alfonsas Moravskis, iš kitos karštas entuziastas Vaižgantas (kun. J. Tumas — viltininkas, Y), kuris nesiliovė niekad džiūgavęs, pajutęs talento jėgą, reiškė jam daug bičiulystės" (L 321).[32]

Kostas mojosi sujungti priešingas kryptis, gal nesąmoningai, vienu dideliu ir drąsiu kultūriniu užmojum.

Kultūros rūmų projektas

Jau dailės draugijos steigiamajam susirinkime jis kalbėjo, kad Vilniui reikia tokių kultūros rūmų, kurie atitiktų lietuvių genijaus pajėgumą ir užimponuotų pasauliui. Tada buvo dar tik svečias Vilniuje, bet jau atkreipęs dėmesį į save I parodos metu. Klausimas pateko į spaudą ir buvo diskutuojamas *Viltyje* (1907, NN 8, 10). Buvo abejonių ne dėl to, kad idėja nebūtų buvusi graži. Gal net per graži, kaip ir svajonė. Bet kaip ją realizuoti?

Kostas savo minties nespėjo konkretizuoti tada. Nūnai, apsigyvenęs Vilniuje, siūlė šį reikalą planuoti „plačiu mastu". Kultūros rūmuose, pagal jį, turėtų tilpti: 1) Koncertinė ir teatro salė su gretimom patalpom; 2) Parodų salė su šviesa iš viršaus; 3) Tautos muziejaus salė; 4) Posėdžių salė; 5) Biblioteka ir viešoji skaitykla; 6) Klubas; 7) Muzikų bei artistų draugijoms nuo 5 ligi 10 kambarių; 8) Nuomojimui kambariai, kaip pelno šaltinis (L 206).

Iš to „plataus masto" realiausias atrodė trečias punktas — Tautos muziejus, arba kultūros muziejus, pavadintas *Tautos namais*. Kostui šis vardas patiko ir jis parašė *Viltyje* (1907, N 29) straipsnį ne savo, o Tautos namų komiteto vardu. Apie tokį komitetą žinių nėra — gal buvo koks provizorinis. Bet žinoma, kad 1908 sausio

12, buvo sušauktas šiuo reikalu platesnis susirinkimas, ir Čiurlionis jame pareiškęs:

— Turi tie namai stovėti ant kalno, aš iš savo pusės visus savo paveikslus atiduosiu tokiems namams (LS 22).

Susirinkimas, pasak Žmuidzinavičiaus, „nutarė Tautos namų pastatymu pavesti rūpintis visoms Vilniaus lietuvių draugijoms, o visų pirma Lietuvos dailės draugijai ir Lietuvių mokslo draugijai", šio susirinkimo šaukėjoms (Ž Pg 136). Susirinkime dalyvavo, atrodo, visų draugijų atstovai ir nepasireiškė jokia opozicija, apie kurią gruodžio mėnesį Kostas buvo rašęs Wolmanienei (plg L 206). Praktiškai tuo rūpinosi ir pinigus rinkti ketino tik keletas žmonių (plg LS 22). Kostui atrodė, „jeigu teks rinkti (aukas) tam reikalui per penkerius metus, tai vienam lietuviui atsieis keliolika kapeikų per metus . . . Nejaugi tai neįmanomas dalykas?" (L 206).

Kas buvo Čiurlionio mintyse, keliant kultūros arba tautos namų reikalą? Tautinė mūsų kultūra, jo akimis, atsilikusi ir reikia ją skubiai puoselėti. „Ji turi ateitį prieš save", bent muzikos srityje. „Šiandien jos dar nėra visai. Palikome toli nuo visų . . . Apie lietuvių muziką joks prancūzas ar anglas nei sapnuoti nesapnavo. Neieškokime taip toli: kaimynas lenkas ar rusas irgi nieko nežino, retkarčiais tik šį tą yra girdėjęs. Dėl ko taip yra? O tai dėl to, kad lietuvių muzika dar tebeilsis liaudies dainose ar užrašuose, kurie tuo tarpu teturi muziejaus vertę. Tos dainos tai tartum brangaus marmuro uolos ir laukia jos tik genijaus, kurs mokės iš jų pasigaminti nemirštančius veikalus" (L 297).

Tos dainos — „tai didelė medžiaga, o drauge ir didelė viltis, jog ateityje mūsų tikra kultūrinė muzika išplauks aikštėn. Jeigu jos ligšiol neturime, tai nieko stebėtino: mūsų kultūra vos pradeda ‚norėti būti'. Miegojome ilgus amžius, prispausti politiškų sąlygų, o šiandien atgimimo dienose mūsų pačių nerangumas trukdo pasėkmingai dirbti, žūvame visokeriopų darbų mišinyje, ir nesykį tiems, kurie nori veikti, karpo sparnus šaltas neįsitikėjimas visur aplinkui (tp).

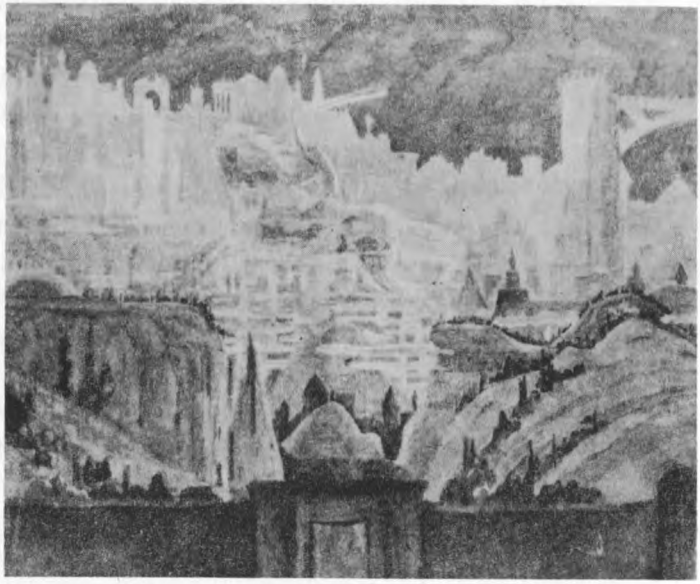
„Literatūra lopšyje, o ir tos pačios nėra kam skaityti; mokyklų

mažai, ir mažai kas supranta jų reikalingumą. Tapymas kelių veiklių Dailės draugijos narių dėka pakelia šiek tiek galvą, bet yra tai nereikalingas svečias, kurio niekas neprašė, nešaukė ir nevadino. Muzikos — žmonės tartum ieško ir mėgsta ją, bet kokios? . . . Tiek visokių muzikalinių vakarų, dargi koncertų, kur norima įvykdyti ‚grynai' lietuvišką programą . . . Nekalbu apie liaudies dainas, kurias tuose vakaruose atlieka choras, nes jose tik ir girdi lietuvystės aidą; daugiau eina lietuviška arija (solo), kuri skamba labai itališkai, arba Moniuškos dainelė, išversta į mūsų kalbą, arba kokie rusų romansai, dažnai visų katarinkų nujodyti . . . O kodėl neatliekame didesnių, rimtesnių veikalų? Neatliekame, nes nieko nėra, nieko, visai nieko. Nei vienos, nesakau jau, operos arba simfonijos, bet ir sonatos, ir . . . dargi nėra tautiškų šokių, muzikališkai išdailintų.

. . . Talentai . . . gimsta ir miršta. O dainų, naujų dainų, kurios kiltų stačiai iš prabočių dvasios . . . niekas jau negamina. Teisybė, yra naujų kompozicijų, kaip antai: *Miškas ūžia, Kur banguoja Nemunėlis,* bet tiek jose lietuviškumo, kiek katė išverkė . . . Ir kuomet literatūra ir tapymas pradeda jau rodyti šiek tiek savotišką kultūrą, tai muzikoje nieko dar naujo neturime, o jeigu ir yra kas, tai geriau neprisiminti to. Bet nereikia nustoti vilties . . . Ir ateis laikas, kuomet mūsų kompozitoriai atidarys tą užburtą viešpatiją . . . ir tuomet visi geriau suprasime save, nes bus tai tikra lietuvių tautos muzika" (tp 297-98).

Čiurlionis kreipiasi pirmon eilėn į muzikus. „Neužmirškime tik, kokia atsakomybė guli ant mūsų. Esame pirmi lietuviai kompozitoriai, ir ateinančios kartos mūsų veikaluose ieškos pavyzdžių. Esame tartum mazgas tarp liaudies dainų ir lietuvių muzikos ateityje. Nesižvalgykime ir nesistenkime patikti daugumai, nes dauguma visuomet mėgsta labiau kek-uok'ą negu simfoniją, o valsą negu sonatą. Mūsų *credo* — tai mūsų seniausios dainos ir mūsų ateities muzika" (tp 315-16).

Šiais rūpesčiais jis sirgo nuo to laiko, kai pažadėjo visus savo buvusius ir būsimus darbus skirti Lietuvai. Iš to jam kristalizavosi

Miesto preliudas arba *Vyčio vizija*, 1909

ir tas kultūros rūmų planas, gal ne planas, kaip jis pats save pataiso, net ne projektas, „o tikriau idėja" (L 206).

Toji idėja rado atgarsių, bet nesulaukė vykdytojų. O jis ją nešiojosi. Ji giliai slypėjo jo rūpesčiuose ir išsiliejo po metų *Miesto preliude* arba *Vyčio* vizijoje.[33]

Bandymas patekti į muzikos mokyklą

Repetuodamas su choru muzikos mokykloje, Kostas susipažino su panele Elena Staneikaite, maždaug sesers Juzės amžiaus, gimusia Radviliškyje; ji pasirodė esanti pianistė ir šios mokyklos profesorė. (Vėliau, ištekėjusi už Laumenskio, profesoriavo Kauno konservatorijoj). „Ji baigė Maskvos konservatoriją, — rašo Kostas, — ir muziką traktuoja rimtai. Negirdėjau jos skambinant, bet iš veido, iš kalbos, o pagaliau iš pažiūrų jaučiu joje žmogų ir

muziką". Pasirodo, „vietoj 5 valandų ji dirba su mokiniais 10 valandų, tą giria Jakubowskis (mokyklos direktorius, Y), bet moka tik už penkias. Į mano klausimą, kodėl ji savo noru padvigubina savo darbą, atsakė, kad nori dirbti ir dirba tik mokinių labui. Tas man labai patiko, ir nutariau rimtai taip pat išsirūpinti darbo konservatorijoj, kuri čia yra baisiai reikalinga. Gal ilgainiui pasiseks man paveikti poną direktorių, o tuomet turėsim tikrą konservatoriją. Taigi parašiau deklaraciją ir tikiuosi nuo naujųjų metų gauti ‚naują vietą', žinoma, jeigu p. Jakubowskis nenujaus pasikėsinimo prieš jo ‚blogą', nes ir tai galimas dalykas" (L 206).

Vieną dieną, gerai nusiteikęs, Kostas pasibeldė į direktoriaus kabinetą. „Jau įėjęs, — rašo sesuo Jadvyga, — brolis pajuto didelio autoriteto ‚aromatą', tad smalsiai žiūrėjo į gerbiamą direktorių ir laukė, nuo ko prasidės kalba.

— Ar Tamsta diplomą turite? . . .

— Turiu, — atsakė bedarbis.

— Prašau parodyti . . .

— Mano diplomas guli Druskininkuose po lova.

„Autoritetas dėl tokio atsakymo įsižeidė. Jis, matyt, šiek tiek nutuokė, su kuo turi reikalą, bet naudodamasis savo padėtim . . . pasakė:

— Pas mane gali dirbti tiktai diplomuoti asmenys, atneškite diplomą — tada pakalbėsime.

„Brolis, reikšmingai apžiūrėjęs kabantį ant sienos po stiklu direktoriaus dīplomą, atsakė:

— O aš maniau, kad diplomai tik kvailiams reikalingi.

„Tuo ir pasibaigė audiencija. O diplomas taip ir pasiliko Druskininkuose po lova" (Atsm 223). Tai buvo ne palovis, o stalčiai po matracu, kur Kostas laikė mineralų kolekcijas, iš užsienio atsivežtas paveikslų reprodukcijas, dienoraščius, užrašus ir mokyklų diplomus (tp 217-19). Nemelavo, sakydamas „diplomas po lova", bet kartu išreiškė nuomonę, kad diplomas geram muzikui tiek tėra vertas.

Kita pažintis padėjo jam patekti į mokyklą, bet ne mokytoju, o

mokiniu. Kosto atvykimu Vilniun, pasirodo, pirmosios susidomėjo moterys. „Bortkevičienė (*Lietuvos ūkininko* leidėja ir redaktorė, Y) man pranešė, — rašo Sofija Kymantaitė, — kad Vilniuje žadąs apsigyventi dailininkas ir muzikas Čiurlionis, lig šiol gyvenęs Varšuvoje. Dabar jis Druskininkuose pas tėvus esąs, reikią parašyti jam laišką, kad nedelstų, važiuotų greičiau, kad mes jį kviečiame paskambinti mūsų rengiamame Kudirkos minėjime. ‚Rašyk, tamsta', — sako ji man. Aš sutikau ir parašiau. Netrukus sužinojau, kad dailininkas Čiurlionis jau atvažiavęs.

Ir vėl man pranešė Bortkevičienė, kad Žemkalnis kviečiąs vieną kitą į generalinę *Blindos* repeticiją pasižiūrėti ir savo nuomonę pasakyti, būsiąs ten ir Čiurlionis, jau vien dėl to reikia mums eiti, nes turime susipažinti ir asmeniškai kviesti skambinti mūsų rengiamame vakare.

Nuėjome. Repeticija vyko Pagirių geležinkeliečių salėje, Varnų gatvėje. Didelė apytuštė salė, scenoje vaidinimas jau buvo pradėtas — susėdome, stebime. Bortkevičienė man šnibžda:

— Pažiūrėk, tamsta, ten pasienyje stovi Čiurlionis.

Taip. Tas pats, kurį man parodė pernai per pirmosios parodos atidarymą. Ir staiga kažkokia banga užpylė man širdį. Absoliučiai viską žinojau. Tai ‚Jis', pasakiau sau ir lyg kokio ūko apsupta laukiau, kol F. Bortkevičienė atves jį čia, kur mudvi sėdėjome. Machinališkai nusitraukiau nuo galvos vyrišką kepuraitę, — tegu jis mane pamato, kokia esu . . . Kalbėjome lenkiškai, nes Bortkevičienė žinojo, kad Čiurlionis lietuviškai sunkiai kalba, ir prakalbino jį lenkiškai, kad jis laisviau jaustųsi. Skambinti pažadėjo" (LS 9).

„Lygiai po savaitės buvo tas (Kudirkos) minėjimas" ir jis vyko pasamdytoje Treskino muzikos mokyklos salėje. „Tai buvo moterų jėgų surengtas, moterų galvų vedamas minėjimas". Kalbėtojos buvo keturios: Gabrielė Petkevičaitė — Bitė, Žymantienė — Žemaitė, Joana Griniuvienė ir Sofija Kymantaitė.

„Po pertraukos skambino savo kūrinius Čiurlionis. Kai jis paskui atsisėdęs greta manęs pasakė: Tamsta labai gražiai

Čiurlionio būsimoji — Sofija Kymantaitė, 1907

kalbėjote , — aš pažvelgiau nustebus — jis patylėjęs šyptelėjo — po kiek laiko pasakė:

— Aš klausydamas nusprendžiau, kad tamsta mane mokysi lietuvių kalbos.

— Gerai, — atsakiau visai ramiai (tp 10).

Kodėl Kostas rašė Wolmanaitei, kad jinai „nenori man duoti pamokų"? Nenoras pasirodo buvęs kito pobūdžio. Gimbutaitė

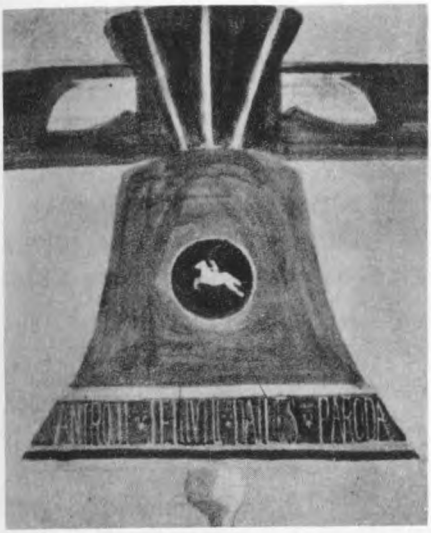
žinojo, kad Sofija gyvena mažame kambarėlyje Uosto gatvėje, kažkokioj palėpėj, tad pasiūlė savo erdvesnį butą pamokoms. Sofija nesutiko, ir Kostas turėjo eiti pas ją vakarais. Kodėl vakarais? Tas jos kambarėlis buvęs „su langu į palėpę, virš kurios įstiklintas stogas teįleisdavo balkšvą šviesą, ir tik vakare ta gūžtelė tebūdavo jauki" (tp 12). Kostui laikas nebuvo patogus, nes ketvertas vakarų savaitėje buvo choro repeticijos. Bet kitos išeities nebuvo: norėjo bent šiek tiek pramokti literatūrinės lietuvių kalbos ir turėjo tenkintis tuo, kas galima.

— Pamokos, šiandien pasakyčiau, — rašo jinai, — (buvo) be jokios sistemos. Ne pamokos, o kažkokia improvizacija (tp).

Ji aiškino gramatiką iš Kriaušaičio, skaitė Juškos ir Rėzos lietuviškas dainas arba iš *Žiupsnelio* — vaikams pasiskaityti knygelės, deklamavo *Anykščių šilelį*, o jis klausėsi, prašydamas kai ką pakartoti. Jam buvę svarbu ne tiek kalbos taisyklės, kiek pati kalbos dvasia. Besimokydami, nuklysdavo į kitas temas — literatūrines bei kūrybines.

Kosto mokytoja tada buvo einanti dvidešimt antrus metus, pradedanti reikštis rašytoja, dirbanti *Vilties* redakcijoje ir dalyvaujanti visuomeninėj veikloj. „Išsilavinusi kaip reta to meto lietuvaitė — baigė gimnaziją Rygoje, trejus metus Krokuvoje studijavo humanitarinius dalykus, savarankiška, maloniu ovaliu madonos veidu ir didelėmis ‚jūros akimis' — taip jas vadino Čiurlionis" (LS 3). Tuo metu jos mokinys buvo baigęs trisdešimt dvejus metus.

Suprantama, kodėl Kostas buvo nepaprastai pakilios nuotaikos, grįžęs Kalėdoms į Druskininkus. Jis buvo atradęs ne tik „jūros akis", bet ir pačią *Jūratę*. Kėlė nuotaiką ir gautos žinios iš Varšuvos: Eugenijus paleistas iš kalėjimo, tik ištremtas iš krašto ir atsidūręs Paryžiuje. Varšuvos lietuvių choras, jam išvykus, pasirodo, taip pat nepabiro. Jį perėmė vadovauti Stasys Šimkus, bebaigiąs muzikos institutą, o repeticijas daraș instituto salėje. Młynarskis, nebūtų lietuvis, įsileido „litvinus" į pačią savo mokyklą (plg St. Šimkus, V 1967, 8).

Antrosios dailės parodos plakatas — projektas, 1908

Įgyvendintas plakatas, 1908

Antrosios dailės parodos organizatorius

Prieš Kalėdas Kostas skundėsi darbo stoka, o po švenčių darėsi jo net per daug. Broliui Povilui rašė: „Vedu chorą, mokau privačiai, lankau susirinkimus, rašau straipsnius, ruošiu antrąją parodą. Per tuos du mėnesius turėjau 8 rub. pajamų, pasidariau truputį skolų, bet dabar reikalai pasitaisė . . . Vilniuje daug kas man patinka ir daug kas ne, tačiau kol kas čia lieku . . . Rytoj važiuoju į Varšuvą savo paveikslų. Parodą atidarysime vasario mėn. pabaigoje . . ." (L 207). Neprisimena savo koncertų, kurių vienas — klasikinės muzikos — buvo vasario 6-tą, antras rengiamas vasario 23 — debiutas jo choro savišalpinės lietuvių draugijos labui.

Varšuvon išsivežė litografuoti parodos plakatą, savo darytą — varpą su Vyčiu ir įrašu: *Antroji Lietuvių Dailės paroda*. „Litografuoju afišas ir todėl negrįžtu" — rašė vasario 4-tą savo lietuvių kalbos

mokytojai jau lietuviškai. — Klausykite, Auksute, parašykite ką apie II-ją parodą į *V.Ž.* (Vilniaus žinias) ir į *Viltį*, gerai? Aš esu pažadėjęs kasdien ką nors rašyti, bet nelemtoji Varšuva sujaukė man visus popierius. Nepykite . . . Būtinai, prašau labai ir spaudžiu leteną" (LS 13).

Varšuvoj užtruko apie savaitę ir grįžęs puolėsi prie parodos. „Visa, kas susiję su paroda, — rašė Wolmanienei, — turėjau pats savo rankomis tvarkyti. Laiškai, — o buvo daugybė, — straipsniai, bilietai, katalogai, plakatai, spaustuvė, prekių stotis, policija, gubernatorius. Savo rankomis išardžiau dėžes, o net tempiau sunkumus į trečią aukštą, pas rėmų taisytoją laksčiau be galo. Paveikslų kabinimas priklausė prie sunkiausių darbų. Keturi kambariai, kiekvieno sienos kitaip apmuštos, neišvengiama šviesa iš šono, milžiniški Stabrausko paveikslai. Tai buvo! Jau neva iškabinti, žiūri — blogai. Vėl visą reikia ardyti, ir taip be galo" (L 209).

Parodai atrinkta 16 dailininkų ir 110 eksponatų. Šeši dalyviai buvo visai nauji: archit. Antanas Vivulskis iš Paryžiaus (išstatė Šiluvos koplyčios projektą — modelį), skulptoriai Julija Stabrauskienė iš Varšuvos ir Antanas Ulianskas iš Krokuvos, o tapytojai — Adalbertas Staneika iš Krokuvos, Adomas Varnas iš Šveicarijos ir Liudas Adomavičius iš Radzvilovo (Lomžos gub.). Iš pirmosios parodos dalyvių buvo: K. Stabrauskas, V. Leščinskas, P. Rimša, J. Zikaras, V. Žičkauskas, A. Žmuidzinavičius ir dar keletas.

Čiurlionis atgabeno iš Varšuvos dvi savo sonatas — *Pavasario* ir *Saulės, Žvaigždyną, Zodiako ženklus*, du triptikus — *Raigardą* ir *Mano kelią*, aštuonių paveikslų *Žiemos* ciklą ir šiuos pavienius — *Žinią, Mintį, Mišką, Naktį, Liūdesį, Garsą, Ilgesį, Bičiulystę, Praeitį, Tylą, Pareigą, Maldą, Žaliąjį laivą*.

Didesnė atranka buvo padaryta ir liaudies dirbinių skyriuje. Atrinkti atskiri geresni meistrai ir jų darbai: J. Gužo medžio dirbiniai, U. Balsienės prijuostės, U. Bindokienės juostos ir prijuostės, Kačergienės ir M. Rušinskaitės juostos, P. Virbicko skulptūra *Poilsis* ir tilžietės M. Zauniūtės juostos su įrašais ir

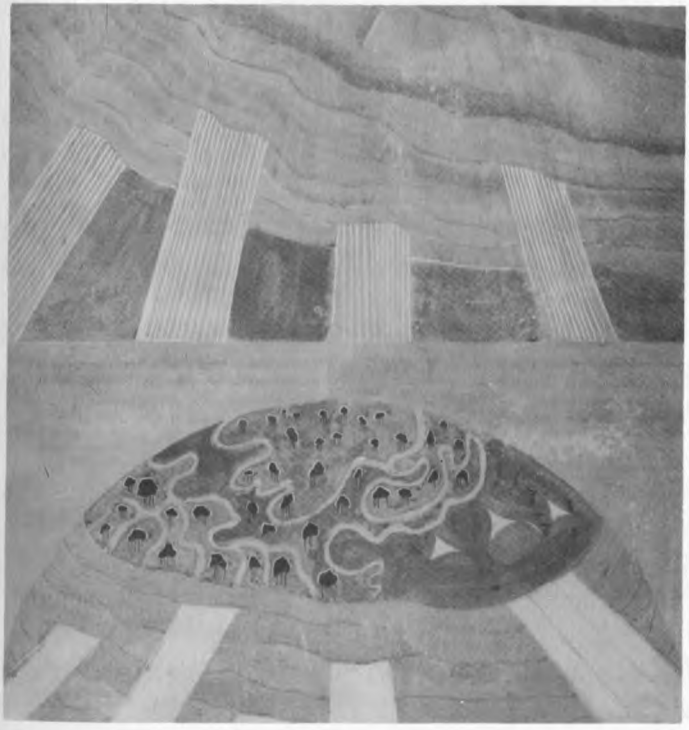
Raigardas, triptikas, 1908

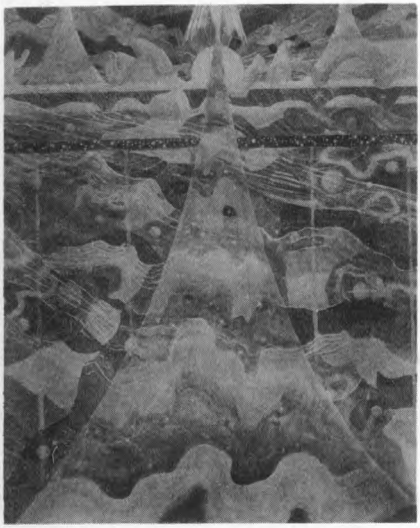
Pavasario sonata, allegro, 1907

Saulės sonata, andante, 1907

Žvaigždžių sonata, allegro, 1908

kaklaraiščiai. Zauniūtės asmenyje pirmą kartą dalyvavo ir Prūsų lietuviai.

Paroda atidaryta Pylimo gatvėj Nr. 8 vasario 28 sen. stiliumi. „Vietoj ceremonialinių prakalbų iškabinom lygiai 1 val. milžinišką mėlyną vėliavą ir pravėrėm duris mūsų prasčiokams. Tai buvo ‚žaismas'. Daugumas jautėsi kaip silkės bačkoj" (tp 120).

Kostas kasdien buvo parodoj — žiūrėjo, kad viskas eitų sklandžiai. Po keliolikos dienų parašė J. Zikarui į Petrapilį atviruką lietuviškai:

— Publikos visgi šįmet daug daugiau lanko, negu pernai. Iš tiesų ir paroda šįmet kur kas vertesnė. Ugi lenkai irgi skubina atidaryti parodą — pažiūrėsim, ką jie parodys (L 210).

Kiek anksčiau rašė Wolmanienei į Varšuvą:

— *Summa summarum* — opinija nusprendė, kad, šiaip ar taip, paroda esanti gražesnė už pernykštę, tik gaila, kad mažesnė. Ir tikrai mažesnė, nes iš 80 Leščinskio paveikslų 78 ilsisi virtuvėj, kurioje ir daug kitų bogomazų paveikslų internavau, tiesiog nieko neklausdamas" . . . O dėl savų paveikslų pastebi: „buvo tokių, kurie, žiūrėdami į mano paveikslus, juokais trūkę, o gal vos keletas šį tą pajuto, suprato" (tp).

„Broliui vis dėlto buvo svarbu, — rašo Jadvyga, — kaip kas jo paveikslus priima, kokį įspūdį jie daro ir kaip juos supranta. Tačiau nemėgo pasipūtėlių, kuriems iškart viskas būdavo aišku" (Atsm 225). Taip atsitiko ir šioj parodoj.

Atėjo didžiausia Vilniaus dama Vileišienė Petrienė.

— Kaip gerai, kad tamsta esi, prašau man aiškinti, — pasakė, pamačiusi Čiurlionį. — Raigardas — kas tai yra?

— Tai tokia vieta netoli Druskininkų, — atsakė Kostas.

— Bet čia parodyta aukšta žemės ūkio kultūra, kokios Lietuvoje nėra, — atšovė Petrienė. Žvilgterėjo į katalogą ir užkliuvo už vardo *Malda.*

— Kokia malda?

— *Tėve mūsų,* — atsakė Kostas, ir ranka parodė paveikslą su keistom būtybėm, grojančiom arfomis. — Čia *Sveika Marija.*

Tai pasakęs, pasisuko ir nuėjo į šalį (plg tp 323).

Kitą dieną, salei aptuštėjus, užbėgo kažkoks paprastas žmogus, matyt, jau anksčiau apžiūrėjęs Kosto paveikslus. Bėgiojo nuo vieno prie kito ir kažką pats sau murmėjo. Iš jo veido buvo matyti ir džiaugsmas, ir nustebimas, ir trumpalaikiai liūdesio šešėliai. Pagaliau pradėjo dairytis, lyg norėdamas su kuo nors pasidalinti įspūdžiais. Tuo metu pamatė Čiurlionį. Neklausė, kas jis, tik kvietė: „Eikš tamsta čionai, pažiūrėk!" Ir pradėjo vedžioti nuo vieno paveikslo prie kito: „Žiūrėkit, žiūrėkit! Ar matote?" Pagaliau atsisuko į dailininką ir užbaigė:

— Aš čia nieko nesuprantu, bet man baisiai patinka.

Čiurlionis nusprendė, kad tai buvęs įdomiausias žiūrovas ir geriausias kritikas (Atsm 226).

Panašiai rašė R. Bytautas kauniškėje *Draugijoje.* Pas Čiurlionį „viskas yra neprigimta (nenatūrališka), netikra. Tačiau stoviu, žiūriu ir gėriuos. Tūkstantis minčių pereina per galvą, tūkstantis jausmų sukyla krūtinėje . . . Kodėl tai? Kur panašių paveikslų vertės paslaptis ir mastas?" Dailė, girdi, kaip ir poezija, remiasi simboliu arba simboliniu palyginimu. Šia prasme geriausi jo paveikslai esą *Garsas, Prietelystė* (Bičiulystė), *Pareiga, Tyla, Mintis,*

Ilgesys, Liūdesys, Saulės sonata. „Kas sakosi jų nesuprantąs dėl tikrumos iškreipimo, tas neturi savo sieloje nei lašelio poezijos jausmo" (1908, N 17, 26). Ir *Draugijos* redakcija (Jakštas) pripažino, kad „iš dabartinių mūsų artistų originaliausias pasirodė p. Čiurlionis" (tp 24).

Draugija buvo ryškiausias kauniškių balsas, o šeiniškių vardu *Šaltinyje* atsiliepė M. Davainis Silvestravičius — gana panašiai, tik sunkesne, „aušrine" forma. „Toje parodoje . . . visiškai nesuprantame paveikslų pono Čiurlionio, vardu *Sonatai*, kuriuose norima išreikšti nupieštą muziką, pasaką ir daugel kitų dalykų, kurių gamtoje matyti negalima. Žinoma, galima būtų ir čia daug suprasti, kad prie to būtų koki aprašymai, nurodymai. Ponas Čiurlionis yra drauge muzikas, dailininkas taigi nori ir ant paveikslų tą muziką išreikšti. Yra tai vis nauji keliai dailėje, kurie galės išsitobulinti" (Šl 1908, N 23).

Vilniaus lietuvių spauda buvo gausi atsiliepimais ir labiau detali: analizavo atskirus Čiurlionio paveikslus ir svėrė jų vertę pagal patirtus įspūdžius. V. Mongirdas *Vilniaus žiniose* daugiau sustojo ties sonatomis, *Mano keliu, Garsu, Praeitim, Mintim, Tyla, Žvaigždymu.* Vydūnas (buvo atvykęs iš Tilžės) tame pačiame laikraštyje iš kitų paveikslų išskyrė *Ilgesį, Bičiulystę, Liūdesį* ir ypač *Garsą.* J. Tumas *Viltyje* labiausiai buvo sužavėtas *Raigardu,* o J. Kriaučiūnas *Šviesoje — Zodiako ženklais,* kaip labiausiai suprantamais. M. Biržiška *Žarijoje* Čiurlionio kūriniuose pastebėjo „gilų betautinį persiėmimą pasaulio būties skausmu, begaliniu naujojo žmogaus liūdnumu", kita vertus — juose „permatomi laisvos ateities dailės spinduliai".

Vilniaus rusų spaudoje Čiurlionį, kaip kūrėją, iškėlė Leonas Antokolskis, žinomo rusų (žydų kilmės) skulptoriaus sūnus. Čiurlionis, jo akimis, „neginčijamai žymi ir originali asmenybė, kuria didžiuotųsi bet kuri šalis, bet kuri tauta". Kiti Vilniaus ir Kauno rusų laikraščiai žymiausiu parodos dalyviu, po Stabrausko, laikė Čiurlionį. Jo kūriniai esą unikalinis reiškinys mene, o jo kūrybos bruožai — poezija, muzikalumas, individualizmas; jis

sprendžiąs būties problemas, reiškiąs begalinį pasaulio liūdesį, užbrėžiąs ateities dailės kontūrus (Blgr 153-54).

Lenkų vilniškė spauda pabrėžė Čiurlionio simbolizmą ir technikos artimumą su japonų daile, be to, panašumą su E. Muncho kūryba, neneigdami jo originalumo. Vienas varšuvinės spaudos vertintojas darė prielaidą, kad Čiurlionis nubrėš lietuvių dailės vystymosi kelius (tp 155).

Kostas pasiuntė keletą pirmųjų vertintojų iškarpų iš lenkų ir rusų laikraščių Wolmanienei pasižiūrėti, „ką čionykščiai idiotai yra apie parodą parašę, bet prašau į tą nežiūrėti rimtai" (L 210). Kritikos jis apskritai nemėgo ir nelabai jos paisė. Bet galų gale, parodai įsibėgėjus ir viską suėmus drauge, vertinimai šį kartą buvo gana teigiami.

Du poliai menininko orbitoje

Parodos ruošoje buvo du nepakeičiami Kosto talkininkai — Petras Rimša ir Sofija Kymantaitė. Pirmasis atrodė nerangus, flegmatikas, o svarbiausia — vis surasdavo situacijų, iš kurių nėra išeities. Antroji buvo aktyvi, drąsi ir preciziškos mąstysenos.

Prieš parodą reikėjo išsiuntinėti kvietimus. Viskas vyko sklandžiai, bet kai priėjo eilė įteikti pakvietimą gubernatoriui, atsirado nenugalimos kliūtys. Visi Kymantaitės pasiūlymai buvo Rimšos atmesti:

— Kaip per kurjerį? Mes gi jo kaip ir neturime, jis užimtas kitais reikalais.

— Tai tada paštu nusiųskime.

— Negalima. Pakvietimas gali pražūti arba pavėluoti.

— Tai gal paprašyti ko nors iš draugijos narių, kad nuneštų.

— Tai dabar ir gana — gal dar kokią gražią poniutę ponui gubernatoriui nusiųsime.

Rimša piktinosi.

— Na tai gal pats nuneštum, — įsiterpė Kostas.

Petras sumurmėjo:

— Jei nebent akmenį į kišenę įsidėčiau.

Dažni konfliktai tarp Rimšos ir Kymantaitės Kostui rodė, kad čia kertasi ne du asmenys, o du pradai: primityvumas su kultivuotumu, intuityvumas su racionalumu, nors ir moterišku. Rimša, Kosto akimis, buvęs „senas vaikas, toks tikras, betarpiškas, natūralus". Jį ir vadino tiesiog Petreliu. Stebėjo, kaip jis kalba: rodos „ne savais, o šimtmečių žodžiais" — liaudiškais posakiais, patarlėmis, priežodžiais. „Jame tarsi susikaupė visa Lietuva, viskas, kas tuo metu brolį jaudino", — rašo Jadvyga, prisiminusi Kosto pasakojimus (Atsm 282).

Rimša atėjo į dailę beveik nuo arklo ir išliko koks buvęs. Tuo tarpu Kymantaitė augo pusiau bajoriškoj šeimoj, nuo mažens lankė geras mokyklas ir atostogas praleisdavo pas dėdę klebonijoje. Kaip moteris, ji greičiau įsisavino Rygos ir Krokuvos miestiečių orientaciją. Ji galvojo ir veikė nebe liaudies išmintim, o šviesuomenės galva.

Kostas stebėjo tą kontrapunktą ir širdyje džiaugėsi. Rimšą jis mėgo bene labiausiai iš visų vilniškių. Sofija buvo pranašiausia iš visų moterų, kurias pažino Vilniuje — labai inteligentiška ir subtili. Rimša nebuvo jai konkurentas, greičiau oponentas. Bet čia pat ėmė terptis kita „subtilybė" — dar gana jauna Sofijos pažįstama ir bendrininkė (abi rengė vaidinimus Kuliuose ir Plungėje), taipogi rašytoja O. Pleirytė-Puidienė. Ji nepaleido iš akių Čiurlionio jau pirmosios parodos metu, o dabar stengėsi laimėti jo dėmesį kitu keliu.

Ona Pleirytė-Puidienė

Prieš atidarant parodą, ji paskelbė *Vilniaus žiniose* vaizdelį apie Čiurlionio *Ilgesį*. Paskui kasdien vaikščiojo į parodą ir taikėsi sutikti Kostą. Šis buvo labai užimtas, bet kartą sutiko jį, bekalbantį su Kymantaite. Čiurlionis, „mane pamatęs, širdingai pasveikino ir jau nebeatsitraukė. Bet tylėjo dėl mano vaizdelio . . . Kuomet pasirengiau išeiti, atsisveikino su Zose, pasiūlydamas palydėti. Vos tik išėjau iš parodos, sulaikė mane laiptų aikštelėje, paimdamas mano ranką.

— Norėjau padėkoti už dailų vaizdelį, kurį tamsta man paskyrėte . . . Dėkoju iš visos širdies, nes tamstos vaizdelis ir mintis yra gražesni už mano *Ilgesį* (Iš dienoraščio, Lž 1939, N 44; plg. LS 17).

Šios „subtilybės" strategija, aišku, neliko nepastebėta Kymantaitės, kuri, pasikeisdama su kitomis merginomis, sėdėdavo prie kasos parodos prieangyje. Trečią parodos dieną jinai užsibuvo ilgiau ir sulaukė, kol paskutinieji lankytojai išėjo. Kostas buvo dar neišėjęs, ir jiedu susėdo ant lango. Jis tyliai švilpavo dainelę, o jinai tarė:

— Taip dabar norėčiau muzikos.

— Einam pas mane, aš jums paskambinsiu.

„. . . Pro rotušės rūmus, — rašo jinai, — pasukom į siaurą skersgatvį, įėjom į senų namų dengtą tarpuvartę — per kažkokį nešvarų prieangį, šeimininkės valgomą kambarį — ir tas kambariukas su žemu langu į gatvę . . . Atsisėdau ant kanapos, užmerkiau akis, Konstantinas improvizavo. Kiek laiko praėjo — pusė valandos, valanda . . . — nežinau. Muzika nutilo — vakaro prieblanda pripildė kambarį — toje prieblandoje vis dar, atrodė man, supasi muzikos tonai. Atsikėliau — neišpasakyta laimė ir begalinis liūdesys užėmė man tiesiog kvapą. Atsikėliau iš vietos ir, stovėdama už jo nugaros, ėmiau glostyti atloštą galvą, ir užsilenkus pabučiavau lengvai išdidžią kaktą. Jis prispaudė mano rankas prie lūpų — jokių žodžių . . . Po trumpos valandėlės tariau:

— Man reikia eiti.

— Aš palydėsiu.

„Ir ėjome be žodžių. Atrodė, kad jau viskas pasakyta" (LS 15).

Po to jinai pradėjo rašyti literatūrinius dienoraščius, kuriuose analizavo savo jausmus: ramybę ir liūdesį, begalinį džiaugsmą ir kartu baimę. „Žinau, kas bus — nors nežinau, kaip bus" (tp 16).

Po to atmintino vakaro praėjo gal savaitė ar daugiau. Čiurlionis su Rimša buvo pakviesti atvykti į orgnizacinį pasitarimą dėl bendrinės — daugiatautės Vilniaus dailininkų draugijos. Pasitarime buvo „paliesta daug klausimų, turėjo pasisakyti visų tautų dailininkų atstovai. Artėjo eilė ir mums, — rašo Rimša. — Aš su Čiurlioniu nebuvau susitaręs, kuris kalbėsime, ir ėmiau jaudintis. Štai iniciatoriai, kaip paverti, jau žiūri į mane . . . Ir kitų žvilgsniai nukreipti į mane, jau visiems gerai žinomą, o ne į Čiurlionį . . . Bet šis tyli kaip pagalys, ir tiek. Padėtis susidarė nei šiokia nei tokia. Tuomet priėjau prie Čiurlionio ir garsiai lietuviškai pasakiau:

— Žalty, kalbėsi tu ar ne? Tu juk geriau gali atsakyti į iškeltus klausimus.

„Aš nuėjau į nuošalų kampą. Buvau kažką negera ištaręs. Dėl to man dar nesmagiau pasidarė, net prakaitas išpylė.

Po trumpos pertraukos atsistojo Čiurlionis ir rimtai, gražiai blaiviai išdėstė lietuvių požiūrį į sumanytą draugiją . . . Savaime suprantama, Čiurlionis savo žodžiu parėmė aną iniciatyvą, nors pasakė, kad bendroji Vilniaus dalininkų sąjunga negali atstoti tautinių dailininkų organizacijų" (Rimša 184).

Lietuviai išjudino netiesiogiai šios daugiatautės draugijos reikalą. Jie paakstino ir lenkų dailininkų ambicijas. Šie nebuvo palankūs pirmajai lietuvių parodai ir tada bandė priplakti patį Čiurlionį savo spaudoje. Dabar pamatė, kad lietuviai eina pirmyn, kyla savo lygiu, o Čiurlionis jiems vadovauja. Lietuvių parodai tebevykstant, skubėjo ir jie atidaryti savąją.

Balandžio pradžioj Kostas trumpam išvyko į Varšuvą. Kokie ten buvo reikalai — nežinia. Gal buvo skatinamas tuoj po vilniškės parodos atidaryti savąją čionai, Varšuvoje, kaip buvo

nekartą svajota ir planuota. Reikalai nėjo jam palankia kryptim — Krywultos salonas nerodė intereso. Jo nuotaika krito. Savo mokytojai parašė iš Varšuvos labai trumpai, tik du žodžius LABA DIENA! Sofija skubėjo pasiekti jį ilgesniu laišku. Jis atsiliepė balandžio 14-tą jau iš Druskininkų, kur grįždamas užsuko.

— Taip man kažkaip keista buvo Varšuvoje, net nesitikėjau, kad ten tiek daug manęs liko. Nekalbu apie miestą, tuščias ir išsipustęs tartum kirpėjas ar kelneris, bet neturi supratimo, kokia nepaprasta Ponia Wolman ir kokia nuostabi jos duktė Halka, mano ex-mokinė. Būtų buvę pas juos neapsakomai gera, jei ne tamsūs debesėliai, kurie, atsiradę mano vaizduotėje, iškildavo aukštai ir, mesdami iš šviesaus dangaus šešėlį, vertė mane užsisklęsti savyje. Būtų man buvę nepaprastai šviesu, jei pats būčiau buvęs šviesesnis. Gavau Tavo laišką, Mažule mano, ir toks dėkingumas apėmė mane ir taip daug būčiau kalbėjęs Tau apie viską, bet vėl debesėliai, debesys, visas dangus apsiniaukė, na, ir tylėjau (LS 19).

Vilniaus lenkai balandžio pabaigoj pagaliau atidarė Tiškevičių rūmuose pirmąją savo parodą. Pasitaikė, kad, Kostui ją belankant, atsirado ir Pleirytė su savo broliu Karoliu. „Čiurlionis mažai tekalbėjo apie paveikslus ir jų vertę . . . Labiau domėjosi etiudais ir peizažais, mažiau portretais ir ‚nature mortais' . . . Iš lenkų parodos, rašo Pleirytė, nuėjom paskutinį kartą dar į savąją, nes ji šiandien uždaroma. Ten Čiurlionis susitiko su Zocha (Sofija, Y), o mudu su broliu nuėjom stačiai į jo paveikslų kambarį" (iš dienoraščio LS 20-21).

Uždarius lietuvių parodą, tą patį vakarą, balandžio 28, vyko Slovackio *Mindaugo* pastatymas lietuvių visuomenei. Aldonos rolę vaidino Sofija Kymantaitė. Spektaklis buvęs gerai paruoštas, bet po to pasirodė spaudoje pikta anoniminė recenzija, kaip spėjama, parašyta ar inspiruota O. Pleirytės. Ji pati į spektaklį neatėjo (tp 21-5).

„Jūros akių" mergaitė, pastebėjo Kostas, smelkiasi į muzikos pasaulį. Kitados, kai mokėsi Šiauliuose, motina jai samdė muzikos

mokytoją. Dabar ji norėjo atgaivinti užleistą pianiną. Kostas jai patarė pasilikti literatūros bare — daugiau eiti į poeziją ir pasaką. „Aš visai nesitikėjau, kad žmogus žmogui gali tiek duoti — tiek žadinti minčių ir jausmų, — prasitarė jinai F. Bortkevičienei. — Seniau rašinėjau eiles, bet per paskutiniuosius dvejus metus visai buvau užmetus — netikėjau į save toje šakoje — dabar prisikėlė mano poezija" (LS 29). Ji pradėjo rašyti ciklą *Jūra* ir vienam tų eilėraščių Kostas parašė muziką, o jo choras padainavo gegužės 2 d. *Žiburėlio* vakare. Gaila, kad toji Kosto kompozicija yra žuvusi.

Gegužės 4-tą O. Pleirytė-Puidienė įrašė savo dienoraščiuose, kad gavusi dovanų Čiurlionio paveikslą *Ilgesį*. Gavo ne ji viena. S. Gimbutaitei, atsidėkodamas už globą ir talką parodos ruošoje, dovanojo *Žaliąjį laivą*, o dar vienai poniai — turbūt labai norėjusiai įsigyti, bet nepajėgusiai — *Maldą*.[34] Pleirytė tiesiog triumfavo: „Čiurlionis padovanojo man savo *Ilgėjimos*, kuo dar labiau pabrėžė, kad aš jam artima, kas man yra be galo malonu" (tp 21).

O pagal Sofiją Kymantaitę, Pleirytė, „sutikus dailininką parodoje, ilgai jį laikiusi prieš tą paveikslą ir sakiusi, kad tas paveikslas esąs jos svajonė. Čiurlionis pabučiavęs jai ranką ir paprašęs tą paveikslą laikyti savo nuosavybe. Paskui, atėjęs pas mane, ir sako: ‚Nepyk, rodos, padariau kvailystę', — Ką gi aš galiu pykti, — atsakiau . . . paveikslai tavo. Bet aiškinu jam, kad prie jo palinkimo paveikslus dovanoti, neliks nieko *Tautos namams* . . . Tada Konstantinas man prižadėjo nieko šioje srityje nedaryti, su manim neapsvarstęs . . . Su tuo paveikslu Puidienei ne tai erzino mane, kad jai dovanota, — bet aš jaučiau, koks to viso pagrindas. Tuštybė. Juk tuo ji gyrėsi ir gyrėsi: ‚Čiurlionis man padovanojo' " (LS 22).

Gegužės 6-tą Čiurlionis, Sofija ir Rimša išsiruošė į Kauną atidaryti dailės parodos — vilniškės tęsinio. Parodą ėmėsi globoti kauniškė *Dainos* draugija.[35] Buvo ta proga numatytas vakaras-koncertas su Čiurlioniu pianistu ir K. Petrausku solistu, be to, *Aušros* 25 metų sukakties minėjimas su Sofijos Kymantaitės

paskaita. Sofija rašo:

— Kaune *Dainos* draugija kviečia mane skaityti paskaitos apie *Aušrą* . . . Važiuoju ir aš padėti Konstantinui tos parodos rengti. Važiuoja ir Petras Rimša — tas amžinas trukdytojas (tp 23).

Čiurlionis Kaune, „iš tolo į jį žiūrint"

Kaunas tuo laiku turėjo savotišką tridienį, kurį trumpai apibūdina A. Jakštas savo dienoraščiuose. Gegužės 7-tą buvo Žemaičių vysk. M. Paliulionio laidotuvės, kurių metu lietuvišką pamokslą sakė Vincas Jarulaitis, Rietavo dekanas bei Plungės klebonas — Sofijos Kymantaitės dėdė. Gegužės 8-tą įvyko *Aušros* 25 metų sukakties minėjimas, kur buvo trys kalbėtojai — skaitytojai, tarp jų ir Sofija Kymantaitė. Tą patį vakarą „miesto teatre vaidinta *Meisteris ir gizelis* — neblogai. (Kipras) Petrauskas dainavo. Čiurlionis skambino". (Pasirodė ir *Dainos* choras, diriguojamas muz. V. Nacevičiaus, Y). Gegužės 9 įvyko „parodos atidarymas. Kalbėjo Leonas lietuviškai, rusiškai ir lenkiškai. Prakalba buvo neilga, turinys neblogas, tik iškalba gana sunki". Apie Čiurlionį Jakštas tiek prasitarė:

— Nei skambinimas, nei paveikslai Čiurlionio man nepatiko. Patiko tik pats Čiurlionis, kaip rimtas žmogus: bent taip man rodės, iš tolo į jį žiūrint (Ms 1921, I kng. 51).

Paroda buvo atidaryta Adamčiko progimnazijos patalpose, Laisvės alėjos gale, priešais teatrą. Visą jos parengimą atliko Čiurlionis su atsivežtaisiais ir vietiniais talkininkais, o darbą baigė vos pusvalandį prieš atidarymą. Į atidarymo iškilmes buvo laukiamas Kauno gubernatorius ir naujasis vyskupijos valdytojas sufraganas G. Cirtautas.[36] Čiurlionis šiose iškilmėse nedalyvavo. Teisinosi esąs suplukęs nuo darbo ir purvinas, o iš tikrųjų neturėjo tinkamų drabužių rodytis viešumoje. Juo pasekė ir Sofija. Šiek tiek apsišvarinę, prie gatvės pompos nusiplovę rankas, jiedu pasuko į senamiestį ir „per tiltą į Aleksoto kalnus, puikiausiai

įsivaizdavę, kaip ten kauniškis *beau-mond'as* tancevoja apie gubernatorių" (LS 23).

Kauniškė paroda didesnių atgarsių spaudoje nebesusilaukė. Tik Kauno *Draugija* (N 20, 280-81) įdėjo Profano vertinimą. „Čiurlionis iš tiesų smarkiai talentingas dailininkas". Esą nuostabu, kaip „iš tuščių, sausų *Zodiako* ženklų mokėjo įskelti ir mintį, ir gyvenimą, ir grožybę . . . Prie gražiausių Čiurlionio veikalų reikia priskirti antrosios sonatos *(Saulės,* Y) finalą". Vis dėlto „pagal talento didybę" Profanas deda pirmon eilėn ne Čiurlionį, o Petrą Rimšą, išstačiusį *Artoją* ir *Lietuvos Mokyklą.*

Paroda tęsėsi tris savaites. Vilniškiai negalėjo taip ilgai laukti. Palikę parodos globą Kauno muziejininkui ir dailininkui Tadui Daugirdui, patys grįžo namo. Kostas skubėjo pasiruošti koncertams Vilniuje.

Gegužės 17-tą įvyko pirmasis *Dailės* draugijos vakaras. Programoje, be choro dainų, buvo du solistai: tenoras — Petrapilio konservatorijos studentas Kipras Petrauskas ir pianistas Čiurlionis. „Nepaprastas buvo vakaras didelių talentų pasirodymu. Abu visus pavergė. Kipro balso stiprumas, laisvumas aukštose gaidose, šilkinis piano švelnumas, na ir puiki išvaizda stačiai siutino besotę publiką . . . Čiurlionio skambinimas taip pat šiltai buvo sutiktas, ypatingai jo paties kompozicijos. Vaizdžiai kažkas tuomet išsitarė, esą rojalis po Čiurlionio pirštais ne skambėjo, bet giedote giedojo" (Rimša 179). Choras giedojo Kosto kantatą *De profundis.*

Gegužės 23 dieną buvo *Aušros* sukakčių minėjimas, kuriame Sofija Kymantaitė vėl skaitė paskaitą, o Čiurlionio vyrų choras dainavo. „Puikus Čiurlionio vyrų choras, rašė G. Petkevičaitė, skambėjo kaip kokio milžiniško susivienijimo pranašavimas . . . Kartok, Čiurlioni, be nustojimo tas dainas" (Vž 1908, N 115).

Čiurlionio koncertai, ypač pastarieji du, atkreipė ir lenkiškosios Vilniaus visuomenės dėmesį. Čiurlionis pakėlęs Vilniuje chorinį ir koncertų lygį ir čia esąs jo didelis nuopelnas (Kurjer Litewski 1908, N 115).

Su minėtais koncertais užsibaigė pavasarinis renginių sezonas. Čiurlionis, išsiplakęs ir pavargęs, išskubėjo į Druskininkus. Iš čia ketino tiesiai vykti į Kauną uždaryti parodos ir pargabenti paveikslų. Tas jo „bėginėjimas", matyt, nepatiko Sofijai, norėjusiai jį prilaikyti arčiau savęs. Jis parašė jai laišką.[37]

— Ryt važiuoju į Kauną — paskutinė diena parodos. Vėl pakavimas, išsiuntimas ir kiti tokie malonumai. Matau, kad Zosė pamiršo apie antrąsias mūsų medalių puses — ant kiekvieno jų parašyta „reikia", „turiu", „negalima", „nėra" ir t.t. Taigi „reikia" važiuoti pakuoti paveikslų — tiesa, Zosyte? Matai, nepyk, aš ten ilgai neužtruksiu (L 211; LS 36).

Paroda buvo uždaryta gegužės 29 dieną. Paveikslus nukabinti ir juos pakuoti, be kitų, talkino Tadas Daugirdas. Jis pasakojo Kostui, kaip jam sekėsi parodos priežiūra ir kokių buvę nuotykių. Kartą, turgaus dieną, atėjęs į parodą kaimietis su botagu ir pirmoj salėj užkliuvęs už Stabrausko didžiulių paveikslų, vaizduojančių dvi damas — vieną raudonu apsiaustu, antrąją juodu.

— Kas čia dabar? — klausia vyras.

— Portretai.

— Bet juk ne šventosios, tai kam tokie dideli.

Prie vieno peizažo su laukais ir avimis kaimietis burbtelėjo:

— Lauke gražiau, kam tokius dalykus piešti!

Daugirdas sunerimęs, kas bus, kai tą vyrą įves į Čiurlionio kambarį. O lankytojas, apžvelgęs pirmąją sieną, sustabdė pradedantį kalbėti aiškintoją:

— Nereikia — aš čia pats suprantu! Čia pasaka. Matai, lipa žmonės į kalną stebuklo ieškoti, mano, kad ten stovi ve šitokia karalaitė . . . Užlipo — ir matai, karalaitės nėra, tik sėdi mažas plikas vaikelis — nutvers pienės pūką ir verks.

Kostas buvo sujaudintas. Grįžęs į Vilnių pasakojo ne sykį ir ne vienam. Jis neklydęs, kad jo menas randa tiesų kelią į liaudies širdį, nes iš ten jis kilęs (plg L 324-25).

Vienas iš kauniškės parodos organizatorių buvo gyd. Rokas Šliūpas. Jis atvyko *Dainos* draugijos įgaliotas Vilniun susitarti dėl

parodos perkėlimo į Kauną. Apžiūrėjęs Čiurlionio paveikslus, pastebėjo, kaip žiūrovai nesusigaudo. Prašo Čiurlionį parašyti paaiškinimus, kuriuos reikėtų tuoj atspausdinti ir dalinti žiūrovams.

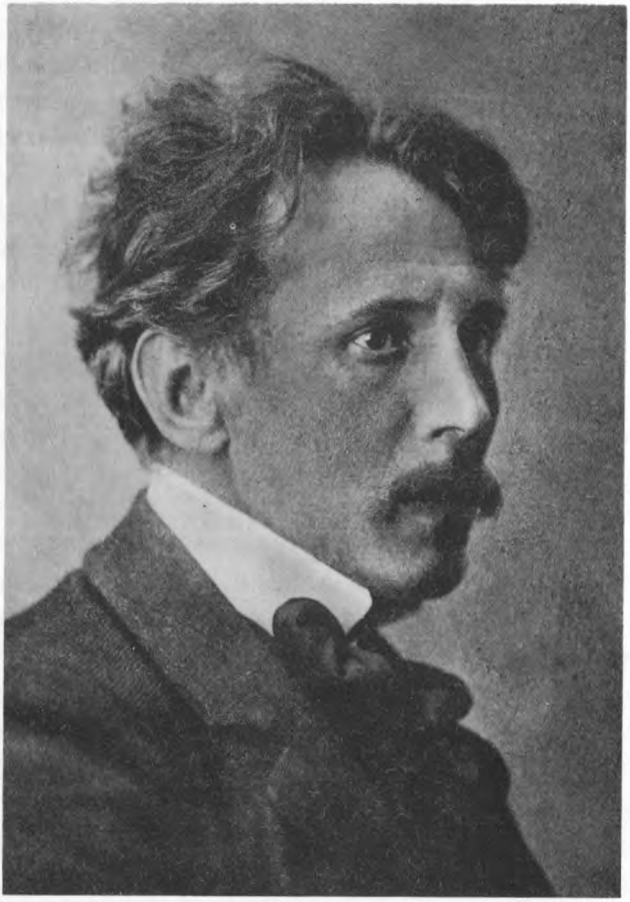
Čiurlionis iš pradžių nesutikęs, rašo Rimša. Jam gi rodėsi, kad to reikia tik pseudointeligentams ir snobams, sumiesčionėjusiems, atskilusiems nuo savo kamieno, nuo gyvojo šaltinio (tp 325). Bet toliau prašomas, tiesiog „įkalbėtas, ėmė rašyti. Rašė palengva ir ilgai . . . Ir taip paroda (vilniškė) ėjo į pabaigą, o Čiurlionis dar nebuvo baigęs rašyti . . . Buvo prirašęs visą ploną sąsiuvinį, ir nežinau, ar paaiškinimai buvo baigti, ar ne, kai jis man (Rimšai, Y) atiduodamas tą rankraštį, pasakė:

— Žinokis! Paroda greit bus uždaryta. Toliau neturiu laiko ir noro rašyti.

Rankraštį, atsimenu, perskaičiau. Buvo jis, rodos, daugiau įvadinio pobūdžio, nes Čiurlionis kalbėjo ne apie atskirus paveikslus, o aspkritai apie savąjį meną. Toliau Čiurlionio paaiškinimais nebuvo nei kam, nei kada domėtis ir juo labiau juos išspausdinti . . . Jeigu būtų buvę ryžtingai norima juos išspausdinti, tai Čiurlionis, žinoma, būtų juos užbaigęs. Aš aną rankraštį su savaisiais popiergaliais ir kai kuriais daiktais įdėjau į lagaminą ir palikau M. Putvinskaitės bute Pylimo gatvės antrame numeryje. Kai gana greit jo pasigedau, deja, nebepavyko surasti: namų darbininkė lagaminą perkėlusi į malkų sandėlį kieme, iš kur jis ir dingęs" (Rimša 182-83).

Druskininkuose gimsta naujos sonatos

Parvežęs iš Kauno eksponatus ir grąžinęs juos autoriams, Kostas skubėjo bėgti iš Vilniaus. Buvo baisiai pasiilgęs teptuko, ir vaizduotė jau kūrė naujus ciklus. Liko paskutinis vakaras — birželio 2. Sofija pasiūlė jį praleisti ant Gedimino kalno ir laukti aušros. Vilnius tuo metu esąs pasakiškas. Ten galutinai jie sutarė mainyti žiedus, o vasarą kartu praleisti Palangoje.

Čiurlionio fotografija 1908 metais, daryta „Šaltinio" savaitraščiui

Praaušus, nusileido nuo kalno, ir jis palydėjo ją iki namų. Pats skubėjo pakuoti savo *Lippenbergą* ir pasiųsti į Druskininkus. Popietyje traukinys turėjo vežti jį namo, o jinai panoro palydėti ligi Lentvario. Lydimas į stotį, prisiminė, kad Seinų *Šaltinis* prašė nuotraukos. Įpuolė pas pirmą pasitaikiusį fotografą, ir taip buvo įamžintas — pavargęs, nemigęs, išdraikytais plaukais. Ši nuotrauka prigijo — nustelbė visas kitas (LS 24-25).

Pasiekę Lentvarį, dar sugalvojo pasivažinėti Trakų ežere. Gavę vežiką, pasuko ten ir tris valandas irstėsi laiveliu. Jinai grįžo į Vilnių, o jisai pas tėvus. Namus pasiekė antrą valandą nakties. Pirmasis pasitiko šunelis, o duris atidarė Petriukas ir įteikė laišką „nuo Povilo". Pasirodo, rašo ne Povilas, o Sofija, sugalvojusi aplenkti jį laišku.

— Gali įsivaizduoti mano nustebimą . . ., — rašo kitos dienos vakarą. — Baisiai dėkingas už nepaprastą sumanymą, vertą Tavęs . . . Ką Tu galvoji dabar, ką jauti? . . . Atsimeni, kai drauge irklavome? Atsimeni? Ar tiesa, kad būsime drauge Palangoje? (L 212).

Pasidžiaugęs sava aplinka ir leidęs namiškiams juo pasidžiaugti, jis greit „persiorganizavo" ir pradėjo dirbti.

— Žinai, Zosele, tapau. Nuo ketvirtadienio tapau 8-10 valandų kasdien, — rašo birželio 9. — Nieko neišeina, bet tai nieko. Tapau sonatą — eskizuose jau visa apmesta (4 dalys), labai sunkiai eina, o norėčiau ją baigti kuo greičiausiai, nes jau antra pradeda man rodytis akyse. Atvešiu į Palangą — pamatysi. Kad Tu žinotum, kaip tatai malonu taip užsispyrus, pasiutusiai, taip užmiršus viską ir be nuovokos, be atsikvėpimo tapyti. Baisiai malonu. Viskas visur eina savo keliu: saulė šviečia, rugiai žydi, žmonės šnekasi, vaikščioja, o ten sau pievos, laukai, kalneliai, visur gėlės, paukščiai, visur vasara, gražu, o aš nieko — tik tapau (LS 27).

Betapydamas pradėjo galvoti, kaip važiuos į Palangą. Grafienė Vavelskienė kvietė pamokyti ją paišybos, o ji ten turi savo pensioną. Už pamokas kasdien 20 kapeikų valandai. Kambarėlis pensione 50 kapeikų parai — tai nebrangu. O kur kelionė ir maistas? Kišenėje tebuvo 25 rubliai. — „Maitinsiuos žuvimis, kurių iš anksto prisižvejosiu . . ., rinksiu ir pardavinėsiu gintarus . . . Bet į Palangą važiuosiu" (tp 28).

Birželio viduryje Sofija rašė F. Bortkevičienei, kad už dviejų savaičių būsianti Palangoje drauge su juo. Rašė jau iš Plungės, pasakiusi dėdei klebonui savo paslaptį, — jam pirmajam. Jis gi ją leido į mokslus, labai mylėjo ir didžiavosi. Jinai spėjo, kad dėdė

nebus palankus tokioms vedyboms, dėl to jaudinosi. Savo atsiminimuose (tp 30) taip rašo:

— Atsimenu, sėdžiu prie rytinės arbatos su dėde. Kąsnis man stovi gerklėje — pagaliau pranešu. Pasikalbėjimas trumpais sakiniais — dėdė sujaudintas, lyg įžeistas . . . Dėdė kamantinėja, aš atsakinėju. Taigi — yra baigęs dvi konservatorijas — kokius paveikslus tapo — visi jį gerbia . . . dėdė gali pasiklausti kun. Tumą . . .

— Iš ko jūs gyvensite? — klausia dėdė. — Kai nėra pinigų — meilė gadinasi . . .

Aš apkabinu dėdytę, bučiuoju, sakau:

— Pamatysi — pažinsi — pamilsi.

Dėdė pagaliau sutikęs su tokia „Dievo valia", tik jam vis kliuvo ta nelaimingoji materialinė pusė. Po to jinai išvažiavo pas tėvus į Kurklėnų ūkį. Motiną „įveikusi" daug lengviau — ji tokia gera. Žinoma, klausinėjo ir ji, bet tie klausimai nebuvę įžeidžiami.

— Kad jau toks mokytas, galėtų gal konservatorijos profesorium būti? Kaip antai Prielgauskas ponas Ignacas — plungiškis.

— Galėtų, bet nenori. Paveikslais daugiau gali uždirbti.

Tėvui buvę svarbu, ar jis „šlachetnas", turėjo galvoj — ar bajoriškos kilmės? Kadangi „šlachetnas" iš tikrųjų reiškia „garbingas", tai Sofija atsakė teigiamai ir išbučiavo tėvą.

Teta Morta, kuri šeimininkavo broliui klebonui, klausimą taip sprendusi:

— Ką čia dėdė gali raukytis, anokius jis čia tūkstančius už tave paklojo, kad galėtų žentą rinktis — aš jam taip ir pasakysiu.

Netrukus Sofija parašė Kostui, kaip jai sekėsi atskleisti įųdviejų paslaptį namiškiams. Jis, atsiliepęs birželio 21, prisipažino, kad buvę nelengva ir jam tai padaryti.

— Siela net juokėsi iš laimės, kaip visi džiaugsis, klausinės. Taip sau galvojau ir parvažiavau namo. Kažkaip keista man buvo, kad nepasakiau visko iš karto, atidėjau vėlesniam laikui, paskui kitai, trečiai dienai ir tada kaip tik pajutau, kad tai, ką turiu pasakyti, yra man baisiai brangu, ir baisu taip pat, kaip priims? Ką

pasakys? . . . Pagaliau po ilgų kančių pasirinkau gana netinkamą momentą ir pasakiau, o sakydamas savo balsą girdėjau tartum svetimo žmogaus. Ką gi? Labai gerai, labai širdingai priėmė, bet — bet . . . Štai čia kaip tik ir yra visas dalykas. Mūsų laimė yra išimtinai mūsų laimė, o mūsų artimiausieji pajus ir sutiks, ir bus taip pat laimingi, kai mus arčiau pažins. Tuo tarpu jiems tai yra „Dievo valia", „Apvaizdos surėdymas" ir panašūs liūdni dalykai (tp 32).

Kosto namiškiai priėmė šią žinią iš tikrųjų daug palankiau.

— Atsimenu, — rašo sesuo Jadvyga, — kad apie savo sužadėtinę ir ketinimą vesti pasipasakojo pirmiausia tėvams, o paskui iškilmingai paskelbė mums visiems. Buvo daug džiaugsmo ir triukšmo. Ypač džiaugėsi mama, kuri ne kartą susirūpinusi prikišdavo Kastukui, kad jau, girdi, Kristaus metai (33 m.) artinasi, o jis vis vienas ir vienas, negi senberniu liksiąs. Apstoję žiūrėjome sužavėti į fotografiją: tokia ji iš tikro graži, jauna, miela ir . . . kalba gerai lietuviškai (!). Tik vienas Petras pažiūrėjęs pasakė — akys šaltos — ir išėjo iš kambario. Oi, kiek jam įkandin pasipylė epitetų: ir sutrūnijęs filosofas, ir nedakepęs *Samsonas*, ir *Gaidys*, ir jau nebeatsimenu kas. Tik vienas Kastukas per daug turbūt buvo laimingas, kad galėtų ant ko nors pykti (Atsm 280).

Aišku, rašydamas Sofijai, Kostas prislopino savo namiškių entuziazmą, kad nebūtų didesnio kontrasto su tuo, ką jinai jam rašė. Bet šį kartą jam buvo svarbiau kas kita. Jis tebegyveno savo sonatomis ir dėl jų kankinosi.

— Dirbu daugiau kaip po 10 valandų. Bet argi tai darbas? Nežinau, kur dingsta laikas, viskas kažkur dingsta . . . Pabaigiau *Sonatą* (III-čią arba *Žalčio*, Y), nutapiau *Fugą*, o dabar tapau naują *Sonatą* (IV-tą, arba *Vasaros*, Y) . . . Man regis, jog tai negana gražu Tau, ir net ateidavo noras sunaikinti. Ar atsimeni, kai naikinai savo darbus? Tu „nieko gero". Ar atsimeni krosnį, pilną popieriaus skriaučių. Tavo ranka rašytų, Tu? Matai, dabar galėčiau puikiai atkeršyti, bet to nepadarysiu, nes nenoriu niekad savo gyvenime padaryti Zosei nė krislelio nemalonumo (tp 32-33).

Aną momentą ji tikrai prisiminė.

— Sykį rado jis mane prie besikūrenančios krosnies ir deginančią savo raštus. „Kad tu niekad nedrįstum daugiau taip daryti!" — pasakė net pabalęs. O aš bandžiau įrodinėti, kad tai nevykę bandymai, kad balasto laikyti nereikia. Nebežinau, ką aš ten kalbėjau, bet pagaliau turėjau prižadėti, kad nieko nebedeginsiu. Jis tvirtino, kad mintys, netikusios formos sužalotos, užtemdytos, gali būti vėliau perkurtos iš naujo, kad formos tobulumas įgyjamas dirbant, o dirbame, sulygindami vėlyvesnį darbą su ankstyvesniu. Maždaug taip dėstė žymiai už mane vyresnis ir didelio tobulumo mene pasiekęs, brangiausias man pasaulyje žmogus — tad prižadėjau (P 1966, N 3).

Intensyviai kūręs sonatas tris savaites, pasijuto išsisėmęs.

— Nuvargau labai, — rašo birželio 24-tą, — ir laiškai Tavo taip retai ateina. Taip norėtųsi žinoti apie kiekvieną Tavo valandėlę, kiekvieną mintį, kiekvieną žvilgsnį. Kur Tu, Zose? . . . Kiek buvo saulės mumyse ir virš mūsų, matau tik šiandien — tą liūdną pilką dieną . . . Žinai Zose, nuogąstaudamas galvoju, kaip aš ten pas jus (į Plungę, Y) atvažiuosiu, juk aš beveik visai neturiu drabužių. Atrodau kaip paskutinis driskius — tai, žinoma, menkniekis, bet liūdina mane, ir žiauriai pykstu ant savęs už savo aplaidumą. Et, kaip nors susitvarkys. Svarbiausia tai, kad po kokių 10 dienų pamatysiu Šviesąją savo, ar ne tiesa, Zose? . . . O tapyba — žinai dėl tos tapybos į nevilį įpuoliau. Visą dieną šiandien tapiau ir vakare sunaikinau, o tai retai man pasitaiko. Nieko neišeina, o tai, kas jau yra, kabo ant sienos kaip sąžinės priekaištas ir šnabžda man visomis savo spalvomis apie negabumą, apie storaodiškumą ir kitus liūdnus dalykus. Zose, gal aš tau to nerodysiu? Nepyksti? (LS 33-34).

Kas pažino Čiurlionį, suprato ką reiškia jo *nepyksti?* Sofija pradžioj to nežinojo.

— . . . Iš pradžių man atrodė keista ir net erzino tas jo dažnas sakymas: „Nepykite — nepyk". Tuoj imdavau aiškinti, kad aš nepykstu. — Tada jis ir sako: „Tas *Nepyk* — tai yra tik

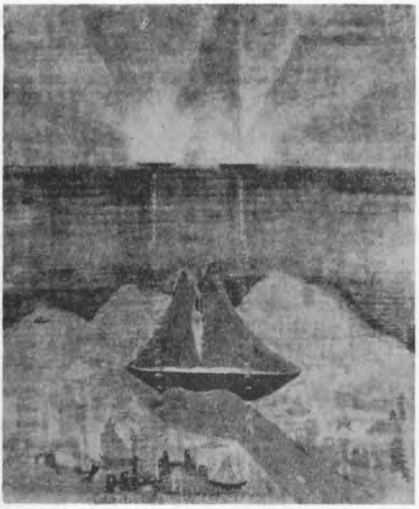
priminimas, kad niekados nereikia pykti — kad žmonių santykiuose visų pirma neturi būti pykčio. Aš dažnai be jokio reikalo sakau *nepyk*, taigi tu nepyk, kad sakau *nepyk* (tp 22).

Pagaliau Kostas išsiruošė kelionėn į Palangą. Buvo sekmadienis — petrinės. Skubėjo į Lentvario stotį ir pavėlavo į rytinį traukinį. Laukė visą dieną, o vakare parašė jai atviruką, užbaigdamas „nepyk". O buvo pikta dėl praleistos dienos. Dar labiau pikta, kai nuvykę Palangon, įsikūrę netoli vienas antro, lakstė kasdien ant tilto (taip buvo sutarta) ir susitiko tik antrą ar trečią dieną (tp 36-37).

Kūrybingos atostogos Palangoj ir Plungėj

Kostas atvyko Palangon ne žvejoti, ne laivais plaukioti. „Sakėsi be galo pasiilgęs savo darbo, ir toks minčių antplūdis, toks troškimas — tapyti . . . tapyti", — rašo Sofija (tp 37). Ir jis nustatė griežtą dienotvarkę sau ir jai. Kėlėsi anksti, ėjo į jūrą, maudėsi ir stebėjo jūrą ankstyvą rytmetį. Jau 9 valandą buvo jos kambarėlyje, Bugailių namų salkutėje, kur ji laukė paruošusi pusryčius. Po valandos palydėdavo ją į pajūrį maudytis, o pats skubėdavo prie darbo. Jo darbo kambarėlis buvo salkutė netoli parko. Grįžusi iš jūros, jinai porą valandų turėjo rašyti. Apie 3-4 valandą, kartais ir po 4-rių, būdavo pietūs jos kambarėlyje. Po to abiejų pasivaikščiojimas ir atsisveikinimas su saulėlydžiais pajūryje.

Šeštadieniais jiedu rodydavo vienas antram, ką buvo padarę. „Aš ėjau žiūrėti paveikslų . . . ir sakyti savo nuomonės, o paskui pas mane skaičiau, ką parašiusi. Mano parašyta nedaug. Tai tilpusi vėliau pirmajame ‚Bare' *Jūra*. Konstantinas gi nutapė tada *Pavasario sonatą, Jūros sonatą, Preliudą* ir *Fugą*" (tp). Sofija čia bus apsirikusi: *Pavasario* sonata buvo sukurta anksčiau ir eksponuota II dailės parodoje. Palangoj, pasak V. Landsbergio, jis kūrė (baigė, Y) *Vasaros sonatą* ir gal naujai perkūrė *Pavasario sonatos* scherzo (tp 37, išn 3), o iš tikrųjų — daugiausia dirbo prie *Jūros sonatos*.

Jūros sonata, andante, 1908—1909

Jūros sonata, finale, 1908

Pasivaikščiojimo metu jiedu svajojo apie kūrybinį savo darbą. Pirmiausia jiedu rašysią lietuvišką operą, kaip buvo sutarę, — jis dėl to ją vadindavo Jūrate, o jinai jį — Kąstyčiu. Paskui jis tapys dekoracijas Stanislavskio teatrui Maskvoje, o Romoje tapys *al fresco* — tapys muziką. Pasivaikščiojimo metu Kostas stebėjęs kiekvieną šakelę, gerte gėręs gėlių spalvas, „ką jau sakyti apie debesis".

Kartą jiedu sėdėjo ant aukštos kalvos netoli Naglio. Dangus buvo nurausvintas saulės, — ir štai laivai su išpūstom burėm slenka, slenka išdidžiai.

— Žiūrėk, tavo paveikslai, — parodė jinai.

Jis pašoko, žvalgėsi visai apsvaigęs ir akimis gerte gėrė tą dangaus stebuklą.

Kai jiedu vakarais ateidavo ant tilto stebėti saulėlydžių, kiti vasarotojai (daugiausia jų buvo iš Varšuvos) skubėdavo į savo vilas.

— Barbarai! — erzinosi jis. — Saulė leidžiasi — kasdien

nesulyginami paveikslai debesyse, kasdien kitokia jūra, o jie lekia ryti . . .

— Tegu, — ramino jį Sofija. — Mes paliekame — saulė mums leidžiasi (tp 38).

Kostas, tapydamas *Jūros* sonatą, žvalgė ne tik jūros paviršų, bangas, saulės atspindžius, bet, pasirodo, tyrinėjo ir jos dugną. „Besimaudydamas nuplaukdavo tolyn į jūrą" ir nardydavo, o paskui pasakodavo Sofijai „apie tą nuostabų pasaulį, kurį jis matęs po vandeniu, apie tuos kylančius vandens burbulėlius, dieną švytintį smėlio dugną". Sofija baiminosi ir prašė, kad nenardytų. Tai pasakojo ji vėliau savo dukrai Danutei (P 1966, N 3, 151).

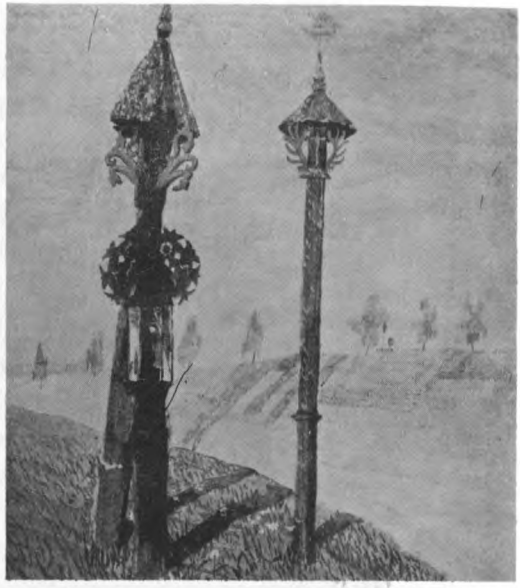
Jiedu išbuvo Palangoje visą mėnesį. Rugpjūčio pirmom dienom dėdė atsiuntė arklius, ir jie išvyko į Plungę.

— Labai keista, — rašo jinai, — kad visai užsitrynė mano vaizduotėje pats atvažiavimas į Plungę . . . Žinau tik, kad maniškiams Konstantinas užimponavo, nors laikėsi ir atrodė labai kukliai (LS 39-40).

Geriau prisimena muz. Juozas Žilevičius, tada jaunas — septyniolikmetis Plungės vargoninkas (Drg 1965.XII.24). Jis rašo, kad klebonas užleidęs Čiurlioniui didelį svečių kambarį, o šis išsidėstęs atsivežtus savo paveikslus ir pradėjęs tapyti naujus.

— Daugiausia jis sukinėjosi prie paveikslo *Rex*. Kai kurdavo, pietauti neidavo, tik Sofija, tyliai įėjusi kambarin su valgiu, palikdavo jo „atelje" ant staliuko. Pas dekaną lankydavosi daug svečių, bet į Čiurlionio kūrybos kambarį jų nevesdavo. Bet kai kurią dieną jis atsipalaiduodavo nuo darbo, pats pakviesdavo svečius pasižiūrėti jo paveikslų.

— Laisvais vakarais, po vakarienės, eidavome į svečių kambarį, kur Čiurlionis skambindavo 2-3 valandas. Skambindavo Beethovenį, Bachą, Chopiną ir labai nuotaikingą savo preliudą, vaizduojantį varpus, skambančius vakarinei maldai . . . Ypatingai džiaugdavosi improvizuodamas liaudies melodijų įvairius išvystymus. Variacijas *Bėkit bareliai* buvo galvojęs išvystyti į didelius ir sudėtingus kūrinius, juos bendrai apjungdamas (tp).

Žemaičių kryžiai

Prie stalo, valgant, be klebono, buvę du vikarai — Stasiulionis ir Kuprevičius, Sofija ir jis — vargoninkas Žilevičius.

— Visi jam duodavo prie stalo pirmenybę kalboje, išskyrus dekaną, kuris su juo daugiausia ir kalbėdavo . . . Čiurlionis kalbėdavo apie savo keliones po Europą, Kaukazą ir t.t. Labai ryškiai ir su humoro priemaiša mokėdavo nepaprastai vaizdžiai tas keliones papasakoti, rodos būtum drauge su juo ten keliavęs (tp).

Vakarop Čiurlionis dažnai išeidavęs su sužadėtine pavaikščioti Kartenos — Kretingos keliu, kur miesto pakrašty, prie kelio, buvo senos parapijos kapinės. Jis padaręs tų kapinių keletą škicinių apmatų. Kartais vienas arba su Žilevičium eidavęs į Oginskių parką. „Tada lyg paskęsdavo praeitin. Rodydavo vietas, kur, kada ir ką grojo" (tp).

Su Žilevičium kalbėdavęs apie kompoziciją, nes pastebėjo, kad jaunas vargoninkas bando pats kurti ir vargonais graibstosi Bacho melodijų. Kokį bendrą įspūdį tada darė Čiurlionis būsimam muzikui?

— Pirmas įspūdis gana savotiškas: ilgi, kiek garbanoti plaukai, vis užkrintą ant akių, po kaklu didelė šilkinė „kukarda", didelė, gerokai kreiva nosis, savotiškai žvilgančios akys, veide nuolat maloni šypsena. Kalbėjo ramiai, su humoro priemaiša, dažnai komplikuotesnėms mintims reikšti griebdavosi lenkiškų sakinių. Šiaip kalbėjomės visada lietuviškai (Žilevičius, tp).

„Plungėje viešėti laiko nebuvo, — rašo Sofija, — reikėjo man apsilankyti Druskininkuose ir jam į tą Petrapilį, kur tiek vilčių krovėm" (LS 40). „Būsiu Plungėje iki 26.VIII", buvo rašiusi F. Bortkevičienei (tp 39). Ilgiau negalėjo būti ir Kostas, nes rugpjūčio 27-tą turėjo dalyvauti metiniame *Dailės* draugijos susirinkime Vilniuje (Rimša 180). Iš Plungės jie išvažiavo arkliais į Mažeikius, o iš čia sėdo į traukinį, ir ta kelionė ligi Vilniaus liko jiems atmintina (LS 49).

Dailės draugija per vienerius metus iš 6 narių išaugo į 65. Įstojo nariais užsieny gyvenančių lietuvių. Pagerėjo ir iždo ištekliai. Draugiją išgarsino dvi parodos, kitus sudomino ir Tautos namų projektas. Tai buvo didele dalimi Čiurlionio nuopelnas. Jis nūnai pradėjo susirinkimą, kuris, deja, buvo negausus — 13 narių ir 10 svečių. Padarė pranešimą ir paprašė G. Petkevičaitę toliau vadovauti posėdžiams. Susirinkimas buvęs „turiningas ir praėjo šiltai. Tą šilumą jam kaip tik suteikė Čiurlionis ir Gabrielė Petkevičaitė". Pastaroji patarusi pasidalinti darbu: Čiurlionis tegu daugiau rūpinasi muzika, o Rimša vaizdiniu menu. Mat svarstyta praplėsti draugijos veiklą į kitas menų sritis — įstatai šitai leido. Kažkas pasiūlė, ar nereikėtų lietuvių dailės parodą rengti ir už Lietuvos ribų, bet Čiurlionis buvęs priešingas: esą dar per anksti, ir su juo sutikę visi kiti (Rimša 180). Valdyba buvo palikta beveik ta pati, taigi ir Čiurlionis vicepirmininko pareigoms. Jisai, Rimša, ir Žmuidzinavičius — draugijos kūrėjai buvo išrinkti garbės nariais, o priedu dar du — varšuviškis K. Stabrauskas ir kauniškis Tadas Daugirdas už nuopelnus rengiant parodą Kaune (Ž Pg 137).

Valdybininkai žinojo, kad Čiurlionis kelia sparnus išskristi iš

Vilniaus. „Čiurlionio pasiryžimas persikelti į Peterburgą dailės draugijai ir apskritai visam kultūriniam Vilniaus gyvenimui buvo labai skaudus", rašo Rimša (o.c. 185). „Liūdna, labai liūdna, — atsiliepė iš Amerikos ir Žmuidzinavičius, — kad mūsų taip mažai tegali gyventi ir dirbti Vilniuje. Jeigu draugas Čiurlionis irgi išvažiuos iš Vilniaus arba smarkiai užsiims muzikos dalykais, tai mūsų plastiškoji dailė liks tikra našlaitė" (tp).

Pražvalgos Petrapilyje ir Druskininkuose

Kostui supuolė du dalykai — pristatyti sužadėtinę tėvams Druskininkuose ir vykti į Petrapilį. Tuo tarpu brolis Stasys, baigęs realinę mokyklą, norėjo stoti į Politechnikos institutą Petrapilyje ir turėjo laikyti egzaminus. Atrodė bus geriau, kad ir Kostas vyks kartu ir patyrinės galimybes surengti ten savo parodą. Su Sofija buvo sutarta, kad po vedybų jie kelsis į Petrapilį, ir ji pritarė, kad važiuotų dabar tenai, o paskui abu į Druskininkus.

Kostas greit susiruošė — paėmė su savim 50 paveikslų, įsidėjo rekomendacinį dail. Leono Antokolskio laišką, rašytą rugpjūčio 26-tą, adresuotą M. Dobužinskiui:

— . . . Tas, kas atvyks pas Jus su šiuo laišku — mano didelis bičiulis Mikalojus Čiurlionis, dailininkas, lietuvis . . . Pastaraisiais metais jis daug tapo paveikslų — labai savotiškų ir gražių. Tapyboje, kaip ir muzikoje, jis didelis novatorius. Jo kūriniai (paveikslai, tiksliau — paveikslų ciklai) sukelia stiprų įspūdį, bent man. Aš juo labai džiaugiuosi, nežinau, kaip Jums patiks . . . Aš pats jam patariau vykti į Peterburgą . . . Jis Peterburge nieko nepažįsta . . . (Š 1973, N 12, 20).

Kosto įspūdis, pasiekus Petrapilį, buvo niūrus. „Granitinis miestas, virš kurio ir dangus atrodo granito. Migla prisigėrus prakeiksmų ir degtinės tvaiko. Veidai daugiausia nuoširdūs, akys vaikiškos, o vargo kiek čia, Dieve mieliausias" (LS 42).

Pradėjo tyrinėti parodos galimybes, bėgiojo nuo Ainošiaus pas

Kaipošių ir negalėjo rasti, kas reikia. „Viskas eina kuo blogiausiai . . . Aueris (toks ponas, kuris rengia rudens parodą) išvažiavo į Maskvą, kada grįš — nežinia; Kulbinas, proteguojąs naujas meno sroves, dar negrįžo iš atostogų, — kolega Somovas labai buvo sutrikęs ir tvirtino nieko nežinąs ir kad jam labai nemalonu, ir kad ir t.t. — o iš veido matėsi, kad nori kuo greičiausiai manęs atsikratyti" (tp 41-42).

Tai pajutęs, jis nebeužėjo nė pas Dobužinskį. Pasiuntė brolį Stasį perduoti Atokolskio laišką ir pranešti, kad nebeturįs laiko užeiti. Dobužinskis, žinoma, visa tai palaikė Čiurlionio kuklumu bei nedrąsa, nes buvęs įspėtas, kad toks esąs. Štai jo versija:

— Ir kai iš A. Žmuidzinavičiaus laiško sužinojau (spėjama maišąs su kuo kitu, nes Žmuidzinavičius tuo metu buvo Amerikoj, LS 43), kad Čiurlionis rengiasi atvykti į Petrapilį, aš ir tie, kurie jau buvo girdėję apie Čiurlionį, susidomėję laukėme, kad galėtume su juo susipažinti. A. Žmuidzinavičius įspėjo, kad Čiurlionis labai kuklus, nedrąsus. Ir iš tikrųjų, atvažiavęs į Petrapilį, jis nedrįso užeiti nei pas mane, nei pas K. Somovą, kuriam A. Žmuidzinavičius irgi rašė, o kažin kodėl pirma pasiuntė pas mus savo brolį, dar kuklesnį už save patį (MKČ 1938, 93).

Kostas nebelaukė grįžtančių P. Auerio ir N. Kulbino. „Nusivaręs kaip nedievo sutvėrimas", grįžo į Vilnių ir plačiau papasakojo Sofijai, ką buvo trumpai rašęs laiške.

Pagal tradiciją turėjo kas nors atlikti pražvalgas Kastyčio „dvare". Buvo siūlyta jos mamai, bet ši nenorėjo ar negalėjo. Kosto šeima jau laukė, nes buvo pranešęs iš Palangos, kad atvažiuosią abu, tik nepranešė tiksliai laiko.

Tėvai buvo susirūpinę, kur juos priglaus, nes vasarotojai dar buvo užėmę gerąjį namuką prie gatvės, o šeimos name tiesiog nebuvo vietos. Kostui tebesant Palangoj, grįžo iš Amerikos brolio Povilo žmona su trim mažais vaikais ir apsistojo pas seserį. Čiurlioniams visai nesirodė. Tai sujaudino tėvus, ir šie svarstė, ką daryti. „Po trumpo šeimos pasitarimo buvo nuspręsta parsigabenti visą šeimynėlę pas save" (Atsm 284). Ėjo pati motina, lydima

sūnaus Stasio, ir prikalbėjo persikelti. Marčiai su vaikais buvo užleistas didysis šeimos kambarys, o visi kiti „susispaudė" mažajame kambary ir virtuvėj.

Vasarotojai dėl pablogėjusio oro greičiau išsivažinėjo, ir tėvai skubėjo parengti namuką Kostui ir jo sužadėtinei. Išvalė, sutvarkė, papuošė, ir kai marti pamatė, panoro pati ten keltis. Girdi, norinti savarankiškai gyventi ir savo ūkį pati vesti. Tėvai nesutiko, nes skola buvo dar neišmokėta. Ji grasino išsikraustysianti iš Čiurlionių visai.

Tokie buvę maži debesėliai, kuriuos išsklaidė Kosto ir Sofijos atvažiavimas. „Atsimenu, — rašo Jadvyga, — kaip motinos pavedimu kiekvieną pavakarę budėdavome prie vartelių, įtempę akis ir ausis, ar nepasirodys, ar nesudardės vežimo ratai.

— Ir štai vieną pavakarę sudardėjo. Ir kas, kas vežė mūsų laukiamus svečius? . . . Tas pats senas žilas Jankelis su tuo savo senu kuinu ir apšepusia brezentine būda . . . Kastukas pasirinko Jankelį, o šis labai išdidžiai šį kartą laikėsi ir, tėvui priartėjus, reikšmingai mirktelėjo ir galva linktelėjo į būdos pusę, atseit, „marčią parvežiau" (tp 285).

Pirmiausia iššoko Kostas, o kai mama, sunerimusi, paklausė „O kur Zosė", ši iš būdos atsiliepė: „Aš čia". Buvę daug triukšmo, kaip paprastai, ir daug džiaugsmo. Kostas susižavėjo Povilo vaikučiais, — kilnojo juos ir, pasisodinęs ant pečių, bėgiojo. Abi mergytės — Roželė ir Gražytė kalbėjo tik lietuviškai, o mažasis Poviliukas — devynių mėnesių buvo dar „nebylys". Kostas džiūgavo, kad Povilas ir šiuo atveju mus pralenkęs.

— Puikus vyras tas Gandras ilgakojis! Kodėl jo neparsivežei? — klausė brolienę, ir ši buvo labai patenkinta.

Nuo to momento ji sušvelnėjo ir nekalbėjo apie savo išsikraustymą.[38]

Kosto būsimoji namiškiams atrodė „graži, svajingai švelni, balsas jos lygus, elgiasi paprastai, su visais maloni, taip puikiai kalba lietuviškai . . . Aš iškart ją įsimylėjau, — rašo Jadvyga, — pasakiau jai į ausį, kad norėčiau tokią dukterį turėti, kaip ji. Ji

tuojau pakartojo Kostui, o jis — visiems, ir buvo daug juoko. Ypač ji buvo graži, kai apsivilkdavo tautiškais rūbais . . . Tikra Palangos Birutė, apie kurią ji mums visą eilėraštį pasakė. Ji nebuvo panaši nei į vieną Druskininkų panelę . . ., kurios labai šnekios ir triukšmingos lenkės. Ji buvo lietuvaitė" (tp 285-86).

Kokį įspūdį darė Kosto šeima jai? Motina atrodžiusi labai suvargus, visa žila, bet „kažkas labai mielo — o kartu ir kažkas tragiško akyse", ir kalba labai švelniai. Tėvas — linksmas, liesas, kiek frivoliškas senukas. Juzė, jau bene 25 metų mergina, malonios išvaizdos brunetė. Du jauni berniokai — Petras 19 ir Jonas 17: pirmasis negražus, aukštas, pakrypusiu pečiu, užsidaręs savyje, niūrus; antrasis — liesas, ištysęs, labai malonios povyzos, tamsiom žibančiom akim su žavinga šypsena. Ir dvi jaunesnės mergaitės — Valė 14, Jadzė 9 metų: pirmoji stambi, tvirta, antroji — mažytė, smulkutė, panaši į Konstantiną, labai reikšmingu veiduku ir šviesiom akim (LS 40).

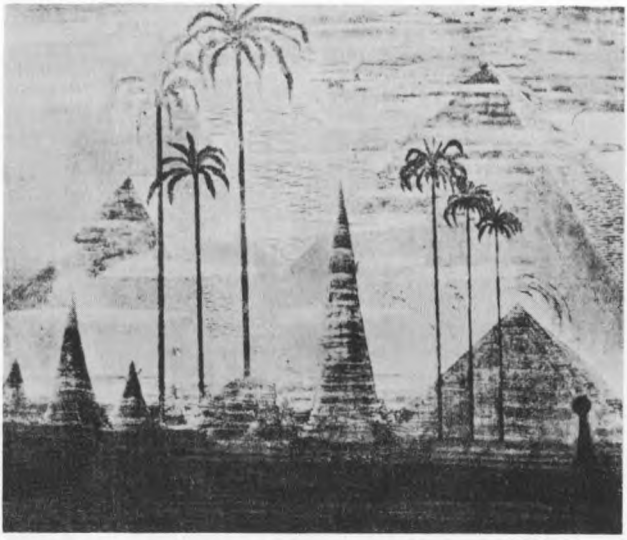
Šviesiausios akelės buvo tų mažųjų trijų vaikučių, kuriais visi, o ypač Kostas, negalėjo atsidžiaugti. Vieną vakarą (rugsėjo 7) sėdo rašyti tų mažylių tėvui į New Yorką, kur jis, išleidęs žmoną ir vaikus, pradėjo architektūros studijas Columbijos universitete.

— Mano vienintelis Povilėli, matai, sėdžiu dabar sau su Zose, — vakaras, visi eina gulti, o mes čia, — ir rašau Tau laišką. Tavo mažyliai jau seniai miega . . . Neįsivaizduoji, Broleli, kaip mes jais žavimės ir kaip mums su jais gera, ir jiems su mumis. O Tavo žmona Rožė tokia gera, rimta ir taip išgražėjo, atrodo, lyg nuo pat gimimo būtų buvus mūsų, o aš stebiuosi ir gailiuosi, kad anksčiau to nemačiau. Nepyksti ant manęs, Broli, ką?

— O Tu žinai, kas toji Zosė? Turbūt atspėji, — Ji mano žmona — sužadėtinė, — Toji, apie kurią tiek laiko svajojau ir kurios savo kelyje ieškojau, o sutikdavau tiktai menką panašybę, nusivylimą, apgaulę. Dabar man taip gera širdyje, jog labai norėčiau visą pasaulį apglėbti, priglausti, sušildyti ir paguosti (L 214).

Prie šio laiško pridėjo savo prierašą ir Sofija:

— Be galo čia gerai, gaila, kad Povilėlio nėra, norėjau pažinti.

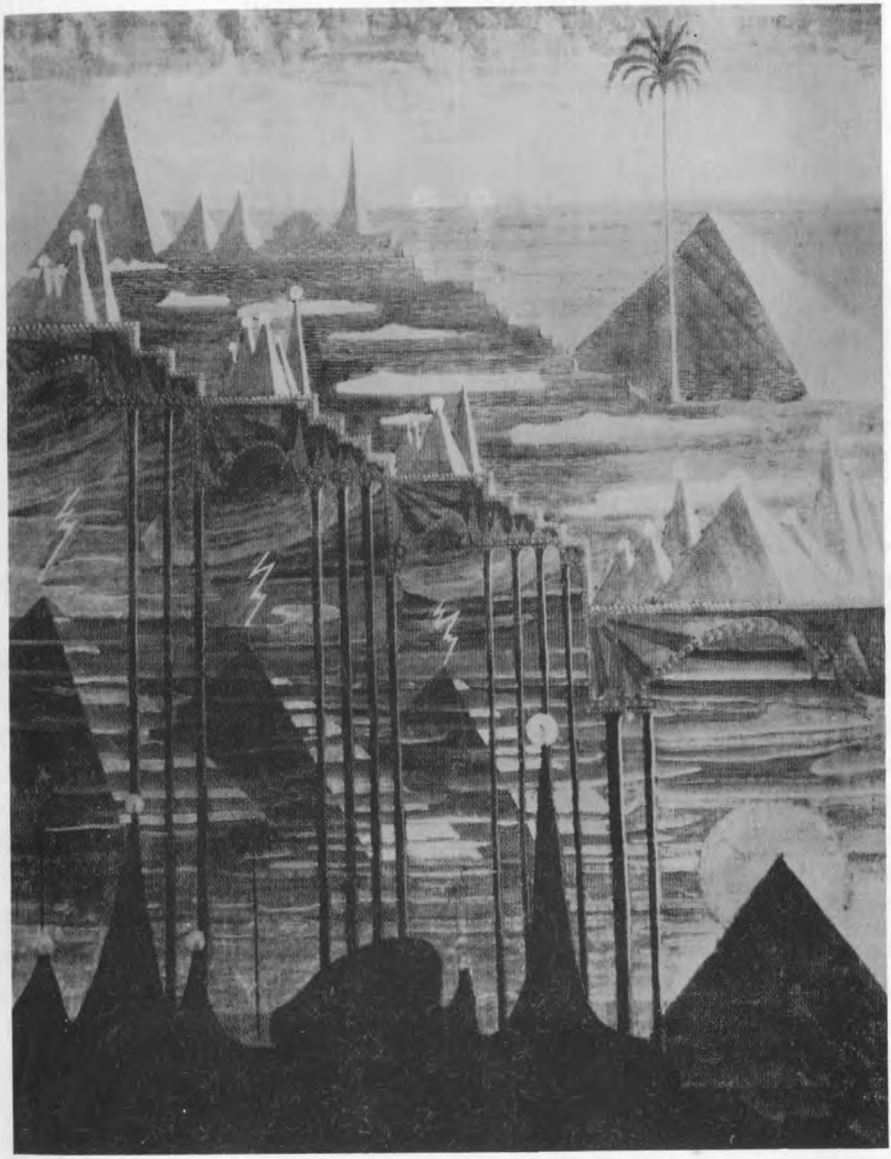
Piramidžių sonata, andante, 1908—1909

Žinoma, ateis tas geras laikas — tuo tarpu širdingą pasveikinimą priimk nuo brolienės — nors jungtuvės mūsų bus po Kalėdų, bet tai vis tiek — aš jau Jūsų Zosė (LS 43-44).

Druskininkai Sofijai buvo ne tik pražvalgos, bet atostogų tęsinys, tik truputį skirtingas. Kostas vesdavo ją pasivaikščioti — rodė gražiąsias Druskininkų apylinkes. Eidavo vieni du, nepaimdavo nė Jadvygutės. Privilegiją turėjo tik vienas Lamoriukas ir jis tuo naudojosi kiekvieną sykį. Jiedu darė daug nuotraukų, nes Kostas turėjo foto aparatą. Paskui abu su Zose ryškino, džiovino, karpė nuotraukas ir klijavo į albumus.

„Iš Palangos brolis buvo atsivežęs storą gaidų knygą, į kurią buvo įrašyta keletas Palangoje sukurtų kūrinėlių fortepijonui. Jis dažnai juos skambindavo, ir jie man labai patiko, — rašo Jadvyga, — net slapta nuo jo išmokau patį pirmąjį" (op. 30, Nr. 1). Tik jinai bus apsirikusi, kad „tą mėnesį brolis mažai tapė" (tp 286). Aišku, mažiau nei birželio mėnesį . . .

Birželyje jis labai daug dirbo prie dviejų sonatų — trečiosios ir ketvirtosios *(Žalčio* ir *Vasaros).* Pastarąją užbaigė Palangoje ir pradėjo penktąją — *Jūros sonatą.* Dabar, grįžęs į Druskininkus, ėmėsi šeštosios — egzotiškosios *Piramidžių sonatos.* Tematinis

Piramidžių sonata, allegro, 1908—1909

pasirinkimas gerokai išsiskyrė iš kitų jo sonatų, ir čia gal turėjo kokį ryšį su Povilo šeimos grįžimu — sunku pasakyti.

— Be Tavęs į Afriką nevažiuosiu, buvo rašęs broliui tų metų sausio 30 (L 207).

Jiedu vis „važinėjo", keliavo po pasaulį ir niekad neaplenkė Afrikos. Praradęs „keliauninką" brolį (dėl jo vedybų), dabar susirado draugę, ir Kostui vėl atgimė egzotika. Savo Zosę jis ėmė vadinti „nežinomų kraštų, neliestų girių, laimės salų Karaliene".

— Atsimeni, kaip ilsėjomės Oazėje, kokoso palmių pavėsyje. Telkėsi baisi audra, kilo siaubingai sunkus debesis ir pusę dykumos uždengė savo šešėliu, tartum gedulu. Mes buvome ramūs — Tu šypsojais, o didelis liūtas ir liūtė nuolankiai laižė Tavo pėdas. Atsimenu net Tavo žodžius:

— Žinai, kodėl nebijome? — sakei, — nes mes, nors ir numirtume, suvargus mūsų kūnui, — susitiksime kituose kraštuose, ir taip visada Tu ir Aš, nes esame Amžinybė ir Begalybė.

— Atsimeni? Tai buvo labai seniai . . .

Tas pokalbis arba fantazija (LS 81) negalėjo būti audžiama labai seniai. Pasidarė „seniai", kai Kostas antrukart išvyko į Petrapilį ir išbuvo be Sofijos beveik du mėnesius, kurie jam ir virto „amžinybe". Iš ten kitu laišku jis primena jai „sonatą, kurią pradėjome tapyti Druskininkuose" (tp 97) ir tai buvo ta egzotiškoji, tarp kitko, su žaibais, trankančiais piramidžių viršūnes.

Piešiant šią sonatą, telkėsi audrelė Druskininkuose ir ji lietė visus, o ypač brolį „afrikietį". Kostas jam rašė rugsėjo 26-tą:

— Poviliuk auksinis, baisiai sunku rašyti apie tai, kas liūdna, bet kitos išeities nematau. Mama ir mes visi labai sielojamės, kad Rožė mumis kažkuo nepatenkinta, — matyti, jai pas mus labai bloga, nors visi jai geri ir nuoširdūs, kaip tikrai seseriai ar dukrai . . . Rožė pas mus nebenori ir negali gyventi . . . Manau, kad kokie nors atkalbinėjimai nieko nepadės — geriausiai būtų, kad palaikytum jos pusę ir patartum (bet geru, širdingu būdu) apsigyventi kur nors kitur . . ., o už pinigus, kuriuos siuntinėji

Rožei, manau, kad galės visur pragyventi . . . Atsimink, kad čia nei Rožė, nei mes nesame kalti, — tiesiog neprisitaikome . . . Nepyk, Povilėli (L 215-16).

Praneša, kad Stasys vakar išvažiavęs į Varšuvą laikyti egzaminų į Politechniką — Petrapilio egzaminai jam nepavykę. Petrelis ruošiasi į Vilnių, ieškos kokio nors darbo arba pamokų. „Aš po devyniolikos dienų važiuosiu į Petrapilį to paties, ko ir Petrelis, be to, noriu būtinai surengti savo parodą" (tp 216).

Brėstančios audros finalas buvo toks. „Rožė, dar Kostui esant, išsikraustė iš mūsų, o mums buvo labai liūdna skirtis su vaikučiais" (Atsm 287). Nepraėjo devyniolika dienų, kai pakėlė sparnus ir Kostas su Sofija. Sukrovė Jankeliui savo „turtą" ir paleido jį stumtis priekin, o visi namiškiai lydėjo juos pėsčius „iki malūno". Ten išsiskyrė, žadėdami vieni kitiems rašyti laiškus ir pasimatyti Kalėdoms. Su Kostu ir Sofija išvyko į Vilnių ir Petrelis.

— Šiandien sugrįžo Čiurlionis iš Druskininkų, — rašė spalio 10-tą M. Putvinskaitė į Varšuvą Rimšai, — bet rytoj vėl išvažiuoja Petrapilin, kur žada ir apsigyventi tuoj. Sako, jei reikės, tai atvažiuos padėti parodos rengti ir t.t. — Gaila, kad nebus Vilniuje (Rimša, 185).

KETVIRTAS SKYRIUS

JŪRATĖ — JO NEBAIGTOJI OPERA

Vakar apie penkias valandas kūriau Jūratę . . . *Skendau jūros gelmėse ir vaikštinėjau prie pat gintaro rūmų . . . Tik gaila, kad beveik nieko neužrašiau iš to, kas improvizavosi . . .*
M. K. Čiurlionis

Kostas nebelaukė rytdienos — išvyko į Petrapilį tą pačią dieną, kurią atsisveikino Druskininkus. Į stotį palydėjo Sofija ir brolis Petras. Buvo vėlus vakaras ir drėgnas. Visi trys stovėjo perone ir laukė paskutinio skambučio. — Pagaliau . . .

— Jis bučiuoja man rankas, aš bučiuoju jo galvą — įšoka į traukinį — garvežio švilpukas — traukinys pajuda — tarpduryje stovi Konstantinas, vėjas blaško jo vešlius banguojančius plaukus. Nėra žodžių, tik aštrus skausmas širdyje — skausmas, vilčių apsuptas. Akys vilgsta. — Už dviejų su puse mėnesių būsime kartu (LS 45).

Petras stovėjo nuošaliai. Kostas jo lyg nematė, neištiesė rankos, neapglėbė kaip visuomet atsisveikindamas. Prisiminė tik traukiniui įsibėgėjus.

— Mane sunervino mano su Petriuku nesumanumas ir mūsų toks kažkoks keistas atsisveikinimas — buvo man labai liūdna (tp), — aiškinasi pirmame laiške Sofijai, nuvykęs Petrapilin.

Nenuostabu. Sofija pasidarė visko centras. Dėl jos ir ta kelionė ir visi planai. Jis lauks jos libreto — rašys ten operą. Taip sutarta. O tuo tarpu ruoš savo parodą — bandys prasimušti. Su juo kartu keliavo ir paveikslai — tos vasaros sonatiniai darbai ir geresni ankstyvesnieji.

Petrapilis buvo naujas vilčių uostas abiem.

Pažintis su dail. M. Dobužinskiu

Anksti rytą jau buvo Petrapilyje. Pastebėjo skelbimus, kad miesto centre vyksta rudens paroda. Paliko paveikslus apsaugai ir nuskubėjo tenai. Tai buvo tradicinė-komercinė paroda, kurią organizavo broliai Aueriai — Prochoras ir Grigorijus. Tuos vyrus Kostas norėjo pagauti rugsėjo mėnesį ir su jais tartis dėl savo parodos. Dabar jam buvo įdomu, ko ji verta.

— *Horrrrendum* (siaubinga)! — rašo Sofijai. — Atsimeni 1-mą lenkų parodą? — Na, tai kažkas panašaus. Ir tai Pasaže, miesto centre, komfortas etc., etc. Kas bus?" (tp 45). „Rudens paroda nė pastipusio šuns neverta — nė vieno gero paveikslo. Su II-ja ir net I-ja lietuvių paroda negalima lyginti" (tp 52).

Tokių tarpininkų, kaip Aueriai, nusprendė nebeieškoti. Grįžo prie pirmosios minties, kurią jam įtaigojo Leonas Antokolskis — susirišti su Dobužinskiu, Somovu ir kitais iškiliais dailininkais. Somovą jau buvo sutikęs anuomet ir nebenorėjo jo matyti. Liko Dobužinskis, kuriam Antokolskis buvo rašęs rekomendacinį laišką.

Kostas greičiausiai nežinojo, kad Dobužinskis yra jo amžininkas, gimęs tais pačiais metais, ir kilme tautietis. Šeimos lizdas buvo Dabužių dvaras Kovarsko valsčiuje, Ukmergės apskrityje. Tėvas, rusų armijos generolas, sūnų leido į gimnaziją Vilniuje, kur jis mokėsi ir paišybos. Petrapily baigė teisę ir lankė tapybos studiją. Porą metų gilino dailės studijas Münchene, o grįžęs Petrapilin ėmė garsėti kaip grafikas ir scenografas. Buvo kviečiamas dekoruoti Stanislavskio pastatymų Dailės teatre

Masvkoje. Atvykdavo dažnai į Vilnių, nes čia vėliau įsikūrė ir tėvai. Palaikė ryšį su Vilniaus dailininkais ir iš jų buvo girdėjęs apie Čiurlionį.

— 1908 metų rudenį, — rašo Dobužinskis, — gavau žinių iš Vilniaus, kad tenai atsirado dailininkas, spalvomis vaizduojąs muzikos temas. „Keistuolio", „dekadento" ir dar griežtesni epitetai, kuriuos aš girdėjau iš mačiusių jo paveikslus ir diletantiškai apie juos sprendusių, vertė mane tikrai susidomėti tuo, matyt, nepaprastu menininku, juo labiau, kad jis, kaip buvo kalbama, yra ir kompozitorius. Mane patį domino ir tas, kad jis lietuvis ir, kaip buvo kalbama, vaizduoja kažkokią fantastišką Lietuvą. Nors aš gyvenau Petrapily, bet kiekvienais metais būdavau Vilniuje ir žinojau apie prasidėjusį lietuvių tautinį sąjūdį, bet Lietuvos „veidas" tuomet atrodė pridengtas miglomis, poetingas ir mįslingas, ir Čiurlionio atsiradime norėjau matyti kažkokią pranašystę" (MKČ 1938, 93).

Kostas neskubėjo eiti pas Dobužinskį. Iš parodos užsuko pas J. Zikarą, susirado vieną Varšuvos laikų mokinio šeimą, be to, ieškojo kambarių. Tik popietyje pasibeldė į jo butą, ir įspūdis, kaip rašė Sofijai, buvęs labai geras.

Mstislavas Dobužinskis, K. Somovo piešinys

— Tai tikrai puikus žmogus, „džentelmenas", ir dailios išvaizdos, ir labai jaunas. Kalba nedaug, bet nuovokiai ir raiškiai. Patarė man būtinai apsigyventi Pitery ir apsidairyti. Esą čia daug menininkų draugijų ir grupių, dažnai ruošiamos parodos — taigi patarė, kad pasirinkčiau kurią nors pagal savo simpatijas. Esanti čia (ir) muzikų draugija, kuri kas dvi savaites nedideliame tikrų mėgėjų ratelyje ruošia vakarus. Tuose vakaruose griežiamos nežinomų ir gabių kompozitorių kompozicijos . . . Išėjau iš Dobužinskio visai „užganėdintas" (LS 46). „Tikrai simpatingas ir labai kvietė, kad lankyčiaus kuo dažniausiai" (tp 52).

Pirmąją dieną jam nepavyko rasti kambario. Kitą dieną „vėl buvo siaubingas buto ieškojimas". Tų kambarių buvo, bet baisiai brangūs — po 55, 40, 30 rublių. „Tai kainos, nuo kurių kojos po manim linko ir akys lipo ant kaktos, o žmonės atšokdavo, manydami, kad aš sergu cholera" (tp 53). Petrapily tuo metu ši epidemija kaip tik ir siautė.

Pagaliau pasitaikė kambarėlis už 14 rublių ir atrodė „švarutėlis, šviesus, ką tik išklijuotas tapetais, yra stalas, trys kėdės, spintelė, trys gėlės, spjaudykla ir lempa". Sumokėjo pinigus ir susikraustė. „Tik tada pasirodė, kad kambariukas prastas, tamsus, ankštas, užuolaidos ir staltiesės nešvarios, šeimininkai nelabai simpatingi ir žydai, laiptai purvini kaip reikiant" (tp 47, 53).

— Tuo tarpu bus gerai ir taip, — galvojo. — Kai rasiu geresnį, būtinai persikelsiu.

Pietauti pradėjo lietuvių studentų valgykloj — „bent padori draugė ir maistas sveikas. Arbatą geriu namuose triskart per dieną" (tp 54).

Po savaitės vėl užėjo pas Dobužinskį ir „dar labiau jis man patiko, atrodo, kad bus vienas iš mūsų pažįstamų. Parodos čia bus kaip reikiant: yra *Sojuzas* (rusų dailininkų sąjunga, Y), *Venokas* (vainiko vardu pasivadinusi dailininkų grupė, Y) — žada mane tinkamu metu supažindinti ir įtraukti į tą čionykštį dailės aristokratų gyvenimą, o tuo tarpu nuolat kviečia lankytis" (tp 54).

Kostas paliko Dobužinskiui savo adresą — Voznesenskio

prospektas 55, kv. 102, ir šis pažadėjo netrukus jį revizituoti. Vargais negalais Dobužinskis surado didelį namą su kiemu prie Aleksandro turgavietės, tarp Fontankos ir Sodų gatvės. Čia buvo neturtingų žydų butas, kur cypė maži vaikai ir kvepėjo virtuvė. Rado Kostą bedirbantį savo siaurame, apytamsiame kambarėlyje. „Sagutėmis pritvirtinęs popierių prie sienos, jis tuomet baigė (gal taisė, Y) savo poetiškiausią *Jūros sonatą*" (MKČ 1938, 93). Tai buvo spalio 17 diena.

Svečio prašomas, Kostas pradėjo rodyti atsivežtuosius paveikslus.

— Gailiuosi, kad nedalyvavai — kaip jis elgėsi, — rašo tą patį vakarą Sofijai. — Reikia žinoti, kad jis būna visuomet truputį sustiręs, bet, apžiūrinėdamas mano darbus, visiškai supliuško. Geriausiai jam patiko pradėtoji paskutinė *(Piramidžių,* Y) sonata, iš *Jūros* — pirma ir paskutinė dalys, *Žalčio sonata, Preliudas* ir *Fuga,* o iš *Zodiako* — *Vandenis, Žuvys, Dvyniai, Mergelė.* Na, ir *Fantazija,* o ypač paskutinė dalis. Pasakė: „Svarbiausia, kad visiškai originalu, velniai žino, viskas iš savęs". Buvo gana ilgai, ir labai maloniai laiką praleidom (LS 54-55; L 223).

Po poros dienų, kviečiamas, Kostas vėl užėjo pas Dobužinskį, ir šį kartą buvo visos šeimos svečias. „Susipažinau su jo žmona ir vaikais. Baisiai maloniai praleidau laiką net ligi 12 nakties. Daug skambinome. Jie turi puikų *Bekkerį*" (tp 57).

Apie matytus Čiurlionio kūrinius Dobužinskis papasakojo savo draugams, ir šie „jais labai susidomėjo". Pažadėjo juos pakviesti, kai tik gaus Čiurlionio paveikslus pas save. O su Kostu susitarė, „kad jo paveikslus geriausiai parodyti be jo", nes jį „tatai būtų varžę" (o.c. 93-94). Spalio 20-tą Kostas rašė Sofijai, kad buvęs du kartus Dobužinskis ir paėmęs į *Sojuzo* posėdį jo darbus. Tame posėdyje, be šeimininko, dalyvavo Al. Benua, K. Somovas, Lansarė, Bakstas ir Sergijus Makovskis — žurnalo *Apollon* redaktorius. Dobužinskis rašo:

— Čiurlionio kūriniai pirmiausia visus nustebino savo originalumu ir nepaprastumu — jis į nieką nebuvo panašus — ir jo meno

šaltinis atrodė gilus ir paslaptingas. Į galvą ateidavo palyginimas (ir tai ne visiškas) su Williamu Blake ir Odilonu Redonu, dailininkais, kuriuos Čiurlionis galėjo žinoti, bet ar jis žinojo juos ir ar jie darė jam įtakos, tai klausimas . . . Kas mus tikrai džiugino Čiurlionio kūryboje ir būtent džiugino kaip retas radinys, tai jo nuoširdumas, tikroji mistika ir jo meno gilus dvasinis turinys. Jeigu Čiurlionis kai kuriuose savo kūriniuose visiškai ne „meisteris", kartais nedrąsus ir techniškai lyg ir bejėgis, tai tas mūsų akyse nebuvo jo darbų neigiamoji savybė. Priešingai, jo pastelės ir temperos, padarytos lengva ir muziko ranka, o kartais lyg vaikiškai naiviai, be kokio nors „recepto" ir be jokio manieriškumo, kartais „nežinia kaip", lyg pats savaime gimęs, savo grakštumu ir trapumu, kolorito gamomis ir kompozicija rodėsi mums kažkokiomis brangenybėmis. Jų muzikališki pavadinimai mums atrodė veikiau kuriozu, ta jo meno puse, kuri jo vertinime nesudaro vyriausio elemento (tp 94).

Posėdžio rezultatas buvęs tas, kad čia pat vieningai nutarė Čiurlionį kviesti dalyvaut *Sojuzo* parodoje, kuri buvo numatyta ateinančių metų sausio pradžioje. Spalio 21-mą Kostas dar nežinojo, „ką ten pareiškė tie korifėjai", o už dviejų dienų referuoja Sofijai: „Jūsų paveikslai padarė įspūdį", — pranešęs Dobužinskis ir pridėjęs, kad „sesijoje tapau vienbalsiai priimtas į *Sojuzo* grupę" (LS 58).

Tom dienom iš Vilniaus buvo atvykęs dail. Antokolskis. Sužinojęs šiuos rezultatus, jis šokinėjęs iš džiaugsmo:

— Ar jūs žinote, kad geri dailininkai dešimtmečiais stengiasi ten patekti, o jūs iš karto! O ką? Ar aš nesakiau?

Kostas anaiptol nerodė džiaugsmo. „Nepaisant to, — rašo, — baisiai liūdna, kad 1) paroda bus tik sausio mėnesį, 2) dėl mažų patalpų kiekvienas dalyvis eksponuoja po kelis dalykus. Na, kaip tau tai patinka, Zose? Tiesa, kad negerai? . . . Aš žinau, kad mano padėtyje tai baisu, tikra nelaimė, bet Tu tikrai nenusimink" (tp).

Kostui reikėjo pinigų vestuvėms ir gyvenimo pradžiai. Jis galvojo, gal kiek naiviai, kad, suruošęs savo parodą, atsistos ant

Čiurlionis prie rojalio, M. Dobužinskio piešinys, 1908, Peterburge

kojų, o čia jam siūlo kampininko vietą — su kitais „didžiaisiais". Kas iš to — nebent garbė, kuri jam nei šilta, nei šalta.

Dobužinskis pastebėjo nepradžiuginęs Kosto, ir netrukus pranešė, kad būsianti dar viena rimta *Salono* paroda. Žadėjo tarpininkauti, kad ir ten jo paveikslai patektų (tp 67). Visa tai Kostą galutinai įtikino, kad Dobužinskis nuoširdžiai nori jam padėti. Gal dėl to, rašo Sofijai, pradėjęs pas juos „landžioti kas trečią dieną". Motyvas buvęs ir kitas — pastebi Dobužinskis:

— Mano bute jis mielai lankydavosi ir dėl to, kad galėjo naudotis puikiu nauju *Bekkerio* rojaliu . . . Jis ištisas valandas skambindavo, labai dažnai improvizuodavo ir ateidavo skambinti, kada mūsų nebūdavo namie. Su mano žmona jis daug skambindavo keturiomis rankomis, dažniausiai skambindavo Beethoveno simfonijas (ypač 5-ją), *Egmontą* ir Čaikovskio 6-ją simfoniją, kurią jis labai mėgo. Skambindavo jis mums savo *Jūrą*. Mane visuomet stebindavo, kaip tylus Čiurlionis prie rojalio virsdavo visiškai kitokiu: skambindavo su nepaprasta jėga ir rodos rojalis jo rankose vaikščiote vaikščiojo (o.c. 95).

— Dobužinskienė, — rašo Kostas laprkičio 8-9 d. — nuolat mane įtikinėja, kad būčiau ramus, kad materialiai man gerai seksis. Pasakojo savo ir vyro istoriją: grįžę iš Müncheno, pradėjo taip pat iš nieko. Porą mėnesių Dobužinskis neturėjo darbo, o paskui dirbo menkiausiame humoristiniame žurnale *Šyt*, kur už 4

piešinius savaitėje mokėdavo 7 rub., t.y. per mėnesį uždirbdavo 28 rub., o paskui buvo paroda, pasižymėjo, ir pradėjo sektis. O dabar rodos vos gali suspėti — tiek turi įvairių užsakymų (daugiausia grafikos). Gyvena labai gražiai, nors kukliai: penki maži kambariai, prieškambaris, virtuvė, trys vaikai, virėja, vokietė auklė. *Bekkerio* fortepijonas už 900 rub., truputis japoniškų dalykų, ir iš viso pas juos labai miela . . . Širdingi, palankūs, net baisu.

Ir baigia: „Tiesa, kad tai padrąsina? Pagaliau aš visada šviesiai galvojau apie mūsų ateitį — tik esu nekantrus, ir todėl man kartais taip liūdna" (tp 67).

Ryšiai su Petrapilio lietuviais

Išleisdama Kostą, Sofija buvo minėjusi keletą lietuvių pavardžių, tarp kurių jam įkrito dėmesin Stasys Bytautas, bebaigiąs teisę ir ketinąs grįžti į Lietuvą. Su juo gyveno J. Zikaras — skulptūros studentas, dalyvavęs Vilniaus parodose, Kosto laiškinis pažįstamas. Aplankęs Zikarą ir susipažinęs su Bytautu, jis rado ten daugiau lietuvių, tarp kurių ir „simpatišką berną" Gabrielių Liutkevičių — taip pat būsimą teisininką. Iš jų sužinojo apie „literatūriškai muzikališkai dramatišką būrelį", kuris ketino išaugti į savarankišką oficialią lietuvių meno draugiją. Būrelis ruošė vaidinimą, ir vakare turėjo būti pasitarimas tuo reikalu Sepuchovskio gatvėje 10. Kostas buvo kviečiamas atvykti ir, po pirmo vizito pas Dobužinskį, nuskubėjo tenai.

— Puiki visų lietuviškų susirinkimų reprodukcija, — rašo Sofijai. — Keturias valandas ginčijosi, kurį veikalą pastatyti . . . ir galų gale nieko nenutarė. O turėjo statyti net Vydūno *Vėtrą* ir *Angą* . . . Viskas pasibaigė 12-tą nakties ir kažkokie studentai nusivedė mane nakvynės (LS 46).

Pas tuos studentus, gerdami arbatą, „šnekėjome daug" apie „mūsų lietuviškus reikalus".

— Kalbėta (ir) apie lietuvių literatūrą, ir sužinojau, kad yra iš tikrųjų tik du titanai, tai yra p. Sofija Kymantaitė ir Herbačiaus-

kas, o likusieji tai smulkmės-šlamštas. Baisiai man buvo malonu girdėti tokią nuomonę, bet turbūt nuraudau . . . Apsimečiau, kad man nieko, tik šiaip karšta . . . Manęs tiesiai paklausė, ar aš sutinku. Atsakiau diplomatiškai: „Hm, kas žin?" . . . Tą naktį puikiai miegojau ir sapnavau, kad ant didžiulio rutulio (gal tai buvo žemės rutulys) buvo padėta lenta. Ant vieno galo stovėjai Tu, ant kito Herbačiauskas, ir supotės, tačiau jis buvo baisiai liesas ir negalėjo išlaikyti pusiausvyros, tad nukrito ir, kažkokio keisto sūkurio pagrobtas, ėmė suktis aplink kamuolį, kuris pagaliau kažkur pranyko drauge su juo, o iš lentos pasidarė tiltas, toks aukštas, kad nesimatė pagrindo, ant kurio jis stovėjo, o Tu lėtai ėjai juo ir kalbėjai „nori? — ar nenori?" Tikrai visa tai sapnavau (tp 47 ir 53).

Pirmas sąlytis su lietuviais Kostą nuteikė gana smagiai. Pasirodo, jų čia esama gana daug ir veikla turbūt ne ką mažesnė negu Vilniuje. Organizacijų netrūksta — nuo Labdaringosios, per Mažaturčius ligi pusėtinai kultūringo Lietuvių klubo. Tuo tarpu jis buvo užimtas įsikūrimu, parodos reikalais, be to, nedavė jam ramybės smalsumas, ką gi ras garsiajame rusų sostinės Ermitaže ir Aleksandro III muziejuje.

— Žinai, kokių čia stebuklingų dalykų yra, net baisu! . . . Yra tokių senų asirietiškų plytų su tokiais baisiais sparnuotais dievais, kuriuos (nežinau iš kur), bet rodosi man, kad pažįstu puikiai ir kad tai yra mano dievai. Yra egiptiečių skulptūrų, kurias baisiai mėgstu ir kurias Zosė mėgsta, ir graikų skulptūrų, ir įvairių kitų daiktų, ir labai daug. O paveikslai! — pamatysi (tp 49).

Kostas kiekviena proga „landžiojo" tų paveikslų žiūrėti, ir jam ateidavo baisus noras pačiam tapyti. Deja, tokiame kambary, kokį turėjo, „tapyti neįmanoma — taip tamsu". Prisiminė žadėjęs padaryti scenos uždangą vilniškės *Rūtos* salei. „Nuškicavau keletą sumanymų uždangai, — rašo Sofijai, — bet man rodos, kad iš to bus paveikslai, nepyksti?" (tp 50). Paveikslai gimė vėliau — ne Petrapilyje: *Žaliasis žaibas* (Ks N 201) ir *Raudonasis perkūnas* (tp N 227).

Uždangos eskizas Vilniškės „Rūtos" salei, 1908

Iš Druskininkų buvo atsivežęs savo eskizų albumėlių ir kartais, rašo Kelpša, juos atsinešdavo į lietuvių klubą. „Žmonės žiūrėdavo, bet dažnai škicų turinio nesuprasdavo ir klausdavo, ką jie reiškia". O Kosto buvusi tokia pažiūra: „Piešinys pats turi kalbėti, žodžiais to neišreikši . . ." Kartą Čiurlionio albumėlyje buvo toks piešinys: žmogus laiko suėmęs rankomis galvą. Rankos juodos, galva spinduliuoja. Prie Čiurlionio priėjo vienas studentas, V. D., ir klausia, kas tuo piešiniu pavaizduota. ‚Automobilis' — atsakė Čiurlionis susinervinęs. Paskum aš pasiteiravau, kas čia iš tikrųjų yra. ‚Tai kaip ir žmogaus mintys' — atsakė" (MKČ 1938, 86).

Lietuvių klube vykdavo vakarėliai kartą savaitėje. Kitų muzikų, lengvai prisišaukiamų, beveik nebuvo, tad Kelpšai tekdavę dažnai ten skambinti. Kai atvyko Kostas, tada „skambindavome dviese. Pradėjome Haydno simfonijas, o vėliau priėjome prie Beethoveno. Skambinome kokią porą mėnesių. Be to, Čiurlionis skambindavo dar ir savo kūrinius" (tp). Turbūt ta proga parašė ir pats naujus „tris gabalus fortepijonui" (LS 50).

Klube galėjai sutikti pravažiuojančių ir atvykusių naujai įsikurti. Taip Kostas susitiko Alfonsą Moravskį, *Vilniaus žinių* ekonomistą, kuris čia persikėlė ir jau gavo darbą *Reč* redakcijoje. Kartą jiedu nuėjo į lietuvių studentų susirinkimą, kuriame vėl buvo sprendžiamas Vydūno *Angos* pastatymo reikalas. Ten rado ir vadinamą režisierių Žilinską-Pokorskį, geležinkeliečių valdybos tarnautoją. Kostas rašo Sofijai:

— Vydūno *Angą* . . . Žilinskas nori sutrumpinti, pridėti muziką, t.y. chorą, *Lietuva, tėvyne mūsų* etc., etc. Aš pasipriešinau. Maža to, koncertinę dalį turėjo sudaryti visokia maišalienė ir nelietuviškos jėgos, pavyzdžiui, kažkoks sopranas, fleitistas, violončelistas. Dėl viso to buvau priverstas pasitraukti, nes irgi būčiau turėjęs skambinti . . . Koks gi tai lietuviškas vakaras — o dar tas fleitistas — kažkas baisaus! . . . Aš iš tikrųjų negalėjau kitaip pasielgti" (tp 55).

Lapkričio pradžia buvusi bjauri — lijo ir snigo — miglos, debesys. Neįdomu ir nemiela gatvėje, nejauku ir kambary. „Didžiausias man sielvartas, kad tamsu — taip tamsu — net skaudu. Kvadratinis dangaus gabalėlis, ir tas tirštos miglos, debesų, sniego ir lietaus aptrauktas. Dirbti nieko negalima, ir verkti gėda. Ant mažyčių skiautelių prie lango tapau arba žaidžiu grafiką" (tp 68).

Tokiu laiku studentai paprašė jį, kad nupieštų afišas jų vaidinimui ir tris įrašus į albumus, kurie būsią įteikiami trims geriausioms tautinių šokių šokėjoms, kurios turėjo šokti kepurinę, suktinį ir *Noriu miego.*

— Nuobodus tai buvo darbas, — vėl rašo Sofijai, — bet 1) turėjau gi kuo nors prisidėti prie „bendro darbo", nors bjaurus bus tas vakaras; 2) norėčiau truputį įgusti grafikoje, nes labai galimas dalykas, kad ateityje tai duos nuolatines pajamas (tp 69).

Už tą paslaugą Kostas gavo *gratis* patį geriausią bilietą ir po to parašė savo įspūdžius Sofijai.

— Buvau lietuvių vakare — *horrendum!* Kaip gerai, kad neleidai man jame dalyvauti. Jovalas! Koncertinėje dalyje buvo tokie

dalykai, kaip *Gandzia* (populiari pseudo-ukrainietiška dainelė, Y), *Čigonė aš* ir t.t., o Vydūno *Angoje* Daiva buvo tokia storulė, kad net baisu žiūrėti. Nepyk, kad Tau tokius niekus rašau . . . (tp 70-71).

Programą matė J. Tallat-Kelpša, antrus metus studijuojąs konservatorijoj, ir naujai atvykęs, baigęs mokslus Varšuvoj, Stasys Šimkus, persikėlęs čia studijuoti vargonų. Kostas ir anie du susimetė studentų valgykloj, tuoj po vaidinimo, ir sudarė sąjungą: „Nusprendėm visomis jėgomis neleisti, jei kas nors panašaus kada ketintų pasikartoti" (tp).

Šio įvykio paskatintas, Kostas pasiryžo skelbti konkursą lietuviams kompozitoriams ir tam reikalui skirti iš *Dailės* draugijos kokius 100 rublių. Iš atsiųstų kūrinių, laimėjusių ir nelaimėjusių, surengti koncertą Petrapilyje ar Vilniuje. „Kadangi aš norėčiau būti jury (komisijoje), tai į konkursą nestosiu, bet koncerte kaip kompozitorius dalyvausiu. Na, ir bus pirmas tikrai lietuviškas koncertas, tikriausiai silpnas, bet savas, — na, ir turi būti rimtas" (tp 71).

Tuoj sėdo ruošti konkurso projektą ir po keleto dienų pasiuntė į Vilnių su laišku S. Gimbutaitei, draugijos reikalų vedėjai ir iždininkei. Projektas išėjo platesnis: pirmiausia prie *Dailės* draugijos steigiama „muzikos šaka", o prie jos fondas lietuvių muzikų kūriniams telkti bei apsaugoti, kasmetiniams koncertams ir muzikinių konkursų premijoms.

— Esu tikras, kad prieš tą projektą nieko neturėsite, bet gerai pagalvokite, gal galima būtų dar ką modifikuoti . . . Labai norėčiau, kad koncertą galima būtų suruošti jau vasario pabaigoje ar kovo pradžioje, — rašė Gimbutaitei.

Apie save ir savuosius santykius pabaigoje prideda keletą eilučių: „Pas mane čia gan bjauru: darbo iki šiol jokio neturiu, su mūsų lietuviais šiek tiek skersuojamės. Pasirodė, kad esame visiškai ‚priešingų polių'. Čia viešpatauja Peterburgo kultūros *Stimmung*, t.y. romansai (čigoniški), *kamarinskaja*, o tai, kas man brangu, tai jiems nuobodu ir liūdna" (L 233).

Prie laiško pridėjo ir konkursui skelbti parengtą straipsnį, kurį

prašo „pataisyti, perrašyti dviem egzemplioriais ir atiduoti *Vilniaus žinių* ir *Vilties* laikraščiams, tegul atspausdina ir tegul kiti laikraščiai pakartoja" (tp 234). Netrukus tai buvo padaryta. Laikas, deja, buvo paskirtas per trumpas — iki vasario 1 dienos. Tad antru viešu skelbimu, jo redaguotu, teko laiką pratęsti ligi balandžio 1 dienos.

Nors ir „skersuodamasis", Kostas vis dėlto sutiko koncertuoti lietuviams lapkričio 11 dieną. Tai buvo specialus jo kompozicijų vakaras. „Žinoma, publika daug ko tikėjosi ir todėl visiškai nusivylė. Prašė manęs ko nors linksmesnio, vos nepaprašė, kad duočiau geriau jiems ramybę" (tp 73). Nežiūrint to, Kostas buvo labai patenkintas galėjęs savo tautiečiams duoti šį tą geresnio. Ir primena sužadėtinei:

— Zosele . . ., mūsų laukia daug darbo, ir neturi supratimo, kaip aš džiaugiuosi . . . Kaip tai nuostabu būti reikalingam žmonėms ir jausti šviesą savo delnuose. Neturi supratimo, kaip aš didžiuojuosi, jog mes, Tu ir aš, esame tokioje padėtyje, kad galime ką nors duoti žmonėms (tp).

„Niekam nesakyk apie mano materialinę padėtį"

Kostas pagaliau buvo įtikintas, kad Petrapily sėkmė nevaikšto gatvėmis. Gal kada ims sektis, bet reikia kantrybės ir laiko. Išvada buvo aiški: reikia ieškotis kito darbo. Įprastinis jo darbas lig šiol buvo muzikos pamokos. „Šiandien kursavau kaip reikiant. Vėl buvau pas Zikarą, pas Twardowskius (buvusio mokinio šeimą, Y), pas Žebrowską ir dar eisiu pas Dobužinskį. Teiraujuos pamokų, kur tik galima" (LS 49).

— Jau dvi savaitės kaip esu Peterburge, — rašo Povilui, — ir veltui (iki šiol) ieškau pamokų arba ko nors panašaus. Esu čia vienas, kaip Tu New Yorke, ir man labai liūdna (L 226).

— Tuo tarpu vis dar nieko tikro, — rašo pora dienų vėliau Sofijai, — nieko, kuo galėčiau pradžiuginti savo Mažytę Zosę, tokią vienišą ten, kaip aš čia dvimilijoninėje košėje. Niekada man

dar žmonės nebuvo tokie svetimi — nebent, kai grįžtu iš pašto, tada visi patinka, ir gražūs, ir kilnūs, ir įdomūs (LS 54).

Sykį aplankė jį Alfonsas Moravskis — žmogus landus ir gebąs megzti pažintis. Patarė Kostui ieškoti kitų galimybių. Pažįstąs garsią akomponiatorę ir dainininką baritoną, kurie esą įtakingi muzikos pasaulyje. Siūlė juos aplankyti, ir Kostas davėsi vedamas. Akompaniatorė žadėjo supažindinti su pianistu S. Blumfeldu, garsaus pianisto, kompozitoriaus ir operos dirigento Felikso broliu ir dar su kažkuo.

— Turėjau už tai skambinti pianinu ir fortepijonu, ir klausytis tokios rūšies pagirimų: „Ak! kaip gražu! tikras Griegas. Jūs turite daug panašumo su tuo genialiu kompozitoriumi! . . ." Moravskis žadėjo dar nuvesti pas kažkokius (ai-ai!) mecenatus į vakarėlį, kur irgi turėsiu skambinti, o jie už tai (galgi) išspausdins mano kompozicijas ir gal dar ką padarys. Fe, kaip visa tai bjauru, bet nueisiu, — negi man tai kenkia, — vis gal greičiau pamokų gausiu, o tai pagrindas (tp 56-57).

Deja, laikas bėgo, ir iš to viso nieko. Tada paprašė tėvų, kad atsiųstų diplomus, nes apsisprendė skelbtis spaudoj ieškąs pamokų. Buvo kažkas įspėjęs, kad be diplomo, kuris įrodo kvalifikacijas, spauda nepriimanti skelbimų, o diplomai dar turį būti patvirtinti vietinės valdžios. Pasirodė, kad nei diplomų nei patvirtinimų nereikia. *Novoje vremia* priėmė skelbimą ir be to viso (tp 64-65). Tačiau ir tai nieko nepadėjo.

Iš Dobužinskio buvo girdėjęs apie „šiuolaikinės muzikos vakarus", kuriuose atliekami modernesni kūriniai. Kostas nuėjo į vieną tokį koncertą, ir jam patiko. Apsisprendė, be jokių tarpininkų, susipažinti su tų vakarų organizatoriumi Alfredu Nuroku, kuris buvo literatas ir dailės bei muzikos kritikas.

— Perrašiau kelis geresnius (senesnius) gabalus ir nuėjau. Nurokas baisiai simpatingas, originalus senukas — nors labai jaunos sielos ir įsimylėjęs muziką, kas matyti iš akių. Labai lengva buvo su juo kalbėtis, o paskui parodžiau savo dalykus — paskambinau. Labai užsidegė ir prašė, kad būtinai daugiau

perrašyčiau ir atneščiau į komiteto susirinkimą ir kad mano dalykai bus atlikti koncerte. Viso to paskatintas ir nudžiugintas, perrašiau tuos dalykus, kurie man atrodė geriausi, žinai, tuos savo *Jūros* gabalėlius (tp 68).

Komitetas priėmęs kūrinius šalčiau ir prašęs paskambinti. „Skambinau fatališkai, ir man rodos, kad mano kompozicijų atlikimą atidėjo. Gyrė, žinoma, labai, tačiau kaip tik tą, kas nebuvo verta, o kas tikrai mano ir nauja, to, matyt, nesuprato — lieka tas moralinis pasitenkinimas (beje, liūdnas, nes norėčiau, kad mane suprastų). Vis dėlto nemanau eiti su savimi į kokius nors kompromisus" (tp 68-69).

Kitas susitikimas buvo su Petrapilio vokiečių choro *Sängerkreis* pirmininku dr. Šomacheriu. Rekomendavo pas jį užeiti ponia Žebrowska. Susirado tą ponią Vasilijaus saloj lapkričio antrąją savaitę.

— Tamsta baigei konservatoriją Leipzige? — paklausė.

— Taip, tamsta.

— Taigi tamsta gerai kalbi vokiškai?

— Labai silpnai.

— Tai neįtikėtina, kad tamsta ten buvai konservatorijoj, — tiriamai pažiūrėjo direktorius į akis.

„Argi turėjau jam aiškintis, kaip ir kodėl? Atsistojau ir atsisveikinau su tuo dideliu (kaip man sakė) jaunų muzikų protektorium" (tp 75).

Liko dar viena galimybė — konservatorija. Ketino eiti pas direktorių Aleksandrą Glazunovą — kompozitorių ir dirigentą. Bet . . .

— Iš anksto žinau, kad nieko iš to nebus. Turėčiau jam atvirai pasakyti savo pažiūras į jo konservatorijos stovį ir lygį ir žinau, kad nepatiksiu jam, nes, kiek girdėjau, jis pats ir visi čia įsitikinę „konservatorijos klestėjimu".

— Įsivaizduok, — buvo rašęs Sofijai anksčiau, — kad konservatorija, kuri čia duoda toną muzikos pasauliui, pati šlubuoja abiem kojom. Įsitikinau tuo, būdamas jos vakarėlyje ir

koncerte. Diletantizmas ir autoritetingumo stoka (tp 62). — Rašė, kad *darbo* čia tikrai būtų — plati dirva ne tik muzikoj, bet ir tapybos pasaulyje.

— . . . Nors ir dideli tie *Sojuzo* ponai, o vis dėlto arba žiūri atgal, arba meldžiasi Beardsley (anglų grafikui modernistui, Y). Toks Somovas, stambiausia žuvis, tai tikras Beardsley, o Bilibinas ir kiti nusižiūri arba į Vrubelį (rusų simoblistų pirmūną, Y), arba į senąsias mokyklas ir ten semiasi įkvėpimo. Tartum neturėtų drąsos nei tikėjimo savimi. Röricho mokykla (privati — menui skatinti) tai ta pati akademija su šlykščiais gipsais, ir toli jiems iki Stabrausko mokyklos. Taigi darbo, kaip matai, yra, tik reikia turėti nugalėtojo miną ir naują kostiumą (sic!). Juokinga. Niekad nemaniau, kad tie dalykai yra žmogui reikalingi, o vis dėlto reikalingi. Žinau tai jau iš patyrimo (tp 62-63).

Naujo kostiumo jis neturėjo, bet „eidamas pas Dobužinskius, — rašo Kelpša, — pirma užeidavo pas mane, užsidėdavo (bent) naują kaklaraištį, apykaklę" (MKČ 1938, 86-87). Kostas nebuvo pozos žmogus, nenorėjo dirbtinai kelti galvos ir sudaryti meno spartako miną. O juto, kad čia būtinai to reikia, gal daugiau nei talento. Juto eidamas net pas Dobužinskius.

— Tie apsilankymai (pas Dobužinskius, Y) mane truputį vargina ir jie visai man pradeda nebepatikti. Taip tas viskas truputį banalu, nors neva elegantiška ir be priekaištų. Zosele mano, ar Tu jauti tą stoką oro, tą tuštumą, kurioje čia esu?" (LS 60). „Kaip čia baisiai tuščia tame mieste" (tp 74).

— Matai, kas dėl materialiosios pusės, tai . . . man reikėjo anksčiau apie tai pagalvoti ir seniau Piteryje apsigyventi (tp 62). Visi *unisonu* tvirtina, kad čia turi puikiai sektis, tik reikia ilgai ir kantriai laukti (tp 75) . . . Nepyk ant manęs, bet prašau Tavęs, nieko niekam nesakyk apie mano materialinę padėtį (tp 84).

„Žmogau, Tu mano vienintelis, Jūrate mano!"

Kostas plakėsi į visas puses, ir taip jam nesisekė, kad krisdavo į nevilį, o sykį net į depresiją. „Maniau, bene išprotėsiu; taip man

buvo sunku, liūdna ir be galo ilgu . . . kažkokia keista sunkumo dvasia nusileido ant manęs, tokia didelė, su juodais sparnais. Ir buvo labai bloga. Aš nesiskundžiu, nors gailėjausi, kad nebesu vaikas ir negaliu taip dorai ir širdingai išsiverkti" (LS 61-62).

Užteko trijų savaičių, kad sparnai nusvirtų, o prieš akis buvo dar šešios-septynios. Taip buvo sutarę, ir atrodė neilgas laikas, norint įsikabinti, susitvarkyti, pasiruošti.

Ligšiol buvo pripratęs būti vienas. „Vienatvė yra mano didelis mokytojas ir bičiulis" (tp 50). Bet ne Petrapily ir ne po to, kai rado Sofiją. „Jau vienas gyventi nebegaliu . . . Jau nebenoriu būti vienas, nes su Tavim šimtą kartų stipresnis ir šviesesnis esu" (tp 62). „Tu viena supranti mane, supranti mano nedrąsumą ir nesumanumą ir žinai, kur to viso pradžia" (tp 75).

Laiškai buvo gyvas ryšys ir stiprybės šaltinis.

— Tavo laiškai teikia man visuomet, be mylimų Tavo žodžių, kažką dar brangesnį, to Tu ir pati nežinai, ir aš nežinau, bet taip visuomet yra . . . Galima laiške visada įžiūrėti tris turinius: pirmas — tai stebuklingi mylimi žodžiai; antras — tai sakinių tvarka, minčių eiga bei seka ir braižo charakteris, tonas — visa tai, drauge paėmus, duoda kartais labai subtilią nuotrauką to „gyvenimo gabalėlio", kuriame rašyta laiškas. Trečiasis turinys yra visuomet gražiausias ir vienodas visuose laiškuose, tik susideda ne iš žodžių, ir nieko nemoku apie jį pasakyti, nors taip stipriai jaučiu (tp 92-93).

— O žinai, tas mūsų minčių bendrumas ir ne sykį identiškumas taip dažnai kartojasi, kad aš jau nė nesistebiu, tik esu labai laimingas. Kiek kartų jau taip buvo, kad tai, ką šiandien mąstau, rytoj skaitau Tavo laiške. Kaip tai nuostabu . . . Ir įrodo, kad tai, ką kalbame apie mūsų vienybę, nėra tik mūsų įkaitintų širdžių ir galvų svajonė. O kai galvoju apie Tave, apie Jūrą ir Žvaigždes, tai girdžiu kažkur lyg tolimą aidą, psalmės žodžius: „Eikite ir stebėkite Viešpaties darbus — kokius stebuklus padarė Dievas žemėje" (tp 90).

— Argi mintys Tavo ir mano nesusitinka kartais pusiaukelėje,

kaip du besmylį balandžiai? Ir ar jos nežino daugiau už mus pačius? Nes ir ką gi mes galime pasakyti vienas kitam juodo rašalo pagalba? Labai daug; galime sukelti ašaras, raudonį, pomėgio virpulį, galime kalbėti taip jautriai, kaip vakare pasirodžiusios žvaigždės temoka kalbėti, galime pliauškinti botagu, kapoti kirviu, groti katarinka (tai aš kartais, nepyk), arba čiurlenti, kaip šaltinis čiurlena, ar šnekėti kaip senas miškas — ir apie tokius stebuklingus dalykus galima tokiu būdu, juodam rašalui padedant, kalbėti. Bet pagalvok tik, Zosele, ar mes tylėdami nepasakytume vienas kitam kur kas daugiau? Žiūrėdami į akis, aš Tau, Tu man? . . . Zose, Zose, kad tai tokį laišką galima būtų parašyti, ir kur dingsta žodžiai, kai prasideda Žmogus? Žmogau, Tu mano vienintelis (tp 93).

Laiškai, lyg tie balandėliai, skraidė prasilenkdami tarp Vilniaus ir Petrapilio, kol Sofiją pranešė vykstanti į Plungę. „Taigi jau važiuoji iš Vilniaus . . . — atsako jis. — Nežinau kodėl, bet džiaugiuos, kad pateksi į Mamos rankas . . . O darbo imsies? Tiesa, Zosele? Reikia būtinai. Baisiai noriu pradėti *Jūratę*, supranti?" (tp 56).

Ji buvo jau pradėjusi rašyti, ir atrodė, kad, grįžusi pas mamą, turės daugiau laiko. Bet ir čia jo nebuvo, nes reikėjo ruoštis vestuvėms. Netrukus Kostas gavo atviruką iš Klaipėdos — išvažiavusi apsipirkti ir jau suradusi gražų vestuvinį šydą. Kostas džiaugėsi.

— Visa, kas tik yra stebuklinga Dievo pasaulyje, primena man vieną tokią mylimą Mažytę, kuri ten kažkur yra, perka baltus šydus ir rengiasi patekėti kaip saulė šviesi šviesi ir šviesti ir man, ir žemei visai (tp 71) . . . Taip man šviesu ir lengva širdyje, taigi rašau, kad žinotum, Tu mano gražiausias žmogau . . . Kasdieną kitaip Tave įsivaizduoju, ir kasdieną esi man vis didesnis stebuklas. Šiomis dienomis matau Tave su šydu saulės nušviestą fantastiškoje baltų debesų valtyje, o aplinkui laksto tamsiai žydri laumžirgiai ir auksiniai drugiai. Nepyksti? (tp 72).

— Keistai kažkaip man atrodo gyvenimas nuo tada, kai

atsiskyrėm . . . Viskas yra „tuo tarpu" ir „pusiau", ir savęs negaliu surasti visame tame. Tiktai esu tikras, tikiu, jaučiu ir įsisąmoninu, kas „buvo" ir „bus", o tai kas „yra", tartum kažkur dingo ir negaliu surasti. Ar patyrei tai kada nors? Kaip tatai keista. Negaliu su tuo apsiprasti. Pirmą kartą tokį jausmą patiriu. Dabartis man atrodo, kaip gatvės klegesys, kuris pasiekia, bet jo negirdi, susikaupęs prie darbo, o vis dėlto girdi (tp 77).

„Negaliu atsikratyti minčių apie Jūratę"

Tuo metu, kai dabarty nebuvo nieko džiugaus — nei darbo, nei kūrybos, nei norimos savos parodos — štai lapkričio 19-tą gauna iš Sofijos *Jūratės* libretą.

— Žinai, man net galva sukasi iš laimės . . . Koks esu dėkingas, koks laimingas, koks išdidus . . . Negaliu minčių sukaupti — spindulingas chaosas, Jūratė, Tu, muzika, tūkstantis saulių, Tavo glamonės, jūra, chorai — visa tai jungiasi į vieną nuostabią simfoniją . . . Norėčiau pasiųsti Tau šiame laiške visas gražiausias mintis, kurios, kaip pabaidyti žuvėdrų pulkai, Jūratei pasirodžius, skraido sidabrinio rytmečio migloje viršum šviesiosios Baltijos. Norėčiau apsupti Tave gegužiu, pilnu gėlių kvapo ir tylos . . . Norėčiau sudėti simfoniją iš bangų ošimo, iš šimtametės girios dainelių ir bekraščio mano ilgesio. Norėčiau pakilti į aukščiausias viršūnes, neprieinamas mirtingiesiems, ir iš gražiausių žvaigždžių nupinti vainiką Zosei — Žmonai mano (tp 80-81; plg. L 234-235).

Staiga laiško poezija nutrūksta, nes užėjo Stasys Audiejus, atvykęs iš Vilniaus mokytis dainavimo Petrapilyje — pažįstamas, gal dalyvavęs chore, norįs Kosto patarimų.

Svečią išleidęs, Kostas skaitė *Jūratę* antrą ir trečią kartą, ir „kiekvieną kartą vis labiau (patiko) — ir pradžia, ir kombinacija su ‚fuga', ir viskas".

— Taip esu perpildytas Tavo šios dienos laišku ir *Jūrate* visam gyvenimui — ir tiek jaučiu energijos ir tikėjimo savimi, kad įveiksiu uždavinį . . .

Pradėjo pintis muzikiniai tonai bei variacijos, ir prašė Sofijos patarti, „ar turiu vengti joje liaudies melodijų, ar ne? Ar turiu skaitytis su techniškais sunkumais, ar ne? Nes kai pagalvoju, kad tie mūsiškiai tokie vargšai ir nieko neturi, tai man gaila, kad ir šis darbas juos aplenks, o juk Tu ir aš norime jiems ką nors duoti. Tu mane supranti, Zosele, kad nenoriu sau nusižeńgti, tik noriu susidaryti sunkesnį uždavinį. Noriu, kad tai galima būtų atlikti netgi Varšuvoje, o laikui atėjus, ir Vilniuje, bet dar daug vandens nutekės . . . Ar Tu jauti, kaip tai bus? Mes savoje operoje. Ak, dabar tik laiko ir ramybės darbui" (tp 81-82).

Po trijų dienų rašo:

— Galvoju ir sapnuoju apie *Jūratę*. Noriu, kad ji būtų mūsų pirmųjų metų vaisius (tp 84).

Vėl po keturių dienų prasitaria:

— Dabar lekiu pas Kelpšą skambinti, nes *Jūratė* neduoda man ramybės, nuo tada, kai ją gavau, jaučiuosi vėl žmogus . . . (tp 85).

Tą pačią dieną, turbūt grįžęs iš Kelpšos, rašo:

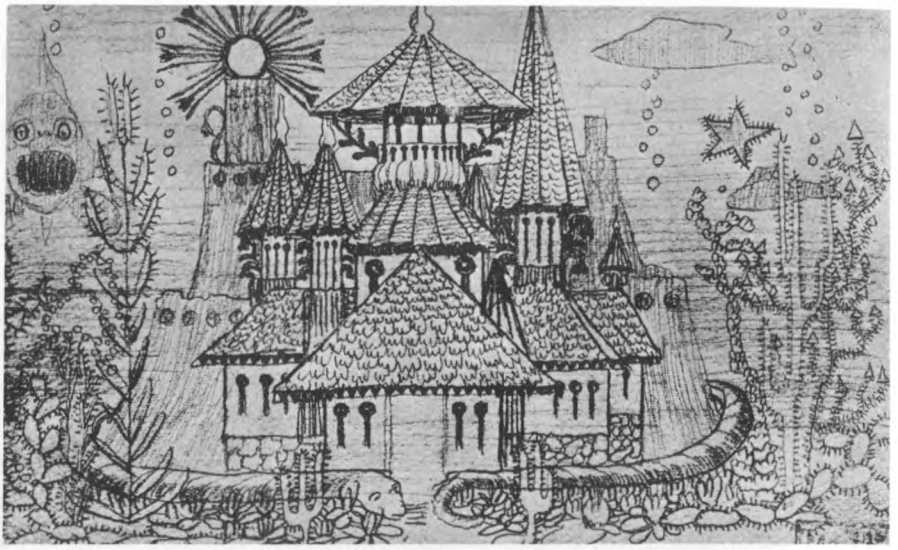
— Jūratė — neturi supratimo, kaip ją myliu ir nuolat apie ją galvoju . . . Ji nėra nei mano sužadėtinė, nei žmona, o tik šiaip jūros Karalienė ir nieko daugiau, ir juk ji niekuo Tau negali prilygti, o vis dėlto negaliu atsikratyti minčių apie Jūratę. Jau turiu net truputį muzikos . . . Norėčiau turėti bent prologo eskizą iki mūsų pasimatymo — mėnuo laiko! Taip mažai ir taip neaprėpiamai ilgai (tp 85-86).

Už poros dienų pastebi: „O dabar pakalbėkime apie *Jūratę*".

— Žinai, kodėl rašiau Tau apie liaudies melodijas, nes, matai, kai tik pradėjau vaizduotis muziką, tai tuoj nuo pat pradžių įstrigo man melodija, nuo kurios jokiu būdu negaliu atitrūkti —

Šlama vilneliai —
miegok, miegok . . .
Saldų sapnelį
sapnuok, sapnuok . . .

— yra kaip iš akies parašyta liaudies dainelei, kurią tikriausiai

Gintaro rūmai, Jūratės operos dekoracijų eskizas, 1908

pažįsti? O kadangi taip prasideda, tai ir kas toliau eina, turi būti susieta tam tikru būdu. Turiu omeny prologą. Noriu, kad įžanga į prologą, arba vadinamoji *Ouverture*, būtų tamsi, beveik niūri, keista ir fantastiška, kaip jūros gelmė. Galima net pavadinti *Jūros gelmė*, ir turėtų būti (įžanga) atliekama tamsioje salėje. Antroje šios įžangos pusėje pakyla uždanga, bet yra tamsu ir beveik nieko nematyti. Palengva išryškėja šviesiausiųjų aksesuarų kontūrai, pirmiausia didelės fantastinės jūros žvaigždės, keistų augalų, gintaro rūmų ir t.t. Viskas turi rastis palengva, šviesos kaskart daugiau — muzika seka šviesą ir tilsta. Prasideda lopšinės pobūdžio dainavimas: „Šlama vilneliai" — kartojant tartum aidas Kastyčio dainavimas: „Myliu aš jūrą", ir vėl lopšinė, o paskui Vandens Mergelių choras, kurį sumaniau taip: pradeda altai ir pasirodo, paskui antrieji sopranai ir taip pat pasirodo, o vėliau taip pat ir pirmieji sopranai. „Karalienei reik pranešti" yra tribalsės fugos tema, o temų įstojimai ir tuo pat metu (choro grupių) pasirodymai turėtų padaryti gerą įspūdį, ir atrodo, kad tai geras sumanymas.

— Bet ką Tu manai apie tai? Pagaliau šitaip kalbėti yra labai sunku, nes ir sunku suprasti be muzikos. Kai būsime drauge, tai bus tada! Zosė bus mano aukščiausias Kritikas ir būtinai labai Griežtas ir Reiklus . . .

— Dabar dar dėl mūsų pirmgimio kūdikio. Nežinau, ar gerai supratau, bet beveik visas prologas, išskiriant kai kuriuos momentus, yra šviesus, beveik pastoralinis. Vandens Mergelių partijos yra beveik liaudiškos. Jūratės partija išsiskiria — tai, ką dainuoja Jūratė, yra nežemiška, ir baisiai norėčiau apgaubti ją kilnia poezija (dovanok man už tą pasakymą), ir tikiu ir turiu vilties, kad bus, kad turi būti gerai.

— Vakar apie penkias valandas kūriau *Jūratę* — žinai kur? — Serpuchovskaja gatvėje, lietuvių salėje. Nusipirkau žvakę (buvo bjauri pilka diena) ir, užsidaręs pats vienas dideliame kambaryje, vienui vienas su Jūrate, skendau jūros gelmėse, ir vaikštinėjau prie pat gintaro rūmų, ir kalbėjausi su Jūrate, kuri taip baisiai yra panaši į Tave, kad, užuot sakęs jai — Karaliene, sakiau — Zose, Zosele. Ir buvo baisiai gera, tik gaila, kad beveik nieko neužrašiau iš to, kas improvizavosi, o šiandie, net vakar jau nieko neatsiminiau. Bet Tu nepyksti, Karaliene mano? (tp 88-89).

„Parodų reikalai susikomplikavo"

Dėl *Jūratės* pamiršo visus kitus reikalus bei rūpesčius. Buvo iškritęs iš galvos ir laiškas, kurį spalio antroje pusėje buvo gavęs iš Varšuvos. Rašė Jonas Krywulta, dailei skatinti draugijos pirmininkas ir parodų salono savininkas. Pas jį kitados norėjo savas parodas ruošti Kostas ir jo draugas Eugenijus. Pastarajam atsidūrus Paryžiuj, Kostas pats vienas ketino suruošti parodą, bet Krywulta nerodė tada intereso. Dabar štai jis siūlė Kostui: „jie galį jam rezervuoti mažąją priekinę salę, ir tai birželio mėnesiui".

— Pirmu akimirksniu norėjau išplūsti jį, — rašė Sofijai, — bet, išmetęs puikybę iš širdies, sutikau. Pyksti? Pagaliau bet kada galima bus pasitraukti iš tos istorijos (tp 61).

Žalčio sonata, finale, 1908

Nauja istorija iškilo čia pat, Petrapilyje, pirmomis gruodžio dienomis. Pradėjo rungtis tarp savęs jo vadinamieji „korifėjai". Jis rašė:

— Šiomis dienomis buvau pas Dobužinskius, buvo itin širdingi, ir sužinojau, kad Makovskis, kuris ruošia čia didingą parodą, apžiūrinėjo mano darbus ir žavėjosi, ir išrinko 7 paveikslus . . . tarp jų ir tuos, kurie turėtų būti *Sojuzo* parodoje. Tačiau Dobužinskis nori, kad būtinai eksponuočiau *Sojuze* dėl *renomė*, ir patarė Makovskiui duoti tik keturis.

— Kaip manai, — klausia Sofijos. — Galvoju, kad reikia padaryti taip: tris čia ir keturis ten. Tie keturi yra: *Preliudas* antras, *Fuga* antra, antroji dalis (andante) iš sonatos, kurią pradėjome tapyti Druskininkuose, ir *Žalčio sonatos* finale — žinai, tas žaltys ant trijų kalnų su mėnuliais? (tp 97).

Makovskis — poetas, literatūros ir meno kritikas, pastaruoju laiku *Appolono* žurnalo redaktorius, *Salono* direktorius, palaikęs ryšį su naujovininkų *Venoku* (Vainiku), buvo dėmesio vertas Kosto rėmėjas. Nenorėjo Kostas jo atstumti ar užgauti, bet lygiai gadinti santykių su Dobužinskiu. Blogiausia, kad abi parodos — Makovskio *Salono* ir *Sojuzo* buvo numatytos beveik tuo pačiu laiku — sausio pradžioje.

Šis įvykis, iš vienos pusės nemalonus ir nepatogus, iš antros staiga pakėlė tapybinius Kosto sparnus ir nubloškė nuo *Jūratės.*

— Tokia baisi sutema žiūri pro stiklus nuo pat ryto, — rašo gruodžio 7-tą, — kad tapyti negaliu, o aš taip labai norėčiau tapyti kaip tik dabar (tp 98).

Aišku, *Jūratė* nebuvo skubus reikalas — galėjo palaukti. O čia, tapyboje, jau kaito katilas ir kaitino Kosto vaizduotę.

— Ar Tu žinai, kad parodų reikalas susikomplikavo. Makvoskis nori, kad jam duočiau septynis paveikslus, arba visai nieko, o juk iš tų septynių tris pažadėjau *Sojuzui.* Šiandien atsakysiu, kad tegul ima keturis likusius, arba tegu nesuka man galvos. Pasitraukti iš *Sojuzo,* kuris mane pirmas priglaudė, negaliu, juk tiesa? Taigi taip" (tp).

Ir vis dėlto nedrįso pasakyti „tegu nesuka man galvos". Po ketverto dienų išsiuntė Sofijai kitą laišką:

— Su tomis parodomis tai tikras vargas. Dobužinskienė slapta perspėjo mane, kad Makovskis blogas žmogus, ir jeigu neišstatysiu pas jį, tai keršys visokiais būdais, o jis turi čia didelę reikšmę meno pasaulyje. Be to, pas jį būsią galima greičiau ką nors parduoti — bet vėlgi atiduoti jam darbus, pažadėtus *Sojuzui,* atrodo man kažkaip labai nekorektiška. Ko imtis, ką daryti? Nepyk, Širdingoji mano, kad vis įkyriu, prašydamas patarimo, bet juk Tu esi mano Išmintis, kaip tai ne kartą jau būdavo (tp 99-100).

— Su paroda susitvarkiau neblogai, — pagaliau rašo gruodžio 17-tą, — bet nusiminimo ir rūpesčio kiek buvo, net baisu. Makovskis jokiu būdu nenorėjo nusileisti . . . *Sojuzas* elgėsi savo

ruožtu taip: „darykite, kaip norite". Būčiau likęs su *Sojuzu*, jeigu *Sojuzo* paroda dėl Makovskio parodos (tikriausiai) nebūtų buvus atidėta iki „nežinia kada". Dobužinskienė vėlgi ragina, kad išstatyčiau pas Makovskį, kad tikriausiai parduosiu, kad paroda bus „prašmatni" ir t.t. Nuėjau pas Benua (jis yra tartum *Sojuzo Pater* ir, be to, nepaprastai simpatingas žmogus). Pasibaigė tuo, jog *Sojuzas* neturi nieko prieš, kad aš išstatyčiau tuos septynis paveikslus pas Makovskį — tačiau su ta sąlyga, kad *Sojuzo* parodai padarysiu kokius kelis gerus darbus. Sutikau su džiaugsmu, nes žinau, kad būsime juk drauge ir vėl ateis šviesios šviesiausios mūsų dienos — o Tu žinai, kad tada gerai dirbti sekasi . . .

Kai reikalas galutinai išsisprendė, Kostas skubėjo pas specialistą Trentį, kad priklijuotų tuos septynis paveikslus ant kartono ir paskui įrėmintų.

— Rėmai buvo panašūs į tuos senesniuosius (I sonatos) ir kainuos 10 rublių (nebrangu, tiesa?), o bus baigti šeštadienį vakare, sekmadienį pataisysiu, užtepsiu segtukų žymes ir pirmadienį rytą nugabensiu į „Menšikovo kambarius", kur bus paroda (tp 101).

Nuvykęs pas Trentį pasiimti paveikslų, sužinojo, kad buvęs kažkoks mecenatas iš Maskvos ir matęs Kosto paveikslus. Jais žavėjosi ir patarė būtinai išstatyti Maskvoje. „Būtinai! Tai kažkokia nauja nuostabi meno kryptis — visus jo paveikslus akimirksniu išpirktų". Kostui buvę „labai linksma ir malonu tai girdėti" (tp).

„Stebuklingesnės dienos jungtuvėms neįmanoma išgalvoti"

Liko mėnuo ligi jungtuvių, o buvo visokių reikalų ir formalumų. Pirmiausia indultas, nes buvo sutarę tuoktis be užsakų, bet jis nežinojo nuo ko pradėti. Užėjo į šv. Kotryną pas kun. Joną Senkų, mokyklų kapelioną, pasitarti. Geras kunigėlis, bet pasirodė naivus — tiek iš jo sužinojo, kad reikia metrikų, tad skubiai rašė tėvams, kad atsiųstų. Paaiškėjo ir kitas dalykas, kad

indultą reikia tvarkyti per savą parapiją, o kurgi ji? Ėjo per visokias kanceliarijas, kol sužinojo, kad jis gyvena šv. Stanislovo parapijoj. Čia pas kleboną turėjo praeiti egzaminą: kodėl indultas ir būtinai Naujiems Metams? Ar negeriau viską sutvarkyti paprasčiau: jis išsiųsiąs pažymėjimą Plungės klebonui, o „užsakus paskelbsime per Kalėdas . . . Prašau tik palikti pašto išlaidoms". Kostas paliko du rublius, bet atrodė kažkas ne taip padaryta: neužteks laiko — nespės Naujiems Metams.

— Man atrodo, kad juk Dėdytė turės mūsų popierius siųsti vyskupui — ar ne? . . . O tas vyskupas gal vėl koks gaišlys ir baigsis tuo, kad per Naujuosius Metus negalėsim susituokti. Pasikalbėk su Dėdyte, tik nesakyk, kad aš kaltas, o kad tas kunigas toks keistuolis (tp 91).

Vėl puolėsi ieškoti kelių indultui — ketino eiti „pas kunigą Maironį, ir jis man, tikriausiai, viską padarys". Bet turbūt nebėjo, nes vėl skundėsi: „. . . Su tuo indultu ar indeksu — tai baisu. Verčiau dešimt sonatų nutapyti" (tp 94). Ėmė jaudintis ir net be reikalo save plakti.

— Ak! aš taip nesugebu tvarkyti reikalų — baisu! . . . Matai, kokį turėsi vyrą! Aš už tokio vyro jokiu būdu Tavęs neleisčiau. Stebiuosi Tavim, o savęs nekenčiu kaskart labiau ir nežinau, ką sau padaryčiau, jei nežinočiau, kad tai juk liekanos baigiančio degti „seno gyvenimo" . . . Neliūdėk ir nepyk ant Kastuko. Tikiu „Nauju Gyvenimu", Tavim, Saulute mano Vienintele, ir mūsų Darbu, o visa kita yra taip svetima ir tuščia, ir taip nieko nežinau ir nemoku (tp 90-92).

Ir štai gauna iš Zosės laišką — jinai klausia, kaip nuspręsime galutinai jungtuvių datą.

— Argi tai dar nenutarta? O Naujieji Metai ką į tai pasakys? Zosele, aš gerai nesuprantu to klausimo. Tai jau ne per Naujuosius Metus? . . . Naujieji Metai ir aš būsime labai nuliūdę, jeigu išrinksi kokią kitą dieną, atmink, Zosyt (tp 93-94).

Anksčiau jai buvo rašęs: „Naujieji Metai, Naujas Gyvenimas, Nauja Kalba, Nauji Pasauliai! . . . Stebuklingesnės dienos neįma-

noma išgalvoti, ar ne tiesa?" (tp 82). Viskas seniai taip sutarta, kodėl dabar toks klausimas? Gal keičiasi ir kiti dalykai — juk visko gali laukti . . . „Juk liko nepilnos trys savaitės . . ."

Kostas nutyla, nieko jai neberašo — negali rašyti. „Užėjo man šiomis dienomis kažkoks sunkus liūdesys, neapibrėžtas — tarsi koks nujautimas — kažkoks apmirimas, kurio niekaip negalėjau įveikti . . . Ar tai tiesa, kad perdėtas jautrumas ir nedrąsa pranašauja staigią mirtį? O aš taip baisiai trokštu gyventi — gyventi su Tavim. Tai toks šviesus dangus, tas mūsų gyvenimas, apie kurį nuolat galvoju, kad galvojant net rodos man kartais — kalbuosi su Dievu ir angelais . . . Matyt, esu truputį susinervinęs. Kiekvienas niekas man daro stiprų įspūdį. Mačiau katiną, kuris bėgo tiesiai į mane tartum aklas ir kniaukė bosu, o jo galva buvo aplieta kažkokiais baisiais dažais. Tai buvo taip baisu — nesijuok iš manęs, nes man darosi gėda. Matai, koks aš esu (tp 96-97).

Sofija tuo tarpu gavo laišką iš F. Bortkevičienės, kuri buvo pirmoji, suvedusi ją su Kostu. Jau žinojo, kad Sofija išteka, tik baiminosi, kad nemestų „savo sielos brendulio". Sofija atsako, kad „mūsų susivienijimas taip stipriai remiasi ant darbo, ant mūsų bendro darbo dėl dailės Lietuvoje — kad visi darbai turės dvigubai augti ir žydėti . . . Žinau, koks gyvenimas manęs laukia iš materialinės pusės, ir nebijau — visai nebijau". Rašo užbaigusi *Jūratę* ir atidavusi „Kasteliui į darbą", o *Jūros* ciklo tik vieną naują dalelę teparašiusi, nes sąlygos darbui visai netikusios — „mano kambary tarška siuvamoji mašina — ir visokie naminiai susigraužimai gana erzina" (tp 94-95).

Motina graužėsi, kad dukrai negalinti duoti kraičio, ir Sofija apie tai buvo rašiusi Kostui, o šis atsakė: „Mūsų Mamytei . . . pasakyk, kad duoda man juk Tave, argi tai ne karališka dovana? Kuo atsidėkosiu per visą gyvenimą?" (tp 84).

O vestuvėms vis dėlto reikėjo „kraičio". Abu galvojo panašiai — skolintis iš kur nors. Jinai turėjo draugę Mariją Skrutkowską, kuri buvo iš turtingos šeimos. Ją kvietė į pamerges, ir ši pažadėjo atvykti. Bet kai paprašė paskolos, apgailestaudama atsiprašė

neįstengsianti to padaryti. Sofija pasijuto nejaukiai, ir Kostas apgailestavo: „Gaila, kad nenujautėme ir suteikėme Jai tiek nusiminimo" (tp 84). Tada kreipėsi Kostas pas savo gerą draugą dail. Joną Zaluską, prašydamas parūpinti paskolą bent 100, dar geriau — 200 rublių. Jo laiškas kažkur užtruko, bet pagaliau Zaluska atsiliepė: „Bus sutvarkyta *tikrai*, gali būti tiktai kiek suvėluota" (tp 95). Kostas džiugavo: „Aš visuomet buvau tikras, kad žmonės yra geresni, negu atrodo, ir taip man kažkaip šviesu širdyje, net iki ašarų" (tp 98). „Liūdna tik truputį, kad ta kilni siela turės, tikriausiai, daug sunkumų, kol įvykdys tą savo ‚tikrai' " (tp 99).

Sofija susitvarkė su vestuviniais drabužiais anksčiau. Jai ir motinai rūpėjo, kaipgi susitvarkys Kostas? Motina parūpino medžiagos kostiumui ir pasiuntė jam į Petrapilį, kad tenai pasisiūtų. Jis rado lietuvį siuvėją Martinėną, visų giriamą, ir susitarė, kad pasiūs eilutę už 16 rublių. Motinos „fundušas" turbūt nebuvo pakankamai geros kokybės, kad jis užsisakė pas tą patį siuvėją kitą išeiginę eilutę už 75 rublius, kuriuos pasiskolino iš Labdarių draugijos (plg tp 100-01).

Indulto reikalai dar nebuvo sutvarkyti. „Mieliausioji, neturi supratimo, kiek turėjau nusiminimo ir rūpesčio su tuo pažymėjimu . . . Turėjau flirtuoti su pačiu arkivyskupu — na, ir flirto rezultatas sėkmingas, ir šiandien išsiųsiu pažymėjimą, o po kokių penkių dienų turėsite Plungėje", — rašo gruodžio 11-tą (tp 99). „Žiedus, rašo, jau būčiau nupirkęs, bet laukiu Tavo laiško, kuriame turi man priminti, ką ir kaip išgraviruoti žieduose" (tp 101-02, plg 99). Gavęs laišką, užsakė žiedus su šiom graviūrom: „SK lapkritis 07 . . . sausis 09" ir „MKČ lapkritis 07 . . . sausis 09". Tai buvo jų susipažinimo ir santuokos mėnesiai ir metai. Mėnesiai buvo įrašyti Zodiako ženklais (P 1960, N 3). Gavęs gatavus žiedus, rašo: „Žiedai yra, tik atrodo, kad supainiojau raides — ar SK ant didžiojo, ar ant mažojo (žiedo)? Taip neaiškiai parašei, kad tikrai teks atsiskaityti su Tavim" (tp 103).

Penketą dienų prieš Kalėdas, siųsdamas jai laišką, rašo:

„Nesijuok iš manęs — baisiai mėgstu paplotėlės laužymo paprotį — pusę siunčiu Tau — o kitą pasidalinsiu su saviškiais Druskininkuose. Dar šešios dienos!!! O gal septynios. Nes paskutinis terminas (Zaluskos) pinigams atsiųsti — Druskininkai gruodžio 26. Jeigu kartais negalėčiau išvažiuoti (į Plungę, Y) 26-tos rytą, tai . . . paskutinis išvažiavimo terminas 27-tos rytą . . . Iki pasimatymo, lekiu išpažinties pas kun. (Praną) Kavaliauską, kurį pažįsti" (tp 102-03).

— Jau viską padariau, — praneša po poros dienų, — net išpažinties buvau — originalu buvo — rūkiau papirosą, gėriau vyną ir išsipažinau, tik tyliai — ša" (tp 103).

Druskininkuose, parvažiavęs, pasipasakojo apie tą išpažintį su pagražinimais, ir sesuo Jadvyga padarė iš to visą istoriją. Girdi, Kostas visai nenorėjęs eiti išpažinties, buvęs nepraktikuojantis, bet jį perkalbėjęs Č. Sasnauskas, o tą neįprastą priešvestuvinę išpažintį atlikęs pas Maironį (Atsm 294). Argi jis buvo nepraktikuojantis? Vyresnioji sesuo Juzė rašo: „Mano brolis Mikalojus Konstantinas buvo irgi labai religingas ir visą laiką praktikuojąs katalikas. Kitokio aš jo neatsimenu" (Drg 1951.VIII.25).[39] O kad kai kurie kunigai nesilaikė įprastinių reikalavimų su inteligentais, bijančiais oficialios bei formalios išpažinties, tai irgi nieko nepaprasto. Tokia praktika — salone, prie kavos ar šiaip pokalbio — buvo ne taip jau reta, tik viešumai mažai žinoma.

Viename laiške prisimena numatęs dėdei klebonui dovaną *Raigardo* triptiką. „Tik jaučiu, kad atvežti jį drovėsiuos, gal vėliau kada nors, pagaliau turiu ten pataisyti pora alksnių, atsimeni?" (tp 87).

„Dabar jau eisime drauge su šypsena lūpose"

Praktiški reikalai taip išjudino Kostą, kad dingo jo liūdesiai, o ir laiškai Sofijai pasidarė mažiau sentimentalūs . . . „Jeigu galėtum mane stebėti, tai pagirtum mane, paglostytum ir nebemanytum, kad esu neapsukrus" (tp 100). „Reikalų tvarkyme dabar jaučiuos

kaip delfinas bangose — baisiai maloniai ir be galo laimingas" (tp 103). O po dviejų dienų, viską baigdamas, rašo: „Pavargęs esu kaip krokodilas . . . ir, tikriausiai, ką nors svarbiausia pamiršiu". Bet nepamiršo vieno svarbaus: „Šiandien nuvežiau savo paveikslus Makovskiui ir mačiau kai kuriuos eksponatus — et, taip sau, bet žinau, kad bus puikių dalykų. Kai tik atvažiuosime (į Petrapilį, Y) — tuoj į parodą — gerai?" (tp 103-04).

Kostas taip susitvarkė, kad šventes praleistų savo šeimoj. Kasmet taip būdavo, ir tėvai laukė. Jie buvo likę vieni su trim mergaitėm; kiti išsiskirstė — Stasys Varšuvon, Petras Vilniun, o Jonukas vargoninkavo pas kun. J. Tumą. Tėvams Kostas siuntinėjo iš Petrapilio „linksmus laiškelius, kaip visada, sąmojingai rašytus . . . Pro tą sąmojį jautėsi kažkoks susirūpinimas ir nerimas" (Atsm 293). Neužmiršdavo ir vardinių, o gruodžio mėnesį buvo net dvejos — motinos ir Valės; priminė ir sužadėtinei, kad pasveikintų, nors pavėluotai (LS 97). Labiausiai jam rūpėjo Petras — skausmingiausias brolis šeimoje, galėjęs būti muzikas virtuozas, turėjęs absoliučią klausą, bet skarlatina ją pažeidė. Neėmė to į galvą, kol buvo jaunesnis, o brėsdamas pradėjo taip išgyventi, kad pasidarė uždaras, niūrus, o iš esmės buvo labai mąstantis, švelnus ir nepaprastai geros širdies (plg L 254).

Kostas negalėjo sau atleisti, kad anuomet, Vilniaus stotyje, su juo neatsisveikino. Dabar toj pačioj stoty, pravažiuodamas, norėjo jį sutikti šiltai kaip galima. Parašė laiškutį A. Vodzinskiui, buvusiam muzikos mokiniui, kad antradienį ar trečiadienį pravažiuosiąs Vilnių ir tegu brolis Petras „būtinai ateina į stotį su kailiniais", nes norįs jį paimti šventėms pas tėvus (tp 243).

Čia jiedu susitiko ir ligi Druskininkų turėjo laiko išsikalbėti vieni du. Petras vertęsis iš muzikos pamokų. Pradžioj gyvenęs pas seserį Mariją, paskui atskirai. Buvęs traukiamas į lietuvių gyvenimą (tai buvo Kosto planas, Petrui nežinant), bet iš to nieko neišėję. Viena, jam stigo lietuvių kalbos, antra — buvęs kažkoks nemalonus susidūrimas. Kartą koncertavęs — skambinęs 13-tą

Beethoveno sonatą Treskino salėje ir rodos gerai pavyko. Per tuos metus daug dirbęs prie pianino ir padaręs nemažą pažangą.

Buvo daug džiaugsmo, kai jiedu pravėrė namų duris. Netrukus atsirado ir Stasys iš Varšuvos. Nesirodė tik Jonukas — aišku, negalėjo. Kostas apdalino dovanas, ir Žvirbliui specialiai įteikė eglutės papuošalų dėžę — ji turėsianti juos ir iškabinti. „Brolis daug pasakojo apie Petrapilį, kuris jam visai nepatiko, apie niūrias, tamsias dienas, apie pažintį su Dobužinskiu . . ." (Atsm 293). Kūčioms laužė su visais parsivežtą savo plotkelės pusę, prisimindamas ir Sofiją. Kūčių džiaugsmą padidino Povilo vaikučiai, kuriuos su jų mama pavyko „atsivilioti" į nošviją. Kalėdų antrą dieną pradėjo ruoštis kelionei į Plungę, bet dar laukė Zaluskos telegramos.

Paskutinį išvykos rytą palydovas ir pabrolys „Stasys, — rašo Jadvyga, — prieš veidrodį tikrino savo išvaizdą. Kastukas vaikščiojo neramiai po kambarį — kiti susėdę tylėjo. Ir štai pasigirdo Jankelio skambalas . . . Tada įvyko kažkas, ko niekad nebuvau mačiusi, ir kas sukrėtė turbūt visus. Kastukas atsiklaupė prieš motiną ir pabučiavo jos kelius. Jis tyliai paprašė jos, kad palaimintų naujam gyvenimui. Buvo iškilminga tyla, tik Juzė verkė, o mes, mažesni, jautėme, kad vyksta kažkas nepaprasta . . . Prie tėvo priėjęs, Kastukas apkabino jo kaklą ir taip valandėlę stovėjo, lyg būtų norėjęs kažką pasakyti. Paskui staiga atsitraukė ir pradėjo su mumis visais atsisveikinti" (tp 295).

Buvo rašęs Sofijai, kad Vilniuje paims pamergę Mariją Skrutkowską (LS 102). Toliau kelionę tęsė trise traukiniu ligi Mažeikių, o iš ten arkliais į Plungę. Nuo Mažeikių žadėjo skaičiuoti varstus ligi Plungės (tp 99), paskui, žinoma, valandas ir minutes ligi pačių jungtuvių.

— . . . Mūsų jungtuvės! Supranti, Tu mažas Bambly, ką tai reiškia? Tikriausiai nieko nenutuoki — aš irgi, bet jaučiu, kad ruošiamas man kažkoks Atpildas, kažkoks Naujas Gyvenimas, ir net man baisoka iš džiaugsmo — o kai pagalvoju apie tai, kas čia darosi ir kas tai bus, ir kad gyvenimas turi dar labai svarbią

materialinę pusę, tai rodosi, kad kažkokie šiurkštūs ir stiprūs delnai kaskart stipriau gniaužia man širdį, — bet tai tik akimirkos, o paskui ateina Tikėjimas — ir viskas yra stebuklinga, ir Tavo Kastukas yra laimingiausias žmogus (tp 78).

Visi vestuvių reikalai rodos buvo aptarti laiškais. Dėl vieno dalyko nesitarė, būtent — kas juos tuoks. Tai buvo rodos savaime aišku. Ir štai Kostas sužino, kad teks vykti į Šateikius, Salantų filiją, ir kad juos tuoks ne dėdė. Vargoninkas Juozas Žilevičius turbūt gerokai prakaitavo, kad galėtų pasirodyti prieš tokį muziką, kaip Čiurlionis, jungtuvių metu. Ir jam buvo staigmena: „Neatėjo tada man, jaunam žmogui, galvon mintis pasiteirauti, rašo jis, kodėl visa tai neįvyko Plungėje ir kodėl juodu nesutuokė Zosės dėdė — Plungės dekanas" (o.c.).

Šį reikalą pakeitė Sofija, atrodo, pati viena. Ji rašo atsiminimuose:

— Dėdė nori kelti iškilmingas vestuves — nenoriu. Kam man reikalinga ta Plungės „ponybė" — dargi šliūbo nesutinku imti Plungėje — prigarmės tiek žmonių į bažnyčią žiopsoti . . . Ne. Diplomatiškai įtikinu dėdę, kad šliūbas įvyktų Šateikiuose — ten klebonauja mielas kun. (Antanas) Bajorynas — nuvažiuosime, ir tyliai įvyks jungtuvės. Dėdė sutinka. Konstantinas atsiveš brolį Stasį — stud. pirmo kurso, atvažiuos mano mylimiausia draugė Marinė Skrutkowska — ir jokių balių. Viskas įvyksta, kaip numatyta (LS 104).

Kostui pagaliau buvo vis tiek, nors Plungė kažkaip rišo jį gilesniais ryšiais. Ten irgi bus gerai, — galvojo — mažiau žmonių ir intymiau, o antra — mažiau jausis skolingas dėdei. Vis dėlto ir tenai buvę nemaža svečių, pasakojo Stasys, grįžęs į namus. Nuotaika buvusi nepaprastai linksma. Kostas buvęs dėmesio centre, atrodęs laimingas, vartojęs sąmojį, daręs išdaigas. O Zosė kokia buvusi graži! (Atsm 295).

Grįžę į Plungę, jiedu greit susitvarkė — pasiruošė ir, sėdę į roges, išvyko į Mažeikius, o iš čia traukiniu į Petrapilį. Kelionėje iškalbesnis buvo Kostas.

Kostas ir Sofija po vedybų 1909 m.

— Žinai, gerasis mano genijau . . . Turi man būti labai atlaidi ir labai reikli . . . Pradedam naują gyvenimą — pažįstam maždaug įvairių vertybių vertę. Taigi eikime drąsiai, tik Tu būk man tuo, kuo seniai esi mano sieloje ir kuo būsi iki mirties, jeigu net paliktum mane. Nepyksti? (LS 49).

— Dabar jau eisime drauge su šypsena lūpose lygiai keliais akmenuotais, lygiai ir pievomis žydinčiomis . . . Dirbsime, tikėdami geresne žmonijos ateitimi, tikėdami savimi, kad pridėsime nors po vieną plytelę prie rūmo, šimtais amžių statomo. Ir jeigu tikrai taip bus, tai kas mums truputis vargo, kurį turime praeiti mūsų gyvenimo rytmetį. Argi nesame laimingi? Zose? Ką Tu manai? (tp 83).

Jinai pažiūri ir prisiglaudžia.

— Laimė yra su mumis. O jei likimas truputį erzina ir maivosi, tai toks jau jo įprotis. Pamatysi, kaip jis susigės, išvydęs mus . . . pakeltom galvom, šviesiom akim . . . Šventai, tvirtai tikiu, kad pilkuma, skarmalota proza neįsigaus niekados į mūsų Namus. Tu saugosi mūsų Židinį, mano stebuklingoji Vaidilute! Visas mūsų gyvenimas sudegs ant Praamžino, Begalinio, Visagalio Meno aukuro (tp 86).

Antras pobūvis su Sofija Petrapilyje

Nuvykę Petrapilin, Čiurlioniai porai dienų apsistojo viešbuty Izmailo prospekte, paskui susirado šviesų kambarį su dideliais langais Malaja Materskaja gatvėje. Čia susitvarkę, padarė keletą būtiniausių vizitų — Dobužinskiams, Sasnauskams, kun. Ant. Kavaliauskui, — truputį susipažino su miestu ir skubėjo pradėti darbą. Juk tie *sojuzininkai* laukia naujų paveikslų parodai . . . Ir ji prisiminė vieną jo rašytą laišką į Plungę:

— Aš ne kartą matau mus namie šviesiame dideliame kambaryje dirbančius. Zosė prie stalo rašo kažką stebuklinga, net raudonis nuplieskia mylimą stebuklingą veidą, o aš baisiai užimtas sonata, kuri turi būti geriausia iš visų ligi tol buvusių, ir tartum nekreipiame vienas į kitą dėmesio, bet kraujas mūsų teka vienu tvinksniu ir mūsų minties sparnai susiliečia užburtų Fantazijos ir įkvėpimo kraštų beribės erdvės skrydžiuose (SL 83).

Sofijai rūpėjo grįžti prie *Jūratės*. „Tai, ką dainuoja Jūratė, — rašė jis, — yra nežemiška, ir baisiai norėčiau apgaubti ją kilnia poezija" (tp 89). Jūratė buvo mažai išskirta iš Vandens Mergelių, dainuojančių liaudiškas dainas. Reikia dabar tą dainą perkurti — stipriau ir pakiliau. O vėlgi ar nereikėtų abiem, susidėjus, paieškoti ryškesnių kelių mūsų kultūros ateičiai Lietuvoje? Tiek kalbėta, diskutuota įvairiom progom, besivaikščiojant Vilniuje, Palangoj, Plungėj ir Druskininkuose. Tikrai, ji seniai laukė progos rašyti, pasitraukus nuo visko.

Kai ji sėda rašyti, Kostas, žiūrėk, primena:

— Kad tik neužmirštume Sasnausko. Jis gi įdavė mums ir užrašė savo *Lietuvišką muziką* . . . Lietuvoj Sasnauskas beveik nežinomas, o čia, matai, garsus šv. Kotrynos vargoninkas, chorvedis, o va ir kompozitorius. Seniai komponuoja, ir neblogai, ir lietuviškai. Ar ne puikios tos dvi dainos: *Kur bėga Šešupė* ir *Jau slavai sukilo* — Maironio žodžiams? Antrąją pavadinęs net himnu.

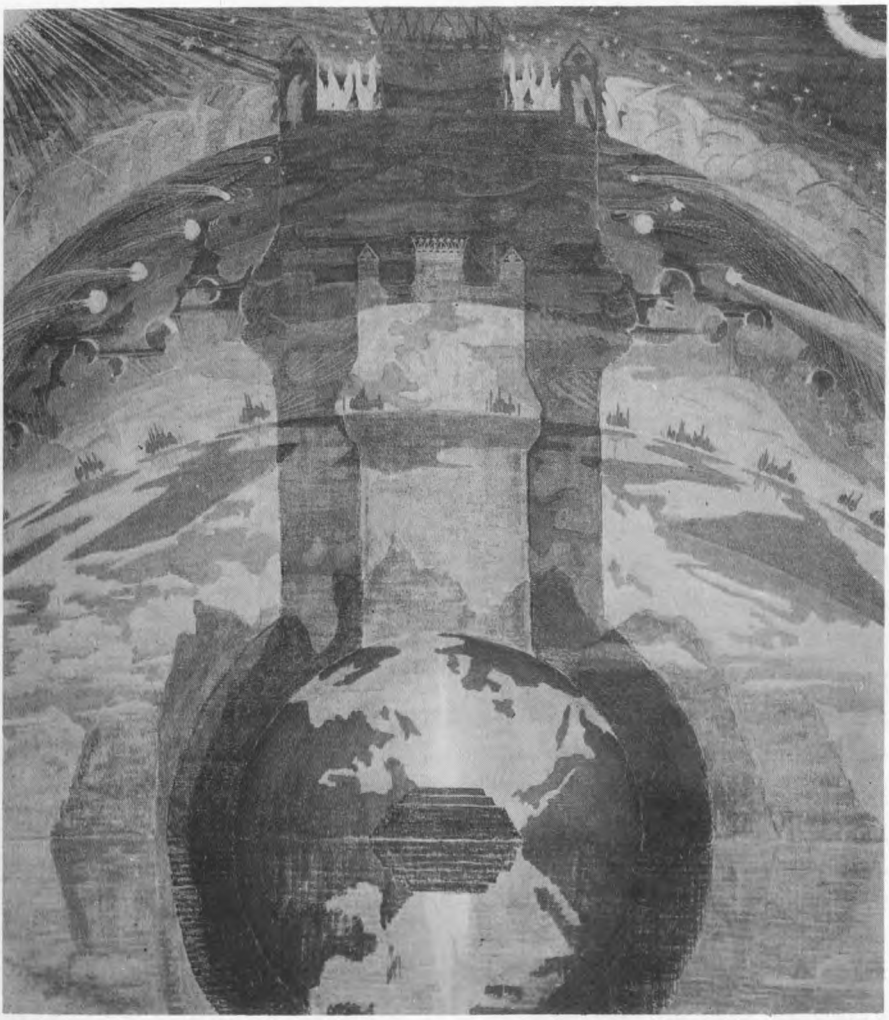
Kostas pradeda apibūdinti dainų muziką. Sofija klausosi ir pasižymi pieštuku.

— Kompozicijos technika puiki, o tai pasiekiama ne iš karto ir ne be studijų . . . Dainų harmonija paprasta ir daili . . . Balsai vedami savitai — ryškina vyriausią melodiją . . . Himnas stovi savo aukštumoje — harmonizuotas nuo pradžios iki galo iškilmingame stiliuje . . . Visur iškyla lietuviška styga — tokia sena, nepagaunama gaida, kuri viešpatauja mūsų dainose. Jauniems kompozitoriams pavyzdys . . .

Tas pastabas Sofija buvo ketinanti suredaguoti — paruošti straipsnį ir pasiųsti spaudai. Kostas sulaiko — gal vėliau. Pirma reikėtų straipsnio apie dailę, nes artėja trečioji mūsų paroda. Draugijos žmonės, žinai, nelabai raštingi — lauks iš mūsų, bet ir šiam rašiniui dar turim laiko. O dabar kiekvienas prie savo: Tu prie *Jūratės*, o aš — pamatysi . . .

Buvo žadėjęs *Sojuzo* parodai padaryti kokius kelis gerus darbus (tp 101). Pradėjo nuo *Rexo*. „Mama pasakojo man, — rašo duktė Danutė, — kaip buvo sukurtas *Rex*. Tėvas tapė jį 1909 m. sausio mėnesį, kai jie po jungtuvių grįžo į Peterburgą. Iš pradžių jis buvo žalsvai melsvas. Tėvas dirbo, kaip paprastai, neatsitraukdamas, pavargo, savo darbu buvo nepatenkintas. Sykį įpuolęs į neviltį ir net norėjęs jį sunaikinti. Tada mama ėmus prašyti, kad pailsėtų, ji net verkus, ir jis jos paklausęs . . . Jie išėję pasivaikščioti. Mama pasakojus jam įvairius linksmus dalykus, visaip stengėsi pataisyti jo nuotaiką. Ir jai pavyko — po poros dienų poilsio Tėvas vėl atsistojo prie molberto, pertraukė paveikslą nauja šilta rausva spalva ir sausio pabaigoje darbą baigė" (Paskutinieji metai, P 1966, N 3, 154). Pati mama — Sofija Čiurlionienė, sudarant P. Galaunei Čiurlionio kūrinių sąrašą, prašė įrašyti prie *Rexo*, kad padarytas Petrapily 1909 m. sausio mėn. per tris savaites (MKČ 1938, 114).

Dobužinskis teigia, kad didįjį savo *Rexą* Čiurlionis kūręs aname šviesiame kambaryje Malaja Materskaja gatyėje. „Aš šį kūrinį atsimenu ne visai baigtą ir galiu pasakyti, kad šis kūrinys, Al. Benua ir man patariant, buvo padarytas drobėje. Visi mes tuomet labai patarėm Čiurlioniui pabandyti kitokią techniką ir padaryti monumentalinį kūrinį. Galbūt, kad *Rexas* buvo pradžia naujo,

Didysis Rexas, 1909

neįvykdyto paveikslų ciklo . . . Aš šį faktą ypač pabrėžiu, nes kai kas laiko šį kūrinį padarytą daug anksčiau" (tp 96).

Ligi 1938 metų, kada pasirodė minėtas Dobužinskio pareiškimas, ir Sofijos Čiurlionienės pastaba prie kūrinių sąrašo, buvo

galvota kitaip, nes buvo ir kitokių liudijimų. O. Pleirytė-Puidienė jau 1921 metais buvo rašiusi: „Tuoj po pirmosios Dailės parodos (Vilniuje) jis nupiešė savo *Rex*, reiškiantį absoliutizmo idėją, ištęstą toliau ir plačiau Saulės sonatų cikle" (Skaitymai 1921, I kng. 82). Brolis Stasys 1935 metais tvirtino, kad „1907 metų vasarą", grįžęs į Druskininkus po savo kelionės Vakarų Europoje, „sukuria savo *Saulės* ir *Pavasario* sonatas. Jas užbaigęs, padaro rėmus ir, užtraukęs didžiulę drobę, pradeda savo didingąjį paveikslą *Rex*, tačiau nupaišęs *Rexą* M. K. Čiurlionis įpuola į didelį nusiminimą. Jisai pareiškia, kad visi prieš tai nupiešti paveikslai niekam tikę ir jau buvo pasiryžęs nupieštas paskutines sonatas sunaikinti, tačiau, laimei, atvykusio į Druksininkus vieno artimiausių draugų Czarkowskio bendravimas, M. K. Čiurlionį nuramino" (NR 1935 N 42, 752). J. Žilevičius taip pat pastebi, kad 1908 m. vasarą, atvykęs Plungėn, taisydamas savo atsivežtus paveikslus ir kurdamas naujus, „daugiausia jis sukinėdavosi prie paveikslo *Rex*" (Drg 1965.XII.24).

Klausimas atrodo neišspręstas, ar Čiurlionis Petrapily naujai sukūrė savo didįjį *Rexą*, ar tik perkūrė, pavartodamas naują techniką, kaip buvo jam patarę Dobužinskis ir Benua. Meno istorikas ir Čiurlionio monografas M. Vorobjovas tvirtina, kad „Varšuvoje ir Petrapilyje jis nieko naujo nebepridėdavo prie savo kūrybinių koncepcijų, tiktai užbaigdavo ką pradėjęs ir sumanęs Lietuvoje, arba užsiimdavo techniškais pratimais — tapybiniais ir grafiniais. Savo geriausius paveikslus Čiurlionis yra sukūręs Lietuvoje" (NR 1938, N 22, 24).

Vienas iš Kosto rūpesčių buvo pasiruošti *Sojuzo* parodai, bet tuo laiku vyko keletas kitų dalykų, kurie jį domino.

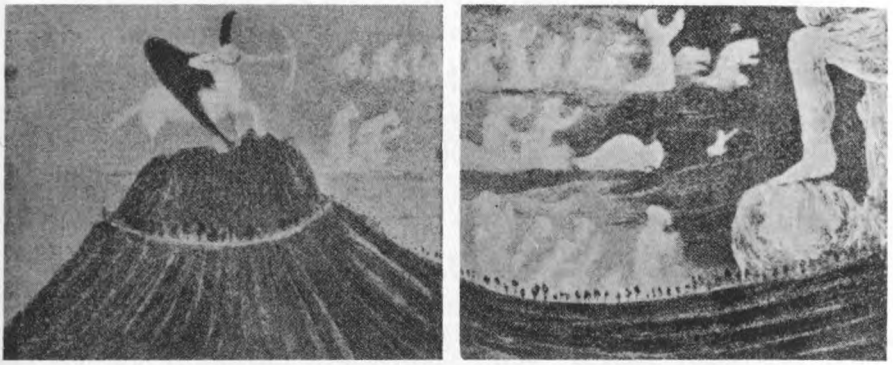
— . . . Man pasisekė prikalbinti jį, — rašo Dobužinskis, — nueiti pas Al. Benua, (kur) tam tikrom dienom, be artimų bičiulių būrio, taip pat susirinkdavo visi pažangieji Petrapilio menininkai . . . Šeimininkų malonus nuoširdumas ir tas, kad niekas iš mandagumo Čiurlionio nekankino klausimais, leido jam ramiai sėdėti kampe, žiūrinėti gausius graviūrų ir piešinių

Aleksandras Benua, Baksto paveikslas, 1898

rinkinius ir klausyti kartais labai įdomių pasikalbėjimų. Po pirmojo pas Benua apsilankymo, jis berods tenai buvo dar vieną ar du kartus. Pas mane, kaip minėjau, užeidavo labai dažnai . . . Aš jį aplamai atsimenu nuolat ką nors žiūrinėjantį. Aš turėjau gerą meno veikalų biblioteką ir daug graviūrų (MKČ 1938, 95).

Sausio 24 dieną Kostas koncertavo Pavlovo salėje lietuvių Labdaros draugijos vakare. Skambino du savo preliudus: es-moll ir fis-moll. Muzikos mėgėjų rusų klubas, kuriam prieš Kalėdas buvo įteikęs savo kūrinių pluoštą, sausio 28-tą suruošė jo koncertą, kuriame M. Jovanovičius skambino du jo preliudus — b-moll ir d-moll ir mažų peizažų ciklą *Jūra* (Blgr 159-60). Dobužinskis teigia, kad skambinusi pianistė Plockaja-Jemcova ir matęs tolimam kampe tyliai sėdintį Čiurlionį (o.c. 96). Iš tikro buvo du koncertai su skirtingais pianistais, nes Čiurlionio kūriniai buvo skambinami ir jaunųjų rusų kompozitorių grupėje — šalia Skriabino, Rachmaninovo, Stravinskio — vasario 24 d. *Salono* parodos proga (L Čd 87).

Preliudas ir Fuga, diptikas, 1909

Svarbiausias įvykis sausio mėnesį buvo S. Makovskio suruošta *Salono* paroda, kurioje buvo išstatyti šie Kosto paveikslai: *Jūros sonatos* allegro ir andante, *Piramidžių* andante, *Žalčio* finale, *Vasaros* finale ir diptikas *Preliudas* ir *fuga* (LS 97; Rimša, 186) — visi „muzikinės" tematikos. Tas muzikinis momentas kaip tik ir užkliuvo kritikams. Esanti bergždžia pastanga, pasak V. Staniukovičiaus, „grafika ir spalvomis perduoti sonatas", nes tokie uždaviniai „išeina iš tapybos ribų". Vis dėlto jis esąs, A. Rostislavovo pastebėjimu, įdomus dailininkas ir jo muzikinės išraiškos paveikslai esą subtilūs. E. Erbergas Čiurlionio bandymus pavadino drąsiais ir maištingais, ir lygina jį su rusų peizažistu bei grafiku K. Bogojevskiu, dalyvavusiu toj pačioj parodoj. Pastarąjį publika labiau supratusi, nekaip Čiurlionį, nes jis perkuria gamtą pačios gamtos įstatymais. „Čiurlionis savo tvėrime pameta tuos įstatymus. Dailininkas mėgina čia išpasakoti tai, kas galima vaizduotis, ką galima tik girdėti. Ne veltui visos jo akvarelės yra muzikos vardais pavadintos. Visa tai, žinoma, vien silpni muzikos svajonių šešėliai. Vis dėlto yra juose kažin kas tikro" (Blgr 160-61).

Kostas ir jo gerbėjai bei rėmėjai, žinoma, laukė geresnių atsiliepimų. A. Benua *Reč* laikraštyje (N 4) apgailestavo, kad meno žinovai nepakankamai vertinę Čiurlionio kūrinius ir kad jų

nenupirko Tretjakovo galerijos komisija. Neatsirado ir kitų pirkėjų.

Kostui teko laukti antrosios — *Sojuzo* parodos, kuri buvo atidėta į vasario pabaigą. Tuo tarpu gavo iš Antokolskio kvietimą dalyvauti pirmoje daugiatautėje vilniečių dailininkų parodoje, kuri turėjo būt atidaryta vasario 1-mą. Kostas jiems pasiuntė 8 savo paveikslus.

Apie trečiąją lietuvių parodą dar nebuvo aiškių žinių. Sofija, jo padedama, paruošė ilgesnį straipsnį apie dailę, pavadino „Dailės troškimas žmonių dvasioje", pasirašė pirmąsyk Čiurlionienės vardu ir pasiuntė *Vilčiai*, kuri atspaudė per du numerius (NN 12, 13). Straipsnį Sofija užbaigė, kreipdama dėmesį naujai parodai: „Artinasi trečioji lietuvių paroda. Dailininkams — tai šventė, mūsų jaunai dailei — vėl vienas žingsnis pirmyn, vienas žvilgsnis į save, kiek ji paaugo, sustiprėjo . . . Tai niekai, kad neturtingi esame, kad įvairumo ne per daug . . . Nėra ko bijoti 3-4 vargingų kambariukų, nes tuose kambariukuose pradeda gyvuoti pirmieji mūsų kultūros žiedai. Kas žino, gal netolimas tas laikas, kuomet mūsų dailės draugija taisys savo parodas tam tikruose puikiuose rūmuose".

Trečiosios parodos ruoša šį sykį labai nusitęsė. Rimša buvo Varšuvoj — mokėsi, Žmuidzinavičius dar negrįžo iš Amerikos, o Kostas negi galėjo persiplėšti. Viskas krito ant dviejų prisiekusiųjų valdybininkių — Putvinskaitės ir Gimbutaitės pečių. Jos plakėsi, prašinėjo paveikslų ir būkštavo, kad gali nebūti nė ko išstatyti (plg Rimša, 185). Kostas pasižadėjo dalyvauti ir užpildyti, kaip paprastai, bent vieną kambarį.

Baigęs didįjį *Rexą* ir įrėminęs, pristatė jį *Sojuzo* parodos rengėjams. Šie buvo labai patenkinti, tiesiog sužavėti. Laukė, kad padarytų dar du naujus, kaip buvo prašę ir Kostas žadėjo. Bet po *Rexo* ką galima padaryti geresnio ar tolygaus, ir jis nebesiryžo. Rengėjai buvo priversti kitus du paveikslus paimti iš to, kas jau buvo Makovskio parodoj, ir paėmė *Piramidžių sonatos* andantę ir *Preliudą*.

Čiurlionio *Rexas* kritikų nebuvo išskirtas, nesulaukė didesnio dėmesio, priešingai — V. Bočianovskis, kaip ir kitus jo kūrinius, pavadino „muzikine stenografija". V. Gurovas, turėdamas galvoj ir Makovskio parodoj matytus paveikslus, nerado juose tapybos, juo labiau piešinio; piešinio išorė esanti pasiskolinta iš japonų, o piešinys pajungtas kažokiai schemai. Prieš muzikinius Čiurlionio paveikslus pasisakė kažkoks slapyvardinis Gallais; jis puolė kritikus, kad šie nepadeda dailininkams susiorientuoti meno chaose ir stengiasi „išskleisti vištų sparnus pp. Čiurlioniams, Dobužinskiams ir Ko, įsivaizduojantiems, kad jie sklando kaip ereliai, kai iš tikrųjų tupi baloje" (Blgr 158-59). Teigiamas balsas, keliąs Čiurlionio kūrybą ir liečiąs jo paveikslų komentavimo klausimą, vėl buvo Aleksandro Benua *Reč* laikraštyje (N 69).

Čiurlionio nuotaika dėl to buvusi labai paveikta. Jis nepaisė anuomet Varšuvoj savo mokytojų, ypač Krzyžanowskio, nesijaudino dėl Vilniaus parodų atgarsių. Šito betgi nesitikėjo iš Petrapilio, kuris jį dar tik pradedantį anais 1906 metais buvo palankiai išskyręs iš kitų ir gražiai įvertinęs. Argi po trejų metų, padarius didelę pažangą, tik tiek teužsitarnauta: ne erelis, o višta — tupinti baloj!? Kostas, pasak Kelpšos, bandė save raminti: „Geriau tegu rašo, negu visai nutyli" (MKČ 1938, 87). Šį kartą kažkoks petrapiliškis Pustoškinas nupirko vieną jo paveikslą — *Piramidžių sonatos* andantę.

Prie *Jūratės* operos Kostas negrįžo — tiesiog nebuvo kada. Viską mobilizavo skubesnis dalykas, nuo kurio priklausė tolimesnė egzistencija. Opera galėjo dar laukti. Jai kurti reikėjo savo rojalio ir pakenčiamesnės aplinkos, o svarbiausia laiko.

Po dviejų parodų Petrapilyje, buvo aišku, kad Kostas iš savo kūrybos negalės pragyventi. Kritika užkirto kelią viltims. Jo gerbėjai bei rėmėjai, pasirodo, neatsveria daugumos: jie patys išstatyti atakai. N. Rörichas rašė: „Atsimenu . . . su kokiu suakmenėjusiu skeptiškumu buvo sutikti Čiurlionio kūriniai. Gana daug reikėjo kovoti už Čiurlionio meną . . . Deja, net geriausiuose rateliuose daugumas jo nesuprato ir neigė" (Laiškas

dail. V. Tarabildai, NR 1936, N 41, 799).

Kostas nebeieškojo kito darbo. Gyveno kol kas iš to, ką jiedu atsivežė ir ką siuntė iš Plungės jos motina. O ji „siųsdavo jiems Petrapilin, pasak J. Žilevičiaus, rūkytas dešras, kumpius, lašinius, o aš padėdavau sudaryti tų gėrybių siuntinius ir ant jų užrašydavau adresus. Atsimenu, siuntinius ruošiant, motina vis labai verkdavo, dūsaudavo, bet man niekada neatėjo galvon paklausti, kodėl ji taip verkia" (o.c.).

Panašiai buvo ir su jo motina. „Ji kartkartėmis atsidusdavo ir sakydavo: „Kaipgi jie ten, vargšai, gyvens, kad jis jokio darbo neturi". O sesuo Jadvyga galvojusi, „gerai, kad neturi — greičiau parvažiuos pas mus" (Atsm 293).

Iš tikro, jie apsisprendė grįžti anksčiau, nors buvo ketinę parvykti tik vasarai. Namiškiai stebėjosi, kodėl šiemet jis nepasveikino Juzės, kai visi šeimos varduvininkai paprastai gaudavo laiškučius iš anksto. O pasirodė, kam gi to sveikinimo, jei patys parvyksta. Ir atsirado kovo 19-tai, nieko nepranešę, lyg iš dangaus iškritę.

PENKTAS SKYRIUS

LAIKAS FINALINĖSE JO RUNGTYNĖSE

Nuolat man visam kam trūksta laiko.
M. K. Čiurlionis

Buvo vėlyvas vakaras — jau po vakarienės. Staiga plačiai atsivėrė durys ir su dideliu triukšmu į kambarį įėjo Kostas su Zose, susikibę už parankės, šaukdami:

— Tegyvuoja Druskininkai!

Buvo neaišku, kaip jie taip tyliai privažiavo ir prisėlino prie durų. Niekas neišgirdo, net Lamoriukas nespėjo suloti. Pasirodo, Jankeliui teko nukabinti skambalą, o Kostas mėgo staigmenas, ypač ką nors staiga pradžiuginti. Jie tylutėliai praėjo kiemą ir tik su triukšmu atidarė duris.

Zosė buvo apsivilkusi plačiu apsiaustu iš namie austos trinyčių vilnonės rausvai baltos medžiagos, o ant galvos buvo kepuraitė, perrišta plačiu šaliku. Kostas buvo tamsiai pilku paltu su juoda katine apykakle ir tokia pat kepure.

Kambary atsirado didelė Zosės pintinė ir du Kosto lagaminai — vienas su gaidom ir rankraščiais. Zosė atidarė savo „kraitinę" ir pradėjo traukti daiktą po daikto. Juzė pirmoji gavo dovanų. Paskui mama kavos maišelį, o mergaitės saldainių . . . Prasidėjo vaišės, ir Kostas gavo jo mėgstamų marinuotų baravykų, o Zosė

rūkyto kumpio. Paskui Kostas ėmė pasakoti apie jų gyvenimą Petrapilyje:

— Sėdžiu, tapau, ir staiga mano nosį pradeda kutenti kažkokie dangiški aromatai. Tai iš virtuvės sklinda rožių, lelijų, rozetų kvapas, o primusas skamba kaip Liszto simfoninė poema. O paskui į kambarį įeina fėja, tikra geroji fėja, ir pastato vidury stalo puodą . . . Aš metu teptuką į kampą, kur stovi puodas su vandeniu. O paskui susėdame abu prie stalo ir pradedame garsiai juoktis (Atsm 295-96).

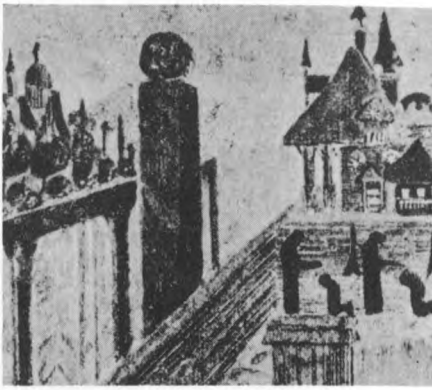
Šį vakarą laikas buvo dingęs — užmirštas. Liko tik džiaugsmas, grįžus į savąjį lizdą.

Jaunavedžių pavasaris Druskininkuose

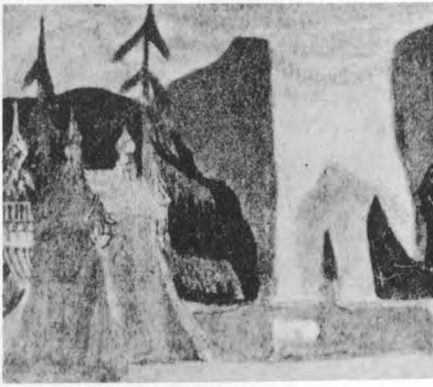
Tėvas tuoj užkūrė krosnį mažajame namuke ir nugabeno lagaminus bei pintinę. Kitą rytą Kostas susirado molbertą ir pradėjo tapyti, o Zosė kitame kambaryje kažką rašė. Ji turėjo baigti Kosto pastabas apie Sasnausko lietuviškąsias dainas ir jas netrukus pasiuntė į *Viltį* (1909 N 48); paskui kūrė *Prisikėlimo pasaką* apie Raigardo miestą. Kostas pradėjo miesto „paskenduolio" etiudus — visą ciklą. Aname namuke, pasak sesers, vyko „spartus kūrybinis gyvenimas . . . Tik pietų ir vakarienės jie ateidavo pas mus, o Kastukas po vakarienės dažniausiai skambindavo" (tp 297).

Pavasaris tais metais neskubėjo. Žmonės dar per Velykas važinėjo rogėmis. Teko jomis ir Kostui su tėvu bei Vale vykti į Ratnyčią, kur Rožei, Povilo žmonai, gimė ketvirtasis vaikas — dukrelė. Velykoms ji turėjo gauti Birutės vardą. Kunigas jai pridėjo dar Eleną, o Kostas ir Valė buvo krikšto tėvai.

Pavasarėjant, balandžio 12-tą, buvo atidaryta trečioji dailės paroda Vilniuje. Kostas buvo pasiuntęs 32 savo paveikslus, tarp jų tris sonatas — *Jūros, Žalčio* ir *Pramidžių,* trijų paveikslų *Fantaziją,* didįjį *Rexą, Preliudą, Vasaros* motyvus (2 pav.), *Karalių pasaką,* vieną fluorofortą, keletą grafikos darbų. Pats į parodą nevyko ir turbūt turėjo keletą motyvų: prie ruošos neprisidėjo, parvyko namo kaip

Miesto etiudai, 1908—1909

ir *incognito*, jautė, kad paroda bus prastokai parengta — kam jaudintis ir sudaryti nepatogumų rengėjoms.

Laukė atgarsių spaudoj ir nustebo, kad beveik nieko nebuvo, išskyrus pavėluotus M. Biržiškos įspūdžius naujai įsikūrusiose *Lietuvos žiniose* (1909, N 2) ir paviršutinišką Liudo Giros apžvalgą *Šaltinyje* (1909, N 20). Vietinė rusų spauda, kaip ir lenkų, parodos įvykį praleido tylomis arba banaliom pastabom. Tik vilniškėje *Litwoje* (1909, N 7) Liudas Gira bandė apibūdinti Čiurlionio kūrybą ir pakaltino, kam dailininkas pasukęs nuo pasakų prie sonatų.

Visa tai, galvojo Kostas, turi ką nors reikšti. Ar bloga buvo parodos organizacija, ar tiek verta pati paroda, kad neužsitarnavo geresnio dėmesio? Teirautis laiškais nebuvo patogu.

Sofija, šalia rašybos, pradėjo mokyti mažąsias mergaites matematikos ir sukliuvo pedagogikoje. Girdama Valę ir keldama jos gabumus, susilaukė keršto iš Jadzės. „O kerštas buvo toks: išspręsdavau pati prieš pamoką numatytus uždavinius, o mokytojai aiškinant, užsispyrusi ramiai sakydavau — nesuprantu". Išbandžiusi įvairias priemones, Sofija „pagaliau metė mane mokiusi". Geriau sekėsi su lietuvių kalbos pamokomis. „Jos mokėsi visa šeima, išskyrus tėvus"; ateidavo ir Kostas. „Brolienė labai aiškiai, gal kiek per aštriai, tardavo siaurąjį *ė* ir apskritai . . . smarkiai artikuliuodavo žodžius". Toji *ė* labai patiko Jadzei, bet nepajėgė jos gerai ištarti. Tada išėjo į miškelį, išrėkė *ėėė* visa gerkle ir šis garsas pradėjo nebepatikti (Atsm 297-98).

Pagaliau išaušo pavasaris ir kieme sužydo didžioji ieva. Jos kvapas buvo taip stiprus, kad tiesiog svaigino, o Zosei ėmė skaudėti galvą. Teko uždarinėti duris ir langus, kad ji galėtų dirbti. Aplink ievą grupuodavosi šeimos jaunimas, išsigalvodamas visokių linksmybių. Sofijai ir tas nepatiko — „pavasario triukšmas" turėjo išsikraustyti į pievas ir miškus. Išimtis buvo daroma tik mažiesiems, kai juos šventėms atsiveždavo Marija ir Rožė. Tada ir Kostas įsijungdavo į jų žaidynes — vežiodavo juos, įsodinęs į karutes, arba jodydavo, užsimetęs ant pečių.

Kartą Marijos Stasiukas įlindo į kailinius — vaidino lokį, o

Rožės Pauliukas jį vaikė su lazda. Kai lokys pavargo, į jo kailį įlindo Kostas ir leidosi Pauliuko vaikomas. Vaikas taikstėsi dobti lazda ir pataikė, o lokys nukrito „užmuštas". Vaikas apstulbo: tokia liūdna buvo jo mina, akutės ir smakrelis pradėjo virpėti. „Bijodamas ašarų, staiga atgijau, — rašo Kostas vaiko tėvui. — Štai ir vėl džiaugsmas, ir išdykavimas . . . beveik iki saulėleidžio" (L 255). Pauliuko juokas buvęs toks nuotabus, rašo Jadzė, kad užkrėsdavo ir kitus. Juokdavosi ir Kostas, ne mažiau už Pauliuką.

— Girdžiu, — rašo jinai, — ir dabar jo juoką, toks jis nuoširdus, skambus. Taip juokiasi tik labai geros, skaidrios sielos žmonės . . . Vėliau retai girdėdavau tokį juoką. Tarp kita ko — brolis pats kadaise charakterizavo žmones pagal juoką . . . Esą geri, nuoširdūs žmonės juokiasi garsiai, atvirai: cha, cha, cha! Išdidūs ir veržlūs puikoriai juokiasi, kad ir garsiai, tačiau kiek pašaipiai: Cho, cho, cho! Taip kartais juokiasi ir gudragalviai nenuoširdūs žmonės. Pikti ir pavydūs juokiasi plonai: chi, chi, chi, chi, o idiotai: hii, hii, hii, garsiai ir tęsiamai. Šią charakteristiką . . . taikydavau savo pažįstamiems, tačiau, darydama išvadas, kai kada ir apsirikdavau, nors, man atrodo, apskritai ji yra teisinga (Atsm 298-99).

Prieš Sekmines atvyko kažkoks vasarotojas ir pasamdė vasarnamiuką už neįprastai gerą kainą. Davė rankpinigių ir žadėjo su šeima atvykti birželio pradžioj. Sekminės dėl to buvusios sočios.

Zosė šventėm pasiuvo Jadzei mėlyną suknelę su jūreiviška apykakle. Motina ruošė pyragus. Valė su Jonu parnešė iš Mergakių ežero ajerų juos sukarpė ir išbarstė nušluotame kieme kartu su smėlio rituliais. Didžiajame kambary buvo pastatytas žaliuojantis berželis, o jo šakomis iškaišyta veranda.

Kostas improvizavo kažkokį Sekminių preliudą. Muzika buvo tokia vasariška, pilna saulėto skaidrumo, kad Jadzė negalėjusi atsigėrėti. Bet jos kišenėje buvo 20 kapeikų, ir reikėjo batukams nusipirkti rudo lako. Ji išėjo į miestelį, o kai grįžo, Kosto neberado prie pianino — išėjęs į mišką. Motina pasakė:

— Kažko liūdnas, norėjęs vienas pabūti, nesivedė nei Zosės.

Mergaitė ieškojo to Sekminių preliudo tarp didelių lapų, galvodama, kad jis užrašęs. Mažų sąsiuvinėlių nežiūrėjusi, nes paprastai į juos rašydavęs, būdamas miške. Neradusi, kitą rytą — Sekminėse, po iškilmingų pusryčių, ji paklausė Kosto, kur tas naujas preliudas. „Brolis staiga apsiniaukė ir pasakė: — Tai pastebėjai? O paskui, kai atsikėlė nuo stalo ir kai aš įkyriai sekiau jį iki dirbtuvėlės, jis pasakė:

— Sekminės — tai didelė šventė. Atsimeni, kaip per Sekmines grįžome iš Jurbarko?

Atsisėdo prie molberto ir kažką pieštuku braižė.

— Kokios tada gražios buvo Sekminės, ar atsimeni? . . .

— O kur tavo preliudas, kur vakar rašei?

Jis švelniai apkabino *Žvirblį* ir pasakė:

— Neįkyrėk!

Tą Sekminių preliudą — nebaigtą Jadzė atrado tik po jo mirties mažame sąsiuvinėlyje (tp 301-02).

Šį pavasarį Kostas neberengė jokios bendros išvykos saviškiams. Ėjo pasivaikščioti tik su Zose vienu du ir Lamoriukas. Nežaidė sviediniu su sesutėmis. „Kastukas buvo dažnai kažko susirūpinęs ir netgi susinervinęs. Gal to priežastis buvo brolienės nekokia savijauta; mat ji, nepratusi prie mūsų sąlygų, sunkiai pakeldavo gero maisto stoką . . . Tėvas su vaikinais visas dienas tūnodavo ant Nemuno kranto, kad pagautų kelias lydekas, arba eidavo Melničėlės pakraščiais . . . gaudydamas upėtakius . . . Juzė siuvinėjo kraitinius papuošalus jaunavedėms, mama siuvo kaimiečiams baltinius. Vis tiek viso to vos užtekdavo labai kukliam pragyvenimui" (tp 299).

Šiaudų liepsnoj prabyla Jakštas . . .

Buvo ir kitų Kosto nerimo bei liūdesio priežasčių. Iš Petrapilio parsivežė neužmirštamą, sunkų rusų kritikos įspūdį. O štai dabar lietuviai, vietiniai rusai ir lenkai sutiko tylomis trečiąją parodą.

Neužkliudė nei jo darbų, kaip anksčiau, nors jie sudarė visą parodos trečdalį. Sunku kai plaka, dar sunkiau kai nutyli.

Ta slopi tyla lietė ne tik jo tapybą. Be atgarsio praėjo ir jo skelbtasis muzikinis konkursas. Po dviejų garsinimų, jo paties rašytų ir pasirašytų, neatsiliepė nei vienas kompozitorius. Antrasis konkurso terminas praėjo su balandžio 1-ma diena. O štai įpusėjo ir gegužis. Jis sėdo rašyti trečią atsišaukimą ir galvojo, kad abu dalykai — tyla dėl parodos ir neatsiliepimas dėl konkurso, — turi tą pačią priežastinę šaknį, būtent — nejautrumą savajai kultūrai. Jis rašo:

— Tiek šnekėta, žadėta, tiek džiaugtasi. „Pagaminsime savo kultūrą", „pasakysime savo žodį". Ir . . . nutilo. Šiaudų liepsna. Atsiminkime dailės parodas. Pirmoji paroda: džiaugsmo ašaros, toks sujudimas, ceremonijos, puikūs sakiniai, pasididžiavimas. Antroji paroda: „kodėl ne, kodėl ne", dar kalbėta, kad geresnė esanti, nekaip pirmoji, bet jau daug ramiau. Trečioji paroda: niekas niekur nei balso, net paprastos recenzijos į laikraštį nebuvo parašyta! Argi ne šiaudų liepsna tas mūsų visas kultūros darbas? Ir taip su muzikiniu konkursu. Kai kurie būk tai džiaugėsi, kiti — ot, buvęs nebuvęs dėl jų toks konkursas — ir tai tie, kurie daugiausia galėtų. Taip tai atsitinka gal vien dėl to, kad nenuvokiame patys savo tikslo ir savo priemonių. Jeigu trokštame savo kultūros, tai skubėkime prie jos visomis jėgomis! (plg L 289).

Atsišaukimas buvo atspaustas *Viltyje* (1909, N 59), konkurso sąlygos pakartotos ir terminas pratęstas ligi 1910 m. sausio 1-mos. Kostas turbūt jautėsi suplėšęs tą nejaukią tylą, bet kitaip negalėjo. Nepykit!

Birželio pradžioj atvyko vasarotojai, ir Kostas su Sofija turėjo užleisti jiems savo namuką. Persikėlė į didįjį šeimos kambarį, ir likusius šeimos narius „suspaudė" į virtuvę bei mažąjį kambariuką. Buvo nepatogu jaustis, kad dėl jų turi vargti kiti saviškiai. Laimei, netrukus gavo laišką iš Plungės klebono, Sofijos dėdės, kviečiantį jaunuosius paviešėti pas jį. Apie tą laiką atėjo ir kauniškė *Draugija* — birželio sąsiuvinis su Druskiaus (Jakšto)

A. Dambrauskas-Jakštas

straipsniu „Trečioji lietuvių dailės paroda Vilniuje". Parašęs net 13 puslapių, iš kurių Čiurlioniui skyrė šešis ir „čiurlionizmui" dar porą pabaigai. Pasirodo, iššiūrinėjęs Čiurlionį pernykštėje Kauno parodoje, o nūnai specialiai buvo nuvykęs ir į Vilnių. Žmogus bent sąžiningai ruošėsi prabilti.

Kostas ir Sofija skaitė šį straipsnį turbūt ne vieną sykį. Kritikas buvo žinomas objektyvistas, kietas ir sausas, kartais aštrus, bet pastabus. Su juo galėjai nesutikti, bet negalėjai numoti ranka. Atrodė teisingai pastebėjęs, kad šiųmetė trečioji paroda „stovi kur kas žemiau už anas dvi" tiek paveikslų skaičiumi, tiek jų kokybe. Daugiausia paveikslų išstatęs Čiurlionis — teisybė. „Tas faktas parodo, kad šis dailininkas dirba daug ir greitai" — taipogi teisybė. Jei tai būtų talento kriterijus, tektų jį pripažinti „visudidžiausiu mūsų dailininku. Bet iš tikrųjų to apie jį pasakyti negalima". Kodėl?

Čiurlionis įstrigęs į „naująją dailę", kuri skrajoja nepasiekiamuose visatos miglynuose ir nori „viršdailišku tiltu sujungti tokias tolimas sritis, kaip dailė ir muzika". Pernai kritikas pastebėjęs 8 sonatinius jo paveikslus, „šiemet tai pačiai muzikos interpretacijai skirta 12 paveikslų, tatai per abi parodi iš viso bus 20. Tokia didelė daugybė tos rūšies paveikslų atsirado turbūt iš to, kad nei vienas iš jų nepatenkino autoriaus . . . Jis, matyt,

jaučiasi nepasiekęs, ko geidė, ar išreiškęs ne taip, kaip norėjo". Teisingas pastebėjimas, tik ar teisinga išvada: „autoriaus mat užsispirta pasiekti visai nepasiekiamus dalykus. Nes kaip negalima akimis girdėti, o ausimis regėti, taip lygiai negalima nei muzikos varsomis išreikšti". Čiurlionio „sonatos" ir „fantazijos" esančios užmerktomis akimis matyti reginiai. Gal tai ir neišsemiamos „temos", bet tuščias darbas.

Panašiai rašė ir rusų kritikai, taigi — Jakštas nebe pirmas ima dalykus raidiškai. Ne pirmas ir antru punktu — dėl Čiurlionio simbolizmo, tik čia jis skiria dvi puses. „Kad Čiurlionis gali pasigaminti ir tikrų veikalų simboliškojo meno srityje, tuo mes neabejojam. Jo pernykštis *Gandas, Praeitis, Saulė, Tyla,* o ypač *Zodiako ženklai* aiškiai tai parodo. Šiais pastaraisiais buvo negalima atsigėrėti". Kita kalba apie pernykštį *Ilgesį* (Ilgėjimos) arba pernykštes ir šiemetes *Pasakas.* „Čia jau ne menas, ne simbolizmas, bet tiesiog kažkoks abrakadabrizmas, kuriame grožio vietą užima vien kažkoks nenatūraliai keistas nepaprastumas".

Lig šiol Čiurlioniui priskyrė simbolizmą ne vienas kritikas. Apie tai po šios parodos rašė varšuviniame *Przegląd Krytyki Artystycznej i Literackiej* (1909, N 10) M. J. Lubicz-Zaleska. Bet niekas taip drąsiai, gal ir drastiškai, neišskyrė dalykų kaip Jakštas.

Panašiai, kaip rusų Erbergas, Jakštas prikiša Čiurlioniui, kad jo „gamta yra ne gamta, tik kažkoks gamtos simbolis . . . Pažiūrėjus į p. Č-nio *Šaką, Pavasarį, Vasarą,* o ypač į pernykštį ciklą *Žiemą,* nenorom savęs klausi, kur jis tokią gamtą yra matęs?"

Jakštui patikusios Čiurlionio pastabos, skelbiant muzikinį konkursą, dėl naujų mūsų dainų netautiškumo, netgi tarptautiškumo. Bet gi „mūsų menas yra dar tarptautiškesnis negu muzika. O didžiausias čia kaltininkas kažin ar nebus tik pats p. Č-nis? Nes jo paveikslai . . . juk nė krislelio neturi savy lietuviškumo. Nei istorija, nei dabarties gyvenimas, nei mūsų gamta p. Č-niui visai neįdomi. Jam galvoj vien tarptautinės *sonatos* ir *fantazijos,* jam tepatinka virštautinis simbolizmas, jis tevaizduoja kažkokią, ne lietuvišką, viršžemišką gamtą".

Dėl pastarojo Jakšto neįžvalgumo atsiliepė Marija Pečkauskaitė *Viltyje* (1910, N 67). „Jei tautiškumas būtų siužete, tai koks nors ispanas ar italas, atvažiavęs Lietuvon ir nupiešęs jos reginį, jau galėtų būti laikomas mūsų tautišku artistu. Man rodos, su tuo niekas nesutiks. Ir tas nesutikimas yra geriausias įrodymas, kad ne savas siužetas daro tautos dailę".

Jautriau ir skaudžiau turėjo paliesti Kostą Jakšto išvados. „Dėl norėjimo jis nori būti mūsų menininkų vadas, rodyt jiems naujus meno kelius, o tuo tarpu nemato, kad pats vis tebesisuka ankštam, užburtam rate savo keistų *Sonatų, Fantazijų* ir *Rexų*, jokios naujos idėjos nebesurasdamas . . . Č-nis šioj parodoj nič nieko neparodė — nei temų naujumo, nei technikos tobulumo, nei savo talento paūgėjimo".

Apskritai dėl trečiosios parodos Jakštas rado tik „keletą gerų peizažėlių ir etiudų". Bet užtai „čiurlioninio muzikalizmo" buvusios „pilnos sienos". Jakšto nebaugina, kad paroda buvusi menka: „menka juk ir visa mūsų tauta". Tik gaila, kad mūsų gabiausi dailininkai ieško kažkokių keistumų. „Ta nesveika pakraipa žymi ne tik pas Čiurlionį, bet iš dalies ir pas Stabrauską (jo manieruotuose portretuose), ir pas Žmuidzinavičių (*Naktis*), ir pas Zikarą (*Išgelbėk mus*). Visi tie artistai užmiršta . . .: dailininko veikalas pirmučiausiai paskirtas žiūrovo akiai . . ., o paskui jo minčiai. Tuo tarpu tokiems mūsų dailininkams, kaip p. Čiurlioniui rūpi vien dailės intelektualizacija, o ne grožio išreiškimas".

Visur pabrėždamas grožį ir šiuo mastu „tvarkydamas" parodą, o ypač Čiurlionį, Jakštas pabaigoj pripažįsta, kad absoliutus grožis nepasiekiamas. Sutinka, kad estetinis elementas dailėje „yra realiatyviškas ir plėtojasi evoliucijos keliu". Bet ir evoliucija turi vesti *artyn* prie grožio, o ne tolyn, ir tas *artyn* Jakštui, pasirodo, esąs klasiškasis grožis. „Joks tikras dailės mylėtojas niekados nesutiko ir nesutiks, nors viso pasaulio dailininkai *susičiurlioninę* šauktų ‚Šalin klasiškasis grožis'! . . ."

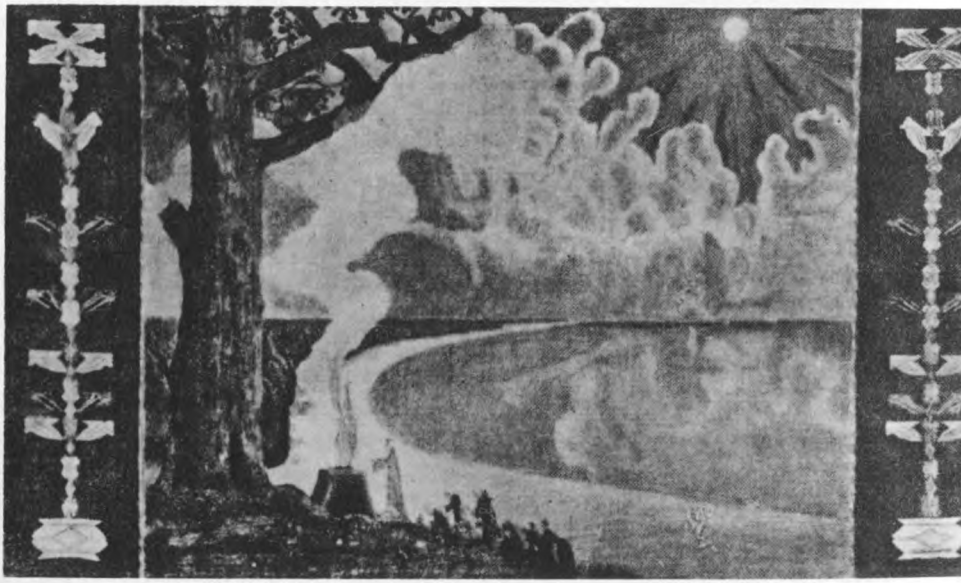
Čiurlionio reakcijos į Jakšto ir rusų kritiką gali būti spėjamos tik iš jo naujų darbų, kurie tą vasarą gimė Žemaičiuose —

Plungėje. Čia jis ieškojo naujų temų ir naujesnės technikos, nors iš esmės „nedarė kompromiso su savim", kaip dažnai yra kartojęs kitais atvejais.

Antroji kūrybiška vasara Plungėje

Prieš vykdami į Žemaičius, Čiurlioniai užsuko į Vilnių, kur Kostas turėjo atlikti porą reikalų. Vienas iš jų buvo seniai užsakyta *Rūtos* draugijos salės uždanga. Antras — tos pačios *Rūtos* koncertas su Kosto muzikine programa. Už abu dalykus žadėta jam atlyginti. Pinigo baisiai reikėjo, tad Kostas noriai ėmėsi darbo. Pirmiausia pradėjo nuo uždangos.

— Ištempiau ant sienos 6 metrų pločio, 4 aukščio drobę, pats užgruntavau, per dvi dienas nuškicavau anglim kontūrus, o toliau, gelbstint kopėčioms, galvotrūkčiais vyko tiktai tapymas.

Uždanga „Rūtos" salei, 1909

Buvo pasidaręs tris škicinius projektus (Ks ad 208-210), o galutinai paveikslas išėjo toks. „Pirmame plane milžiniškas ąžuolas, prieš jį stabmeldiškas aukuras, kuriame žerbsi ugnis, balti dūmai pinasi su ąžuolo šakomis. Žilas senelis kunigas prie altoriaus, už jo palinkusi kaimo minia, susidedanti daugiausia iš piemenėlių". Antrajame plane „rami tyli jūra, danguje balti debesys, pro kuriuos prasiveržia saulė, krantas smėlėtas, kaip Palangoje, pamažu suka pusračiu" (L 252). Uždangos šonuose teko išpiešti du milžiniškus lietuviškai stilizuotus tulpių žiedus vazose ir tai buvęs nelengvas, neįprastas darbas. Čia jam daug padėjusi, stilizuojant gėles, jo žmona Sofija. Už tą darbą buvo sutarta 100 rublių, bet gavo į rankas tik 60. Likusi suma pažadėta išmokėti vėliau.

Koncertas toj pačioj *Rūtos* salėj vyko birželio 13-tą. Kostas skambino Beethoveno allegro iš antros sonatos ir du savo preliudus: fis-moll ir h-moll. Koncertas buvo iš anksto garsinamas ir paskui vertinamas. Kažkoks Videns *Viltyje* (N 69) rado reikalo pastebėti, kad muzikiniai Čiurlionio kūriniai esą geresni už tapybinius.

Būdami Vilniuje, rašo Povilui, užeidavę pas seserį Mariją, kuri daug dirbanti, bet atrodo laiminga, labai miela ir be galo gera. Jos vyras Viktoras visą savaitę dirbąs kaip jautis, o sekmadieniais dalyvaująs procesijoj — nešąs vėliavą. Jį stebi iš gilumos bažnyčios „savotiškai išdidžiai" žmona su dviem berniukais. Marija vakarais skaitanti apysakas ir laikraščius, o Viktoras, kaip ir seniau, graudžiose ir liūdnose vietose verkšlena (tp 253).

Kostas ir Sofija pagaliau išvyko į Plungę ir ten atsirado birželio 20-tą. J. Žilevičius tvirtina, kad apsigyvenę ne klebonijoje, o parapijos ūkyje, už keleto kilometrų, kur šeimininkavusi kita klebono sesuo Kaušienė (Drg 1965.XII.24). Iš Kosto laiškų atrodo kitaip. Bent du pirmuosius mėnesius, kol dėdė buvo išvykęs gydytis, jie gyveno klebonijoje. Kostas liepos 31 d. rašė tėvams: „Teta užleido namus, savo du kambarėlius, o pati išsikėlė į klėtį. Zosės dėdė jau daugiau kaip mėnuo išvažiavo į Šiaulius gydytis,

tai esame beveik vieni" (L 244). Rašė ir Povilui: „Gyvenome klebonijoje, pas Zosės dėdę kunigą Jarulaitį, turėjome du patogius kambarius ir, be to, aš savo žinioje turėjau milžinišką saloną, kuriame įsitaisiau dirbtuvę" (tp 250). Toliau Povilui rašo:

— Plungėje nuo mūsų laikų mažai kas pasikeitė, ir iš paviršiaus tebėra tokia pati, tačiau kažkas joje lyg apmirė, kažkas pritilo ir kažkokia tuštuma kaba viršum parko, rūmų ir viršum viso dvaro, o net ir miestelio. Ponia kunigaikštienė jau visiems lyg kaulas gerklėje įstrigęs . . .

Apie savo darbą prisimena tik tiek, kad tapo dažniausiai nuo 9 ryto iki 6-7 vakaro. Sofija tuo metu rašė knygą *Lietuvoje — kritikos žvilgsnis į Lietuvos inteligentiją*. Žodžiu, abu buvo užsiėmę. Tik vakarop „beveik kasdien eidavome su Zose pasivaikščioti pro kapines, per tiltą, paskudavome į dešinę, o ten, jei prisimeni, eina kelias į Šateikius. Tai tuo keliu per parką, pro žvėryną, kuris dabar išardytas ir išnaikintas, o kartais vaikščiodavome porą varstų Kretingos keliu" (tp).

Kartą per savaitę atvažiuodavo Zosės mama pasižiūrėti, ar „gerai atrodome", arba jiedu važiuodavo dienai kitai į Kurklėnus — apie 8 kilometrus, kur motina nuomojo ūkį. Zosės gimtinė buvo toliau — Kuliuose. Ten gyveno tėvas — dirbo berods monopolyje ir tik retkarčiais atvykdavo į Kurklėnus padėti žmonai.

Sofija, šalia rašymo, pradėjusi skambinti; pradėjusi tiesiog nuo Bacho ir labai gerai. Jau nebenešiojanti skrybėlės, kai eina pasivaikščioti, nes kartą, einant Kretingos keliu, „nei iš šio nei iš to kaip perkūnas išlekia su dideliais ragais karvė ir, baisiai mosuodama uodegą, stačiai puola Zosę. Aš, žinoma, kaip vyras, be to, apsiginklavęs bambukine lazda su misinginiu bumbulu, drąsiai pastojau įsiutusiai karvei kelią . . . Paskui mums pareiškė savininkė, kad tai nepaprasta karvė, kone socialistė, nes puola tiktai ponias, pasipuošusias skrybėlėmis. Po to Zosė įsitaisė kepurę" (tp 250).

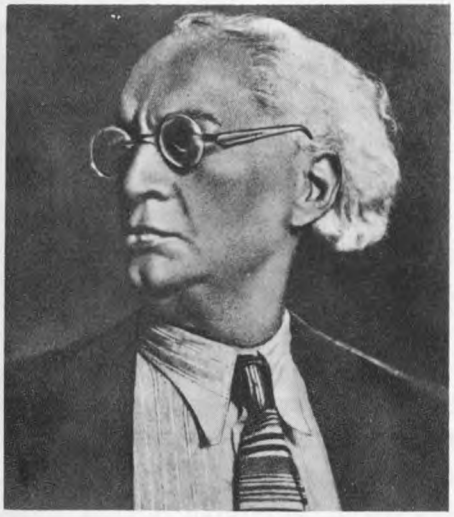
Kostas atrodė viskuo patenkintas. Tik viena buvusi bėda, kad

Zosei pradėjo kliūti jo rūkymas. „Kasdien surūkau nuo 20 iki 25 papirosų. Zosei atrodo, kad ir tai per daug, ir ji būtinai nori mane visai atpratinti, bet aš laikausi, ir iš to ne kartą kyla šeimyninės scenos, kurios tuoj praeina, ir vėl būna nepaprastai gera" (tp).

Rugpjūtyje atvažiavo lankyti broliai — Stasys ir Jonas. Kostas metė tapybą ir pasiūlė iškylą į žemaitiškas apylinkes. Iškyla buvusi smagi: „Girios, kalnai, debesys, vyturėliai — ir varlės, ir gandrai, ir štai slėnis stebuklų po kojų, perlais nubertas, smaragdais ir auksu . . . Pasaulis toks jaunas ir kupinas saulės" (LS 100-01). Padarė devynis kilometrus ir taip pritrynė kojas, kad paskui teko jas gydyti.

Apie tą kelionę ir „kojų bėdas" parašė eiliuotą laišką kartu su Sofija savo draugui Eugenijui Morawskiui į Paryžių. O iš ten gavo atsakymą su keista užbaiga: „Visi mes ‚dievų numylėtiniai' esame giminės . . . Tik kad dievų numylėtiniai miršta jauni" (tp 112).

Savo broliais Kostas labai džiaugėsi. Stasį turėjo progos anksčiau ir daugiau pažinti, nes „daugiausiai laiko praleido" su juo Varšuvoje (Atsm 51). Bet Jonukas, jauniausias iš brolių, vis atrodė

E. Moravskis Paryžiuje

Jauniausias MKČ brolis Jonas

Rojus, 1909

vaikas, o va — jau ir vyras. „Akys . . . spindi kaip šv. Jono vabalėliai. Siela — poetas, ne kartą, įkvėpimo pagautas, improvizuoja pasakas taip gražiai ir taip originaliai . . . Nuotaika nelygi, užsidegęs atliks dvidešimt harmonijos uždavinių . . . Tai vėl niekam tikęs — pasiduoda melancholijai". Muzikoj stiprus, galvoja giliai ir originaliai. Globoja Petrelį — vyresnį, o šis jį labai mėgsta ir to nepastebi" (L 254). Bet ir Stasys lyg nebe tas: „tikro studento tipas — mėgsta diskusijas, kurioms karštai vadovauja, kupinas gražiausių idėjų, ir parodo gyvenime daugiau gabumų ir energijos negu mes" (tp 253).

Jonukas susibičiuliavo su Žilevičium; šis rašo: „Jonas . . . tada buvo tikras mano favoritas". Jiedu skambindavo Kosto kūrinėlius iš atsivežto, paties Kosto ranka rašyto sąsiuvinio, diskutuodavo ir fantazuodavo apie ateitį. Anksčiau išvykdamas, Jonas padovanojo

vargoninkui Kosto kūrinių sąsiuvinį (Drg 1965.XII.24). Stasys dar paliko.

Dienos buvusios gražios, prisimena Stasys, tad Kostas eidavęs stebėti saulėtekių ir saulėleidžių. Kartą atvykusi grafienė Vavelskienė ir labai trukdžiusi Kostą. Norėjusi stebėti, kaip jis dirba, ir tai jį labai erzino. Saulėleidžių metu, kai jis škicavo ar kažką tapė, atėjęs kažkoks svečias ir bandęs jį kalbinti. Kostas nereagavęs — buvęs lyg ekstazėje. Po darbo, vakarais, dar skambindavęs porą ar daugiau valandų. Kada nueidavo gulti — nežinia, nes kartais klebono salone šviesa būdavusi iki pusiaunakčių. Matyt, taisė savo kūrinius arba škicavo naujus.[40] Tuo metu jis kūrė *Saulės* pasveikinimą, *Pilies* pasaką, *Rojų, Angelą, Auką, Aukurą* . . .

Tuose darbuose buvo kažkas nauja, labai giedra ir šviesu, labiau artima žemei ir kartu kažkoks kilimas aukštyn. Sonatinių temų nebetęsė, lyg jas būtų išbaigęs arba nutraukęs. Atsivėrė lyg naujas kūrybos puslapis ir iš jo dvelkė kažkokia didelė ramybė. Jis ir Povilui rašė: „Dabar beveik metai, kaip man nuostabiai ramu, šviesu ir gera širdyje" (L 252).

„Suprastum mane, jeigu turėtum seserį"

Tą vasarą ruošėsi tekėti Čiurlionių Juzė. Kostas prašė atidėti jungtuves rugsėjui, nes nenorėjo pertraukti savo darbo. Paskui vėl prašė, ir taip jos nusitęsė. Ketino vykti abu su Sofija ir atostogas užbaigti Druskininkuose. Bet paskutiniu metu Sofija atsisakė. Kostas išvažiavo vienas rugsėjo 17.

Vilnių pasiekė 19-tos rytą. Turėjo prieš akis visą dieną, tad užsuko pas seserį Mariją, aplankė dr. Domaševičių, pasimatė su Žmuidzinavičiumi, jau grįžusiu iš Amerikos. Parūpo užeiti į *Rūtos* salę — pažiūrėti, kaip atrodo jo darytoji uždanga. Ji buvo patamsėjusi, suglamžyta — „nė vienos sveikos vietelės neliko, žodžiu, nepažinau ir labai susisielojau" (L 252). Apie tai čia pat

parašė Sofijai ir priminė, kad iš likusių nesumokėtų 40 rublių tegavęs 14 su 27 kapeikom, „nes tik tiek galėjo surinkti".

Atvykęs į Pariečę, nerado vežiko ir visą vakarą bei naktį turėjo laukti. Belaukdamas ėmė gailėtis, kam Sofijai rašė apie tą uždangą. „Buvau labai susinervinęs, bet dabar matau, kad nieko ten baisaus" (LS 115). Baisiau pasidarė, kai parvyko namo, nes vestuvės, pasirodo, atidėtos iš rugsėjo 20 į spalio 4. Kitas dalykas — „jungtuvės bus su indultu, o tas dar neišrūpintas".

— Matau, kad nėra kitos išeities, tik reikia likti ir laukti, — rašo Sofijai. — Juzė nepaguodžiama, kad Tu neatvažiavai. Zuliuk, neturi supratimo, kaip ji baisiai prisirišus prie Tavęs. Vienintele mano, padaryk tą jai ir man, o juk tai visam gyvenimui, ir atvažiuok kaip nors, — gerai? . . . Bus tai truputį pasiaukojimas, — bet aš nematau kitos išeities (tp 114).

Dėl indulto, pasirodo, „iki paskutinio momento dar absoliučiai nieko nebuvo padaryta". Vincas Stulgaitis, Juzės būsimasis, dirbąs vargoninku Vitebsko gubernijoj, galvojęs, kad važiuodamas į Druskininkus užsuksiąs į Vilnių ir čia konsistorijoj paimsiąs indultą. O Kostas jau buvo „indultų ekspertas" — tuoj susigaudė, kad ne Vilniuje, o Petrapilyje jam reikės prašytis indulto sau, o Juzei Vilniuje. Buvo laiko ir išlaidų klausimas, tad jis pasitaręs su Ratnyčios kunigu, nutarė veikti greitesniu keliu — su užsakais. Santykiai su vietos klebonu Volejka buvo nutrūkę, bet Kostas nuėjo pas jį sekmadienį tuoj po pietų prašyti užsakų Juzei. Volejka buvęs labai mandagus ir paslaugus: pažadėjo pirmuosius užsakus paskelbti tą pačią dieną per mišparus, kad ligi spalio 1-mos jie būtų baigti. Tuoj buvo pranešta Stulgaičiui, kad ir jis savo vietoj susitvarkytų su užsakais. Šiame laiške Kostas vėl prisimena žmonai:

— Bet Tu atvažiuosi, ar ne tiesa, Zaliuk mielas? . . . Taip tavęs laukiu, taip laukiu . . . Turėsi čia visišką ramybę, namelis nuo gatvės yra laisvas, ir mes jame būsime, kol tik bus galima, o paskui važiuosime arba į Plungę, arba į Piterį, kaip išeis geriau ir patogiau (tp 117).

Keitėsi laiškais kas dvi-tris dienas ir vis primindavo, kad jos laukia „visi, o daugiausia Juzė" ir kad pasiimtų lietuvišką kostiumą. O ji, priešingai, ėmė spirti Kostą, kad jis grįžtų, nelaukęs vestuvių, arba tegu vestuves atideda dar vėliau. Kostas jai aiškina:

— Stulgaitis tarnauja ir negali nuolat atidėlioti ir kilnoti . . . Grįžti dabar, nesulaukęs jungtuvių — negaliu. Padaryčiau baisią skriaudą Juzei ir nežinau už ką. Jaučiu, kad suprastum mane geriau, jeigu turėtum seserį, kuri Tave ir kurią Tu mylėtum. Mano padėtis nepavydėtina, kadangi negaliu persiplėšti (tp 119-20).

Namiškiai nežinojo priežasties, kodėl Kostas darosi toks liūdnas, įsitempęs, nieko nesiima, net neskambina, tik vaikšto vienas (Atsm 303). O jis rašo jai:

— Žinau, kad kitas kas mano vietoje nelauktų ir grįžtų tuojau, aš negaliu. Tiesiog dvasiškai negaliu (LS 123). Blogiausia, kad negaliu nieko imtis, nieko man nesinori, nei skaityti, nei skambinti, ir dažnai nežinau, kur dingti (tp 122) . . . Kodėl tas laikas, kuris taip dūmė Plungėje, dabar tartum visai nė nepajudėjo? Slenka ilga nuobodi valanda ir velka paskui save liūdną ir dar ilgesnę valandą . . . Ir kas blogiausia, kad visos tos valandos ir minutės tokios ilgos ir tuščios, bevaisės, veltui praleistos (tp 123) . . . Taip man sunku širdyje ir tuo sunkiau, kad bijau Tau skųstis (tp 120).

Sofija pajuto pertempusi stygą — skubėjo jį nuraminti. Jau vėl pradėjusi rašyti, taigi esanti ramesnė . . . Kostas atsako:

— . . . Man taip buvo liūdna ir sunku, kai Tu pykai ir šaukei ant manęs. Saulė atrodė man juoda, viskas manyje sustingo, o širdis buvo kaip riešutas spaustukuose. Šiandien visai kas kita, nes gavęs laišką. Taigi nebepyksti? . . . Taigi rami? mandagi? (tp 121).

— Jaučiu, kad Tu mane supranti, — rašo po poros dienų, — ir neberaginsi greičiau atvažiuoti, nes aš pats ne mažiau už Tave trokštu atvažiuoti kuo greičiausiai pas savo Zuliuką (tp 123).

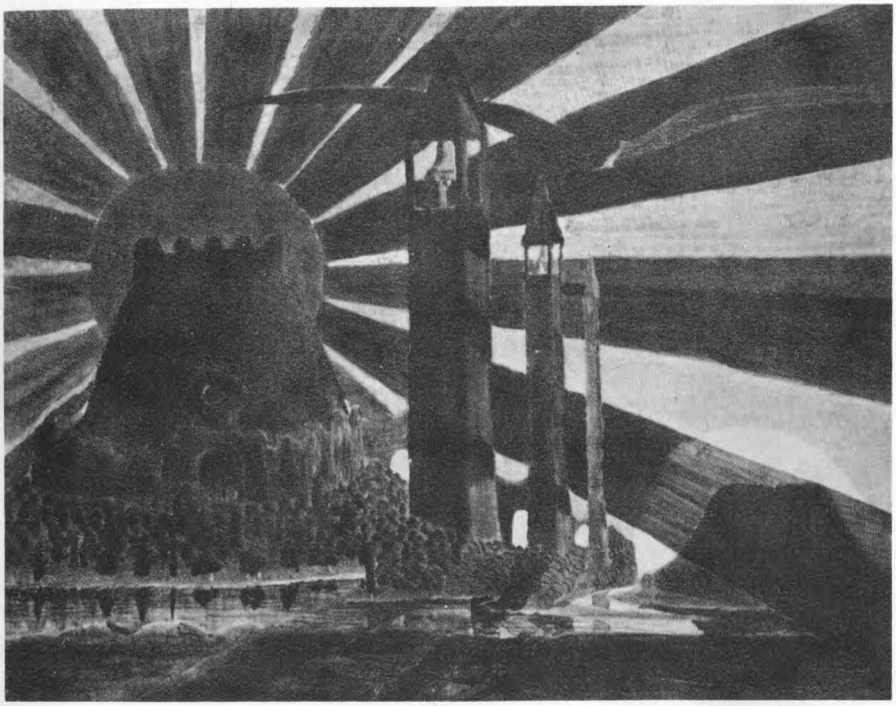

MKČ sesuo Juzė Stulgaitienė su anuke Grožvyda Serapinaite Amerikoje

Praneša, kad po savaitės, penktadienį, jiedu pasimatysią. Girdi, visiems paskelbęs, kad ilgiau nelauksiąs, kaip ligi trečiadienio, t.y. spalio 4-tos. Ir štai netrukus gauna žinią, kad Stulgaitis negalės atvykti tai dienai — prašo jungtuves kelti į 12-tą. Tada Kostas, išbuvęs Druskininkuose tris savaites, kaip rašo Povilui, grįžęs į Plungę kaip musę kandęs (L 251). Labiausiai buvo gaila Juzės — norėjo turėti abu, o dabar neturės nė vieno.

Grįžęs negalėjo tuoj sėsti prie molberto — buvo taip išsikankinęs. Pagaliau sėdęs, pradėjo savo *Juodąją saulę* — tą išgyventąją, kuri viską stingdo ir širdį gniaužia.

Netrukus ėmė plaukti laiškai su vestuvių aprašymu. Kostas skaitė ir jaudinosi. Tėvas po trejų metų vėl palietęs vargonus. Sugrubusiom rankom pradėjo *Veni Creator* — sujaudintas. Stasys, kuris buvo pabroliu, pravirkęs balsu. Juzė buvusi labai laiminga ir kartu nelaiminga, kad nebuvo Kosto ir Sofijos.[41] „Vėliau gavome jaunųjų laišką — jau iš savo lizdo. Baisiai mielas, tiesiog jaudinantis laiškas" (tp).

Juodoji saulė, 1909

Juodoji saulė buvo ženklas, kad Kostui reikia atvangos ir naujos aplinkos. Sofija pasiūlė važiuoti į Kulius — pas tėvą. Juk ten dar nebuvo buvę, nors susitiko ne kartą Kurklėnuose. Kostui jis jau liepos mėnesį buvo padaręs molbertą, „net baisu kokį gerą — stiprų, patogų ir praktišką" (L 244; 249); dovanojo ir savo darbo bambukinę lazdą su misinginiu bumbulu — tą pačią, su kuria Kostas apgynė Sofiją nuo karvės „socialistės" . . . Reikėjo, tikrai, jį aplankyti.

Nuvykę, užsibuvo ilgiau, ir Kostui labai patiko senis: „Baisiai simpatiškas, originalus ir įdomus žmogus. Nedidelio ūgio, drūtas, su didžiuliais baltais ūsais. Kalba visuomet garsiai ir mėgsta pasakoti tiktai apie karalius, imperatorius, didžiuosius kunigaikš-

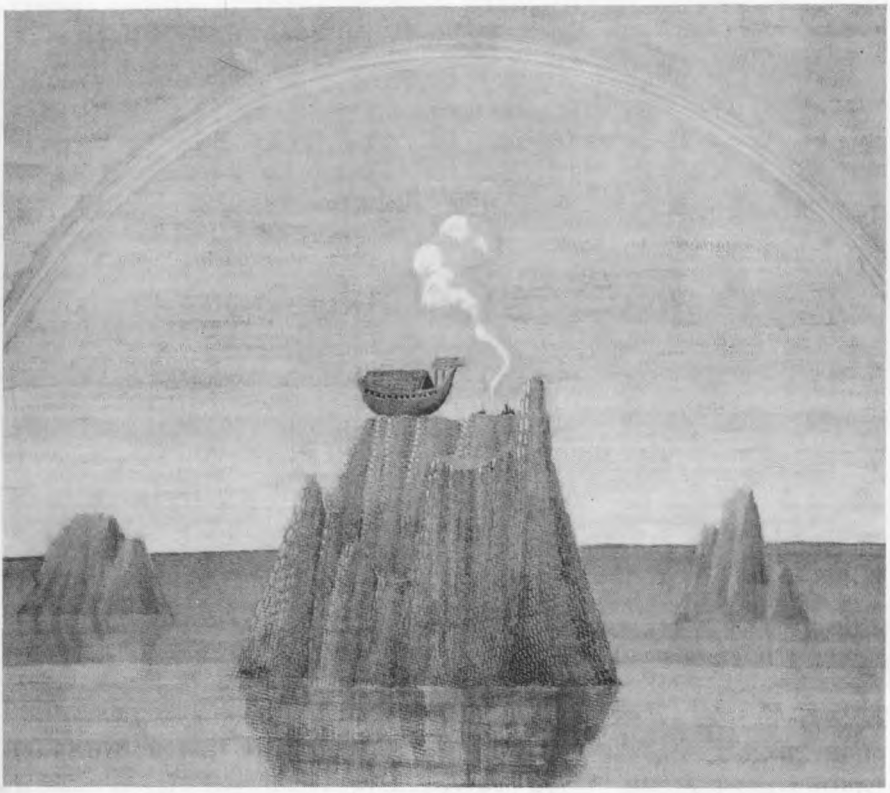
čius, popiežius. Mokyklinės istorijos beveik nepažįsta, bet turi savo fantastinę ir šimtą kartų įdomesnę istoriją. Dažniausiai pasakoja dialogais . . . Baisiai vaišingas, tvarkos atžvilgiu pedantas ir su didele meile daro iš kadugių fantastiškiausias lazdas, kurias vėliau dalina į kairę ir į dešinę visokiems savo pažįstamiems . . . Mane vadina ne kitaip, kaip *Monsieur le comte* (ponas grafe), o Zosę *Madame la comtesse* (ponia grafiene) ir bamba, šaukia, kad net darosi malonu" (tp 249).

Kuliuose jis pradėjo rašyti laišką Povilui — ilgą, tartum apyskaitinį.

— Rodos neseniai dar buvome vaikai . . ., o dabar jau vienas vedęs, kita ištekėjusi . . . jau pamažu pradedam ir senti. Ir Afrika mažiau betikime, nors kai kada dar ir pasvajojame. Kad taip būtų galima nors kiek atskleisti uždangą ir pamatyti, kas slypi po trejų, po penkerių, po dešimties metų? Atrodo, numatyti sunku, o vis dėlto pakanka kažkokio mažo įvykio, ir viskas vieton dešinės į kairę pakrypo, arba atvirkščiai . . . Žinau, kad susigyventi Tau su Amerika sunku . . . Man ne kartą taip pat būna labai sunku, ir pats tikėjimas tuo, kad kada nors bus geriau, suteikia paguodą . . . (tp 251).

Laiško nebaigė, nes grįžo į Plungę — prie molberto. Gal tada gimė *Nojaus arka* — su vaivorykšte horizonte ir iš vandens iškylančiomis lyg maldai sudėtomis uolų viršūnių rankomis (Ks N 111).

Buvo berods lapkričio 17-ta, kai jis atsisveikino su Plunge, palikęs ten Sofiją. Jinai ir mama prikrovė keletą pundų dovanų namiškiams ir jam atsargų kelionei Petrapilin. Jis susipakavo savo paveikslus, gaidų sąsiuvinius ir bambukinę lazdą, tik uošvio daryto molberto berods neėmė. Viską sumetęs į vežimą, pro Sedą pasiekė Mažeikius, ir tik čia paaiškėjo, kad to turto net devynetas atskirai suraišiotų pundų. Sumetė, talkinamas nešėjų, į vagoną, o Vilnių pasiekęs, dalį tų pundų paliko stoties apsaugoj. Su likusiais, paėmęs vežėją, dūmė tiesiai pas paveikslų rėmintoją Kazį Krikščiukaitį. „Pasirodė, kad turiu 14 paveikslų — ir dar daug

Nojaus arka, 1909

daugiau. Bijodamas, kad valiutos neužteksiu, liepiau 14 įrėminti, o likusius dar taisysiu ir gal Pitery įrėminsiu". Po to užbėgo pas batsiuvį, paliko taisyti batus ir skubėjo pas F. Bortkevičienę, nes Sofija buvo prašiusi perduoti knygos *Lietuvoje* rankraštį, kad ši pažiūrėtų ir perduotų leidėjui J. Zavadzkiui. Reikėjo dar užsukti pas Žmuidzinavičių — pasveikinti jau vedusį Putvinskaitę ir apšnekėti draugijos reikalus.

— Prikalbėjo (Žmuidzinavičius) tiek įvairių dalykų, kad man net negera pasidarė . . . Parodą ruošti kuo anksčiausiai, sausio mėn., vėliausiai vasario. Pasakiau, kad man tada sunku bus

dalyvauti, bet tai nepadarė įspūdžio. Sekančiais metais į valdybą būsiąs išrinktas Liudas Gira (!?) ir Biržiška. Paroda projektuojama bendrai su Vilniaus (daugiataute, Y) dailininkų draugija — jie apačioje, o mūsų viršuje (LS 130).

Sugaišęs pas Žmuidzinavičių tris valandas, skubėjo pas seserį Mariją pasiimti Jadvygutės, čia atvežtos po Juzės vestuvių. Sesers nei svainio nerado, tik vaikus ir Jadzę. Ši net apsiverkė, pamačiusi Kostą. Paėmęs ją, skubėjo pėsčiomis į stotį ir čia užsakė du bilietus — suaugusiam ir vaikui.

— O kiek metų tam vaikui? — paklausė kasininkas.

— Baigė aštuonerius.

Jadzė įsižeidė — juk jai beveik jau dešimt. Kostas teisinosi:

— Argi aš pamelavau? Juk tu baigei aštuonerius, o kada tai buvo, kas kam svarbu, — nusijuokė.

Traukinyje prisėdo prie Kosto buvęs choristas Ostanavičius, ir jie visą laiką ligi Lentvario kalbėjo apie lietuvių kultūrinę veiklą ir lenkų šovinistų intrigas. Ostanavičius save laikė lenku, bet žavėjosi lietuvių judėjimu (Atsm 305-06).

Nuo Lentvario Kostas liko tik su Jadze. Ši prisiglaudė ir ėmė pasakoti, kaip jai buvę sunku ir ilgu Vilniuje. Sesuo labai gera, bet tie jos berniokai — nepripažinę „tetos" autoriteto ir ruošę sąmokslus — kaip koją pakišti, už kaselių nutverti. Kostas pasakė jai vežąs dovanų iš Sofijos — antklodėlę, mamai sijoną, o visiems skanų tortą. Pariečėje jų laukė Jankelis. Artėdami į namus, abu džiaugėsi — nežinia, kuris labiau.

Parvažiavęs namo, Kostas tęsė laišką Povilui, pradėtą Kuliuose ir, be kitko, taip apibūdina savo palydovę iš Vilniaus — šeimos jauniausiąją. „Jadzė — ištisą eilę metų lepūnėlė, šiandien jau gana didelė panelė, kuri gal ir norėtų būti dar maža, bet kadangi yra pakankamai išsivysčiusi, tai jau niekas nebeišeina. Bet tai niekis. Yra labai maloni, lipšni, taip pat improvizuoja ir net pasakas rašo. Be to, jau paskambina keletą Beethoveno simfonijų keturiomis rankomis su Jonuku, su Petreliu, o kartais ir su manim. Lietuviškai geriau moka negu visi kiti, išskiriant mane, nors, tiesą

sakant, ir aš vis dar nemoku rašyti be klaidų, o kalboje labai dažnai man trūksta žodžių (L 255).

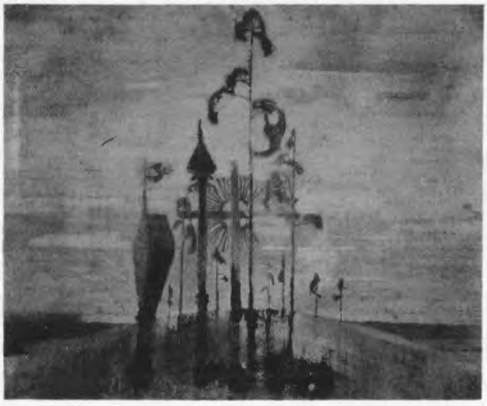
Šį kartą Kostas, grįžęs į namus, buvęs „kur kas geriau nusiteikęs, negu per paskutinį apsilankymą. Kažkoks širdingumas nušvito mūsų namuose ir gyvenimas pasipuošė giedria šypsena. Sužinojome, kad Kostas ketina tapti tėvu". Sofija atvažiuosianti į Petrapilį vėliau, o vasarai grįšią atostogauti jau trise — mamytė pamilsianti dar vieną anūkėlį (Atsm 306).

Buvo kiek neįprasta, kad parvykęs taip trumpam, būtinai užsimanė sudaryti giedotojų būrelį ir pradėjo mokyti „laidotuvines" mišias.

— Įsivaizduok, — rašo Sofijai, — dainuojame ir visai neblogai Mozarto *Requiem*, ištisus 20 kelis taktus, ir skamba ne per blogiausiai; taip norėčiau, kad Tu išgirstum, tai kažkas taip nuostabu, jog sunku įsivaizduoti (LS 132).

Vakarais dar tęsė laišką Povilui. „Mano muzika . . . guli. Tai man kaip sunkus akmuo slegia širdį, bet tai niekis, — ateis laikas, ir vėl bus gerai. Tiktai nuolat man visam kam trūksta laiko" (L 250-51).

Nežiūrint gaišto ir buvusių įtampų, vasara vis dėlto buvusi produktinga. „Tuo laiku puikiai pasinaudojau, nes nutapiau 20 paveikslų" (tp 249). Tuose paveiksluose jau nebuvo ciklų, išskyrus

Kapinės, 1909

etiudus *Miesto* ciklui, nei muzikinių vardų. Temos pusiau religinės, pusiau pasakinės ir etnografinės, kaip *Žemaičių kryžiai* ir *kapinės* pagal Plungės senųjų kapinių pavyzdį. Kostui buvo įdomu, ką dėl šių darbų pasakys Petrapilio „korifėjai" ir, jei dalyvaus parodose, kaip atsilieps tie „golovoriezai" kritikai.

Paskutinė kelionė rusų sostinėn

Iš namų Kostas išsiruošė lapkričio 25-tą. Atsisveikinimas buvęs kažkoks skaudus. „Rudens pabaiga buvo tamsi, debesuota ir siaubingai tyli. Mama pasislėpusi verkė, lyg ką nujausdama. Kastukas nerimavo ir nervinosi. O ir Jankelis atėjo kažkoks susmukęs, be įprasto šypsnio — suseno jau vargšelis. Ilgai klausėmės jo tolstančio skambalo. Kažin kada jis vėl suskambės?" (Atsm 306).

Pasiekęs Vilnių, skubėjo pas Kriščiukaitį pasiimti įrėmintų paveikslų. Užbėgo pas batsiuvį įsimesti pataisytų batų. Pas Vileišius nebėjo, kaip buvo rašiusi ir prašiusi Sofija, nes reikalas nebuvo svarbus nei skubus (LS 133). Sutartoj vietoj turėjo būti jos laiškas, bet jo nerado ir labai susirūpino. Nuėjo į Pilies kalną, ilgai sėdėjo — rūpestis pynėsi kaip rakštis (tp 135). Vakarop susitiko su Žmuidzinavičiumi.

— Ilgai vaikščiojome su juo Neries pakrantėmis, — rašo pastarasis, — ir kalbėjomės įvairiais lietuvių atgimusio meno reikalais. Buvo nervingas, karščiavosi. Projektavo Vilniuje puikiausius dailės rūmus, didžiulį teatrą, filharmoniją. Džiaugėsi, kad viskas puikiai sekasi ir turi sektis. Man, nusistačiusiam tuo metu rimtai apie šiuos dalykus kalbėti ir turinčiam kasdien prieš akis milžiniškus sunkumus, su kuriais tekdavo grumtis, jo kalba pirmą kartą atrodė taip keista ir ne laiku. Čiurlionis tais reikalais visada kalbėjo, tiesa, optimistiškai, bet visada išmintingai ir objektyviai, numatydamas kliūtis ir būdus jas nugalėti. Atsisveikindamas aprimo, kaip visada tarė savo paprastą *nepyk*, ir nemalonus įspūdis buvo išlygintas.

— Klausyk, — tarė, — visuose meno reikaluose ir *Dailės* draugijos darbe nuo šios dienos aš tau duodu *Carte blanche.* Valdyboje geriausiai pakeiskite mane kitu nariu. Aš važiuoju ir daugiau turbūt nebegrįšiu, — kalbėjo Čiurlionis, kai aš jį lydėjau iš Vilnaus išvykstantį. Bandžiau protestuoti, įtikinėti, bet jis, keistai susijaudinęs, tik rankomis pamojavo ir pranyko vagone (MKČ 1938, 82).

Važiavo visą naktį, beveik akių nesudėjo. Mintys, rūpesčiai ir pokalbiai pynėsi. Kodėl jinai neparašė — juk žadėjo, ar kas atsitiko? . . . Ko nori Žmuidzinavičius: visą draugijos veiklą nukreipti vėl į plastinį meną ir apsistatyti tokiais „dailės žinovais", kaip Liudas Gira ir M. Biržiška? Ką jis galvoja: „jie apačioj, mes viršuj tuo pačiu laiku" — su daugiataute dailės draugija? Savąjį reikalą suplaks su bendriniu ir pirmąjį žlugdys . . . Povilas skaitys: „Santykiai su lietuviais labai sunkūs. Drauge dirbti visuomenės labui beveik neįmanoma. Kiekvienas, nors kvailas, dedasi daug išmanąs, o į pažangius žmones, kurie tikrai ką nors galėtų padaryti, žiūrima su įtarimu ir nepalankiai. Tai ne tiek iš piktos valios, kiek dėl stokos išsilavinimo ir supratimo. Tikrai savos visuomenės dar neturime, ji dar tik kuriasi" (L 253).

Turbūt prieš aušrą pradėjo snūduriuoti — taigi netoli Petrapilis. Ir vėl mintys — apie Dobužinskį, kaip susitiks, kaip reaguos į naujus jo darbus? Apie Sasnauską — kaip atsilieps į J. Naujalio kritiką *Vargoninke?* . . . Skaudus priekaištas kompozitoriui — plagijuoja *Himne* (Jau slavai sukilo) Heroldo *Zamp'ą* . . . Kam reikėjo taip sutikti pirmą *Lietuvišką muziką?* . . . Parodas pradėjom trys „teplioriai" ir, va, jau skiriamės kas sau. Muzikoje irgi trys — Naujalis, Sasnauskas ir aš: pirmieji pradedam lietuviškai komponuoti profesionališkai, o žiūrėk, ir šioj trijulėj jau darosi spragos . . . Kaip tai bjauru!

Jau buvo rytas, lapkričio 26-toji, kai traukinys įbėgo į milžinišką stotį stikliniu stogu. Kur dabar? Ką pasiūlytų Zosė? Gal į tą patį Izmailo prospektą, kur praleidom porą pirmųjų naktų? — Sargas atpažino ir dar paklausė, kur žmona. Davė netgi

tą patį kambarį, ar nenuostabu! „Porai dienų" — pasakė, ir sumokėjo iš anksto. Susinešė daiktus ir išlėkė į miestą. Kur? Pirmiausia pas Sasnauską. „Turiu pagauti. Man kažkaip atrodo, kad jis man padės susirasti kokio nors darbo" (LS 136). Nerado namie, gaila. Užbėgo pas siuvėją Martinėną — paliko 10 rublių, nes buvo skolingas. Toliau žvalgėsi kambarių — „brangūs arba tamsūs pigūs". Vakare sėdo rašyti laiško Sofijai:

— Jau ir Peterburge! Lakstau, ieškau buto ir dar nieko neradau. Buvau pas Sasnauską du kartus ir neradau namie . . . Ką Tu veiki? Ar sveika? . . . Žinai, kad Tavo pirmąjį laišką gavau tik po antrojo. O Vilniuje jau niekas manęs negalėjo paguosti, nes nebuvo nuo Tavęs laiško . . . Tu — visa mano laimė, ir visas mano likimas Tavyje . . . Trokštu dabar dirbti ir kovoti, ir žinoma, kad užkariausime visą pasaulį — nes kartu, tai milijonas! (tp 134-36).

Pirmąją dieną dar buvo užsukęs pas Dobužinskius, bet ten jų neberado — persikėlę į naują butą. Nuvyko tenai, bet irgi nerado: Dobužinskis išvykęs į Maskvą, o žmona kažkur išėjusi. Nieko nepešęs, grįžo skaudamais padais . . .

Kitą dieną, beveik ligi vakaro, ieškojo kambarių. Buvo net Vasilijaus saloje. Kainos nuo 16-25 ligi 25-55 rublių. Pirmieji „tamsios skylės su vienu langu, retai su dviem", antrieji — „švieseni ir didesni", tačiau be padoraus įėjimo — „visi daug blogesni už tą butą, kurį turėjome pernai". Ar ne geriau pasilikti Izmaile, jei šeimininkas nuleis už 25 rublius?

Vakare Sasnauską rado namie. Buvęs „baisiai susikrimtęs dėl Naujalio kritikos". Nuotaika pasitaisė, kai abu išsibarė oponento adresu. Buvęs labai vaišingas — „gėrėme arbatą ir muzikavome iki 10-tos vakaro". Dedikavo savo *Karvelėlį* Sofijai, „Pasakų autorei", ir ketino paieškoti pamokų.

Visa tai atpasakojęs, primena Sofijai:

— Zuliuk mielas, turiu Tau pasiskųsti. Žmona mano prižadėjo parašyti į Vilnių ir neparašė. Šiandien buvau visai tikras, kad gausiu laišką čia, ir taip pat nėra. Motule mano, pasakyk tai poniai

ir Žmonai mano, kad taip nedaroma (tp 137).

Trečią dieną — šeštadienį surado Dobužinskius ir šie buvę „nepaprastai širdingi ir malonūs". Prašė sveikinti Sofiją, sakė būsianti *Sojuzo* paroda Maskvoje gruodžio 26-tą. Makovskis savo *Salono* šiemet neatidarysiąs. Ar bus kitų parodų — nežinia (tp 139). Taigi perspektyvos labai mažos šį sezoną.

Apsisprendė pasilikti Izmailo prospekte — gavo šviesesnį kambarį su dviem langais ir neblogais baldais. Sumokėjo 27 rub. už mėnesį ir pasiliko su 5 rb. kišenėje. „Galiu dar egzistuoti su tais pinigais kokias dešimt dienų. Rūkytos dešros turiu dar daug, sūrelį nepradėtą, sūrio šveicariško gabalą, o! ‚Dar Lietuva nepražuvo!' (tp 141).

Sekmadienį tvarkėsi naujam kambary — išsidėstė daiktus ir džiaugėsi, kad galima bus dirbti. „O širdyje kažkas spaudžia, nes buvau ir vakar, ir užvakar pašte, ir nieko — tyla. Gal Zuliukas serga? Bet to negali būti — tai būtų baisu. Zuliuk Vieninteli, bijok Dievo, ką tai reiškia? Ir Vilniuje nieko nebuvo, ir čia jau esu ketvirta diena!" (tp 140).

Pirmadienį užėjo Dobužinskis pažiūrėti atsivežtų naujų Kosto darbų. Tai buvo ne visa, ką jis tą vasarą buvo padaręs. Atsivežė 14 įrėmuotų Vilniuje ir neįrėmuotus *Miesto* etiudus ir tuos, kuriuos norėjo čia dar taisyti. Kitus paliko Vilniuje. Dobužinskiui labiausiai patiko *Rojus, Angelas, Žemaičių kapinės, Nojaus arka* ir *Juodoji saulė*, kurią sutarė vadinti *Balade*. Prašė tuos paveikslus atgabenti vakare į jo šeimą. „Paveikslai labai patiko visai šeimai", rašo Kostas. Iškilo klausimas, kaip pavadinti *Nojaus arką*, ir Dobužinskienė pasiūliusi duot tokį vardą „Preliudas Si B-moll major". Vėliau Kostas pasakojo Kelpšai, kad tai jį labai suerzino (MKČ 1938, 87).

Netrukus pas Dobužinskius atėjo Somovas — matyt, taip buvo sutarta. Jis irgi apžiūrėjo paveikslus, o Kostas stebėjo — ir jam atrodė, kad ponas Somovas „Dobužinskio žavėjimosi nepalaiko". Pasakęs jis tiek:

— Taip, tai labai gražu, bet, Nikalojau Konstantinovičiau, jūs

tartum prie žemės priartėjote — šiemet jūsų paveikslai suprantamesni.

— Paveikslai šiemet turiningesni ir gilesni, — pastebėjęs Dobužinskis, „bet tai kažkaip neįtikina manęs, — rašo Zosei. — O kaip tu manai, Zuliuk? Man rodos, kad Somovo teisybė — tuo atveju aš esu kiaulė ir tol pyksiu ant savęs, kol vėl nenutapysiu ko nors gero" (LS 142).

Sofija jį ramino — tie Somovo ir Dobužinskio posakiai toli gražu nebuvo prieštaringi ir abu labai teigiami. Argi jis nejaučiąs savo aukštumos, kuri spindi ypač iš pastarųjų paveikslų? Jis dėkoja jai: „Duok Dieve, kad taip būtų iš tikrųjų. Tu tatai taip gražiai kalbėjai, kad man net lengviau dabar, matau, kad daug turi tiesos, kaip paprastai. Bet, Zuliuk mano mielas ir Vienintelis mano Žmogau ir Bičiuli, ar nepervertini manęs truputį?" (tp 149).

Sasnauskas savo pažadą greit tesėjo. Jau sekmadienį laiškučiu pranešė Kostui, kad turįs vieną mokinį vargoninką, kuris nori pasitobulinti muzikos teorijoj ar harmonijoj. „Imk, Mykolai, ką ponas Dievas duoda, kai bus geresnių iki valiai, tai tą varysim lauk". Kostas susitiko kitą dieną mokinį ir labai jo pagailo.

— Vargšas berniokas, matyti, kad labai nori mokytis, dirba vargoninku, ima 25 rb., iš tų pinigų turi pragyventi ir imti pamokas, ir pianiną turės nuomotis, ir dar turi brolį išlaikyti, kuris įstatytas į mokyklą kažkur provincijoje. Mačiau, kad jam truputį per sunku, tai pasiūliau jam tokią kombinaciją. Jis gyvena labai toli, net Vyborgo pusėje, taigi jeigu pamoka pas jį, tai du rubliai, jeigu pas mane — 1,50. Labai nudžiugo (tp 145).

Sasnauskas davė vilčių, kad po Naujų metų Kostas gal galės jam patalkinti, ruošiant vienai draugijai paskaitas iš bažnytinės muzikos. Paskaitas skaitysiąs pats Sasnauskas, o jas iliustruoti turėsiąs Kostas su choru. Chorą jam reikėsią paruošti ir už tai gausiąs apie 50 rublių (tp 146). Sasnauskas buvo žmogus realus ir gerai pažino Petrapilio sąlygas. Jau pirmą vakarą, kai jiedu gėrė arbatą ir muzikavo, Sasnauskas patarė Kostui grįžti į Vilnių ir ten

steigti tautinę konservatoriją. Leidimą žadėjo pats išrūpinti, o dėl pinigų, tai pradedant kukliai užtektų 1000 rublių. „Sakė, kad būsiu paskutinis vėpla (sic!), jei nepasinaudosiu jo patarimu".

Šią mintį Kostas priėmė gana rimtai, o žmonai parašė truputį humoriškai: „Vienu žodžiu, Čiurlionio Tautinė Konservatorija jau beveik gatava. Ką Tu į tai, Zuliuk? Tikrai juokies? Bet juokai juokais — atvežk mano diplomus, yra jie ten kažkur Druskininkuose" (tp 138). Žmona pranešė tėvams ir šie netrukus diplomus jam atsiuntė, o jis padėkojo.

Sofija pagaliau susitarė su Zavadzkiu dėl jųdviejų knygos *Lietuvoje*. Leidėjas sutiko duoti 100 rublių honoraro, ir Sofijai atrodė, kad per pigiai atidavusi jo darbą. O Kostas atsakė: „Aš manau, kad tai visai neblogai — 100 rublių! Be to, tai yra valiuta, kuri mums tiesiog kaip iš dangaus aukštybių krinta . . . Baisiai džiaugiuosi, nes, pirmiausia, tai valiuta kartu uždirbta . . . Geriausiu atveju man priklauso 10 nuošimčių, jeigu taip sąžiningai apskaičiuotume Tavo ir mano darbą" (tp 144).

Gruodžio pirmom dienom Dobužinskiai pakvietė Kostą pietų — net porą sykių. Dailininkas ruošėsi vykti Maskvon — dekoruoti kažkurio Stanislavskio pastatymo. Pažadėjo paimti penketą Kosto paveikslų — iš tų, kurie anuomet jam labiausiai patiko. Tik tą *Sojuzo* parodą tvarkysią keturi žinomi „golovoriezai", kurie nemėgsta jaunų ir naujų tapytojų, tad nesą daug vilčių, kad priimtų.[42] „Matai, broliuk, kaip bloga būti ‚jaunam' ir ‚naujam' " (tp 146) — guodėsi Sofijai.

„Vakar, — rašo gruodžio 4-tą, — buvau pas Benua. Buvo tai ketvirtadienis, eilinis *tout le monde artistique* (viso menininkų pasaulio) susirinkimas. Buvo gana nuobodu, kadangi dauguma žmonių svetimi, o nors ir simpatingi, tai vis dėlto sunku taip iš karto gerai pasijausti jų draugėje. Benua, kaip paprastai, baisiai simpatingas. Rodė savo etiudus, labai gražūs, ir po to vėl ištraukė specialiai man kažkokias senas graviūras . . . Grįžau iš Benua jau po trečios" (tp 146).[43]

Žmonos belaukiant Petrapilyje

Kostas skaičiavo savaites ir dienas, kada jinai atvyks. „Tu rašai, kad poryt savaitė, o aš tikrinu Tave, kad poryt dvi savaitės kaip persiskyrėme" (LS 141). Savaitę jis praleido Druskininkuose, o čia — irgi netoli savaitės, dėl to jai primena: „po dviejų savaičių pasimatysime". Jinai, matyt, galvojo, kad jų susitarimas — „po mėnesio" reiškia, kai jis bus įsikūręs Petrapilyje.

Tos vienos savaitės skirtumas, žiūrint iš šalies, galėjo atrodyti nevertas dėmesio. Bet jis pynėsi su kitu Kostui jautriu reiškiniu — tais laiškais, kurie neateina, vėluoja, darosi nereguliarūs.

Išvykdamas žadėjo tramdyti savo ilgesius ir liūdesius. „Šiandien buvau labai gerutis, neliūdnas, — rašo jai, — nors galvojau ir apie Zuliuką, ir apie mūsų gyvenimą čia" (tp 135-36). Tikriausiai buvo ir liūdna ir neramu, bet jis save dengė, nenorėdamas jos jaudinti.

Daug kas jį jaudino ir baugino — ta „rėksminga, triukšminga ir tamsi" aplinka, tas vienišumas — be jos, tas bedarbiškas — ubagiškas gyvenimas be perspektyvos. Buvo sunku, beveik neįmanoma save tramdyti, dar sunkiau — kai „nebegalėjo" kaip anksčiau išsilieti savo patikimiausiam žmogui.

Lyg bėgdamas nuo savęs, pradėjo labiau „susidėti" su Kelpša. „Eidavome drauge į koncertus, teatrus, repeticijas, — rašo pastarasis. — Drauge praleidome ne vieną neužmirštamą valandą ir nemiegotą naktį" (MKČ 1938, 89). Kostas daug pasakojęs apie save, savo studijas ir šiaip mėgęs pasisakyti įvairiais klausimais. „Bendrauti su Čiurlioniu buvo ne tik malonu, bet ir labai įdomu. Jis keliais žodžiais, trumpu sakiniu, atskleisdavo savo gilaus galvojimo rezultatus" (tp 90). Kalbėdavo palyginimais — kontrastais.

— Varšuvoje, — sakydavo, — nėra gerų menininkų . . . Užtat publika labai išlavinta ir apie muziką nusimano . . . Petrapily publika iš viso mažai ką žino, bet rusų menininkai nepaprastai gabūs ir talentingi.

Kartą išėjusi kalba apie moteris.

— Moteris, — kalbėjo jis, — greičiau iš paviršiaus viską pagauna, greičiau orientuojasi ir apsipranta su naujomis gyvenimo sąlygomis, bet sunkiai lavinasi: „Kokia buvo, tokia ir palieka, tik iš oro apsišlifuoja . . . O vyrai, priešingai, sunkiai pripranta prie naujos aplinkos, bet dvasiškai kiekvienas gali lavintis, kilti, tobulėti (tp 88-89).

Noras tobulintis arba lavintis traukė Petrapilin naujus jaunus lietuvius. Taip atsirado ir Rimša, Kosto mėgstamasis Petrelis. Vieną dieną, lapkričio pabaigoj, jis užsuko pas savo „broliuką", ir buvo miela prisiminti Vilniaus dienas, peršnekėti *Dailės* draugijos reikalus.

— Kai, būdavo, ateinu, — rašo pastarasis, — jis išdėsto savo kūrinius ant grindų, ir žiūrėk, ką nors pasakyk. Kartą didesnį susidomėjimą parodžiau jo *Miesto* ciklo etiudams. Jų buvo keletas . . . Jis man: „Pasirink, kurį nori". Pasirinkau tą, kuris man atrodė turiningesnis (Rimša, 186).

Tuos etiudus buvo atsivežęs neįrėmintus, nes ketino dar juos taisyti, tobulinti. „Šiandien bandžiau tapyti — taisiau tą miestą su arkliu. Pilka, tamsu — tegalėjau dvi valandas tapyti ir beveik nieko nepadariau" (LS 142). Kaltas buvo ne tik Petrapilio oras — ta tamsa ir pilkuma. „Žinai, aš toks dabar niekam tikęs, kai būnu vienas, baisu!" (tp 123).

Iš tos vienumos bandė jį išvesti Kelpša, jau įsigyvenęs šiame mieste ir turįs daugiau ryšių. Gruodžio 7-tą jis pranešė Kostui, kad lietuviai ketiną jį kviesti chorvedžiu, nes St. Šimkus daugeliui nepatinka. Kostas galvojo ir truputį prisibijojo „užsitraukti nemalonumų iš Šimkaus pusės". Bet rašo žmonai: „Manau, kad imsiuos, juoba, kad tikriausiai bus iš to šiokių tokių pajamų". Prašo ją, kai važiuos, kad surastų Druskininkuose „sąsiuvinėlį su lietuviškomis dainelėmis chorui; sąsiuvinėlis su rudu viršeliu, perrašinėtas rašalu, tai jį paimk, ir tas storas knygas su mano kompozicijom irgi, nes, gali būti, man teks chorui vadovauti" (tp 149-150).

Kita staigmena, kurią Kostas patyrė iš Kelpšos, kad studentai šiemet ruošia koncertą su rimta programa. „Sako, kad dabar visi jau linksta prie rimtų kūrinių, kad mūsų pernykštis kariavimas vis dėlto savo padarė". Programa buvo numatyta iš dviejų dalių. Pirmajai ketina kviesti solistą F. Šaliapiną, violončelistą Veržbilovičių ir dar kažką. Antroji — lietuviškoji pavesta apspręsti Kostui ir Kelpšai. Kostas tuoj parašė žmonai: „Gerai būtų atlikti mano ‚Kantatą' . . . Paskui iš Sasnausko galima parinkti porą dalykų, paskui Kelpša siūlo parodyti porą mano fortepijoninių dalykų — turįs pažįstamą ir gerą pianistą" (tp 150).

Trečia džiugi naujiena, kad planuojamas Petrapilio tautybių koncertas — mažarusių, lenkų, latvių. Kviečiami ir lietuviai. Kiekviena tautybė turėsianti paruošti savo trumpą muzikinį pasirodymą ir surengti parodėlę. Visa tai turėjo įvykti sausio mėnesį, ir Kostas buvo pakviestas į pirmąjį pasitarimą tuo reikalu. Pasitarime, kuris „praėjo išimtinai tvarkingai", buvę keletas projektų, bet „pagaliau nutarta viską patikėti man, ir galiu daryti ką tinkamas, by tik gražiai būtų. Chorui irgi vadovausiu — na, taigi", rašo Sofijai (tp 152).

Šie įvykiai pagyvino Kosto nuotaikas ir apšvelnino jo rūpestį dėl žmonos bei jos atvažiavimo. Beje, gruodžio 4-tą buvęs pakviestas pas Sasnauską ir ten radęs kalbininką Kazį Būgą, universitetą bebaigiantį studentą Aug. Voldemarą ir Kelpšą. Pasirodė esąs muzikinės terminijos komisijos posėdis, berods paskutinis, nes darbas buvo beveik baigtas ir ruošiamas siųsti į *Vilnį* spausdinti. Pasitarimai užtruko nuo 8-tos ligi 3-čios nakties (tp). Projektą pasirašė visi dalyviai, tarp jų ir Kostas.

Žmona vėluoja, o jis negaluoja

Sofija išsiruošė iš Plungės gruodžio 11-tą ir ketino stabtelti Vilniuje, kur buvo keletas reikalų, svarbiausia — galutinai aptarti su leidėju Zavadskiu knygos spausdinimą. Kostas iš anksto parašė jai į Vilnių laišką, o kitu voku pasiuntė Sasnausko naujųjų dainų

recenziją, rašytą lenkiškai, kad jinai išverstų ir perduotų *Vilčiai.*[44] Dabar, gruodžio 11-tą, skubėjo su nauju laišku, kuriame teiraujasi, ar nebus (iš Kriščiukaičio) paėmusi rėmų *Miestui* su lekiančiu žirgu (Vyčiu) ir *Pasakai* su dviem karaliais. Bet rėmai nebuvo taip svarbu.

— Svarbiausia yra tai, kad Zoselė mano jau važiuoja, jau vis arčiau, jau net ir savaitės nebeliko, o kai Zuliukas skaitys tą laišką, tai bus jau likę tik pora dienų . . . Tik parašyk aiškiai, kaip ir kada, kuriuo traukiniu? . . . Įsivaizduok, dar nieko nežinau, kaip su Maskva, buvau pas Dobužinskius, neradau jų namie . . . Motule mano miela, tai reiškia — *Iki pasimatymo po penkių arba keturių dienų!* (tp 152-53).

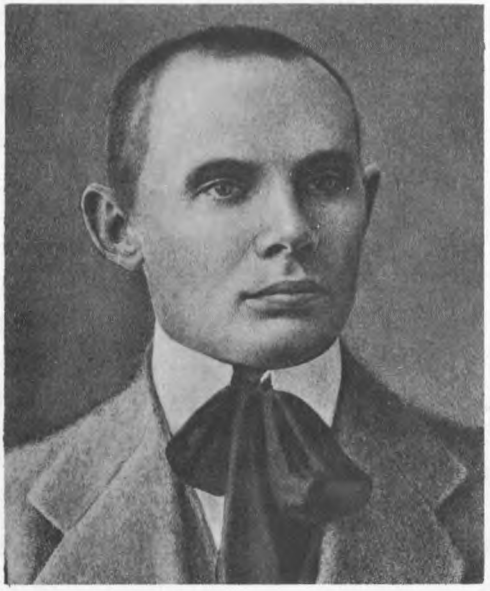
Gruodžio 4-tą buvo jai rašęs: „Tai reiškia, kad pasimatysime gruodžio 20!" (tp 147), o dabar „po penkių arba keturių dienų" turėjo būti gruodžio 15 arba 16-ta. Kodėl jis laiką taip greitino, sunku pasakyti, nes, atrodo, ir pats tuo abejojo — „tai turbūt netiesa". Bet tiesa buvo kita: jis pradėjo stipriai jaudintis. Tai rodo šio laiško pabaiga:

— Kaip visa tai bus? . . . Gal aš Tau nebepatinku, gal aš truputį įgrisau, o gal ką nors tokio pasakysiu, Zuliuk mielas, ką? Tu nepradėsi tuoj atvažiavus pykti? Tiesa? (tp 153).

Ji buvo laukianti, tad nežinojo, kaip reikės su ja elgtis? Ar nepasikartos panašios įtampos, kaip vasarą, kai buvo išvykęs į Juzės vestuves? Greičiausiai jai nepatiks kambarys (tp 145). Pagaliau ir tas rūkymas: žadėjo mesti, įsitaisyti kandiklį *Nerūkyk* ir nemetė, ir to kandiklio neužsisakė. Kas gi bus?

Sofija turbūt nekreipė dėmesio į tą laiško pabaigą. Panašių įsijautrinimų jo laiškuose yra buvę prieš vedybas, ir jie greit praeidavo. O dėl tų dienų skaičiavimo — aišku, jis nori pasimatyti greičiau, betgi pats žino, kad reikės išversti jo recenziją ir pataisyti jo straipsnį knygoje apie muziką — priderinti terminus prie komisijos nuosprendžių. Nepadarysi to viso per dvi-tris dienas. O kur Druskininkai? Juk reikės užsukti tų jo sąsiuvinių paieškoti ir su tėvais atsisveikinti.

Atrodė, jis jaudinasi be pagrindo. O pagrindas buvo gilesnis. Juk jis atvyko į Petrapilį išvargintas praėjusios vasaros. Dirbęs, — pasakojo Kelpšai, — per parą 24 valandas. Ir šiaip „betapydamas, bekomponuodamas, telkdamas galvoje savo būsimų veikalų koncepcijas — kartais prasėdėdavo ištisas valandas ir net naktis, negalėdamas įkūnyti savo meniškos idėjos" (MKČ 1938, 89, 91). Išsikankinęs be miego bei poilsio vasarą, jis ir dabar Petrapilyje nepajėgė susitvarkyti. Kelpša pasakoja:

Muz. Juozas Tallat-Kelpša

— Iš teatro pareidavome pas mane, jis sėsdavo skambinti, o aš kaisdavau virdulį. Paskui abu gerdavome arbatą, ir aš skambindavau, o jis snausdavo, atmetęs kojas mano lovoje. Pasnaudę ir prisiskambinę, eidavome pasivaikščioti. Prieš rytą užsukdavome į arbatinę, kurioje paprastai rinkdavosi tik vežikai. Ji būdavo atidaroma 3 val. ryto. Čia papusryčiaudavome kiaušinienės su arbatine dešra ir, visai išaušus, išsiskirdavome. Toks gyvenimas atsiliepė į mano nervus, o dar labiau į Čiurlionio (tp 89-90).

Jau tada Kelpša pastebėjo kai kuriuos Kosto keistumus.

„Sakysime, einame gatve. Prie šaligatvio stovi stulpas. Čiurlionis nepraeina pro jį, bet kažkokiu keistu būdu apeina aplink, apie save apsisuka, paskum vėl, lyg nieko ypatingo neįvykę, eina toliau. Aš dėdavausi, kad to nepastebiu, bet kartą jį paklausiau, kodėl taip daro — ką tai reiškia? Atsakė, kad tokiu būdu galima padaryti labai gražių grafiškų figūrų" (tp 89).

Kartą Kostas pasiūlęs pirkti jo paveikslą už vieną kapeiką. „Tai nebrangu", ir Kelpša nupirkęs *Auką*. Už tą pačią sumą siūlęs pirkti ir daugiau, bet Kelpša nesutiko. Po kiek laiko paprašęs paskolinti pinigų: „Atvažiuos žmona, — sako, — o aš neturiu nė kapeikos" (tp 90). Paskutiniąsias 26 kapeikas Kostas buvo atidavęs Petrui Rimšai, kai šis pasisakė, kad jam verkiant reikia rublio (Rimša, 186). Kelpša tuo metu taip pat neturėjo, bet pažadėjo pasiskolinti ir jam duoti.

Praėjo gruodžio 20-toji, o žmona vis dar nebuvo atvykusi. Kostas ruošėsi diriguoti tautybių koncertui, bet baisiai buvo neramus. Gruodžio 22 ar 23 užėjo pas Kelpšą turbūt žadėtos paskolos ir čia juos rado užsukęs Pranas Penkaitis — teisių studentas-rašytojas. Susipažinęs, Penkaitis paprašė ką nors paskambinti, ir Kostas su Kelpša sėdo skambinti keturiom rankom. Po to abu išėjo iš Kelpšos, ir paaiškėjo, kad netoli vienas antro gyvena. Kostas palydėjo ligi namų Penkaitį, šis atgal Kostą ir taip pirmyn — atgal pravaikščiojo apie ketvertą valandų. Kalbėję apie Lietuvą, apie meną, ir Penkaičiui susidaręs toks įspūdis Čiurlioniui apibūdinti:

— Nieko sau, viską kitiems (Pr. Penkaičio Raštai III, 1923, 59).

Ir štai „po poros dienų, — rašo Penkaitis, — atbėga tas pats draugas, pas kurį susipažinau su Čiurlioniu, ir atneša man baisią žinią: ‚Čiurlionis serga' ".

Dobužinskis grįžo iš Maskvos ir sužinojo, kad Kostas jau kuris laikas visai nesirodo jų namuose. O jis parvežė jam gerų žinių: tie Maskvos „golovoriezai" priėmė tris jo darbus į savo parodą — *Nojaus arką*, *Rojų* ir *Baladę* (Juodąją saulę). Dobužinskis susirūpino. „Tuojau, — rašo, — nuėjau pas jį; radau visiškai sergantį. Apie tai

pranešiau jo žmonai į Vilnių ir jo draugui Česl. Sasnauskui" (MKČ 1938, 96).

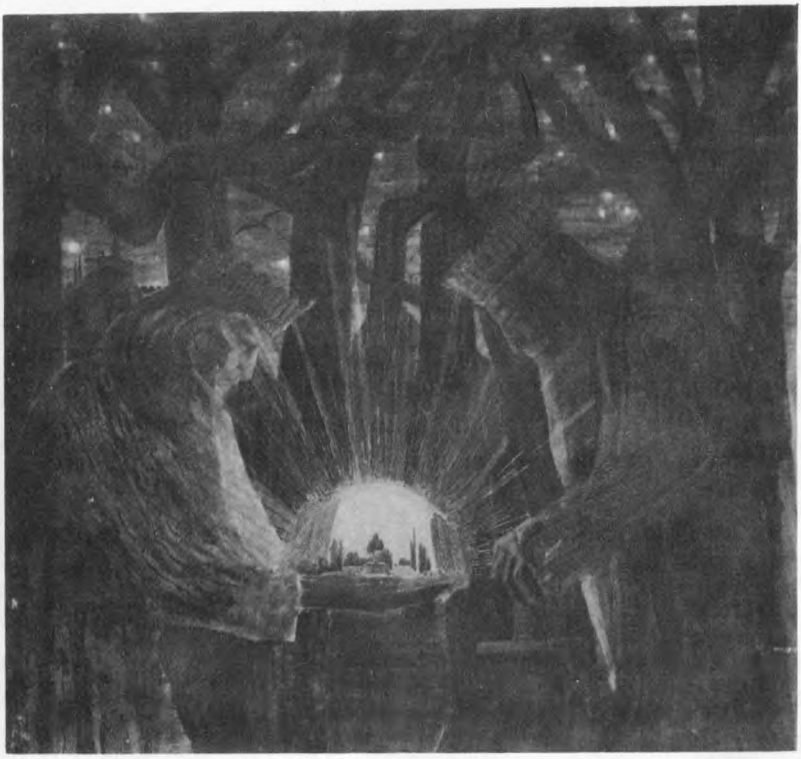
Žmona atvyko Kūčių rytą. Popietyje jinai susirado grįžusį namo Kelpšą, „paprašė užeiti pas juos ir nepalikti jos vienos su Čiurlioniu, nes jis jai pasirodęs labai keistas. Nuėjau. Čiurlionis buvo kažko nuliūdęs, nekalbus. Vis stovi prie lango ir, pro jį žiūrėdamas, kažką niūniuoja. Čiurlionienė atvežė jam kandiklį *Nerūkyk*. Čiurlionis bando ant jo užmauti papirosą. Papirosas nelenda. Tada jis nudrožia kandiklį su valgomuoju peiliu ir rūko papirosą per kandiklį, skirtą kad atprastų nuo rūkymo. Paskui ėmė p. Čiurlionienės bliuzelėje, lyg piešdamas, vedžioti įvairius skritulius. Pasirodė aiškūs ligos ženklai" (MKČ 1938, 90).

„Netrukus po to, Čiurlionis . . . ėmė vaikščioti po krautuves, pirkinėti brangius baldus, savo žmonai gražiausias sukneles ir viską liepdavęs pristatyti į mebliuotą kambarį; sakėsi norįs tinkamose sąlygose nupiešti žmonos portretą. Tie užsakymai, žinoma, likdavo neišpildyti: p. Čiurlionienė, išeidama, duodavo suprasti, kad tai nesveiko žmogaus darbas. Tuo metu pradėjo tapyti tokį paveikslą: *Laivas, kurį valdo angelai.* Spalvos tamsios ir raudonos. Ypač ryškiai išsiskyrė raudona spalva su geltonomis saulėmis, kuri atrodė lyg skaudulys. Prie jų pradėjo dėti trikampius, o iš dešinės kertės viršuj leisti lyg spindulių linijas iš įvairių spalvų taškų. Taip pat pradėjo piešti mano (Kelpšos) portretą . . . Tačiau ta kūrėjo tragedija ėjo į galą. Netrukus prasidėjo tikros sutemos" (tp 90-91).

Žmona prašė surasti geriausią gydytoją, ir Kelpša, pasitaręs su Pr. Penkaičiu, pasiūlė garsų neuropatologą, psichiatrą bei psichologą V. Bechterevą. Gydytojas radęs „baisų pervargimą" (LS 156) ir „patarė pakeisti aplinką, būtinai apleisti Petrapilį, išvažiuoti kur nors, kur ligonis geriausiai jaustųsi" (Atsm 308).

Sofija tuoj parašė į Druskininkus, kad „abu atvažiuosią, gal ilgesniam laikui. Konstantinas mat pavargęs, blogai jaučiasi — jam reikia poilsio ir ramybės" (tp).

Dobužinskiai paskolino Sofijai pinigų gydytojui apmokėti. Taip

Karalių pasaka, 1909

pat sutiko, jos prašomi, priglausti ir pagloboti Kosto paveikslus, kurių pasirodė esą daugiau, negu tada Dobužinskis matė. Ypač jis susidomėjo *Karalių pasaka* ir tuoj pasiūlė Petrapilio parodai, kurią netrukus suorganizavo *Sojuzas* kartu su Diagilevo *Mir Iskusstva* grupe (MKČ 1938, 96).

Ligonis grįžta į Druskininkus

Žmona su Kostu išsiruošė iš Petrapilio berods sausio 2-rą. „Kelionė buvo siaubingai sunki", rašo jinai (LS 155). Namiškiai laukė nekantraudami. Jaunimas išėjo pasitikti į plentą. Jankelis, vežęs iš Pariečės, sulaikė savo kuiną. „Brolis iššoko iš rogių ir, kaip visada, širdingai išbučiavo mus visus. Namie sutiko susirūpinę tėvai" (Atsm 309).

Pirmas susitikimas nustebino visus. Kostas anaiptol neatrodė ligonis. Buvo pakilios nuotaikos, tik pavargęs ir tai buvo suprantama — po tokios kelionės. Žmona ragino jį eiti poilsio. Kai jis atgulė, ji papasakojo tikrą padėtį. Gydytojas reikalavęs, kad mestų rūkyti, daug vaikščiotų gryname ore ir turėtų visišką ramybę.

Tą žiemą nebuvo niekur išvažiavę Petras ir Jonas, tad ėmėsi Kostą globoti. Vedė jį pasivaikščioti į laukus ir miškus, skambino su juo keturiomis rankomis, kartais lošdavo kortomis. Kostas pats vienas nebeskambino, o jei skambino — tai tik seniai žinomus dalykus. Nebeimprovizavo, kaip seniau, ir nekūrė. Teptuko taip pat neėmė į rankas. Kartais per dieną neištardavo žodžio, o kartais būdavo triukšmingai linksmas (tp).

Po savaitės Sofija rašė Dobužinskiams:

— Pastarosios dienos praėjo taip ramiai, kad aš jau pradedu įgauti viltį. Oras čia puikus, aplink pušynas — pasivaikščiojimai ir vonios labai gerai veikia. Nuotaika kinta į gerą, bet *idee-fixe* nepalieka (LS 155-56).

Kas buvo ta įstrigusi — kankinanti „idėja", žmona nepasako. Savo atsiminimuose, kiek jų paskelbta, taip pat neprasitaria.

„Netrukus . . ., — rašo sesuo, — brolis grįžo į senas vėžes, pagerėjo nuotaika, suartėjo su visais namiškiais. Kaip visada, susirūpinęs jaunesniųjų mokslu, sėsdavo su jais prie harmonijos uždavinių, aiškindavo, pasakodavo, mokė. Daug skambindavo ir . . . improvizuodavo, ir tos improvizacijos buvo labai panašios į senąsias" (Atsm 309). Ir Sofija džiaugėsi, rašydama sausio 15-tą F. Bortkevičienei:

— Dabar daug geriau, pradedu tikėti, kad apsieis be važiavimo ant didesnės kuracijos — nors dar nėra visai gerai kas link logiškų rokundų. Apie save galiu pasakyti tai, kad laikaus, nes turiu laikytis dėl jo — ir dėl kūdikio, kurs ateis jau gegužės mėnesį.

Susirūpinusi klausia Bortkevičienę, iš kur sužinojusi apie Kosto ligą. Baisiai nenorinti, kad „tarp svetimų pasklistų garsas" apie jo neatsakingumą už savo veiksmus — „suprasi, Tamsta,

kaip tai kenksminga tokia reputacija, ypač dėl dailininko" (LS 156-57).

Gandai iš tikro sklido. Iš jų ir Bortkevičienė sužinojo. „Čiurlionio liga . . ., — rašo A. Varnas, — sukėlė įvairių kalbų. Vieni sakė, kad jis nuo per didelio darbo persitempė, kiti, kad jis buvo šizofrenikas" (Drg 1961.XI.25). Tikros priežasties niekas nežinojo, nebent matė, kad jis visą laiką save pernelyg tempia. Petrapilin atvyko jau visai persitempęs. Povilui prieš mėnesį rašė, kad išgyvenąs didelę vidinę ramybę, bet ar tai buvo ramybė? Greičiau rezignacija arba nepajėgumas viskuo „sirgti", kaip anksčiau.

„Čiurlionis buvo nuolat degąs. Ir tą degimą mes visur matėme: kur tik jis būdavo, ką bedarydavo" (Rimša, 182). Degė, nerimo ir jaudinosi, kad lietuviški vakarai žemo lygio, muzika užgožta svetimom melodijom, kultūros rūmai nejuda iš vietos, *Jūratės* opera „nesirašo", kad „senos dainos eina į kampą ir užmirštos nyksta, taip pat kaip senos lietuvių koplytėlės, kaip audeklai ir medžio papuošalai. Ir taip tatai darosi *mūsų tautinio prisikėlimo dienomis*" (Vl 1909, N 59). Jaudinosi dėl tautiečių pretenzingumo ir kartu neišmanumo, kaip daryti, o ypač dėl įtarinėjimų ir nepalankumo tiems, kurie geriau išmano (L 253).

Jis skubėjo veikti ir skubino kitus. „Jeigu trokštam savo kultūros, tai skubėkime prie jos visomis jėgomis". Tas šūksnis, rašytas Druskininkuose, grįžus po antrosios kelionės iš Petrapilio, prieš antrąsias atostogas Plungėje, rodo, kad dar jis degė visumos reikalais. O po atostogų, išsekęs ir išvargęs, tik save įtikinėjo: „Nuo mūsų pačių priklauso pasirinkimas minčių ir veiksmų, bet ne tokių, kurie veda į susigraužimą, išsekimą ir nuovargį" (tp 252). Deja, nuovargis pasirodė stipresnis ir susigraužimas galingesnis už minčių pasirinkimą ir valios pastangas. Vykdamas Petrapilin, lyg pats jautė, kad „pakanka kažkokio mažo įvykio, ir viskas vieton dešinės į kairę pakrypo, arba atvirkščiai" (tp 251).

Kas buvo pagaliau tas „mažas įvykis" — lemtingas, fatališkas? Čia nekalbame apie dispozicijas — nuovargį, išsimušimą iš miego,

negalėjimą tapyti ir skambinti, visiškai ištuštėjusią kišenę. Grasiausia jo galvojimo ir trapiausia jutimo kertelė, atrodo, bus buvusi ši. Ar ji, Zosė, tikrai atvažiuos, ar norės dalintis su juo vargu, ar bus ta pati, kokią pažino Vilniuje ir Palangoj, ar tokia, kaip praėjusią vasarą — per tas tris savaites?

— Tarpais galvoju, kad Zuliukas jau niekados neatvažiuos . . . Ir jeigu Tu dar ilgai ilgai neatvažiuosi, tai rasi Kastuką kaip Piotroviną, kurį turėsi ilgai bučiuoti, kol prikelsi. Taigi atsimink! (LS 142-43). Legendinis lenkų jaunikaitis tik bučiniais buvo prikeltas iš mirties po trejų metų.

Jos belaukiant, dienos jam virto mėnesiais, ir tai buvo daugiau negu laikas — pati viltis ir visos kitos viltys, susitelkusios į vieną. Ir kadangi nėra vilties be laiko, tos 3-4 dienos, kai ji vėlavo, tapo jo jausenoje perdegusia saule — aštriai raudona (paskutinis jo paveikslas). Jei *Viltyje* (kitame jo paveiksle) žvakė svilino net angelų sparnus, ką gi kalbėti apie trapų žmogų?

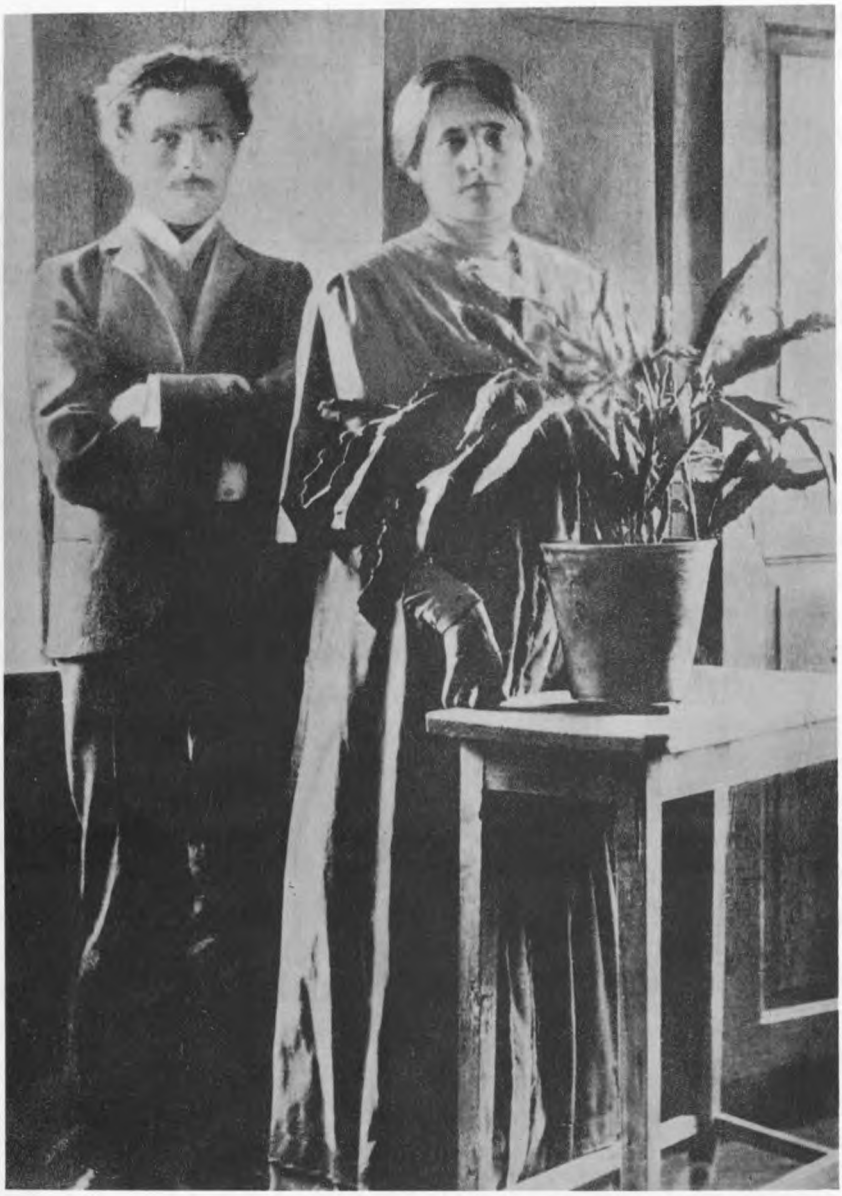
— Jis perdegė! — tokia buvo bendra reakcija tų, kurie jį pažino kaip kūrėją. Perdegė nuo kūrybinės kaitros ir nuo per didelės meilės Zuliukui, vieninteliam savo Žmogui.

Viltis buvo beatgyjanti. Jis atsigavo ir vėl darėsi veiksmingas toj nuostabioj savųjų Druskininkų aplinkoj, savo šeimoj ir su savąja Zose. Bet tai truko tik dvi savaites. Po to vėl užsisklendė savyje, paskendo lyg Raigardo miestas su Velykų varpais. Nutilo. Visiškai išsijungė iš šeimos.

— Pas mus blogai, — rašė žmona Dobužinskiams vasario 6-tą. — Blogiau negu buvo Peterburge. Būtina patalpinti į ligoninę — sunkus pasirinkimas. Galbūt važiuosime į Šveicariją, bet veikiau pasiliksime netoli Varšuvos. Druskininkuose bebūsime ne daugiau 2 savaičių (LS 157).

Gydymo metai Raudondvaryje

Kosto padėtis tolydžio blogėjo. Šeima buvo bejėgė jam padėti. Pagalbai atvyko iš Varšuvos buvęs Kosto draugas dail. Jonas

Sofija ir Konstantinas prieš jį išvežant į ligoninę, 1910 m.

Zaluska — bandė užimti Kostą, miegojo ir budėjo šalia jo naktimis, guodė žmoną ir ramino tėvus (Atsm 309-10). Parvyko ir brolis Stasys.

Visi tarėsi, ką toliau daryti. Kitos išeities nebuvo, kaip vežti ligonį į specialią įstaigą. Šveicarijos atsisakyta — trūko informacijų, atrodė per toli ir gali būti per brangu. Tuo tarpu buvo rasta nedidelė sanatorija netoli Varšuvos. Atrodė, čia bus geriau — galės jį lankyti brolis, be to, buvo nemaža Kosto draugų, kurie žadėjo padėti finansiškai. Taip vasario pabaigoj žmona, brolis Stasys ir dail. Zaluska išvežė jį į Raudondvarį (Czerwony Dwór), kitados buvusį dvarelį su nedideliu parku ir čia pat esančiu pušynu.

— Esu rami, kad įdėjau į gerą vietą, — rašo žmona vasario 27-tą F. Bortkevičienei jau iš Varšuvos. — Globa labai gera, ir pats gydytojas Olechnowiczius labai giriamas, ir kaip žmogus simpatiškas — viena tik, kad brangu, bet viltis yra, tai svarbiausia — skatikai irgi perspektyvoje . . . Aš nei dienos, nei valandos nežinau, kuomet išvažiuosiu iš Varšuvos — darbo čia jokio neturiu, o reikalų randasi daug — ir lengviau truputį, nes žinau, kad, įsėdus į traukinį, už pusės valandos galiu būti Raudondvaryje ir žinoti, kaip ten yra (LS 158).

Ji lankė buvusius Kosto draugus ir jam artimas šeimas — Markiewiczius, Wolmanus, Morawskius. Susitiko ir su lietuviais. Visi rodė rūpestį, užuojautą, žadėjo padėti. Bet sielvartą reiškė ypač Kaz. Stabrauskas, buvęs Kosto mokytojas, kolega ir tautietis. Jis „be galo karštai priėmė viską į širdį" — rašo Čiurlionienė (tp). Netrukus jis ėmėsi iniciatyvos išrūpinti Kosto gydymui pastovią pagalbą. Susisiekė su Eug. Morawskiu ir Bol. Czarkowskiu, kurie buvo Paryžiuje, ir prašė, kad jie kreiptųsi pas Briuselyje gyvenantį žinomą mecenatą kunigaikštį Liubomirskį. Šių pastangų dėka kunigaikštis pažadėjo ir padengė Kosto gydymo bei išlaikymo išlaidas sanatorijoj, siųsdamas kas mėnesį po 100 rublių (NR 1935, N 42, 754; LS 158).

Padariusi kas galima, žmona pradėjo rūpintis, kur pati galėtų

Raudondvario sanatorija prie Varšuvos, 1911

priglusti. Beliko trys jos laukimo mėnesiai — reikėjo ramybės ir poilsio. Į Plungę nenorėjo vykti dėl galimo per didelio artimųjų jaudinimosi. Grįžo į Druskininkus ir čia išbuvo ligi ankstyvo pavasario (Atsm 311). Po to išvyko pas savo studijų drauges Czarnockytes į Nočios dvarą, prie Minsko. Iš čia kovo 26-tą parašė Dobužinskiams:

— Iš Varšuvos paskutinios žinios buvo labai geros — daktarui kai kada atrodo, kad viskas praeis iš karto. Aš dabar su puikiais žmonėmis puikioje vietoje, liksiu čia ligi vidurvasario (LS 158).

Balandyje ji persikėlė į kitą Czarnockių dvarą — Piotrovščizną ir iš čia, balandžio 15-tą, rašė Fr. Bortkevičienei:

— Apie Konstantiną žinios kas kartą geresnės — ramus jau mažne visai, vien sąmonė dar pritemus, bet nereikia ir norėti taip greitai (tp 159).

Apie save rašo, kad šiek tiek atgijusi — atsilsėjusi ir už kelių savaičių vyksianti į Vilnių. Ten būsianti gegužės 8-tą. Bet neišvyko — paliko minėtame dvare ir gegužės 18-tą vėl rašė Dobužinskiams:

Sofija Čiurlionienė su dukrele Danute, 1912

— Mūsų dalykai linksta į gerą — galbūt liepos pradžioje NK (Nikalojų Konstantinovičių, Y) išrašys iš ligoninės. Rodos važiuosime į Palangą prie jūros. Ligi birželio mano adresas nesikeičia (tp 160).

Apie Kosto susirgimą žinios sklido girdais ir laiškais. Spaudoje pirmoji žinia pasirodė tik balandžio 23 dieną *Viltyje* (N 45). Įkandin sekė kitų laikraščių pranešimai. Su ta žinia vėl iškilo paviršiun Kosto idėja statyti Vilniuje Tautos namus! „Pradėjo plaukti tam reikalui aukos, ir gale metų fonde jau buvo 7901 rub. 44.5 kapeikos" (Ž Pg 143).

Kita džiugi žinia artimiesiems buvo ši. Gegužės 30 gimė jų duktė, gavusi Danutės vardą; gimė Czarnockių dvare Piotrovščiznoje. Motinai reikėjo pagalbos, ir „brolienė išsikvietė Valę

(Čiurlionytę) padėti slaugyti naujagimę. Ten jos abi išbuvo per vasarą" (Atsm 310). Ten „gimė" ir dienoraštiniai Sofijos laiškai Kostui — „geriausiam iš draugų" ir „tikriausiam žmogui pasaulyje", kurių dalis buvo paskelbta *Vaire* (1914, N 1). Žinios apie Kostą buvo neblogėjančios, priešingai — vis džiugesnės.

— Vasaros metu, — rašo Stasys, — . . . jam pasidarė geriau, ir jisai buvo pervestas į atskirą ligoninės dalį, izoliuotą nuo kitų ligonių. Jam buvo leista skambinti fortepijonu ir, jam prašant, daktaras sutiko, kad jam būtų duota pastelės ir popierius, tačiau nustatė tapybos darbui labai trumpą laiką. M. K. Čiurlionis paslėpdavo gabalėlius dažų ir žvakių, ir, visiems sumigus, pradėjo piešti naktimis. Auštant visus piešinius paslėpdavo už pečiaus. Ligoninės administracija galop patyrė apie jo naktinius darbus, nutarė atimti popierių ir dažus. M. K. Čiurlionis supykęs suplėšė savo piešinius ir, įmetęs pečiun, sudegino (o.c. 754).

Didelis susierzinimas vėl pablogino padėtį. Sofijos viltis, kad liepos mėnesį galės su Kostu ir dukrele praleisti Palangoje, deja, nepasitvirtino. Tą mėnesį jinai praleido dar pas Czarnockius. Čia ji gavo tokį gyd. Olechnowicziaus pranešimą: „Atėjo visiška apatija — niekas nedomina, nieko nekalba, neklausinėja ir tikro brolio, kuris dažnai atvažiuoja iš Varšuvos aplankyti, beveik nepažįsta" (LS 162). Apie tai Sofija parašė Dobužinskienei, pridėdama: „Daktarai sako, kad turi pasitaisyti, kadangi negalavimas — grynai psichinis" (tp).

Rugpjūčio mėnesį Sofija su Vale ir Danute persikėlė į Druskininkus, bet „sėdėti pas gimines be darbo buvo pernelyg sunku" (tp 161). Ėmė žvalgytis, kur ir kaip galėtų įsikabinti pati. Apie tai sužinojo Jonas Jablonskis ir pasiūlė jai lietuvių kalbos dėstymą Kaune. Ji ten išsiruošė su dukrele bene rugsėjo pradžioje.

Druskininkai ištuštėjo. Stasys išvyko į Varšuvą ir išsivežė Joną, kuris ligi tol vargoninkavo pas kun. J. Tumą Laižuvoje; ten jis įstojo į konservatoriją. Petras jau anksčiau išvažiavo į Ameriką pas Povilą. Valė išvyko Vilniun į kursus. Liko tik tėvai su Jadze ir paimta auginti Povilo dukrele Gražyte. Šiom dviem Kosto motina

Sofija, Jonas, Stasys, Jadvyga ir Valerija Druskininkuose

ilgais vakarais pasakojo apie savo jaunystę ir Kosto vaikystę (Atsm 311).

Sofija pradėjo dirbti *Saulės* kursuose, kurie ruošė mokytojus lietuvių pradžios mokykloms. Darbas buvo naujas, bet įveikiamas. Svarbu, kad iš to galėjo pati verstis.

Mir Iskusstva ir Kandinskio dėmesys Čiurlioniui

Prieš susirgdamas, Kostas nespėjo patirti, ar jo penki paveikslai, išvežti Dobužinksio į Maskvą, pateko į parodą. Žmona, skaudaus rūpesčio paliesta, taip pat buvo užmiršusi tą reikalą. Tuo tarpu Dobužinskis savo laiške kovos 29-tą ją informavo apie dvi naujas parodas, kur Čiurlionio darbai bus siunčiami, būtent — Paryžiaus ir Kijevo, ir apie *Egipto vartų* paveikslą, kuris ketinamas parduoti už 100 rublių. Paryžiuje parodą ruošė rusų Diagilevo grupės dailininkai ir panoro prijungti šešetą Čiurlionio „Fantastinių pasakų", tarp jų — *Rojų* ir *Demoną*.[45] Kijeve *Sojuzo* parodoj buvo išstatyta *Pasaka* (turbūt *Karalių pasaka*, Y) ir *Baladė* (Juodoji saulė). Kas buvo tie *Egipto vartai*, nežinia; greičiausiai perkrikštyta *Tvirtovės pasaka*, kuri nebuvo parduota (LS 160, išn. 1, 2).

Atsiliepdama į Dobužinskio laišką, žmona prašė porą žodžių parašyti apie „galutinį parodos rezultatą" Maskvoje. Ką jai asakė Dobužinskis, nežinia, bet iš jo atsiminimų žinome, kad ton parodon buvo priimti trys paveikslai — *Rojus*, *Nojaus arka* ir *Baladė*. Žinomi ir kritikos atgarsiai, kurie palyginti buvo gana palankūs. Net priekabusis Gallais pripažino, kad *Rojus* turėjęs nemažą pasisekimą. B. Šuiskis pastebėjo didelę Čiurlionio pažangą. S. Makovskis priskyrė jį prie dailininkų koloristų, primenančių prancūzų modernistus. A. Benua iškėlė kosminį jo kūrybos bruožą (Blgr 165-66).

Čiurlionis dar buvo Drūskininkuose, kai Žmuidzinavičius kreipėsi į žmoną, prašydamas paveikslų IV-jai lietuvių parodai. Paroda buvo atidaryta kovo 3 dieną, ir žmonės nustebo radę tik aštuonis Čiurlionio paveikslus. Susidarė įspūdis, kad šį kartą Čiurlionį pakeitė Stabrauskas, išstatęs 32 savo paveikslus. Kas buvo tie „aštuoni", niekas tiksliai neišvardina, tik vadina „Fantazijomis", arba „vaidentuvės sutvertas miestas su tokiu giedru, žibančiu oru, su auksu dengtais stogais, auksiniais bokštais bokšteliais, įvairiausių pavidalų rūmais rūmeliais" (G. Petkevičaitės-Bitės Raštai V, 1968, 263-64). Tai turėjo būti *Miesto*

etiudai arba Raigardo miesto — paskenduolio ciklas. Šalia to dar buvo *Angelas, Demonas, Preliudas* ir *Fuga* (L Čd 314-17).

Balandžio 11-tą vilniškė paroda buvo perkelta į Rygą, kur išstatyta 28 Čiurlionio paveikslai, ir jie buvę didelė naujiena. „Labai ilgai žiūri visi, bet rodos jų turinį mažai kas tesupranta" (Rygos garsas 1910, N 30). Abi parodos susilaukė neblogų atgarsių lietuvių, latvių, lenkų netgi rusų spaudoje. Tik daugelį saviškių nustebino M. Biržiškos Čiurlionio kūrinių interpretacija ir epitetas „genialus diletantas" (Visuomenė 1910, N 3).

Sofija Čiurlionienė jau buvo įsikūrusi Kaune, kai vieną dieną ją pasiekė iš Druskininkų persiųstas laiškas, rašytas Dobužinskio ir pranešąs, kad Kostas išrinktas *Mir Iskusstva* draugijos nariu. Tokios draugijos vardo Kostas niekad neminėjo savo laiškuose Sofijai, o ir ji, trumpai pabuvusi Petrapilyje, vargiai ką nors apie tai bus girdėjusi. O buvo šiuo vardu nedidelė naujos krypties dailininkų grupė, sudaryta S. Diagilevo 1898 metais. Ji stovėjo nuošaliai *Sojuzo*. Kostui susirgus, visa pažangesnių dailininkų grupė apsisprendė galutinai atsipalaiduoti nuo sustingusio *Sojuzo* ir prisidėti prie šios vakarietinės *Mir Iskusstva* grupės. Taip atsirado to vardo nauja stipri draugija ir „tuomet, — rašo Dobužinskis, — Čiurlionis vienu balsu (vienbalsiai, sutartinai, Y) buvo išrinktas tos draugijos nariu". Prideda ir motyvą: „Tatai įvyko dėl to, kad jis buvo individualus ir sudvasintas! *Mir Iskusstva* dvasia kaip tiktai ieškojo asmeniško ir nuoširdaus, jokiu būdu ne išorinio formalizmo, ir todėl Čiurlionis iš karto pasirodė artimas ir savas" (MKČ 1938, 96 ir 94).

— Jeigu NK būtų sveikas, — atsakė Čiurlionienė Dobužinskiui spalio 18, — žinoma, labai apsidžiaugtų tapęs naujos „Sąjungos" nariu. Aš nuo savęs galiu pasakyti tiktai tą, kad jei panorėsite eksponuoti mano vyro darbus ne Peterburge — kadangi nieko naujo nėra, o kur nors kitame mieste, tai tik nurodykite man, ką Jums atsiųsti — aš tuoj parašysiu į Druskininkus, ir iš ten išsiųs.

Dėl vyro sveikatos tame laiške rašo:

— Pas mus dalykai tartum gerėja, nors lėtai. Vyras dar

sanatorijoje, paskutinės žinios neblogos, bet kada tai baigsis — niekas negali pasakyti.

Sofija buvo gavusi iš Müncheno turbūt per Petrapilį Kostui adresuotą kvietimą atsiųsti paveikslų į radikaliųjų to meto modernistų parodą. Tai buvo V. Kandinskio ir A. Javlenskio 1909 metais įsteigta *Neue Künstlervereinigung München*, kuri 1910 m. rugsėjo mėnesį ruošė antrąją savo parodą. Kvietimas pasiekė ją pavėluotai, dėl to minėtame laiške ji prašo Dobužinskio patarimo:

— Jūs, žinoma, matėte tą pakvietimą iš Müncheno — gaila, kad jau vėlu ten siųsti. Būkite malonus, pasakykite man, kaip tą padaryti, į ką ten kreiptis ir kokia forma, kad NK darbai patektų į parodą, jei tas *Neue Vereinigung* ruoš (vėliau, Y)".

Ką Dobužinskis jai patarė, nėra žinių. Bet pats kvietimas, gautas iš Kandinskio įkurtos ir vadovautos grupės, rodo, kad jo žinota apie Čiurlionio darbus ir norėta juos gauti antrajai parodai.

Dobužinskiui rūpėjo kitas dalykas. Vienas meno mecenatas — Barišnikovas panoro įsigyti Čiurlionio *Nojaus arką* ir siuntė dalį pinigų Čiurlionienės vardu į Druskininkus. Ji buvo jau išvažiavusi į Kauną, ir paštas pinigus grąžino Barišnikovui atgal. Vėliau tą paveikslą jis įsigijo ir pinigus Sofijai persiuntė į Kauną. Dabar *Nojaus arka* yra Leningrade, rusų dailės muziejuje.

Buvo džiugi staigmena, kai lapkričio 5-tą Sofija gavo iš Raudondvario trumpą atviruką, rašytą Kosto ranka: „Sveikinu Tave, Zose — Kastukas", ir Stasio prierašas, turbūt Kosto diktuotas: „Galbūt netrukus pasimatysime. Bučiuoju Danutę" (LS 163; L 266).

Viltys kaip žaibas blykstelėjo ir vėl prigeso. Atrodė, reikia dar laiko, kantrybės ir ramybės. Ką gi reiškia metai, ir tie nepilni, po tokio sukrėtimo, kurį metų metais rengė pervargimas ir išsisėmimas.

Praėjo gruodis ir sausis. Vasaryje turėjo būti penktoji lietuvių paroda. Žmuidzinavičius iš anksto maldavo Čiurlionienę atsiųsti Kosto paveikslų daugiau, negu pereitą sykį. Sofija buvo nepatenkinta:

— Gerbiamasis, paroda taip pat man rūpi, kaip ir Jums — mano vyro vieta irgi. — Iš Petrapilės ateis 2 paveikslu — kitaip padaryti negalėjau. Gal tai tuo tarpu ir per maža, bet atsiminkite, kad ateinančiais metais bus irgi paroda — o ar galės ką nauja pagaminti Konstantinas, nors būtų sveikas — nežinia. Nuo savęs siunčiu 2 didesniu etiudu prie cikliaus *Miestas* ir 6 mažus, ir 3 projektus prie *Rūtos* kurtinos (uždangos, Y) — vis tai *neparduodami.* Motyvą iš kapinių galime parduoti 50 rb., įdėjau irgi vieną fluorofortą — buvo ji III parodoj, bet nevarsota — kainą pastatykit 25 rb. — Už tuos paveikslus, kurie ateis iš Petrapilio, pastatykit labai aukštas kainas — dėl to kad *nenoriu parduoti,* nors skatikas ir labai reikalingas. Aš ir tiesos (teisės, Y) neturiu taškyti už menkus niekus — paskui ir pirštus grauždamas nebesurinksi. O tai yra veikalai ateities — jeigu ne pas mus, tai Europos centruose (LS 163-64).

Parodoj buvo išstatyta iš viso 15 jo paveikslų, įskaitant ir tuos du — *Piramidžių sonatą* ir *Auką,* persiųstus iš Petrapilio. Stabrauskas tuo metu ruošė savo parodą Londone, tad Vilniun teatsiuntė vos vieną paveikslą. Be šių dviejų, kurie stipriausiai lig šiol atstovaudavo lietuvių dailei, paroda atrodė mažiau pajėgi. Po mėnesio ji buvo perkelta į Kauną.

Paskutinės jo ašaros ir motinos rauda

„Pavasariop, — rašo sesuo Jadvyga, — atėjo Stasio laiškas, kuris mus sukrėtė: ‚Kastukas pasveiko!' Atsimenu, kaip tėvai, lyg vieno impulso pagauti, abu atsiklaupė ir abu verkė. Tai buvo dėkingumo ašaros. Po to sekė ir Kastuko trumpas atvirukas — ‚Vasarą praleisime Druskininkuose' (Atsm 311).

Ir kas atsitiko, kad po mėnesio jis buvo jau mirties patale? Stasys rašė, kad „jis, niekieno nepastebėtas, išėjo pasivaikščioti ir, ilgai vaikščiojęs, peršalo" (NR 1935, N 42, 754). „Balandžio mėn. 8 dieną (sen. stilium kovo 26) M. K. Čiurlionis nusilpo, — vėl rašo Stasys. — Atvažiavęs radau jį labai silpną, tačiau dar kalbėjo.

Norint suprasti jo kalbą, reikėjo prie jo prisiartinti. Sesutė užklausė jo, gal pašaukti kunigą. M. K. Čiurlionis linktelėjo galvą. Atvykęs kunigas klausinėjo manęs apie jo gyvenimą ir prisiartino prie jo ir ruošėsi suteikti jam paskutinį patepimą. M. K. Čiurlioniui dvi stambios ašaros nuriedėjo iš akių ir užsiliko ant skruostų. Kunigas suteikė paskutinį šv. aliejais patepimą, o ryškūs pavasario saulės spinduliai nušvietė jo išvargusį veidą ir nudžiovino paskutines ašaras. Vėlai po pietų M. K. Čiurlionis užmigo. Daktaro patariamas, sugrįžau į Varšuvą, kad anksti iš ryto vėl galėčiau atvykti, bet jau 11 val. vakaro, 9 dieną, balandžio mėn. gavau telegramą, kad M. K. Čiurlionis mirė" (tp).

Prieš mirtį dar spėjo atvykti žmona Sofija. Ji rašo: „Kovo gale gavau telegramą apie staigų pablogėjimą ir nuvykusi ten radau savo vyrą be sąmonės. Tai buvo smarkus plaučių uždegimas" (Tarybų Lietuvos rašytojai, V 1957, 103). Galutinė mirties priežastis pagal žinią, gautą iš žmonos, buvo ši: „Staiga pasimirė kraujo išsiliejimu į smegenis" (Ž 1926, N 10, 161).

Lenkijoje, Grodzisko parapijos archyvuose, buvo rastos dar tokios papildomos žinios apie jo mirtį. 1911 metų kovo 29 (balandžio 11), antrą valandą po pusiaudienio atvykę Józefas Górskis ir Mečislovas Adamskis, abu tarnautojai Raudonajame Dvare gyvenantys, ir pareiškė, kad šių metų vakarykščią dieną, devintą valandą vakaro mirė Mikalojus-Konstantinas (dviejų vardų) Čiurlionis, trisdešimt septynerių (iš tikro 35, Y) amžiaus, gimęs nežinia kur, gyvenąs Raudonajame Dvare, sūnus Konstantino ir jo žmonos Adelės, gimusios Radmanaitės, paliko po savęs našlauti žmoną Sofiją. Liudininkai buvę beraščiai, tad kunigas, viską surašęs, jiems perskaitęs šį aktą ir pats vienas jį pasirašęs. (LS 165).

Pagal šį aktą, Kostas mirė ne balandžio 9-tą naujuoju stiliumi, kaip rašo Stasys, ir ne 11-tą, kaip prisimena sesuo Jadvyga (Atsm 311), o balandžio 10-tą, vakare 9-tą valandą. Mirė išbuvęs sanatorijoje 14 ir pusę mėnesių.

Žinia žaibu perskriejo Lietuvą. „Šios nelaimės visa Lietuva

buvo pritrenkta" (Ž Pg 145). Spaudoj pasipylė pranešimai, nekrologai, straipsniai, užuojautos žmonai ir tėvams, aukos Tautos namams arba Kosto muzikos kūriniams leisti. Lenkų, rusų, latvių, net Petrapilio ir Prūsų vokiškoji spauda gyvai reagavo į šią tragišką mirtį (Blgr 167-74).

Kaune buvo tik ką pasibaigusi lietuviškoji paroda su 15 Čiurlionio paveikslų. Maskvoje buvo uždaryta pirmoji *Mir Iskusstva* paroda, kur buvo išstatyta šeši paveikslai (tarp jų *Vytis, Rojus, Aukuras, Pasaka*); atidaryta ir tos pačios draugijos paroda Petrapilyje su *Vyčio preliudu*. Pastorosios parodos komitetas, gavęs žinią apie Čiurlionio mirtį, rašo Dobužinskis, įgaliojo N. Röričhą, A. Benua, O. Brazą ir mane pasiųsti į Vilnių ant Čiurlionio karsto vainiką, kiek atmenu su parašu apie netekimą genialaus dailininko, mūsų nario" (MKČ 1938, 96-97). Benua tuo metu buvo išvykęs į Paryžių. Dobužinskis jam tuoj parašė laišką:

— Mirė Čiurlionis. Jokių smulkmenų nežinau, gavau vien trumpą telegramą iš jo žmonos iš Vilniaus. Nusprendėme su Röričhu padėti *Meno pasaulio* vardu vainiką, aš susisiekiau su giminėmis, ir mano tėvas pats nuvežė vainiką į kapus. Šiandien pat išsiunčiau telegramą jo vargšei našlei. Be mūsų — Röricho, Brazo ir mano parašų, pridėjau ir tavąjį, žinodamas, *kaip* tu jį vertinai (LS 166-67).

Balandžio 13 (kovo 31) Vilniaus geležinkelio stotyje, 10 valandą prieš pietus, sustojo traukinys su baltais kryžiais pažymėtu vagonu. Ties juo rikiavosi didokas lietuvių inteligentų būrelis su Kosto tėvais, žmona ir giminėmis. Kun. V. Jarulaitis čia pat apsirengęs bažnytiniais rūbais. Karstas iš vagono buvo perkeltas į gedulingą vežimą, ir šis buvo apkrautas vainikais iš gyvų gėlių su plevėsuojančiais kaspinais. Procesija per miestą vyko į Rasų kapines ir sustojo prie kapinių koplyčios. Karstas skendo tarp žvakių ir gėlių per gedulingas Mišias, egzekvijas, paskutinį *Requiem*.

Prie duobės genčių ir tautiečių vardu prabilo jaudindamasis kun. Jarulaitis, paskui *Dailės* draugijos pirmininkas Žmuidzinavi-

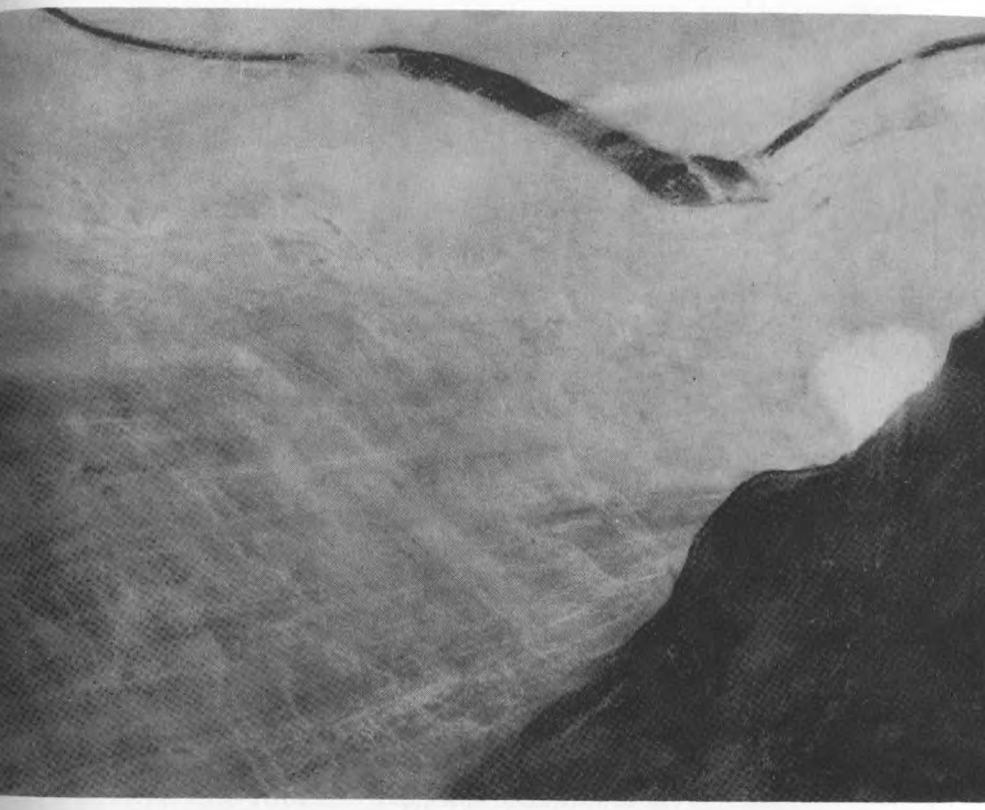
čius, pagaliau profesorius Ruszczycas savo ir kolegų vardu:

— Mes, kurie matėme jo talentą pražystant iš pat pirmųjų netikėtų apsireiškimų iki vėlesniųjų, kas metai laukiamų gausių jo dovanų, atsisveikiname su žmogumi nesutepto grynumo, su draugu, turėjusiu prakilnius siekius, ir giliai palaikysime atmintyje tragiškai pertrauktą dainą . . . Yra vienas Čiurlionio paveikslas, mums gerai žinomas. Iš bundančios šviesos iškyla paukštis ir plačiu savo sparnų mostelėjimu aplenkia viršukalnius ir lekia tolumon. Tai *Žinia*. Tokia žinia nešinąs atėjo Čiurlionis. Buvo pranašas naujos jaunosios dailės, kuriai davė savo atskirą žymę, o savo žemei ir savo tautiečiams skelbė bundančio juose pavasario grožį (Vl 1911, lit pr N 1).

Po to senutė žilgalvė mama prabilo, dzūkų papročiu, savąja rauda. Baisus graudulys perbėgo visus.

Karstas buvo nuleistas duobėn, ir pasipylė ant jo saujelės smilčių ir pušų šakelės. Čia pat buvo užžertos žemės ir iškilo kapo kalnelis, o ant jo buvo įsmeigtas baltas medinis kryžius. Ant kryžmų pradėta kabinti vainikai: *Dailės* draugijos su įrašu „Dvasios galiūnui ir draugui", prof. Ferdinando Ruszczyco, *Rūtos* draugijos „Dailės milžinui", daugiatautės vilniečių dailininkų draugijos trim kalbom „Savo steigėjui Čiurlioniui", petrapiliškio *Mir Iskusstva* — „Be laiko mirusiam Milžinui — brangiam M. K. Čiurlioniui", lenkų jaunuomenės ratelio *Wyzwolency* vainikėlis ir puokštės žmonos — dukrelės bei tėvų — brolių — seserų vardu. Taip tas laidotuves aprašė Gab. Petkevičaitė *Lietuvos žiniose* (N 39). Ta pati jo gerbėja užbaigia:

— Niekieno tėvynėje nežinomas ir neglobiamas, klestėjo jo talentas. Atėjo jau gerokai subrendęs ir gausia ranka papylė brangias dovanas . . . *Vartai*, visuomet *vartai* Čiurlionio paveiksluose! Ir *kalnai*, ir nežinomo pasaulio aukštybės! Ar nežiūri jie šiandien į mus iš savo rėmų it be laiko suvytusio dailininko giliausias sielos pajautimas? (tp N 38).

Žinia, 1905

ŠEŠTAS SKYRIUS

„NORĖČIAU, KAD MANE SUPRASTŲ"

Dabar, kai jis mirė, pasigirdo pagyrimo balsai . . . Bet dažniausiai girdimas vienas ir tas pats vertinimas: jis negiriamas ir nepeikiamas, jis tiesiog nesuprantamas.

VALERIAN ČUDOVSKIJ

Čiurlionio gyvenimas užsibaigė tragiškai, kaip Van Gogho, Nietzschės, Hörderlino, Beardsley, Skriabino, Vrubelio. Tai, kas vadinama gyvenimu — „įvairios gyvenimiškos smulkmenos ir mažmožiai", jam ir nebuvo svarbu. Kas iš tikro jam rūpėjo — tai „gyvenimo rezultatas — darbas ir jo vertė" (LS 83).

Darbas tačiau nutrūko pačiame įsibėgėjime ir tai, ką norėjo pasakyti, nebespėjo. Ką pasakė, pasakė jausdamas gilų „skirtumą tarp minties ir minties. Vienos jų yra tartum kūniškos, materialios, ir tos greitai miršta, ir niekas jų niekad negali prisiminti, o kitos yra visai kitokios, ir tos yra tartum sielos mintys, o kas jas girdėjo, niekados nepamirš" (tp 81).

Nepamiršo jo ir jo darbų, kas girdėjo ir matė. Bet ar daug kas matė? Vilnius ir Kaunas matė tik apie pusę jo kūrinių ir girdėjo keletą koncertų. Varšuva, išskyrus profesorius ir draugus, beveik

nieko nematė ir negirdėjo. Petrapily buvo eksponuoti trim atvejais tik atskiri darbai, kaip ir Maskvoj dviem atvejais. Jo muzikos Petrapily mažom nuotrupom girdėjo tik saujelė mėgėjų. „Gyrė, žinoma, labai, tačiau kaip tik tą, kas nebuvo verta, o kas tikrai mano ir nauja, to, matyt, nesuprato . . . Norėčiau, kad mane suprastų" (tp 68-69).

Nūnai po mirties darėsi didžiausia problema, kaip jį suprasti. Kritikai nesiliovė spėlioję, analizavę ir filosofavę, eidami nuo vieno kraštutinumo ligi kito. Pirmosios brandesnės įžvalgos prasidėjo su pomirtinėm jo parodom, ypač Rusijoj.

Pomirtinės parodos Lietuvoj ir Rusijoj

Buvo balandžio 23 diena, pirma valanda po pietų. Žmonių būriai rinkosi į *Liutnės* salę Vilniuje, kurioje taip neseniai užsibaigė penktoji lietuvių dailės paroda. Tada buvo kitos nuotaikos. Dabar džiaugsmas pynėsi su liūdesiu. Džiaugsmas, kad pirmą sykį pamatys „visą Čiurlionį", o liūdesys, kad nebematys jo paties.

Tik trys savaitės, kai jis mirė. Spaudoj dar buvo neišsibaigę apgailestavimai ir nekrologai. O štai ir jo pomirtinė — asmeninė paroda . . . Žiūrovai, pasak G. Petkevičaitės, „nustebę, kaip ir išsigandę viso to, ką čia gauna paregėti", rodos, laukia, kad prabiltų pats Čiurlionis — pravertų savo kūrinių slėpinį. „O tas slėpinys tuo tarpu nesiliauja pats iš visų parodos kerčių ir sienų į mus žiūrėjęs . . . Žiūrėtojas tarp tų nepaprastų vaidentuvės tvėrinių ima jaustis kaip ir kokioje šventovėje, laike kaži kokių iškilmingų, kad ir nevisai suprantamų pamaldų" (Raštai V, 287).

Paroda pagarsinta *Viltyje* jau balandžio 1 dieną — sekančią po Čiurlionio laidotuvių Rasose. Užtruko tris savaites surinkti kūrinius, kurių „vieni buvo parodoje, kiti lietuvių *Dailės* draugijoje, dar kiti pas gimines ir pažįstamus" (MKČ 1938, 98). Surankiojo juos ne P. Rimša, kaip teigia sesuo Valerija Karužienė, o Žmuidzinavičius, aplankęs tėvus Druskininkuose, žmoną Kaune, Wolmanus Varšuvoje. Iš Petrapilio Dobužinskis atsiuntė

Čiurlionio pomirtinė paroda Vilniuje, 1911

pas jį likusių etiudų aplanką (LS 167; Blgr 178). Surinkta apie du trečdaliai visų darbų — 218 paveikslų, be to, grafikos darbų, fluorofortų, piešinių, vinječių, kompozicijų (Ž Pg 145).

Paroda tęsėsi ligi gegužės 18-tos (sen st). Žmonės ėjo kasdien, kiti grįžo dar ir dar kartą. Įvykis buvo reikšmingas visiems Vilniaus gyventojams, ne tik lietuviams. (Paroda buvo garsinama trim kalbom — lietuvių, rusų, lenkų). Iš Vilniaus ji perkelta į Kauną gegužės 21 ir užtruko daugiau kaip tris savaites — ligi birželio 18-tos, nes čia žmonės vyko ir iš tolimesnių vietovių.

Spaudos atsiliepimai, palyginti, buvo gausūs, bet mažai kuo skyrėsi nuo ankstesnių. M. Biržiška apibūdino Čiurlionio kūrybinį kelią; L. Gira rašė apie kosminę jo tematiką ir nuotaikų bei formų kontrastiškumą. Rašytoja Pšibilauskienė — Lazdynų Pelėda siejo Čiurlionio kūrybą su lietuvių pasakomis bei legendomis. Kita rašytoja — Gab. Petkevičaitė pastebėjo, kad „Čiurlionis savo tvėriniuose stato amžinybę ir šio pasaulio laikinumą viens ties kitu arba, geriau sakant, vieną prieš kitą . . . Bet niekas, rodosi, pas Čiurlionį taip prie savęs netraukia, nehipnotizuoja, kaip jo erčia (erdvė, Y), pilna visuomet ypatingos šviesos" (Blgr 175-76, 182). *Kurjer Wileński* (N 91) Čiurlionio kūryboj pastebėjo ypatingą harmoniją, labai individualų spalvos ir piešinio traktavimą; paveikslai esą verčia mąstyti, o į juos žiūrint tartum girdi kažkokią nežemišką melodiją. Vilniaus rusų laikraštis *Severo-zapadnyj golos* per tris numerius atspaudė dail. L. Antokolskio studijinį straipsnį, kurį užbaigia: Čiurlionio kūryba „labai vertingas įnašas į žmonijos kultūrą".

Velionio vardui įamžinti buvo garsinami *Dailės* draugijos užmojai — leisti jo muzikinius kūrinius, išpirkti jo paveikslus, įrengti pastovią parodą Vilniuje. Tautiečiai atsiliepė aukomis net iš Petrapilio, Smolensko, Rygos, Krokuvos. Aukotojų sąrašai buvo skelbiami spaudoje. Susirūpinta pirmiausia laikinom patalpom pastoviai kūrinių parodai. Jų beieškant, nelauktai mirė spalio 26-tą Sofija Gimbutaitė, viena iš tų, kuri globojo Čiurlionį Vilniuje ir iš

jo buvo gavusi dovanų du paveikslus — *Žaliąjį laivą* ir *Nuliūdimą*. Prieš mirdama, juos perleido *Dailės* draugijai. Jos žinioje laikinai buvo ir visi kiti paveikslai, eksponuoti pomirtinėse parodose.

Parodą panoro ruošti *Mir Iskusstva* draugija. Tai laikė „savo šventa pareiga", kaip rašė Dobužinskis užuojautos telegramoje Čiurlionienei (Vl 1911, N 39). Paroda buvo numatyta Maskvoje ir Petrapilyje. Rudeniop jiems buvo pasiųsta 158 Čiurlionio paveikslai, 11 piešinių, 16 grafikos darbų ir 30 fluorofortų. „Kelionėje iš Vilniaus į Maskvą . . . ne vienas jų gerokai nukentėjo" (MKČ 1938, 99).

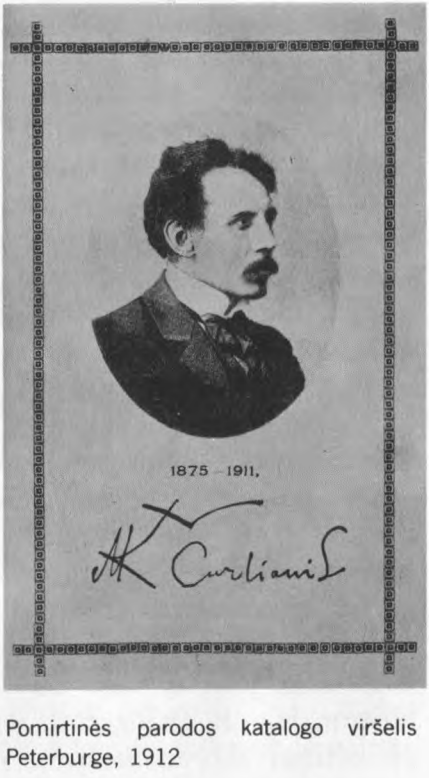
Maskvinė paroda atidaryta gruodžio pradžioj ir tęsėsi beveik visą mėnesį. „Iš pomirtinės Čiurlionio darbų parodos, — rašė S. Mamontovas, — žiūrovas išsineš neišdildomą įspūdį; jo paveikslai — tai paslaptinga poema, panaši į Apokalipsę, kartais šiurpi, kartais graži kaip svajonė". V. Borinas pavadino Čiurlionį „bibliniu poetu, dangaus gelmių poetu", S. Golgolas — kažkokios naujos Apokalipsės iliustratoriumi. Kobaltas — „rafinuotos fantazijos dailininku, giliu estetu-mistiku". Vieni, kaip B. Šuiskis, Čiurlionio kūrybą siejo su Lietuvos gamta ir jos pasakomis, kitiems, kaip P. Ettingeriui, atrodė, kad jo savitas menas skamba „nuostabiu akordu bendroje rusų meno simfonijoje". Pastarasis rašė ir anglų spaudoj *(The Studio)* Londone: Čiurlionis priklausąs prie tų dailininkų, „kuriems niekad nepavyksta tapyboje tiksliai išreikšti savo fantastinių regėjimų".

Dėl Čiurlionio technikos ir kolorito S. Mamontovui atrodė, kad jis neišsiskiriąs nuo kitų tapytojų, tuo tarpu M. Simonovičiui — Čiurlionis visiškai originalus ne tik tematiškai, bet ir technikos ir kolorito požiūriu. Pastarasis leidosi į Čiurlionio kūrybos filosofinių, dramatinių, psichologinių pagrindų aiškinimą, taip pat jo tapybos ryšį su muzika. N. Maškovcevas Čiurlionį — dailininką iškelia kaip svarbų reiškinį meno pasaulyje, neturintį tačiau ryšio su *Mir Iskusstva* grupe (Blgr 177-80, 195-96).

Iš Maskvos paroda perkelta į Petrapilį ir atidaryta vasario (1912) pabaigoj. Prieš atidarant, atvyko Čiurlionio našlė Sofija ir

Pomirtinis Čiurlionio minėjimas Peterburge (afiša, 1912)

Pomirtinės parodos katalogo viršelis Peterburge, 1912

paprašė parodos kataloge pakeisti kai kuriuos pavadinimus (MKČ 1938, 97). Siunčiant iš Maskvos, dalis paveikslų vėl nukentėjo (tp 99). V. Čudovskis suskaičiavo jų Petrapilio parodoj tik 125 (Ž 1930, N 1, 18), vadinas, 33 iš Vilniaus pasiųsti paveikslai nebuvo visai eksponuoti. Gal buvo kalta ankšta patalpa, nes paveikslai iškabinta keturiomis eilėmis, be to, neturėjo tinkamo apšvietimo. Dėl to spaudoje buvo priekaištų parodos rengėjams.

Kritikai po Maskvos parodos, matyt, nebenorėjo kartotis, dėl to mažiau terašė. Atsiliepė A. Benua plačiu straipsniu apie Čiurlionio kūrinių filosofinį turinį. Kažkoks Essemas iškėlė jo „įkvėptą" grafiką. Nepasirašęs autorius *Večernoje vremia* laikraštyje

(N 46) Čiurlionį laiko individualistu ir jo kūrybos šedevrais pavadino sonatų ciklus. Kai kuriuose iš tų ciklų jam pavykę perduoti garsų gamą ir muzikines nuotaikas (Blgr 193-94).

Parodoms pasibaigus, buvo atrinkti trys Čiurlionio paveikslai į antrąją tarptautinę post-impresionistų parodą Londone. Prie parodos ruošos daug prisidėjo Londone gyvenęs rusas (kiti vadina lietuviu) Boris Anrepas, su kuriuo ryšį palaikė M. Dobužinskis. Pastarasis, pasitaręs su V. Ivanovu, parinko didįjį *Rexą* ir *Kalną (Pilies pasaką?);* koks buvo trečias paveikslas, nežinia. Paroda buvo atidaryta 1912 spalio 5-tą Graftono galerijoj ir tęsėsi ligi gruodžio 31. Londone išeinąs *The Russian Review* (1913, N 1), rašydamas apie muziką Skriabiną, prisimena ir Čiurlionį. „Kas matė parodoje vieną pastarojo paveikslą, pavadintą *Rex,* kurio centrą užima liepsnojanti ugnis, tas tikrai pastebės tų dviejų menininkų (Skriabino ir Čiurlionio) transcendentinių siekių giminingumą".[46]

Mirties metinės Petrapilyje

Balandžio 15-tą Petrapilio konservatorijos mažoje salėje įvyko literatūrinis-muzikinis minėjimas su kai kuriais eksponuotais paveikslais. Minėjimą rengė sudėtinėm jėgom *Lietuvių labdaringoji* draugija, *Mir Iskusstva* ir *Dabarties muzikos* draugija, kuri 1909 m. buvo surengusi Čiurlionio kūrinių koncertą. Iniciatyvos, pasak Dobužinskio, ėmėsi *Mir Iskusstva* ir *Apollon* žurnalas (MKČ 1938, 97). Programa buvo paruošta dviem kalbom — lietuviškai ir rusiškai.

Koncerte atlikta Čiurlionio muzikinė poema *Miške,* kantata *De profundis,* kvartetas, fortepijoninis ciklas *Marios* ir keletas preliudų. Literatūrinėje dalyje kalbėjo *Apollono* redaktorius S. Makovskis, meno kritikas V. Čudovskis ir rašytojas-filosofas-meno kritikas V. Ivanovas. Pirmieji du lietė jo tapybą bendresniais požiūriais, o pastarasis — jo kūrinių mistiškumą.

Minėjimą vertino Petrapilio rusų, lenkų ir vokiečių spauda. *Dziennik Peterburgski* (N 625) pastebėjo, kad Čiurlionio muzikos

kūriniai padėję suprasti jo paveikslus; išklausius *Marių* ciklą, darosi suprantami to pavadinimo paveikslai. Čiurlionis savo dvasia esąs giminingas lenkų rašytojui ir dailininkui S. Wyspianskiui, o iš dabartinių — M. Wawženieckiui. *St. Petersburger Zeitung* (N 108) pasigedo ryškesnio charakterio simfoninėj poemoj *Miške;* geresnė esanti kantata *De profundis;* fortepijoniniai kūriniai šopeniški, vertingi; fortepijoninis ciklas *Marios* — hipermodernus kūrinys. Tas pats laikraštis (N 107) atskirai vertino parodinę dalį: esą žodžiais neišsakomas menas, ribų neturinti fantazija; primena ir menų sintezę, tik paveikslų ekspozicija buvusi nelabai tinkama ir nebuvę paaiškinimų. *Russkaja chudožestvennaja letopis* (N 8-9) kritiškai vertino Čiurlionio muzikinius kūrinius *Miške, De profundis* ir kai kuriuos preliudus, o teigiamai kvartetą, preliudus d-moll ir b-moll ir ypač *Marias.*

Mir Iskusstva ketino paruošti veikalą apie Čiurlionį ir išleisti jo paveikslų reprodukcijas. Tais metais Petrapilyje, iš tikro, pasirodė du leidiniai: B. A. Lemano monografijėlė *Čurlianis* ir specialus *Apollono* sąsiuvinys (N 5) su Čudovskio, Ivanovo ir Makovskio pasakytomis kalbomis mirties metinių minėjime.

Lemano veikalėlis, atspaustas Butkovskos leidykloj, buvo mažo formato su 22 teksto puslapiais ir 24 reprodukcijomis, iš jų 3 spalvotom, ir paties Čiurlionio nuotrauka. Pirmoje knygelės dalyje Lemanas rašo bendrai apie ritmo reikšmę dailėje ir apie spalvų bei garsų gamos santykį. Antroj daly, davęs biografinių žinių, autorius teigia, kad Čiurlionis buvęs persiėmęs indų bei teosofų pažiūromis. Tai esą rodo jo paveikslai su įvairiom „sferom", spiralėm, eklipsėm bei cirkulais, kurie simbolizuoja gyvenimo ritmiką. Čiurlionis, autoriaus žiniomis, domėjęsis indų filosofija ir priklausęs spiritistų rateliui. Tuo remdamasis, autorius vadina Čiurlionį „vienatiniu Kosmo religijos sekėju, vertu to vardo".

Apollono redaktorius S. Makovskis, išleidęs specialų žurnalo sąsiuvinį, rašo: „Kai pirmą kartą, prieš trejus metus, beruošdamas *Salono* parodą, pamačiau Čiurlionio paveikslus, iš karto įtikėjau jo talentu ir daviau jam progos pasirodyti su savo ‚sonatomis'

rinktinių teptuvo menininkų tarpe". Dabar savo straipsnyje[47] analizavo jo kūrybą, iškeldamas ypač ketvertą jos bruožų: muzikalumą, spalvingumą, mistiškumą ir nacionalumą.

Čiurlionio gyvenimas buvęs lyg nebaigta daina, o jo kūryba buvusi daugiau muzika nei tapyba. „Savo fantastinius paveikslus jis *dainavo* švelniomis spalvomis, linijų raštais, visad keista ir individualia kompozicija, reikšdamas kažkokias kosmines simfonijas . . . Jo sielos garsai persikūnydavo į matomus paveikslus, į vaizdų pasaulius, į užburtas vizijas . . . Kai kuriuose paveiksluose visa tai atvaizduota krūvoje, apokaliptiniame ankštume, mums nesuvokiamu, o vis dėlto įtikinančiu kontrapunktiniu taisyklingumu . . . Kiti darbai (ankstyvesnieji) — dar raiškiau muzikalingi; jie ne kas kita, kaip grafinės iliustracijos muzikos kūriniams . . . Toliau jo kompozicijos pamažu atsipalaidavo nuo kontrapunktiško atitrauktumo . . . Išsiplėtė kompozicijos uždaviniai, turtingesnės paliko spalvos ir, tarp simboliško bei kosmiško pobūdžio užmanymų . . . ėmė reikštis detalės labiau artimos žemei.

Tas muzikas, tas fantastas, tas trapiai gilus mistikas buvo taipgi ir spalvų burtininkas . . . Dauguma jo paveikslų griežtai išlaikyti ‚vyraujančiam tone' — auksiniam rausvai, dulsvai žaliam, trapiai žydriam, spinduliuojančiai raudonam ir tiesioginiai džiugina akį, dargi anksčiau, negu suvaikysi jų paveikslingą turinį. Čiurlionis kažkaip iš karto įkvėptai pasiekė to, kas paprastai pasiekiama po didelių pastangų ir ilgų ieškojimų — spalvų gamos taurumą. Net jo ankstybuose darbuose . . . stebina kolorito jausmas, parinkimas, dažų atspalviai. Įsidėmėtinas ir jo mokėjimas gražiai užpildyti drobės erdvę, sukurti kažką vienatinga ir vienalytį iš kompozicijos dalių ir pasiekti paprasčiausiomis priemonėmis nepaprastą peizažo turtingumą.

Čiurlionio ‚pasakos' — tai haliucinacijos, įžvelgimas į anapus realių daiktų, realinės gamtos. Jos stebina ne pasakišku išmislu, bet savuoju irracionalumu. Ne dekoratyviškai išgalvotai, įkvėptai irracionalūs . . . Visa sudaro mumyse kažkokių tolimų svetimų perspektyvų, metafizinių galimybių nuojautą, mum paslėptą

žemiškoj tikrovėj. Čiurlionio paveikslai ne blaiviom skeptiškom sielom. Reikia suprasti ir pamilti jo kliedesį, reikia pasiduoti burtams, kartu su dailininku peržengti matomas ribas ir už jų pajusti Nematomybę, lyg atšviestą begalinėj veidrodžių eilėj . . . Jeigu dabarties individualistai iškovojo sau teisę laisvai vaizduoti gamtą, laisvai išreikšti linijomis ir spalvomis josios įtaką dailininko sielai, tai Čiurlionis nužengė toliau — nuo įspūdžių laisvumo, nuo koncepcijos subjektingumo į tai, kas, mistikos kalba betariant, vadinasi ‚dvilypiu regėjimu' . . .

Čiurlionio kūryba, be abejo, tautiška, nepaisant manierų subjektivizmo ir temų atitrauktinumo. Jis ne tik amžiaus sūnus, bet ir savo tautos dainius. Ir galbūt dėl to taip juntama ‚legenda' jo paveiksluose, ir lyrizmas susigyvena čia su kažkokiu epiškumo atspalviu. Apreikšdamas save, savo irracionalų pasaulį . . . Čiurlionis netyčiom kalba ir apie savo tėvynę, apie lietuviško primityvo poeziją . . . Tautinė dirva visad buvo apsaugančia meno jėga; dailinininkas, mokąs prisiklausyti į tautos gyvatos amžių bylojimą, kad ir kažin kokis būtų jo pasaulio suvokimas ir kad ir kažin kaip blogai būtų vienalaikių suprastas, neišnyks be pėdsakų".

Makovskis neišvengė netikslumų: „tapyti jis pradėjo tik 1908 metais pradedant, apsigyvenęs Petrapilyje; beveik visa, kas teikia supratimą apie jo tapybinį talentą, padaryta paskutiniaisiais metais".

Paveikslams grįžus savon žemėn

Po iškylos į Rusiją (ir Angliją) Čiurlionio kūriniai vėl grįžo į Vilnių. Lietuvių spauda atidžiai sekė tos iškylos rezultatus: atpasakojo rusų kritikos atsiliepimus arba juos tiesiog vertė. Buvo skelbiamos ir kitos žinios. *Mir Iskusstva* ruošianti knygą lietuvių ir rusų kalbomis apie Čiurlionį (Šl 1912, N 12). Aleksandro III muziejus Petrapilyje teiravęsis, kurie Čiurlionio paveikslai parduodami (Vl 1912, N 28) ir nupirkęs *Preliudą* (Vienybė Lietuvininkų 1913, N 15). Kiti paveikslai — *Piramidžių sonata, Nojaus arka, Juodoji saulė* buvę parduoti privatiems asmenims (MKČ 1938, 99).

Dėl rusų kritikos būta ir kritiškų reakcijų. Vyt. Bičiūnas *Vaivorykštėje* (1912, IV kng) oponavo S. Makovskiui ir B.A. Lemanui. Argi dėl to, kad Čiurlionis kai kuriuos savo paveikslus pavadino muzikiniais vardais, jo kūriniai, kaip teigia Makovskis, pasidarę „labiau muzika, negu tapymas", arba grafinės muzikinių veikalų iliustracijos?[48] Bičiūnas abejoja ir kitu Makovskio teiginiu, kad Čiurlionio kūriniuose, girdi, jaučiama japonų tapybos įtaka. O dėl Lemano, ką gi jis nauja pasako, teigdamas, jog jo „paveikslai kupini ritmo ir harmonijos"?

Rusų spaudos bei leidinių atsiliepimai žadino akylesnį dėmesį Čiurlionio kūrybai ne tik pas savus tautiečius. *Przegląd Wileński* (1912, N 3) rašė, kad Čiurlionis buvęs didelis menininkas, poetas ir mąstytojas, „įspūdinga, gili, kūrybinga prigimtis". Į Krokuvą buvo pasiųsta keletas jo paveikslų ten ruošiamai *Sztukos* (Meno) parodai.

VI-je lietuvių dailės parodoje, kuri vyko 1912 m. birželio mėnesį, Čiurlionis buvo atstovaujamas vienu *Aukos* paveikslu. Bet pastebėta, kad jo darbus primena Petro Kalpoko *Laidotuvės, Ugnies raiteliai, Užburtas miestas* ir *Pagunda*. Panašumo turėjusios ir P. Rimšos vinjetės. Sekimu palaikytas ir A. Žmuidzinavičiaus *Raitelis* (Vytis). Vėliau tokių reiškinių pastebėta Kazio Šimonio, Adomo Varno (Mūsų menas 1938, N 3, 51), netgi K. Stabrausko ir N. Röricho kūryboje. Sekti Čiurlioniu vis dėlto pasirodė nelengva, gal visai neįmanoma. Nebent jį lyginti su kuo nors, kaip tai darė J. Herbačiauskas: Čiurlionio kūryba turinti tokią reikšmę lietuvių dailei, kaip A. Baranausko *Anykščių šilelis* lietuvių poezijai (Glos bólu, Kraków 1912, 206). Iš palyginimo „gimė" 1912 metais ir *Čiurlionio kalnai* šiaurės ašigalio jūroje, Prano Juozapo žemėje.[49]

1913 metai buvo reikšmingi šiais įvykiais. Gegužėje vyko VII-oji lietuvių dailės paroda, kurioj pirmą sykį buvo išstatytas Čiurlionio paveikslas *Kristus;* jame giliai suvokta „portreto psichologijos problema" (Vl 1913, N 55). Spalyje atidaryta pastovi Čiurlionio paveikslų paroda Vilniuje; iškilmėse kalbėjo A. Žmuidzinavičius lietuviškai, J. Vileišis rusiškai, S. Kairys lenkiškai ir Z.

Čiurlionio kalnai ir paminklinis akmuo Čiurlioniui Hukerio saloje, Šiaurės ašigalio jūroje

Žemaitis gudiškai. Tai parodai kun. V. Jarulaitis atsiuntė autoriaus jam dovanotą *Raigardą* (Lž 1914, N 18). Čiurlionio brolis Jonas *Rūtos* vakare lapkričio 13 skambino fortepijoninius Kosto kūrinius. Gruodžio 10 Vilniaus simfonijos orkestras suruošė koncertą, kuriame centrinę vietą užėmė Čiurlionio kūriniai; orkestras, choras ir pianistas Rattasepas atliko jo preliudą d-mol, *Rudenį, Lietuvių dainelę, Humoreską,* simfoninę poemą *Miške,* kantatą *De profundis* ir dvi ištraukas iš *Jūros* (G. Petkevičaitė, Raštai V, 298). Gruodžio 31 prie *Dailės* draugijos įsisteigė *M.K. Čiurlinio kuopa,* kurios tikslas buvo atpirkti iš giminių paveikslus ir steigti galeriją.

Dailės draugijos apyskaitose, išleistose 1913 metais, minimi šie numatyti darbai: išleisti albumą *Mikalojus Čiurlionis,* ruošti jo atminimui skirtą knygą, sudaryti jo paveikslų katalogą. Duodamos ir piniginės apyskaitos dviejų fondų paveikslams išpirkti ir muzikos kūriniams leisti. Derybos su S. Čiurlioniene dėl paveikslų buvo baigtos berods 1913 m. gale ar sekančiųjų pradžioj. Tapybinis palikimas įkainotas 25,000 rublių (Vl 1914, N 17) ir ta suma numatyta išmokėti S. Čiurlionienei per 20 metų (MKČ 1938, 99).

Apollono leidinys Čiurlioniui

1914 metų pradžioj, sausio 16, V. Ivanovas skaitė viešą paskaitą Maskvoje apie Čiurlionį ir menų sintezę. Paskaita kartu su V. Čudovskio straipsniu buvo atspausta *Apollono* žurnale kovo mėnesį (N 3) ir po to atmušta atskiru leidiniu, kurį sudarė 58 puslapiai teksto ir 35 Čiurlionio darbų reprodukcijos. Žurnalas ir jo atspaudas buvo plačiai paskleisti ir sukėlė nemažą susidomėjimą, juoba, kad abu autoriai buvo žinomi meno kritikai.

Čiurlionio bandymas panaudoti muziką tapyboje buvo jau iškilęs rusų kritikoje nuo to meto, kai pirmieji jo darbai pasirodė 1909 m. Petrapilio parodoje. Šis klausimas darėsi lyg kokia tezė, visų kartojama, nors kaikurių atmetama. Ivanovas bandė ieškoti tikslesnio atsakymo.[50]

Autorius pripažįsta, kad „giedančių spalvų ir švytinčių garsų" harmonijos „mene neįmanoma realizuoti. Čiurlionis nė nemėgino jos įkūnyti, bet pačią problemą iškelti mokėjo . . . Čiurlionio meniškas savitumas ir yra visų pirma savotiškas metodo naujumas. Regimos kontempliacijos elementų tapybinis apdirbimas pagal principą, pasiskolintą iš muzikos — štai, mūsų nuomone, jo metodas". Pas jį „pirmapradė tapybinio vaizdo melodija yra tematiškai vystoma pagal muzikos dėsnius, harmonizuojama ir varijuojama, veržiasi į didžiausią įtampą, į paskutinį savo energijos apreiškimą, pagaliau pinasi su kitom temom-vaizdais, kurie savo ruoštu juda savo muzikalinėm orbitom . . . Čiurlionis išvengė pavojų nevykusiai sujungti ir suniveliuoti abu menus, bet atsistojo akis į akį prieš estetinę antinomiją".

Muzika, kaip išeities taškas, kildinęs ir kitas tapybines Čiurlionio kūrybos apraiškas. „Muzikinio pasikartojimo principas virto jam apsireiškimu, kad greta išorinio pasaulio egzistuoja kiti pasauliai, kurių nematomos energijos ir pirminiai vaizdai tarytum nusėda apčiuopiamo daiktiškumo formose . . . Dailininką visą persmelkia kosminiai jutimai . . ."

Su tuo autorius sieja ir Čiurlionio religingumą, kurį tačiau „sudaro ne kontempliacijos postulatai . . . Iš atskirų kūrybos

V. Ivanovas, studijos apie Čiurlionį autorius

momentų mes matom religinį dailininko kelią. Matom jo *Te Deum* tame išaustam iš saulės *Himne* . . . Matom niūrius jo skaistyklos slėnius . . . Išgirstam jo klyksmą *de profundis* . . . pavidale dviejų maldingai ir bejėgiškai iškeltų rankų-šešėlių blausaus, naktinio, tuščio dangaus šaltyje. Tačiau pagrindinis visų Čiurlionio religinio jausmo apraiškų motyvas yra kilimo motyvas. Nepavargstanti dvasia perveria uolų ir piramidžių smaigaliais, perpjauna laiptais, orinėmis galerijomis, varpinių viršūnėmis uždangą po uždangos, paklusni skambančiam širdy amžinajam *Sursum* . . .

Čiurlionis esąs vieniškas žmogus. „Vienišas — ne išorine, biologine prasme ir netgi ne vien psichologine . . . Jis vienišas savo padėtimi šių dienų kultūroj ir savo tarpine ir tarytum neutralia padėtimi tarp atskirų meno sričių. Čiurlionis neabejotinai muzikas, ir ne tiek dėl savo specialių muzikinių darbų, kuriuos vargu ar apvainikavo tikrai nauji ir reikšmingi kūriniai, kiek dėl bendro vyravimo muzikinės stichijos, lyg ir užtvinusios visą jo dvasios sąstatą . . ." Ir Ivanovas klausia, „ar Čiurlionis tikrai buvo tapytojas?" Kaip tapytoją jį esą būtų sunku aptarti, dar sunkiau iš jo mokytis. Jeigu jis tapytojas, tai „neradęs sau vietos menuose" ir ta prasme vienišas, bet pasilikęs „ištikimas savo menui . . . Ir jeigu muzikinis elementas nutolina Čiurlionį nuo tapybos stichijos, tai vizijinis elementas, kiek jisai įžiūrimas jo kūryboj gryname pavidale, be jokių priemaišų . . . daro jį nepaprastai

reikalingą ir vertingą ir tapybai kaip tokiai, kuri neužmirš šito jo nuopelno".

Ivanovas daro tokią galutinę išvadą. „Tie menų sintezės bandymai, kurių pavyzdį matom Čiurlionio kūryboj, išplaukia iš siekimo paversti derinamus menus tarnybinėm priemonėm pasiekti tikslui, esančiam už jų ribų. Kadangi tokiu atveju pažeidžiama kiekvieno iš tų menų prigimtis ir menininko santykis su jais pasidaro nebeintegralus, šitie bandymai negali būti pripažinti teisėtais. Bet, jeigu menui tarnaujama giliai ir ištikimai, ar leistina, apskritai, subordinuoti jo vientisą ir vidujiniai neliečiamą organizmą bet kam, pastatytam aukščiau už jį? Mūsų laikais, vyraujant paviršutiniškam estetizmui, daugelis į tai atsakys: ‚Ne, jokiu būdu'. Bet visi tūkstančiai metų menų istorijos žemėje teigė ir vykdė tokią subordinaciją".

Kas gi toji menų subordinacija ir koks jos „tarnybinis" tikslas? Ivanovas atsako: „Amžinas meno uždavinys — Žmogus, ir ne žmogaus nauda, o jo paslaptis. Ir tik tai, kuo žmogus tapo, kiek tatai tarnauja keliu į tai, kuo žmogus bus . . . Žmogus savo vertikalėje, savo augime į gelmę ir į aukštį — štai meno turinys".

Antrasis autorius V. Čudovskis [51] pripažįsta, kad Čiurlionis išsiskyręs iš minios, dėl to „buvo pajuoktas, buvo pasmerktas". Dabar, po mirties, nei giriamas, bei peikiamas — tiesiog nesuprantamas. O „jis galima suprasti, verta suprasti!" Ir pirmon eilėn „jis privalu suprasti kaip tapytojas", nemaišant jo su muziku. Jo paveikslų kalba „taip paprasta, taip aiški, taip vienalytė" ir juose „nėra jokių nereikalingų smulkmenų, ten viskas svarbu". Iš kur tad atsirado jam segamas muzikinis tapybos sąskambis? „Bendroji nuomonė be jokio patikrinimo priėmė tai, ką pakuždėjo išorinis jo gyvenimo atsitiktinumas: jis esąs muzikas, bandęs spalvomis išreikšti savo garsų vaizdus".

Muzikinis jo talentas buvęs neabejotinas, bet šios srities jo kūriniai nerodą kažko nauja ar savaiminga, juoba ko nors genialaus. „Tuo tarpu tapyboj jis surado negirdėtas lytis ir išraiškos būdus". Čiurlionį padarė muziku tėvo darbo pobūdis ir

Čiurlionio portretas — N. Dimitrijevskio medžio raižinys, 1912—1913?

atsitiktinė kunigaikščio Oginskio globa. Pakreiptas šiuo keliu, iš mažens juo ėjęs, jis pagaliau pats savarankiškai susirado kelią į tikrąjį savo pašaukimą — tapybą. Nors pavėluotai, Čiurlionis atsidavęs tapybai „aistringu, dažnai nervingu patraukimu, aiškiai atšaldamas nuo muzikos".

Čudovskis apgailestauja negalėjęs surinkti pakankamai žinių, kokios įtakos galėjo jį veikdinti tapyboje. Iš to, ką surinkęs, galįs daryti šias išvadas. Pirma, Čiurlionis kūręs labai savarankiškai, „ne tik nepažindamas bet kokios meno įtakos, bet ir nepritapdamas prie jokios pakraipos". Antra, neturėjęs jokio nusistovėjusio skonio ar palinkimo, kuris būtų glaudžiai susijęs su jo kūryba. Neturėjęs apspręsto skonio nei literatūroj — lygiai mėgęs Dostojevskį, kaip ir Tolstojų. Tačiau vieną idėjinę įtaką Čudovskis randa giliau pasireiškusią ir galėjusią dar labiau pasireikšti — tai tas kultūrinis judėjimas, siekęs „atgaivinti lietuvių tautos dvasios savitumą". Šią įtaką autorius bando taip aiškinti. „Nepaprastas jo savaimingumas viso dabarties meno atžvilgiu verčia manyti, jog jis yra iš tikrųjų neišeikvotų savo tautos pajėgų vaisius . . . Kai aš galvoju apie jį, kaip lietuvį, viena mintis galingai jaudina mane: juk ši tauta visiškai nepergyveno viduramžių; galbūt ji dar didesniam laipsny, negu mes, rusai, prinešė ligi XX amžiaus į mistinį gyvenimą tas milžiniškas arijų jėgas, kurias taip puikiai

paskleidė viduriniais amžiais mūsų broliai Vakaruose . . . Ir tada Čiurlionis darosi kažkaip nesuprantamas ir keistai didis".

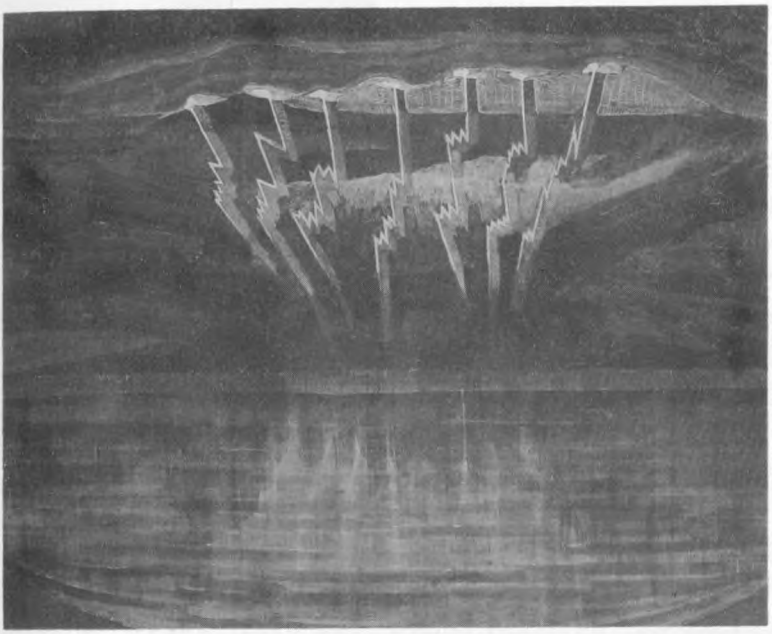
Dėl kitų įtakų — spiritistinių, okultistinių (ir teosofinių, Y), kurias jam priskyrė Lemanas ir kiti, Čudovskis sakosi neradęs „nė vienos smulkmenos . . . nė vieno bruožo, kuris reikėtų gretinti su sudėtinga tų mokslų simbolika". Čiurlionis ieškojęs „gyvenimo tiesos, bet ne sistemų . . . Čiurlionio kūryba rodo didį apsireiškimą tikėjimo, kuris buvo poezija, ir poezijos, kuri buvo tikėjimas".

Čiurlionis vartojęs grynai regimąsias priemones, o savo idėjas reiškęs „tam tikromis tiesiomis ir perspektyvinėmis priemonėmis". Pas jį vyravusi vertikalinė linija, turinti didelės poetinės bei mistinės reikšmės. Jis įvedęs „tą mistinę idėją į savo tapybą po to, kai atrado ją gamtoj, ir atrado ją savo akimis . . ." Čiurlionis ypatingai tyrinėjęs augalus ir juose radęs „pateisinimą toms vertikalėms, kurios vaidenosi viduje jo giliai tikinčios ir per tai liūdinčios sielos".

Stebint Čiurlionio „gamtinius" paveikslus, matyti, kaip augalai ir miško medžiai virpa liemenų vingiavimu, pastangų drebuliu, begaliniu stiebimusi į viršų, į saulę, į dangų. Panašiai ir su jo miestais, kuriuos yra vaizdavęs daugelį kartų. Jo „miestas beveik ištisai susideda iš bokštų; tokio miesto ant žemės nėra, o tėra tik priešingas . . . triumfuojančios horizontalės miestas".

Prie jo vertikalių „dar priklauso kalnas ir statybinė jo pranašybė piramidė . . . Kalno gyvybės esmė — jo veržimasis į viršų. Ir kiekviename kalne — šventa yra viršūnė, čiukuras". Toks yra jo *Pilies pasakos* kalnas, stovįs įvijai, spiraliai, besistiebiąs į dangų ir aukščiausioj savo viršūnėj užsibaigiąs šventykla. Toks „viršūnių sudvasinimas" pasireiškia ir Zodiako *Šaulyje*, ir *Žalčio* sonatoje.

Esąs dar vienas ryškus Čiurlionio savitumas — tai „grynosios erdvės matomybė". Tai „turi kažką bendro su garsiniu, muzikiniu suvokimu, bet ne ta prasme, kaip tai supranta paprasti meno maišytojai . . . Dažnai atrodo, kad medžiaga jam buvo reikalinga tik tam, kad padarytų *matomą erdvę* ir kad įneštų į tą erdvę

Žaliasis žaibas, 1909

ritminius suskirstymus". Tokią erdvę Čiurlionis sukūręs galbūt pirmas, ir čia esąs jo genialumas. Jis suradęs tokią dažų techniką, tokius „trumpus, bet subtilius atspalvių laipsnius", kad jų pagalba išgaudavęs erdvines tolumas ir gelmes. „Kiek daug bruožų, šviesos ir spalvų skirtybių, perspektyviškai apibrėžtų taškų paprastai reikia dailininkui, kad suteiktų erdvinio tūrio pojūtį!" Čiurlioniui erdvė buvusi „toks pats realus vaizdavimo dalykas, kaip daugumai dailininkų masė ir materija. Čia aš jį laikau neišnaudotų galimybių genialiu pranašu".

Čiurlionio pasaulis esąs „nejudomas, kaip amžinas Gėris. Tai tobulo skaidrumo pasaulis. Žiūrėkite, jame visai nėra šešėlių! Šešėlis gimė tada, kai šviesa tapo judėjimu". Čudovskis žinąs tik du Čiurlionio paveikslus, kur yra judėjimas — tai *Žaibai* (žaliasis ir raudonasis, Y), abu sukurti 1909 metų vasarą. „Tai ne žaibai, o tarytum Platono žaibo idėja".

Gerame Čiurlionio pasaulyje nėra vietos piktam. „Tarp daugelio jo paveikslų, buvusių 1912 m. Petrapilyje, aš težinau tik vieną *(Demoną?* — Y), kur apsiniaukė jo regėjimas. Tai klaiki pasaka apie pikto miestą . . . Čia iškyla Pikto šventyklos, už jų bokštai, stulpai, ant kurių rymo kažkokie nesuprantami gyvuliai po baugiu, žalsvai rusvu dangum. Visur jam bokštas reiškia iš pačios savo esmės veržimąsi prie idealo; čia bokštai tereiškia tik tamsią puikybę, išdidumą . . ."

Neradęs pikto, Čudovskis betgi dažnai užtinka pas Čiurlionį įvairias *kliūtis* — pertvaras prieš šviesią erdvę, juodą šilą priešais šviesų vakaro gaisą, milžiniškus storalapius rūsčiais spygliais kaktusus — tokius svetimus Lietuvos laukams . . .

„Daugelis jo paveikslų liudija, kad jis buvo apdovanotas nepaprastai stipria pirmykščio žmogaus galia — matyti gyvą būtybę kiekvienam gyvam reiškinyje . . . Bet klaikiai tuščias pasirodys pasaulis, kurį rodė mums Čiurlionis, tam, kas manys, būsią mūsų gyvenimas yra visatos gyvenimas! . . . Kai jis įžvelgdavo, kad tai, kas jam atsiskleidžia, yra prasmė, — jis žinojo, kad ši šventoji prasmė neprivalo paskęsti nesąmoningumo gelmėse, ir jo paveiksle pasirodydavo toji būtybė, kurios sąmonėj gyvena apreiškimo prasmė. Tokie yra susimąstę karaliai, amžino veizdėjimo, kontempliavimo dvasios, kurias mes visada atrandame ten, kur Paslaptis privalo maldos. Jie taip didingi savo vienatvėje, tie karaliai, nors jie, tikriausiai, visai neturi pavaldinių, nors jie taip paklusnūs savo Viešpačiui . . . Visatos erdvėje jis matė savo dvasios brolius atsiskyrėlius".

Čudovskis sustoja ties Čiurlionio sonatomis ir jas analizuoja. Bet jam rodėsi, būtų didelė klaida manyti, kad tapybinės sonatos, tie paeiliniai paveikslai, kuriuos jis taip vadino, — yra lyg iliustracijos kažkokiam įsivaizduojamam muzikos kūriniui . . . Ir net jei kas man pirštu prikišami įrodytų, kad patsai Čiurlionis savo sonatas laikė iliustracijomis įsivaizduojamai muzikai, aš atsakyčiau, kad tikro dailininko pasąmonės kūryba gilesnė, tikresnė už jo sąmoningą nuomonę. Tikrasis menas neklaidus

netgi ten, kur klysta dailininkas". Sonatos jam buvusi priemonė išvystyti temas, einant nuo daugiariopumo į vienalytiškumą.

„Teisingai išsiaiškinti vietą, kurią užima Čiurlionis dvasios gyvenimo sistemoj, būtų reikalingas toks galutinis estetikos suvedimas į pirmykštį skaičiaus, masės, jėgos, judėjimo suvokimą, kuris dar ilgai mūsų mokslui nebus prieinamas" — daro galutinę išvadą Čudovskis.

Rūpestis Čiurlionį suprasti — pavojus prarasti

Čudovskio mintį paprasčiau išreiškė V. Steponaitis, oponuodamas V. Bičiūnui: Čiurlionio kūrybai nagrinėti esanti reikalinga nauja estetika (Lž 1915, N 66). Kol tokia estetika nesukurta, A. Jakštas patarė kitą kelią. Jis džiaugėsi *Apollono* leidiniu ir jo autoriais — Ivanovu ir Čudovskiu, iškėlusiais „ne vieną naują ir teisingą dalyką". Bet ar jie „tikrai yra supratę, ką Čiurlionis varsomis norėjęs pasakyti?" Jakštui atrodė, kad „prie Čiurlionio veikalų reikia eiti iš Čiurlionio dvasios pažinimo, o ne atvirkščiai". Čia jis ir siūlo: „Tikrą raktą jam suprasti tegalės mums suteikti vien tik plati, išsami, kritiškai objektyviai parašyta Čiurlionio biografija" (D-ja 1914, N 73, 84-85). Šią mintį vėl kartoja, atsiliepęs į kun. J. Steponavičiaus — psichologijos daktaro straipsnį *Čiurlionis ir mūsų dvasios estetikos pasireiškimai* (Vairas 1914, N 1). „Nuomonės apie Čiurlionio dailę, — rašo Jakštas, — mūsų visuomenėje toli dar nenusistovėjusios. Prieš mus stovi *Čiurlionio problema;* ji ne tik neištirta, bet nei nepajudinta. Ją išrišti tegalėtų nebent išsamiai parašytoji ir moksliškai sustatytoji Čiurlionio biografija". Ja turėtų pasirūpinti tie, kurie „drauge gyveno, arčiau jį pažinojo, gerai atsimena jo žodžius, pasielgimus ir darbus". Ji turėtų būti „objektyvi, kritiška, nieko neslepianti, parodanti Čiurlionį tokį, koks jisai iš tikrųjų yra buvęs" (D-ja 1914, N 85, 72).

Jakšto mintis užsikabino kaip didelė žuvis ant mažo kablio. Ignas Šlapelis, dar jaunas meno studiozas, ir Liudas Gira pradėjo rinkti medžiagą tokiai biografijai. Vilniškė *Dailės* draugija pasigar-

Henry Bergquesto 1916 m. darytas Čirulionio portretas Maskvoje

sino pavedusi Šlapeliui parengti veikalą — biografiją. Vėliau buvo pasiteisinta, kad šį planą sukliudęs I didysis karas.

Karui prasidėjus, rusai nusavino patalpas, kuriose veikė nuolatinė Čiurlionio paroda. Paveikslai buvo perkelti į sausą, storų sienų kambarį, kur tikėtasi juos išlaikyti per visą karą (Lž 1914, N 175). Tuo tarpu rusų karinės jėgos buvo palaužtos Rytprūsiuose, ir vokiečiai brovėsi į Lietuvą. Rugsėjo 8-tą mirė Čiurlionio tėvas, sirgęs vėžiu. Į Druskininkus išvyko Žmuidzina-

vičius, sužinojęs, kad šeimoj dar esama niekur neeksponuotų paveikslų; norėjo susitarti dėl jų pergabenimo į Vilnių (Blgr N 1642).

Po poros dienų vokiečių artilerija bombardavo Druskininkus, ir Čiurlionių šeima buvo priversta bėgti iš degančio miestelio (Atsm 24). Ji atsidūrė Vilniuje ir iš čia motina su vaikais išvyko į Maksvą, o duktė Valerija, susirūpinusi brolio paveikslais, paliko. Ji susirišo su Sofija Čiurlioniene, kuri tuo metu buvo Minske, gavo jos sutikimą ir per 3 dienas, padedama Stepono Kairio, paruošė paveikslus kelionei. Gavusi atskirą vagoną, išvežė juos iš Vilniaus tą patį vakarą, kai vokiečiai bombardavo Vilnių ir geležinkelio stotį. Maskvoj paveikslus pasiėmė globoti Lietuvių komiteto atstovas T. Naruševičius, ir jo dėka jie buvo sukrauti meno mokyklos patalpose (MKČ 1938, 100).

1916 metais sausio 17-tą Lietuvių komiteto ir Jurgio Baltrušaičio rūpesčiu, buvo atidaryta meno mokyklos salėje antroji pomirtinė Čiurlionio paroda, sukėlusi nemažą rusų susidomėjimą. Joje buvo eksponuota 195 darbai, iš jų 167 tapybiniai (Kb 1975, N 9, 32). Paroda buvo gausiai lankoma, o spaudoje ją vertino tokie meno kritikai, kaip B. Lopotinas, J. Tugendholdas, V. Nikolskis ir kiti. Pastarasis rašė: „Čiurlionis yra pasakų ir svajonių dailininkas, paslaptingų vaiduoklių ir šmėklų vaizduotojas, mistikas ir pranašas". Jo paveikslų koloritas skambąs kaip melodija, o kompozicija kupina ritmo. Prie geriausių kūrinių jis skiria *Zodiako ženklų* ciklą (Russkoje slovo 1916, N 15). B. Lopatinas pastebi, jog Čiurlionio paveikslai pilni simbolių, bet ne simboliški (ne simbolistiniai, Y) — jie aukštesni, negu simbolizmas. Jo *Pasakos* esą tapytos filosofams; tai pasakos apie kosmą, apie pirmapradę pasaulio esmę, apie žemę ir žmogų, gėrį ir blogį (Solnce Rossii 1916, N 315). Apie parodą buvo rašyta lenkų ir latvių spaudoj (Blgr 216-17).

Maskvos meno sluoksniuose pradėta rengti Čiurlionio kūrybos vakarai dažniausiai Jurgio Baltrušaičio ir kunigaikštienės Gagarinos namuose. Čia susirinkusios geriausios meno pajėgos

Valerija Čiurlionytė (priekyje), išgelbėjusi MKČ paveikslus I-jo karo metu, su Sofija Čiurlioniene ir jos dukra Danute

vertino Čiurlionio tapybą ir muziką (MKČ 1938, 100). Čiurlionio kūrybą propagavo Maskvoje J. Baltrušaitis, tada berods ir rusų rašytojų draugijos pirmininkas. „Maskvos visuomenė, jam atsidėkodama, — rašo B. Sruoga,— savo rėžtu ruošė vakarus: Skriabino ir Baltrušaičio; Čiurlionio ir Baltrušaičio; Čiurlionio, Skriabino, Baltrušaičio" (Dienovidis 1940, N 5, 276).

V. Ivanovas 1916 metais išleido savo kritikos straipsnių rinkinį *Borozdy i Vechi* (Vagos ir gairės), kur įdėtas vokiškai verstas *Čiurlianis und das Problem der Synthese der Künste.* Antruoju leidiniu pasirodė Petrapilyje ir Lemano monografijėlė *Čurlianis.* Petrapilio lietuviai suruošė mirties penkmečio pamaldas šv. Kotrynos bažnyčioje, kurių metu pirmąsyk buvo giedomos Č. Sasnausko mišios *Requiem,* skirtos specialiai Čiurlioniui (Muzika 1916, N 2, 2-3).

Padėtis keitėsi, prasidėjus Sovietų revoliucijai. Čiurlionio paveikslus pareikalauta iškraustyti iš meno mokyklos. Mokyklos vadovybė patarė juos perkelti į Rumiancevo muziejų, kuris turėjo įvairių meno turtų, be kitko, seniau sugrobtų iš Lietuvos. Buvo žinoma, kad muziejus nieko neišleidžia iš savo rankų, kas tik pas juos kartą patenka. V. Čiurlionytė tarėsi su J. Baltrušaičiu, ką daryti, ir šis sutiko paveikslus priglausti savo bute. Reikėjo tik gauti sovietinės valdžios leidimą. Buvo kreiptasi pas Vincą Mickevičių-Kapsuką, vyriausią komisarą lietuvių reikalams, bet šis kategoriškai pareiškė, jog Čiurlionio vieta muziejuje. Tada buvo kreiptasi pas švietimo komisarą A. Lunačarskį, ir šis Čiurlionio paveikslų reikalams konfiskavo J. Batrušaičio butą. To ir norėjo Baltrušaitis — išgelbėti butą ir kartu Čiurlionį. Butas buvo erdvus — daugelis paveikslų buvo iškabinti kaip galerijoj. Į tą „galeriją" rinkdavosi Baltrušaičio draugai — Balmontas, Briusovas, Čudovskis, Grečianinovas, Ivanovas, A. Tolstojus ir kiti (MKČ 1938, 101).

V. Čiurlionytė nerimo, kaip pergabenti paveikslus į Vilnių. „Tik čia, — rašo, — susitikau su griežtu Mickevičiaus-Kapsuko . . . užsispyrimu. Jis man griežtu tonu pareiškė, kad nė nemanyčiau bandyti imtis priemonių paveikslams grąžinti į Lietuvą, kol tenai dar nėra bolševikų valdžios (tp). Tuo tarpu Lietuvą ir Vilnių tebevaldė vokiečiai, o Lietuvos Taryba 1918 vasario 16 paskelbė nepriklausomą Lietuvos valstybę. Maskvoje vasario 17 d. turėjo būti atidaryta antroji Čiurlionio kūrinių paroda, organizuojama Maskvoj atsikūrusios *Čiurlionio kuopos.* Buvo numatytos paskaitos apie Čiurlionį ir ketinta kviesti kalbėtojais A. Bielyj, J. Baltrušaitį, K. Balmontą, V. Ivanovą, Romanovą, Šestovą, Špetą (Blgr 220). Paroda greičiausiai neįvyko, nes apie ją nėra jokių atsiliepimų spaudoje.

Vokiečiams besitraukiant iš Lietuvos, įkandin sekė bolševikų kariuomenė. Lietuvos vyriausybė buvo priversta trauktis iš Vilniaus į Kauną. V. Kapsukas atsirado Vilniuje ir 1919 vasario 26 paskelbė nacionalizuojąs Čiurlionio kūrinius ir juos perduodąs

Jurgis Baltrušaitis

muziejui, kuriamam Tiškevičių rūmuose. Čiurlionio žmonai ir motinai pažadėta pensijos ligi gyvos galvos. Nutarimą pasirašė šie „valstiečių valdžios" atstovai: V. Kapsukas, V. Biržiška ir V. Požėla. Tuo tarpu paveikslai vis dar buvo Maskvoje, ir V. Čiurlionytės pastangos gauti leidimą grąžinti juos Lietuvon buvo nevaisingos. Pagaliau leidimas buvo gautas, bet nebuvo priemonių juo pasinaudoti. „Mano įkyrus įstaigų lankymas . . . turėjo tokių pasekmių, jog man buvo patarta skubiai palikti Maskvą" (MKČ 1938, 102).

Kai Čiurlionis buvo „įkalintas" Maskvoje, jo reprodukcijos, atspaustos 1916 metais Kopenhagoje, Olandijoj, keliavo atvirukais Vakaruose; keliavo su lietuviškais ir prancūziškais įrašais *Rexas, Aukuras, Demonas, Regėjimas, Rojus, Žvaigždžių sonata, Jūros sonata, Žemaičių kapinės.* (Tuo buvo pasirūpinęs Lietuvių centro įgaliotinis Kopenhagoje). Savu keliu Maskvoje lietuviai išleido (1916) tris reprodukcijas su lietuvių ir rusų įrašais, būtent — *Rexą, Šaulį* ir *Demoną.* Kitos reprodukcijos pateko į Vakarus su *Apollono* (1914, N

Stasys Šalkauskis

4) sąsiuviniu ir atspaudu. Jos, tarp kitko, atsidūrė ir pas prancūzų rašytoją, tais metais (1916) tapusį Nobelio laureatu — Romainą Rollandą, karo metu gyvenusį Šveicarijoj. Šveicarijon 1915 metais atvyko iš Turkestano ir Stasys Šalkauskis, susidomėjęs Čiurlioniu ir pasiryžęs jį pristatyti vakariečiams.

Čiurlionis — tautinės idėjos reiškėjas

Vilniaus archyvuose, tarp asmeninių rinkinių, buvo rasti du St. Šalkauskio rankraščiai, paruošti 1917 m. Šveicarijoj. Vienas — *Tautinės lietuvių idėjos reiškėjai* (29 p) su skyreliu Čiurlionis (19-26 p) ir antras — 242 puslapių veikalas *Na grani dvuch mirov* — ant dviejų pasaulių ribos, kur Čiurlioniui skirta šeši puslapiai (Blgr 618). Pirmasis rašinys — jo paskaita Friburgo lietuvių studentų *Rūtos-Lituanijos* draugijoj, antrasis — apmatas veikalo, kuris 1919 metais buvo išleistas Genevoje prancūziškai *Sur les confins de deux mondes.*

Pastarajame veikale apie Čiurlionį rašoma 10-tyje puslapių. Pirmiausia jis pristatomas trijulėje, kartu su Vydūnu ir A. Dambrausku-Jakštu, kaip ryškiausi tautinio lietuvių renesanso atstovai, t.y. intelektualinės kultūros, kuri dar laukianti savo subrendimo, būdama sąlytyje su liaudine kultūra, kaip motina. Kūrybinės jėgos buvusios dar jaunos, neturėjusios originalios išraiškos — joms stigę palankių sąlygų. Nūnai padėtis pagerėjusi, ir autorius norįs panagrinėti intelektualinius darbus trijų tautinio renesanso atstovų, būtent — anksčiau minėtųjų.

Trumpai apibūdina jų skirtingas kultūrinio brendimo aplinkas (vieno vokišką, antro lenkišką, trečio rusišką), kurioms jie sudarę kontrastą ne tik savo tautiniu apsisprendimu, bet visu dvasiniu persisvėrimu. Vydūnas, išaugęs vakarietinio aktyvumo vokiškame krašte, svėrėsi į rytietinę kontempliaciją. Čiurlionis, susidūręs su vakarietinės kultūros individualizmu lenkuose, pasinešė į kosminį universalizmą, būdingą Rytų filosofijai. Tuo tarpu Dambrauskas, ilgokai veikiamas rytietinės rusų galvosenos, visu lakumu pasviro į europinį vakarietiškumą. Europiečiai jie esą visi, ir kiekvienas iš jų, būdamas kultyvuotas lietuvis, savaip individualiai siekia tautinės sintezės.

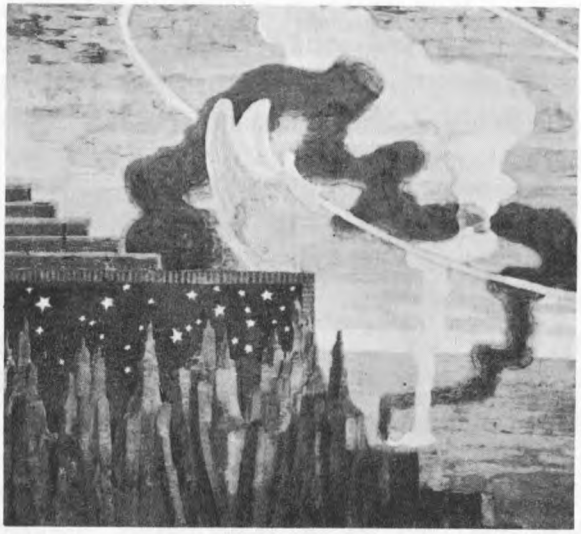
Iš tų trijų Čiurlionis vienintelis nebesąs gyvųjų tarpe. Mokslintas muzikoje, tapęs žinomu kompozitorium, nuo 1902 metų persisvėręs į tapybą. Palikęs Varšuvą, persikėlęs į Vilnių ir įsijungęs į tautinio renesanso sąjūdį. Porą metų (netikslu, Y) gyvenęs Petrapilyje, ir čia jį ištikusi tragiška dalia. Tapyboj tedirbęs penketą metų, palikęs apie 200 darbų, kurie susilaukę gyvo susidomėjimo ypač Rusijoj. Rusai pirmieji parašę ir dvi jo monografijas. Šalkauskis cituoja V. Čudovskį, kad Lietuva jį laikantį tautiniu savo kūrėju ir kad jis esąs neišeikvotų dvasinių-kūrybinių tautos jėgų ypatingas vaisius. Cituoja ir Lemaną, kad Čiurlionis buvęs pasinešęs į saulės kultą, būdingą seniesiems persams ir egiptiečiams, taip pat į indų religines filosofines sistemas. Daugiausia cituoja V. Ivanovą iš jo straipsnio apie Čiurlionį ir menų sintezę.

Čiurlionį esą sunku suprasti, tačiau galima pajausti bendrąsias jo idėjas. Viena iš jų — tai gyvoji pasaulio vienybė *(l'unité vivante du monde)* ir ėjimas-žygiavimas-kilimas į tobulybę — galutinį grožį. *Jūros sonatoje* galima esą atpažinti tezės, antitezės ir sintezės dialektiką. Čia esąs panašumas su vydūniškąja trilogija (Prabočių šešėliai, Y).

Apibūdinęs Čiurlionį kaip garso-spalvos sintetiką, dinamiškos dvasios vakarietį su stipriu polinkiu mistikai, Šalkauskis daugiau pasakyti, ypač savitai, nebuvo pasiruošęs. Išvyko į Maskvą studijų 1905 metais, kai Čiurlionis galutinai apsisprendė įsijungti į tautinį renesansą; nuo 1908 metų gyveno, dėl sveikatos, Turkestane, tad Čiurlionio darbų neturėjo progos nė pamatyti. Šalkauskio mintis bent tuo svarbi, kad jis „įrėmino" Čiurlionį kaip tautinio-kultūrinio lietuvių renesanso rinktinę kūrybišką asmenybę, šalia kitų dviejų. „Istorija mus suprasianti, — baigia Šalkauskis, — kad siekdami atlikti didelę kultūrinę misiją, nesam reikalingi didelių išteklių, kaip ir gausių darbininkų. Mes mokam brangią kainą už savo nepriklausomybę, kad galėtume sukurti savo specialią kultūrą. Esąs vidinis reikalas atliepti pašaukimui, kuris laukia lietuvių tautos, esančios dviejų pasaulių riboje".

Čiurlionio originalumui pajausti Šalkauskis įdėjo savo knygon 19 reprodukcijų: penkias iš *Zodiako ženklų*, po vieną iš *Jūros*, *Saulės*, *Pavasario*, *Piramidžių* ir *Žvaigždžių* sonatų, *Rexą*, *Pilies* ir *Tvirtovės* pasakas, *Miesto* ir *Angelo* preliudus, *Aukurą*, *Žemaičių kapines* ir *Rūtos* dr-jos scenos uždangos.

Kai Šalkauskio knyga pradėjo rodytis vakariečių knygynuose, Paryžiuje Čiurlioniu susidomėjo garsi išraiškos šokio balerina Isadora Duncan. Kartą jinai su pianistu amerikiečiu Valteriu Rumeliu[52] užėjo pas Čiurlionio draugą Eugenijų Morawskį, gyvenusį su broliu Wladimiru Paryžiuje, jau pagarsėjusį muziką, ir paprašė paskambinti jo simfoninę poemą *Ulalume*. Morawskis ir Rumelis sėdo skambinti keturiom rankom, o Duncan atsisėdusi klausėsi. Priešais ją ant sienos kabojo Čiurlionio *Aukos* kopija, kurią savo draugui buvo nutapęs autorius. Jos žvilgsnis, klausant

Auka, 1909

muzikos, neramiai klaidžiojo, lyg ko ieškodamas. Staiga ji pakilo, priėjo prie paveikslo ir ilgai į jį žiūrėjo. Paskui nukabino, laikė rankose, neatitraukė akių. Kai draugai baigė skambinti, ji pribėgo prie Morawskio ir sujaudinta klausė:

— Kas jis? Kur jis, šis žmogus? . . .

Sužinojusi, kad seniai miręs, nusiminė. Įsiviešpatavo ilga tyla. Pagaliau ji tarė:

— Aš jį surasiu, — ir paprašė, kad Rumelis paskambintų Chopino tragiškąją b-moll sonatą su gedulingu maršu.

Tą vakarą jį nuostabiai šoko — improvizavo šią sonatą. Šoko su tokiu įkvėpimu, kaip retai kada viešuose koncertuose. Baigusi vėl susimąstė, tylėjo ir netrukus išėjo namo.

— Ji turbūt *surado*, ką norėjo, — tarė Eugenijus.

Tai pasakojo Eugenijaus brolis Wladimiras jauniausiajai Kosto seseriai Jadvygai, kuri po karo Berlyne pati turėjo progos pamatyti Duncan scenoje. Išėjusi padėkoti už aplodismentus, vietoj banalių reveransų, jinai atsistojusi vidury estrados, ištiesusi abi rankas ir taip stovėjusi, bent kiek galvą į šoną palenkus. Jos

ilga iki žemės tamsiai violetinė tunika, rimtis ir ištiestos rankos Jadvygai kažką priminė. „O priminė mano brolio paveikslą *Auką*". Ir sesuo padarė išvadą, kad „egzistuoja pasaulyje kažkokios dvasinės sferos, kur susitikę vienodos ar panašios pasaulėjautos žmonės pasijunta artimi" (Atsm 183-84).

Paveikslų pakelė į laikiną galeriją

Atsispyrusi bolševikų okupacijai, Lietuva 1920 liepos 12 pasirašė taikos sutartį su Sovietų Rusija. Pagal sutartį turėjo būti gražintas turtas, išvežtas iš Lietuvos. Gana greit, rašo V. Čiurlionytė, buvo pargabenti iš Maskvos ir Čiurlionio paveikslai. Juos priglaudė užsienio reikalų ministerija Kaune. Patalpa pasirodė drėgna, nevėdinama, dėl to V. Čiurlionytė perkėlė paveikslus į savo butą. Po keleto mėnesių juos paėmė globoti *Meno kūrėjų* draugija ir pergabeno į savo patalpas Maironio gt. 3.

Paveikslai dar nebuvo grįžę iš Rusijos, kai tais metais (1920) gegužės mėnesį vyko bendrinė lietuvių dailės paroda, kurioje buvo išstatyti 21 Čiurlionio paveikslai. Jie priklausė Kauno miesto muziejui ir privatiems asmenims, dėl to nebuvo išvežti iš Lietuvos. Spaudoj ta proga pasirodė jo kūrybos vertinimų, o *Lietuvos* dienraštyje, literatūriniame priede, I. Šlapelis skelbė ištraukas iš ruošiamos Čiurlionio biografijos.

Kitais metais gegužės 10 Kauno miesto teatre buvo specialus vakaras mirties dešimtmečiui paminėti. Kalbėjo V. Bičiūnas apie dailininką mistiką, pianistas Herbekeh-Hansenas skambino fortepijoninius velionio kūrinius, o orkestras, diriguojamas A. Zaidmano, atliko simfoninę poemą *Miške*. Tuo laiku atidaryta ir lietuvių dailės paroda, eksponavusi 38 Čiurlionio paveikslus. Abu įvykius — vakarą ir parodą — plačiau aprašė spauda, prisimindama ir gyvą reikalą steigti Čiurlionio galeriją. Tuo tikslu jau kovo 4 Švietimo ministerija buvo sukvietusi dailininkų ir šeimos narių pasitarimą.

Galerijos šaukliu pasirodė ypač J. Tumas-Vaižgantas. Jis rašė *Lietuvos balse* (N 67): „Suneraminti dėl svyruojančio mūsų politikos padėjimo, mes užmirštame daugybę kitų labiau svarbių tautos reikalų. Sakysime, kad ir M.K. Čiurlionio paveikslų galerija. Ją tiesiog fatalizmas persekioja . . . Tie šedevrai, kurie lietuvių vardą taip aukštai iškėlė Europos dailės pasaulyje . . . dulksta, stovi nematomi, mums patiems nežinomi, žemėje sustatyti už kits kito . . . Taip dalykams esant, imi žmogus abejoti, ar nesuklydo našlė Čiurlionienė, nepriimdama labai naudingų materiališkai pasiūlymų iš užsienių . . .[53] Ar ne daugiau būtų buvę Lietuvai garbės, kad tie mūsų kilimo parodymai senai būtų bešviečią bet kuriame Europos kultūros centre? Kultūros ginklas buvo dažnai atstojęs politikos ginklą".

Tumas kreipėsi pas paveikslų paveldėtoją, kad pateiktų daugiau žinių visuomenei. Pasirodo, beveik visi paveikslai yra Lietuvoje — „iš viso apie 200, su mažmožiais bene 240", bet „nesukataloguoti". Kiek už juos dabar norima gauti, Čiurlionienė atsakė: „Bent dvidešimtoji dalelė to, ko būtų galima gauti užsieniuose". O kas daroma, kad galerija būtų kuo veikiausiai atidaryta, atsakymas buvo šis: „Tuo dalyku užsiėmė švietimo ministerija. Bet ji (galerija) ėjo per tiek instancijų, jog vos gegužės mėnesyje pateko į steigiamąjį seimą, kur vėl eina, ar visai neina per komisijų komisijas. Ir viso to galas rodos dar už kalnų".

Nuo savęs Tumas prideda: „Negalimas dalykas, kad tarp 112 tautos atstovų neatsirastų nė vieno dailės mecenato, kuris imtų Čiurlionio galeriją širdin ir pagreitintų jos išsprendimą".

Po poros savaičių, spalio 14-tą, seimo posėdis vėl svarstė įstatymo projektą galerijai įrengti. Daugumas atstovų pasisakė teigiamai. Pagaliau gruodžio 2 įstatymo projektas buvo priimtas, bet dar perduotas finansų ir biudžeto komisijai (Lietuva 1921, NN 236, 275). Gruodžio 30 įstatymas buvo paskelbtas *Vyriausybės žiniose*. Tada švietimo ministerija pradėjo derybas su S. Čiurlioniene ir 1922 vasario 27 atpirko iš jos visus kūrinius, o juos globoti paskyrė Igną Šlapelį.

Ignas Šlapelis — P. Kalpoko tapyba, 1924

Šlapelio rūpestis buvo paveikslus pirmiausiai restauruoti ir konservuoti, dėl to kreipėsi į V. Čiurlionytę, išvykusią studijų į Berlyną, kad ten surastų specialistą ir parūpintų reikiamą medžiagą. Pasitarusi su Kaizerio Friedricho muziejaus vadovybe, jinai angažavo žinomą dailininką-restauratorių Reuterį ir savo lėšomis nupirko dažus, fiksatyvus bei kitą reikalingą medžiagą. Reuteris jau ruošėsi vykti į Kauną, kai Šlapelis pranešė, kad restauratoriaus nebereikia, nes pats ketinąs pasitraukti iš pareigų (MKČ 1938, 103).

Buvo rašęs *Skaitymuose* (1922, XIII kng. 67-80), kad „Čiurlionis, rusuose gyvendamas, buvo priderančiai įvertintas, tad ir mūsų visuomenei nebėra kas daryti, tenka noromis nenoromis apie jo darbus seime šnekėti ir neva branginti". To reikėjo, kad iš Maskvos atsilieptų V. Kapsukas, cituotų su pasigardžiavimu Šlapelį ir pasišvaistytų prieš „buržuazinę Lietuvą" (Komunaras 1922, N 6). Į tą tarpą Šiauliuose buvo išleista „klasių kovos dainiaus" Juliaus Janonio pomirtinė knyga *Naujoji gadynė*, kurioje Čiurlionis buvo pavadintas smulkiosios buržuazijos ideologijos reiškėju. Kitais metais (1923) kovo mėnesį pasirodė O. Pleirytės-Puidienės ir St. Santvaro straipsniai spaudoje, kaltinę Ig. Šlapelį

neveiklumu ir Čiurlionio kūrinių naikinimu. Tada Šlapelis gegužės 14 pasitraukė iš pareigų ir jo vieton buvo paskirtas dail. Kajetonas Sklėrius-Šklėrys. Galerijos statybos reikalams prie švietimo ministerijos buvo sudaryta speciali komisija. Paveikslai tuo tarpu atsidūrė Vilkolakio teatro rūmuose.

Galerijos reikalas praktiškai nejudėjo iš vietos. Dėl to vyriausybė buvo baksnojama viešais pareiškimais, reikalaujant paskubinti ne tik galerijos statybą, bet išleisti ir fortepijoninius Čiurlionio kūrinius. Būdingas buvo muzikų, studijuojančių Leipzigo konservatorijoj, būtent — Kz. Banaičio, J. Bendoriaus, B. Dvariono, A. Dvariono, J. Gruodžio, J. Kamaičio ir V. Motekaičio — viešas raštas švietimo ministeriui, pasirašytas birželio 26-tą ir atspaustas *Gairėse* (1923, N 5, 303-04). „Ar yra reikalo įrodinėti, kiek Čiurlionio kūryba . . . kėlė anais priespaudos metais mūsų inteligentijos ūpą, didino jos įsitikėjimą lietuvių tautos dvasios savitumu . . . bei galimumu sukurti savitą lietuvių kultūrą? . . . Ar prideramai Lietuva yra pagerbusi savo didįjį sūnų M. Čiurlionį? Visos kultūringos tautos savo įžymiųjų menininkų kūrinius kuo rūpestingiausiai saugo, stengiasi juos išlaikyti, parodyti svetimiesiems ir kuo plačiausiai paskleisti pasaulyje. Ar padaryta kas panašaus su Čiurlionio kūriniais? Deja, turime pripažinti, kad ligšiol berods toliau Čiurlionio paveikslų galerijos įstatymo projekto priėmimo nenueita . . . Negalima griežtai skirti Čiurlionį kompozitorių nuo Čiurlionio tapytojo. Per muziką jis ėjo į tapybą, o savo paveiksluose lieka ne mažiau muzikas, kaip ir tapytojas . . . Nepažindamas giliai muzikos meno, vargiai būtų galėjęs užimti tiek drąsiai skirtingą, savitą vietą ir tapyboje. Tikrą pilną Čiurlionio kaip menininko kūrėjo vaizdą turėsime tik tuomet, kai bus gerai išnagrinėti, pažinti visi jo kūriniai: ir muzikos, ir tapybos . . . Čiurlionio muzikos kūrinių nespausdinimas ir jų rankraščių nykimas pradeda virsti mūsų tautine gėda". Švietimo ministeris Leonas Bistras buvo priverstas dėl to teisintis seime ir rudeniop pavedė muz. St. Šimkui redaguoti Čiurlionio muzikos kūrinius ir juos parengti spaudai.

P. Galaunė — J. Vienožinskio darytas portretas, 1928

Nuo 1924 metų trečiuoju iš eilės galerijos vadovu buvo paskirtas Paulius Galaunė ir pradėta statyti laikinoji galerija Ąžuolų kalne, prie meno mokyklos. Galaunė susisiekė su Rygos miesto muziejaus restauracine dirbtuve, iškvietė specialistą dail. K. Jurjaną ir jam pavedė restauruoti šiuos 9 paveikslus: *Auką, Karalių pasaką, Vasarą, Preliudą* ir *Fugą, Rojų, Aukurą, Laidotuvių* ciklo II ir IV ir Zodiako ženklų *Vandenį*. Kitus paveikslus nutarta pavesti savam dail. P. Kalpokui, ir jis 1925 m. pavasarį restauravo šiuos paveikslus: didįjį *Rexą, Miško muziką, Pavojų, Kristaus* galvą, *Raigardą, Žemaičių kapines*, o kitų 25 paveikslų nutrintas bei sužalotas vietas retušavo. Visi paveikslai buvo perklijuoti ant geresnio kartono, uždėti ant tam tikrų medinių lystelių, vadinamų parketų, ir įrėminti. Tik labai nukentėję pasteliniai kūriniai buvo sudėti į papkes ir palikti saugoti fonduose (Kb 1975, N9, 34). Tolimesniems restauravimo darbams buvo ketinta paruošti Italijoje savų specialistų.

Laikinoji galerija buvo baigta statyti 1925 metų rudenį. Pastatas išėjo nedidelis, nereprezentatyvus, kaip atskiras —

priedas prie meno mokyklos. Norėta jį pilnai įrengti Čiurlionio 50-tajam gimtadieniui, bet nebespėta. Tuo tarpu sukakčiai minėti buvo sudarytas specialus komitetas iš galerijos, meno mokyklos, valstybės teatro, muzikos mokyklos ir *Meno kūrėjų* draugijos atstovų. Programa paskelbta ši: gedulingos pamaldos Vytauto bažnyčioje, iškilminga akademija meno mokykloj, parodos atidarymas galerijoje ir žodžio bei dainos vakaras valstybės teatre. Visa tai buvo sudėta į vieną rugsėjo 24 dieną. Pamaldas laikė kun. J. Tumas; akademijoje kalbėjo Ig. Šlapelis ir Žmuidzinavičius, pianinu skambino B. Dvarionas. Parodos atidaryme dalyvavo 300 asmenų; ji truko tik ketvertą dienų ir per tą laiką aplankė 1,400 žiūrovų. Žodžio ir dainos vakare kalbėjo muz. J. Žilevičius, fortepijoninius kūrinius skambino B. Dvarionas, Čiurlionio komponuotas liaudies dainas dainavo J. Štarkos choras, o kanklininkų grupė atliko specialiai aranžuotus jo kūrinius kanklėms.

Klaipėdos konservatorija pakvietė Vyt. Bičiūną paskaitai apie Čiurlionį birželio mėnesį, mokslo metų užbaigtuvėms, kurių metu atlikta ir Čiurlionio simfoninė poema *Miške.* Rugsėjo mėnesį paminėtas gimtadienis — pranešimą skaitė St. Šimkus, Čiurlionio muzikinių kūrinių parengėjas spaudai.

Jubiliejaus proga atspausta (Vokietijoje) septyni Čiurlionio kūrinių sąsiuviniai. Pirmuose trijuose — preliudai, kanonai, fugos, noktiurnai ir kiti fortepijoniniai kūriniai. Kituose dviejuose — jo harmonizuotos liaudies dainos chorui ir fortepijonui. Paskutiniuose dvejuose — *Sanctus* ir *Neliūskime* ir 14-ka trumpų preliudų vargonams.

Rudeniop St. Šimkus su Klaipėdos konservatorijos orkestru apkeliavo keletą didesnių miestų, grodamas Čiurlionio *Miške.* Tokia buvo jo mintis, kad Čiurlionio muziką reikia populiarinti (Muzika 1925, N 1). Šios poemos debiutas buvo trečias po karo: pirmasis Kauno miesto teatre 1922, o antrasis, atliktas net du sykius 1923 vasarą Kauno miesto sode.

Galerijos „rūmai" buvo baigti, pašventinti ir atidaryti lankyto-

jams 1925 gruodžio 13. Dviejose salėse eksponuota 138 Čiurlionio paveikslai — tiek tetilpo. Kiti 60, dėl vietos stokos, padėti į galerijos rūsį (Ž 1926, N 8-9, 78).

Šiom iškilmėm, ypač galerijos įrengimu galėjo džiaugtis Čiurlionio šeima. Ji buvo išaugusi ir išsiskirsčiusi iš gimtinio lizdo. Marija Chomskienė gyveno Vilniuje — augino gausią šeimą. Juzė Stulgaitienė su vyru mokytojavo Žemaičiuose. Stasys ėjo įvairias inžinieriaus ir pedagogo pareigas Kaune. Povilas, grįžęs iš Amerikos (1920), dirbo architektūroje, dėstė meno mokykloj Kaune ir komponavo. Petras, vargingai vertęsis Amerikoj, 1923 grįžo Lietuvon ir sekančiais metais tragiškai žuvo. Jonas, pabuvęs karininku Lietuvos kariuomenėj, vėliau dėstė muziką ir dainavimą gimnazijose. Valerija, 1919 ištekėjusi už Romo Karužos, tęsė meno istorijos studijas Berlyne ir Züriche. Jadvyga, baigusi (1925) muzikos-muzikologijos studijas Leipzige ir Berlyne, ištekėjo už Abraičio, antrusyk už rašytojo K. Borutos. Sofija, Kosto žmona, pradėjo lektoriauti universitete, rašė dramas ir augino Danutę, kuri vėliau ištekėjo už arch. Vl. Zubovo ir reiškėsi vaikų literatūroje.

Biografijos ir monografijos belaukiant

Sukakčių proga rašė J. Žilevičius *Muzikoje* (1925, NN 1, 10) ir *Bare* (1925, N 9-10) apie muzikinę Čiurlionio veiklą, Ig. Šlapelis — *Bare* (1925, N 9-10) apie tapybinę kūrybą ir *Logos* žurnale (1925, N 2) apie filosofinius jos pagrindus, o anskčiau *Mildoje* (1924, N 1) apie Čiurlionio kūrybos reikšmę meno istorijoje. Buvo susikirtimų tarp B. Sruogos ir A. Jakšto *Bare* (1925, NN 3 ir 5) dėl pažiūrų į Čiurlionio kūrybinį palikimą.

Užsienyje pasirodė du leidiniai: Kaune buvusio britų vicekonsulo E.J. Harrisono *Lithuania* (London, 1925), kur įdėta 25 Čiurlionio reprodukcijos, ir G. Salvatori — dirbančio prie Lietuvos atstovybės Italijoj *L'Arte rustico e populare in Lituania* (Milano, 1925) su atskiru skyreliu apie liaudies meną Čiurlionio kūryboje. Šis veikalėlis tais pačiais metais buvo išleistas ir anglų kalba.

Du muzikos žodynai — *A Dictionary of Modern Music and Musicians* (New York, 1925) ir *Das Neue Musiklexikon* (Berlin, 1926) pateikė trumpas Čiurlionio biografijas ir pagrindinius muzikinius jo kūrinius. Pirmasis dar duoda nuorodą — Rasos Newmarch'os *The Russian Arts* (New York, 1916), kur rašoma apie Chourlianį kaip dailininką. Vokiečių meno istorikas Fr. Rohas savo veikale *Laienmalerei* (1928) pateikė straipsnį apie M.K. Čiurlionį. Prancūzų meno ministerija buvo pavedusi rusui dailininkui M. Larionovui paruošti keletą knygų apie Rusijos ir Rytų Europos meną. Vieną jų autorius ketino skirti Čiurlionio kūrybai (Blgr 261).

Suomijoj Čiurlionį populiarino prof. A.R. Niemis (tp 250), o nuo 1926 metų ėmė garsintis naujas autorius — H. Jukonenas, parašęs straipsnį *Juosimies* laikraštyje ir atskirą leidinį *M.K. Čiurlionis Liettualainen taidemaalari* su 16 reprodukcijų. Prancūzijoj Čiurlionį garsino J. Mauclére, keleto knygų apie Lietuvą autorius (tp 254, 269, 328). Italuose G. Salvatori rašė apie Čiurlionį *Enciclopedia Italiana* (1931) ir N. Turchi savo veikale *La Lituania* (Roma, 1933).

Pati galerija Čiurlionį populiarino informaciniais leidinėliais svetimom kalbom. Tuo naudojosi mūsų užsienio atstovybės ir turistai iš svetur. Galerija vertė į svetimas kalbas savų dailininkų ir muzikų geresnius straipsnius, ir jie patekdavo į užsieninę periodiką arba leidinius. Galerijos rūpesčiu Šveduose 1931 metais buvo išleista *Litauens Konst* su P. Galaunės ir J. Vienožinskio apžvalga, kur vien Čiurlioniui skirta 44 reprodukcijos. Šis leidinys 1934 m. pasirodė ir prancūzų kalba *L'Art Lithuanien*. Galerijos spaudinius subsidijavo valstybė, ir vien 1929 metais skyrė 13,000 litų (La 1929, N 2). Iš tos sumos buvo numatyta išleisti ir Čiurlionio monografiją.

Pastaroji, kaip ir biografija, vis nesirodė. Daugelio pripažintas biografas Ig. Šlapelis garsinosi tik atskirais straipsniais. Žmogus dirbo ilgai ir kruopščiai, bet gal per plačiai mojosi. Ketino „apibrėžti, kiek galima, Čiurlionio, kaip genialaus menininko, veidą, jo reikšmę bendroj kultūros ir meno raidoj; tam tikslui

stengiaus pažymėti jo psichologinio gyvenimo ypatybes ir iškelti aikštėn idėjas, kuriomis Čiurlionis gyveno". Vėliau rašė (rankraštinėj savo autobiografijoj), kad Čiurlionio monografija turėsianti apie 250 spausdintų puslapių. Tai būsianti psichologinė studija apie Čiurlionį kūrėją ir jo kūrinius. Ją žadėjusi išleisti Čiurlionio galerija, bet, apkarpius galerijos sąmatą, nebeliko tam reikalui lėšų (Blgr 599, 610-11).

Dailės draugija 1927 metais išleido literatūros ir meno kritiko V. Bičiūno monografijėlę *M.K. Čiurlionis* (32 p teksto ir 26 reprodukcijos). Skoningai apipavidalintas ir sodriu stilium rašytas leidinys pasirodė gerokai bendras. Autorius pradeda nuo rytietinės mistikos ir vakarietinio pozityvizmo — tų dviejų pasaulio „veidų" bei polių, kurie tarp savęs rungiasi ir kartu siekia sintezės. Toji „mistiškai pozityvinio sintetizmo liepsna" turėtų „rusenti ten, kur yra riba tarp Rytų ir Vakarų", atseit — Lietuvoje. Šią šalkauskinę tezę dar papildo V. Čudovskio teiginiu, kad Čiurlionis buvęs neišeikvotų savo tautos jėgų produktas, ir daro tokią išvadą: Čiurlionio kūrybos šaltiniai glūdi „pačios tautos sąmonėje".

Čiurlionio — menininko bręsmą Bičiūnas pristato prabėgom, remdamasis ne visur tiksliais Ig. Šlapelio straipsnių teiginiais. „Pradėjęs jau anuomet paplitusiu filosofiškai religinio ‚modernizmo' sekimu, jis žengia atpenč priprastajam mūsų dienų išminties ieškotojų keliu ir nuo Nietzschės bei indų filosofijos grįžta prie Biblijos ir Šventraščio". Prisiminęs Čiurlionio dienoraščius, sako, kad jie „rodo jį turėjus didelę kūrybinę (poetinę) galią". St. Šalkauskis įžvelgęs analogiją tarp tų dienoraščių ir Adomo Mickevičiaus *Didžiosios improvizacijos.*

Čiurlionis išaugęs ne vien dviejų pasaulių, bet ir dviejų amžių riboje, o toj riboj pažinimą ėmęs viršyti tikėjimas. Čiurlionis „su pozityvizmu veik nieko bendro neturėjo". Jis veržęsis anapus regimojo pasaulio visa savo emocine ekstatine dvasia. Jo „vizionizmas plėtojosi pamažu, bet dideliu nuosakumu, pereidamas nuo ankstyvosios simbolikos prie vėlyvesnės mistinės fantastikos". Jo

kūryba buvusi „ne sąmonės veiksmų, bet dvasios didybės vaisius". V. Bičiūnas pagaliau prisipažįsta: „Per arti dar tebėra tos dienos, kada jisai savo vizijas kūrė, ir per silpna pačių mūsų nuovoka, kad įstengtume pilnai ir galutinai jį vertinti".

Saviškių jėgos atrodė dar nesubrandintos deramai prabilti apie didįjį kūrėją, o rusų interesas išblėso arba buvo suparalyžiuotas revoliucijos. Skatinami J. Baltrušaičio, buvo ketinę rašyti monografijas V. Ivanovas ir I. Bilibinas, bet jos nebepasirodė. Ivanovas emigravo Italijon, tapo kataliku, gyveno atsiskyrėliškai ir nutilo. Kiti ankstyvi emigrantai, kaip A. Panovas ir K. Umianskis, Čiurlionį prisimena trumpai — vienas teigiamai, antrasis daugiau neigiamai. Čiurlionis, pasak Panovo, suradęs savo stilių ir labai originalų būdą vizijoms perduoti. Čiurlionio simbolika kartais naivi, o kartais jai suprasti reikia didelės minties įtampos. Prie sudėtingų paveikslų skiria *Jūros sonatą* ir *Rexą* (plg *Čto nužno znat každomu ob iskusstve*, Riga 1919, 51-52). K. Umianskis savo studijoj *Neue Kunst in Russland 1914-1919* (München, 1920, 12-13) rašė: „Nuėję į formalizmo akligatvį, paskutinieji impresionizmo epigonai ieško išeities psichinėje išraiškoje". Tai esą sutampa su ekspresionizmo pradžia. „To reiškinio vienu tipišku atstovu yra M. Čiurlionis . . . Dar 1914 metais Čiurlionio (mirusio 1911) kūryba sukeldavo sensaciją menininkų sluoksniuose . . . Šiandien jaunieji rusų dailininkai Čiurlionio genialiose klaidose randa greičiau įspėjimą, negu pamokymą".

„Įspėjimų" pasigirdo ir iš savų progresistų. Minėjome „klasių kovos dainiaus" J. Janonio pasisakymą. Panašus atsiliepimas buvo ir Z. Aleksos-Angariečio, pasitraukusio į Sov. Rusiją, atspaustas Smolenske leidžiamoj *Kibirkšty* (1926, N 13, 33-34). Nelauktas išpuolis prieš Čiurlionį ir jo galeriją buvo rašytojo Petro Cvirkos. Galeriją jis pavadino kapinynu, „kurį taip saugo mistiška, pūvančia, nesveika dvasia visų aukštinamas Čiurlionis" (Trečias frontas 1931, N 4, 40-41). Prabilo ir Kostas Korsakas, literatūros kritikas, ne vien savo, bet ir „aktivistų" rašytojų vardu. „Visi solidarizuojam su P. Cvirkos nuomone. Aktivistų rašytojų

kolektyvas, pripažindamas Čiurlionio reikšmę mūsų buržuazinei inteligentijai ir sutikdamas, jog tiek Čiurlionio gyvenime, tiek jo kūryboj — subjektyvine prasme — būta tikro idealizmo, vis dėlto yra tos nuomonės, jog Čiurlionis — nesveikos, mistiškos, reakciškos dvasios ‚genijus' " (tp 1931, N 5, 29).

Dėl trečiafrontininkų prieštaringumo buvo atsiliepęs ir polemizavęs galerijos direktorius P. Galaunė (NR 1935, N 8). Tuo tarpu Justinas Vienožinskis laikė neišvengiamu dalyku, kad apie Čiurlionio tapybą yra „viena kitai priešingų minčių". Lengva esą apibūdinti menininkus, kurių pasaulėvaizdis atitinka gamtoj matomas formas arba mūsų prigimčiai nesvetimas idėjas. Sunkiau aptarti kūrėją, kai jo išgyvenimai mums tolimi ir jo išraiškos priemonės bei formų struktūra nėra mums įprastos (tp N 42, 260).

„Didžiojo sfinkso sielos kalba"

Justinas Vienožinskis, vienas pranašiųjų dailininkų ir meno teoretikų-kritikų, plačiau pasisakė dėl Čiurlionio kūrybos pobūdžio, iškeldamas naujų įžvalgų. Apgailestavo, kad neturim biografijos, nors esam nemažai girdėję apie jo jaunystę, studijų laikus, išorinio jo gyvenimo apraiškas. Tačiau beveik nieko nežinom apie veiksnius, kurie padėjo susikristalizuoti jo išvidiniam gyvenimui ir tapybos pasaulėvaizdžiui. „Šio didžiojo sfinkso sielos kalbai pažinti" jis ir mėgina pateikti keletą gairių (NR 1935, N 42).

Ankstyvoj savo jaunystėj Čiurlionis, be muzikos, nepažinęs jokių kitų mokslų. Augęs aplenkėjusioj Druskininkų aplinkoj ir gyvenęs svetimoj Varšuvoj. „Su mažomis išimtimis gyveno ne mūsų tarpe . . . Savo keliu taip pat žinome, kad jis jau nuo mažens mėgo mūsų pasakas, mūsų dainas, įvairius autorius skaitydamas, žavėjosi Lietuvos epu, praeitimi". Savo vaizduotėje Čiurlionis turėjęs susidaryti pasakišką Lietuvos vaizdą. Garsų pasaulis — muzika iš mažens taip pat jį lenkė vaizdingos pasaulėžvalgos, idealizmo bei pasakingumo linkme.

Dail. Justinas Vienožinskis, autoportretas

Eidamas į svajingą tautos praeitį, jis susidomėjęs hipotetine protėvyne — Indija, jos architektūra, tapyba ir religine filosofija. „Skaito tad jis Bibliją, domisi Dostojevskio, Merežkowskio, Ibseno kūryba, žiūri į žvaigždynus . . . Visa tai stumia jį dar toliau nuo mūsų realaus gyvenimo, dar giliau jo sielos stygas paliečia užburtoji, viršgamtiška, demoniškai galinga dvasios viešpatija su amžina kova tamsos su šviesa, blogio su gėriu, nusiminimo su džiaugsmu". Ar ne iš to pas jį išauga archaiškas didingumas, mistiškumas, masto platumas ir beribis erdvės pajautimas?

Tie dalykai, į kuriuos nėrėsi Čiurlionis, toli gražu nesą jau tokie nerealūs. „Mūsų pasakos, dainos, mūsų kryžiai ir praeities legendos . . . apie paskendusius miestus, ežeruose skambančius varpus . . . susidarė iš mūsų prabočių pasaulėžvalgos, kuri rėmėsi visa atitinkamų laikų tautos buitimi, todėl yra viso gyvenimo atspindžiu. Be to, ir pats Čiurlionis rimtai studijuoja mūsų dainų melodijas, lygina jas su kitų tautų melodijomis, jis piešia mūsų kryžius, mūsų gamtą vaizduoja įvairiausių nuotaikų fazėse. Jis net Indijos architektūroje ieško pradų lietuvių architektūrai". Pabėgęs nuo draugų iš miesto, jis „ištisomis valandomis rymojo ežero

pakrantėje, ar kalnų viršūnėse, ar Nemuno slėny, stengdamasis surasti pačioje gamtoje vaizdingojo pasaulio sprendžiamų problemų pradus. *Todėl ir Čiurlionio tapybinės pasakos negali būti vien nepagrįstomis fantazijomis. Jos realios, nors savito išraiškos būdo dėka, tarsi sapne matytos ar svajonių išliūliuotos . . .*"

Gamtoje jis pastebėjęs ir „nuolatos besikeičiančio ritmo ir melodijų įvairumą ir šio įvairumo dėka gyvybės ir gyvenimo turtingumą . . . Ir jo visuose tapybos kūriniuose, ar jie vaizduotų pasaką, ar sonatą, ar gamtos fragmentą, *tasai linijų, judesių ir plokštumų dekoratyviškas melodingumas ir ritmika sudaro pagrindinį lemiantį pradą.* Jei gyvename pasakų fone, jei gilinamės į gamtos psichiką . . . tai darosi aišku, kad visumoje turi susidaryti iš vien *individualiai originalios, įdvasintos vizijos regėjimai.* Tie regėjimai sudaro ištisą Čiurlionio pasaulį . . .

Jis nesigaili karūnų ne tik karaliams, bet ir uoloms, medžiams. Jis apgyvendina jūros dugną žemės gyventojais, debesys virsta gyvais sutvėrimais, o gamtoje tarsi nebūtų nė vieno realiai gyvo žmogaus. Tokius pat pasakingus vaizdus — regėjimus davė jam ir jo astronomijos studijos . . . Tokiais pasakingais regėjimais matome ir jojo neapgyventus miestus, gėles, augalus, rūmus. Tokius regėjimus jam sudaro ir filosofiniai mąstymai, psichologiniai jutimai ir gamtos ritmika . . . Visa, ką mintis, akis, ar klausa galėjo apimti, Čiurlionio išvidiniams išgyvenimams buvo vienodai aktingais faktoriais . . .

Čiurlionis tuos regėjimus vaizdavo jau praslinkus kai kuriam laikui po jų išgyvenimo. Kaip žinome, jis kūrė kambary, nuo viso pasaulio užsidaręs, todėl regėjimai, nustoję pašalinių refleksų, paliko vien glaudžiai susijusią visumą, *regėjimo sintezę.* Tas gi glaudus visų kūrybinių elementų suaugimas į vieną vienetą gimdo stilių . . . Tame Čiurlionio kūrinių stilingume ir glūdi jo galybė ir didybė.

Čiurlionis nebuvo plačiau susipažinęs su kokios nors tapybinės mokyklos disciplinomis. Jam svetimi buvo praeities tapybos didžiųjų epochų grynai tapybiniai uždaviniai. Jis nebuvo susiža-

vėjęs ir tomis meniškomis problemomis, kurias šių dienų tapyba iškėlė, nors intuityviai ir savaip jas jautė. Gal vien tolimos Japonijos dekoratyvi linijomis ir neskaitlingų tonų gama reiškiama tapyba jo pasaulėvaizdžiui artimesnė, ir šiek tiek indų, persų ar didingojo Egipto kūryba yra turėjusios refleksinės įtakos į Čiurlionio formos, tonų ir kompozicijos supratimą. Tačiau tik tiek, kiek ji veikė ir visą Europos tapybą.

Europos meno galiūnai savo išraiškos būdu Čiurlioniui, kaip tapytojui, nieko nėra davę. Jis neabejotinai pažino . . . ir jo laikais klestėjusio impresionizmo siekimus, tačiau jais nebuvo persiėmęs, ir jei jį kai kurie, kaip Böcklinas, žavėjo, tai vien tik savo tematika, simbolika, bet ne savo išraiška. Jo pasaulėvaizdžiui padarė galingą įspūdį berods viena Leonardo da Vinci pareikštoji mintis, kad menas yra idėjos, spalvos ir formos sintezė . . .

Taigi nors Čiurlionis . . . išdrįso savo mintimi ir žvilgsniu perskristi pasaulio erdves, jis kaip dailininkas, kaip vaizduotojas pasiliko visiškai kuklus, sakyčiau, net kūdikiškai naivus. Tuo atžvilgiu jis yra artimas ne vien didiesiems kūrėjams, bet ir mūsų liaudies menininkams. Jis vaizdavo forma, kurios sudėtiniai elementai ir mūsų tautodailėje jau turėjo pirmas užuomazgas — *primityvų sintetiškumą, ekspresyvų dekoratyvumą, švelnų misticizmą bei giedrą romantiškumą* . . . Ir ateity, kada bus norima giliau pažinti ir mūsų praeities veidą, mūsų kūryboje išreikštą, tai tos kūrybos sielos teks ieškoti Čiurlionio tapyboje".

Čiurlionio biennium 1935 ir 1936 metais

Sukaktys buvo prisimenamos kas penkeri metai, nors ne visuomet organizuotai. Iškilmingiausiai atšvęstos gimimo 60-ties ir mirimo 25-rių metų sukaktys, sudariusios savotišką Čiurlionio *biennium*. Pirmąsias — gimimo sukaktis (1935) ėmėsi organizuoti valdinis kultūros departamentas su jo žinybai pavestomis meno įstaigomis, pirmon eilėn — valstybės teatru. Vasario 16-tą teatras paruošė simfoninę poemą *Miške*, kurią dirigavo J. Tallat-Kelpša.

Vasario 25-tą teatre vyko literatūros, muzikos ir dainų vakaras, kuriame pianistas Vyt. Bacevičius skambino Čiurlionio preliudus. Balandžio mėnesį operos choras, St. Šimkaus diriguojamas, pirmą sykį giedojo Čiurlionio *Sanctus* ir *Neliūskime*. Tą patį mėnesį buvo Klaipėdos giedotojų draugijos choro koncertas Metropoliteno salėj Kaune ir antroje koncerto dalyje, diriguojant St. Šimkui, buvo atlikta simfoninė poema *Miške*. Kita valstybinė įstaiga — Kauno radiofonas Čiurlionį minėjo rugsėjo antroje pusėje. Kalbėjo V. Jakubėnas ir P. Galaunė, fortepijoninius kūrinius skambino B. Dvarionas ir, jam diriguojant, radiofono orkestras atliko simfoninę poemą *Miške*.

Spalio 13-tą universitete buvo *Naujosios Romuvos* žurnalo paruoštas Čiurlionio pagerbimas. Kalbėjo universiteto rektorius M. Roemeris, atsiminimų pateikė brolis inžinierius Stasys, Čiurlionio tapybą apibūdino J. Vienožinskis, muzikinę kūrybą K. Kaveckas. Studentų choras dainavo Čiurlionio harmonizuotas dainas: *Ar vėjai putė, Oi giria giria, Šėriau žirgelį*, o pianistė A. Smilgaitė-Dvarionienė paskambino du preliudus. *Naujoji Romuva* išleido atskirą (42) Čiurlioniui skirtą numerį su minėjime pasakytom kalbom ir papildomais dail. P. Rimšos ir muz. J. Štarkos atsiminimais, V. Jakubėno straipsniu apie Čiurlionį — muziką, pasikalbėjimu su broliu Povilu ir pluoštu šiam rašytų Kosto laiškų.

Kitose vietovėse, išskyrus Klaipėdą, Tauragę ir Plungę, jokių minėjimų nebuvo. Plungės visuomenė supažindinta su kūrėjo gyvenimo bruožais, jo muzikine ir tapybine kūryba bei nuopelnais lietuvių kultūrai; minėjimo dalyviai nutarė prašyti Švietimo ministeriją miesto pradžios mokyklą pavadinti Čiurlionio vardu. Tauragės aukštesnioje mokykloje minėjimą pravedė muz. J. Strolia ir dail. V. Varanka. Klaipėdoj, Viktorijos viešbučio salėje, apie Čiurlionį kalbėjo buvęs Varšuvos konservatorijos profesorius, Čiurlionio studijų draugas Ig. Prielgauskas ir A. Brakas; *Aido* choras atliko 3 Čiurlionio harmonizuotas liaudies dainas.

Užsienyje buvo bene du reikšmingesni atvejai. Lietuviškos

muzikos koncerte Varšuvos radiofone Vyt. Bacevičius skambino du Čiurlionio preliudus, o Čikagoje, *Margučio* pranešimu (1935, N 1), miesto simfoninis orkestras įtraukęs į savo repertuarą Čiurlionio kūrinius.

Nepasibaigus pirmojo jubiliejaus metams, valstybės teatro, konservatorijos ir Čiurlionio galerijos vadovų iniciatyva lapkričio 7-tą buvo sudarytas visuomeninis komitetas ruoštis Čiurlionio mirties 25 metų sukakčiai 1936 metais. Vykdomojo prezidiumo pirmininku pakviestas dr. A. Juška; sudarytos trys komisijos — dailininkų, muzikų ir spaudos žmonių. Prezidiume ir komisijose sutelkta 20 asmenų, kurie pradėjo planuoti ir ruoštis. Pirmiausia buvo įbanguota spauda, paskui kreiptasi į visas aukštesniąsias mokyklas ir miestų kultūrininkus. Norėta, kad minėjimas paliestų visą kraštą ir užsienį. Gimnazijos pradėjo ruošti savo chorus, pianistus, orkestrėlius. Iš Kauno buvo siunčiami provincijon kalbėtojai ir pianistai. Iš pastarųjų važinėjo V. Bacevičius, Cigleraitė, Dvarionienė, Juodakytė-Leonienė, V. Kuprevičius, iš pirmųjų — Galaunė, V. Kairiūkštis, Rūkštelė, Šlapelis, Žmuidzinavičius.

Kaune centrinis minėjimas vyko balandžio 22 pamaldomis arkikatedroje, dalyvaujant vyriausybės nariams, velionio žmonai su dukrele ir broliams, meno bei kultūros žmonėms ir organizacijoms. Pamaldas laikė ir pamokslą pasakė kan. V. Jarulaitis. Po pamaldų Čiurlionio galerijoj atidaryta paroda su 276 paveikslais, kurių dalis buvo suskolinta iš privačių asmenų. Paroda veikė ligi gegužės 22 d. ir ją aplankė 2,410 asmenų. Vakare akademija-koncertas vyko valstybės teatre. Įžangos žodį tarė prez. A. Smetona, nušviesdamas Čiurlionio kūrybos reikšmę mūsų tautos menui. Paskaitas skaitė apie Čiurlionio plastiką P. Galaunė, apie muziką Vl. Jakubėnas. Koncertinėj daly atlikta *De profundis*, preliudai ir simfoninė poema *Jūra*, aranžuota muz. Vyt. Bacevičiaus.[54] Koncertinę programą transliavo Latvijos ir Estijos radiofonai.

Atskirą minėjimą — koncertą ruošė Kauno konservatorija balandžio 25-tą — su *De profundis*, preliudais ir simfonine poema

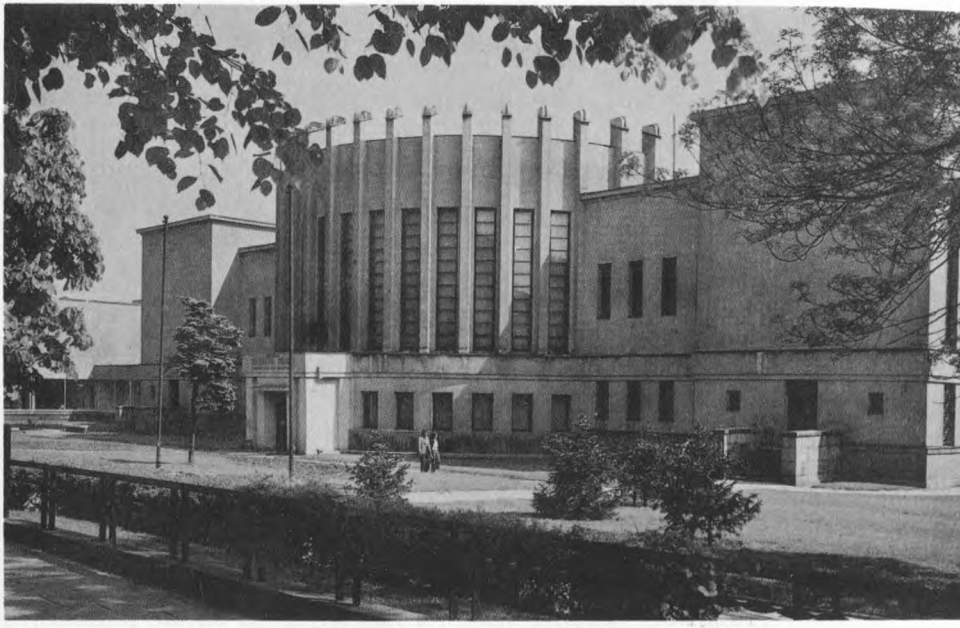
Miške. Gegužės mėnesį valstybės teatre buvo pakartotas balandžio 22 dienos koncertas Kauno moksleivijai. *Jūra* vėliau transliuota per Kauno radiofoną Europai ir Amerikai.

Be Kauno, Čiurlionio sukaktį iškilmingai atšventė daugiau kaip 30 mokyklų, įskaitant Dotnuvos akademiją, Komercijos ir Pedagogikos institutus Klaipėdoje. Kaune minėjo atskirai 5 gimnazijos ir kai kurios organizacijos. Čiurlionio galerija praturtėjo naujais kūrėjo paveikslais, kurių penki buvo rasti Paryžiuje privačioj Van Leer galerijoj ir atpirkti.

Jubiliejus turėjo atgarsių už Lietuvos ribų. Suomių lietuvių draugija balandžio mėnesį Helsinkyje suruošė pianisto Rattasepo fortepijoninių Čiurlionio kūrinių koncertą. Rygoje trijų Pabaltijo tautų kompozicijų vakare lapkričio mėnesį pianistas S. Vainiūnas skambino Čiurlionio preliudus; atskirai Čiurlionį minėjo Rygos lietuviai. Vilniaus lietuvių meno ir kultūros draugija gegužės mėnesį gerbė savo menininką paskaitom ir koncertu, kurio metu buvo atlikta K. Galkausko sukurta kantata Čiurlioniui. Neatsiliko nuo kitų ir San Paulo lietuviai.

Jubiliejinis komitetas buvo nutaręs išleisti monografiją apie Čiurlionį ir jo paveikslų reprodukcijas. Monografijos leidimu kiek anksčiau buvo pasigarsinęs galerijos direktorius P. Galaunė. Bet ji nepasirodė nei jubiliejaus pabaigoj, nei sekančiais metais. Tik *Spindulio* giliaspaudė gruodžio mėnesį (1936) pradėjo spausdinti keliolika spalvotų reprodukcijų (La 1935, N 217); tai buvo *Zodiako ženklų* albumas ir *Aukos* paveikslas. Iš kultūrinių įvykių tais metais, Čiurlionio mirties minėjimas buvo vienas svarbiausių (Ž 1937, N 1).

Tais pačiais (1936) metais buvo baigtas statyti Kultūros muziejus ir čia spalio mėnesį perkelta Čiurlionio galerija, gavusi erdvesnes, labiau pritaikytas patalpas, kuriose „kone visi M. K. Čiurlionio kūriniai tapo eksponuoti" (MKČ 1938, 103). 1937 m. rudenį muziejų ir galeriją aplankė aukštieji Tautų sąjungos atstovai — generalinis sekretorius Avenolis, politikos direktorius Abrahamas ir sekcijų nariai Nurkse ir Velpsas. Avenolis pasiūlęs

Kultūros muziejus Kaune, į kurį perkelta Čiurlinio galerija 1936 metais

vieną kambarį Tautų sąjungos rūmuose įrengti lietuviams ir jį papuošti kelių žymesnių Čiurlionio kūrinių kopijomis (Lž 1937, N 185).

Čiurlionio galerija veikė kaip atskira institucija — leido savo leidinius ir reprodukcijas. Pastarųjų 1927-1938 metų laikotarpyje buvo atspausta įvairaus dydžio iš viso 73 vienetai (Blgr 126-31). Pagaliau 1938 metais buvo išleistas ir žadėtasis monografinis leidinys *M. K. Čiurlionis,* greičiau vadintinas rinkiniu, redaguotas P. Galaunės. Jame apie muzikinę Čiurlionio kūrybą rašė Vl. Jakubėnas, tapybinę — Vyt. Kairiūkštis, grafinę — Galaunė. Atsiminimų pateikė brolis Stasys, M. Dobužinskis, A. Žmuidzinavičius ir J. Tallat-Kelpša. Sesuo Valerija rašė apie paveikslų likimą karo metu, Galaunė sudarė kūrinių sąrašą, J. Kisinas — bibliografiją. Leidinyje buvo 174 reprodukcijos, iš jų 4 spalvotos.

Pirmoji monografija vakarietine kalba

Beveik tuo pačiu laiku, niekam nesigarsinęs, meno istorikas Mikalojus Vorobjovas, mokslinęsis Lietuvoj ir Vakaruose, paruošė vokiečių kalba *M. K. Čiurlionis — der litauische Maler und Musiker* (Kaunas u. Leipzig, 1938). Veikalas 85 puslapių teksto, su 6 puslapių gaidų priedu ir 47 juoda-balta ir viena spalvota reprodukcijom. Pirmieji 1-50 egzemplioriai, numeruoti, turėjo 4 spalvotas reprodukcijas. Pradžioj įdėta tradicinė Čiurlionio nuotrauka su jo parašu.

Įžangoje autorius išvardina ligtol rašiusius apie Čiurlionį — Ivanovą, Čudovskį, Lemaną, Šalkauskį, Bičiūną ir Galaunės redaguotą leidinį, kuriais jam tekę naudotis. Čiurlionio laiškai, dienoraščiai ir kita rankraštinė medžiaga buvusi neprieinama, bet gavęs žodinės medžiagos iš Sofijos Čiurlionienės ir M. Dobužinskio. Biografinės žinios dėl to nepilnos, o kai kur ir netikslios, bet įdomūs autoriaus svarstymai bei įžvalgos dėl kūrybinio Čiurlionio pasaulėvaizdžio bei pasaulėjautos. Vakariečius jis bando sudominti tuo, kad Čiurlionio kūryba esanti vienos europinės tautos sielovaizdis, užsitarnaująs dėmesio ir kitų Europos tautų. Savoj tautoj jis tolydžio buvęs suprastas kaip tautos dvasinė saviraiška visuotinėje sąmonėje. Europiečiams turėtų būti įdomus dar tuo, kad, kaip ir kiti, ieškojęs dviejų menų derinio.

Apie tapybos ir muzikos sintezę svajoję romantikai, o Čiurlionio laikais kai kurie dailininkai bandę išeiti iš siužetinės tapybos ribų ir išgauti muzikai bei lyrikai gimininigų efektų. Čiurlionio bandymas suartinti muziką su tapyba vis dėlto buvęs klaidingai suprastas dėl kai kurių tapybinių ciklų pavadinimo sonatomis. Tapybinės sonatos, kompozicijos požiūriu, iš tikrųjų niekuo nesiskiriančios nuo kitų jo paveikslų. Bet vieni ir kiti jo paveikslai persunkti tam tikros muzikinės nuotaikos. Toji nuotaika reiškiama dinamiškai ir ritmiškai kartojant tuos pačius motyvus, sakysim, tie patys pilių griuvėsiai ir eglutės atsimuša vandenyje *(Fuga)*, tie patys medeliai kyla trim pakopom *(Pavasario sonatos* allegro), laivelis ir vėjo malūnai kartojasi pakildami į

debesis (*Laivas* ir *Pavasario sonatos* andante). Paveikslų sąranga tuo būdu panašėja su orkestrine kompozicija, kur vienas instrumentas atsiliepia į kitų instrumentų balsus ir visi sudaro darnų sąskambį.

Kitas muzikai artimas dalykas — tai Čiurlionio mėgstamas platus linijos užsimojimas, tonalumas ir moduliavimas — bendras fono spalvotumas ir įvairios jo atmainos, lyg būtų melodinis temos „įerdvinimas" ir išornamentavimas. Čiurlionis mėgo atskiriems pavidalams duoti daugiareikšmę formą, sakysim, vaizduoja drugelius prie žvakės (*Tiesa*), o pasirodo esą sparnuoti angelai. Taip jis „nuslopina" daiktinę reikšmę ir nė vienam objektui neleidžia iškilti aikštėn; taip jis išgauna daiktų ir spalvų numedžiaginimą. Spalvos pas jį lyg permatomos, lengvos kaip oras. Suprastina jis ir daiktų formas, ir tie daiktai rodos tampa bemasiai, bekūniai. Visas regimasis pasaulis įgyja sudvasintą išvaizdą ir tuo priartėja tonų pasauliui. Priartėja ta prasme, kad kaip tonai muzikoje persismelkia ir susilieja, taip numedžiaginti daiktai bei spalvos sukuria tokio persismelkimo bei susiliejimo įspūdį.

Vorobjovas tačiau neprileidžia, kad Čiurlionis būtų taikęs tapybai muzikos formas ar siekęs suliedinti tas skirtingas meno šakas. Jis neįnešė tapybon nieko svetima jos prigimčiai. Tačiau iš muzikos jis gavęs ir panaudojęs tapybinei formai griežtesnį nuoseklumą ir įsakmesnį vieningumą. Antra vertus, jis ir savo muzikoje tam tikra prasme buvęs tapybiškas, bent *Jūroje* ir *Miške*, kur ryšku jo gamtos meilė, atseit — tas pats įkvėpimo šaltinis, kaip ir tapyboje. Čiurlionis įkūnijęs savyje tapytojo — muziko tipą.

Dėl galimų įtakų, Vorobjovas randa dvi — pradinę ir baigminę, sprendžiant iš trijų tapybinių jo kūrybos tarpsnių. Pirmame tarpsnyje, dar nesuradęs formos savoms vizijoms, jis lyg ir sekęs tuo metu literatūroj ir dailėj vyravusiu simbolizmu. Jo paveikslai atrodo lyg alegorijos ar kokios poemos iliustracijos. Tuo metu jis lyg ir rėmėsi į kito meno (daugiau literatūros) siužetus ar idėjas.

Bet ir tame tarpsnyje ima ryškėti vedamoji Čiurlionio kūrybos linkmė, būtent — *krypsnis į gamtą,* jos paslaptingumą bei mįslingumą, jos organinį ryšį su žmogaus prigimtimi ir likimu, žodžiu — *gamtos kontempliavimas.*

Antrajame kūrybos tarpsnyje Čiurlionio dėmesys, priešingai to meto dailės krypčiai, telkiasi ne į siužeto pasirinkimą, bet į jo išmąstymą — suvokimą universaliu vizijiniu pajautimu ir į stilistines priemones, perduodant lietuviškos gamtos subtilumą bei savotišką žavumą. Čia ir išsiskleidžia jo *visatos beribiškumas,* visa įdvasinančioji gyvybė ir toji šviesinės erdvės neribota giluma.

Kitas dalykas, kurį randa Vorobjovas (priešingai negu Čudovskis) — tai dinamizmas, vaizduojant gamtinę gyvybę. Jis stengiasi nugalėti tapybos statiškumą ir čia pasinaudoja kitos jam artimos srities — muzikos dinaminiu polėkiu. Dėl to nesitenkino vienu paveikslu temai vystyti. Jis savo siužetą vysto per eilę paveikslų, vaizduoja skirtingus to paties vyksmo momentus bei tarpsnius. Dinamizmo kupina pas jį ir kiekvieno atskiro paveikslo kompozicija; jos elementai taip skirstomi bei grupuojami, kad vienu judesiu rodos slenka ta pati gaivališka jėga. Visos dalys sudaro visumą, niekas neišsiskiria. Neišsiskiria nei žmogus, neiškyla jo individualybė. Jis yra tik žmogiška, didinga — karališka būtis apskritai. Ne tik niekas neišsiskiria, bet dargi susikryžiuoja, persilieja čia pat į artimas formas ar pavidalus: reikia gerai įsižiūrėti, kad atskirtum žvaigždę, žiedą, snaigę ar liepsną. Tai yra tas vadinamasis Čiurlionio *daugiareikšmiškumas,* kuris jo tapybai teikia didelį turtingumą ir daugiariopą prasminį įžvalgumą. Ir visa tai neperžengia tapybai prieinamų, galimų ribų. Šis antrasis tarpsnis yra savitas, originalus tapytojo subrendimo ir iškilimo tarpsnis, ir čia nejuntama jokių svetimų įtakų.

Trečią ir paskutinį tarpsnį Čiurlionio kūryboj Vorobjovas randa pasireiškusį po to, kai jis susilietęs su Petrapilio tapysenos pobūdžiu, būtent — *dekoratyvumu, formos tobulinimu,* kruopščiu dorojimu visų smulkmenų. Paskutiniosios vasaros jo darbai Plungėje kaip tik ir pasižymi tuo didesniu dėmesiu formai bei

dorojimui smulkmenų arba grafiniam momentui, kuris jam nebuvo svetimas ir anksčiau. Šiame tarpsnyje Čiurlionis nesikeitė iš esmės, tik pasuko daugiau *į formiškumą:* siekė derinio tarp turinio gilumo ir anksčiau lyg ir mažiau paisyto formos subtilumo. Šio derinio kryptimi Čiurlionis gal būtų ėjęs ir be Petrapilio įtakų, nes pats tebeieškojo naujų kelių. Šis tarpsnis, dėl tragiškos mirties, deja, nebedavė laukiamų ryškesnių vaisių.

Vorobjovo veikalas buvo ruošiamas versti į anglų kalbą ir ieškoma leidyklos Anglijoje. Ligi karo, deja, jos nerasta (plg Blgr 613). Bet buvo pakartotas vokiškasis leidimas mažesniu formatu ir geresnėm reprodukcijom. Autorius pasiuntė savo veikalą meno istorikams bei kritikams į įvairius kraštus: A. Benua, B. Berensonui, H. Focillonui, J. Carlttilmeriui, A. E. Brinkmannui, K. Kochui, B. Paultroitui, George M. A. Hanfmannui, V. Pinderiui ir kitiems.

Tarp gavusių knygą ir greit atsiliepusių buvo garsusis meno istorikas Berensonas ir senas Čiurlionio gerbėjas, anksčiau susirašinėjęs su S. Čiurlioniene — pasaulinio garso prancūzų rašytojas, Nobelio laureatas Romainas Rollandas (1866-1944), muzikologas, biografas, autorius žinomų monografijų apie muzikus Beethoveną ir Händelį, tapytoją skulptorių Michelangelo ir rašytoją Levą Tolstojų.[55]

Čiurlionis ir Nobelio laureatas Rollandas

— Štai jau 15 metų, — rašė Rollandas S. Čiurlionienei 1930, balandžio 10, — kai aš netikėtai susidūriau su Čiurlioniu (puslapiuose vieno rusiško žurnalo, kuris berods vadinosi *Apollon)* ir buvau tiesiog pritrenktas. Nuo to laiko aš nesilioviau, net ir karo metu, ieškojęs būdų geriau jį pažinti. Tai nebuvo lengva. Tačiau vis dėlto man pavyko gauti dvi knygas su jo darbų reprodukcijomis. Viena jų B. A. Lemano *Čurlianis,* kita — Stasio Šalkauskio *Sur les confins de deux mondes* (Ant dviejų pasaulių ribos). Knygos, kurias Jūs malonėjote man atsiųsti, puikiai papildo tas apžvalgas.

— Tiesiog neįmanoma išreikšti žodžiais, kaip aš esu paveiktas šito iš tiesų magiško meno, kuris sugebėjo praturtinti ne tiktai tapybą, bet ir žmogiškąją viziją polifonijoje (kontrapunktai ir fugos) bei muzikos ritmikoje. Koks galėtų būti šito vaisingo atradimo išvystymas didelių erdvių tapyboje, monumentaliose freskose! Tai naujas dvasios kontinentas, kurio Kristupu Kolumbu lieka Čiurlionis.

— Vienas bruožų, mane nustebinusių daugelyje jo paveikslų kompozicijų, — tai reginys, kuris atsiveria nuo kažkokio bokšto viršūnės ar svaiginančiai aukštos sienos į beribes tolumas. Aš klausiu save, kas galėjo pagimdyti šituos įspūdžius tokiame krašte kaip jūsiškis, kuris, manau, neteikė jam šių aukštumos motyvų. Įsivaizduoju, kad jo paties turėjo būti išgyventi tokie apsvaigimai ir šitas slenkančio skridimo jausmas, kuris kartais apima prieš užmingant. Ar jis rašė savo įspūdžius? Dienoraštį?

— Nežinau, kaip atsidėkoti Jums už man suteiktą progą pagaliau susipažinti su jo muzika. Gaidos, kurias man atsiuntėte, atrodo, yra iš gan skirtingų laikotarpių. Pastebimos įvairios įtakos. Mano manymu, originaliausi kūriniai — tai 7 *Preliudijos* ir *Fuga*. Ten jaučiamas atmosferos srovenimas miškuose ir lygumose. Aš trokštu kada nors susipažinti su simfonija *Jūra*.

— Nelaimei, aš negaliu lengvai keliauti, nes mano sveikata labai pašlijusi. Aš dėl to labai apgailestauju. Teikitės priimti, brangioji Ponia, su pagarba Jums reiškiamos mano simpatijos patikinimą.

„P.S. Pastebiu, kad mano laiško data yra ta pati, kaip ir vienos Jums brangios sukakties. Su pagarba prisijungiu prie Jūsų atsiminimų. — Stravinskis man taip pat yra kalbėjęs su simpatija apie Čiurlionio darbus. Jis sakėsi turėjęs vieną jo paveikslų. — Tikėkite, kad Kaunas ir jo muziejus būtų buvę mano kelionės vieta, ir man būtų buvęs didelis džiaugsmas atvykti pasveikinti Jus. Šiaip ar taip aš noriu tikėti, jog kada nors man pasitaikys proga pamatyti Jūsų senovinę Lietuvą, kurios vardas mums visuomet sukelia tiek paslapčių. Aš reiškiu savo karštą simpatiją

herojiškai valstiečių tautai, sugebėjusiai išsaugoti kovų ir šimtmečius trukusių kentėjimų kaina savo laisvą dvasią ir savo skambiąją, plačiai išsivysčiusią kalbą".

Po aštuonerių metų, gavęs iš Mikalojaus Vorobjovo monografiją *M. K. Čiurlionis — der Litauische Maler und Musiker*, Romainas Rollandas rašė 1938 lapkričio 11 autoriui:

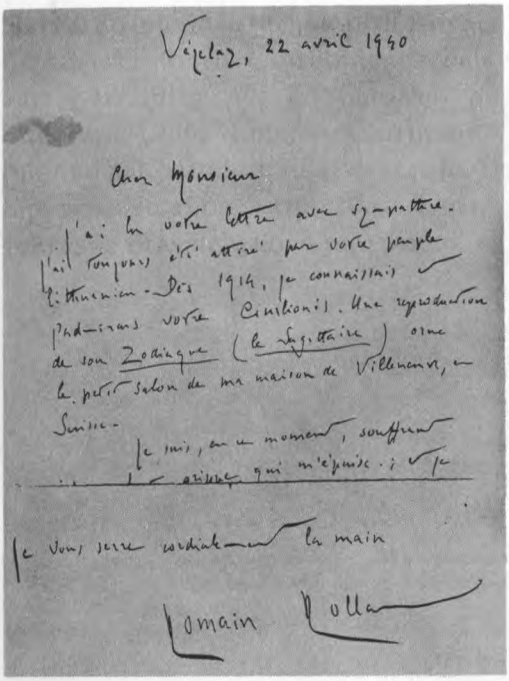
— Maloniai nudžiugau, gavęs Jūsų puikiąją knygą apie M. K. Čiurlionį. Dėkoju. Čiurlioniu aš domiuosi ne pirmi metai. Mano dėmesį jis patraukė dar 1914 metais, kai atsitiktinai man į rankas pakliuvo vienas rusų žurnalo *Apollon* numeris, skirtas Čiurlioniui. Karo metais gyvendamas Šveicarijoj, aš ieškojau, stengdamasis surasti daugiau dokumentų ir informacijų, susijusių su juo; susižavėjęs pasakojau apie jį tiems, kurie lankėsi pas mane. Vienas jų, Igoris Stravinskis, pasisakė turįs savo kolekcijoje vieną Čiurlionio drobę.

— Kai kurių Čiurlionio kūrinių, ypač jo *Sonatų*, reprodukcijose man itin didelį įspūdį padarė išimtinai muzikinis, simfoninis ir polifoninis jų pobūdis — vieno ir to paties motyvo vystymas ir keleto vienalaikių planų persipynimas. Šia prasme *Jūros sonata* man atrodo tobuliausias pavyzdys . . . Mane taip pat žavi *Zodiako ženklų* neapsakoma, kerinti galia . . .

Kitame laiške, rašytame tų pačių metų gruodžio 12-tą, gavęs iš M. Vorobjovo Čiurlionio reprodukcijų, išleistų *Spindulio* giliaspaudėj, R. Rollandas rašo:

— . . . Jūs mane labai nudžiuginote, atsiuntęs man šias nuostabias Čiurlionio reprodukcijas. Aš tučtuojau liepiau pakabinti *Šaulį* savo salone Villeneuve (kur aš gyvenu žiemą). Nenorėčiau pasidaryti prašąs išmaldos; bet aš labai norėčiau turėti taip pat ir *Jaučio* reprodukciją, kuri sudarytų porą nuostabiajam *Šauliui*. Būkite malonus išsiųsti man ją išperkamu mokesčiu, o taip pat nurodyti leidyklą, kur galima būtų įsigyti šitas Čiurlionio reprodukcijas ir jų katalogą. Norėčiau painformuoti apie tai kai kuriuos savo draugus . . .

— . . . Jau dabar man atrodo, kad būtų buvę pageidautina

Nobelio laureato R. Rollando laiškas M. Vorobjovui, 1940

betarpiškiau pajusti Čiurlionio asmenį, dvasinį ir fizinį, iš jo paties pastabų, laiškų ir iš jo bendraamžių pasakojimų bei prisiminimų. Aš taip pat norėčiau tiksliai žinoti, kokios buvo svarbiausios jį veikusios įtakos tapyboje, filosofijoje ir muzikoje. Japonų įtaka yra neabejotina (nors tokiai hyperjautriai asmenybei galėjo užtekti pamatyti porą estampų, kad pabustų kūrybinė fantazija).

Rašytojas ketino 1939 metais atvykti į Lietuvą rinkti medžiagos veikalui apie Čiurlionį ir nebeatvyko. Bet tais metais atvyko kitas, su kuriuo susirašinėjo M. Vorobjovas, būtent — amerikietis Harvardo meno istorijos profesorius George M. A. Hanfmannas. Jis susipažino su Čiurlionio darbais galerijoje ir parašė dėmesio vertą straipsnį *M. K. Čiurlionis — The Lithuanian Painter* (Art Bulletin, 1939, June). „Čiurlionis kaip tapytojas, jo žodžiais, įtikinančiai parodė naują visatą. Jis turės garbingą vietą europinės tapybos istorijoje" (tp 206). Deja, visa europinė istorija buvo sukrėsta prasidėjusio naujo karo.

SEPTINTAS SKYRIUS

PAKELIUI Į PASAULINĮ DĖMESĮ

Čiurlionis vertas iškelti iš užmaršties, kuri jam graso.
GEORGE M. A. HANFMANN

Karas pasibaigė tragiškai. Pusė Europos liko už geležinės uždangos. Liko ir Lietuva. Čiurlionis atsidūrė nežinioj. Ketinimai jį pristatyti angliškai kalbančiam pasauliui buvo sukliudyti. Viltis, kad jį praskleis prancūzams Romainas Rollandas, išblėso. „Jeigu ir būtume parūpinę jo kūrybai skirtas monografijas visomis pasaulinėmis kalbomis, pagaliau jei ir R. Rollandas būtų galėjęs ištesėti savo mintį duoti mūsų dailininkui savo ‚protekciją', — argi manome, kad Čiurlionis būtų buvęs jau išvestas į pasaulį?" — kėlė klausimą J. Girnius (A 1953, N 4, 154).— „Čiurlionis būtų turėjęs vykti į pasaulinius centrus ir juose kovoti dėl savo meninių koncepcijų. Bet jam pačiam rūpėjo ne garsas" (tp).

Kova dėl Čiurlionio ir jo koncepcijų vis dėlto iškilo. Pasak A. Nakovo *(Kultura* Paryžiuje 1965, N 6, 26), išryškėjo du skirtingi, jei ne priešiški frontai: vakarų europiečių bei amerikiečių (kai kurių autorių) ir sovietinių istoriografų. Pirmieji susidomėjo Čiurlioniu kaip abstraktistu, gal net pirmesniu už Kandinskį, o antrieji atmetė jį kaip mistiką, priešingą socialistiniam realizmui.

Vakariečiai, ilgėliau diskutavę, pasidalijo į Kandinskio rėmėjus ir Čiurlionio šalininkus. Kova užtruko, ir ginčai aptilo. Savo pozicijas sušvelnino ir sovietai. Čiurlionis iškilo kaip naujas radinys, tačiau dar neapžvelgtas savo pilnumoj. Mūsų dėmesiui pravers susivokti toj kontraversinėj pakelėj.

Realistai plaka mistiką

Sovietų revoliucija rado gyvą Čiurlionio įtaką savajame krašte — Rusijoje. Dabar, pavergę Lietuvą, jie susidūrė su jo kultu jo paties tėvynėje. Pirmoji reakcija išsprogo 1950 metais, kai lietuviai mojosi minėti 75-ąją jo gimimo sukaktį. *Literaturnaja Gazeta* (1950.IX.5) paskelbė K. Kamenskio kritiką, plakančią Čiurlionį — reakcinį mistiką su šizofreniniais kliedėjimais ir įmantriu psichopatizmu. Plakė P. Galaunę, Čiurlionio galerijos direktorių, ir meno istorikę H. Kairiūkštytę-Jacynienę už Čiurlionio „kėlimą". Ši kritika buvo įspėjimas lietuviams užmiršti kūrėją. Ji tuoj pat buvo išversta į lietuvių kalbą ir atspausta *Literatūroje ir mene* dar tą patį mėnesį, rugsėjo 17.

Kitais metais (1951) akademinės tapybos leidinys Maskvoje *Sovietskoe izobrazitelnoe iskusstvo* (Sovietinis vaizdinis menas) Čiurlionio kūrybą pavadino „dekadentine, mistiškai simboline" ir, kas blogiausia, ji esanti „buržuazinio nacionalizmo apraiška Lietuvoje".

Po to niekas nedrįso prisiminti jo 40-ųjų mirties sukakčių. Jas minėjo tik išeivija Argentinoje ir Amerikoje. Muz. A. Kuprevičius Avellanadoje skaitė paskaitą apie muzikinę jo kūrybą ir skambino jo kūrinius (Drb 1951.II.16). Dail. K. Žoromskis, nagrinėjęs 1951 metais jo tapybines sonatas *Draugo* kultūriniame priede, priminė, kad jau *40 metų be Čiurlionio* (Drb 1952.II.5). Sesuo Juzė Čiurlionytė-Stulgaitienė, tada gyvenusi dar Amerikoje, skelbė *Drauge* (1951) savo atsiminimus apie brolį. J. Kapočius Bostone ruošėsi išleisti jo reprodukcijų monografiją, kuriai įvadą sutiko rašyti meno istorikas dr. M. Vorobjovas (Vienybė 1952.IV.4), deja, netrukus tragiškai miręs.

Į sovietinį toną atsiliepė Lietuvos dailininkai — V. Mackevičius ir J. Kuzminskis. Svarstant Čiurlionio kūrybą, esą nebuvę parodyta principingumo; šioj kūryboj vis dėlto esanti „mistinė — reakcinė esmė" (Lm 1952.II.17). J. Trečiokaitė-Žebenkienė pasisakė dar aiškiau: Čiurlionio kūryba esanti „imperializmo epochos merdėjančios buržuazijos pažiūrų ir psichikos išraiška" (Lm 1952.I.20). Tuo tarpu Vokietijoje, Leibnizo akademijoj Hannoveryje, meno istorikas P. F. Pechsteinas vasaros semestre pradėjo skaityti kursą apie Čiurlionį (Drb 1952.VI.3), o Philadelphijoje, Amerikoje, italų pianistas Marko Fernesse skambino radijo transliacijoje Čiurlionio kūrinius (Garsas 1952.VIII.28).

Sovietų išpuoliai pagausėjo ypač 1953 metais. Leidinyje *Otraženie dejstvitelnosti v muzyke* — Tikrovės vaizdavimas muzikoje (1953, p 132) V. Vanslovas vadina Čiurlionio tapybinius kūrinius „sujauktų linijų chaotine betvarke"; jie būtų neverti dėmesio, jeigu ne Lietuvos tyrinėtojai, kurie tą intelektualinį bergždumą laiko tautine jų išraiška. Dail. I. Borisova rašė *Sovietskij chudožnik* — Sovietinis dailininkas (1953) apie A. Žmuidzinavičių ir užkliuvo už Čiurlionio; jis buvęs ryškiausias „modernistinio, dekadentinio-simbolistinio meno atstovas XX a. pradžios lietuvių mene", radęs garbintojų tarp rusų, ypač *Mir Iskusstva* grupės dailininkų. A. Kolognikovas žurnale *Iskusstvo* (1953, N 1) Čiurlionį laiko atitrūkusiu nuo gyvenimo ir liaudies poreikių, — mistiku, besistengiančiu prasiveržti į aną pasaulį; jis kūręs fantasmagorines kompozicijas, kurios spalvomis perduotų garsų pasaulį, dėl to jo kūryboje neliko gyvenimo tikrovės, realistinės kūrinių formos.

Po Stalino mirties lietuviai tikėjosi atolaidžio, tad į savosios literatūros ir meno dekadą Maskvoje (1954) nuvežė ir Čiurlionio darbus. Sovietų kritika pasirodė nepakitusi. „Žymi vieta (parodoje) skiriama M. Čiurlionio kūrybai, tartum patvirtinant šio menininko vaidmens svarbumą lietuvių meno istorijoje" — atsiliepė F. Poginskaja ilgokame straipsnyje *Izobrazitelnoe iskusstvo litovskavo naroda* (Lietuvių tautos dailė). — „Su tuo jokiu būdu negalima sutikti . . . Giliu pesimizmu, nepasitikėjimu žmogaus

jėgomis persunktas, pavyzdžiui, Čiurlionio paveikslas *Laimės pilis* iš triptiko *Pasaka* . . . Tokią pat prasmę turi daugumas kitų jo darbų, dažnai nuspalvintų mistika . . . Blankiai mėlynas ar mirtim dvelkiąs pilkas koloritas atitinka bendrą Čiurlionio kūrinių dvasią. Jeigu tai poezija — tai beviltiškumo poezija, o jeigu kokios nors išeities ieškojimas — tai tik anapusiniame pasaulyje".

„Reikia apgailestauti, — rašo toliau autorė, — kad talentingo dailininko gabumai buvo išeikvoti nevaisingiems klaidžiojimams dekadentinės simbolikos keliais, kad, tikrovėje nematydamas progresyvių visuomeninių jėgų, jis sėmėsi įkvėpimą iš mistinių prasimanymų. Neatsitiktinai, dar Čiurlioniui gyvam esant, jo kūrybą į padanges kėlė mistikai ir buržuaziniai estetai. Tai, kad tiek daug vietos parodoje skirta šiam svetimam mūsų laikams menui, rodo, kad ne visas lietuvių dailės palikimas įvertintas iš marksistinių-leninių pozicijų" (Iskusstvo 1954, N 4).

Kauno Tiesa (1954.V.19), aptardama tos maskvinės dekados dailės parodą, pakartojo kai kurias Poginskajos frazes ir pridėjo meno teoretiko V. Šlejevo tvirtinimą, kad Čiurlionio kūryba — „ne pavyzdinis palikimas": paveikslai be ryšio su tikrove, nerealistiniai, jiems būdinga mistika, bejėgiškumas. Gal dėl to Vilniuje išėjusi dar tais pačiais metais lietuvių dailės istorijos apžvalga *Lietuvių dailė* (1954, 153 p) Čiurlionio visiškai nebemini. Tuo tarpu garsėjantis meno istorikas tremtyje P. Rėklaitis rašo *M. K. Čiurlionis XX amžiaus tapybos istorijoje* (Europos lietuvis 1954, N 50).

Nepalankumas Čiurlioniui atsiliepė ir į jo galerijos reikalus. Pastatas, besitraukiant vokiečiams ir sprogdinant elektros jėgainę kaiminystėje, buvo nukentėjęs ir jo tvarkyti neleista. Langai ir durys išbuvo užkalinėti visokiais lentgaliais ligi 1947 metų. Dalis paveikslų 1942 m. buvo padėti apsaugai Lietuvos Banko rūsyje, seife, kurio raktus išsivežė vokiečiai, ir niekas nesirūpino prie jų prieiti. Tik 1946 m. pavasarį, kai rūsį apsėmė Nemuno potvynis, imtasi gelbėjimo priemonių. *Zodiako ženklai* ir kai kurios temperos buvo rastos jau vandenyje, bet laimei nedaug nukentėjo (Kb 1975,

N 9, 36). Galerija pagaliau buvo patvarkyta ir 1947 m. atidaryta lankytojams. Jos vardas, Komisarų tarybos nutarimu, jau 1944.X.11 buvo pakeistas į *Kauno valstybinio Čiurlionio vardo dailės muziejų*. Jame eksponuota dviejose salėse 90 Čiurlionio paveikslų, o apsaugai į muziejaus fondus padėta apie 300 (Tiesa 1963, N 20). Muziejaus direktorius ligi 1949 buvo tas pats P. Galaunė, po to paskirtas dail. P. Stauskas.

Išpuoliai prieš Čiurlionį tolydžio aptilo. Tačiau kybojo klausimas, ar bus galima apie jį rašyti ir jo darbus eksponuoti. 80-ųjų gimimo sukakčių proga (1955) spaudoj atsiliepė atsargiai trys muzikai: sesuo Jadvyga Čiurlionytė, muzikologas J. Gaudrimas ir kompozitorius J. Juzeliūnas (plg Blgr, NN 2718, 2719, 2721). Dailės muziejus nedrįso ruošti Čiurlionio parodos. Jo darbai buvo „prisegti" prie dail. P. Kalpoko parodos šio sukakties 75 m. proga. Bendrinėj kilnojamoj parodoj iš Čiurlionio darbų eksponuota tik keliolika reprodukcijų.

Po metų rusų žurnalas *Oktiabr* (1956, N 6) persispausdino iš F. Bogorodskio spaudai ruošiamos knygos *Vospominanija chudožnika* vieną pastraipą, kur Maksimas Gorkis pasisako apie Čiurlionį. Gorkis, marksistinis rašytojas, bendravęs su Jurgiu Baltrušaičiu, žavėjęsis lietuvių tautosaka ir Čiurlioniu, kalbėjęs Bogorodskiui:

— Taip, Gerbiamasis, buitis, žanras ir kita — visa tai gera. O kurgi svajonė? Kur svajonė, fantazija, klausiu aš? . . . Kodėl mes neturime Čiurlionių? Juk tai muzikinė tapyba!

Bogorodskis įrodinėjęs, kad Čiurlionis „neturi ryšio su profesine tapyba, juo labiau su realizmu", o Gorkis atsakęs:

— Argi romantikai nėra vietos realizme? Vadinasi, plastika, ritmas, muzikalumas ir panašūs dalykai realistinei tapybai visai nebereikalingi? Man Čiurlionis patinka dėl to, kad jis mane kaip rašytoją verčia susimąstyti. Taip! O kalbant atvirai, tai šiuolaikinėje tarybinėje tapyboje pernelyg daug fotografizmo. Būtent fotografizmo!

Šis pokalbis buvo išverstas lietuviškai ir paskelbtas *Literatūroj ir mene* (1956.IX.29). Po Dviejų savaičių ten pat pasirodė J. Mackonio

straipsnis *Prieš ribotą realizmo supratimą.* Autorius kviečia nuplėšti „formalisto" etiketę nuo meninės Čiurlionio asmenybės ir jį vertinti platesniu požiūriu.

Grįžti prie Čiurlionio atrodė saugiau su muzika. Vilniškiai ruošė muzikinių jo kūrinių koncertą 80-ajai gimimo sukakčiai. Kiek pavėlavę, sausio 18 (1956) atliko jo kvartetą, preliudus fortepijonui, harmonizuotas jo liaudies dainas ir *Jūrą,* naujai orkestruotą muz. Ed. Balsio,[56] o diriguojamą R. Geniušo. „Pokario metais, — rašoma, — Čiurlionio *Jūros* pastatymas turėjo eilę sunkumų, susijusių ir su asmenybės kulto laikų aplinka ir su pačia kūrinio partitūra". Reikėjo „ištaisyti klaidas, nustatyti tempus, dinamiką ir panašius dalykus, kurių Čiurlionis daug kur nebuvo

Sesuo Jadvyga Čiurlionytė (dešinėje) su Danute Čiurlionyte-Zuboviene

pažymėjęs" (Kb 1965, N 9, p 7). Vasario 13-tą tais metais *Jūra* buvo pakartota tarybinės muzikos festivalyje Vilniuje.

Po to sesuo Jadvyga sėdo redaguoti brolio fortepijoninius kūrinius, ir 1957 metais jie buvo išleisti. Paskelbta ir keletas atsiliepimų apie Čiurlionio kūrybinį palikimą. Kaip anksčiau J. Gaudrimas, taip nūnai P. Gudynas rašė, kad Čiurlionio asmenybė labai sudėtinga, pilna didelių prieštaravimų, o tai neišvengiamai atsispindėję ir jo kūryboje. Tuose prieštaravimuose betgi negalima neįžiūrėti ir neįvertinti „jo kančios ir džiaugsmo, jo gyvenimo teigimo ir liūdesio, jo giliai liaudiškų bruožų ir jo veržimosi į tiesą ir grožį" (Tiesa 1957, N 3).

Po Maksimo Gorkio buvo iškastas Romainas Rollandas rusų vertime knygoje *Na zaščitu novogo mira* (Naujo pasaulio apgynimui), išleistoje dar Stalino laikais (1932) Leningrade. Ten viename skyriuje „Atsisveikinimas su praeitimi" Rollandas rašo (p 241), kad 1915 metais kovo mėnesį „susipažinęs su simfoniniais genialaus lietuvio dailininko Čiurlionio regėjimais". Šį radinį lietuviai tuoj išsivertė ir su jo (Rollando) laišku Čiurlionio našlei Sofijai paskelbė *Švyturyje* (1957, N 3). Prie to dar pridėjo menotyrininko A. Savicko prierašą, kad, vertinant Čiurlionį, reikia ieškoti „platesnės vagos". Apie tradiciją ir novatoriškumą atsiliepė rašytojas A. Baltakis *Pergalėje* (1958, N 10), pabrėždamas „realizmo — antirealizmo" koncepcijos žalą, vertinant lietuvių kultūrinį palikimą apskritai, o ypač liečiant Čiurlionio tapybą.

Čiurlioniui reabilituoti marksistinėje sistemoje padarytas dar vienas atradimas, kurį 1958 m. paskelbė K. Korsako redaguota *Lietuvių literatūros istorija: Kapitalizmo epocha (1861-1917).* Kalti esą ne Čiurlionis, ne jo simbolizmas, o buržuaziniai jo vertintojai „realistinio meno priešai". Jie nesistengę atskleisti realių, gyvenimiškų Čiurlionio kūrybos idėjinio-tematinio turinio pagrindų, „o ieškoję simboliniuose dailininko paveikslų vaizduose mistinės ‚tautos dvasios', amžino grožio ir pan.".

Šį „atradimą" tęsė A. Venclova įvade *M. K. Čiurlionis — 32 reprodukcijos* (1961, p III). „Buvo M. K. Čiurlionio garbintojų,

ypačiai buržuazinės Lietuvos laikais, kurie laikė jį nepralenkiamu ‚tautos dvasios' reiškėju ir kurie kėlė ir vertino jame pirmiausia visai tai, kas jo kūryboje abstraktu, niūru, pesimistiška. Ir dabar kartkartėmis . . . stengiamasi gaivinti senos buržuazinės pažiūros, M. K. Čiurlionyje matančios vėl tos pačios ‚tautos dvasios' įsikūnijimą ir kažkokį nuo savo laiko atplėštą, nesuprantamą meno reiškinį . . ."

A. Venclova dar pastebi, kad „kūrybingiausias M. K. Čiurlionio dailininko periodas sutapo su tragišku mūsų inteligentijai laiku, kada, carinei reakcijai sutriuškinus 1905 m. revoliuciją, kuriai dailininkas giliai simpatizavo, inteligentijos tarpe sustiprėjo idėjinis pakrikimas, politinis nesusigaudymas arba tiesiog renegacija. Rusų, lenkų ir lietuvių literatūroje ir dailėje sustiprėjo modernizmo, dekadentizmo, simbolizmo reiškiniai, būdingi bėgimu nuo tikrovės į fantazijos pasaulį, nepripažinimu literatūrai ir menui bet kokio visuomeninio vaidmens . . . Šiurkščioje, skaudžioje tikrovėje nesurasdamas įkvėpimo, dailininko žvilgsnis krypo į fantazijos pasaulį" (tp III, IV).

A. Venclovos aiškinimą vadino naiviu, nieko neįtikinančiu A. Nakovas, rašęs apie Čiurlionį paryžietinėje *Kultūroje* (o.c. 27). Betgi Venclova turėjo atiduoti duoklę sistemai. Toliau jis pats naudoja Maksimo Gorkio „palaiminimą" romantikai, svajonei, fantazijai. Čiurlionis nebuvęs formalistas kaip kiti, kuriems tolima buvusi mintis ir jausmas. „M. K. Čiurlionio paveiksluose, neskaitant paskirų išimčių, visur prasiveržia šviesi fantastika, optimizmas, žėri gyva ir veikli mintis". Čiurlionio romantizmas buvęs ne pseudointeligentinis, o liaudinis, ir liaudis jį supratusi.

Taip buvo rastas „liaudinis" sprendimas Čiurlionį suderinti su sovietinėm pažiūrom, praveriant galimybę toliau juo domėtis. Buvo tačiau jautrių ir tolydžio jautrinamų kitų dalykų, kuriuos kėlė vakariečiai ir lietuviai užsieniuose.

Vakariečiai domisi abstraktistu

Žinomas amerikiečių meno kritikas Carmionas von Wiegandas, rašydamas apie Rusijos meną prieš 1911 metus, iškėlė klausimą, kas gi buvo neobjektyvinės tapybos pradininkas — Kandinskis ar Čiurlionis? Jo straipsnis paskelbtas *Encyclopedia of Arts* (New York 1946) atkreipė dėmesį kitų vakariečių pirmiausia Europoje, o tolydžio ir pačioj Amerikoj. Jis rašė (p. 874): „Labiausiai neįprastas iš antinatūralistinių tapytojų buvo Mikalojus Čiurlionis, pirmasis atsisakęs bet kokio siužeto ir savo išraiškos ieškojęs linijoje bei spalvoje, nukreiptoj į muziką. Šiuo požiūriu jis gali būti laikomas pradininku neobjektyvinės mokyklos tapytojų, kurie siejami su Kandinskiu. Čiurlionis mirė 1911, ir jo tapyba turėjo milžinišką populiarumą Rusijoje prieš I didįjį karą".

Čiurlionį, kaip naujos krypties dailininką, ėmė garsinti Europoje estų rašytojas ir meno kritikas Aleksis Rannitas, susidomėjęs mūsų dailininku gana anksti (1937) ir apie jį rašęs Estijoje (plg Ln 1973, N 4-5; La 1937, N 193). Atvykęs į Lietuvą, išmoko lietuvių kalbos ir pasidarė abiejų tautų kultūriniu ryšininku. Pokaryje, atsidūręs Vakarų Vokietijoj, paskelbė straipsnį *Das Kunstwerk* žurnale (1946-1947, Hf 8-9) *M. K. Čiurlionis* su trim reprodukcijom, iškeldamas jį kaip fantastinio pasaulio kūrėją, ieškojusį laiko ir erdvės derinio ir tuo įsirikiavusį į muzikiškai tapybines europiečių meno sroves. Po poros metų Rannitas skaitė paskaitą antrame tarptautiniame meno kritikų kongrese Paryžiuje, kur Čiurlionį pristatė kaip abstraktinio meno pradininką. Paskaita su 13 reprodukcijų buvo atspausta *Unesco* leidiniu *M. K. Čiurlionis — Pionnier de l'art abstrait* (Paris, 1949).[57] Čia jis rašo, kad labiausiai iš šiaurės Europos kraštų iškilęs savo mistinėm ir kosminėm precepcijom buvęs Čiurlionis. Apibūdinęs „lietuvio sielą" apskritai, pateikęs Čiurlionio biografinių žinių, aptaręs bendrą tapybinę jo kryptį ir iškėlęs jo bandymus ieškoti laiko ir erdvės sintezės, autorius baiminasi, kad „šis praeities fenomenas" galįs likti kaip legenda meno istorijos paraštėje, o tai būtų skriauda ir šiai originaliai asmenybei, ir pačiai meno istorijai.

Dėl Čiurlionio ir Kandinskio sąveikos Rannitas pastebi: „Kandinskis, gyvendamas mūsų tarpe Estijoj, dėstęs teisę Tartu universitete, nutapė savo pirmąjį abstraktą 1911 metais. Pirmoji jo pažintis su Čiurlionio darbu buvo per žurnalą *Apollon*, kuris 1911 m. atspausdino šio lietuvių tapytojo kūrinių reprodukcijas kartu su garsaus kritiko Sergejaus Makovskio įvertinimu. Vėliau jis matė Čiurlionio atminimui surengtą jo paveikslų parodą Maskvoje ir buvo ja giliai sužavėtas. Kartoju, Kandinskis nutapė savo pirmąjį abstraktą 1911, tuo tarpu Čiurlionis jau 1904 m. buvo padaręs paveikslų, kuriuos reikia laikyti abstrakčiais arba pusiau abstrakčiais". Priešingai savo sekėjui Kandinskiui, Čiurlionis nekovojęs prieš gamtą; jis ją mylėjęs ir ją vaizdavęs gryną abstraktiniame charakteryje, metafiziniame „nuogume". Čiurlionis visiškai nepažinęs modernaus prancūzų meno. Nors Odilonas Redonas kartą save pavadino „simfoniniu tapytoju", bet šis titulas jam tinkąs literatūriškai, neturįs moksliškos atramos. Tik Čiurlionis vienas turįs pagrindą būti „muzikiniu tapytoju", kaip jį pavadinusi Lydija Krestovsky savo veikale *La laideur dans l'art á travers les ages* (Paris 1947).

Po kelerių metų Rannitas vėl rašė *Das Kunstwerk* žurnale (1950, Hf 8-9) *M. K. Čiurlionis*, pridėjęs tris naujas reprodukcijas. Dailininkas buvęs ne tik pirmesnis už Kandinskį, bet ir skirtingas nuo pastarojo. Kandinskis tęsęs Čiurlionį, geriau sakant — keitęs į pragmatinę ir intelektualinę pusę. Čiurlionis buvęs neprofesionalus dailininkas; jo kūryba, pasak V. Ivanovo, buvusi daugiau *profession de foi* — tikėjimo išpažinimas. Lietuvis nežinojęs, kodėl jis tapo; jis turėjęs tai daryti, kaip neolitinis Altamiros medžiotojas braižydamas uolas. Kandinskis ėjęs prieš gamtą nukreiptu spiritualizmo keliu, o Čiurlionis likęs ištikimas slypinčiam gamtoje kūrybiškumui — tai neribotai dieviškai pasaulio jėgai. Čiurlionis nesiveržęs į tai, kas chaotiška, o kas kosmiška — į visumą ir visą apimančią vienumą.

Rannitas apgailestauja, kad pastarojoje meno biennalėje, kuri vyko Venecijoj, modernusis menas amerikiečių paviljone buvęs

pristatytas grynai mechaniško-formalinio pobūdžio, be laisvo abstraktinio polėkio, be poetinio atbaigimo, kaip tai daręs pirmasis abstraktistas Čiurlionis. Pastarasis jau 1904 metais kūręs paveikslus, kurie šiandien laikomi klasikiniu abstrakto menu. Kandinskis savo pirmąjį paveikslą sukūręs 1911 metais, kai Čiurlionis visam laikui užmerkęs akis.

Užkliudęs dvimetinę Venecijos parodą, kurią ruošė tarptautinis meno istorijos institutas ir leido žurnalą trim kalbom (italų, prancūzų ir anglų) *La Biennale de Venezia*, Rannitas buvo paprašytas minėtam žurnalui parašyti straipsnį ir parašė *K. Čiurlionis — un pittore astratto prima di Kandinsky*, atspaustą 1952 (N 8). Čia jis pristato dailininką, kaip retą revoliucinį moderniosios meno istorijos reiškinį; šalia simbolistinių savo darbų, jis buvęs pirmas dailininkas siurrealistas, pirmas metafizikas ir pirmas abstraktistas.[58] Kandinskio abstraktizmas buvęs nukreiptas prieš gamtą, prieš objektą iš viso, todėl jis priskirtinas prie „non-objective art" reiškėjų, tuo tarpu Čiurlionis priėjęs prie abstraktinio apipavidalinimo per gamtą. Nebūdamas jokių meninių programų skelbėju, jis abstraktųjį formulavimą pradėjęs kultivuoti jau 1904 metais, kai Kandinskis pirmąjį abstraktų paveikslą sukūręs 1911 metais.

Dėl Rannito straipsnių, anksčiau paskelbtų, atsiliepė *Das Kunstwerk* žurnale (1951, rugs.) V. Kandinskio našlė Nina. Ji paneigė bet kokias Čiurlionio įtakas jos vyrui. Kandinskis niekad „nepiešęs muzikos" ir nenusigręžęs nuo gamtos; nebuvęs Lietuvoj ir Estijoj, nematęs Čiurlionio darbų. Pastarojo paveikslai nesą abstraktai, greičiau „stilizuoti gamtovaizdžiai arba stilizuoti objektai su mistiniu sąskambiu *(Beiklang)*". Jei to mistinio sąskambio nebūtų, tai Čiurlionį tektų laikyti impresionistu. Kandinskio įtakų šaknys buvusios rusų ikonose ir prancūzų impresionizme, o Čiurlionis buvęs paveiktas teosofų tapybos.

La Biennale di Venezia grįžo dar kartą prie šio klausimo (1953, N 12): atspaudė interview su Williu Grohmannu, pridėjo Kandinskienės laišką ir pabaigai davė žodį Rannitui. Grohmannas rėmė Kandinskienę, o Rannitas pakartojo savo teigimus, pridėjęs dar J.

Baltrušaičio, V. Ivanovo ir B. Pravdino (Kandinskio draugo rašytojo) liudijimus, kad Kandinskis tikrai pažinęs Čiurlionio kūrybą; be to jo palikime rasta keletas *Apollono* numerių, tad negalėjęs nepastebėti ir Čiurlioniui skirto sąsiuvinio.

Rannito straipsniai kėlė susidomėjimą vakariečių menininkų ir meno istorikų tarpe. Asmeniškai atsiliepė iš Lietuvos kilęs žymiausias renesansinio meno istorikas Bernhardas Berensonas, turėjęs savo kolekcijose ir Čiurlionio originalių paveikslų (Blgr 407). Jis rašė Rannitui (1949): „Iš didžiųjų naujosios epochos individualistų Čiurlioniui tenka pirminė vieta. Jis turi būti suprastas ir įvertintas ne tik kaip mistikas ir regėtojas, koks jis buvo, bet ir dėl savo nepakartojamų (unique) estetinių bei piktoralinių idėjų". Antrasis kilęs iš Lietuvos pasaulinio garso skulptorius Jacques Lipchitzas parašė Rannitui (1952): prisimenąs jau subrendusį muziką ir garsėjantį dailininką Druskininkuose, kai pats buvęs dar vaikas. „Neabejotina, kad Čiurlionis buvo tikras genijus, ir aš galiu didžiuotis gimęs tame pačiame miestelyje, kurio žemė buvo paliesta jo pėdų".

Čiurlionis Paryžiaus dvikovoj

Paryžiuje abstraktinio meno žurnalas *Cimaise* paskelbė (1953, N 2) rusų emigrantų dailininko G. Annenkovo straipsnį *Les débuts de l'art abstrait en Russie* (Abstraktinio meno pradžia Rusijoje), sukėlusį naują kontroversiją. Annenkovas rašė, kad abstraktusis menas gimęs ir pasireiškęs žymiai anksčiau už Kandinskį, Kupką, Mondrianą, Larionovą, Malevichių, Marcą, Tatline, Robertą ir Sonią Delaunay, Picabia, Van Dösburgą, Magnellį, Arpą, Brancusį, Sophie Tauber-Arpą ir kitus. „Pirmasis abstraktus tapytojas buvo Čiurlionis, lietuvis, kuris drąsiai išstatė nefigūrinius kūrinius nuo 1906-7 m., t.y. pirmosiomis kubizmo dienomis. Nors tada jo paveikslai net avangardo tapytojuose tesužadino ironiškai pataikingus šypsnius, tačiau jokiam rusų menininkui nebuvo nežinomas jų buvimas ir jų pranašinga reikšmė. Kandinskio

pirmieji abstraktūs bandymai yra iš 1911 metų, kuriais mirė Čiurlionis. Nelaimei, jo kūriniai niekada (arba beveik niekada) nebuvo išėję už rusų sienų".

Čiurlionis buvęs pirmasis ir tuo, kad įnešęs tapybon muzikinius terminus. „1912 metais Kupka pirmą kartą vienam savo paveikslų davė vardą, paimtą iš muzikinės terminijos. Kandinskis ir Beothy's nupiešė Beethoveno ir Bacho muzikinių kūrinių plastines transpozicijas. Larionovas rayonizmo manifeste taip pat kalba apie panašumą tarp garso ir spalvos atotraukos (abstrakcijos). Tuo tarpu visi šie samprotavimai ir iliuzijos, kurios šiandien yra tapusios banalybėmis, yra tiesiog pasiskolinti iš Čiurlionio, kuris, nustebintas muzikinės išraiškos autonomijos, jau prieš keletą metų savo abstrakčius kūrinius buvo pavadinęs *Saulėleidžio sonata, andante, Saulėtoji fuga, Pilkumos adagio* ir t.t. Nors tapybinė šitų paveikslų vertė gali atrodyti naivi, vis dėlto pradininko drąsa yra verta bent visai pateisinamo ir dėkingo konstatavimo".

Į Annenkovo straipsnį atsiliepė prancūzas René Massatas savo laišku tame pačiame žurnale (1954, N 5). Čiurlionio jis neturėjęs progos pažinti anksčiau, bet gyvenęs Rusijoj. Jis rašo: „Čiurlionis, sprendžiant apie jį pagal jo monografiją, išleistą Lietuvos pasiuntinybės rūpesčiu prieš keletą metų,[59] niekada nesirūpino abstraktine arba neobjektyvine tapyba. Jei jo liguisto realizmo kūriniai nestokoja įdomumo, tai jie neturėtų patraukti jūsų susidomėjimo. Jūsų patarnavimui aš turiu fotografiją to paveikslo, kurio jūs tik fragmentą teišspausdinote ir kuris padėjo paslėpti figūrinį ir dekoratyvinį pasikartojimą molinės spalvos ratilų, nušviestų saulės spinduliais, ir vingurių (arabesque), pakartojančių tų ratilų paveikslą. Antroj vietoj noriu atkreipti jūsų dėmesį, kad ‚rayonistinis' sąjūdis 1909 m. dar nebuvo pasirodęs ir kad jo manifestas yra iš 1913 metų. Odesos parodoj 1910-11 metais Larionovas buvo išstatęs paveikslus, vaizduojančius kareivius ir pavasariškus peizažus . . . Tuo tarpu šiuo metu Kandinskis buvo parašęs ‚Apie dvasingumą mene' (*Über das Geistige in der Kunst*, Y) ir nubrėžęs bendromis linijomis visai naują plastiką, kurios

pirmose eilėse istorija galutinai pastatė jo vardą".

Redakcija leido atsakyti Annenkovui ir šis rašė (tp, N 5): „Jei Čiurlionio monografija, išleista Lietuvos pasiuntinybės rūpesčiu, neturi jo abstraktaus meno kūrinių, tai visai neįrodo, kad jis niekada jų nedarė. 1910-11 m. R. Massatas gal buvo Odesoj, bet aš tada, gyvendamas Peterburge ir Maskvoj, savo akimis mačiau Čiurlionio abstrakčius kūrinius. Bet aš toli gražu nesu vienintelis tai teigti, lygiai kaip šio meisterio padarytą įtaką Kandinskiui. Aš kviečiu R. Massatą, pavyzdžiui, pavartyti *Abstrakte Kunst* (W. Klein Verlag, Baden-Baden, Band 19/20), kur Rannitas Aleksis šitaip rašo: ‚1911 metais Kandinskis nutapė pirmąjį abstraktų paveikslą. 1911 m. lietuvių tapytojas Čiurlionis amžinai užmerkė savo akis. Jau 1904 m. Čiurlionis buvo sukūręs paveikslų, kuriuos mes šiandien laikome klasikiniu abstrakčiu menu' . . . Ar Aleksis Rannitas taip pat klajoja neleistinuose sapnuose?" [60]

Annenkovo ir Massato ginčas pažadino naujus atgarsius kituos kraštuos. Švedų žurnalas *Paletten* (1959, N 4) atspaudė straipsnį apie abstraktinio meno pionierius rusus ir Čiurlioniui paskyrė šešetą puslapių. Lenkas R. Zrębiewiczius savo veikale *O nowoczesnym malarstwie francuskim* (Warszawa, 1959) rašo (p 155-56) esą anksčiau manyta, kad abstraktinio meno pradininkas yra V. Kandinskis, tačiau Rannitas ir Annenkovas įrodinėja, kad tos meno krypties pradininku buvo Čiurlionis.

Milane, Levante galerijoj, 1964 m. vyko rusų moderniojo meno paroda, kur eksponuota ir Čiurlionio reprodukcijos. Parodos kataloge išspausdintas meno istoriko Carlo Belloli straipsnis *Il contributo russo alle avangardie plastiche* — Rusų įnašas į avangardinį meną. Jame (p 5-6) aptariama ir Čiurlionio kūryba. Čiurlionis neturėjęs „jokių dvasinių ir praktinių ryšių" su tuometinio Rusijos meno judėjimo dalyviais. O dėl poveikio Kandinskiui ir santykio su abstraktiniu menu, tai Rannitas ir Annenkovas esą pasiskubinę su išvadomis. Čiurlionį ir Kandinskį siejęs vienas bendras bruožas—domėjimasis muzikos ir tapybos sinteze. Tačiau esąs ir principinis skirtumas: Čiurlionis intuityvinės kūrybos

atstovas, o Kandinskis — formos mokslininkas. Čiurlionio kūryba vis dėlto turėjusi nemažos reikšmės moderniojo meno raidai; juo domėjęsi ir vakariečiai. Čiurlionio paveikslų reprodukcijų buvę Paryžiuje Unesco bibliotekos ikonografiniame skyriuje ir Arno galerijoje; jų turėjęs ir čekų dail. Fr. Kupka. Tris originalius Čiurlionio kūrinius Belloli sakosi matęs pas garsųjį renesanso meno istoriką B. Berensoną jo viloje Florencijoje.

Apie rusų parodą Milane rašė U. Seelmann-Eggebertas Stuttgarte, Vokietijoj, leidžiamame žurnale *Universitas* (1965, t 20). Autorių sudomino Čiurlionio reprodukcijos. Tai esą beveik legendiniai mažai kieno matyti paveikslai. Čiurlionis laikytinas primuoju abstraktistu, galėjusiu turėti poveikio V. Kandinskiui. Tačiau tarp jų esąs skirtumas: Čiurlionis buvęs vizionistas, teikęs pirmenybę linijai, o Kandinskis rėmęsis spalvų teorija ir priėjęs abstrakto (spalva — forma — abstrakcija).

Annenkovas nepakeitė savo nuomonės. Dvitomiame savo veikale *Dnevnik moich Vstreč* — Mano susitikimų dienoraštis (New York, 1966) rašo, kad Čiurlionis jau 1907 m. bandė atitrūkti nuo daiktiškumo ir sukurti drobėje abstrakčią spalvų, linijų ir formų simfoniją. Ta prasme laikytinos abstraktinės tapybos pranašu ir jos pradininku. Prisimena jis filosofą N. Berdiajevą, kuris rašęs „labai įdomų" straipsnį apie Čiurlionį ir Picasso (nenurodo kur, Y). Igoris Stravinskis nupirkęs vieną Čiurlionio kūrinį, deja, to paveikslo likimas nežinomas. Apie Čiurlionį kalbėdavęs su ypatinga simpatija rašytojas A. Blokas. Jį prisimindavęs ir Nobelio laureatas B. Pasternakas. Čiurlionis nepelnytai esąs užmirštas dailininkas (Blgr 515).

Jo vardas meno leidiniuose

Kontroversija, perbėgusi vokiečių, italų, prancūzų spaudą, neliko be platesnio atgarsio pasauliniuose meno leidiniuose.[60a] Vieni jų pakartojo abiejų pusių argumentus, kiti jau nebekartodami Čiurlioniui skyrė pirmenybę prieš Kandinskį; treti, neneigdami

galimos Čiurlionio įtakos Kandinskiui, abejoja, ar Čiurlionis pats vadintinas abstraktistu.

Plačiai žinomas meno leidinys *Abstrakte Kunst — Eine Weltsprache*, paruoštas G. Pönsgeno ir L. Zahno (Baden-Baden 1958) kaip tik buvo iš tų, kurie pakartojo Rannito ir Kandinskienės duelį. Tuo tarpu ketverta metų anksčiau pasirodęs Werner Haftmanno veikalas *Die Malerei des XX Jahrhunderts* (München, 1954 ir 1957) gana savitai dėsto pažiūras šiuo klausimu. Čiurlionis turėjęs „ekstraordinarinę sinestetinę dovaną", atseit — dovaną matyti spalvas, girdint garsus; pradžioj dirbęs objektyvinių analogijų plotmėj, paskui tolydžio ėjęs į abstraktą, o rezultatas buvęs kosminės vizijos. Čiurlionio įtakos Kandinskiui galėjusios būti tik netiesioginės — per *Apollono* žurnalą, nes rusas Kandinskis gyveno Münchene, o nerusas Čiurlionis buvęs Petrapilyje. Čiurlionio tapyba vis dėlto nesanti abstrakti, daugiau fantastinė — iš „fantastinio kosminio pasaulio". Muzikinius vardus pritaikyti tapyboje Čiurlionis galėjęs „pasigauti" ir prancūzų Odilono Redono, kuris vadinamas simfoniškuoju tapytoju, ir iš vokiečių jugendstilistų — Riemenschmidto ir Klimto, kuriems muzika taip pat nebuvusi svetima. Beieškodamas įtakų iš šalies, autorius persistengia: be pagrindo bando suplakti Čiurlionio misticizmą su rožiakryžininkų mistika, nes Maskvoje buvusi *Blue Rose* sąjunga. Haftmanno veikalas buvo išleistas anglų kalba Londone (1960) ir New Yorke (1965) *Painting in the Twentieth Century* ir plačiai naudojamas.

Tarpe tų dviejų vokiškų leidinių pasirodė kiti du, paruošti Prancūzijoje. Pirmasis *Dictionaire de la peinture abstraite* (Paris 1957), parengtas M. Seuphoro ir išverstas bei išleistas angliškai (New York, 1957). Čia autorius rašo (p 85): „Buvau painformuotas, kad Kandinskis, gilindamasis į abstraktinį meną, buvo veikiamas 1911 mirusio lietuvių dailininko M. K. Čiurlionio. Šis dailininkas nuo 1904 kūrė abstraktinius paveikslus, kuriems dažniausiai būdingos arabeskos kartu su geometrinėmis figūromis. Jis taip pat tapė fantastinius peizažus bei kitus fantastinio pobūdžio paveikslus,

pilnus simbolinių aliuzijų, turinčių tam tikrų ryšių su romantiškesniais Kandinskio kūriniais".

Kitas prancūzų veikalas, paruoštas kelių autorių ir išverstas į anglų kalbą, būtent — *Dictionary of Modern Painting* (New York, 1956) rašo (p 2): „Daugiausia abstraktinio meno pionierių yra rusiškos kilmės, ir pirmasis jo pradininkas (precursor) buvo lietuvis Tcshurlianis 1906-1907".

Dvi naujos studijos, skirtos prancūzų naujoviniam menui, taip pat nepraeina nelietusios Čiurlionio. Pirmoji *École de Paris — School of Paris,* paruošta amerikiečio Raymondo Nocenta (Greenwich, 1960), su gausiom spalvotom reprodukcijom, dailininkų atvaizdais ir biografijom, bendrinėje dalyje rašo (p 38): „Pirmasis nefigūratyvinis Kandinskio darbas, sukurtas 1910 ir pavadintas *Aquarelle abstraite,* buvo precedentalus ir galbūt dalinai įkvėptas panašių kompozicijų, kurias tapė nuo 1904 lietuvis dailininkas Čiurlionis. Šis dailininkas, miręs 1911, dėl to gali būti laikomas ankstesniu abstraktiniu tapytoju".

Antroji studija *Art Nouveau,* paruošta vokiečių R. Schmutzlerio ir išleista Stuttgarte (1962), vėliau išversta į anglų kalbą (New York, 1968), rašo, kad lietuvio Čiurlionio darbai, vaizduoją „tapytą muziką", esą beveik abstraktiniai, labai artimi naujajam menui.

Rusų menui skirta speciali studija *The Great Experiment: Russian Art 1863-1922,* redaguota Camillos Gray (New York, 1962), rašo apie V. Kandinskį, A. Javlenskį, Marcą Chagallį, I. Levitaną, Dobužinskį ir kitus, tarp jų ir apie Čiurlionį. Apie jį duota literatūros, įdėta *Žvaigždžių sonatos* reprodukcija, o ryšys su Kandinskiu aptariamas (p 100) taip: „Kandinskis dvasiškai stovi labai arti lietuvio kompozitoriaus-tapytojo Čiurlionio, kuris dirbo St. Petersburge nuo 1906 ligi savo mirties — 1911". (Autorė blogai informuota: Čiurlionis Petrapily buvojo tik trim atvejais 1908-1909 metais, Y).

Rusų kultūrai skirtas kitas veikalas — *The Icone and the Axe — An Interpretive History of Russian Culture* (New York, 1966), parengtas J. H. Billingtono, keliose vietose (pp 476, 490, 503) taip pat mini

Čiurlionio kūrybą ir jį laiko įtakingu abstraktinio meno pradininku, turėjusiu įtakos rusų avangardistams.

Monografinė studija *Wassily Kandinksy — Life and Work* (New York, 1958), parengta Willio Grohmanno (įsiterpusio į Rannito ir Kandinskienės ginčą) pastebi (p 83), kad esanti paplitus nuomonė, jog pirmasis abstrakčia maniera tapęs dailininkas buvo Čiurlionis ir jis laikomas V. Kandinskio pirmataku. Bet Čiurlionis nieko bendra neturįs nei su abstraktine tapyba, nei su Kandinskiu. Čiurlionis esąs pirmiausia muzikas, ir dėl to jo „variacijos muzikinėmis temomis ir kosminės vizijos yra dekoratyvios" primenančios Obristo ir kitų vėlesnių muzikų tapybos darbus. Tai esanti „tapyta muzika", kuri „tuo pačiu metu primena šizofrenikų darbus". Jei V. Kandinskis kada nors būtų matęs tuos paveikslus — originalus ar reprodukcijas, „jie greičiau būtų jį sugluminę, o ne padrąsinę".

Du leidiniai, skirti pasauliniam ir europiniam menui, taip pat prisimena Čiurlionį. Pirmasis, G. Diehlio paruoštas *The Moderns — A Treasury of Painting through the World* (New York, 1962), Čiurlionį mini poroj vietų (p 77 ir 215) kaip modernaus meno pradininką ir duoda trumpų žinių apie jį. Antrasis — G. H. Hamiltono veikalas *Painting and Sculpture in Europe* (Baltimore, 1967) pastebi (p 86-87), kad nemaža meno kritikų dabartinėj spaudoj abstraktaus meno pradininku laiko Čiurlionį, kuris tačiau priklauso simbolistų periodui. Jo ryšiai su abstraktiniu menu esą atsitiktiniai. Savo „mistiniais filosofavimais" jis esąs artimesnis čekų dailininkui Fr. Kupkai.

Su Kupka lygina Čiurlionį ir čekų autorė L. Vahctova savo veikale *František Kupka* (Praha, 1968). Čiurlionis — „kompzitorius, poetas ir tapytojas" buvęs romantikas, Puvis de Chavannes ir Böcklino garbintojas, apie 1905-1907 metus kūręs simboliškus Röricho intonacijos peizažus, po to pasinešęs į autochtoninius organinius abstraktinius veikalus, panašiai kaip Kupkos *Sutvėrimas.* Abiejų idėja tokia pati, tik jų suvokimas skiriasi. Kupkos pagrindinis sferų judėjimas esąs vertikalus, o Čiurlionio —

horizontalus, be barokinių prošvaisčių. Esą panašūs ir paveikslų pavadinimai: Čiurlionio vizijos vadinasi *Pasaulio sutvėrimas.* Kelias į abstrakciją galėjęs būti skirtingas, nes vaga plati ir jos negali pripildyti vienos tapybinės mokyklos estetika.

Lyginimų, ne visada pagrįstų, randame ir pas kitus autorius. Edwardas Lucie Shmithas veikale *Simbolist Art* (New York-Washington, 1972) rašo (p 138): Čiurlionio tikslas buvęs rasti vaizdinį atitikmenį muzikai, kurioje jis pradėjo reikštis kaip *Wunderkindas (musical prodigy),* o staiga, apie 1905 metus, pasuko į tapybą. Savo ieškojimuose, atrodo, buvęs įtakojamas tiek Redono, tiek rožiakryžininkų raštų. Kandinskis taip pat buvęs apdovanotas sinestetine vizija ir, kaip rodo jo maža knygelė apie dvasingumą mene, buvo linkęs žiūrėti į meną kaip tam tikrą mistikos lytį. Minėtoj knygelėj Kandinskis reiškiąs ypatingą pagarbą Ponios Blavatsky (teosofijos sąjūdžio pradininkės — rusės, Y) idėjoms. Šias panašybes tarp „Kandinskio pasaulio ir to neįprasto lietuvio menininko N. K. Čiurlionio" autorius sakosi paėmęs iš „klasikinės Werner Haftmanno istorijos" — *Painting in the Twentieth Century.*

Plačiau rašo apie Čiurlionį *Paidon Dictionary of Twentieth Century Art* (London-New York, 1973, p 70). Čiurlionis, po muzikos studijų Leipzige ir Varšuvoje, 1902 metais piešęs savo pirmąsias pasteles, būdamas Odelono Redono įtakoje. 1905 jis įsirašęs į meno akademiją Varšuvoje. Tada susirišęs su rožiakryžininkais, bet netrukus po to išprotėjęs ir miręs sanatorijoj neatgavęs sveikatos. Čiurlionis, į kurį buvo žiūrima kaip į *Wunderkindą,* turėjęs sinestetinius atliepimus. Iš dalies dėl šios dovanos, iš dalies dėl stipraus palinkimo į misticizmą jis leidosi paveikiamas senos romantinės sampratos apie dailės ir muzikos giminystę, kurią atgaivino simbolistai ir jugendstilistai anomis jo gyventomis dienomis. Jis norėjo „piešti muziką", ir jo paveikslai, kuriuos jis vadino „fugomis" ar „jūros sonatomis", buvo komponuojami pagal muzikinius reikalavimus. Melodija buvo išreiškiama linijiniu būdu, *pitch* spalvų niuansais, o jo muzikiniai tempai (andante, scherzo) — ilgais korpusais ar trumpom vingiuotom (zigzaginėm)

linijom. Čiurlionis ankstyvame periode vartojęs objektyvines formas, tačiau greit persisvėręs į daugiau abstraktinius komponentus. Vėlesniuose darbuose vartojęs arabeskas, cirkuliarines formas, ritminius laipsniavimus ir abstraktinius ornamentus, „pažadindamas" universalinius gamtovaizdžius arba kosmines vizijas. Nors šie jo darbai nėra pilna žodžio prasme abstraktai, vis dėlto Čiurlionį reikia laikyti pradininku modernaus abstrakto mene. Išnašoje autorius pateikia informacijos šaltinį M. Vorobjovo veikalą *M. K. Čiurlionis — der Litauische Maler und Musiker* (1938).

M. Vorobjovo monografija naudojosi ir H. Hofstätteris savo veikale *Simbolismus und die Kunst der Jahrhundertwende* (Köln, 1965). Čiurlionį jis (p 146) laiko tikru „dailininku-muziku", piešusiu savo paveikslus pagal muzikos dėsnius. Muzikinių elementų turį ir tie jo kūriniai, kurie pavadinti nemuzikiniais vardais. Čiurlionis buvęs jungtis tarp jugendstilistų ir simbolistų.

Klausimas, kodėl E. L. Smithas ir *Paidon Dictionary* Čiurlionio kūrybos dvasingumą sieja su okultistine rožiakryžininkų mistika? Tie leidiniai bei jų autoriai greičiausiai bus atkreipę dėmesį į Sixten Ringhomo studijėlę *Occult elements in the early theory of abstract painting* (Okultinis elementas ankstyvoj abstraktinės tapybos teorijoj), atspaustą *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* (1966). Ankstyvieji abstraktistai, kurdami savo „metafiziką", buvę įkvėpti Ponios Blavatskos teosofinių bei okultistinių idėjų, kurias vokiečiuose populiarino įtakingasis Goethės ir Nietzschės tyrinėtojas R. Steinęris. Teosofinių idėjų buvę veikiami ne tik V. Kandinskis, bet ir Klee, Mondrianas ir Francas Marcas. Nesunku tad buvo prileisti, kad ir Čiurlionis, skelbiamas dar ankstesniu abstraktistu, turėjęs būti paveiktas tos pačios „metafizikos". Ši prielaida tačiau vargiai turi bet kokį pagrindą. „Biologinis galvojimas teosofijoje turi privilegijuotą vietą, taip pat ir nepersonalinės sielos inkarnacija daugelyje asmenybių, — pastebi A. Rannitas. — Tokios ir panašios teorijos nieko bendra neturi su Čiurlionio daiktų suvokimu" (Lituanus 1961, N 2, 44). Rannitas dar prisimena, ką jam pasakojusi 1940 m. S. Čiurlionienė. Jos

vyras 1909 m. rašęs laišką teosofinei draugijai Petrapilyje ir kategoriškai atmetęs bet kokį savo darbų ryšį su moderniom religinėm ar filosofinėm pažiūrom bei dogmom (tp).

Sukaktys krašte ir išeivijoj

Čiurlionio pozicija jau buvo pusiau atkovota Lietuvoj, kai netikėtai 1958 metais gruodžio 1 mirė jo žmona Sofija, perkopusi 75 amžiaus metus. Negalavo širdim, bet nemetė plunksnos iš rankų. Paskutinę vasarą dar keliavo per Žemaitiją, Kulių ir Plungės apylinkes, rinko medžiagą apsakymams iš žemaičių buities. Dar stabtelėjo Palangoj, kur kitados abu su Kostu kūrė ir svajojo apie bendrą kūrybišką ateitį. Vėlyvą rudenį, sveikatai šlyjant, nuvyko į ligoninę. Čia būdama, išgirdusi sapne nepaprastą muziką. Atsikėlusi pravėrė langą — dangus buvęs giedras, aukštai plaukiojęs vienas baltas debesėlis, o ant jo sėdi Kostas ir groja. Jinai pasijutusi sėdinti šalia jo, tik ant juodo debesėlio.

— Palauk, kai baigsiu groti, tave pasiimsiu, — pasakęs Kostas.

Papasakojusi šį sapną, jinai pridūrė:

— Dabar tai jau tikrai pasveiksiu.

Ir nepraėjo pusvalandis, ji mirė.

Valdžia nedarė kliūčių plačiau atsiliepti spaudoj apie velionę, o kartu ir apie jos vyrą. Tada paaiškėjo, kad jinai turėjusi nemažą lobį medžiagos — jo laiškų iš Druskininkų, Varšuvos ir Peterburgo, nuo pat jų pažinties, taip pat laiškų iš susirašinėjimo su jo draugais bei gerbėjais po mirties. Visa tai ir daugiau (dienoraštinius jos užrašus) paveldėjo duktė Danutė Zubovienė. (Savo laiškus Čiurlioniui, deja, ji buvo sunaikinusi). Tą medžiagą dukra leido panaudoti Vyt. Landsbergiui, muzikui ir menotyrininkui, ir jis paruošė veikalą *M. K. Čiurlionis — Laiškai Sofijai* (1973).

Kiti Čiurlionio laiškai (tėvams, broliams, draugams), užrašai ir straipsniai jau anksčiau buvo renkami Ig. Šlapelio, o nūnai papildyti ir parengti spaudai sesers Valerijos Karužienės. Talkinama komisijos, ji sudarė rinkinį *M. K. Čiurlionis apie muziką ir meną*, kuris buvo išleistas 85-tam jo gimtadieniui (1960). Abu

veikalai praskleidė autentiškąjį Čiurlionį — jo asmenybę, kūrybinius jo polėkius ir tas sąlygas, kuriose brendo jo talentas. Norėta sukakčių proga įrengti Druskininkuose memorialinį jo muziejų, ir planai buvo pagarsinti tų metų rugsėjo mėnesį, bet lapkričio mėnesį *Literatūroj ir mene* pranešta, kad šiam užmojui atsiradę kažkokie sunkumai.

Sukaktį minėjo Vilniaus valstybinė filharmonija, suruošusi spalio mėnesį jubiliejinį koncertą. Pianistas Vyt. Landsbergis skambino šešetą Čiurlionio preliudų, K. Kaveckas grojo preliudus vargonais, choras dainavo Čiurlionio harmonizuotas liaudies dainas ir *Sanctus*, orkestras atliko simfonines poemas *Miške* ir *Jūra*. Kitas žymesnis minėjimas — *Čiurlionio vakaras* buvo Kaune, mokytojų namuose, kur kalbėjo A. Žmuidzinavičius ir V. Čiurlionytė-Karužienė, be to, buvo skambinami fortepijoniniai kūriniai. Spaudoj pasirodė A. Venclovos, V. Landsbergio, muzikologo St. Ylos, V. Čiurlionytės-Karužienės, P. Galaunės, J. Karoso, E. Juodžio straipsniai. Visa tai rodė, kad Čiurlionis perkopė buvusias užtvaras.

Išeivijos lietuviams 85-tasis gimtadienis iškrito, bet prisiminė 50-tąsias mirties sukaktis (1961). New Yorke, Carnegie Endowment salėje, kovo 25 kalbėjo K. Ostrauskas ir A. Rannitas, skambino A. Kuprevičius. Pirmasis naudojo Čiurlionio laiškus, pavaizduojančius, kaip jis reagavęs į lietuviškąją aplinką. Buvęs atviras kultūriniam ir visuomeniniam darbui, taigi domėjęsis ne vien kūrybiniu savo pasauliu. Antrasis iškėlė Čiurlionį kaip vieną ryškiausių meninių asmenybių šiaurinėj Europoj. Jis atidengęs kosminę lietuvio sielą, kuri nematanti priešginybės tarp šiapus ir anapus, gamtos ir žmogaus. Čiurlionis ieškojęs žemiško ir dieviško ne atskirai; jam rūpėjusi daiktų ir reiškinių absoliuti, visa vienijanti pirminė esmė. Niekas anksčiau iš Europos šiaurės kraštų tyrinėtojų taip giliai neįžvelgęs į metafiziką, į visatą ir kosminę visumą, kaip Čiurlionis. A. Kuprevičius skambino Čiurlionio preliudus, du Skriabino etiudus ir Chopino scherzo (Dirva 1961.III.31).

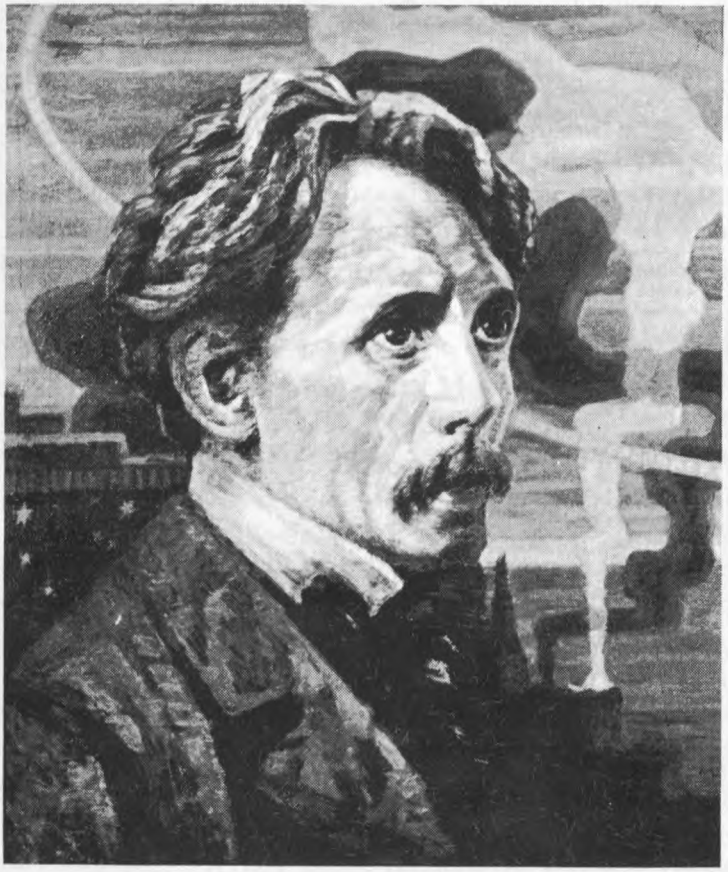
Čikagoje, Čiurlionio galerijoje, vyko kitas sukakčių minėjimas lapkričio pabaigoj. Apie jo muziką kalbėjo Vl. Jakubėnas, apie tapybą P. Gaučys. Čiurlionis kompozitorius buvęs originalus — tai pastebėjo ir vokiečiai Leipzige; jo simfoniniai kūriniai tačiau esą nelengvi orkestrams; sunkūs ir kiti vėlesnieji kūriniai. P. Gaučys pateikė ištraukų iš jo verstos V. Čudovskio studijos ir jas aiškino, iliustruodamas reprodukcijų skaidrėmis. Čiurlionis buvęs realistas, bet ne šio pasaulio — įžvelgęs tai, ko kiti neįžvelgę. Šešias Čiurlionio variacijas pagrojo smuiku Alf. Paukštys ir keturis preliudus paskambino pianistas M. Motekaitis. Šiam minėjimui dail. Ad. Varnas padarė Čiurlionio portretą ir vieno *Saulės sonatos* paveikslo kopiją. Buvo išstatytos ir Čiurlionio paveikslų reprodukcijos (Naujienos 1961.XII.2).

Los Angeles lietuviai, anksčiau nei niujorkiškiai ir čikagiškiai būtent — kovo 11 paminėjo sukaktį kultūros klubo iniciatyva. J. Gliauda ryškino Čiurlionio asmenybę. Andrius ir Ona Mironai skaitė Čiurlionio laiškus. Pianistė Shirley Gedminaitė iš Philadelphijos skambino Čiurlionio kūrinius. Vietos dramos sambūris pradėjo repetuoti J. Gliaudos keturių veiksmų dramą *Čiurlionis* (Drb 1961.XI.21).

Amerikiečiams New Yorke, centrinėje miesto bibliotekoje, A. Rannito iniciatyva buvo eksponuota Čiurlionio paveikslų reprodukcijos, muzikinių kūrinių gaidos ir pavyzdžiai laiškų, užrašų, straipsnių. Paroda vyko visą liepos mėnesį ir pirmą rugpjūčio savaitę. Ją garsino bibliotekos visuomeninių ryšių vedėja Anna Glantz. Žiūrovų praėjo tūkstančiai. Atsiliepė *New York Times* (1961 July 16), iškeldamas Čiurlionio vietą abstraktaus meno judėjimo avangarde. Parodos įvykį paminėjo keletas radijo stočių — N.Y. miesto, *Free Europe, Voice of America* ir *Liberty*. New Yorko rusų laikraštis *Novoje russkoe slov* (1961.VII.13) pastebėjo, kad Čiurlionio kūryba turinti susilietimo taškų su simbolizmu ir siurrealizmu ir šiek tiek panašumų su Bogojevskio ir Filonovo tapyba. Paroda susidomėjo meno kritikas Robertas von Bergas, autorius veikalo *Discovery of Painting* (Losana, 1958) ir parašė specialų straipsnį apie

Čiurlionį — abstraktinio meno pradininką müncheniškiame *Süddeutsche Zeitung* (1961.VIII.10).

Lituanus, lietuvių žurnalas anglų kalba, paskyrė Čiurlionio sukakčiai atskirą numerį (1961, N 2), kuriame buvo amerikiečio G. M. A. Hanfmanno straipsnis, lyginęs Čiurlionį su Van Goghu, V. Ivanovo studija *Čiurlionis ir menų sintezės problema*, A. Rannito — *Čiurlionis kaip abstraktistas*, R. F. Piperio — *Kosminis Čiurlionio menas* ir Vl. Jakubėno — apie kompozitorių.

Čiurlionis — Adomo Varno portretas, tapytas 1961 m. Čikagoje

Išskirtinas tarp abstrakto pretendentų

Lituanus leidinys, skirtas Čiurlioniui, pateko į Portugaliją ir sudomino meno kritiką Mario Dionisio. *Coloquio* žurnale (1962, N 17) jis paskelbė straipsnį *Antes Kandinsky* (Pirm Kandinskio), kuriame kelia klausimą, kodėl abstraktusis menas iškilo prieš I didįjį karą, o savo žydėjimo pasiekė po II pasaulinio karo, kai prasidėjo nusivylimo atmosfera ir įsižiebė „šaltasis karas"? Visų „bėdų" priežastimi Kandinskis laikęs amžininkų materializmą ir ateizmą. „Kai išoriniams pagrindams gresia pavojus sugriūti, žmogus nusisuka nuo išorės ir grįžta į save patį" — taip jis bandęs pateisinti abstraktaus meno kilmę.

Šį klausimą kritikui iškėlęs lietuvių leidžiamas žurnalas *Lituanus*, davęs „visumą tekstų" apie dailininką Čiurlionį, kuris buvęs „abstraktus septynerius metus anksčiau už Kandinskį, metafizinis — dešimtį metų pirmiau metafizinės tapybos ir siurrealistas dešimtį metų anksčiau už siurrealistų manifestą".

Kas gi tas Čiurlionis? Dionisio sako ieškojęs žinių įvairiuose meno žodynuose bei enciklopedijose, bet šie nedaug ką jam pasakę. Pagaliau jis remiąsis daugiau Rannitu ir apgailestauja, kad Vakaruose Čiurlionis nebuvęs niekad parodytas. Jei kada ir būsiąs parodytas, tai galimas dalykas, kaip tvirtina žinovai, jo paveikslai bus netekę pusės savo chromatinių savybių, nes spalvos po truputį blankstančios. Galimas dalykas, galvoja autorius, kad Čiurlionis nėra griežtąja prasme abstraktistas, nes kai kas jį laiko ir simbolistu. Bet jeigu *Lituanus* pateikiami duomenys yra tikri (tai svarbu meno istorijai), vis dėlto įsidėmėtina, kad tuo metu, kai Kandinskis piešė savo garsiąją akvarelę *Abstrakciją*, lietuvis jau naudojosi kalba, kuri sužadina mumyse irracionalias būties gelmes.

Į Čiurlionio — abstraktisto problemą gyvai reagavo lenkai tiek savame krašte, tiek išeivijoje. Krokuviškis *Życie literackie* (1958.VII.6) paskelbė J. Liudwińskio straipsnį *Čiurlionis — pierwszy abstrakcjonista* ir *Współczesność* (1962, N 12) A. Jakimowicziaus —

Pierwszy abstrakcjonista? Atsiliepė ir išeivijos lenkai, gyveną Paryžiuje. Vienas jų — H. Berlewi, studijavęs kartu su Čiurlioniu Strabausko mokykloj, rašė meno žurnale *XXe Siècle* (1964, N 24), kad į Stabrausko mokyklą jis pats įstojęs 1904 metais, turėdamas 10 metų amžiaus. Tais metais atėjęs ir vyras, nešinąs dideliu piešinių aplanku, kokių trisdešimties metų, su atsikišusiais žandikauliais, šviesių ilgų plaukų, žydrių akių su mažais ūseliais. Tai buvęs Čiurlionis. Kai atidaręs atsineštą aplanką, „mes pamatėme simbolinių ir alegorinių pastelių rinkinį su vis labiau nepaprastais piešiniais, kuriuose pynėsi žalčiai, piramidės ir fantastiški gamtovaizdžiai. Tie paveikslai sukėlę sensaciją akademijoje. Labiausiai jais žavėjosi Stabrauskas, kilme, kaip ir Čiurlionis, lietuvis, taip pat linkęs į simbolizmą. Visi tie kūriniai tikrosios tapybos požiūriu buvę tik mėgėjo darbai. Autodidaktas Čiurlionis, muzikas iš profesijos, tapybą buvo padaręs savo *Ingreso* smuiku . . . tapybos priemonėmis reiškęs muzikines temas".

Berlewi stebisi, kodėl parašyta net keletas monografijų apie šį „diletantą" ir kodėl jo vardas siejamas su abstraktinio meno pradžia. „Plauko skaldytojai į keturias dalis mano darą atradimą, kelia tą dailininką, išprotėjusį ir mirusį prieš 53 metus, siekia įrodyti, kad jis vienas esąs abstraktinės kūrybos išradėjas ir šiam teigimui paremti nurodo į 1906 ir 1907 metų jo kūrinius. Tuo jie tikisi galės sugriauti neabejotinus faktus, jog abstrakčioje tapyboje pirmumas neginčijamai priklauso V. Kandinskiui ir kitiems dailininkams". Čiurlionio tapybinis pasaulis esąs sapnų, pasąmonės pasaulis, reiškiamas simboliais — žalčiais, piramidėmis, žvaigždėmis, debesimis. Čiurlionio kūriniai nesą „sau vaizdai, nes kiekvienas jų turi literatūrinį savo turinį, kurio prasmė žiūrovui lieka nepagaunama. Svarbiausia, Čiurlionio įkvėpimo šaltiniai buvo muzikinio, ne vizualinio ar plastinio pobūdžio". Čiurlionis praturtinęs savo darbais pasąmoninės kūrybos sritį, dėl to labiau priklauso siurrealizmui, ne abstraktizmui.

Kitaip atsiliepė A. Nakovas paryžietiniame lenkų žurnale *Kultura* (1965, N 6). Straipsnyje *Mikolaj Ciurlionis* jis rašo:

„Laikomas savo varšuvinių kolegų pašaliečiu ir diletantu, Čiurlionis buvo labiausiai pilnu savo epochos įkūnijimu, gal net labiausiai tikru tos aplinkos artistu. Nuėjo keliu, kurio niekas negalėjo numatyti nei prileisti . . . Yra tai vienas iš negausių atvejų meninės veiklos istorijoje, kad kūrybinis aktas lygiai įdomus, kaip ir rezultatas. Įsibangavusios, griūvančios XX amžiaus epochos firmamente Čiurlionis pralėkė kaip meteoras ir sudegė savo ugnyje".

Dėl ryšio su abstraktiniu menu Nakovas primena tokį faktą. Nupiešęs pirmąjį savo paveikslą iš ciklo *Pasaulio sutvėrimas*, Čiurlionis rašęs broliui: „Nutapiau pirmą simbolinį paveikslą". Daugelis tyrinėtojų pasiskubinę pripažinti, kad šis pradedančio dailininko pareiškimas deklaruoja abstraktą. Šiandien, po vispusiškos Čiurlionio kūrybos analizės, atrodo, negalima toliau tos tezės palaikyti. Žodis *simboliškas* pavartotas čia tiesiogine prasme, be jokių niuansų ar perkeltinės prasmės. Jeigu ir prileistume hipotezę, kad jis, pagautas tokios plačios temos (Pasaulio sutvėrimo) tikrai nutapė abstraktinį paveikslą, tai būtų buvęs greičiau nesąmoningas aktas, ir tolimesnei jo kūrybai neturėjęs jokių pasekmių. Jeigu lyginti *simboliškas* su tuo terminu, kurį vartoja Kandinskis savo abstraktinei kūrybai, iš karto matyti visai skirtinga išeities pozicija. Abstrakcijos idėja, jeigu būtų buvusi pas Čiurlionį, tai ji būtų save radusi metafizinėj-simbolinėj sferoj. Tuo tarpu Kandinskis aiškiai atribojo filosofinę antstatybą nuo praktinės tapybos. Praktinė abstrakcija Kandinskiui buvusi konkreti, būtent — linija ir spalva. Kandinskis savo veikalėlyje *Über das Geistige in der Kunst* teigia negalimybę vieną meną pakeisti kitu arba juos derinti, kaip tai galvojo Skriabinas ir Čiurlionis.

Klausimas dėl Čiurlionio ir Kandinskio sąveikos, kartą pajudintas, išaugo į platesnę problemą: kas gi yra pati abstrakto idėja ir kas jo išraiškos būdai? Pradininko (Kandinskio) „sostas" buvo išjudintas, bet neatrodė, kad jį būtų pavykę laimėti Čiurlioniui, nors pradžioj lyg svėrėsi ta kryptimi. Čiurlionis greičiausiai liks pretendentu tarp daugelio kitų, kaip rašė

berlyniškis *Die Welt* (1966.XII.3), minėdamas V. Kandinskio 20 m. sukaktį. Dvidešimtojo amžiaus pradžioj daug kur buvęs pribrendęs naujų ženklų ir simbolių menas, dėl to tuščias dalykas ieškoti pirmumo. Nesą prasmės kelti klausimą, kas pirmas nutapęs abstraktą — Adolfas Hölzelis ar lietuvis Čiurlionis, Franzas Schmithalsas, Katharina Schäffner ar Kandinskis. Rašydamas apie Kandinskį, pastebi ir niujorkiškis *Time* (1972.V.15), kad šiandien esą daug pretendentų į pirmąjį abstraktą — nuo Picabia iki paslaptingo lietuvio Čiurlionio.

Čiurlionis — A. Ambražiūno medžio skulptūra, 1961

Realistai gina Čiurlionį nuo abstraktistų

Abstraktizmas, priskiriamas Čiurlioniui, sukėlė rūpesčio marksistinio realizmo atstovams pačioj Lietuvoj. Į tai reagavo vienas pirmųjų A. Venclova, rašęs įvadą į *32 Čiurlionio reprodukcijas* (1961) lietuvių, rusų, anglų ir prancūzų kalbomis.

„M. K. Čiurlionis, dailininkas, yra unikalus reiškinys lietuvių meno istorijoje", o jo „kūryba . . . turi kilnų uždavinį — auklėti komunizmo epochos žmogų . . . Dailininko tematika, kartais išsiveržianti iš jam būdingų lietuviškos gamtos ir tautosakos temų rato, diktavo ir tą abstrakčią formą, kuri buvo būdinga ir kitų tautų jo meto dailininkams modernistams . . . (Tačiau) veltui šiais laikais kai kurie meno teoretikai iš M. K. Čiurlionio kūrybos norėtų išvesti antihumanišką besielį abstrakcionizmą, kuris užplūdo kapitalistinio pasaulio dvasinį gyvenimą.

Abstrakcionistų kūryba nesistengia suprasti ir aiškinti pasaulio, joje nėra minties ir jausmo, nors šio meno apaštalai kartais stengiasi įrodyti, kad jiems nėra svetimos kažkokios ‚idėjos'. Tuo tarpu M. K. Čiurlionis savotiškomis, romantiškomis priemonėmis kreipėsi į žmogų, jautriai kalbėjo į jo širdį, savo menui keldamas ne siaurai formalų dekoratyvinį uždavinį, kaip tai dažnai yra abstrakcionistų kūryboje, o pirmoje vietoje statydamas filosofinę mintį, žmogišką idėją ir jausmą. M. K. Čiurlionio fantastiškų elementų deriniai nuspalvinti muzikiniu skambėjimu, nedeformuoja gamtos, nepaverčia jos tik spalvinių dėmių ar formų nieko neišreiškiančiomis kombinacijomis. Ir pagaliau tas liaudiškas pagrindas, kuris toks ryškus geriausiuose M. K. Čiurlionio paveiksluose, aplamai yra svetimas abstraktinei dailei".

Po ketverių metų atsiliepė šiuo klausimu ir menotyrininkas — muzikas V. Landsbergis savo knygoje *Pavasario sonata* (1965, p. 59-62). „Pastaraisiais metais pasaulyje vis didėja susidomėjimas Čiurlioniu; kur ne kur jo pavardė minima ir ginčuose dėl abstrakčiojo meno pradžios. Bene pirmoji tokia mus pasiekusi kregždė buvo krokuviškis *Życie literackie*, išspausdinęs 1958 m.

atradimą *Čiurlionis — pirmasis abstraktistas.* (Papildymuose mini ir A. Rannito paskaitą, skaitytą 1949 m. Paryžiuje apie Čiurlionį abstraktinio meno pionierių, Y). Tačiau tokia formulė — beveik nesusipratimas. Išraiškinga linijų ritmika, subtilūs spalviniai deriniai Čiurlionio paveiksluose niekur nėra vien grynas dekoratyvumas, nėra atitraukti nuo daiktų, nuo gamtos. Čiurlionis perteikia gamtą, pabrėždamas pačią jos esmę, reikšmę žmogui. Kaip neatskiriama jo paveikslų dalis praskamba taip pat ir poetinė arba filosofinė mintis — abstrakcionistų požiūriu vėl svetimas dailei dalykas. Charakteringa nebent *Życie literackie* argumentacija (pasitaikanti ir kitur) — esą, muzika, kurios analogijų Čiurlionis ieškojęs tapyboje, savo ištakomis yra . . . abstrakti. Mūsų požiūriu, muzika net subjektyviomis ištakomis yra savo sferos konkretybė, kylanti iš realaus žmogaus santykio su aplinka. Tai ištakos, o kur dar pats muzikos menas? . . . Kaip žinoma, muzika turi specifinę savo išraiškos sferą, specifinį psichologinį-estetinį turinį, ir šiuo požiūriu apie muzikos ‚nekonkretumą' negali būti rimtai kalbama. Galima kalbėti tik apie savitą, *ypatingą muzikos konkretumą,* nustatinėti jo ribas ir kita, bet anoji argumentacija (muzika — abstrakcija — Čiurlionio dailė) pakimba ore.

Galbūt tariamąjį muzikos abstraktumą reiktų suprasti sąlygiškai, kokio nors ‚nedaiktiškumo' prasme, bet kuo tada čia dėtas Čiurlionis? Jo menas visas ‚daiktiškas', ir kalbėti tada reikėtų nebent apie čiurlioniškąjį daikto suvokimą, savitą interpretavimą ir objekto interpretacijos panaudojimą idėjoms reikšti. O jei abstrakcija dailėje suprantama plačiau, negu nedaiktinis menas, jei Čiurlionis gretinamas ne su Kandinskiu, o su Klee, tai kuo čia dėtas tada vargšės muzikos ‚nedaiktiškumas'? . . ."

Klausimas dėl galimos Čiurlionio įtakos Vasilijui Kandinskiui, susiformulavusiam prieš pirmąjį pasaulinį karą šiuolaikinio abstraktizmo principus, vėlgi nieko nekeičia. Kaip rašė N. Rörichas, Čiurlionis ir Skriabinas savo laiku ‚išjudino daugelį jaunų protų'. Čiurlionio parodos, ypač visa tai, kas anais laikais buvo kalbama bei rašoma apie Čiurlionio meną, apie meno

sintezę, apie muziką tapyboje ir t.t., galėjo daug kam žadinti įvairių sugestijų, taigi ir Kandinskiui. Tačiau nei Čiurlionis čia kuo nors kaltas, nei dėl to jis bent per plaukelį didesnis ‚abstrakcionistas'. Abstraktusis menas teigia separaciją, atsiribojimą, atsižadėjimą visko, kas nėra ‚grynoji dailė', gryna forma. O Čiurlionis, kaip matome, teigia sintezę, siekia betarpiškiausios ir universalios meninės išraiškos; tad jei abstrakcionizmas iš tikrųjų norėtų kildinti save iš Čiurlionio, tai jis būtų nuėjęs nuo Čiurlionio ne į priekį, bet greičiau atgal ar bent gerokai į šalį".

Tais pačiais metais, kaip ir V. Landsbergis, „ginčo klausimu" įsiterpė meno mokslų kandidatas, švietimo ministras Lionginas Šepetys. Jis rašė *Pergalėje* (1965, N 8, p 147-152), susirūpinęs, kad „kai kuriuose (Vakarų) veikaluose iš M. K. Čiurlionio kūrybos tiesiog bandoma kildinti abstrakcionizmas", ir konkrečiai mini G. Pönsgeno-L. Zahno *Abstrakte Kunst — Eine Weltsprache* ir K. Farnero *Der Aufstand der Abstrakt-Konkreten* (München, 1960). Tai esanti viena teigėjų kategorija. Antroji — lietuviškieji ir Pabaltijo emigrantai. Trečioji — jauna emigrantų generacija, „išaugusi ir estetiškai susiformavusi Vakarų buržuazinio meno ideologų aplinkoje". Šie tretieji, „norėdami savo tėvynainį išgarsinti, nuoširdžiai stengiasi priartinti M. K. Čiurlionio kūrybą prie abstraktaus meno.[61] Šias pastangas L. Šepetys bando atremti tokiais argumentais.

Esą nenustatytas laikas, kada abstraktus menas atsirado, nes tai ištisas vystymosi laikotarpis, prasidėjęs XIX a. pabaigoj; šią kryptį skatinęs buržuazinis ir filosofinis individualizmas. Čiurlionis pirmaisiais savo darbais piešęs tėvynės ilgesiu persunktus peizažus. Nors giriamas *Mir Iskusstva* modernistų, nepasiduoda jų įtakai — eina savo keliu. Jo panašumas į abstraktistus tesąs išorinis ir tai tik kai kuriais atvejais (debesų plėmai, šakelių liepsnelės). Čiurlionis, kaip ir kiti žymieji — genijai, siekęs kažko daugiau ir giliau, negu pati kūryba. Jam meninė forma buvusi tik priemonė išreikšti kažką — pačią esmę.

Tose priemonėse gamtinė realybė arba jos elementai tarnauja simboliais — ženklais. O abstraktistams pati forma yra galutinis

tikslas. Čiurlionis ieškojęs versmių žmogaus buityje, kuri yra sudėtinga. „Kūrybinių ieškojimų sunkumai kartais stumdavo jauną genijų į kažkokios dievybės kūrimo kelią, davusį keletą mistinio pobūdžio darbų" (151). Iš atskirų paveikslų nesą galima spręsti apie visą jo kūrybinį kelią. Žmogus esąs centre, o tie, kurie nori jį daryti abstraktistu, atima Čiurlioniui prasminį pagrindą — žmogiškąjį turinį. Abstraktistų forma yra betikslė, o argi toks buvęs Čiurlionis?

Po poros metų (1967) J. Umbrasas gynė meno mokslų kandidato disertaciją *Pagrindiniai M. K. Čiurlionio dailės bruožai.* Čiurlionio kūryba, pagal jį, esanti daugiareikšmė, turinti įvairių minčių bei nuotaikų, įtakojama XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios vėlyvojo romantizmo bei simbolizmo. Šių krypčių principus jis perlydęs į savitą meninę programą ir savo kūrybai suteikęs ryškų individualistinį — lietuviškąjį charakterį, netgi išvystęs lietuvių liaudies kūrybai artimas formas. Užkliūva jam tik užsienio literatūroje vienpusiškos tendencijos kelti visų pirma idealistinius Čiurlionio bruožus, mistiškumą, irracionalumą ir ryšius su abstraktiniu menu.

Pagrindinis oponentas šią disertaciją ginant buvo maskviškis akademikas prof. A. Sidrovas. Jis paneigė Čiurlionio ryšį su abstraktiniu menu ir jo poveikį Kandinskiui. Kandinskį pažinęs studijų metu (1913-14) Münchene, o kai jis grįžęs į Maskvą (1919-20), tai girdėjęs jį ketinant „įveikti" Čiurlionį ir kitus dailininkus simbolistus. Į tai atsiliepė menotyros mokslų kandidatas S. Budrys: negalima vis tik neigti ir Čiurlionio poveikio abstraktiniam menui. Sidrovas dar dėstė, kad Čiurlionį nukreipė į tolimas menui mistikos ir filosofinių svarstymų sritis rusų poetas simbolistas V. Ivanovas ir tuo padaręs poveikį visai rusų kritikai (Blgr 587, 589).

Tarp kitų oponentų buvo ir Čiurlionio jauniausioji sesuo Jadvyga. Ji įrodinėjo, kad Čiurlioniui negalima priskirti „dievoieškos" (iš rusų: *bogoiskatelstvo)* — jos nematyti nei korespondencijoje, nei intymiuose pokalbiuose su draugais. Čiurlionis buvo

poetas, mėgo mitus, legendas, jų tarpe ir biblinius siužetus, ir susižavėjimas jais gali ir nieko bendra neturėti „su vidine religine kova" (tp 589).

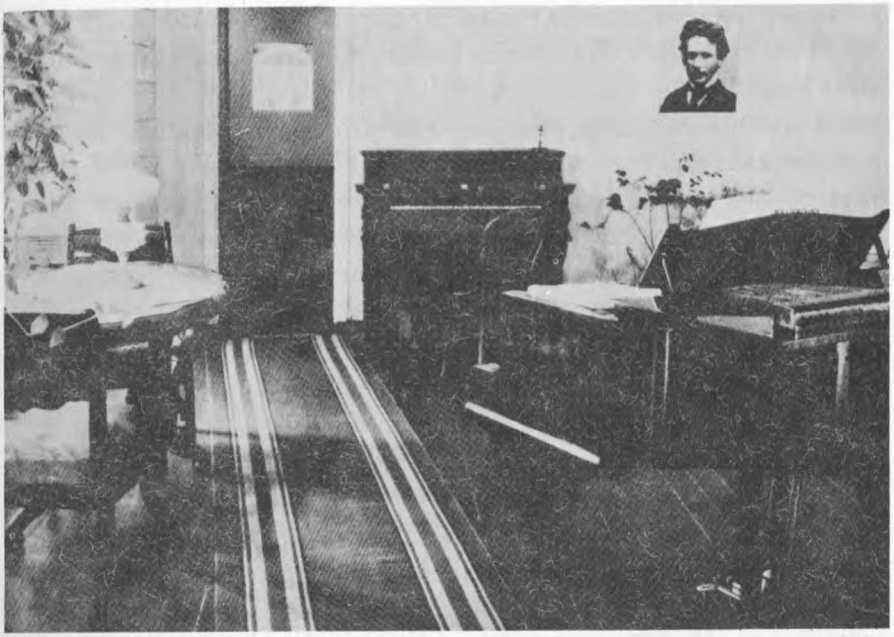
Ši disertacija, kaip ir kitos apie Čiurlionį, atsidūrė Lietuvos mokslo akademijos archyve. Iš jos atspaustas buvo tik vienas skyrius — *M. K. Čiurlionio idėjinių ir meninių pažiūrų bruožai* (Menotyra 1967, N 1). Čia autorius peržvelgia įvairias tuometines pažiūrų kryptis, kuriomis galėjo domėtis ar būti veikiamas Čiurlionis. Galutinę išvadą jis daro tokią: „M. K. Čiurlionio ‚dievoieška' . . ., praėjusi tam tikrą ieškojimų kelią . . ., kristalizavosi į daugiau ar mažiau aiškią monoteistinę filosofiją, pripažįstančią vieningą dvasinę jėgą, kuri persmelkia visatą, suteikia jai prasmę, įgalina egzistuoti, skatina vystytis" (p 157).

Kai J. Umbrasas gynė savo disertaciją, „dail. A. Savickas baigė rašyti monografiją apie M. K. Čiurlionį tapytoją. Šioje knygoje, pavadintoje *Žvalgantis nuo aukštų bokštų,* — skelbė *Gimtasis kraštas* (1965, N 11), — bus apžvelgiamas M. K. Čiurlionio kūrybos kelias". Monografija tačiau nepasirodė, ir nežinia kodėl. Savickas, meno mokslų kandidatas, rašytojo ir diplomato Jurgio Savickio sūnus, buvo paruošęs kartu su muzikologu J. Gaudrimu populiarų veikalėlį *M. K. Čiurlionis* (1965), o vėliau sykiu su E. Mieželaičiu rusų kalba leidinį *Čiurlionis* (Maskva, 1971), kuriame, be 110 puslapių teksto, buvo ir 47 iliustracijos.

Savickio straipsniai Čiurlionio kūrybos klausimais pasirodo *Kultūros baruose.* Jo požiūriu, Čiurlionis mokykliniame tarpsnyje buvęs simbolistas kitų įtakoje, ypač Böcklino (plg jo *Čiurlionis ir simbolistai,* Kb 1972, N 7). Brandos tarpsnyje jis ieškojęs įkvėpimo didingoj gamtoj ir čia kūręs „savo žmogų, savo Rex, savo Valdovą".

Naujos sukaktys ir atgarsiai svetur

Artėjant 90-toms gimimo sukaktims (1965) vėl susirūpinta įrengti memorialinį muziejų Druskininkuose. Pradėta kukliau — nuo „muzikos namelio". Jam stigo kunigaikštiškojo (Oginskio)

Čiurlionio muziejus Druskininkuose su Oginskio dovanotu fortepijonu

fortepijono, nes buvo parduotas Petro Markevičiaus šeimai Varšuvoje. Tenykščiai lietuviai, kiek užtrukę, atpirko jį ir padovanojo „muzikos nameliui".

Sukaktims buvo išleisti specialūs Čiurlionio vokai, parengti T. Bajorūnaitės ir P. Rauduvės, taip pat ekslibriai — V. Norkutės, K. Juodikaičio, I. Labutytės, K. Dockaus. Padidinta ir Čiurlionio paveikslų ekspozicija jo vardo galerijoje. Pačioj galerijoj vyko ir pagrindinis sukakties minėjimas. Kalbėjo dailininkai Stauskas, Žmuidzinavičius, Galaunė, Savickas ir Čiurlionytė-Karužienė. L. Noreika skaitė Salomėjos Neries eilėraščius, skirtus Čiurlioniui. Muzikinių Čiurlionio kūrinių koncertas vyko vitražo bei skulptūros galerijoje tuose pačiuose rūmuose.

Vilnius pagerbė Čiurlionį dviem atskirom programom Filharmonijoj ir Čiurlionio vardo dailės mokykloj. Minėjimai buvo

DR. KAZYS PE
ARCHYVA

K. Juodaičio ekslibris — Čiurlionis, panaudotas pašto ženklui ir vokams, 1975

ruošiami Klaipėdoje ir kituose Lietuvos miestuose. Speciali programa transliuota per radiją ir rodyta televizijoje. Atskirus numerius Čiurlioniui išleido *Kultūros barai* (9-tą), *Literatūra ir menas* (25-tą), *Pergalė* (10-tą). Tais metais pasirodė ir dvi jau minėtos knygos — V. Landsbergio *Pavasario sonata* ir J. Gaudrimo-A. Savicko *M. K. Čiurlionis.* Sukakties metai užbaigti Čiurlionio vardo pianistų konkursu Vilniuje, kur pirmąją vietą laimėjo Augustinas Maceina.

Sukačiai nespėta baigti Čiurlionio filmas *Eik be poilsio;* jis buvo rodomas kitais metais. Tai Čiurlionio paveikslų, muzikos, laiškų ir literatūrinių apybraižų montažinė pynė, vaizduojanti begalinį kūrėjo ieškojimą. Tekstą parengė V. Landsbergis, diktoriumi buvo J. Miltinis, redagavo V. Imbrasas, režisavo A. Dausa. (Amerikoje dviejų dalių Čiurlionio filmas *The Man and His Art* buvo paruoštas 1973 Ohio valstijos universiteto profesorių Liudos Laurinavičiūtės-Alsen ir Willardo Misfeldto iniciatyva).

Už Lietuvos ribų sukaktį šventė Maskva sudėtinėmis lietuvių ir rusų jėgomis centriniame literatų name spalio mėnesį. Kalbėjo

Memorialinė lenta, įrengta Varšuvos lietuvių 1971 m. Čiurlionio mirties vietoje — Pustelninke

K. Simonovas, E. Mieželaitis, muz. Ed. Balsys, A. Sidrovas, L. Kniperis, dail. J. Kuzminskis. Paskaityta lietuvių ir rusų kalbom E. Mieželaičio ir S. Nėries eilėraščiai Čiurlionio kūrinių temomis.

Varšuvoj spalio 25-tą vietos lietuviai turėjo Čiurlionio vakarą jo mirties vietoje — Pustelninke; pasiryžo čia įrengti memorialinę lentą ir tai padarė 1971 m. Kitas minėjimas lenkams buvo paruoštas Lenkijos ir Tarybų Sąjungos draugijos iniciatyva ir pakartotas Krokuvoj ir Poznanėj. Pastarajame, Arsenalo galerijoj, eksponuota ir jo paveikslų reprodukcijos.

Išeivija šias sukaktis ypatingiau atšventė Čikagoje — atskirai Dailininkų sąjunga ir Menininkų klubas. Pirmajame kalbėjo ir skaidres rodė dail. A. Rūkštelė, buvęs kauniškės Čiurlionio galerijos konservatorius. Antrajame pristatė Čiurlionį Rannitas ir muz. A. Kučiūnas. Čiurlionis dailininkas, pagal Rannitą, išaugęs iš

V. Vildžiūno medžio skulptūra (1968), pasiųsta Leipzigo konservatorijai

mistinio ir kosminio gamtovaizdžio suvokimo, laisvinęs kūrybą iš empirinių formų ir suteikęs jai metafizinę dimensiją. Jo kūrybos vertė glūdinti vidinėje prasmėje, mistiniame momente. Čiurlionis muzikas, antrojo kalbėtojo akimis, turėjęs neabejotiną talentą, bet pradžioj nepasižymėjęs fantazija ir originalumu. Jo muzikinė kūryba išryškėjusi gilesniu charakteriu ir kūrybiškumu tik grįžus į Lietuvą. Ištraukas iš Čiurlionio laiškų skaitė akt. L. Barauskas. K. Bradūno čiurlioninius eilėraščius deklamavo E. Blandytė. Čiurlionio kvartetą atliko styginis čikagiškių kvartetas. Buvo ir reprodukcijų, knygų bei leidinių paroda, kurią parengė dail. K. Varnelis.

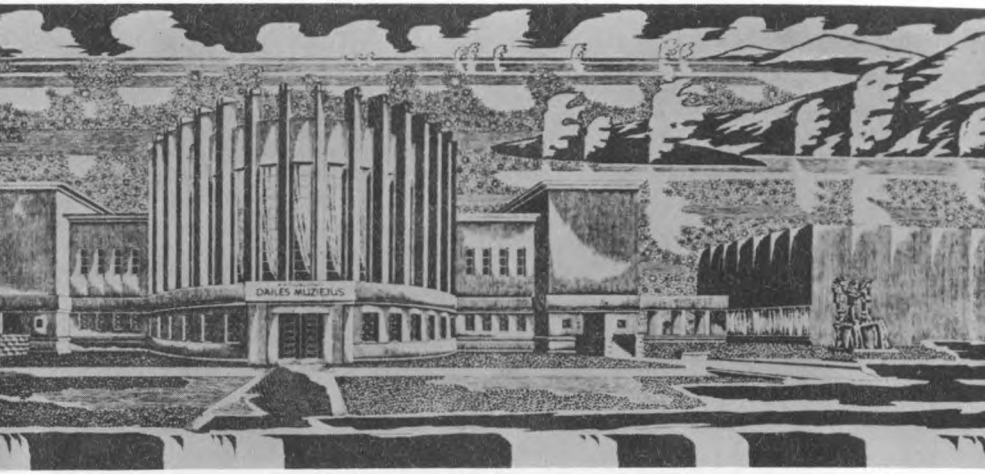
Mirties 50 metų sukaktį (1966) išskirtiniau minėjo lietuviai Clevelande. Kovo 19 ir 20 dienomis vyko paroda, paskaitos ir koncertas. Parodoj eksponuota paveikslų reprodukcijos, 16 fluorefortų, knygos ir leidiniai. Parodą atidarant, kalbėjo du

dailininkai: K. Žilinskas ir A. Vaikšnoras. Kitą dieną apie Čiurlionio kūrybinį pasaulį kalbėjo prof. A. Nasvytytė-Augustinavičienė. Pianistas A. Kuprevičius paskambino keturis preliudus ir nokturną. Styginis kvartetas iš trijų čikagiškių ir vieno vietinio atliko Čiurlionio kvartetą. Čiurlionio ansamblis, diriguojamas Alf. Mikulskio, dainavo M. K. Čiurlionio harmonizuotas liaudies dainas.

Mirties sukakčių proga Čikagoje sudarytas šešeto asmenų komitetas leisti Čiurlionio monografijai anglų kalba (Drg 1966.XI.5). A. Rannitas pažadėjo paruošti tekstą, dail. K. Varnelis atrinkti ir spaudai paruošti reprodukcijas. Tačiau planuotam laikui monografija nespėta išleisti. Vietoj monografijos pasirodė du čiurlioniškosios tematikos leidiniai: K. Bradūno eilėraščių rinkinys *Sonatos ir fūgos* (1967) ir vertimas į anglų kalbą J. Gliaudos romano *Ikaro sonata* (1968).

Sukakčių įbanguotas dėmesys nešė kitų kūrybinių vaisių. Muzikas A. Aleksa Vilniuje sukūrė simfoninį paveikslą *Requiem* styginiams ir mušamiesiems su vargonais pagal Čiurlionio *Laidotuvių* ciklo įspūdžius. Kūrinys atliktas 1967 (Blgr 469). Skulptorius V. Vildžiūnas iškalė (1968) ąžuole Čiurlionio portretą, kurį Vilniaus konservatorija pasiuntė Leipzigo konservatorijai, švenčiančiai 125 savo veiklos metus; kartu įteikta Čiurlionio muzikinių kūrinių aplankas, plokštelės ir laiškai, kuriuose buvęs mokinys šiltai atsiliepia apie savo profesorius Reineckę ir Jodasshoną. Leipciginė konservatorija balandžio mėnesį (1968) savo patalpose suruošė tapybinių Čiurlionio reprodukcijų ir muzikinių darbų parodą. Kalbėjo V. Falkenhanas ir H. Zerle (Ln 1968.VI.15).

Lenkijoje, Fromborke, vyko (1968) vargonų festivalis, kur Lietuvos vargonų virtuozas L. Digrys atliko Čiurlionio *Fugą b-mol* (Blgr 486). Kitais metais Vilniaus simfoninis orkestras Poznanėje grojo Čiurlionio *Jūrą*, o berniukų choras *Ąžuoliukas* giedojo *Sanctus* (tp 502, 503). Švedijoj, Goteburgo miesto orkestras 1969 m. įtraukė Čiurlionio *Miške* ir *Jūrą* į savo koncertų programą (tp 495).

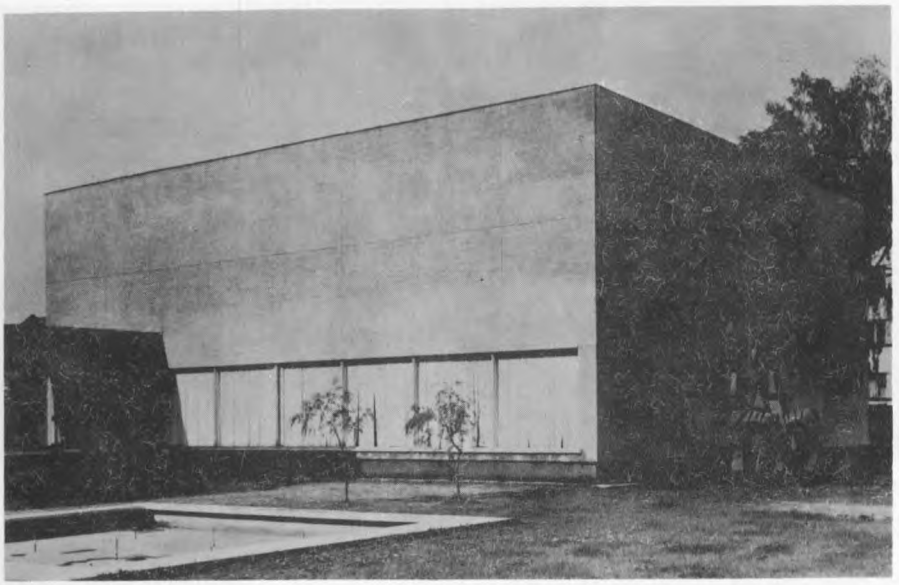

Senojo ir naujojo Čiurlionio muziejaus ansamblis Kaune. A. Pakeliūno medžio raižinys

Čikagoje ateitininkų kongreso metu (1970) atlikta *Jūra*, diriguojant Vyt. Marijošiui.

Naujas užmojis — išleisti tapybinius Čiurlionio ciklus atskirais aplankais kilo turbūt sukakčių proga. Pirmasis iš jų buvo parengtas ir *Vagos* išleistas (1967) *Zodiako ženklai*. Antrojo parengtis užtruko penkerius metus ir tai buvo *Pasaulio sukūrimas* (1971). Dar po dvejų metų pasirodė *Žiema, Pavasaris, Vasara*. Visiems trims įvadus parašė Vyt. Landsbergis lietuvių kalba, ir jie trumpesnėj redakcijoj išversti į rusų, anglų, prancūzų, vokiečių kalbas. Apie tą laiką Kaune, prie Kultūros rūmų, pradėta statyti M. K. Čiurlionio dailės muziejus, baigtas 1972 metais, moderniai įrengtas dailininko kūrinių ekspozicijai ir apsaugai.

Įbanguotas dėmesys savam kūrėjui pažadino naują užmojį kurti Čiurlionio klubus Lietuvoj, bet nerado valdžios pritarimo. Tuo tarpu įsikūrė 1967 m. toks klubas Rusijos Odesoje ir Australijoje — Melburne. Pastarąjį įkūrė lietuviai išeiviai. Pirmasis susidarė iš vietinių rusų dailininkų, literatų ir inžinierių, pasivadinęs trilypiu vardu *Spalva-muzika-žodis*. Šis klubas Odesos

Naujasis M. K. Čiurlionio muziejus Kaune, 1972

filharmonijos dėka 1968.II.10 suruošė Čiurlionio *Miške* ir *Jūros* koncertą, be to, literatūros vakarą su čiurlioninės tematikos kūriniais, kuriuos skaitė teatro aktoriai, ir parodą vardu *Čiurlionio gyvenimas ir kūryba* (Blgr 487-488).

Toks klubas 1969 m. įsikūrė ir Japonijoje. Jo iniciatorius Itiro Kato, muzikas ir menotyrininkas, dirbęs redaktorium *Victor* plokštelių firmoje, pirmiausia susidomėjo Čiurlionio poemomis *Miške* ir *Jūra*. Paskui surengė jo reprodukcijų parodą Jokohamoje ir rado susidomėjusiųjų būrį. Per penkerius metus klubo narių išaugo keletas šimtų ir jie veikia didesniuose miestuose. Itiro Kato rašo: „Pradžioj jo kūryba susidomėjo nedidelė grupelė kompozitorių, dailininkų, o vėliau, kai užsimezgė tiesioginiai mūsų kontaktai su Lietuva, Čiurlionio gerbėjų žymiai padaugėjo . . . Mūsų darbais domisi (ir) japonų lituanistas profesorius Ikuo Maurata . . . Klubo simboliu pasirinkome M. K. Čiurlionio *Šaulį* . . . Pradžioje mūsų veikla ribojosi Tokiju, Jokohama. Dabar visame Japonų salyne

Čiurlionio klubo pirmininkas Japonijoje Itiro Kato su V. Karužiene MKČ galerijoje Kaune, 1975

sutiksi klubo aktyvistų, kurie rengia paskaitas — koncertus apie Čiurlionio kūrybą, demonstruoja Čiurlionio kūrinių reprodukcijas . . . Per tuos keletą metų, kai gyvuoja M. K. Čiurlionio klubas, surengta keli šimtai paskaitų, koncertų, reprodukcijų parodų. Japonijos spaudoje paskelbėme straipsnių apie Čiurlionio kūrybą . . . Šiais metais *Victor* firma išleis M. K. Čiurlionio muzikos įrašų plokštelę". Enciklopedijoje būsiąs straipsnis apie jį — muziką ir dailininką. „Neseniai grįžau iš kelionės po Europą, kur Stockholme, tarptautinėje menotyrininkų bei etnografų konferencijoje skaičiau pranešimą apie Čiurlionio kūrybos santykį su Rytų tautų menu. Tai tezės mano monografijos, kurią rengiuosi paskelbti atskira knyga" (Kb 1975, N 9, 41).

Indijoje Čiurlionį garsina rusų dailininko N. Röricho sūnus Sviatoslavas, ten seniau įsikūręs, turįs visas Čiurlionio reprodukcijas. Čiurlionio kūrybą jis laiko giliaprasmę, įkūnijančią mintį, pojūtį ir muziką. „Tie šiuolaikiniai Indijos dailininkai, rašo jis, kuriems aš jas (reprodukcijas) rodžiau, suvokia Čiurlionio didybę" (Jaunimo gretos 1975, N 7, p 23).

Egzilė ieško vidurio

Sekę kitų ginčą dėl Čiurlionio santykio su meno srovėm bei kryptim, atsiliepė pagaliau ir išeiviai. Jonas Grinius *Istorinėje lietuvių dailės apžvalgoje* (LE XV, 1968, 703) rašė, kad Čiurlionis „sąmoningai ar nesąmoningai buvo įsijungęs į tą spiritualistinį sąjūdį, kuris XX a. pirmame dešimtmetyje ritosi per Europą vitalizmo, individualizmo, moderniosios krikščionybės, teosofijos, neoromantizmo, neosimbolizmo, vad. *Jugendstil* ir kitokiomis bangomis. Jos daugiau ar mažiau susipynė su tapytojo individualiomis metafizinėmis aspiracijomis ir išvirto įvairiomis vaizdinėmis sonatomis ne todėl, kad Čiurlionis būtų norėjęs muziką paversti tapyba, bet kad pavieniai paveikslai (ir net jų sonatinės serijos) buvo per statiški ir per siauri išreikšti subtilioms tapybos vizijoms, mėginančioms atspėti visatos ir būties mįsles. Dėl to Čiurlionio nerealistinė (simbolinė) tapyba yra gilesnė už įprastinį realizmą".

Čiurlionio ryšį su naujom dailės srovėm plačiau nagrinėjo dail. Kazys Žoromskis straipsnių serijoje *Prie čiurlioniškų problemų sustojus* (Drg klt pr 1972). Viename iš jų — *Abstraktistas ar siurrealizmo pirmatakas* (N 43), peržvelgia fauvizmą, kubizmą, secesionizmą ir sako neradęs „pas Čiurlionį daugiau abstraktinių elementų, kaip pas čia suminėtus, ypač pas kai kuriuos Paryžiaus fauvistus, kaip Matisse, Braque, Otto Friesz, Marquet ir Derain. (Turiu galvoj jų drobes, tapytas 1901-1907 metais). Taigi žiūrėkime, kad nesukluptume, pradėję M. K. Čiurlionį piršti pasauliui kaip ‚abstraktizmo pirmūną. Mano manymu, Čiurlionis buvo tiek pažangus, kad pajėgė šitoj vietoj bėgti, sakyčiau, beveik paraleliai: taigi jis buvo tik savo laiko laike. Bet, va, yra kitas moderniojo meno (daugiau tapybos) atsišakojimas, kur M. K. Čiurlionis kur kas geriau sutelpa: Siurrealizmas! Į siurrealizmą M. K. Čiurlionis ne vien tinkamiausiai sutilptų, bet ir būtų tikras jo pirmatakas, net dvidešimčia metų pasirodęs pirmiau už siurrealistus. Mat savo esme M. K. Čiurlionis yra daugiau negu paprastas simbolistas: jis gyvena pasakos, sapno, mistinės poezijos pasaulyje. Benua šitoje vietoje teisingai įžvelgė, pavadindamas M. K. Čiurlionio meną

‚tikėjimu', ‚kosmine religija' . . . Siurrealizmas susiformuoja tik 1924-25 metais" ir jo manifestas skelbia, kad „realybės absoliutą sudaro sapno ir realybės susijungimas". To „mes kaip tik daugiausia ir randame M. K. Čiurlionio kūryboj. Kas gi čia kita, jeigu ne pasaka, ne sapnas, ne jo siurrealistinė vizija į kitą pasaulį, geresnį, gražesnį, negu mūsiškis? Bet į jį nueiti trukdo kažkoks negerumas ir likimas (paukštis, žuvis, žaltys, demonas, juodas karalius Rexe)". Čiurlionis esąs „visų siurrealistų avangarde: pirmasis jų tikras poetas — tyruose šaukiantysis balsas".

Čiurlionio ryšio su romantizmu, simbolizmu, Art Nouveau, *Jugendstil*, abstraktizmu ir siurrealizmu ieškojo meno istorikas bei dėstytojas Mindaugas Nasvytis, apgynęs daktarinę disertaciją *M. K. Čiurlionio kūryba ir gyvenamasis laikotarpis* (1972). Savo išvadas paskelbė lietuvių spaudoj (Drg klt pr 1973.III.10) Kas gi Čiurlionį riša ir kas skiria nuo bendralaikių? Čiurlionio darbai, pagal jį, savo tematika ir ryšiu su muzika artimesni romantinėm srovėm, ypač simbolizmui. Savo forma primena *Jugendstil* srovės pasinešimus. Savo nuotaika ir fantazijos gilumu atliepia metafizinius dailininkus ir siurrealistų tapybą. Bet ar Čiurlionis buvo pirmasis abstraktistas, nesą galima įrodyti iš tų jo darbų, kurie yra išlikę. Nebūtų prasmės Čiurlionį laikyti ir siurrealizmo pirmataku, nors jo darbuose esą galima rasti panašumų į siurrealistų tapybą. „Tiksliau būtų žiūrėti į Čiurlionį ne kaip į abstraktinio meno pradininką, bet kaip į dailininką, ėjusį tam tikrais atžvilgiais panašiu keliu kaip Kandinskis ar Kupka, kurie pasiekė abstraktinį meną, bent dalinai vadovaudamiesi muzikinėmis analogijomis. O artimumą siurrealistams, tarp kitko, gal būtų galima įžvelgti Čiurlionio dėmesiu psichologijai, nors ir ne freudinei, kuri padarė tiesioginės įtakos siurrealistų kūrybai". Dėl muzikos ir tapybos santykio, tai Čiurlionis nesiekęs menų sintezės wagnerine prasme *(Gesamtkunstwerk)*, jei neskaityti jo komponuotų *Jūratės ir Kastyčio* operos fragmentų ir kartu pieštų tai operai dekoracijų eskizų. Sinestetiniu požiūriu Čiurlionis buvęs gana jautrus, bet atstovavęs menų atskirybei. Sunku esą daryti išvadą, kad jis būtų

siekęs tapyboje įkūnyti tai, kas daug lengviau išsprendžiama muzikoje ir atvirkščiai.

Nauju kritišku požiūriu atsiliepė dviem atvejais Feliksas Jucevičius, filosofas ir estetikas. Savo veikale *Tauta tikrovės ir mito žaisme* (1970) jis rašė (p 87-88): „Čiurlionis yra poetas ir poetas romantikas. Tačiau romantikas ne kaip Géricult ar Delacroix, o kaip Turner. Jo kūriniuose dominuoja ne klasikinė forma su santūriu šypsniu, ne žmogiškasis grožis, kuris taip pavergė renesanso tapytojus, o svajonė, paslaptis ir fantazija. Jei modernusis menas gimsta tada, kai miršta fantazija, tai Čiurlionis nėra modernistas. Bet man atrodo, kad modernistai linksta labiau į fantaziją, negu realizmą. Kai kas laiko Turnerį su romantiškais Anglijos peizažais impresionistų pirmataku. Kad Čiurlionio tapyboje yra daug impresionistinio elemento, manau, niekas nepaneigs. Aišku, jis yra neatšaukiamai skirtingas nuo Cézanne, Manet ir Renoir, bet skirtingumas glūdi labiau kitame stiliuje, o ne kitoje mokykloje . . . Čiurlionis yra ne tik poetas, ne tik romantikas, ne tik modernistas, bet metafizikas ir mąstytojas. Kaip juokingai skamba, kai komunistai nori jį padaryti ‚komunistinio žmogaus auklėtoju'. Komunistai, kaip Čiurlionio mokiniai, būtų maždaug tas pats kaip boroko šventosios — jos nei šventosios, nei nusidėjėlės, o tik artistės . . ."

Antrame savo veikale *Menas spalvų ir formų žaisme* (1975) Jucevičius stabteli konkrečiai ties Čiurlionio abstraktizmu. Jis skiria du abstraktinio meno laikotarpius. „Pradiniame laikotarpyje dominuoja reliatyvioji abstrakcija, kuri daugiau ar mažiau remiasi tuo ar kitu tikrovės aspektu. Nevienas nurodo šios rūšies tapybos pavyzdžiu Kandinskio *Improvizacijas* ir *Kompozicijas,* pieštas tarp 1910 ir 1914 metų Münchene. Tačiau ar nereikėtų laikyti abstraktinio meno pirmaisiais kūriniais kai kuriuos Čiurlionio paveikslus, kaip *Ramybę, Saulės sonatos* allegro, *Pavasario sonatos* allegro, *Žvaigždžių sonatos* andante, kurie buvo sukurti tarp 1905 ir 1908 metų. Šiuose kūriniuose yra tikrovės elemento, kaip ir Kandinskio *Kompozicijose,* bet kaip pas vieną, taip pas kitą

dominuoja abstrakcija, nors ir skirtingame stiliuje.

Yra tokių, kurie Čiurlionio tapyboje neranda jokio abstraktizmo, pavyzdžiui, Antanas Venclova ir Will Grohmann, bet vienas ir kitas dėl visai skirtingų priežasčių. Kadangi Venclova atmeta iš principo abstraktinį meną, nes prieštarauja partijos aprobuotam socialistiniam realizmui, tai savaime aišku, kad jis negali jo matyti ir Čiurlionio tapyboje, kuriai nutarė parašyti įvadą . . . Tuojau jauti, kad kalba socialistiniai užsiangažavęs literatas, o ne meno kritikas. Venclovai visai nežinoma, kad abstraktinio meno pradininkai yra beveik išimtinai rusai — Larionov, Kandinsky, Malevich, Gabo, Rodchenko, Lissitzky, Pevsner, ir juos vargiai galima laikyti kapitalistinių Vakarų atstovais. Meno kritikos neišlaiko ir antihumaniškumo bei besieliškumo epitetas, ar kad abstrakcionistinėje tapyboje nėra minties. Absbrakcionistai ne tik stengiasi, bet ir giliai supranta pasaulį, galbūt net giliau už tokius romantikus, jei gilumą suprasime kaip galutinės arba pirmapradės tikrovės atskleidimą. O sakyti, kad toje tapyboje nėra minties, tai tikras nesusipratimas. Iš tikrųjų niekas kitas jos labiau nedominuoja, kaip mintis.

Will Grohmann taip pat mano, kad Čiurlionis neturi nieko bendro nė su abstraktiniu menu, nė su Kandinskiu, ir štai kodėl: „Pradžioje muzikas, jis pasuko į tapybą trisdešimt metų amžiaus. Jo variacijos muzikinėmis temomis ir jo kosminės vizijos yra dekoratyvinės, jos primena mums Obristo kūrinius ir kitų meninę kūrybą, dabartinių muzikų, kurie atsidavė tapybai". Kad Čiurlionis turi mažai panašumo su Kandinskiu, tai aišku, bet kad jis neturi nieko bendra su abstrakcionizmu, tai tikrai drąsus tvirtinimas, ypač iš meno žinovo, kuris tematė, kaip pats prisipažįsta, tik kelias Čiurlionio reprodukcijas. Ar tai ne juokingas paradoksas? Venclova paneigia Čiurlionio abstrakcionizmą, nes, atrodo, visai arba labai mažai ką težino apie tą meną, o Grohmann tą patį padaro beveik visai nepažindamas Čiurlionio tapybos.

Eikime dabar prie antrojo abstraktinio meno laikotarpio, kuris

prasideda su *Stil* judėjimu ir tęsiasi iki mūsų laikų. Šio periodo kūrėjams grynoji abstrakcija yra išeities tašku ir absoliutiniu principu. Jų rankose tapyba tampa grynai minties kūriniu, tai tikra formų metafizika . . . Ne tiek spalva ir forma, kiek už spalvos ir formos esanti mintis sudaro abstraktinio meno esmę" (o.c. 107-111). Čiurlioniui, pagal Jucevičių, priskirtinas tik reliatyvus abstraktyvumas, ne grynasis abstraktizmas.

Šio skirtumo nedaro Kęstutis Paulius Žygas, Amerikoj mokslintas architektas. Savo straipsnyje *Čiurlionio dailėtyros klausimais* (Metmenys 1975, N 30) jis teigia, kad „Čiurlionis ir jo bendraminčiai į abstrakčios dailės kūrybą įtakos neturėjo: jie nesijungia su pagrindine dailės išsivystymo srove šiame šimtmetyje". Čiurlionio abstraktizmą populiarinęs A. Rannitas priskyręs jam pirmapradę reikšmę abstrakčios dailės sukūrime, to neįrodęs. Čiurlionio „akiratis nukreiptas ne į abstrakciją, o kitur. Simbolizmas tam tinkamas žodis". Esančios dvi simbolistinės dailės srovės: sintetizmas ir cloisonizmas. „Čiurlionis skirtinas šiai antrai srovei". Tai Gustavo Moreau, Puvis de Chavennes ir Odilono Redono įpėdinių srovė.

Autorius reliatyvina pastangas įstatyti Čiurlionį į žinomas populiarias dailės sroves. „Čiurlionio meninė vertė nėra nei pastovi, nei amžinai nustatyta, nei savaime aiškus reikalas. Kaip ir kitų menininkų reputacijos, ji svyruos ir keisis, nes skirtingos kartos tuos pačius menininkus savaip įvertina. Dailininkas kartais garbinamas viename šimtmetyje, užmirštamas kitame.

Atmetus Čiurlionio pranašumą abstrakčios dailės atžvilgiu, nereiškia užmiršti jo kaip dar vieno simbolisto . . . Skoniai keičiasi. Abstrakti tapyba gali atsibosti . . . ir tada dailininkų dėmesys gali nukrypti kitur . . . Menininkai tada ieškotų sau kitų pavyzdžių ir pradininkų . . . Simbolistai, kurie dabar nesukelia dailės mėgėjų karšto dėmesio, gali būti atrasti, reabilituoti ir įtraukti protėvių rolėse į nenumatomus meninius išsivystymus".

Čiurlionį esą galima priskirti prie simbolizmo tik plačiąja prasme — ne prie siauros simbolizmo srovės, — galvoja Lietuvos

meno istorikas Gytis Vaitkūnas, svarstydamas *Čiurlionio ir šiuolaikinės dailės* klausimą (Kb 1975, N 9). Čiurlionis gali būti traktuojamas kaip vėlyvas romantikas, kurio aktyvus kūrybos laikotarpis sutampa su neoromatizmo sutemomis ir modernistinių srovių formavimosi pradžia. Individualus kūrybinis Čiurlionio metodas susišaukia su daugelio romantikų kūryba. Jis turi bendrumo su Gauguinu, Sera, Sezanu, tačiau nuo jų ir skiriasi. Skiriasi ypač tuo, kad pas jį iškyla reali pasaulio visumos reikšmė. Čiurlionio kūryba XX a. pradžios sąlygomis bene pilniausiai išlaiko Sezano principą: pasaulį vaizduoju ne tokį, kokį matau, o tokį, kokį mąstau. Čiurlionio vieta šiuolaikinės dailės raidoje suartina jo kūrybą su daugeliu XX a. meno srovių, tačiau tai nėra pagrindas traktuoti Čiurlionį kurios nors jų pradininku. Jo kūryba telkė savyje daugelį anos epochos ir jos meno ypatybių, vertingų visų pirma ne atskirų meno srovių požiūriu, o viso meno pažangos.

Fenomenas, vadinamas Čiurlioniu

Dail. Romas Viesulas, Taylor School of Art profesorius, kelia klausimą *Kodėl pasaulis* vis dėlto *nežino Čiurlionio* (Metmenys 1975, N 29). Jis atmeta mintį, kad mūsų dailininkas savu laiku buvęs nepastebėtas. „Čiurlionį ar jo darbus pažinojo visa eilė nepaprastai svarių to laikotarpio asmenybių — Kandinskis, Skriabinas, Maksimas Gorkis, Berensonas, Pastarnakas, Blokas, Lipschitzas, Romainas Rolandas, Igoris Stravinskis ir kiti. Deja, sąlyčio trumpumas turbūt bus viena iš priežasčių, kodėl . . . tas nedaugelio, bet rinktinių asmenų žinojimas nepaplito. Taip klausimas, kodėl Čiurlionio kūryba tebėra pavėsy — tebelieka. Nesakau ‚šešėlyje', bet pavėsyje, nes žinių apie Čiurlionį yra vardynuose, žodynuose, enciklopedijose, bibliografijoj . . ., tik jos neproporcingai mažos pagal jo užsitarnautą poziciją.

Ieškant giliau atsakymo, man siūlosi vienas reiškinys, pastebėtas kultūriniame ir bendrai kūrybiniame gyvenime. Visais laikais, visi kraštai, visi centrai turėjo tam tikrą talentų koncentraciją,

sambūrį ar grupę, iš kurios faktinai tik pati talentų viršūnė dažniausiai buvo žinoma už centro ribų . . . Didieji centrai kažkaip skatino talentų energiją, koncentravo ir intensyvino jų kūrybą. Didžiuliai pasaulio kūrėjai, kaip Leonardo da Vinci, Michelangelo, Picasso, Lipschitzas . . . nesėdėjo savo gimtajame mieste ar kaimelyje, o brovėsi į centrus.

Čiurlionio laiku žymiausias meno centras Vakarų Europoje buvo Paryžius, o centrinėje Europoje — Münchenas ir Viena. Paryžiaus centre autorius mini du dailininkus — Gustavą Moreau ir Pavis de Chavannes, kurių darbai turėjo palyginti mažai pasiliekančios reikšmės, bet savo laikotarpiu jie buvo nepaprastai dideli žmonės. Aukščiausio garso pasiekė Gauguinas ir Van Goghas ir plačiai žinomi kiti du — Toulouse-Lautrecas ir Odilonas Redonas. Pastarajam buvo gimininga ir Čiurlionis, matęs jo darbus Europos kelionėse.

Centrinėj Europoj tuo metu buvęs vienas ryškiausių dailininkų šveicaras simbolistas Arnoldas Böcklinas, nors jo reikšmė šiuo metu pasaulio mastu gana ribota. Panašiai esą galima sakyti apie šveicarą Hodlerį ir belgą James Ensorą — fantastą, kaip ir Čiurlionis, kūrusį vos penketą metų. Klimtas, secessionistų grupės vadas, kurio darbus Čiurlionis pažinojo, buvo didžiulis Vienoje savo metu. Klingeris ir Stuckas buvę mažiau žinomi, o jų darbus Čiurlionis taip pat matė savo kelionėse.

Rusija, kurios orbitai priklausė tuometinė Lietuva, „praeitame šimtmetyje ir šimtmečių lūžyje . . . neturėjo ką parodyti pasauliui . . . Lenkijos centrai buvo panašioje situacijoje. To negalima pasakyti apie kitas kūrybos sritis tuose kraštuose, kaip literatūra ir muzika. Bet kas liečia menus, kas liečia įnašą į pasaulio vaizdinį meną, šiuo laiku ta sritis yra tuštuma, vakuumas". Tokie rusų dailininkų vardai, kaip Šiškinas, Vasilievas, Aivazovskis, Veriasčiaginas, Repinas, Levitanas ar Vrubelis toliau Rusijos neišėję. Tas pats buvo ir su lenkų simbolistais — Malczewskiu, Witkiewiczium, Jakimowiczium. „Štai į šią rytinės Europos tuštumą pateko Čiurlionis".

Autorius galvoja, kad ir šioj Europos srity „būtų susidaręs pasaulyje matomas dailės intensyvumo susispietimas — piramidė", jei sovietų „revoliucija būtų nesuėdus savo talentų" ir „jei visi *École Russe* dailininkai (Paryžiuje, Y) būtų likę ten, kur gimę". Atgimimo ženklų, labai stiprių buvę, „bet jie reiškėsi jau Čiurlioniui mirus". Kokia gi būtų tada buvusi vieta, „skirta Čiurlioniui pasaulio mene istorine prasme?" Autorius bando atsakyti: „Mano galvojimu, jo gyvenimo ir kūrybos kreivė nebūtų siekusi to laikotarpio piramidžių pačių viršūnių, patį maksimumą, bet būtų istorijos vertinimo aukštutinėje dalyje. Savo dimensijom Čiurlionis nemažesnis, pavyzdžiui, už Odiloną Redoną, antrąją simbolizmo asmenybę, augusią Vakaruose, jei Čiurlionio kreivę pervesti į palyginamąją Vakarų centrų skalę. Čia Rytuose aplink ją tuo laiku, deja, nėra jokių kitų visuotinos reikšmės kreivių. O pati kreivė arba tik josios viršūnė — viena neskraido . . .

Negana to, Čiurlionis savo tapyba švystelėjo savo gyvenimo pačiame gale, prieš tai daug laiko skyręs muzikai. Tapybai jis turėjo tik keletą veiksmingų ir labai stiprių metų. Jo vaizdinę kūrybą galima susumuoti į penkis metus, iš kurių trys buvo pomokykliniai arba kūrybinio išsiaiškinimo metai ir tik du brandos, tikrai stipraus Čiurlionio metai.

Prie istorinių aplinkybių ir trumpo kūrybinio gyvenimo prisidėjo dar ir Čiurlionio sąlyčio laikinumas su bet kuria aplinka ar individais. Per tuos paskutiniuosius svarbius metus Čiurlionis retai kur išbuvo ilgesnį laiką vienoj vietoj, kad paliktų daugumos atminčiai ilgesnę žymę . . . Kad kas pastoviau pastebėtų dvejų metų žaibą ar kelių metų švytavimą tokiu judrumu ir jį įsimintų paliekančiose jo formose — labai ir labai sunku tikėtis . . . Kas matė — matė tuo metu. Kurie nematė — nematė! . . . Bet neabejoju, kad jei Čiurlionis būtų gimęs Paryžiuje ar Vienoje, dėl jo meninio įnašo nebūtų šiandien jokių abejonių . . . Ir mūsų tautos, mūsų visų misija — liudyti kiek galima, kur galima ir kol galima, apie fenomeną, kuris vadinosi Mikalojus Konstantinas Čiurlionis".

Čiurlionio šimtmetis

Nauja proga liudyti Čiurlionio *fenomeną* buvo gimimo šimtmetis 1975 metais. Motasi tada didesnio masto renginiams, parodoms, paskaitoms ir leidiniams. Du leidiniai buvo paruošti pačioms sukaktims. Tai meno istoriko Gyčio Vaitkūno monografija vokiečių kalba *Konstantinas Mikalojus Čiurlionis*, atspausta (1975) Dresdene, Vokietijoj, su 201 spalvota ir juoda-balta iliustracijomis. Antrasis — reprodukcijų aplankas *Čiurlionis* su 35 spalvotom (didelėm) ir 111 juoda-balta (mažom) iliustracijom bei trumpu L. Šepečio įvadu lietuvių ir keturiom svetimom kalbom. Trečias — albuminis leidinys *Konstantinas Mikalojus Čiurlionis*, parengtas V. Čiurlionytės-Karužienės ir J. Grigienės, atspaustas (1977) Paryžiuje su 429 iliustracijom (daugiausia spalvotom) ir L. Šepečio įvadu vėl penkiom kalbom. Iš užsieninių leidinių — studija portugalų kalba *Čiurlionis — O Grande Desconhecido* (Didysis nepažįstamasis), parengta dviejų profesorių meno istorikių F. Cavalli ir H. Bullota Barraco, išleista (1975) Sao Paulo, Brazilijoje.

Įskaitant priešjubiliejinius ir vienerius metus po jubiliejaus (1974-1976), apie Čiurlionio kūrybą pasirodė apie 600 publikacijų lietuvių kalba, apie 200 rusų, po 50 — latvių, lenkų, vokiečių, po mažiau — ukrainiečių, baltarusių, estų, gruzinų, anglų, prancūzų, ispanų, čekų, bulgarų, švedų, suomių, olandų ir kitomis kalbomis.

Sukakties proga Vilniuje rugsėjo 23-24 vyko mokslinė konferencija tema *M. K. Čiurlionio kūryba ir lietuvių meno uždaviniai*. Iš 16 pranešėjų, šalia lietuvių, dalyvavo rusų, lenkų ir vokiečių atstovai. Svarstyta Čiurlionio vieta bei reikšmė lietuvių meno raidoje (L. Šepetys, J. Gaudrimas, I. Kostkevičiutė), jo kūrybos ištakos (J. Bruveris), atskiros jo muzikos bei dailės problemos (A. Savickas, A. Venckus, J. Umbrasas ir rusas A. Jusfinas), tų laikų meno aplinka (G. Vaitkūnas, rusas F. Rozineris, lenkai S. Jaroczinskis ir V. Juszcziakas), jo kūrybos istorinė problematika (Landsbergis), jo palikimo tvarkymas (P. Galaunė, P. Gudynas) ir jo populiarinimas (vokietis F. Krause). Visi pranešimai vėliau buvo atspausti leidinyje *Čiurlioniui 100* (1977, pp 43-198).

Čiurlionio paminklas muziejaus sodelyje Druskininkuose. J. Švažo skulptūra

Sukaktis įbangavo dailininkus, muzikus, teatro bei filmo žmones kurti Čiurlionio ir jo kūrybos interpretacijas. Iš tapybinių improvizacijų tais metais Vilniaus parodoje eksponuota A. Gudaičio triptikas *M. K. Čiurlioniui atminti*, du A. Savicko paveikslai *Natiurmortas su juoda gėle* ir *Pilkas vakaras sode*, du A. Stasiulevičiaus *Architektūriniai ritmai*, L. Tuleikio — skrydžio į tolybes aliuzija, V. Kiserausko *Oginskio rūmai — orkestrinė*, *Raudonasis ir žaliasis requiem* ir *Pustelninkai*, V. Antanavičiaus *Pasaka I*, A. Krištopaičio *Čiurlionio namelis*, *Kelias į Druskininkus* ir *Jūra*, R. Vaitiekūno trys Čiurlionio tėviškės peizažai.

Iš portretinių Čiurlionio kūrinių, sekant 1908 metų nuotrauką, parodoje savo darbus išstatė V. Ciplijauskas, V. Mackevičius, P. Stauskas, I. Budrys, J. Mackonis ir modernistai S. Džiaukštas ir A. Švėgžda. Anksčiau tokių kūrinių buvo padarę J. Zikaras, J. Mikėnas, B. Motūza, A. Ambraziūnas, V. Vildžiūnas, neskaitant portretinės grafikos darytos dar anksčiau ruso N. Dimitrijevskio, H. Bergquesto, K. V. Jonyno ir kitų.

Iš skulptorių — K. Bagdono portretinis biustas, G. Jokūbonio portretinė statula, K. Švažo antras portretinis biustas (I-sis buvo sukurtas prieš 10 metų). Anksčiau daręs Čiurlionio biustų, šiais

metais V. Vildžiūnas sukūrė Druskininkuose didįjį Čiurlionio paminklą, išreiškiantį *Rexo* kompozicinę schemą.

Sukakties proga praturtėjo ir lietuviškoji muzika naujais čiurlioniškais kūriniais. Vienus muzikus inspiravo konkrečios Čiurlionio idėjos bei jo kūrinių vaizdai, kitus apibendrintas Čiurlionio — kūrėjo apmąstymas. Iš pirmųjų — T. Makačino kantata *Saulės poema* (M. Martinaičio žodžiai) mišriam chorui, mezosopranui ir simfoniniam orkestrui; V. Montvilos kantata *Čiurlionis* berniukų chorui ir simfoniniam orkestrui, panaudojant žodžius iš Čiurlionio laiškų bei poetinių užrašų; V. Švedo simfonija-oratorija solistui, mišriam ir vaikų chorams, simfoniniam orkestrui ir vargonams. Iš antrųjų — J. Juozapaičio *Rex* (1973), B. Kutavičiaus *Dzūkiškos variacijos* (1974), O. Balkausko trijų dalių ciklas *Kalnų sonata* fortepijonui ir orkestrui. Iš kamerinės muzikos kiek anksčiau sukurti V. Barausko, A. Bražinsko, T. Makačino, V. Montvilos, L. Povilaičio, A. Račiūno, S. Vainiūno dalykai, išleisti 1973 metais rinkinyje *Lietuvių kompozitoriai M. K. Čiurlioniui.* Naujai sukurti: V. Jurgučio vokalinis ciklas *Čiurlionio užrašai,* J. Gaižausko siuta styginiam kvartetui *Pajūrio etiudai* ir daina solistui su styginiu kvartetu *M. K. Čiurlionio tėviškėje,* V. Budrevičiaus *Jūros sonata* (R. Skučaitės žodžiai) balsui ir fortepijonui.

Teatras parengė du spektaklius — vieną Kaune pačių sukakčių laiku, antrą metais vėliau Klaipėdoje. Pirmajam *Svajonių piligrimas* tekstą parengė E. Ignatavičius, o režisavo J. Vaitkus, pasitelkęs būrį aktorių, kompozitorių G. Kuprevičių ir dekoratorę J. Malinauskaitę. Antrajam *Po svarstyklių ženklu* tekstą parašė J. Glinskis, o P. Gaidys su keleta aktorių, kompozitorium Vyt. Barakausku ir dekoratorium L. Katinu surežisavo ir pastatė. Abu autoriai, nesusitarę, naudojo beveik tą pačią medžiagą — Čiurlionio laiškus, literatūrinius kūrinius ir artimųjų atsiminimus. Pirmasis nesiribojo konkrečiu laiku bei vieta, antrasis vaizdavo Čiurlionį paskutinį vakarą tėvų namuose prieš išvežant į sanatoriją prie Varšuvos. Abu spektakliai buvo daugiau literatūrinio, ne draminio pobūdžio.

Lietuviškasis kinas, prieš dešimtį metų buvo sukūręs dokumentinę juostą pagal V. Landsbergio scenarijų *M. K. Čiurlionis — mintys, paveikslai, muzika.* Nūnai, šimtmečio proga, jis buvo vėl paleistas ekranuose ir, kaip rašoma, sukūręs poetinę atmosferą, palikęs ramų, subtilų įspūdį. Anksčiau buvo sukurtos dvi juostos — A. Žebriūno *Miške* (1967), parafrazuojant šio vardo simfoninės poemos temą paveikslais, ir R. Vėbros *Seserys* (1973) — Čiurlionio pašnekesiai šeimoj, Druskininkuose, ir su kitais asmenimis, akstinant juos nešti jiems dovanotą kibirkštį. Pačiom sukaktim R. Vėbra parengė dokumentinį filmą *Pasaulį vaizduojuos kaip didelę simfoniją;* panaudota biografiniai metmenys, mėginta paliesti pasaulėjautą, artinta Čiurlionis „prie liaudies" ir socialistinio aktualumo. Ta proga išleistos dar dvi dokumentinės juostos — apie Čiurlionio klubą Japonijoje *Klimatą kuria žmonės* ir apie dabartinį Raigardo gyvenimą *Raigardo šeimininkai.* Planuota pastatyti meninis filmas *Toliau bebegalinė diena;* jam scenarijų sukūrė dramaturgas J. Glinskis ir režisierius R. Vėbra. Tekstas buvo išspausdintas *Pergalės* žurnale, sukėlė prieštaravimų ir filmas liko neišsuktas.

Kitų renginių kronika, ypač sukakčių minėjimų Lietuvoj ir pasaulyje, labai gausi. Ji trumpai apžvelgta leidinyje *Čiurlioniui 100* (pp 279-334). Iš jų išskirtini ypač trys — Čikagoje, Maskvoje ir Berlyne.

Čikagos centre, moderniosios dailės muziejuje, rugpiūčio 26 (1975) dalyvaujant amerikiečiams dailininkams, muzikams, spaudos žmonėms ir rinktinei 400 kitų asmenų publikai, vyko akademinis Čiurlionio pagerbimas, kurį pradėjo muziejaus ryšių su visuomene vadovė Alene Valkanas. Publikai ji pristatė Clevelando valstybinio universiteto piano departamento vadovą Andrių Kuprevičių, o šis, prieš sėsdamas prie pianino, gražia anglų kalba aptarė Čiurlionio kūrybos etapus, kultūrinę epochos aplinką ir jo muzikinės kūrybos bruožus. Po to skambino pluoštą jo kūrinių iš ankstyvesnių ir vėlyvesnių jo kompozicijų, įterpdamas savus komentarus.

Apie tapybinę Čiurlionio kūrybą kalbėjo muziejaus kuratorius

Ira Lichtas. Palietė muzikos ir dailės santykį unikalinėje Čiurlionio kūryboje, toliau svarstė ritmo ir temos ciklų vaidmenį jo paveiksluose, kartu ieškodamas išskirtinos Čiurlionio vietos XX amžiaus dailės raidoje. Paskaita buvo iliustruojama ekrane jo tapybos darbų skaidrėmis.

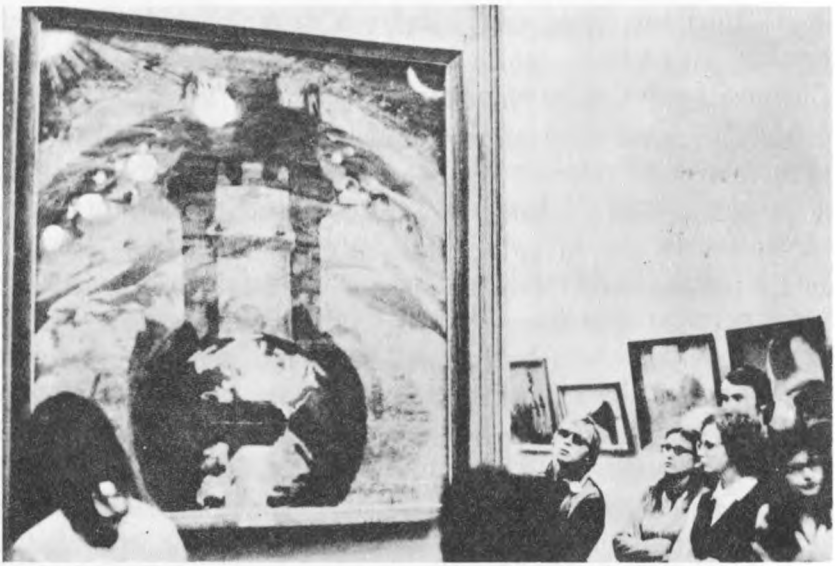
Prieš minėjimą Čikagos FM muzikos stotis garsino renginį ir grojo Čiurlionio kūrinius. Po minėjimo didieji dienraščiai, muzikos ir dailės skyriuose, rašė apie įvykį. *Chicago Sun-Times*, šeštadienio ir sekmadienio laidoj, skyrė 4 skiltis Annos Norem straipsniui *A Lithuanian Rises from Oblivion* (Lietuvis pakyla iš užmaršties). *Chicago Tribune* atspaudė Alano G. Artnerio straipsnį *Honors for a Nearly Overlooked Artist* (Pagerbimas beveik nepastebėtam kūrėjui).

Šį išskirtiną renginį muziejui padėjo ruošti savo kontaktais dailininkas — profesorius Kazys Varnelis, turėjęs sėkmingas savo darbų parodas minėtame ir kituose pirmaeiliuose Amerikos muziejuose (plg Drg klt pr 1975.X.4, N 232).

Maskvoj, Tretjakovo galerijos salėse, rugpjūčio 29 (1975) buvo atidaryta Čiurlionio darbų paroda su 64 originalais, atgabentais iš Kauno. Parodai įpusėjus, *Bolšoj* teatre vyko jo muzikinių kūrinių koncertas ir minėjimas. Jį pradėjo jubiliejaus komisijos pirmininkas D. Kabalevskis ir, be kitko, pareiškė: „Nepaprastą pasisekimą turi Čiurlionio paveikslų paroda Tretjakovo galerijoj. Jau aplankė 150.000 žmonių, kurie valandų valandas stovėjo eilėse, kad patektų į sales" (Čiurlioniui 100, 34).

Apie parodos pasisekimą rašė ir niujorkiškis *ARTnews* (1975, December). „Tiesiog kurioziškas paradoksas dabartinėje Sovietų meno politikoje, kad Čiurlionis iš visų simbolistų susilaukia tokio oficialaus pripažinimo, kai jo kūryba labiausiai abstrakti ir atsieta nuo tikrovės . . . Mažai jo kūryba buvo rodoma Vakarų parodose. Daugelį metų jis nebuvo susilaukęs didesnio (oficialaus, Y) dėmesio net savo krašte. O dabar Čiurlionis laimi didelį susidomėjimą Sovietų sąjungoje, nors dailininkas labai mažai teturi ryšio su rusų tradicija — daugiausiai remiasi savo gimtosios Lietuvos liaudies kūryba . . . Už ramaus Čiurlionio kompozicijų

Čiurlionio paroda Maskvoje: viršuj — Tretijakovo galerijos fasadas, apačioje — Čiurlionio kūrinių ekspozicija, 1975

vaizdo slypi demoniškos chaoso ir desperacijos jėgos. Gal kaip tik dėl to jo paroda buvo žiūrovų perpildyta. Sovietų piliečiai, atrodo, randa gilų simpatingumą tame baisiame konflikte tarp išorinio pasireiškimo ir vidinės prasmės".

Trečioji išskirtina paroda po ketverto (1979) metų buvo Vakarų Berlyne tradicinio-kasmetinio meno festivalio proga. Ji vyko Charlottenburgo rūmuose visą rugpjūčio mėnesį; žiūrovų praėjo 13.000; spaudos atsiliepimų iš 20 Vakarų Vokietijos miestų užregistruota 60 pozicijų. Specialūs straipsniai, paruošti muzikologės D. Eberlein ir menotyrininkų V. Landsbergio ir J. Umbraso, buvo paskelbti meno festivalio leidinyje. Parodos katalogas atspaudė 36 spalvotas (iš Lietuvos atvežtų originalų) ir 41 nespalvotų (neeksponuotų) Čiurlionio kūrinių iliustracijas. Dorothee Eberlein pristatė Čiurlionį kaip *Lietuviškąjį europietį*, meno istorikas E. Rotersas Čiurlionio kūrinių parodą pavadino *europine sensacija*. Čiurlionis buvo naujas radinys daugeliui vokiečių menotyrininkų.

Berlyno festivalis buvo proga vakariečiams vokiečiams pirmą sykį pamatyti Čiurlionio originalus ir įsismelkti į juos gera dalimi. Jų atoliepis, išsakytas tiesioginiu pajautimu, sudaro lyg naują čiurlioniados chorą Vakaruose. Štai tie atsiliepimai, pradedant bendresniaisiais.

„Kiekvienas, kuris neskubėdamas atidžiai įsižiūrės, nesulaikomai pasiners į nuostabų, svajingą Čiurlionio pasaulį . . . Jis yra ramus, mistiškas, kartu be galo rimtas, nuodugnus . . . Jo tapyba tyli, svajinga, bet kartais ūmi bei rūsti. Įgauna reikšmę ne detalės, o visuma . . . Šio lietuvio kūryba, taip ilgai buvusi periferiniu reiškiniu, priklauso prie įžymiųjų pirmapradžių mūsų šimtmečio darbų . . . Čiurlionis pirmiausia pasižymi ir pranoksta daugelį savo žinomesnių amžininkų štai kuo: tiesiausiu ir trumpiausiu keliu jis veda į ištakas to, ką mes vadiname menu" (H. Ohff, *Der Tagesspiegel*, 1970.VIII.31).

„Ši tapyba . . . žiūrovą kėri pirmiausia žodžiais nenusakomomis, tik jo sugestijonuojamomis *paslaptimis* . . . Čiurlionis meistriškai *inscenizuoja* šviesos sukeltas nuotaikas . . . Jis žaidžia smulkiais raštais ir harmoningais ornamentais. Tapybos jautrumas šiems paveikslams . . . suteikia ypatingo grožio . . . Į visa tai žvelgi su nuostaba ir susižavėjimu, bet ir su atsiribojimu, kurį mumyse

sukelia tolimi reiškiniai" (H. Göpfert, *Berliner Morgenpost*, 1978.IX.2).

„Jo paveikslai, nors būdami nutapyti, yra neužbaigti ir neužbaigiami, jie reikalauja įsijautimo ir tolesnio mąstymo. Tai meditacijos paveikslai. Jie neturi nei pradžios, nei pabaigos" (A. Ch. Arndt, *Nürenberger Zeitung*, 1979.IX.7). „Teminiu atžvilgiu Čiurlionio paveikslai turi stiprų misticizmo ir simbolizmo antspaudą . . . Iš dvasiškojo pasaulio kilo taip pat ir daugelio jo paveikslų pavidalai. Tai ypač ryšku jo didžiausiame paveiksle *Rex*" (Kramarz, *Berliner Rundschau*, 1979.IX.13).

Dėl tapybos ir muzikos sąveikos pasisakoma atsargiai. D. Eberlein pastebi, kad analogijų tarp tapybos ir muzikos galima įžvelgti Čiurlionio polinkyje menines idėjas reikšti ištisais ciklais, taip pat kai kuriuose formos elementuose. Tačiau apskritai „Čiurlionis nesiekė wagneriškos sintetinio meno *(Gesamtkunstwerk)* idėjos, nes meno rūšys, tiek muzika, tiek tapyba, liko atsietos, ir tik filosofija sudaro visa apimantį (jo) pasaulėvaizdžio pagrindą" (Festivalio informacinis leidinys).

„Tiek kosmą, tiek ir žemišką gamtą Čiurlionis suvokė kaip materiją, kuri tuo pat metu yra ir nemateriali, taigi dvasiškųjų jėgų sąlygota, negirdėtų sąskambių persmelkta. Todėl daugelį paveikslų temų jis varijavo muzikinėmis formomis, kaip preliudus, fugas ir sonatas" (J. Beckelmann, *Spandauer Volksblatt*, 1979.IX.2). „Jis bandė paveikslais perteikti tai, ką anksčiau buvo išreiškęs muzikos priemonėmis: šimtmečių ribai būdingą pasakojamąjį simbolizmą, kurio pagrindiniais atstovais laikytini Richardas Strausas, Morisas Meterlinkas, Gustavas Moreau ir Odilonas Redonas. Šie menininkai buvo plačiai aptarinėti, o Čiurlionis liko beveik nežinomas" (C. Blechen, *Frankfurter Allgemeiner*, 1978.IX.10).

Kuo gi Čiurlionis atrodė vokiečiams originalus? „Jam buvo savas romantikų begalybės ilgesys, jo kūryboje iškyla simbolistų paslaptingumas, jugendstiliaus ornamentika. Tačiau jo menas žymiai artimesnis Blake ir Redonui negu siurrealizmui ar revoliuciniam Kandinksio polėkiui; pastarojo teoriniai principai

Čiurlioniui turėjo būti svetimi jau dėl to, kad jo tapybos stimulas buvo ne forma, o turinys ir visa, kas su juo susiję" (Göpfert, *Berliner Morgenpost*, 1979.IX.2). „Jis yra keista, unikali menininko figūra tarp vėlyvojo romantizmo, simbolizmo ir modernizmo, tačiau niekur neįtelpanti" (J. Beckelmann, *Spandauer Volksblatt* 1979.IX.1) „Tiesą sakant, jo kūrybą sunku klasifikuoti. Ar ją reikia priskirti prie simbolizmo, ar prie siurrealizmo? Kad ir kaip ten būtų, žiūrovas nepaprastai susižavėjęs — gili pagarba minties drąsai varžosi su nuostaba dėl savitos ir stulbinančios meninės formos" (M. Stone, *Schwäbische Zeitung*, 1979.IX.6).

Dėl Čiurlionio muzikos (koncerto) festivalyje padaryta priekaištų, kad per mažai jos buvo pateikta susidaryti vaizdui, kur jis stovi muzikos istorijoje. Jo reikšmė muzikoje „išryškėja maždaug šimte fortepijoninių pjesių. Čia jis, daugiau kaip dešimtmetį anksčiau už Schonbergą iš vardų raidžių išplėtojo ‚pagrindines formas' *(Grundgestalten)*, kurios buvo apdorojamos serijų maniera" (G. Eberle, *Der Tagesspiegel*, 1979.IX.). „Kaip teigia entuziastingi muzikologai, jis prieš Schonbergą savo kompozicijas konstruktyviai pagrindė nekintamomis garsų serijomis (nors ir ne dvylikatonėmis). Tačiau neklystume Čiurlionį muziką laikydami vėlyvuoju romantiku, kuris, prisimindamas savo kontrapunkto studijas Leipzige, daugelyje fortepijoninių pjesių parodydavo ir klasicistinių bruožų. Bet kaipgi visa tai ir sutelpa vienoje, be abejo, išradingoje asmenybėje: Lisztas ir Debussy, ankstyvasis Richardas Strausas ir Bacho dvasia parašytos fugų kompozicijos?" (*Wiesbadener Kurier*, 1979.IX.27).

Simpoziume Čiurlionio kūrybos temomis dalyvavo gražus būrys muzikos ir dailės specialistų vokiečių iš Berlyno bei kitų miestų ir A. Rannitas iš Amerikos. Iš Lietuvos buvo kviesti čiurlionistai — V. Landsbergis ir J. Umbrasas, bet neatvyko ar nebuvo išleisti. Pirmasis kalbėjo A. Rannitas apie Čiurlionio santykį su europinėmis moderniojo meno kryptimis. Jis, be kitko, priminė: „Ne aš buvau pirmasis, pavadinęs Čiurlionį abstraktistu. Sergejus Makovksis 1911 (!) metais jo kūrybą įvardino ‚kontra-

punktine abstrakcija' ". Rannitui nepritarė E. Rostersas: „Tas senas ginčas dėl prioriteto, kas buvo pirmasis, Kandinskis ar Čiurlionis, turėtų būti palaidotas. Mano nuomone, tas klausimas apskritai yra neesminis ir būtent dėl dviejų priežasčių: 1. Kandinskis ir Čiurlionis su savo darbais iškilo iš bendrosios 1890-1910 metų laiko sąmonės dispozicijų; 2. Čiurlionio ir Kandinskio darbai, sukurti šiuo bendru pagrindu, pasižymi visai skirtingomis intencijomis, todėl ir visai skirtingais rezultatais". Savo žodyje Rostersas pavartojo frazę: „Čiurlionio tapybai būdingas žaidimas formomis". Rannitas atsiliepė: „Čia norėčiau protestuoti dėl ‚žaidimo'. Čiurlionis yra didžios etinės rimties menininkas. Jis *nežaidžia* formomis, — jis *kuria* formas! O kai dėl ‚skambėsio spalvų' ar ‚spalvinių akordų' — tai nėra taip jau reikšminga. Tai buvo daroma dar Venecijos tapyboje".

Muzikos žinovas prof. R. Stephanas Čiurlionio kompozicijose įžiūrėjo romantizmui būdingą sintetinio meno sekimą. Jam nepritarė muzikologės G. Wehmeyer ir D. Eberlein. Pirmoji dėstė: „Man teko studijuoti Čiurlionio fortepijoninius kūrinius ir norėčiau energingai paprieštarauti viskam, kas iki šiol buvo šnekėta apie Čiurlionio sinesteziją. Tik pažįstant muziką, galima pasakyti, kad Čiurlionio kūryboje turima reikalo ne su tuo spalvų pojūčiu, kaip kad Skriabino kūryboje, o su visai konkrečiais, technologiniais dalykais . . . Požiūrį į spalvų-sapnų muziką laikau nerealiu. Čiurlionis skiriasi nuo E. T. A. Hofmanno ar Skriabino, ne iš romantinės muzikos ateina — jis mokėsi iš Bacho. Ir šitas konstruktyvinis muzikinis mąstymas paskatino jį kompozicijoms, kurios su jo tapyba lygintinos kitomis sritimis ir santykiais negu kad spalvų (ir garsų) analogijomis".

Antroji oponentė D. Eberlein palietė Čiurlionio reikšmę europinės muzikos istorijai. „Nebūdamas kompozitoriumi, Čiurlionis niekados nebūtų tapęs įžymiu dailininku . . . 1904 metais laikinai padėjęs į šalį natų popierių ir spontaniškai pradėjęs tapyti, jis tartum Minerva jau iš pat pradžių yra užbaigtas tapytojas. Po poros mėnesių jis (vėl) ima komponuoti fortepijoninę muziką — ir

ji yra visiškai nauja. Jeigu mes Čiurlionį kompozitorių būtume žinoję tik iki šio laikotarpio, tai sakytume: ak, tai vienas iš Rytų Europos kompozitorių, rašiusių simfonines poemas *Jūra* ir *Miške*, — jis priklauso prie vadinamųjų nacionalinių mokyklų. Toks (šia siaurąja prasme) jis nėra. Mums, muzikologams, jo kūryboje visų pirma imponuoja tai, kad jis — prieš Arnoldą Schonbergą — pateikia ankstyvąsias struktūras. O dėl prioriteto, apie kurį čia taip plačiai buvo diskutuojama, tai mums, muzikologams, visiškai aišku, kad Čiurlionios buvo prasiveržęs į priekį ne tik kaip tapytojas, bet ir kaip muzikas".

A. Rannitas, grįžęs iš Berlyno festivalio, paskelbė *Drauge* (klt pr, N 48) *1979 metų Post scriptum prie Čiurlionio — Kandinskio diskusijos.* Čia jis rašo: „Kandinskio ir Čiurlionio santykio debatai tarp meno kritikų iškilo ten (Paryžiuje, prieš 30 metų, Y) antrojo tarptautinio kongreso salėje ir dar tebesitęsia Europos spaudoje, ypač ryšium su šių metų Čiurlionio darbų paroda Vak. Berlyne, Charlottenburgo rūmuose. Norėčiau pažymėti, kad tuo klausimu savo komentarus Paryžiuje pareiškė tik du asmenys: Waldemar George, kuris matė 33 Čiurlionio paveikslus pirmoje meno parodoje Vilniuje 1906 m., ir antras — šveicarų teoretikė Carola Giedion-Welcher . . .

George pareiškė, kad ‚dabarties prancūzų mene nėra nei vieno, kuris formaliai ir filosofiškai būtų tiek pasinešęs į eksperimentus ir drąsius ieškojimus, kaip Čiurlionis', o Giedion-Welcher tvirtino: ‚Čiurlionio tapyba turi visuotinumo, antlaikiškumo savybes, kai tuo tarpu Kandinskio menas galbūt geriausiu atveju tėra tik labai reikšminga tam tikro meno periodo ornamentika'.

Po trejų metų buvo išspausdintas mano straipsnis apie Čiurlionį leidiny *La Biennale di Venezia* ir buvo ten paskelbti negatyvūs apie tai komentarai, rašyti Ninos Kandinsky ir Will Grohmann. Tuo metu nežinojau, kad Kandinskio akvarelės, kurios kai kuriems atrodė esančios abstraktinio meno pradžia, buvo klaidingai datuotos 1910 m. data, kai iš tikrųjų jos buvo

sukurtos 1913 m. Taip pat nežinojau, kad žymus Kandinskio darbų skaičius buvo iliustracijos jo teosofinių idėjų . . . Atsakydamas poniai Kandinsky ir Grohmannui, nepaminėjau labai svarbaus fakto, būtent pats pirmasis teoretikas abstraktinio meno, kaip mes jį pažįstame dabar, buvo garsus rusų poetas kritikas ir beletristas Andrej Belyj, kuris savo essay *Būsimasis menas* padarė pranašišką būsimojo meno numatymą ir sudarė terminą ‚bezpredmetnoje iskusstvo', žodiškai verčiant, bedaiktis menas . . . Taigi pirma negu Kandinskis pradėjo propaguoti abstraktų meną, jis jau buvo griežtai formuluotas rašytojo Belyj . . .

Tyrinėdamas Čiurlionio darbus, nuo pat pradžių jaučiau, kad privalau savo idėjas grįsti dviem abstraktinio meno rūšim, kaip tai aiškina vokiečių meno teoretikai: *Übergegenstädliche Kunst* (materialinę realybę transcenduojantis menas) ir *Gegenstandlose Kunst* (menas be objekto, be materijos). Abu abstrakcijos tipai yra Čiurlionio mene. Ir jie nesikerta vienas su kitu, bet jungiasi jame. Jie taip pat buvo ir ankstyvame Kandinskyje, tačiau jis neįstengė jų sintetinti, o juos išskyrė".

Lietuva buvo akademiškai informuota apie įvykius Berlyne tų metų *Pergalėje* (1980, N 9) straipsniu *Čiurlionis vokiečių akimis.* Jo autorius Algirdas Ambrazas, muzikos dėstytojas konservatorijoje ir menotyros kandidatas, daro tačiau vieną priekaištą vokiečių menotyrininkams: jie vienšališkai skyrę dėmesio formaliems momentams. „Išleidžiama iš akių jo (Čiurlionio) kūrybos visuma". Tai pastebėjo ir šveicaras Claus-Henningas Bachmannas *Baseler Zeitung* (1979.X.4) kultūriniuose puslapiuose. Kodėl tiek maža dėmesio buvę skirta Čiurlioniui muzikui. Muzikinė kūryba laikoma lyg antraeilė jo pastanga šalia pirmaeilės tapybinės. O tai, kas buvę atlikta Berlyne — jo muzikiniai veikalai, rodo ką kita. Tai buvę nei daugiau, nei mažiau meistriški dalykai.

AŠTUNTAS SKYRIUS

KŪRĖJO VISUMOS BEIEŠKANT

Kur dingsta žodžiai, kai prasideda žmogus?

M. K. Čiurlionis

Čiurlionis žengia į pasaulinę sceną. Žengia pamažu, laimi dėmesį ir žavesį. Jau rikiuojamas į naujos dailės kelių ieškotojus, minimas tarp pradininkų. Kliūva tik viena, kokiai tos dailės krypčiai būtų jis savas. Tai formalus klausimas, ne taip jau svarbus kūrėjo ir jo kūrybos visumai.

„Norėčiau, kad mane suprastų" (LS 69) — *mane* mano kūryboje. O ši nesiribojo vien daile. Ir dailė nebuvo tik formų bei spalvų eksperimentas. O kur žmogus, pats kūrėjas? . . . Čiurlionio visuma dar nepravirusi pasaulio scenai — kažko trūksta, kažkas nepadaryta iš mūsų pusės.

Rūpestis kyla pačioj tėvynėj. Antai, rašo A. Gudelis, „M. K. Čiurlionio artimieji — gyvieji jo dienų liudininkai šiandien regi, kaip kinta autentiškasis Čiurlionio pavidalas dailininkų ir skulptorių kūriniuose, kokiam netikėtam poetų eilėraščių kontekste atsiduria jo vardas.[62] Ir ne tik artimieji. Dvilypis jausmas palydi kiekvieną, žinantį kaip tarsi laivas kiaukutais apauga visų genijų kūryba komentarais, kaip gimsta kūrėjo legenda, kartais vedanti toli į šalį nuo jo kūrybos ir paties asmens" (Kb 1976, N 6, p 12).

Ir grįžta mintin A. Jakšto įspėjimas: „Prie Čiurlionio veikalų reikia eiti iš jo dvasios pažinimo, ne atvirkščiai". Jis kartojo: „Prieš mus stovi Čiurlionio problema; ji ne tik neištirta, bet nei nepajudinta. Ją išrišti galėtų nebent išsamiai parašyta . . . Čiurlionio biografija" (D-ja 1914, N 85, p 72). Biografijos vis nebuvo, nežiūrint užmojų, nes stigo medžiagos. Dabar jos nestinga, tik vėl — kad būtų laisvos rankos savam krašte ją apdoroti.

Dorojom tą medžiagą čionai, svetur, vyksminės sklaidos keliu, laiko ir įvykių tekmėj, kaip įprasta biografijose. Tam pašventėm pirmuosius penketa skyrių. Įterpę pomirtinę apžvalgą (dviem pastaraisiais skyriais), vėl grįžtam prie jo asmens, ieškodami autentikos ir visumos, o tam regis svarbūs šie suvestiniai klausimai: 1. Kūrėjo asmenybė — toji išvidinė kūrybinė jėga ir jos išskirtina sąranga, 2. jo pasaulėžiūra bei pasaulėjauta, įkvėpusios bei apjungusios pergyvenimus, vizijas, idėjas ir 3. jo aplinka bei laikas, akstinę ir kreipę jo kūrybinius polėkius viena ar kita kryptimi.

Iš tų klausimų ne vienas buvo paliestas arba iškilęs šio darbo tekstuose. Juos atrinkti, pasverti, paryškinti būtų atskiras darbas. Skaitytojui gal užteks, jei vieną kitą, jau paliestą dalyką, priminsim ir papildysim.

Asmenybės bruožai

Kiekvienoj asmenybėj yra natūralių kontrastų, juo labiau tokio kūrėjo, kaip Čiurlionis. Tuo jis ir buvo turtingas, kad jame pulsavo įvairios galios, polinkiai, gabumai, akstinę vidinę dinamiką ir kartu siekę susiderinti. Jei kas toj įvairybėj ieško prieštaravimų ir juos pabrėžia, tai ne Čiurlionio, o jų pažiūros reikalas.

Bendrą Čiurlionio asmens apybraižą pateikia sesuo Jadvyga. „Mūsų brolis buvo vidutinio ūgio, stipraus sudėjimo. Plaukai tankūs, papurę, ne perdaug šviesūs, auksinio atspalvio . . . Jo akys buvo pilkai žalsvos, išraiškingos, žvilgsnis tiesus, gilus ir reikšmingas. Antakiai gana tankūs ir šiek tiek pasidavę į priekį. Kakta aukšta ir . . . per vidurį, tarp akių, perkirsta dviem vertikaliom raukšlėm . . . Judesiai energingi, eisena tvirta ir grakšti. Brolis

turėjo gana plačias, visados šiltas, švelnias, bet nervingas rankas". Balsas jo buvo „lygus, švelnus ir gana stiprus". Kalba „paprasta, bet raiški ir vaizdinga, su turtingais intonaciniais niuansais. Kalbėjo negreitai. Buvo gyvas, atviras, nuoširdus ir mėgo dalintis įspūdžiais . . . Turėjo taip pat sąmojo; beveik kiekvienoje situacijoje mokėdavo surasti ką nors komiška, pasakodavo su humoru . . . Konstantinas niekad nesistengė pasidaryti dėmesio centru. Niekados jis netroško pirmauti arba savo nuomonę kam nors primesti . . . Tačiau diskutuodavo karštai ir (jo) mintys būdavo originalios ir kūrybingos" (Atsm 14-15).

Čiurlionis darė išskirtinai *rimtą* įspūdį. „Patiko pats Čiurlionis kaip rimtas. žmogus: bent taip man rodės, iš tolo į jį žiūrint" (A. Jakštas). „Labai rimtas ir tai, ką kalbėjo, darė įspūdžio" (lenkų dail. H. Heydenas). „Čiurlionis — vienas tų žmonių, kurie patraukia į save visų dėmesį . . ., bet tuo pačiu laiku ir varžo savo ypatinga gilia konstrukcija . . . Didelės, giliai žvelgiančios akys, ramus, bet aiškus liūdesio šešėlis ir nepaprasta inteligencija skiria jį iš kitų tarpo" (O. Pleirytė-Puidienė).

Klausimą gali kelti sesers charakteristikoje minimos *vertikalios raukšlės jo kaktoje* ir *nervingos rankos*, ir tas *aiškus liūdesio šešėlis veide*, menamas Pleirytės-Puidienės, arba *„nepaprastos . . . tragiškos akys su įtemptu žvilgsniu"*, prisimenamos M. Dobužinskio (MKČ 1938, 95). Iš to, kas vėliau jį ištiko — tas susirgimas, ne vienam jau *post hoc* rodėsi, kad jis buvęs neurotikas. Neurotinės vaizduotės padariniu kai kas bandė laikyti ir jo kūrybą.

Čiurlionio asmenyje rungėsi įžvalgus protas ir gaivalingas jausmas bei nuojauta, sudarę jam vidinių įtampų. Tai liudija jo laiškas broliui Povilui, rašytas iš Leipzigo. „Jei esu nelaimingas, tai . . . tik dėl savo mieliausių minčių . . . Ilgiuos, sakysim, jūsų visų. Ilgiuosi kartais tiek, jog krūtinėje ima kažkas skaudėti . . . Protas daro pastabas: ‚Labai ilgiesi — gerai, tai ženklas, kad turi širdį, kad prisirišai prie savųjų' ir tą pačią akimirką priduria — ‚bet tas tavo ilgesys nieko nevertas, nes iš jo duodi sau ataskaitą, nes juo didžiuojies'.

Kitą dieną man ilgu, o protas . . . pradeda savo: ‚A, vėl ilgiesi, nes žinai, kad ilgėtis tai gera, kad tai geros širdies ženklas', ir tuojau ateina kitos mintys: ‚Kam persekioji save pastabomis, negalvok apie tai, ką jauti'.

Rašau laišką, protas jau čia: ‚Kam tu tai rašai, kad to nejauti?' — ‚Kaip tai nejaučiu?' — ginuosi aš, o protas: ‚Kad jaustum, tai tylėtum, bet tu nori, kad kiti žinotų, jog tu jauti, nori pasigirti' ir t.t.

Tokios ir kitokios mintys tiek persekiojo mane, kad gyvenimas man įgriso. Pagaliau įsitikinau, kad aš pats — vienas didžiulis nuolat besireiškiąs melas. Toks įsitikinimas buvo didelė našta, mane apėmė pesimizmas, kuris viską nuodijo ir trukdė darbą. Kurį laiką net visiškai neberašiau laiškų, nes visa tai ‚melas'. Bet krizė praėjo, ir vėl esu beveik laimingas.

Buvo taip: gavau iš Geniuko (Eugenijaus Morawskio, Y) žinią . . ., be galo man džiaugsmingą, ir rašau mūsų Stasiukui (kitam broliui, Y). Rašau jam apie viską ir sulig žodžiais ‚Gal drauge važiuosim į Druskininkus, bus pavasaris tada' . . ., jaučiu, kad man kas lyg gerklę suspaudė ir ašaros ėmė riedėti per veidą. ‚Nejaugi aš ir dabar meluoju?' — paklausiau tada save. — ‚Ne!' — tikrai paslaugus protas sukuždėjo: — ‚susijaudinai dėl savo paties žodžių', — bet į tą jo pastabą aš tik patraukiau pečius. Nuo to laiko pasidarė man lengviau. Tiesa, protas savo pastabas daro, aš mandagiai išklausau, bet į širdį neimu" (L 82-83).

Tai buvo atsakymas broliui, kuris klausė, kodėl jo (Kosto) mintys visuomet tokios nelinksmos. „Taip, mano brangusis broleli. Nėra žmogaus, kuris, besigilindamas į save, prieitų linksmus rezultatus. Paimk nors ir dabartinį ‚dekadentizmą', paimk Przybiszewskį. Kiekvienas jo veikalas prisisunkęs liūdesio, skausmo, susierzinimo. Tai ir yra žmogus, kuris žvelgia tiktai į save, analizuoja savo ‚nuogą sielą' ir yra nelaimingas ir netgi girtuoklis . . . Ir kokius jie priėjo rezultatus? Ar gali jie išsamiai apibrėžti, kas yra ‚aš'? Man atrodo, kad giliausias savęs pažinimas yra už mūsų proto ribų, taip, kaip giliausias visatos, pradžių

pradžios pažinimas etc. etc. Tam gaila ne tik laiko, bet ir jaunų dienų, ir sielos giedrumo. O kadangi ‚žmogus, jei nemiega, tai mąsto' . . ., tai ‚tegul jo mintys nežengia į tamsių prarajų gelmes, bet teskraido beribėse erdvėse' " (tp 83).

Čiurlionio savižvalga, labai subtili, nerodo introvertiškumo, kaip jo brolio Povilo. Jo asmenybei būdinga nesidengti melu, išlikti tiesiu pačiam sau ir ieškoti nemeluotų apraiškų kituose bei gyvenime. „Kažkoks saulėtas tikėjimas ir meilė, intuityvus gėrio ir grožio pajautimas, tikrųjų vertybių pajautimas . . . — rašo sesuo Jadvyga, — patraukdavo prie jo geros valios žmones . . . Ne išoriniais veiksmais, bet vidine jėga . . ., taip pat originalia ir gilia mintim jis patraukdavo prie savęs draugus" (Atsm 51-52).

Vienas jų — Wlodimiras Morawskis (Eugenijaus brolis) pastebi, kad „jis (Čiurlionis) turėjo kažkokią vidinę šviesią jėgą, kurią intuityviai pajausdavo kiti ir jai pasiduodavo" (Atsm 15). Ir buvusi jo muzikos mokinė Varšuvoje Halina Wolmanaitė mena: „Kai Čiurlionis būdavo mūsų tarpe, mes visi buvome geresni. Šalia jo negalėjo būti nei blogo žmogaus, nei pikto jausmo. Jis kažkokią šviesą skleidė mūsų tarpe. Kiekvienas stengėsi būti geresnis" (tp 16).

Artimieji ir draugai, nekalbant apie svetimuosius, jį laikė labai kukliu žmogum, ir toks jis buvo. Sesuo Jadvyga tai aiškina taip. Buvęs tai „kuklumas didelio žmogaus, kuris intuityviai suvokia, kokias neaprėpiamas galimybes siūlo jam jo geniali prigimtis ir kaip sunkiai pasiekiamas idealas . . . Tokiam žmogui smulkūs ar stambūs grabėtroškos jausmai buvo svetimi, nes jis turėjo savyje didįjį teisėją — savo kriterijų" (tp 52).

„Noriu būti kitoks, kad būtų kitaip, noriu kitokio gyvenimo, — rašė draugui Morawskiui. — Nuolat noriu daryti gera, ir nežinau, kas yra gera" (L 151-52). Argi nežinojo? Sesuo rašo, kad nebuvo „atlaidus niekšybei . . . Griežtai smerkė kiekvieną jos pasireiškimą ir griežtai su ja kovojo" (Atsm 17). Kovojo net prieš savo profesorius Varšuvoje (dėl dvikovos) ir bandymo įvelti studentus. Sesuo pastebi: „Jis žiūrėjo plačiai atviromis akimis į viską, kas

Tiesa, spėjamasis Čiurlionio autoportretas, 1905—1906

gražu, bet matė ir tai, kas pikta ir žemina žmogų". Jį žavėjo „gana paprasti, lyg niekuo neišsiskirią žmonės, bet turį savyje tikro gėrio kibirkštėlę" (tp 17).

„Sakyk, ką nori, — rašė E. Morawskiui, — o aš esu tvirčiausiai įsitikinęs, kad kompozicijos mokytojas *būtinai* turi būti *geras* ir *kilnus* žmogus. Sakysim, aš dabar negaliu būti mokytoju (jis atsisakinėjo mokytojo pozicijų, Y), nes esu pavydus. Žinai, kad Tave myliu, bet vis dėlto, kai išgirstu ką nors labai gero iš Tavo kompozicijų, tai, be džiaugsmo, kaip tinka draugui, jaučiu dar kažkokį liūdesį. Tas liūdesys negeras, aš jį išgydysiu" (L 25). Ta proga atskaito pamokslą pačiam Morawskiui: „Su tėvu patariu Tau kalbėti nuoširdžiai, be melo, kurį iki šiol praktikavai, atleisk man" (tp). Ir savo broliui Povilui primena: „Įsidėmėk, kad man rūpi tik tai, kad Tavo laiške būtų nuoširdžios mintys. Kita kas — niekai" (L 83).

Kas *nuoširdu*, jam rodėsi išreiškia tikrą, nemeluotą žmogiškumą. „Aš visuomet troškau, — rašo Povilui, — kad tu būtum žmogus toks, kaip kad aš suprantu, t.y. žmogus, kuris viską jaučia, supranta ir siekia tiesos, gėrio ir grožio" (tp 82). Tokiu nuoširdumu jis dalinosi ir su kitais. Dalinosi, ką radęs brandaus, vertingo, gražaus; dalinosi ir gražiais, kurių jam pačiam visad stigo. „Nieko sau, viskas kitiems" — tokį įspūdį jis paliko Pr. Penkaičiui (Raštai III, 1923, 59).

„Žmogus, gyvendamas su žmonėm, — vėl rašo Povilui, — visuomet daro gera, ir niekuomet jo gyvenimas nenueina niekais, net tuomet, kai jis žmonių akyse pats yra ‚niekas'. Nes turbūt sutiksi su tuo, kad kartais geras, palankus žodis daugiau padaro gero, negu vežimas aukso; šiltas, nuoširdus žvilgsnis — daugiau negu trys mechanikos tomai . . . Žmogui vienui vienam būna tvanku, ankšta ir tamsu. Žmogaus siela neturi sparnų primygti nuosavam ‚aš'. Sunku jai tada. Bet kuo plačiau sparnus išskės, kuo didesnį ratą apsuks, tuo bus lengviau, tuo laimingesnis bus žmogus" (L 82-83).

Ir savo žmonai pastebi: „Kaip tai nuostabu būti reikalingam žmonėms ir jausti šviesą savo delnuose" (LS 73). Tai lyg atgarsys to, ką buvo rašęs kitados (1900) savo dienoraštyje: „Reikia turėti šviesą su savim, iš savęs, kad šviestum tamsybėse visiems, ant kelio stovintiems" (P 1975, N 9, p 10).

Iš kur tad debesėliai, nerimas ir susikrimtimas, kurie apniaukdavo jo nuotaikas ir polėkius? Ar ne iš giliai žmogiško ir kūrybiško perfekcionizmo? Per daug reikalavo iš savęs, dėl to vis būdavo nepatenkintas. Nepatenkintas savo išsilavinimu, studijų pažanga (L 76). Nepatenkintas savo muzikiniais kūriniais — mato daug klaidų, sakysim, kad ir poemoje *Miške* (tp 77). „Sustiprėjo įsitikinimas, — rašo E. Morawskiui iš Leipzigo, — kad reikia iš savęs reikalauti. Kuo daugiau — tuo geriau. Rašyti (muziką, Y) tik kad rašytum, tai geriau visai nerašyti. Nieko nebijoti, nes joks kritikas nepasakys man to, ką aš pats sau galiu pasakyti (tp 109). Ir prideda: „Nemanyk, Geniuk, kad aš gal per daug apie save

galvoju. Priešingai, tarpais man rodosi, kad blogesnio muziko šioje žemėje nėra . . ." (tp 111).

Perfekcionizmas vertė daug ir sunkiai dirbti. „Sunkus tas mano darbas, — rašo pusbroliui Radmanui. — Tiesa, nepritrina jis man nuospaudų, bet dėl to ne kartą įvaro sielvarto . . . Taip visuomet — kartais sekasi viskas labai gerai, tai vėl niekas nesiseka. Čia nėra jokios išeities ir nėra ko kaltinti" (tp 154).

Panaši bėda su tapyba. 1908 m. birželio mėnesį Druskininkuose piešė *Žalčio* ir *Vasaros* sonatas ir *Fugą*. Savo sužadėtinei rašė į Plungę: „Dirbu daugiau kaip po 10 valandų. Bet argi tai darbas . .?" (LS 32-33). Po kiek laiko vėl: „O tapyba — žinai dėl tos tapybos į neviltį įpuoliau. Visą dieną šiandien tapiau ir vakare sunaikinau, o tai retai man pasitaiko. Nieko neišeina, o tai, kas jau yra, kabo ant sienos kaip sąžinės priekaištas ir šnabžda man visomis savo spalvomis apie negabumą, apie storžieviškumą ir kitus liūdnus dalykus . . ." (tp 33-34).

Nemėgo būti banalus — ieškojo naujo, originalaus, brandaus ir prasmingo. Ir autoriai jį domino savo naujumu, drąsa, gilumu. Tačiau toks naujovininkas, kaip Przybiszewskis, jam buvo atgrasus dėl perdėto knaisiojimosi savyje ir trivialumo. Ir naujoviniai dailės darbai, kuriuos matė išvykoje į Vakarų galerijas, anaiptol nedarė įspūdžio. Atrodė tik veržiasi kažkur, nori „sudaužyti ligšiolinius (dailės) rūmus", bet nepajėgia (tp 196). Petrapily, priešingai, pasigedo drąsos ieškoti nauja ir savita. „Tapyba — nors ir dideli tie *Sojuzo* ponai — vis dėlto arba žiūri atgal, arba meldžiasi Berdsliui (anglų grafikui modernistui A. Beardsley, Y) . . . Kiti nusižiūri į Vrubelį, arba į senąsias mokyklas ir ten semiasi įkvėpimo. Tartum neturėtų drąsos ir tikėjimo savimi" (LS 63).

Jo tikėjimas buvo atremtas į kažką daugiau. Savyje buvo trapus, toli gražu ne visada tikras savo pasiekimais. Tačiau veržėsi pirmyn, bandė ir dirbo be atvangos. Kūrybinis jo *professio fidei*, spėjama, išreikštas paveiksle *Viltis*, vėliau pavadintas *Tiesa*. Tai vyras ryškiu veidu, įsmeigęs žvilgsnį į degančią žvakę, laikomą

Panas (seniau vadinamas *Dūdorius*), 1904, išreiškiąs kūrėjo dvilypią būseną

dešinėje rankoje. Veidas ramus, sukauptas, susimąstęs. Šviesa trykšta tamsoje, o iš visų pusių skrenda lyg plaštakės angelėliai. Šį paveikslą bendroji nuomonė priėmė kaip kūrėjo autoportretą, reiškiantį vidinę liepsną, kuri lyg žvakė degina skraiduolius (gal polėkius).

— Tu atsimeni tą jo paveikslą: žmogus, laikantis žvakę? Koks nuostabus jo žvilgsnis. Mes tą paveikslą vadinome *Genijus*, bet tai tikriausiai Kastuko autoportretas (Iš W. Morawskio pasakojimų, Atsm 158). Šį „filosofinio susimąstymo kupiną veidą . . ., — pasak A. Savicko, — galima palaikyti ir sąlyginiu dailininko autoportretu, ir čiurlioniškuoju *Rex*" (Kb 1974, N 3, p 43).

Kitas paveikslas — *Dūdorius* (dabar vadinamas *Panas*) regis išreiškia jo paties dvilypią būseną: kaimo bernelio su švilpyne lūpose (muziko) ir jį praaugusio karūnuoto regėtojo. „Įsižiūrėkim į *Dūdoriaus* klausiančias akis, — rašo Vladimiras de Castro. — Iš jų žvelgia senovės amžių šventas šiurpulys . . . Kur tapyboje rasi stipriau išreikštą . . . amžiną žmogaus klausimą apie pasaulio

paslaptis — pilną abejonės ir tikėjimo, paklusnumo ir pareikalavimo. Dar labiau stebina karūnuoto senio išraiška veide. Nepaprasto tobulumo įkvėpti (jo) bruožai . . ., lyg paskendusio beribiam regėjime . . . Tai yra anas bedugnis, beribis žvilgsnis, kuris atskleidžia didžiajam Lietuvos žemės dailininkui jo nepaprastas vizijas. Šis žvilgsnis matė tiek daug ir taip giliai, ir jo regėta vizija spindėjo taip stipriai, kad dailininko fizinės jėgos, silpnesnės už dvasines, neišlaikė įtampos . . ." [63]

Įtampos ir depresijos — dažnas reiškinys didžiųjų kūrėjų gyvenime, įtampos dėl kūrybinio intensyvumo. Čiurlioniui buvo dar kitų priežasčių. Jį persekiojo skurdas Varšuvoje, Leipzige, Vilniuje, ypač Petrapilyje. Rūpesčio kėlė vargstanti šeima, ypač jaunesnių ir gabių brolių neaiški ateitis. Neaiškus darėsi jo paties šeimos likimas, kai vedė Sofiją Kymantaitę. O kur rūpestis Lietuvos kultūra?

Ne vienas iš artimųjų jautė, kad jis vaikšto ant labai pavojingos ribos persitempti. Ir štai Petrapily, visiškai svetimoj aplinkoj — be ryšių ir pažinčių, išsiplakęs „kaip nedievo žmogus", vis ieškodamas įsikabinti, rašo sužadėtinei: „Kažkokia keista sunkumo dvasia nusileido ant manęs, tokia didelė su juodais sparnais. Ir buvo labai sunku. Aš nesiskundžiu, nors gailėjausi, kad nebesu vaikas ir negaliu taip dorai ir širdingai išsiverkti" (LS 61-62). Neišverktas ir nebeišverkiamas slogutis tolydžio įveikė jo nervines jėgas . . .

Nervinio tipo žmonės buvo, pasak René Le Senno, ir kiti žymūs kūrėjai — Chopinas, Gauguinas, Mozartas, Baudelaire'as, Byronas, Verlaine'as, Stendhalis ir kiti (Traité de Charactérologie, Paris, 1945, 136). Ir juos lydėjo įtampos bei depresijos, tačiau jų gyvenimo tragiškai nenutraukė. Bet kas buvo būdinga ne vienam iš jų — ieškoti sau ypatingo dėmesio, tvarkos stoka idėjose bei pažiūrose, saiko ir takto nepaisymas, nepastovumas, — rodos, visai netinka Čiurlioniui. Jis buvo jautrus ir trapus, kaip anie, tačiau išlygintas, išskirtinai kuklus, darbštus, patvarus ir didžiai taktiškas. „Nei agresyvumo, nei lengvai užsidegančio ir greit atšalančio temperamento brolis neturėjo" (Atsm 151).

Pasaulėžiūra ir pasaulėjauta

Sprendžiant iš kūrybos, ne vienam atrodė, kad jo pasaulėžiūra ir pasaulėjauta turėjusi būti labai išskirtina. Spėliota ir tebespėliojama, kokios pažiūrų kryptys bei sistemos galėjusios jį paveikti tokiam neįprastam pasaulio vaizdui, jo sąrangai bei vizijai.

Nespėlioja tik realistai, ypač rytiečiai. Jiems Čiurlionio pasaulėžiūroje prieštaringa jau tai, kad „sėmęs įkvėpimo iš mistinių prasimanymų", bandęs prasiveržti į „aną pasaulį", ir ten ieškojęs išeities. Tuo tarpu A. Rannitas nemato priešginybės tarp šiapus ir anapus nei lietuvių mąstysenoj aplamai, nei Čiurlionio kūryboje. Čiurlionis ieškojęs žemiško ir dieviško ne atskirai. Jam rūpėjusi daiktų ir reiškinių absoliuti, visa vienijanti pirminė esmė. Niekas anksčiau iš Europos šiaurės kraštų tyrinėtojų taip giliai neįžvelgęs į visatą, į kosminę visumą, kaip Čiurlionis (Dirva 1961.III.31).

Jo pasaulėžiūrą iš tikro nesunku atsekti iš jo laiškų, užrašų, straipsnių, juoba iš jo kūrybos. Imant pačią kūrybą su „programiniais" jo paveikslais, kaip *Rex, Žalčio sonatą* ir kitais, pasak menotyrininko J. Umbraso, matyti ir jo filosofija. „Tai filosofija, postuluojanti pirmapradę, visa apimančią ir visa persmelkiančią jėgą, kurią jis vadino *Rexu*, arba *Dievu*". Tai monoteizmas, „tam tikru laipsniu artimas bibilijos monoteizmui. Neatsitiktinai biblija buvo mėgstama ir dažnai dailininko skaitoma knyga. Šį faktą patvirtina M. K. Čiurlionio artimieji, taip pat kiti jį pažinusieji asmenys" (Menotyra 1, 1967, p 156-157).

Čiurlionio dėmesys, bręstant ir dalyvaujant draugų sambūviuose, neabejotinai užgriebė ir kitų pasaulėžiūrų apraiškas. Tačiau nėra ženklų nei ryškesnių duomenų, kad būtų išsibloškęs iš pagrindinės, aukščiau minėtos pasaulėžiūrinės vagos. Tik svetimieji, nepažinę Čiurlionio, galėjo spėlioti, kad jis buvęs panteistas ar induistas-teosofas, kosminės religijos išpažinėjas, bandęs visa tai išreikšti savo kūryboje.

Kūrybos kelyje jis buvo vedamas įsitikinimų, suaugusių su jo gyvenimo visuma (gyvenžiūra) ir jos prasmenimis. Pats pabrėžė

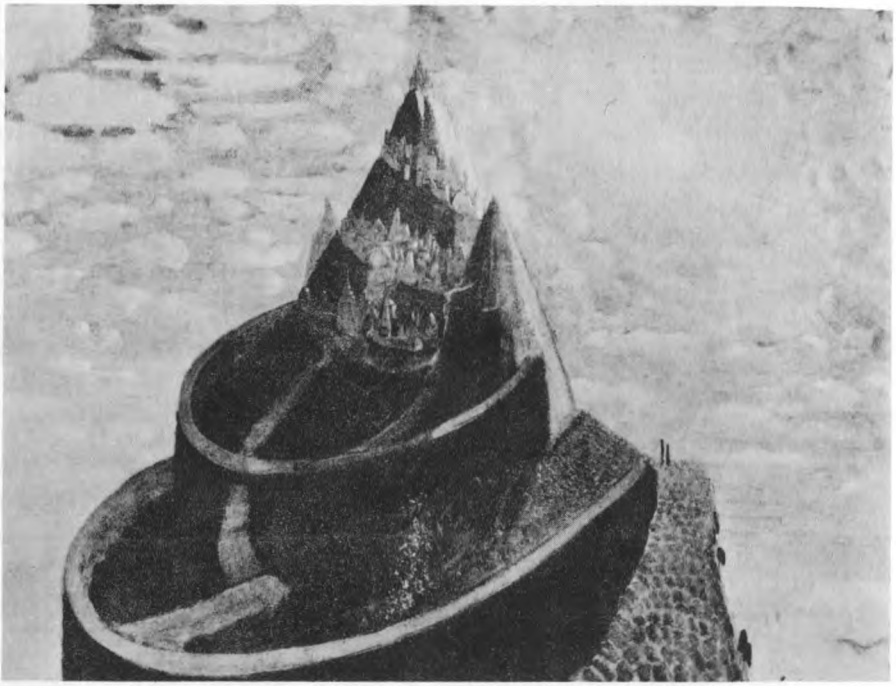
nenorįs kurti tik tam, kad žaistų formomis. Ko jis siekė — tai išsakyti save ir apreikšti, kaip žiūri, jaučia, suvokia gyvenimo ir būties paslaptis. Du motyvai ryškūs jo kūryboje, vienas antram kontrastuojantys — tai gyvybė ir mirtis, darna ir chaosas, šviesa ir tamsa, kilimas ir kritimas. Šios dvi paralelės sukuria kontrastinę dinamiką, ne naują iš esmės, žinomą ir kitų kūrėjų bei mintytojų darbuose — su lūžiais ir pakopomis, džiugesiu ir liūdesiu, proveržom ir rezignacija. Šiuose dviejuose motyvuose, įvairiais metmenimis ir ataudais, apreiškiama ir jo pasaulėžiūra bei pasaulėjauta.

Minties ir jausenos pasaulis, kaip ir kitų kūrėjų, tolydžio brendo, gilėjo, darėsi raiškesnis. „Einu vis toliau, norėdamas rasti kažką šviesiausia savo kelionės gale" (iš dienoraščio, plg P 1975, N 9, p 10). Ir surado — „sukūrė ištisą įvaizdžių žodyną . . . ir šiuos įvaizdžius — simbolius naudojo taip, kaip yra naudojami paskiri žodžiai (ar garsai); jis juos dėstė pagal savo tvarką, sukurdamas lyg vaizdinius sakinius (ar melodijas). Įvaizdžių — simbolių ypatingas sudėstymas į struktūras, nustatė jų tarpusavio santykius, o cikluose, kaip *Zodiako ženklai, Saulės* ar *Žalčio* sonatos, ar *Laidotuvių* ciklas, galutinai išryškėjo kūrėjo pasaulėjauta ir tik jam vienam būdingas visatos regėjimas. Taip gimė ir kartu nusistatė asmeniškų vertybių skalė, o jose jau atsispindi kūrėjo pasaulėžiūra . . . Čiurlionio paveikslų plastinė kalba prabyla į mus universaliomis temomis".

Šitaip galvojo A. Kašubienė. Čiurlioniui rūpėjęs turinys — tematika, užtai „ieškojo naujų išraiškos priemonių, kad galėtų išsakyti tą taip giliai įsisiūbavusią kūrybinę pilnatį".[64]

Pilnaties dėlei reikėtų žvilgterėti į jo literatūrinę kūrybą, kuri perkeltine prasme kalba apie jo ieškojimus. Yra trys kūrinėliai, susiję su trim būdingom jo pakopom, — būtent: iš muzikinės kūrybos į tapybinę, iš peizažinės į sonatinę ir, sukūrus *Didįjį Rexą*, nauja pakopa.

Pirmąją pakopą lydi *Pasaka*, sukurta Leipzige 1902. (Ją minėjom anksčiau, žr. psl.64-66). Tada jis buvo rašęs draugui E.

Pilies pasaka, 1909

Morawskiui: „Muzikos man nepakanka" (L 48). Kitas prasitarimas: „Gavęs diplomą (Leipzige), mesiu muziką" (tp 153). *Pasakoje* jis kalba apie spalvų pasaulį ir gyvąją gamtos žalumą, kurios pasigedo miestinėj aplinkoj. Tai daugiau negu paprastas noras prasiveržti iš suspaustų mūrų, iš tvankios jų kaitros, iš dirbtinio — techniško pasaulio. Jį magino gyvoji gamta neišsakomom paslaptim ir ilgesys tas paslaptis atskleisti. Tai *tas kraštas*, dėl kurio verta atsisakyti viso kito ir, nenumaldomai ieškant, pašvęsti visą gyvenimą. O kad kelią rastum, teks žvalgytis nuo aukštų bokštų, o radus, kalbėti bei rodyti žmonėms, ko jie nemato. Spalvų pasaulis šioj *Pasakoj* iškyla nauju prasminiu impulsu kūrėjo paskirtyje. Vidinio balso (senelio įvaizdžiu) skatinamas, jis ketina eiti tuo keliu, nepavargdamas, nepaisydamas sunkumų, prisiimdamas ir šio pasirinkimo kainą — kryželius, varstomus ant kaklo.

Antrasis kūrinys — tai lyrinės poemėlės laiškų forma, rašytos 1905-1906 metais išvykose į Kaukazą ir Karpatus. Kaukaze, būdamas su Wolmanų šeima ir žvalgė kalnų viršūnes. Dėl to pinasi čia Devdorakėlis ir Kazbekėlis — kaukaziniai kalnų vardai. Su jais veda jis pokalbį, o iš tikrųjų kalba su savim pačiu. „Čiurlionis čia kalba betarpiškai, iš visos širdies — pastebi V. Landsbergis, — labai vaizdingai, negailėdamas spalvų, nevengdamas stiprių kontrastų" (P 1975, N 9, p 21). Iš dvylikos poemėlių ciklo (pirmoji neišlikusi) čia panaudojam tris būdingesnes, kur vėl kalbama apie *tą kraštą* ir begalinį norą prasiveržti į jį.[65]

1.

Pažadėjau parašyti Tau laišką. Laišką Devdorakėliui . . . Žiūrėk, tarp snieginių kalnų karūnų, aukštų kalnų, bemaž siekiančių dangų, stovi žmogus. *Po jo kojom debesys, pridengę visą žemę; ten apačioj vyksta žemiški dalykai — sąmyšis, triukšmas, vapėjimas, bet debesys pridengė viską. Tyla. Aplink baltos, nuostabios karūnos, nuostabiai didžiulės, nuostabiai gražios, iš opalų ir perlų, iš topazo ir melachito, iš krištolo ir deimantų. Nuostabiai stebuklingos, didžiulės karūnos, o tarp jų* stovi žmogus *ir žiūri, plačiai atvėręs akis, žiūri ir laukia. Pažadėjo jis, kad aušiant, karūnų gaisro akimirką, spalvų (šviesos) chaoso ir spindulių šokio akimirką, uždainuos Saulei himną. Himną Saulei! Po jo kojom debesys pridengė visą žemę. Tyla. Aplink nuostabiai baltos karūnos . . . Ach Tu, Mažytėli! Pažadėjau laišką Tau parašyti. Laišką Devdorakėliui (III laiškas).*

2.

Žinai ką, Kazbekėli, kai mudu sėdėjome tada ant kalnelio, aš patyliukais nuėjau į pakalnę ir stebėjau mus. Tu buvai visas saulėje, o saulė Tavyje, ir mane Tu buvai labai nušvietęs, ir didelis šešėlis krito nuo manęs beveik per visą kalvą. Ir liūdna man pasidarė, taigi pasileidau pakalnėmis toli, toli, o kai grįžau atgal, Tu švytėjai dar labiau, bet mano šešėlio jau nebebuvo. Mudu buvome labai užsiėmę, reikėjo žemuogę perpjauti į dvi lygias puses . . .

Ir prisiminiau aš tada, kad buvo laikai, kai pasaulis panėšėjo į pasaką. Saulė švietė šimteriopai šviesiau, milžiniški blizgančių sidabrinių riešutų miškai kilo mieguistų smaragdinių ežerų pakrantėse, o tarp dangų rėžiančių auksinių asiūklių skrido baisus pterodaktilis, skrido triukšmingai, nuostabus,

liepsnodamas grėsme, ir dingo spindulingoje dvylikos vaivorykščių migloje, kuri amžinai stūkso virš Tyliojo okeano.

Tu prisimeni tuos laikus? Prisimeni, tiesa? O, be abejo. Nepriešterauk. Tai matyti iš Tavo akių, tu mažasis mano Kazbekėli! (VI laiškas).

3.

Šiandien negaliu rašyti Tau laiško. Man labai sunku sieloje. Esu panašus į paukštį, rąsto prislėgtą, tačiau gyvenu, ir mano sparnai sveiki, bet esu pritrenktas ir labai pavargęs.

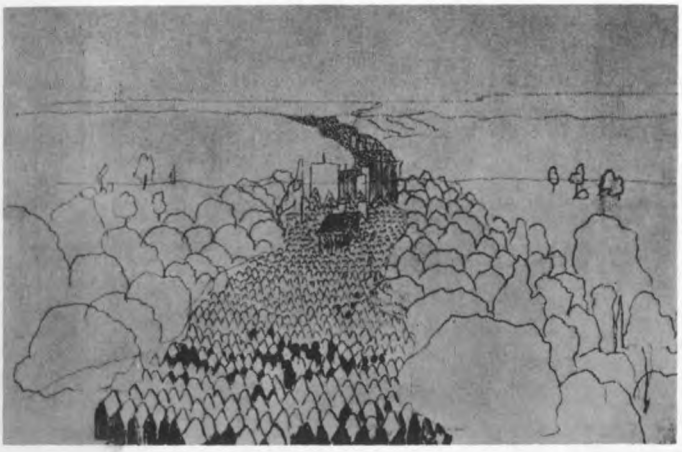
Mažiuli, nemanyk blogai apie mane. Aš sukaupsiu jėgas ir išsiveršiu į laisvę. Sparnai mano sveiki. Nuskrisiu aš į labai tolimas šalis, į amžino grožio, saulės, pasakos, fantazijos kraštą, į užburtą kraštą, į gražiausią žemėje kraštą, ir ilgai žiūrėsiu, kad vėliau Tu galėtum tai išskaityti iš mano akių, Tu mažasis mano Devdorakėli.

Šiandien negaliu rašyti Tau laiško (VIII laiškas).

Tai šuolis į naują paslapčių pasaulį su kalnų viršūnėm ir karūnom, kurias skiria nuo lygumų debesys, o lygumoj sekioja šešėliai, plaka triukšmas, sąmyšis, vapėjimas. Tik viršūnėse žmogus visas saulėje ir saulė jame. Tik čia gali žvalgytis plačiai atvirom akim ir pragysti himną Saulei. Reikia tik sukaupti jėgas, tik išskleisti sparnus, kol jie sveiki . . .

Grįžęs iš Kaukazo, jis sėda škicuoti *Zodiako ženklų* ir nebeatlyžta, kol juos išbaigia. Po iškylos į Karpatų kalnus jau kuria *Saulės* ir *Pavasario* sonatas.[66] Tai buvo pakopa iš peizažinės tapybos į kosminę, „muzikinę", pasakinę. Kartu svėrėsi ir į vienatvę; buvusios draugystės nebesirišo su jo pasauliu. „Šiuo metu tik vienas jaučiuosi gerai, prie nieko negaliu prisiderinti. Atrodo, kad manyje kažkas užsidarė draugų atžvilgiu" (L 193). Ir po metų kartoja: „Vienatvė yra mano didelis mokytojas ir bičiulis" (LS 50). Tada apsisprendžia keltis į Vilnių ir visus savo darbus skirti Lietuvai. Iš to laiko ir prasitarimas: „Suvis negaila man Varšuvos, nei jos santykių, nei žmonių" (L 204).

Tretysis literatūrinis kūrinėlis, pasak brolio Stasio, sukurtas Druskininkuose, kai, nupiešęs *Didįjį Rexą*, pasijutęs kryžkelėj. Visi prieš tai nupiešti paveikslai atrodę nieko verti. „Tuo laiku jis

Procesija, eskizas, 1905

parašė savo maldą Viešpačiui" (NR 1935, N 42, p 752). Čia vėl kartojasi keleivystės tematika, tik nebe individualios, o visuotinės. Jaučiasi išėjęs priekin procesijos ir pats nepažįstąs kelio, nors regįs išdėstytus prieš save stebuklus.[67]

O Viešpatie! Nušviesk, maldauju, kelią mano, nes jo nepažįstu.

Išėjau priekin mūsų procesijos, o žinau, kad ir kiti paskui mane eis, bet kad tik ne šuntakiais.

Klaidžiojome po tamsius miškus, perėjome slėnius ir suartus laukus, o procesija buvo ilga kaip amžinybė.

Kai išvedėme procesiją ant tylios upės kranto, tik tuomet jos galas pasirodė iš tamsaus šilo.

— Upė! — šaukėme. Tie, kurie arčiau buvo, kartojo: Upė! Upė!

O tie, kurie lauke buvo, šaukė: laukas, laukas, laukas!

Gale einantieji kalbėjo: Miške esame, ir stebėtina, kad prieky einantieji šaukia — laukas, laukas, — upė, upė.

— Mes mišką matome, — kalbėjo ir nežinojo, jog jie yra gale procesijos.

Bet nūnai, Viešpatie, kelias — kaskart sunkesnis.

Prieš mane aukščiausi kalnai, plikos uolos, bedugnės. Tai gražu. Tai be galo gražu. Bet kelio nežinau, ir baugu man. Ne dėl savęs, ne. Aš einu, ir jie jau paskui mane eina. Viešpatie, jie irgi paskui mane eina, visa procesija — ilga ilga. Galva prie galvos per visą slėnį ir ilguoju upės krantu, ir per tylų,

suartą didį lauką, o galas tos procesijos slepiasi miške, ir galo jos nėra.

Kur tiesa, Viešpatie? Jau einu, einu.

Išdėstai prieš mane savo stebuklus ant rausvų kalnų viršūnių, ant pilkai žalsvų uolų, fantastinių, kaip užburtų karalaičių rūmai.

Arčiau einantieji aiškiai regi, bet tie, kurie prie upės arba lauke tebėra, kuomet jie išvys tuos tavo stebuklus? O tie, kurie nė iš miško dar neišėjo? Man jų gaila, Viešpatie! Jie negreit išvys tuos tavo stebuklus, kuriuos taip dosniai aplink eikvoji.

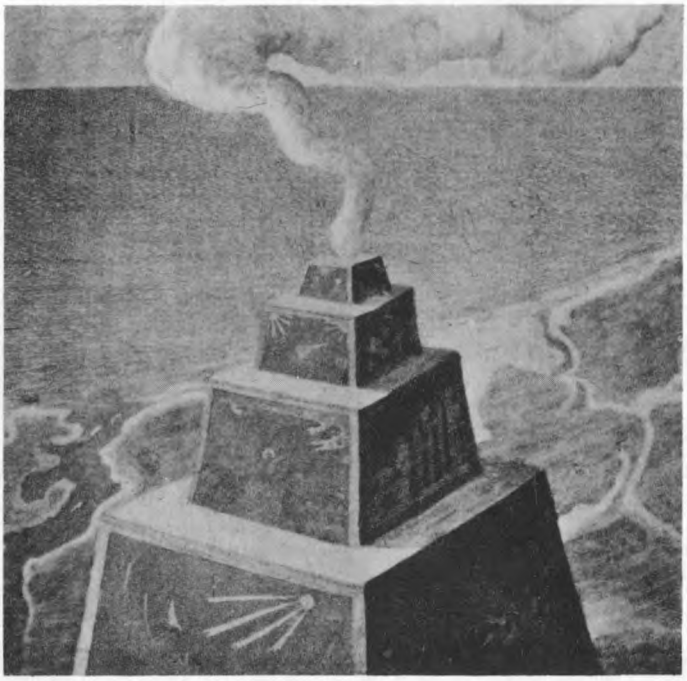
Ar ilgas dar bus mūsų kelias, Viešpatie? Tu liepi to neklausti?

Bet kur mes einame, Viešpatie? Kame to kelio galas?

Šioj maldoj — psalmėj, pasak V. Landsbergio, „atsispindi visas Čiurlionis su jo pasaulėžiūros problemomis, refleksijų gelmėmis, komplikuotu asmenybės dvilypumu. Jis jaučia daugiau, negu pajėgia suvokti, išvystyti, išreikšti . . ., o vis dėlto žino einąs priekyje, regi stebuklus, kurie kitiems tebėra dar paslaptis . . . Ir vėl, kaip kitais kartais, asmeninė situacija perauga į visuotinę . . . Visi skirtingai suvokiantieji vaizdus — vieninga procesija, o procesija ilga kaip amžinybė. Tyčia ar netyčia autorius čia išsakė absoliutinės ir santykinės tiesos dialektiką" (P 1975, N 9, p 12).

Suvedant tuos tris literatūrinius kūrinius, tektų padaryti šias išvadas. Čiurlionio pasaulėjautos pagrinde yra *gamta*, toji ieškoma „žaluma", kuriai tiek dėmesio skyrė pradiniame savo tapybos tarpsnyje. Tuos pradinius kūrinius pamatęs petrapilinėje parodoje (1907 metų pavasarį) rusų kritikas N. Breško-Breškovskis, pavadino jį „tyriausiu panteistu . . ., visa savo išmone tarnaujančiu gamtai" (Birževyje vedomosti, bal 30). Bet ar gamta jam buvo centras, t.y. gamta kaip tokia? Virš gamtos jis regi *žmogų*, stovintį, besižvalgantį. Stovi jis iškilęs, o ne gamtos iškeltas, pasiruošęs pragysti himną Saulei ir pats degąs kaip saulė. Degąs nerimu, ieškąs kelio į kraštą, kur nėra nakties, tik amžina diena.[68]

Tikrasis centras kažkur kosme, bet ne pats kosmas. Visatoje įžvelgiamas *Rexas* — jo siluetas ir sostas, bet ne jo veidas. Apie jį visa skrieja, į jį visa gravituoja, jam lenkiasi būtys, į jį išsitiesia

Aukuras, 1909

ilga, ilga procesija, prasidedanti nuo miškų *(Procesija)*, kylanti į kalnus *(Pilies pasaka)*, pasinešusi į erdves *(Pavasario sonata*, finale). *Rexas* regimas jo tapybinėse apybraižose kartais tik simboliais, kaip *Saulės sonatos* andantėj — trikampėliais, arba *Žvaigždžių sonatoj* (Chaose) didelis „apvaizdinis" trikampis.

Tokios atrodo trys pagrindinės pakopos jo pasaulėvaizdyje: *gamtinė* — realinė, *žmogiškoji* — dramatinė ir *rexinė* — transcendentinė. Gamtinė pakopa paženklinta vertikalia kryptim — stiebimusi aukštyn. Žmogiškoji — kopimu, žygiavimu į viršūnes, į erdves. Tam stiebimasy ir kopime yra kažkas karališka: karūnom puošiasi kylantys medžiai, juoba žmogaus galva. Karūnom, šventovėm arba saulėm vainikuojasi kalnų viršūnės ir aureolėm piramidės — žodžiu, visa, kas tik kyla aukštyn. Karūnos siekia ir žaltys,

šliaužiodamas horizontaliai, vinguriuodamas akvedukais, arba skrosdamas peršviestas kalnų viršūnes. Jis kėsinasi prieš vainikuotą žmogų *(Žalčio sonatoj)*, arba prieš „apvaizdinį" šviesųjį trikampį *(Žvaigždžių sonatoj)*. Bet nei žaltys, nei demonas, išskėtęs juodus sparnus miesto centre *(Demonas)*, nevainikuojami karūnom.

Čiurlionio *Rexas* nesusilieja su gamta, neištirpsta visatoje, nėra tapatiškas žmogiškai būčiai, nors ir panašus į ją. Dėl to negali būt kalbos apie Čiurlionio panteizmą.[69] Panteistinėj pasaulėjautoj gamta „medituoja" save, skęsta dieviškume ir niekur nekyla, nesistiebia. Panašiai ir žmogus panteistas yra nurimęs, nes „įsiliejęs" dievybėn, ją pergyvenąs savyje, kartais gamtoje; jam nėra kur eiti, į ką stiebtis, kur veržtis. Panteistinė pasaulėjauta praranda vertikalinę dinamiką, ir tai neatitinka Čiurlionio. Pas jį viskas kyla, veržiasi, žmogus visad žygyje aukštyn.

Čiurlionio pasaulėjauta ir pasaulėžiūra, galėtume sakyti, teistinė ir teocentrinė, neabejotinai religiška. „Jei Čiurlionis nebūtų religingas, — pasak V. Ivanovo, — visa jo kūryba būtų skambantis varis ir žvangantys cimbolai. Nebūtų nė pačios kūrybos, pačios aiškiaregystės, viską iš pat pradžių užtvindytų ir užtemdytų valdingai pažadintas chaosas . . . Pagrindinis visų Čiurlionio religinio jausmo apraiškų motyvas yra kilimo motyvas" (Čiurlionis ir menų sintezės problema, Metmenys 1967, N 13, 42-43).

Kilimu paženklinti ir paskutiniosios vasaros darbai, ypač *Auka* ir *Aukuras*. Pirmasis mena biblinį epizodą, kur kontrastuota šviesi ir tamsi žemės vaikų (dviejų brolių) auka, iškylanti virš kalnų ir žvaigždžių, priartėjanti prie didingo sosto papėdės ir išsiskirianti: šviesioji prasiveržia pro šviesos lanką į aukštį, tamsioji lūžta ir grįžta žemėn. Antrasis paveikslas, pasak brolio Stasio, vaizduoja paties Čiurlionio kūrybinę auką Viešpačiui. Aukuras iškyla virš miško ir atviros jūros — jo muzikinių poemų *(Jūra* ir *Miške)*, o jo šonuose per keturias pakopas paveikslai — tapybiniai jo darbai; aukuro dūmai švytruodami nutįsta tolyn virš jūros.

Aplinka ir laikas

Skvarbios buvo jo akys aplinkai, imli dvasia laiko pulsavimui. Tik klausimas, kuriam aplinkos klodui jis labiau priklausė — liaudiniam ar miestiniam? Augo ligi 18-kos metų provincijoj, tarp liaudies žmonių. Toliau mokėsi ir vertėsi miestuose, kur brendo kultūriniai jo akiračiai. Išoriškai nebesiskyrė iš kultivuotų miestiečių, o vidiniais nusiteikimais, pasak M. Vorobjovo, išliko kuklus provincijos vaikas, atsirėmęs į savo asmeninius gabumus, nenusileidęs (Varšuvoj) į miestinės aplinkos lygį. Atvyko (čia) beveik nemokslintas ir nepasidarė permokslintas (o.c. 5).

„Nekalbu apie miestą (Varšuvą), tuščias tartum kirpėjas ar kelneris", — rašė sužadėtinei (LS 19). Iš Leipzigo prisimena draugui miestiečiui E. Morawskiui: „Gaila, kad tu nežinai, Geniuk, kas yra grįžti į gimtąjį kaimą . . . O tas Leipzigas, Varšuva, sakytum, tik ilgas ir sunkus sapnas" (L 109). Ir iš Petrapilio skundėsi savo Sofijai: „Zosele mano Vienintele, kaip čia baisiai tuščia tame mieste" (LS 74).

Po pirmųjų parodų Vilniuje ir Kaune džiaugėsi „nesuklydęs, kad jo menas randa tiesų kelią į liaudies širdį, nes iš ten jis kilęs" (S. Čiurlionienės atsiminimai, L 325). „Liaudies dailė, — rašė pats *Lietuvos žiniose* (1908), — turi būti mūsų dailės pamatas, iš jos turi pakilti savitas lietuvių stilius . . ., nes tas gražumas, kurį turi savy, yra grynas, savitas, išimtinai lietuviškas" (L 280).

„Čiurlionis įdėmiai gilinosi į liaudies meną, pasiimdamas artimus dekoratyvius ir ekspresyvius jos elementus", — pastebi V. Landsbergis. Tai liudija „kai kurie paskutiniųjų metų darbai, ypač piešiniai, vinjetės, inicialai", o jo Karalaitė (iš triptikinės *Pasakos* III dalies) atrodo „tiesiog nužengusi iš pakelės koplytėlės" (L Ps 62).

Ryšį tarp liaudies meno ir jo kūrybos gana anksti pastebėjo kiti mūsiškiai. „Kai pažiūri į Čiurlionio paveikslus ir liaudies skyrių parodoj (tai buvo VII dailės paroda Vilniuje, Y), — rašo Ignas Šeinius, — bendrai, tai tiesiog pajunti jų panašumą: ūpe (nuotaikoj), dvasios gilumoje, net tone ir varsose. Matai liaudies ir

Čiurlionio tvarinių didelę giminystę, nors ant jo paveikslų niekur nėra nupiešta nei staltiesė, nei marška" (Vaivorykštė 1913, kng IV, 757). Bendrų liaudies meno ir Čiurlionio kūrybos bruožų pastebėjo ir meno kritikė, kilusi iš Veliuonos, J. Lubicz-Zaleska (Nendrė), rašydama apie VIII dailės parodą Vilniuje (Vairas 1914, N 6). Dėmesio verta ir tokia žinutė, užrašyta 1920 metais: Dail. A. Galdikas, rinkdamas liaudies meno pavyzdžius Žemaičiuose, radęs labai seną paveikslą, „panašų į Čiurlionio miestą"; Čiurlionis jį matęs, tad gal bus ir naudojęs (Menas 1920, N 1, p 8-9).

Harvardo meno istorikas George M. A. Hanfmannas, aplankęs 1938 metais Čiurlionio galeriją ir pamatęs jo darbus, mūsų kūrėją pavadino kaimiečiu (Art Bulletin 1939, June, 206). Kaimietis mėgsta legendą ir pasaką. Jis savotiškas poetas ir mistikas, nes gamtos vaikas. Gamta — sava, lietuviška, dzūkiška buvusi Čiurlioniui bene pirminė įkvėpimo versmė ir jo savitumo bei originalumo kaltininkė. Šį dalyką buvo išsamiai iškėlęs Čiurlionio monografas M. Vorobjovas specialioj savo apybraižoj *Lietuvos gamta M. K. Čiurlionio tapyboje* (NR 1938, N 22-24).

„Dzūkijos dangų ir žemę, garsus ir kvapus, šviesą ir šešėlius, smelkiantį liūdesį ir saulėtą džiaugsmą, — visa, ko būdavo pilnos jos erdvės, — Čiurlionis iš mažų dienų pergyveno su ypatingai įtemptu jautrumu . . . Todėl jis niekados nenustojo jautęs ryšio su ta gamta, kuri be paliovos šaukėsi jį saviep . . . Tik čia, prie tikrųjų savo gyvasties šaltinių, jis atnaujindavo savo kūrybines jėgas, tik čia jis patirdavo tikrąjį džiaugsmą ir giliausias religines ekstazes. To jam negalėjo duoti subtiliausia ir sudėtingiausia miestinė kultūra — nei Varšuva, nei Leipzigas, nei Petrapilis.

Vėliau prie Dzūkijos prisidėjo Žemaitija — Plungė ir palangiškė jūra, davusi jam laisvos ir dieviškos stichijos išgyvenimų, taip pat Vilnius su savo gamta ir senovine architektūra, kuria jis nuoširdžiai žavėjosi. Nereikia užmiršti, kad savo geriausius paveikslus Čiurlionis yra sukūręs Lietuvoje, įkvėptas jos gamtos . . .

Iš pat jaunystės Čiurlionis daug piešęs ir tapęs iš gamtos, apie

ką liudija išlikę jo eskizų albumėliai, o taip pat jo laiškai . . . Atgimstančiam sąmoningu lietuviu Čiurlioniui vis ėjo aiškyn, kad gamtos meilę ir gyvą jos grožio pajautimą jis tėra paveldėjęs iš savo tautos ir už vis iš primityviųjų civilizacijos nesugadintų sluoksnių, iš kurių pats buvo kilęs . . . Pasak Čiurlionio, liaudis į gamtos grožį reaguojanti kūrybiškai, jausmo kupinom dainom ir savo neišsemiamai turtinga dekoratyvine daile.

Bet Čiurlionį su lietuvių tautos siela saisto ne tiek estetinis, kiek religinis santykis su gamta. Kaip lietuvių liaudis iš senų senovės yra pratusi dievinti visus gamtos reiškinius — nuo dangaus šviesuolių iki lauko žolių, taip ir Čiurlionio pagavoje kiekvienas gamtos vaizdas išsiplėčia iki kosmiškų ribų. Jis žengė mažosios Dzūkijos kalvomis bei paežerėmis lyg per didžiulę šventyklą, kupiną Dievo dvelkimo".

Pradžioj Čiurlionis neradęs sprendimo savo gamtinius įspūdžius perkurti į meno paveikslus. Tikrovė jam maišėsi su fantazija. „Tuo metu animistiškas santykis su gamtos vaizdais dažnai suvilioja Čiurlionį suteikti jiems antgamtinių būtybių pavidalą. Pavyzdžiui, debesys savo pavidalu išvirsta drakonu ar milžinu ir pan. Tas palinkimas į zoomorfizaciją palieka Čiurlioniui ir daugiau subrendus. Tačiau brėstant jo raiškos priemonėms ir besikristalizuojant jo individualiam stiliui (ypač pradedant sonatomis), egzaltuotas požiūris į gamtą užleidžia vietą tikrai kūrybinei ekstazei. Pro žemiškąjį landšaftą dailininkui nušvinta kiti būties planai, kitos aukštesnės realybės. Gamta sudvasėja, išorinė jos tikrovė galutinai tampa ‚sielos landšaftu' . . . Ir tai nebe naivus tikrovės atmyšis literatūriniu išmislu, nebe ‚miškas, panašus į fauną', bet giliausi įžvilgsniai į transcendentinę daiktų būtį, aukščiausioji kūrybinio realizmo pakopa.

„Čiurlionis realistas remiasi tikrai matyta ir išstudijuota realia gamta, t.y. visados Lietuvos gamta. Ir savo vizijose jis perdirbinėja gimtojo landšafto įspūdžius, tikrai lyriškai juos pagilindamas ir naujai kombinuodamas. Todėl ir svetimšališkoji jo egzotika — visos tos oazės, vulkanai, viaduktai — iš tikrųjų tėra lyg koks

Lietuvos sapnas apie save. Galima sakyti, dailininkas pro Lietuvos peizažą buvo įžvelgęs ir Egiptą, ir Tropikus, ir Himalajus. Peizažo drąsiausios šaknys stiepėsi iš tėvynės žemės . . .

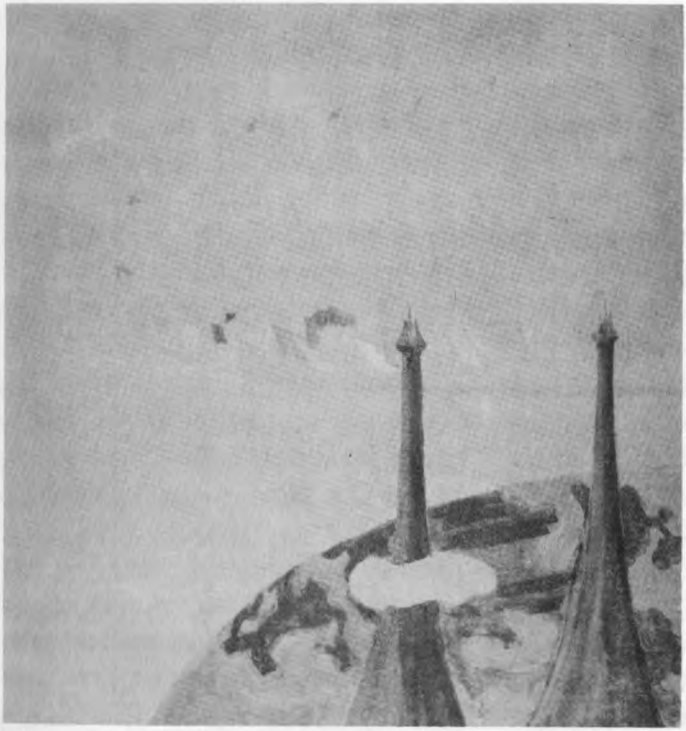
Lietuviškos gamtos motyvų Čiurlionio paveiksluose — nesuskaitoma įvairybė. Tuose po visą jo tapybos *Oeuvre* išbarstytuose motyvuose, jo peizažų danguje, debesyse ir šviesoje, kilnioje bei santūrioje chromatinėje varsų gamoje, pažįsti Lietuvos gamtą, — bet neįspraustą į siaurus topografinius rėmus, o atvertą begalybėn, nuskriestą visatos mastu, peršviestą kitų pasaulių ir nudvelktą amžinybės kvėpavimu".

M. Vorobjovas daro išvadą, jog „tikrai tautiniam menininkui nėra būtina siaurai tautiška tematika. Ar jis (Čiurlionis) vaizduoja fantastiškas oazes, ar savo gimtuosius miškus bei dirvas — jis lygia dalimi palieka ištikimas savo giliai tautinei dvasiai".

Tai pastebėjo kiek anksčiau Sergiejus Makovskis, *Apollono* redaktorius. „Čiurlionio kūryba, be abejo, tautiška, nepaisant manierų subjektyvumo ir temų atitrauktumo. Jis ne tik amžiaus sūnus, bet ir savo tautos dainius. Ir galbūt dėl to taip juntama legenda jo paveiksluose, ir lyrizmas susigyvena čia su kažkokiu epiškumo atspalviu. Apreikšdamas save, savo irracionalų pasaulio suvokimą . . ., Čiurlionis netyčiom kalba ir apie savo tėvynę, apie lietuviško primityvizmo poeziją" (vert. Ž 1926, N 10, 162). Ir M. Dobužinskis neabejoja, kad „Čiurlionio menas kupinas lietuvių tautinių motyvų, bet jo mistika, visa tai, kas slepiasi už jo muzikinių ‚programų', jo sugebėjimas pažvelgti į pasaulio beribes, amžių gelmes — darė iš jo menininką labai platų ir gilų; jis nužengė toliau už siaurą tautinę ribą" (o.c. 94).

Aplinkos ir laiko įtakas išskiria Vladimiras de Castro. „Čiurlionio kūrybos giliausios šaknys, — pasak jo, — glūdi Lietuvos gamtoje ir lietuvio sielos švelnume, religiniame Lietuvos kultūros išgyvenime. Ramybė, susikaupimas ir jaukumo atmosfera yra Čiurlionio kūrybos lietuviškoji nuotaika. Bet sykiu Čiurlionio kūryba suaugusi su Europos kultūros laikotarpiu XX amžiaus pradžioje, kuriam būdingas simbolizmas, filosofinis

eklektizmas ir neomisticizmas, kuris vadinamas ‚sidabriniu laikotarpiu'. Poezijoje šito tarpsnio būdingiausias atstovas rusų literatūros rėmuose buvo lietuvis Jurgis Baltrušaitis. Anuomet dar nebuvo baugaus žvilgsnio į ateitį ir pesimistinių prognozių, bet viešpatavo tikėjimas ir įsitikinimas, kad galima per mąstymą atidengti pasaulio paslaptis. Tam laikotarpiui būdinga pasaulio pradų diskusija, pasaulio paslapčių regėjimas ir minties vaizdavimas simboliais . . . Čiurlionis buvo vienas iš būdingiausių ir didžiausių šitos epochos kūrėjų, kurį drąsiai galima statyti šalia didžiausių meno genijų, kaip Tizianas ar Rembrantas, reprezentavusių renesanso ir barokinio natūralizmo epochas".

Pavasario sonata, finale, 1907

Šalia kitų įtakų Vladimiras de Castro iškelia ir „lietuvio sielos" veiksnį. „Visa eilė Čiurlionio paveikslų vaizduoja žmonių sielų kelią iš Lietuvos gamtovaizdžio idilijos vis ir vis aukštyn į visatos jūras, į tą amžinos šviesos centrą, kur tarytum viršūnėje soste karaliaudamas visatos Valdovas skleidžia palaimą ir gėrį. Jo didingi ciklai parodo tą gamtos ir žmonijos etapų dėsningumą, kuriame regimi amžini žmonijos troškimai ir protui nesuprantamų paslapčių vizijos. Begalinį kūrėjo idealizmą liudija taip pat Čiurlionio muzikinio pasaulio inspiruotieji ciklai, jo klasiškieji kūriniai: *Jūros, Saulės, Žalčio, Piramidžių* ir pati gražiausioji *Pavasario* sonata. Šie vaizdai ne tik kupini ritmingo ir vaizdaus grožio, bet tęsia ir Čiurlionio idealistinės filosofijos reiškimą palaimingos likiminės atomazgos ženkle. Čiurlionio darbų technikos provizoriškumas — jo darbų dažai blanksta, detalės iš dalies pateiktos tik abreviatūroje ar škiciškai, kaip tik išryškina jo moralinio palikimo pastovumą. Čiurlionis yra nepraeinąs, kaip ir jo nupieštieji Žemaičių kryžiai, kurie, ir šiuo metu naikinami . . , niekuomet neišnyks, kaip moralinės idėjos simboliai".[70]

Laiko veikmėj prisimintinas, šalia europinių apraiškų, ir tautinis-kultūrinis pačių lietuvių atgimimas. „Žinojau, — rašo M. Dobužinskis, — apie lietuvių tautinį sąjūdį . . . ir Čiurlionio atsiradime norėjau matyti kažkokią pranašystę" (MKČ 1938, 93). Žinojo turbūt ir Čiurlionis Adomo Mickevičiaus pranašystę, paskelbtą prieš 100 metų, kad „lietuvių tauta — tai viena iš tų tautų, tebesančių laukimo stovyje", laukimo atgimti — suklestėti (Mythologie lithuanienne, veikale *Les Slaves*). Jis mojosi iškelti turtingą liaudinę kultūrą į aukštesnę perkurtąją pakopą. Tą jo mostą rodo kultūros rūmų ir konservatorijos projektai, konkursai lietuvių muzikai, užmojis kurti lietuvių operą. Ir jo tapyboje randi tokius motyvus, kaip lietuviška sodyba, nušviesta saulės *Karalių pasakoje* — fone ąžuolų, kurių šakose dunksо miniatiūrinės pilys ir rūmai; ir *Vyčio preliude* — šuolis nuo primityvių kalnelių į miesto arkas bei rūmus; ir *Miesto cikle* kažkokių būsimų miestų vizija su labai savitu charakteriu. Pastangą kelti, kas paskendo ar skęsta

svetimoj jūroj, kelti sava (ar ne sava) ranka galėtum pastebėti ir *Jūros sonatos* andantėje.

Čudovskis, ieškodamas Čiurlionio paveiksluose galimų laiko įtakų, sakosi neradęs nė vienos pakankamai būdingos ar svarios. „Čiurlionis kūrė itin savarankiškai, ne tik nepažindamas bet kokios meno įtakos, bet ir nepritapdamas prie jokios krypties . . . Tik viena idėjinė įtaka, matyti, giliai bus pasireiškusi jo kūryboj . . . — tai to kultūrinio judėjimo įtaka, kuris paskutiniais metais stengėsi atgaivinti lietuvių tautos dvasios savitumą. Jis pats prie jo visai pritapo gana vėlai . . . Paskutiniais metais jis atidžiai tyrinėjo lietuvių liaudies meną . . . Daugelį (liaudies siuvinių bei audinių) raštų jis panaudojo savo grafikos darbams. Dar anksčiau jis ėmė tyrinėti liaudies dainas . . . Jo nepaprastas savaimingumas viso dabarties meno atžvilgiu verčia manyti, jog jis iš tikrųjų (yra) neišeikvotų savo tautos pajėgų vaisius . . .

Kai aš galvoju apie jį, kaip lietuvį, — tęsia V. Čudovskis, — viena mintis giliai jaudina mane. Juk ši tauta visiškai nepergyveno viduramžių, galbūt ji dar didesniame laipsnyje, negu mes, rusai, prinešė ligi XX amžiaus į mistinį gyvenimą tas milžiniškas arijų jėgas, kurias taip puikiai paskleidė viduriniais amžiais mūsų broliai Vakaruose . . . Ir tada Čiurlionis darosi kažkaip nesuprantamas ir keistai didis" (P. Gaučio vertimas, Ž 1930, N 1, p 19-20). Didis kaip „pranašas naujos jaunosios dailės, kuriai davė savo atskirą žymę", tariant F. Ruszczyco žodžiais, ir ne mažiau didis kaip „žmogus krištolinio grynumo" (Vl 1911, N 1).

* * *

Praaugo jis save, net savo mirtį. Tebekalba ir dar ilgai kalbės be žodžių — vaizdais ir muzika. Žodinė banga, kaip *Jūros sonatos* finale, įsisiubavusi, dar kyla ir rašo jo inicialus MKČ pasaulio dėmesyje. Bandėm tą bangą „pagauti" šiuose puslapiuose pilnesniam vaizdui — ligi jo akys užgeso ir po to — ligi dabar.

Kur tie žodžiai baigiasi, kur baigsis, kai prasideda žmogus — vieniem fenomenas, kitiem mįslė, tretiem sfinksas, dar kitiem pranašas? Žmogus — Čiurlionis su pakiliu ir giliu žvilgsniu praverti paslaptis, išsakyti, kas neišsakoma žodžiais, tik vaizdais lyg apokalipsėje.

Ar pajutom, kur veda, kur kreipia mus kūrėjo dvasia iš savo ypatingų gelmių — į kokias būties viršūnes bei erdves, į kokio Rexo karaliją? Gal reikės dar kartą praversti puslapius, stabtelti ir susimąstyti. Jo visuma, kurios ieškojom, smeigiasi į jo asmenį, į išskirtiną jo tikėjimą, išaugusį savoj šeimoj ir aplinkoj, praturtintą svečiose šalyse.

Užverčiant paskutinį puslapį, kažkaip stringa mintin viena paralelė. Štai ir mūsų amžius bei mūsų žemė davė pasauliui dvasingą neturtėlį, gamtos poetą, Saulės himno autorių ir didžiojo Rexo liudytoją, savu keliu artimą Asyžiaus *Poverello*, nūnai švenčiantį savo gimties aštuntąjį šimtmetį.

DR. KAZYS PEMKUS
ARCHYVAS

PASTABOS IR PAAIŠKINIMAI

1 Juzė Čiurlionytė-Stulgaitienė rašo: „Negalėčiau tikrai pasakyti, ar mūsų seneliai Radmanai bevartojo šeimoje vokiečių kalbą. Bet kad jie ją mokėjo, galiu nesvyruodama paliudyti . . . Radmanai iš pradžių yra buvę protestantai (liuteronai). Bet paskui — dėl man nežinomų aplinkybių — visa senelių šeima perėjo į katalikybę; mūsų mama tuomet tebuvusi maža, vos devynerių metų mergaitė. Ji visą likusį gyvenimą išbuvo nuoširdžiai religinga ir uoliai praktikuojanti katalikė" (Drg 1951.VIII.25, N 200).

2 Apie MKČ tėvus pagrindinės žinios imtos iš Jadvygos Čiurlionytės *Atsiminimai apie M. K. Čiurlionį* (V 1970). Kai ką skirtingai teigia brolis Stasys: „Motina, be tėvų namų, keletą metų gyveno pas tetą Pacevičienę Anykščių dvare ir vėliau buvo atiduota keleriems metams grafienės Opermanienės globai į Kudrėnų dvarą. Čia ji susipažino su K. Čiurlioniu, už kurio, porai metų praėjus, ištekėjo" (MKČ 1938, 10).

3 Sesuo Jadvyga bus apsirikusi, pavadindama šį paveikslą *Regėjimu* (Atsm 53). *Regėjimas* — biblinis paveikslas, vaizduojąs žaltį ant kryžiaus tyruose (plg R, N 14).

4 Kantata *De profundis* buvo trijų dalių. I-oji instrumentuota orkestrui bene 1900 m., II-oji liko tik chorui su fortepijonu, III-oji — eskizai, vėliau žuvę ar kol kas neatrasti (plg L VČ 112).

5 Ši ištrauka iš Čiurlionio dienoraščio rasta rankraštinėje Ig. Šlapelio monografijoje; pats dienoraštis dingęs (L Čd 27).

6 Muzikiniai Čiurlionio kūriniai, galvojama, buvę sukurti Varšuvoje. Sesuo Jadvyga teigia, kad „Kastuko rankraštyje jo ranka pažymėta daugelio kūrinių gimimo vieta — Druskininkai" (Atsm 190).

7 M. K. Čiurlionis gruodžio 5 (1901) rašė E. Morawskiui: „Į istoriją ir estetiką neinu, nes gerai nemoku vokiškai, užtai turiu papildomą fortepijoną" (L 32). Po Kalėdų, sausio 13, pastebi: „Istoriją ir estetiką nusprendžiau lankyti, nors atsakinėti vokiškai negalėsiu" (tp 67).

8 „Leipzige, — rašo sesuo Valerija, — M. K. Čiurlionis vis labiau linko tapybon. Maloniausios poilsio akimirkos jam buvo su teptuku rankoje" (L 44, išn 1). Pats rašė M. Oginskiui, kad per šventes „muzikai reikės duoti ramybę, o truputį paskaityti, truputį patapyti" (tp). E. Morawskiui prisimena: „Po (paskutinės) pamokos tuojau perku tūbelę baltų dažų ir metrą drobės ir per visas šventes tapau. Turbūt nesmerksi manęs dėl to, Geniuk; muzikos man nepakanka" (tp 48).

9 Improvizavimas po Kūčių buvęs Kostui įprastas savo šeimoj, kaip rašo sesuo Valerija. „M. K. Čiurlionis visas savo atostogas praleisdavo Druskininkuose. Po Kūčių vakarienės visuomet dainuodavo jo paruoštas šeimos choras, kurio repertuaras buvo Čiurlionio harmonizuotos lietuvių liaudies dainos. Po to jis dar ilgai improvizuodavo" (L 59, išn 1).

10 Kostas Varšuvoje buvo žinomas kaip lietuvis. Tokiu jį laikė draugai ir profesoriai. E. Morawskis rašė 1912 S. Čiurlionienei: „Kastukas visada jautėsi lietuviu . . . Aš gerai žinau, koks lietuvis buvo Kastukas" (L Ps 331-32). Nežinia kodėl jis Leipzige buvo laikomas lenku? „Čia . . . mane laiko lenku, ir todėl nesidžiaugiu vokiečių simpatija" (L 123; plg tp 104).

11 Bičiulystę su švedu Karoliu Helbertu Paulssonu Kostas prisimena įvairiuose savo laiškuose (L 104-5, 113-14, 141-42, 154). Ir Paulssono rankraštiniame palikime rastas lapas su Čiurlionio šaržu ir Paulssono įrašu *N. K. Czurlanis Lithauer* ir ekslibrio atspaudas, pagamintas atrodo pagal Čiurlionio piešinį (Blgr 635).

12 Brolis Stasys teigia, kad Čiurlionį „kvietė dirbti konservatorijoje direktorius Młynarskis" (MKČ 1938, 14). Direktoriumi jis tapo tik po metų; galėjo tada tik rekomenduoti konservatorijos vadovybei. Tapęs direktoriumi, pakvietė dėstyti lietuvį pianistą Igną Prielgauską; tada ir Čiurlionis buvęs kviečiamas, bet atsisakęs (L Čd 36).

13 Prielaida dėl Nietzschės įtakų Čiurlioniui greičiausiai paimta iš brolio Stasio teiginių: Leipzige, sekdamas švedu Paulssonu, pradėjęs gilintis į vokiečių filosofiją (NR 1935, N 42, 750) ir „susipažino su Kanto ir Fr. Nietzschės filosofija" (MKČ 1938, 14). Nėra duomenų, kad Paulssonas būtų domėjęsis, juoba studijavęs vokiečių filosofiją, taipgi ir Čiurlionis.

14 Padavimus apie paskendusį Raigardo miestą Čiurlionis bus girdėjęs iš žmonių. Kiek vėliau tuos pasakojimus užrašė ir paskelbė Vincas Krėvė — *Padavimai apie Raigardo miestą* (Tauta ir žodis I, K 1923, 129-135).

15 Pradinius *Laidotuvių simfonijos* piešinius bei eskizus plačiau analizuoja A. Savickas straipsnyje *Paveikslai — lemties apmąstymai* (Kb 1973, N 3, 51-55). G. Vaitkūnas šiame cikle, „sukurtame greičiausiai 1903 m.", randa „dviejų temų priešpastatymą", primenantį „dramos kūrinio veiksmų seką", turintį „bruožų, giminiškų besiplėtojančiai muzikinei temai". Tai esą rodo, kad „pradedantis tapytojas jau buvo subrendęs kūrėjas, turįs pakankamai aiškius tikslus ir originalią meninių principų programą" (Nuo Laidotuvių simfonijos iki Pasaulio sutvėrimo, Kb 1975, N 6, 47).

16 Ligi spalio 11 (1903) Kostas pasiuntė broliui Povilui penketą originalių savo škicų (L 146, 149, 150, 151). Iš jų įsidėmėtinos buvo trys temos — *Laidotuvės, Tyla* ir *Miško šlamesys.* Apie šias tris plačiau rašė A. Savickas *Kai kurie M. K. Čiurlionio ankstyvųjų dailės darbų stiliaus ir periodizacijos klausimai* (Menotyra IV, 1973, 70, 72).

17 Vaizdelis apie menininko paskirtį rašytas lenkų kalba, išverstas į lietuvių Ig. Šlapelio 1920 ir spaudoj paskelbtas kaip *Čiurlionio testamentas* 1931 (NR N 21, 490). Tą patį vertimą perspausdino *MKČ apie muziką ir dailę* (V 1960, 275-76). Šlapelio vertimą kalbiškai tikslino V. Landsbergis ir, pavadinęs *Pasaka,* paskelbė *Pergalėje* su paaiškinimais (1975, N 12, 106-108). Čia tekstas truputį trumpintas.

18 Varšuvos tautiniame muziejuje saugomas vienas šaržas, darytas K. Liasockio 1902 metais, vaizduojąs prof. Krzyžanowskį, piešiantį Čiurlionio portretą. Iš to V. Landsbergis (Ps, 331) daro prielaidą, kad „Čiurlionis jau 1902 m. rudenį lankė Varšuvoje piešimo studiją, greičiausiai J. Kauziko vadovaujamą . . . arba Krzyžanowskio privačią studiją". Tuo tarpu J. Brzezińskis prisimena matęs pas prof. Krzyžanowskį pieštuko eskizus trims portretams — Čiurlionio, Morawskio ir Nawroczińskio, jau įsikūrus Stabrausko dailės mokyklai, t.y. 1904 metais (plg Atsiminimai apie bičiulį, Kb 1965, N 6).

19 Be minėtųjų keturių profesorių — Stabrausko, Krzyžanowskio, Ruszczyco ir Tychy, buvo dar šie dėstytojai: V. Brykneris, K. Dunikowskis. E. Niewiadomskis, E. Trojanowskis ir archit. T.

Paizderskis. Dail. H. Berlevi, lankęs dailės mokyklą su Čiurlioniu, teigia, kad iš aštuonių dėstytojų dauguma buvo kilusių iš Lietuvos (*XXe Siècle*, Paris 1964, N 24).

20 Dalis dailės studentų, pasak J. Brzezińskio, rinkdavosi pas Čiurlionį į jo dirbtuvę Zlotoje gatvėje pasiklausyti Kosto ir Eug. Morawskio skambinamų klasikų, kartais lietuvių ir lenkų liaudies dainų, skaityti veikalų, pasidalinti meno naujienomis iš Paryžiaus, diskutuoti apie tapybą ir poeziją (Atsiminimai apie bičiulį, Kb 1965, N 6).

21 Brolis Povilas išvyko į Ameriką ne 1903 metais, kaip teigia sesuo Valerija Karužienė (L 63, išn 1), o 1904. Kostas rašinėjo jam laiškus į Vilnių ligi 1904 metų balandžio 12-tos (L 171-72). Velykoms jis dar buvo aplankęs Kostą Varšuvoje ir vėl grįžo į Vilnių. Pirmieji jo laiškai iš Amerikos atėjo gerokai prieš Kalėdas, tik Kostas negavo nė vieno (L 172).

22 Chorvedybai Čiurlionis ruošėsi penkerius ir pusę metų pas prof. Statlerį. Išėjo klausos, ritmo, intonacijos lavinimo, daugiabalsius pratimus, J. S. Bacho, G. F. Händelio, J. Haydno ir M. Gomulkos choralus; oratorijų, mišių, kantatų literatūrą; vyrų bei mišrių vokalinių kvartetų atlikimo įgūdžius (L Čd, 18-19).

23 Stasį Šimkų atrado Skirsnemunėje (Ilguvos dvare) beatostogaudamas E. Młynarskis, tuomet jau konservatorijos direktorius — atsigabeno Varšuvon ir pats apmokėjo jam už mokslą (plg St. Šimkus, V 1967, 8).

24 *Zachenta* populiariai vadinama dailei skatinti draugija *Towarzystwo Zachęty Sztuk Pięknych*, kurios patalpose buvo salė. Kitą panašią salę, privačią, turėjo Varšuvoje Aleksandras Krywulta ir jo sūnus Jonas. Čiurlionis savo laiškuose mini abi vietoves ir jas vadina sutrumpinta forma: *Zachenta* ir *Krywulta*. Pastaroji glaudino dailininkus modernistus — savus ir užsieninius, pirmoji globojo daugiau nuosaikiuosius.

25 Iš religinės tematikos kūrinių brolis Stasys prisimena „dvi Kristaus galvas, laisvas kopijas" (MKČ 1938, 15). Viena jų buvusi ant drobės aliejiniais dažais ir, atrodo, neišlikusi. Antroji, taip pat laisva kopija, laikoma Čiurlionio galerijoje Kaune (Ks ad N 30). Sesuo Juzė Stulgaitienė turėjo Kosto pieštą Kristų Alyvų darželyje; piešinys realistinis, bet čiurlioniškai virpantis, kabojęs Stulgaičių kambaryje, kai Juzė su vyrų mokytojavę Papilėje, Žemaičiuose. (Žinios iš akt. H. Kačinsko, tada jauno mokytojo, dirbusio kurį laiką Papilėje).

26 Brolio Stasio teiginys, kad Čiurlionis *tada* (po kelionės į Kaukazą) sukūręs *Zodiako ženklus* ir *Saulės sonatą* imtinas reliatyvia prasme. Tada jis pradėjo, darė bandymus, bet užtruko, kol jie buvo atbaigti. V. Landsbergis teigia, kad *Zodiaką* sumanęs 1906 m. vasarą — „tai liudytų jo eskizai, piešti albumėlyje . . . Paveikslai nutapyti jau 1907 m., o pirmąsyk eksponuoti 1908-aisiais, antroje lietuvių dailės parodoje Vilniuje" (Čd 168). Dėl *Saulės sonatos* tas pats autorius linkęs manyti, kad ji „gimusi 1907-ųjų vasarą, tikriausiai Druskininkuose" (tp 177).

27 Literatūrinę savo kūrybą Čiurlionis prisimena laiškuose Povilui ne vieną sykį. Ketino plačiau jam parašyti apie „pirmuosius žingsnius literatūros srityje" (L 178), bet neparašė. Užsimena kūrinėlį *Konvalescento užrašus*, patekusį lenkų spaudon (L 200). Buvę ir kitų spausdintų dalykų, bet kol kas nesurasti (tp, išn 1). Jo stalčiuose rasta „krūva sąsiuvinių su juodais ciratiniais viršeliais . . . smulkučiu Kastuko braižu prirašytų", tarp kurių — dienoraštinės pastabos ir literatūriniai apmatėliai (plg Atsm 219).

28 Karolis Tichy's, Čiurlionio paišybos mokytojas pradžioje, buvęs eskiziškas ir betarpiškas vizijinis kūrėjas. Dabar Čiurlionis grįžo prie jo spėjama dėl to, kad ryškėjo panašūs tapybos bruožai pas jį patį (plg L Čd 62).

29 B. Wolmanienė lankėsi Vilniuje ne vien dėl parodos. Jai rūpėjo Čiurlionio padėtis, besiruošiant keltis į Vilnių, taip pat jo tėvo (šeimos) likimas, atleidus šį iš vargoninkų. Dėl pirmojo dalyko ji lankėsi pas dr. J. Basanavičių, kaip matyti iš pastarojo užrašų, paskelbtų *Lietuvių tautoje V* (1935, 95): „Buvo atsilankiusi p. B. Wolmanienė iš Varšuvos. Buvo tartasi dėlei dailininko K. Čiurlionio ir jo likimo". To vizito tikslas buvęs „geriau painformuoti jį (Basanavičių) apie Čiurlionį dailininką ir žmogų, o gal ir perduoti varšuviškių draugų aukštą jo vertinimą" (Atsm 164). Dėl tėvo jinai buvo užėjusi pas Vilniaus vyskupą Ed. Roppą. Jos laiškas, rastas J. Basanavičiaus archyve rodo, kad vysk. Roppas žadėjęs parašyti asmenišką laišką Druskininkų klebonui Volejkai ir sudominti šiuo reikalu lietuvius klebonus; dėl Čiurlionio kaip dailininko vyskupas pareiškęs nepalankią nuomonę (tp 163-64).

30 Dr. J. Basanavičius — didelis autoritetas vyresniajai generacijai, pasirodė nebesuvokiamas jaunesniesiems, ypač naujų kultūros kelių

ieškotojams. Tai rodytų „parodos komiteto narių A. Žmuidzinavičiaus, P. Rimšos ir M. K. Čiurlionio pareikštas nepasitenkinimas dėl J. Basanavičiaus kalbos atidarant parodą, kurį cituoja K. Puida čikagiškėje *Lietuvoje* (1907, N 28).

31 Persikėlęs į Vilnių, Čiurlionis pradžioj pateko į pažangiųjų tautiečių globą. Iš pastarųjų tuo metu pasitraukė būrys pajėgesniųjų ir perėjo į tautinę konservatyvią *Vilti*. Tarp vienų ir antrų vyko kova. Čiurlionis rašė H. Wolmanaitei į Varšuvą: „Čia pas mus yra dvi partijos — pažangieji ir tautinė-konservatyvistinė. Pirmoji, prie kurios ir aš priklausau, yra labai negausi, antroji mūsų priešas, labai mus smerkia ir kritikuoja" (L 205). Tai bene vienintelis jo prasitarimas. Kitų akivaizdesnių žinių, kad būtų politiškai priklausęs kairiųjų grupei neužtinkame nei jo laiškuose, nei draugų pareiškimuose. Neužtiko nė menotyrininkas J. Umbrasas, rašęs kandidatinę disertaciją apie Čiurlionį. Jis rašo *Menotyroje* (1961, N 1, 152): „Vilniuje M. K. Čiurlionis aktyviai įsijungė į lietuvių kultūrinį gyvenimą, tačiau mes nežinome nė vieno fakto, kalbančio apie jo dalyvavimą kokioje nors partinėje veikloje".

32 J. Tumas-Vaižgantas buvo iš seniau pažįstamas su būsimąja Čiurlioniene-Kymantaite. Vikaravo 1888-1901 Kuliuose pas kleboną V. Jarulaitį, Sofijos dėdę, ir mokė šią mergaitę skaityti bei rašyti lietuviškai. Ragino toliau mokytis taisyklingos lietuvių kalbos. O dabar, grįžusią iš Krokuvos po studijų, pakvietė dirbti *Vilties* redakcijoje Vilniuje.

33 *Vyčio preliudas* pirmą sykį buvo išstatytas *Sojuzo* parodoje Petrapilyje 1909 sausio mėnesį, pieštas 1908 metais. Vyčio motyvą buvo panaudojęs antrosios vilniškės dailės parodos plakate, kuris buvo litografuojamas Varšuvoje (Rimša 184).

34 Čiurlionio dovanotų paveikslų nuorodos kai kur netikslios. S. Čiurlionienė savo atsiminimuose teigia, kad jis Puidienei dovanojęs *Maldą:* „Tą paveikslą ji atsiėmė. Tai buvo parodai įpusėjus, ir jo likimo nežinau" (L 322). O Puidienė rašo: „Antrajai parodai užsidarius, padovanojo man paveikslą *Ilgėjimos* . . . Jis liko Sibire tarp bolševikų rekvizuoto turto" (Skaitymai IV, 1921, 84).

35 Kultūros ir meno draugija *Daina* išaugo iš J. Naujalio *Dainos* choro ir pradėjo plačiau reikštis Kaune nuo 1899 metų. Draugijos veikla mūsų

spaudoj paminėta dviem atvejais: plg *Dainos pirmojo viešojo spektaklio 20 metų (1904-1924) sukaktuvės* (K 1924) ir *40 metų Dainai*, kurioje pagarsėjo Kipras Petrauskas (XX Amžius 1939, N 289).

36 Kauniškės parodos atidaryme dalyvavo Kauno gubernatorius Veriovkinas, vyskupijos valdytojas vysk. G. Cirtautas su vysk. A. Karosu, prel. K. Prapuolenis iš Seinų, Kauno burmistras Brzožowskis, Prūsų seimo atstovas dr. Gaigalaitis, rašytojas Ks. Vanagėlis, *Draugijos, Šaltinio* ir kitų laikraščių atstovai. „J. M. vyskupas Cirtautas vardan dvasiškijos išreiškė padėką parodos komitetui už parodos Kaunan perkėlimą" (D-ja 1908, N 17, 23).

37 Šio laiško, paskelbto dviejuose leidiniuose, datos sumaišytos. Viename žymima 1908 balandžio 15 (L 211), kitame birželio 28 (LS 35-36). Kontekstas rodo, kad turėtų būti gegužės 28, nes paroda Kaune buvo uždaryta gegužės 29.

38 Brolio Povilo žmonai grįžus su vaikais iš Amerikos, Čiurlionis padovanojo savo paveikslą *Kristus*, kuris, spėjama, buvęs jau žinomo jo paveikslo kopija. Brolienė Rožė išlaikė jį pas save ligi 1931 metų — tada bandė parduoti (Blgr 597).

39 Dėl Čiurlionio religingumo regis patikimesnis sesers Juzės Stulgaitienės liudijimas, nes ji, septynerius metus jaunesnė, su juo augo, buvo „geriausia jo draugė" šeimoje ir pasitraukė iš šeimos (ištekėjo) prieš pat jo susirgimą. O sesuo Jadvyga tuo metu buvo dešimties metų mergaitė.

40 Žinios iš brolio Stasio atsiminimų, užrašytų jam pasakojant 1941-1942 metais Berlyne. Mašinraštinis rankraštis sudarė daugiau kaip 80 puslapių. Parvežtas į Kauną 1942 metų rudenį ir paskolintas Čiurlionio gerbėjui prof. prel. B. Čėsniui, ten ir liko, kai atsiminimų užrašytojas buvo nacių išvežtas į Stutthofą.

41 Sesuo Juzė, nuoširdžiai pamilusi Sofiją, dabar dėl šio įvykio užlūžo brolienės atžvilgiu visam laikui. H. Kačinskas, mokytojavęs 1918-1919 Papilėje kartu su Stulgaičiais, sykį prisiminęs Juzei, kad Viekšniuose pas kun. Jarulaitį matęs Sofiją. Juzė susijaudinusi ir paprašiusi: „Neminėkit daugiau man šio vardo". Juzė Čiurlionytė-Stulgaitienė dariusi Kačinskui nepaprastai švelnios moters įspūdį — „tiesiog vaikščiojanti kultūra" (Iš pasakojimo 1976.IX.1).

42 Rusų dailininkų *Sojuzas* sudarytas 1903 iš petrapiliškės *Mir Iskusstva*

grupės ir maskviškės *Trysdešimt šešių. Sojuzo* vardu pasivadinusios, toliau veikė autonomiškai, o parodas ruošė nepriklausomai. Priimtas į petrapiliškių *Sojuzo* parodą, Čiurlionis nebuvo užtikrintas galėsiąs dalyvauti ir maskviškių parodoje. To negalėjo jam pažadėti nė Dobužinskis. *Mir Iskusstva* atsiribojo nuo *Sojuzo* Čiurlioniui susirgus ir tada išrinko jį savo nariu.

43 Čiurlionio pažinčiai su dail. A. Benua paryškinti žr. M. Dobužinskio straipsnį *Aleksandras Benua* (NR 1931, N 46). Benua sūnus Mikalojus, pamatęs pas tėvą Čiurlionio *Juodąją saulę*, buvęs lyg nusmeigtas įspūdžio ir pradėjęs sekti visą šio lietuvio kūrybą; vėliau pats kūrė ištisus ciklus, kuriuos tėvas vadinęs *čiurlionizmais*. Pasitraukęs į Vakarus, Mikalojus Benua buvo Milano *La Scalos* vyriausias dekoratorius (plg LS 148).

44 Recenzuodamas Č. Sasnausko *Lietuviškos muzikos* V-X sąsiuvinius (Viltis 1909, N 147), Čiurlionis džiūgavo: „tokių kompozicijų dar neturėjome" — kelia jų brandumą, originalumą, lietuviškumą. Ta proga gina kompozitorių nuo J. Naujalio priekaištų dėl *Himno* (Jau slavai sukilo) melodijos tariamo panašumo su Heroldo *Zamp* (plg L 291-94).

45 Čiurlionio paveikslai, pasiųsti 1910 m. Paryžiun, nesusilaukė prancūzų spaudos dėmesio gal dėl to, kad, minint pačią rusų dailininkų parodą, vienur nebuvo minimi dailininkai atskirai, kitur — tik Bakstas ir Golovinas (plg A. Plioplys, *M. K. Čiurlionis 1910 metais Paryžiuje:* Drg klt pr 1977.VII.27).

46 Į antrąją tarptautinę post-impresionistų parodą Londone 1912 m. buvo pasiųsti ir Čiurlionio trys paveikslai (Blgr 1526, 1562, 1608, 1615). Kaip jie buvo eksponuoti ir vertinami, tyrinėjo dr. Audrius Plioplys, plg jo straipsnius *Čiurlionio darbai 1912 metais Londone* (Drg klt pr 1977.VIII.6) ir *Tolimesnės recenzijos, liečiančios Čiurlionį Vakaruose* (tp 1979.I.20).

47 S. Makovskio, *Apollono* redaktoriaus straipsnis *N. K. Čurlanis* buvo išverstas P. Gaučio ir atspaustas *Židinyje* (1926, N 1, p 157-162).

48 Panašių reakcijų dėl S. Makovskio teiginio, kad Čiurlionio tapyba esanti muzikinių kūrinių iliustracija, būta ir daugiau. „Muzikinės vizijos tapyboje ar grafikoje, — rašo P. Rimša, — man tai kažkoks formalizmas ir nesąmonė. Čiurlionis buvo įvairių gabumų žmogus, ir

jam bet koks žaidimas forma buvo iš esmės svetimas . . . Jis buvo tiek kūrybingas, jog kiekvienai idėjai surado atitinkamas išraiškos formas (dailės, muzikos, žodžio) . . . Man rodos, Čiurlionis niekad muzikoje nevaizdavo to, ką vaizdavo tapyboje, ir priešingai. Pasikartojimų nėra, temos kitos (Rimša 189).

49 1912 metais rusų poliarinė ekspedicija į šiaurės ašigalio jūrą rado Prano-Juozapo žemėje, Hukerio saloje, uolos iškišulį, panašų į Čiurlionio paveikslą *Tyla* (Ramybė). Dail. N. V. Pineginui, kuris lydėjo šią ekspediciją, pasiūlius, tas uolos iškišulys buvo pavadintas *Čiurlionio kalnais*. Pineginas rašė: „Kai mes pamatėme tos uolos ragus, jie buvo panašūs į dailininko fantasto Čiurlionio paveikslus". Apie *Čiurlionio kalnus* rašė V. Landsbergis *Švyturyje* (1964, N 23), o anksčiau K. Boruta savo dvitomėje knygoje *Šiaurės kelionės* (K 1938-1939).

50 V. Ivanovo straipsnis *Čiurlionis ir menų sintezės problema* mūsų spaudoj buvo pateiktas santraukoje *Vilty* (1914, N 16) ir *Lietuvos žiniose* (1914, N 17). Pastaruoju laiku jį vertė H. Radauskas (*Metmenys* 1967, N 13). Į anglų kalbą Tatianos Fedorovos vertimą paskelbė *Lituanus* (1961, N 2).

51 V. Čudovskio straipsnis apie Čiurlionį, išverstas P. Gaučio, atspaustas *Židinyje* (1930, NN 1, 2, 3).

52 Walteris Rumelis, pasaulinio garso pianistas, 1939 vasario 20 buvo atvykęs į Kauną koncertuoti. Jau buvo pažįstamas su pianistu bei kompozitorium Vyt. Bacevičium, nes „drauge dalyvavo Briuselio pasaulinio pianistų konkurso jury". Pirmasis jo pageidavimas, vos atvykus, buvo „susipažinti su lietuvių liaudies dainomis, kurias jis girdėjęs" (La 1939.II.20, N 83).

53 Nėra žinių, kad Čiurlionienė būtų turėjusi pasiūlymų iš užsienio perleisti — parduoti vyro paveikslus. Žinomas tik Eug. Morawskio laiškas jai, reiškiąs susirūpinimą dėl Čiurlionio palikimo. Jis patarė jai tą palikimą kaupti į vieną vietą ir išlaikyti Lietuvoj, ne kur kitur, nes „aš gerai žinau, koks lietuvis buvo Kostukas" (Blgr 627).

54 Vyt. Bacevičius rašo: „Čiurlionio šeima prašė manęs savu laiku perdirbti *Jūros* poemoj vargonų partiją į pučiamuosius varinius instrumentus (valtornus, trombas, trombonus ir tubą), kad būtų galima atlikti šį veikalą be vargonų partijos; be to, prašė papildyti ir pataisyti visą *Jūros* instrumentaciją, nes Čiurlionis instrumentacijos srity nebuvo labai stiprus . . . Visus savo papildymus įrašiau mėlynu

paišeliu į jo partitūrą, juodu paišeliu rašytą . . . *Jūros* partitūra su mano papildymais randasi Vytauto Didžiojo muziejuje Kaune. Su minėtais žymiais papildymais *Jūra* buvo atlikta Kauno Valstybės teatre 1937 metais — skambėjo impozantiškai ir susilaukė milžiniško pasisekimo" (Šviesa 1940, N 40). Apie *Jūros* redakciją, atliktą V. Bacevičiaus, plačiau rašė B. Dvarionas straipsnyje *Grožio didybė* (Lm 1965.IX.18).

55 Romainą Rollandą, kaip rašytoją, humanistą — idealistą — pacifistą, lietuvių raštijoje bene pirmasis iškėlė Balys Sruoga savo straipsniu *Naujas idealizmo istorijos lapas* literatūros mėnesiniame *Skaitymai* (1922, XVIII kn, p 74-111). Du R. Rollando laiškai M. Vorobjovui paskelbti *Kultūros baruose* (1965, N 9, p 29).

56 Muzikinis *Jūros* poemos tikslinimas turėjo keletą fazių. Jau 1936 metais šio darbo ėmėsi Jadvyga Čiurlionytė ir Balys Dvarionas (Kb 1965, N 9, p 7). Ruošiantis antrajam pastatymui 1937 m., taisė Vyt. Bacevičius. Iš eilės trečias buvo Ed. Balsio aranžavimas, atliktas 1954. Apie tai jis rašo: „Nepaprastai kruopščiai išstudijavau kiekvieną partitūros tekstą, kiekvieną natelę. Reikėjo pajausti kūrinio dvasią. Čiurlionio *Jūros* redagavimas man buvo didelė mokykla . . . Tai man padėjo subręsti kaip kompozitoriui" (tp 27).

57 A. Rannito paskaita antrame tarptautiniame kritikų kongrese Paryžiuje, be atskiro leidinio, dar buvo atspausta belgų meno žurnale *Les Artes Plastiques* (1950, N 2) su 7 reprodukcijom. Vokiškai ji buvo išversta *M. K. Čiurlionis der erste abstrakte Maler der modernen Zeiten* ir atspausta *Das Goldene Tor* žurnale (1951, Hf 1) su 5 reprodukcijom. Angliškai — *M. K. Čiurlionis, the First Abstract Painter of Modern Times* buvo *Lituanus* žurnale (1957, N 3).

58a Kėlęs ir populiarinęs Čiurlionį kaip abstraktistą, A. Rannitas nevengė jį vadinti ir siurrealizmo pirmūnu. „Pirmasis abstraktinės ir siurrealistinės tapybos dailininkas Čiurlionis žiūrėjo į abstraktą kaip išmintingą pasitraukimą nuo detalių ir atsitiktinumo, kad galima būtų susikoncentruoti ties esme ir universalumu" (Santarvė 1955, N 7-8, 324-25).

58b N. Kandinskienės teigimas, kad jos vyras Vosilijus „nematęs Čiurlionio darbų" atrodo nepagrįstas. Štai ką pasakojo vokiečių dalininkas ir meno teoretikas Fritzas Ozė Vokietijos baltistų konferencijoje, kuri vyko

Humboldto universitete 1975.II.28 Berlyne. Į jo darbų parodą 1920 m. „atėjęs vienas žymiausių to meto menininkų Vasilis Kandinskis. Pasakodamas apie save ir savo kūrybos kelią, Ozė ištarė Čiurlionio vardą. V. Kandinskis labai gyvai reagavo. Jis pasakė, kad Čiurlionis esąs reto talento žmogus. Kandinskis pats matęs Čiurlionio kūrinius, jais žavėjęsis . . . Tuomet Ozė ir sužinojo, kad M. K. Čiurlionis seniai miręs" (Ištikimybė Čiurlioniui, Lm 1975.IV.12, N 15).

59 Lietuvos pasiuntinybė Paryžiuje neišleido jokio leidinio apie Čiurlionį. Buvo ankstesnis P. Galaunės redaguotas leidinys *L'Art Lithuanien* (Paris, 1934), kur Čiurlioniui skirta pusantro puslapio teksto ir 44 reprodukcijos.

60a Annenkovo ir Massato kontraversiją mūsų spaudoj plačiau referavo J. Grinius *Aiduose* (1955, N 9, 386-88).

60b Pasauliniais meno leidiniais, ieškant juose atgarsių apie Čiurlionį, teko autoriui pasinaudoti iš dail. K. Varnelio asmeninės kolekcijos.

61 L. Šepetys, minėdamas *trečiuosius*, išaugusius jau Amerikoje, kurie garsina Čiurlionį abstraktistą, matyt, turėjo galvoj *Lituanus* leidėjus. Šis žurnalas Čiurlioniui skyrė ypatingą dėmesį (plg 1957, N 3; 1961, N 2; 1965, N 4; 1975, N 2).

62 Iš Čiurlionio šeimos narių sesuo Jadvyga konkrečiau pasisakė ypač dėl dviejų dailininkų darbų. Apie N. Petrulio biustą, eksponuotą Vilniaus konservatorijos bibliotekoje, ji rašo: „Nei vienas bruožas neprimena Čiurlionio išorės, o ką jau kalbėti apie vidinį menininko atvaizdą". O dėl V. Vildžiūno medinės skulptūros (galvos), kuri buvo pasiųsta Leipzigo konservatorijai, pastebi: „Tai ašarojantis Čiurlionis — Smūtkelis . . . Nieko bendra nei su Čiurlionio išore, nei su jo vidum" (Atsm 15).

Iš poezijos apie Čiurlionį įsimintinos ypač dvi antologijos: viena išleista Lietuvoj *Saulėtos vizijos* (V 1975), 17-kos poetų, antroji išeivijoje *Žvaigždžių sonatos* (1981), taipogi 17-kos poetų.

63 Vladimiras de Castro, portugalų kilmės, gimęs 1907 Raudonės pilyje prie Nemuno, studijavęs teisę Nancy universitete Prancūzijoje ir ją baigęs Kaune, 1931-1940 dirbo Lietuvos užsienio ministerijoj, nuo 1946 profesoriauja Mainzo universitete — Vokietijoj skaito vokiečiams paskaitas rusų istorijos, literatūros ir meno klausimais. Apie Čiurlionį skaitė paskaitą lietuvių studijų savaitėje 1966 Vokietijoje. Iš

jo paskaitos rankraščio (mašinraščio 18-kos puslapių) meno istorikas P. Rėklaitis paskelbė santrauką *Čiurlionis — Europos kultūros sidabrinio laikotarpio reiškėjas* (Drg klt pr 1966.IX.10).

64 Cituojama iš jos paskaitos 1977 New Yorke *Čiurlionio įvaizdžių žodynas* (mašinraštis, 4-5 p.).

65 Lyrinės Čiurlionio poemėlės buvo paskelbtos knygoje *M. K. Čiurlionis apie muziką ir dailę* (1960, p 269-274), pavadintos *Užrašai.* Naujas V. Landsbergio vertimas iš pieštuku rašyto rankraščio lenkų kalba, atspaustas *Pergalėje* (1975, N 9, p 26-30) ir pavadintas *Laiškai Devdorakėliui.*

66 Brolis Stasys teigia, kad, grįžęs iš kelionės Karpatuose ir Vakarų Europoje, Kostas „sukuria savo *Saulės* ir *Pavasario* sonatas. Jas užbaigęs . . ., pradeda savo didįjį paveikslą Rex . . ." (NR 1935, N 42, 752).

67 Šis Čiurlionio kūrinys, Ig. Šlapelio verstas, pirmą sykį buvo paskelbtas *Sekmoje dienoje* 1921 (N 11, p 1), antrą sykį *Židinyje* 1936 (N 5-6, p 505-506). Šlapelio monografijos rankraštyje šis vertimas, kaip ir *Židinyje,* pavadintas *Malda.* Paskutinėj laidoj, kurią parengė V. Landsbergis (su vertimo patikslinimais ir paaiškinimais) vardas pakeistas į *Psalmę* (plg P 1975, N 9, p 12-13).

68 Čiurlionis, pabrėždamas *žmogų* ir jį iškeldamas, pasak Vladimiro de Castro, ima jį ne kaip socialinę būtį. „Jo kūrybos centre yra žmogaus dvasia. Kilni žmogaus dvasia, pajėgianti giliai regėti ir daug matyti" (o.c., p 2). Ir A. Savickas pabrėžia, kad tapyboj jam nerūpėjęs žmogus kaip individas. „Tikroje, brandžioje savo kūryboje Čiurlionis atsisakė žmogaus . . . detalaus vaizdavimo" (Kb 1972, N 1, p 16-17).

69 Bene pirmasis iš lietuvių priskyrė Čiurlioniui panteizmą dail. Vyt. Kairiūkštis savo straipsnyje *M. K. Čiurlionies tapybos kūryba,* (MKČ 1938, 61), teigdamas: . . . „atrodo, kad jo panteistiška pažiūra į gamtą (t.y. tapatinimas Dievo — Absoliuto su gamta, būtimi), jo nuolatinis gilinimasis į pačią gamtos esmę . . . pareina taip pat nuo didesniųjų XIX amž. meno ideologų ir teoretikų, kaip John Ruskino, Konrado Fidlerio ir kitų".

70 Cituota iš P. Rėklaičio paskelbtos V. de Castro paskaitos (Drg klt pr 1966.IX.10).

SANTRUMPOS

A — *Aidai,* mėnesinis kultūros žurnalas nuo 1949 JAV-bėse.

Apl — MKČ reprodukcijų aplankai.

Atsm — Jadvyga Čiurlionytė, *Atsiminimai* apie M. K. Čiurlionį, Vilnius 1970.

Blgr — M. K. Čiurlionis — *Bibliografija,* parengė V. Čiurlionytė-Karužienė, S. F. Juodis, Vl. Žukas, Vilnius 1970.

Čudovskis — Valerian Čudovskij, N. K. Čurlianis, *Apollon* 1914, N 3 — P. Gaučio vertimas, *Židinys* 1939, NN 1, 2, 3.

D-ja — *Draugija,* mėnesinis literatūros, mokslo, politikos žurnalas 1907-1923 Kaune.

Drb — *Darbininkas,* laikraštis 1915-1950 Bostone, nuo 1951 Brooklyne, NY.

Drg — *Draugas,* dienraštis nuo 1916 Čikagoje.

Gk — *Gimtasis kraštas,* kultūrinių ryšių laikraštis Vilniuje.

Jakubėnas — V. Jakubėnas, M. K. Čiurlionis muzikas, leidinys: MKČ Kaunas 1938.

K — *Kaunas.*

Kb — *Kultūros barai,* mėnesinis žurnalas nuo 1965 Vilniuje.

klt pr — *kultūrinis priedas* prie *Draugo* dienraščio.

Ks — M. K. Čiurlionio *kūrinių sąrašas,* sudarė P. Galaunė, leidinys: MKČ, 1938.

L — *(Laiškai),* M. K. Čiurlionis apie muziką ir dailę — *Laiškai,* užrašai ir straipsniai, Vilnius 1960.

La — *Lietuvos aidas,* dienraštis 1928-1940 Kaune.

L Čd — V. Landsbergis, *Čiurlionio dailė,* Vilnius 1976.

Ld — *Lietuvių dienos,* mėnesinis iliustruotas nuo 1951 Los Angeles, JAV.

LE — *Lietuvių Enciklopedija,* Bostone, JAV.

Lm — *Literatūra ir menas,* savaitinis rašytojų laikraštis nuo 1946 Vilniuje.

Ln — *Literatūros naujienos,* rašytojų laikraštis 1934-1940 Kaune.

L Ps — V. Landsbergis, *Pavasario sonata*, Vilnius 1965.

LS — M. K. Čiurlionis — *Laiškai Sofijai*, parengė V. Landsbergis, Vilnius 1975.

L VČ — V. Landsbergis, *Vainikas Čiurlioniui*, Vilnius 1980.

Lž — *Lietuvos žinios*, laikraštis Vilniuje 1909-1915, dienraštis Kaune 1922-1940.

MKČ 1938 — *M. K. Čiurlionis* — straipsnių ir atsiminimų rinkinys, red. P. Galaunė, Kaunas 1938.

Ms — *Mūsų senovė*, neperijodinis istorijos žurnalas 1921-1922 ir 1937-1939 Kaune.

NR — *Naujoji Romuva*, savaitinis kultūros žurnalas 1930-1940 Kaune.

P — *Pergalė*, literatūros, meno ir kritikos mėnesinis nuo 1945 Vilniuje.

R — *Reprodukcijos* leidiny *M. K. Čiurlionis*, Kaunas 1938.

Rimša — *Petras Rimša pasakoja*, parengė J. Rimantas, Vilnius 1964.

Š — *Švyturys*, dvisavaitinis iliustruotas nuo 1948 Vilniuje.

Šl — *Šaltinis*, savaitinis 1906-1914 Seinuose.

V — *Vilnius*.

Vl — *Viltis*, laikraštis 1907-1913, dienraštis 1913-1915 Vilniuje.

Vorobjovas — Nikolaj Worobiow, *M. K. Čiurlionis — Der Litauische Maler und Musiker*, Kaunas und Leipzig 1938.

Vž — *Vilniaus žinios*, dienraštis 1904-1909 Vilniuje.

Ž — *Židinys*, mėnesinis kultūros žurnalas 1925-1940 Kaune.

Ž Pg — A. Žmuidzinavičius, *Paletė ir gyvenimas*, Vilnius 1961.

BIBLIOGRAFIJA

Ambrazas A., Čiurlionis vokiečių akimis, P 1980, N 9.

Annenkov G., Les débuts de l'art abstrait en Russie, *Cimaise* 1964, N 2.
Dnievnik moich vstreč, t. I, New York 1966.

Azizbekova M., M. K. Čiurlionis pianistas, Kb 1976, N 3.

Baušys J., M. K. Čiurlionis Peterburge, Š 1973, N 12.

Benua A., Čurlianis, *Reč* (Peterburg) 1912, N 9.

Bičiūnas V., M. K. Čiurlionis, K 1927.

Bruveris J., M. K. Čiurlionio lyrizmas, Kb 1970, N 9.
Apie meninį vaizdą-simbolį M. K. Čiurlionio kūryboje, Kb 1971, N 8.
Mikalojus Konstantinas Čiurlionis, K 1973.
Romantizmas ir M. K. Čiurlionis, Kb 1975, N 6.

Bruveris J. (sudarė), Čiurlioniui 100 (jubiliejinių kalbų ir straipsnių rinkinys), V 1977.

Brzeziński J., Atsiminimai apie bičiulį, Kb 1965, N 6.

Cavalli F. ir Bullota Barraco H., Čiurlionis — O Grando Desconhecido, San Paulo 1975.

Chalip B., Iškilusis dailininkas-kompozitorius, *Novoje Russkoje Slovo*, New York 1975.VI.8.

Čiurlionis St., Mikalojus Konstantinas Čiurlionis, NR 1935, N 42.
M. K. Čiurlionies tautinis renesansas, NR 1935, N 42.
M. K. Čiurlionies gyvenimo bruožai, MKČ K 1938.

Čiurlionytė J., M. K. Čiurlionio fortepijoninė kūryba: *MKČ kūriniai fortepijonui*, V 1957.
M. K. Čiurlionis ir liaudies dainos: *MKČ liaudies dainos*, V 1959.
Atsiminimai apie M. K. Čiurlionį, V 1970 ir 1973.

Čiurlionytė-Karužienė V. (paruošė), M. K. Čiurlionis apie muziką ir dailę, V 1960.
M. K. Čiurlionio kūrinių likimo istorija: MKČ K 1938.

Čiurlionytė-Karužienė V., Juodis S. E., Žukas V., MKČ Bibliografija (ligi 1969), V 1970.

Čiurlionytė-Karužienė V. ir Grigienė J. (parengė), M. K. Čiurlionis (monografija — albumas), spaudė OPF Univers Paryžiuje, V 1977, 1981.

Čiurlionytė-Stulgaitienė J., Kaip Čiurlionis komponavo ir piešė (užrašė R. Serapinas), Drg klt pr 1951, NN 148, 159, 200.

Čiurlionytė-Zubovienė D., Paskutinieji (motinos) metai, P 1966, N 3.
Apie tėvą M. K. Čiurlionį, *Aušra* (Lenkija) 1975, N 4.

Čudovskij V., N. K. Čurlianis, *Apollon* (Peterburg) 1914, N 3; P. Gaučio vertimas, Ž 1930, NN 1, 2, 3.

Dionisio M., Antes Kandinsky, *Coloquio* 1962, N 17.

Dobužinskis M., Mano atsiminimai apie Čiurlionį: MKČ K 1938, rusiškai: *Novoje Russkoje Slovo* 1965.X.10 ir Vospominanija I, New York 1976.

Etkind M., Mir kak bolšaja simfonia, Leningrad 1970 ir L. Patriubavičienės vertimas „Pasaulis kaip didelė simfonia", V 1976.

Galaunė P., M. K. Čiurlionies piešiniai, Ž 1929.
Litauens Konst, Malmö-Kroon 1931.
L'Art Lithuanien, Paris 1932.
Čiurlionies kūrybos pradai, La 1934, N 184.
(red.) M. K. Čiurlionis (straipsnių rinkinys), K 1938.
Fluorofortas, tušas, pieštukas, Kb 1965, N 9.
M. K. Čiurlionis, 16 fluorofortų, V 1963.
Apie dailininko kūrinių išsaugojimą, Kb 1975, N 9.

Gaudrimas J. ir Savickas A., M. K. Čiurlionis, V 1974.

Girnius J., M. K. Čiurlionis, LE IV, 202-206.
Milašius tarp Čiurlionio ir Claudelio, A 1951, N 9.
Kokia M. K. Čiurlionio vieta Europos mene, A 1955, N 9.

Gudelis A., Savojo Čiurlionio beieškant, Kb 1976, N 6.

Hanfmann G. M. A., M. K. Čiurlionis, the Lithuanian Painter, *Art Bulletin* 1939, June, ir *Lituanus* 1961, N 2.

Heyden H., Atsiminimai apie M. K. Čiurlionį, užrašė A. Liutkus, *Dirva* 1968, N 125.

Ivanov V., Čurlianis i problema sinteza iskusstv, *Apollon* 1914, N 3; anglų vertimas *Lituanus* 1961, N 2; lietuvių H. Radausko vert., *Metmenys* 1967, N 13.

Yla St., Prabilęs pasauliui savita kalba, A 1975, N 8.

Jakubėnas V., Apie M. K. Čiurlionį muziką, NR 1935, N 42 ir MKČ, K 1938; anglų kalba *Lituanus* 1961, N 2.

Jucevičius F., Menas spalvų ir formų žaisme, 1975.

Kairiūkštis V., Čiurlionio tapyba, *Vairas* 1935, N 5 ir MKČ K 1938.

Kandinsky N., Čiurlionis e Kandinski, *La Biennale di Venezia* 1953, N 12.

Kašubienė A., Čiurlionio įvaizdžių žodynas (paskaita 1977 New Yorke, mašinraštis).

Kato I., Japonija: Čiurlionis mums atrado Lietuvą, Kb 1975, N 9.

Kavaliūnas V., Keletas žodžių apie Čiurlionį ir Milašių, *Dirva* 1975.IX.25.

Kaveckas K., M. K. Čiurlionio muzika, NR 1935, N 42.

Kazokienė G., Muzikalumas tapyboje — Pirmoji M. K. Čiurlionio tapyta sonata, *Metmenys* 1982, N 43.

Kiserauskas V., M. K. Čiurlionio *Tvanas*, Kb 1975, N 4.
Čiurlionis išsiskyrė iš visų, Kb 1978, N 10.

Korsakienė H., S. Čiurlionienė-Kymantaitė, 90 m. gimimo sukakčiai, Kb 1976, N 2.

Kostkevičiutė I., M. K. Čiurlionio novatoriškumo klausimu, Kb 1975, N 9.
M. K. Čiurlionio reikšmė lietuvių dailėje ir literatūroje, Kb 1976, N 1.

Košuba P., Čiurlionio *Zodiakas*, P 1967, N 5.

Leman B. A., Čurlianis, St. Peterburg 1912.
Landsbergis V., Jūros paveikslas Čiurlionio kūryboj, P 1960, N 6.
Du Čiurlionio gyvenimo puslapiai, Š 1964, N 11.
M. K. Čiurlionis lietuviškos simfoninės muzikos pradininkas, Kb 1965, N 9.
Pavasario sonata, V. 1965.
Čiurlionio simbolikos klausimu, P 1965, N 8.
Čiurlionio pėdsakais Lenkijoje, Š 1966, N 10.
M. K. Čiurlionis — *Zodiako ženklai* (įvadas), V 1967.
M. K. Čiurlionis — *Pasaulio sutvėrimas* (įvadas), V 1971.
Muzikos poveikis Čiurlionio tapybai, Kb 1972, N 10.
M. K. Čiurlionis — Laiškai Sofijai, V 1973.
M. K. Čiurlionis — *Žiema, Pavasaris, Vasara* (įvadas), 1973.
Čiurlionio tapyba: vakar, šiandien, rytoj, Lm 1974.VI.15.
Čiurlionio mitai, Š 1975, N 9.
M. K. Čiurlionis — *Piramidžių sonata*, Lm 1975, N 34.
Ankstyvieji Čiurlionio paveikslai ir ciklai, P 1975, N 1.
M. K. Čiurlionio literatūrinis palikimas, P 1975, N 9.
Tvorčestvo Čiurlionisa, Leningrad 1975.
Čiurlionio dailė, V 1976.
Variacijos Čiurlionio tema, Kb 1979, N 3.
Vainikas Čiurlioniui — Menininko gyvenimo ir kūrybos apybraižos, V 1980.
Čiurlionis kitur ir namie, Kb 1981, N 10.

Makovskij S., N. K. Čurlianis, *Apollon* (Peterburg) 1911, N 5; P. Gaučio liet. vertimas Ž 1926, N 10.
Markiewicz A., Atsiminimai apie Čiurlionį, P 1961, N 6.
Maurina Z., Kosmo garbintojas, Drg klt pr 1975, N 30 (173).

Nakov A., Mikolaj Ciurlionis, *Kultura* N 6, Paris 1965.
Nasvytis M., The Work of M. K. Čiurlionis in Relation to this Period (PhD Dissertation, Case Western University), Ann Arbor 1972.
Kas Čiurlionį riša ir kas skiria nuo bendralaikių, Drg klt pr 1973, N 10 (59).
Nedzelskis A., Meno mokykloje Varšuvoje, Kb 1975, N 9.

Niemi A. R., Nikolai Čiurlionis, *Uusi Suomi* 1925.X.25.

Norvilas V., Rörichas ir Čiurlionis, Kb 1974, N 9.

Parland R., M. K. Čiurlionis — det stora litauiske geniet, *Ord och bild* N 4, Stockholm 1944.

Piper R. F., The Cosmic Art of M. K. Čiurlionis, *Lituanus* 1961, N 2.

Pivoriūnas J., Čiurlionio legenda, *Metmenys* 1962, N 5.

A Lithuanian Individualist — The Art of M. K. Čiurlionis, *Lituanus* 1965, N 4.

Pleirytė-Puidienė O., M. K. Čiurlionis (iš dienoraščio), La 1936.IV.14.

Iš dienoraščio apie M. K. Čiurlionį, Lž 1939, N 44.

Netolima praeitis (50 m. MKČ minėjimas Kaune), NR 1939, N 29-30.

Plioplys A., Čiurlionio darbai 1912 m. Londone, Drg klt pr 1977, N 31 (183).

M. K. Čiurlionis 1910 m. Paryžiuje, Drg klt pr 1977.VIII.21.

Tolimesnės recenzijos, liečiančios Čiurlionį Vakaruose, Drg klt pr 1979 N 3 (17).

Rabinavičius H., Čiurlionis: *A Dictionary of Modern Music and Musicians*, London & Toronto 1924.

Rannit A., Apie M. K. Čiurlionį 38 rašiniai 1937-1969 laikmetyje, žr. MKČ Bibliografija, V 1970, (pavardžių rodyklė, 655).

M. K. Čiurlionis 1875-1911 — Pionier de l'art abstrait, Paris 1949; vokiškai: *Das Goldene Tor* 1951, N 1; itališkai: *La Biennale di Venezia* 1952, N 8; angliškai: *Lituanus* 1957, N 3.

Čiurlionis Seen as Symbolist, *Lituanus* 1961, N 2.

In Search of Philosophical Background of M. K. Čiurlionis, *Lituanus* 1975, N 2.

Laikas Čiurlionio tapyboj, A 1975, N 5.

1979 metų Post Scriptum prie Čiurlionio-Kandinskio diskusijos, Drg klt pr 1978, N 48 (300).

P. Reklaitis, M. K. Čiurlionis XX a. tapybos istorijoje, *Europos lietuvis* 1954, N 50.

Čiurlionis — Europos kultūros sidabrinio laikotarpio reiškėjas, Drg klt pr 1966.IX.10.

Rimantas J., Petras Rimša pasakoja, V 1964.

Rolland R., Laiškas S. Čiurlionienei-Kymantaitei iš 1930.IV.10

Das Gewissen Europas. Tagebuch der Kriegsjahre, Band I, Berlin 1963.

Rörich N., Čurlianis — Listi dnevnika, *Rassvet* 1936, N 264.

M. K. Čiurlionis (laiškas dail. V. Tarabildai), NR 1936, N 41.

Roziner F., Gimn solnca (Saulės himnas), Maskva 1974.

Salinka V., Romenas Rolandas ir M. K. Čiurlionis (iš neskelbtų laiškų), Š 1966, N 11.

Salvatori G., Un Pittore lituano Nicola Čiurlionis, *Il Popolo Romano* N 64, 1922.

Savickas A., M. K. Čiurlionis, Lm 1957, N 38.

Peizažas lietuvių tapyboje, V 1965.

Čiurlionis piešia žmogų, Kb 1972, N 1.

Čiurlionis ir simbolistai, Kb 1972, N 7.

Paveikslai — lemties apmąstymai *(Laidotuvių simfonija)*, Kb 1973, N 3.

Čiurlionis piešia veidą simbolį („Minties" ir „Žalio Rex" giminystė), Kb 1974, N 3.

Sidrovas A., Brangus mums visiems, Kb 1975, N 9.

Sluckaitė (Jurašienė) A., M. K. Čiurlionio kūrybos atšvaitai, P 1965, N 8.

Smetona A., Visuotiniškas ir tautiškas: *Pasakyta parašyta*, 1974.

Staneika A., Apie I lietuvių dailės parodą, Ld 1958, N 2.

Statkutė de Rosales J., Pasąmonės versmių sonata, *Dirva* 1976, NN 48, 49; 1977 NN 2, 3, 4, 6.

Stoškus K., M. K. Čiurlionis ir filosofija, Kb 1977, N 9.

Strawinsky Igor on Čiurlionis (laiškas Rannitui), *Lituanus* 1961, N 2, p 61.

Šalkauskis St., Sur les Confins de deux Mondes, Genève 1919.

Šepetys L., Vieno ginčo klausimu, P 1965, N 8.

Širmulis A., Čiurleniana lietuvių dailėje, Kb 1975, N 8.

Šiugždinis R., Čiurlionis vis dar atrandamas (užsienyje), Kb 1979, N 12.

Šlapelis I., M. K. Čiurlionio kūrybos filosofiniai pagrindai, *Logos* 1925, N 2.

M. K. Čiurlionio kūryba, *Baras* 1925, N 9-10.

M. K. Čiurlionio testamentas, NR 1931, N 21.

Mikalojus Konstantinas Čiurlionis, Ž 1936, N 5-6.

Štarka J., M. K. Čiurlionis — jautrus žmogus, NR 1935, N 42.

Tallat-Kelpša J., Atsiminimai apie Čiurlionį, MKČ K 1938.

Tamošaitis A., Didžiųjų dvasios polėkių kūrėjas, *Tėv. Žiburiai* 1975, N 37.

Umbrasas J., Ankstyvoji M. K. Čiurlionio tapyba ir grafika (1903-1906), P 1966, N 10.

M. K. Čiurlionio idėjinių ir meninių pažiūrų bruožai, *Menotyra* 1967, N 1.

M. K. Čiurlionis užsienio meninėje opinijoje, Kb 1967, N 1.

Čiurlionis ir jo epochos dailė, Lm 1975, N 37.

M. K. Čiurlionio dailės stilistinės fazės, P 1967, N 4.

Vaitkūnas G., Čiurlionio mįslė XX a. menotyroje, Kb 1973, N 9.

Kas slypi M. K. Čiurlionio *Pasaulio sutvėrime*, LM 1973.V.12.

Mikalojus Konstantinas Čiurlionis (monografija vokiškai), Dresden 1975.

Nuo *Laidotuvių simfonijos* iki *Pasaulio sutvėrimo*, Kb 1975, N 1.

M. K. Čiurlionio kūrybos nacionalumas, Kb 1975, N 7.

Čiurlionis ir šiuolaikinė dailė, Kb 1975, N 9.

Tvarkos jėgos nugali chaosą, Lm 1975, N 35.

Valeška A., M. K. Čiurlionis, NR 1935, N 10-11.

Vananurmar I., Didysis lietuvių menininkas Čiurlionis, Kb 1978, N 10.

Varnelis K., Ar Čiurlionis turėjo įtakos Kandinskiui? Drg klt pr 1966.IX.20, N 220.

Kandinskienės polemika su Rannitu dėl M. K. Čiurlionio, Drg klt pr 1966.X.4, N 232.

Verax (Čibiras) C., M. K. Čiurlionis — gran pintor Lituano: El pais de les Cruces, Buenos Aires 1945.

Vienožinskis J., M. K. Čiurlionis tapytojas, NR 1935, N 42 ir kn. *Justinas Vienožinskis*, V 1970, 137-141.

Viesulas R., Kodėl pasaulis nežino Čiurlionio, *Metmenys* 1975, N 29; angliškai — Why the World does not know Čiurlionis, *Lituanus* 1975, N 2.

Ar Čiurlionis abstraktistas? Drg klt pr 1983.I.22, N 15.

Vorobjovas M., Lietuvos gamta M. K. Čiurlionio tapyboje, NR 1938, N 22-24 ir Ld 1966, N 1.

M. K. Čiurlionio genijų minint, *Vilniaus balsas* 1941.III.30.

Grafika M. K. Čiurlionio kūryboje, Kb 1976, N 9.

Worobiow N., M. K. Čiurlionis der litauische Maler und Musiker, K — Leipzig 1938.

Žilevičius J., M. K. Čiurlionis spalvų garsuose, A 1950, N 10.

Pora vasarų Plungėje su Čiurlioniu, Drg 1965.XII.24.

Žmuidzinavičius A., Žiupsnelis atsiminimų (apie MKČ), MKČ 1938.

Paletė ir gyvenimas, V 1961.

Žoromskis K., M. K. Čiurlionio tapybinės sonatos, Drg klt pr 1951, NN 59, 65, 94, 113, 211.

Prie čiurlioniškų problemų sustojus, Drg klt pr 1972, NN 42, 43, 44, 46.

Gyvoji gamta Čiurlionio tapyboje, Drg klt pr 1975, N 51.

ILIUSTRACIJŲ RODYKLĖ

16 MKČ tėvai — Adelė ir Konstantinas, 1911
17 Druskininkai, 1906
18 *Druskininkų bažnytėlė* — MKČ piešinys, 1905
20 Druskonio ežeras
23 Nemunas — prieplauka prie Druskininkų
24 Gyd. J. Markiewiczius, 1912
26 Oginskių dvaro vartai Plungėje
27 Kng. M. Oginskis, XIX a. pabaigoj
29 *Babrungo upelis* — MKČ piešinys blanknote
31 Varšuvos konservatorija
31 Eugenijus Morawskis ir MKČ, 1902
35 Prof. Z. Noskowskis, XIX a. antroji pusė
35 Čiurlionis Varšuvoje, 1898
37 *Čiurlionių nameliai Druskininkuose*, MKČ piešinys, 1905
38 Motina tarp savo vaikų
45 MKČ Plungėje tarp Oginskio orkestrantų, 1901
47 Leipzigo konservatorijos rūmai
52 Grupė Leipzigo konservatorijos studentų su prof. K. Reinecke viduryje, 1902;
47 Leipzigo konservatorijos rūmai
52 Grupė Leipzigo konservatorijos studentų su prof. K. Reinecke ir Čiurlioniu
55 Prof. S. Jadasshonas, XIX a. pabaiga
62 K. Paulssono piešinys iš jo kompozicijų sąsiuvinio: Čiurlionį vaizduoja su aureole, 1902
64 Brolis Povilas
66 Brolis Petras
69 Namas Varšuvoje, kuriame gyveno Čiurlionių ketvertas
72 Petras Markiewiczius
75 Raigardo slėnis, nuotrauka
77 *Miškas*— pušys su karūnom
79 *Laidotuvių simfonija II*, 1903
80 *Laidotuvių simfonija V*, 1903
81 *Ramybė*, 1903
82 *Jahova*, 1903
83 *Miško šlamesys* (muzika), 1903
87 *Mintis*, 1904
88 Dailės mokyklos studija Varšuvoje su MKČ
93 Čiurlionis tarp dailės mokyklos draugų Varšuvoje 1904 m.
93 Čiurlionis privačioje studijoje Varšuvoje, 1904
94 MKČ ir jo muzikos mokinė Halina Volmanaitė
96 Čiurlionio vadovaujamas lietuvių choras Varšuvoje, 1904

103 Kazys Stabrauskas, dailės mokyklos direktorius Varšuvoje
104 *Himnas*, 1905
108 Pirmoji dailės paroda Vilniuje 1906 metais
109 *Pasaulio sutvėrimas* IV, 1905—1906
113 Čiurlionis Kaukaze 1905 metais
113 Čiurlionis Juodojoje Jūroje, 1905
115 *Mano kelias* iš kaukazinio triptiko
117 Čiurlionio *Zodiakas* — Viso ciklo suschematinti brėžiniai
127 Čiurlionis — *Prahos bokštų* eskizas, 1906
132 Vilniškės parodos organizatoriai — A. Žmuidzinavičius ir P. Rimša
135 *Bičiulystė*
137 Apsnigtas kaimas — vienas iš MKČ fluorofortų, 1906
142 Namas Vilniuje, kuriame 1907—1908 m. gyveno Čiurlionis
149 *Miesto preliudas* arba *Vyčio vizija*, 1909
152 Čiurlionio būsimoji — Sofija Kymantaitė, 1907
154 Antrosios dailės parodos plakatas — projektas, 1908
154 Įgyvendintas plakatas, 1908
156 *Raigardas*, triptikas, 1908
156 *Pavasario sonata*, allegro, 1907
157 *Saulės sonata*, andante, 1907
158 *Žvaigždžių sonata*, allegro, 1908
162 Ona Pleirytė-Puidienė
171 Čiurlionio fotografija 1908 metais, daryta „Šaltinio" savaitraščiui
177 *Jūros sonata*, andante, 1908—1909
177 *Jūros sonata*, finale, 1908
179 *Žemaičių kryžiai*
185 Piramidžių sonata, andante, 1908—1909
186 *Piramidžių sonata*, allegro, 1908—1909
191 *Mstislavas Dobužinskis*, K. Somovo piešinys
195 *Čiurlionis prie rojalio*, M. Dobužinskio piešinys, 1908, Peterburge
198 Uždangos eskizas Vilniškės „Rūtos" salei, 1908
209 *Gintaro rūmai*, Jūratės operos dekoracijų eskizas, 1908
211 *Žalčio sonata*, finale, 1908
221 Kostas ir Sofija po vedybų 1909 m.
224 *Didysis Rexas*, 1909
226 *Aleksandras Benua*, Baksto paveikslas, 1898
227 *Preliudas ir Fuga*, diptikas, 1909
233 *Miesto etiudai*, 1908—1909
238 A. Dambrauskas-Jakštas
241 Uždanga „Rūtos" salei, 1909
244 E. Morawskis Paryžiuje
244 Jauniausias MKČ brolis Jonas
245 *Rojus*, 1909

249 MKČ sesuo Juzė Stulgaitienė su anuke Grožvyda Serapinaite Amerikoje
250 *Juodoji saulė*, 1909
252 *Nojaus arka*, 1909
254 *Kapinės*, 1909
265 Muz. Juozas Tallat-Kelpša
268 *Karalių pasaka*, 1909
272 Sofija ir Konstantinas prieš jį išvežant į ligoninę, 1910 m.
274 Raudondvario sanatorija prie Varšuvos, 1911
275 Sofija Čiurlionienė su dukrele Danute, 1912
277 Sofija, Jonas, Stasys, Jadvyga ir Valerija Druskininkuose
285 *Žinia*, 1905
289 Čiurlionio pomirtinė paroda Vilniuje, 1911
292 Pomirtinis Čiurlionio minėjimas Peterburge (afiša, 1912)
292 Pomirtinės parodos katalogo viršelis Peterburge, 1912
298 Čiurlionio kalnai ir paminklinis akmuo Čiurlioniui Hukerio saloje, Šiaurės ašigalio jūroje
300 V. Ivanovas, studijos apie Čiurlionį autorius
302 *Čiurlionio portretas* — N. Dimitrijevskio medžio raižinys, 1912—1913?
304 *Žaliasis žaibas*, 1909
307 Dail. Henry Bergquesto 1916 m. darytas Čirulionio portretas Maskvoje
309 Valerija Čiurlionytė, išgelbėjusi MKČ paveikslus I-jo karo metu, su Sofija Čiurlioniene ir jos dukra Danute
311 Jurgis Baltrušaitis
312 Stasys Šalkauskis
315 *Auka*, 1909
318 *Ignas Šlapelis* — P. Kalpoko tapyba, 1924
320 *P. Galaunė* — J. Vienožinskio darytas portretas, 1928
327 *Dail. Justinas Vienožinskis*, autoportretas
333 Kultūros muziejus Kaune, į kurį perkelta Čiurlinio galerija 1936 metais
340 Nobelio laureato R. Rollando laiškas M. Vorobjovui, 1940
346 Sesuo Jadvyga Čiurlionytė su Danute Čiurlionyte-Zuboviene
364 *Čiurlionis* — Adomo Varno portretas, tapytas 1961 m. Čikagoje
368 *Čiurlionis* — A. Ambražiūno medžio skulptūra, 1961
374 Čiurlionio muziejus Druskininkuose su Oginskio dovanotu fortepijonu
375 K. Juodaičio ekslibris — *Čiurlionis*, panaudotas pašto ženklui ir vokams, 1975
376 Memorialinė lenta, įrengta Varšuvos lietuvių 1971 m. Čiurlionio mirties vietoje — Pustelninke
377 V. Vildžiūno medžio skulptūra (1968), pasiųsta Leipzigo konservatorijai
379 Senojo ir naujojo Čiurlionio muziejaus ansamblis Kaune. A. Pakeliūno medžio raižinys
380 Naujasis M. K. Čiurlionio muziejus Kaune, 1972
381 Čiurlionio klubo pirmininkas Japonijoje Itiro Kato su V. Karužiene MKČ galerijoje Kaune, 1975

391 Čiurlionio paminklas muziejaus sodelyje Druskininkuose. J. Švažo skulptūra
395 Čiurlionio paroda Maskvoje: Tretijakovo galerijos fasadas, Čiurlionio kūrinių ekspozicija, 1975
408 *Tiesa*, spėjamasis Čiurlionio autoportretas, 1905—1906
411 *Panas* (seniau vadinamas *Dūdorius)*, 1904, išreiškiąs kūrėjo dvilypią būseną
415 *Pilies pasaka*, 1909
418 *Procesija*, eskizas, 1905
420 *Aukuras*, 1909
426 *Pavasario sonata*, finale, 1907

PAVARDŽIŲ RODYKLĖ

Abrahamas, 332
Abraitis, 322
Adamskis Mečislovas, 282
Adomavičius Liudas, 155
Aivazovskis, 388
Aleksa-Angarietis Z., 325, 378
Ambraziūnas A., 391
Ambrazas Algirdas, 401
Annenkovas G., dail., 352-355
Anrepas Boris, 293
Antanavičius V., 391
Antokolskis Leonas, dail., 160, 181, 190, 194, 228, 290
Arndt A. Ch., 397
Arpa, 352
Artneris Alano G., 394
Atokolskis, 182
Audiejus Stasys, 207
Aueris Grigorijus, 190
Aueris Prochoras, 182, 190
Avenolis, 332

Bacevičius Vyt., 330, 331
Bachas J. S., 24, 34, 35, 47, 65, 178, 179, 243, 353, 398, 399
Bachmannas Claus-Henningas, 401
Bagdonas K., 391
Bajorynas Antanas, kun., 220
Bajorūnaitė T., 374
Bakstas, 193
Balkauskas O., 392
Balmontas K., 310
Balsienė U., 155
Balsys Ed., muz., 346, 376
Baltakis A., 347
Baltrušaitis Jurgis, 308, 309, 310, 325, 345, 352, 426
Banaitis Kz., 319
Baranauskas A., 297
Baraneckis, 145
Barauskas L., 377
Barauskas Vyt., 392
Barišnikovas, 280
Basanavičius J., dr., 130, 133
Baudelaire'as, 412
Beardsley A., 204, 287, 410
Bechterevas V., gyd., 263
Beckelmann J., 397, 398
Berdiajevas N., 355
Beethovenas, 15, 65, 178, 195, 198, 219, 242, 253, 337, 353
Belyj Andrej, 401
Belloli Carlo, 354
Bendorius J., 319
Benua A., 193, 213, 223, 225, 226, 227, 229, 260, 278, 283, 292, 337
Beothy, 353
Berensonas Bernhardas, 337, 352, 355, 387
Bergas-Robertas von Bergas, 363
Bergquestas H., 391
Berlewi H., 366
Bernotas, kun., 121
Bičiūnas Vyt., 297, 306, 316, 321, 324, 325, 334
Bielyj A., 310
Bilibinas I., 204, 325
Billington J. H., 357
Bindokienė U., 155
Biržiška M., 160, 234, 253, 256, 279, 290
Biržiška V., 311

Bistras Leonas, 319
Byronas, 412
Bytautas R., 159
Bytautas Stasys, 196
Blake William, 194, 397
Blandytė E., 377
Blavatsky, ponia, 359, 360
Blechen C., 397
Blokas A., 355, 387
Blumfeld Feliksas, 202
Blumfeld S., 202
Bočianovskis V., 229
Bocklinas Arnoldas, 50, 126, 128, 329, 358, 373, 388
Bogojevskis K., 227, 363
Bogorodskis F., 345
Bondažewska Teklė, 90
Boguslawskis Lucijus, 69, 74, 82
Borinas V., 291
Borisova I., dail., 343
Bortkevičienė Fr., 151, 166, 172, 180, 215, 252, 269, 270, 273, 274
Boruczinskis Myk., 103, 104
Boruta K., 322
Botticelli, 128
Bradūnas K., 377, 378
Brakas A., 330
Brancusi, 352
Braque, 382
Brazas O., 283
Bražinskas A., 392
Breško-Breškovskis N., 122, 419
Brinkmannas A. E., 337
Briusovas, 310
Bruveris J., 390
Brzezinski Jonas, 89, 103
Budrevičius V., 392
Budrys I., 391
Budrys S., 372
Būga Kazys, 263
Bugailiai, 176
Bujuklis V., 34
Bullota Barraco H., 390
Butkevičius, 29
Butkovskis, 294

Čaikovskis, 43, 50, 195
Carillo J., 48
Carlttilmeris J., 337
Castro — Vladimiras de Castro, 411, 425, 427
Cavalli F., 390
Cervantes, 33
Cézanne, 384, 387
Chagall Marc, 357
Chavannes — Pavis de Chavannes, 126, 358, 386, 388
Chomskis Stasiukas (Marijos Č. sūnus), 100, 234
Chomskis Viktoras, 40, 242
Chopinas Fr., 35, 43, 47, 59, 65, 91, 178, 315, 362, 412
Cigleraitė, 331
Ciplijauskas V., 391
Cirtautas G., 167
Čiurlionienė-Kymantaitė Sofija (Zosė, Zoselė, Zosytė, Zuliukas, Zocha), 143, 146, 153, 162, 165-167, 169, 172-175, 178-185, 188-191, 193-197, 199, 201, 203-208, 210-212, 214-217, 219-224, 228, 231, 234, 236-238, 242-244, 246-260, 263, 264, 269, 271, 273, 276, 277, 279, 280, 282, 291, 298, 308, 317, 322, 334, 337, 347, 360, 361, 422
Čiurlionienė-Radmanaitė Adelė (motina), 16, 282
Čiurlionienė Rožė (Povilo žmona), 102, 184, 187, 188, 232, 234

Čiurlionis Jonas (Jonukas „Vabalas"), 15, 37, 61, 67, 106, 111, 112, 184, 218, 219, 235, 244, 245, 253, 269, 276, 298, 322
Čiurlionis Juozukas, 19
Čiurlionis Konstantinas (tėvas), 16, 282
Čiurlionis Petras (Petrelis, Petriukas, „Gaidys"), 15, 24, 37, 39, 46, 61, 65-68, 70, 71, 79, 106, 111, 172, 174, 184, 188, 189, 218, 245, 253, 269, 276, 322
Čiurlionis Povilas (Paulius, „Gandras"), 37, 39, 40-44, 46, 48, 54, 56, 57, 59, 61, 63, 64, 67, 68, 70, 71, 74, 79, 80, 82, 86, 88, 91, 92, 94, 99-101, 105, 106, 108-110, 113, 114, 118-124, 128, 135, 136, 154, 182-184, 187, 188, 201, 219, 242, 243, 246, 249, 251, 253, 254, 256, 270, 276, 322, 330, 405, 407, 409
Čiurlionis Poviliukas (Povilo sūnus), 183, 235
Čiurlionis Stasys (senelis), 49
Čiurlionis Stasys (Stasiukas, „Kumelys"), 28, 37, 40, 46, 47-49, 51, 53, 57, 58, 61, 62, 65, 67, 68, 70, 71, 79, 95, 97, 100, 106, 108, 110, 111, 116, 118, 121, 128, 181-183, 188, 218-220, 225, 244-246, 249, 273, 276, 280-282, 322, 330, 333, 406, 417, 421
Čiurlionytė-Abraitienė-Borutienė Jadvyga (Jadvygutė, Jadzė, „Žvirblis", „Žvirblelis"), 15, 27, 28, 32, 38, 39, 72, 100, 106-108, 116, 119, 120, 133, 136, 150, 162, 174, 183-185, 217, 219, 230, 234-236, 253, 276, 281, 282, 315, 316, 322, 345, 347, 372, 404, 407
Čiurlionytė-Chomskienė Marija („Burinis laivelis"), 38, 40, 79, 100, 111, 218, 234, 242, 246, 253, 322
Čiurlionytė-Karužienė Valerija (Valė, „Vilkelis"), 15, 24, 38, 61, 62, 100, 106, 133, 184, 218, 232, 234, 235, 275, 276, 308, 310, 311, 316, 318, 322, 333, 361, 362, 374, 390
Čiurlionytė-Stulgaitienė Juzė („Skalbėja"), 15, 21, 22, 28, 38, 40, 66, 77, 95, 111, 119, 149, 184, 217, 219, 230, 236, 246-249, 253, 264
Čiurlionytė Birutė (Povilo dukra), 232
Čiurlionytė Danutė, 178, 223, 275, 276, 280, 322, 361
Čiurlionytė Gražytė (Povilo dukra), 183, 276
Čiurlionytė Honorata, 17
Čiurlionytė Roželė (Povilo dukra), 64, 101, 183
Čudovskis Valerian, 287, 292-294, 299, 301-306, 310, 313, 324, 334, 363, 428
Cvirka Petras, 325
Czarkowskis Boleslovas, 82, 86, 99, 110, 117, 225, 273-276

Dambrauskas-Jakštas A., 313
Daugirdas Tadas, 168, 169, 180
Dausa A., 375
Debussy, 398
Delacroix, 384
Delaunay Robert ir Sonia, 352
Derain, 382
Diagilevas S., 268, 278, 279
Diehl G., 358
Digrys L., 378
Dimitrijevskis N., 391
Diomsio Mario, 365
Dockus K., 374
Dobužinskiai, 222, 229, 260, 264, 267, 269, 271, 274
Dobužinskienė, 195, 212, 213, 276

Dobužinskis M., dail., 181, 182, 190-196, 201, 202, 204, 211, 212, 219, 223-226, 256-259, 266, 268, 278-280, 283, 288, 291, 293, 333, 334, 357, 405, 425, 427
Domaševičius Andrius, dr., 145, 246
Dösburg — Van Dösburg, 352
Dostojevskis F., 33, 302, 327
Duncan Isadora, 35, 314, 315
Dunikowskis K., prof., 98, 99
Dvarionas A., 319
Dvarionas B., 319, 321, 330
Dvarionienė, 331
Dzemskis, 32, 63
Džiaukštas S., 391

Eberle G., 398
Eberlein D., 396, 397, 399
Elena, kng., 91
Ensora James, 388
Erbergas E., 227, 239
Essemas, 292
Ettingeris P., 291

Falkenhanas V., 378
Farnero K., 371
Fernesse Marko, 343
Filonovas, 363
Flammarion C., 33
Focillonas H., 337
Friesz Otto, 382

Gabo, 385
Gabrėnas, 130
Gagarina, kng., 308
Gaidys P., 392
Gaižauskas J., 392
Galaunė Paulius, 135, 223, 320, 323, 326, 330-334, 342, 345, 362, 374, 390
Galdikas A., 423
Galkauskas K., 332
Gallais (slapyv.), 229, 278
Gaučys P., 363, 428
Gaudrimas J., 345, 347, 373, 390
Gauguinas, 387, 388, 412
Geniušas R., dirig., 346
Gericult, 384
Gevandhausas, 56, 65
Giedion-Welcher Carola, 400
Gimbutaitė Sofija, 132, 137, 143, 145, 152, 166, 200, 228, 290
Gira Liudas, 209, 234, 253, 256, 306
Girnius J., 341
Glantz Anna, 363
Glazunovas Aleksandras, 203
Gliauda J., 363, 378
Glinskis J., 392, 393
Goethe, 360
Goghas — Van Gogh, 287, 388
Golgolas S., 291
Göpfert H., 397, 398
Gorkis Maksimas, 345, 347, 348, 387
Górskis Józefas, 282
Gray Camillos, 357
Grečianinovas, 310
Griegas, 91, 202
Grigienė J., 390
Grinius Jonas, 382
Griniuvienė Joana, 151
Grohmannas Willius, 351, 358, 385, 400, 401
Groudis J., 319
Gudaitis A., 391
Gudavičius Juozas, 33
Gudelis A., 403
Gudynas P., 347, 390
Gurovas V., 229
Gurskis Arturas — Górski, direkt., 49
Guzas J., 155

Haftmann Werner, 356, 359
Haydnas, 64, 65, 198
Hamilton G. H., 358
Hanfmannas George M. A., 337, 340, 341, 364, 423
Hanonas, 42
Harrison E. J., 322
Heinsenas H., prof., 48, 60, 61
Heydenas Henrikas, 124, 405
Hendelis-Händel, 49, 65, 337
Herbačiauskas J., 131, 196, 197, 297
Herbekeh-Hansenas, 316
Heroldas, 256
Hofmannas E. T. A., 399
Hofstätter H., 360
Holbein, 128
Holderis Ferdinand, 126, 128, 388
Hölzelis Adolfas, 368
Homejeris P., 60
Hörderlinas, 287
Hugo V., 33

Ibsenas, 33, 327
Ignatavičius E., 392
Imbrasas V., 375
Ivanovas V., 293, 294, 299-301, 306, 309, 310, 313, 325, 334, 350, 352, 364, 372, 421

Yla St., muzikologas, 362

Jablonskis Jonas, 276
Jackevičius, 27
Jadassohnas Salamonas, prof., 46-48, 53, 55, 59, 63
Jakimowiczius A., 365, 388
Jakštas A., 167, 239, 240, 306, 322, 404, 405
Jakubėnas V., 28, 43, 59, 330, 331, 333, 363, 364
Jakubowskis, 150
Jankelis, 37, 38, 67, 113, 183, 188, 219, 231, 253, 255, 268
Janonis Julius, 318, 325
Jaroczinskis S., 390
Jarulaitis Vincas, kan., 167, 243, 283, 298, 331
Jasiukaitis K., 134
Javlenskis A., 280, 357
Jeroševičius, 130
Jodasshonas, prof., 378
Jokūbonis G., 391
Jonynas K. V., 391
Jovanovičius M., 226
Jucevičius Feliksas, 384, 386
Jukonenas H., 323
Juodakytė-Leonienė, 331
Juodikaitis K., 374
Juodis E., 362
Juozapaitis J., 392
Jurgutis V., 392
Jurjanas K., dail., 320
Juscziakas V., 390
Jusfinas A., 390
Juška A., dr., 153, 331
Juzeliūnas J., kompoz., 345

Kandinskienė Nina, 351, 356, 358, 400, 401
Kandinskis Vasilijus, 278, 280, 341, 342, 349-360, 365-368, 370-372, 383-385, 387, 397, 399-401
Kabalevskis D., 394
Kačergienė, 155
Kairiūkštis Vyt., 331, 333
Kairiūkštytė-Jacynienė H., 342
Kairys Stepas, 297, 308
Kalpokas Petras, dail., 130, 297, 320, 345

Kamenski K., 342
Kapočius J., 342
Kapsukas V., 311, 318
Karlowiczius M., 34
Karosas J., 362
Karuža Romas, 322
Karužienė-Čiurlionytė Valerija, 288, 361
Kašubienė A., 414
Kato Itiro, 380
Kaušienė, 242
Kauzikas Jonas, 86
Kaveckas K., 330, 362
Kavaliauskas Ant., kun., 222
Kavaliauskas Pranas, kun., 217
Kelpša, 258, 261-263, 265, 266
Kerbedienė, 118
Keturauskas, 29
Kiserauskas V., 391
Kisinas J., 333
Kymantaitė-Čiurlionienė Sofija, 145, 151, 161-163, 165-168, 196, 412
Klee, 360, 370
Klein W., 354
Klimtas Gustavas, 88, 356, 388
Klingeris Maxas, 126, 128, 388
Klosas, 32, 63
Kniperis L., 376
Kramarz, 397
Krasowskis Geniukas, 95
Krasowskis Vladas, 86, 91, 95, 117
Krause F., 390
Kraszewskis J., 33
Krestovsky Lydija, 350
Kriaučiūnas J., 160
Kriaušaitis, 153
Krikčiukaitis Kazys, 251, 255, 264
Krištopaitis A., 391
Krywulta Jonas, 98, 99, 210
Krol, Frau, 46, 51, 57, 58, 61
Krzyžanowskis Konradas, prof., 86, 87, 89-92, 94, 97-99, 102, 117, 121, 129, 229
Kobaltas, 291
Kochas K., 337
Kolodzeiskis Henrikas, 85
Kolognikovas A., 343
Kolumbas Kristopas, 338
Kondratowiczius L., 33
Korsakas Kostas, 325, 347
Kostkevičiutė I., 390
Kubiliūtė Bronė, 97
Kučiūnas A., 376
Kudirka, 151
Kulbinas N., 182
Kupka Fr., 352, 353, 355, 358, 383
Kuprevičius Andrius, muz., 342, 362, 378, 393
Kuprevičius G., 392
Kuprevičius V., 331
Kuprevičius, vikar., 179
Kutavičius B., 392
Kuzminskis J., dail., 343, 376

Labutytė I., 374
Landsbergis Vyt., 105, 176, 361, 362, 369, 371, 375, 379, 390, 393, 396, 398, 416, 419, 422
Lansarė, 193
Lasi — De Lasi, 25
Larionovas M., 323, 352, 353, 385
Laumenskis, prof., 149
Laurinavičiūtė-Alsen Liuda, 375
Lemanas B. A., 303, 309, 313, 334, 337, 294, 297
Leščinskas V., 130, 155, 158
Levitanas I., 357, 388
Leonardo da Vinci, 128, 329, 388
Lichtas, 59

Lissitzky, 385
Lisztas, 50, 232, 398
Lipchitzas Jacques, 39, 352, 387, 388
Liubomirskis, kng., 273
Liudwiński J., 365
Liutkevičius Gabrielius, 196
Lopotinas B., 308
Lubicz-Zaleska M. J., 239, 423
Lunačarskis A., 310

Maceina Augustinas, 375
Maciejowskis, 41
Mackevičius V., dail., 343, 391
Mackonis, 345, 391
Magnelli, 352
Mahrburgas A., prof., 95
Maironis, kun., 133, 214, 217, 222
Makačinas T., 392
Makovskis Sergijus, 193, 211-213, 218, 227-229, 258, 278, 293, 294, 296, 297, 350, 398, 425
Malczewskis, 388
Malevich, 352, 385
Malinauskaitė J., 392
Mamontovas S., 291
Manet, 384
Maniuszka St., 33
Marcas Francas, 352, 360
Marijošius Vyt., 379
Markevičius Petras, 374
Markiewiczienė, 68
Markiewicių šeima, 29, 31, 32, 46, 67, 69, 122, 273
Markiewiczius Juozas, gyd., 24, 25, 57, 68, 82, 86
Markiewiczius Marijonas, 24, 26, 30, 47, 48, 62
Markiewiczius Petras, 24, 26, 30, 31, 51, 73, 86
Markiewiczius Valė, 48
Martinaitis M., 392
Martinėnas, 216, 257
Marquet, 382
Maškovcevas N., 291
Massatas René, 353, 354
Maszekas Józefas, 25
Matisse, 382
Matulaitis Stasys, 145
Mauclére J., 323
Maurata Ikuo, 380
Mendelssohnas, 56, 64, 65
Merežkowskis D., 33, 327
Meterlinkas Morisas, 397
Michelangelo, 125, 128, 337, 388
Mickevičius Adomas, 33, 324, 427
Mickevičius-Kapsukas Vincas, 310
Mierz-Brzezickis T., prof., 30, 31
Mieželaitis E., 373, 376
Mikėnas J., 391
Mikulskis, Alf., 378
Mikužis, 29
Miltinis J., 375
Minerva, 399
Mironai Andrius ir Ona, 363
Misfeldt Willard, 375
Mlynarskis Emilis, 34, 54, 153
Mondrianas, 352, 360
Mongirdas V., 160
Montvila V., 392
Morawskiai, 273
Moravskis Alfonsas, 144-146, 199, 202
Morawskis Eugenijus (Genius, Geniukas), 32, 35, 41-43, 46, 47, 49-51, 53-60, 65, 69, 72, 79, 82-84, 86, 89-91, 98, 100, 102, 110, 114, 117, 118, 122, 124, 125, 129, 138, 139, 153, 210, 244, 273, 314, 406, 408, 409, 415, 422
Morawskis Wladimiras, 65, 66, 314, 315, 407, 411

Morawskytė Marija, 41, 43
Moreau Gustavas, 386, 388, 397
Motekaitis M., 363
Motekaitis V., 319
Motūza B., 391
Mozartas, 254, 412
Muller Volfgang, 126
Munch E., 161
Murillo, 50, 128

Nacevičius V., muz., 167
Nakovas A., 341, 348, 366, 367
Naruševičius T., 308
Nasvytis Mindaugas, 383
Nasvytytė-Augustinavičienė A., prof., 378
Naujalis Juozas, 29, 256, 257
Neris Salomėja, 374, 376
Newmarch Rasa, 323
Niekischa Arturas, 65
Niemis A. R., 323
Nietzsche Fr., 33, 69, 70, 287, 324, 360
Nikolskis V., 308
Nocenta Raymondo, 357
Noreika L., 96, 374
Norem Annos, 394
Norkutė V., 374
Noskowskis Zigmundas, 33, 46
Nurkse, 332
Nurokas Alfredas, 202

Obristas, 385
Oginskis, kng. 25-28, 36, 44, 48, 52, 55, 57, 302, 373
Ohff H., 396
Olechnowiczius, gyd., 273, 276
Opermanai, grafai, 17
Opermanienė, 18
Orzeszkowa Eliza, 67
Ostanavičius, 253
Ostrauskas K., 362

Paderewskis Ig. J., 34
Paliukaitis A., 96, 131
Paliulionis M., vysk., 167
Palukaitis V. (Spraulis), 97, 123, 144
Panovas A., 325
Pasternakas B., 355, 387
Paukštys Alf., 363
Paulis E., prof., 55, 59, 60
Paulssonas C., 48, 62
Paultroitas B., 337
Pawliszakas Vac., 98, 99
Pechsteinas P. F., 343
Pečkauskaitė Marija, 240
Penkaitis Pranas, 263, 266, 409
Petkevičaitė Gabrielė-Bitė, 131, 151, 168, 180, 278, 284, 288, 290, 298
Petrauskas Kipras, 166-168
Pevsner, 385
Picabia, 352, 368
Picasso, 355, 388
Pinderis V., 337
Pipers R. F., 364
Pleirytė-Puidienė O., 132, 134, 162, 165, 166, 225, 226, 318, 405
Plockaja-Jemcova, 226
Poe Edgar A., 33
Poginskaja F., 343, 344
Ponsgenas G., 356, 371
Povilaitis L., 392
Požėla V., 311
Poziumskienė, 40
Pravdino B., 352
Prielgauskas Ignas, 33, 173, 330

Probst, Herr, 63
Profanas, 168
Prusas Bol., 33
Przybiszewskis Stasys, 69, 406, 410
Pšibilauskienė-Lazdynų Pelėda, 290
Puida Kazys, 123
Putvinskaitė Marija, 132, 143, 145, 170, 188, 228, 252

Rachmaninovas, 43, 226
Račiūnas A., 392
Radmanas K., 39, 53
Radmanas Zenonas, 67, 410
Radmanaitė (Čiurlionienė) Adelė, 16
Radvilienė Elena, 89
Rafael, 128
Rannitas Aleksis, 349-352, 354, 356, 358, 360, 362, 364, 365, 370, 376, 378, 386, 398-400, 413
Rattasepas, 298, 332
Rauduvė P., 374
Redonas Odilonas, 194, 350, 356, 359, 386, 388, 389, 397
Regeris Maxas, 47
Reichmanas, 58
Reinecke Karl, prof., 46, 47, 51, 53-56, 58-60, 378
Rėklaitis P., 344
Rembrandtas, 128, 426
Renoir, 384
Repinas, 388
Reuteris, 318
Rėza, 153
Riemenschmidt, 356
Rimša Petras, 95, 96, 122, 123, 130, 131, 137, 141, 143, 144, 155, 161, 162, 164, 166-168, 170, 180, 181, 188, 228, 262, 266, 270, 288, 297, 330
Rimski-Korsakovas, 43
Ringhom Sixten, 360
Rodchenko, 385
Rodzewiczóna M., 33
Roemeris M., prof., 330, 331
Rogalskis, 27
Rohas Fr., 323
Rollandas Romainas, 312, 337, 339, 341, 347, 387
Romanovas, 310
Roppas Edv., vysk., 130, 133
Rörichas N., 204, 229, 283, 297, 358, 370, 381
Rörichas Sviatoslavas, 381
Rostersas E., 399
Rostislavovas A., 227
Rotersas, 396
Rozineris F., 390
Rubensas, 125, 128
Rūkštelė A., 331, 376
Rumelis Valteris, 314, 315
Rušinskaitė M., 155
Ruskin John, 33
Ruszczycas Ferdinandas-Ruščius, prof., 86, 87, 97, 98, 108, 284, 428
Ruthardt, 46
Saint-Saens, 49
Salteris, 48, 62
Salvatori G., 322, 323
Santvaras St., 318
Sasnauskas Česl., 217, 222, 232, 256, 257, 259, 263, 267, 309
Savickas A., 347, 373-375, 390, 391, 411
Savickas Jurgis, 373
Schäffner Katharina, 368
Schmithalsas Franzas, 368
Schmutzler R., 357
Schonbergas Arnoldas, 398, 400

Seelmann-Eggebertas U., 355
Segantinis Giovannis, 126, 128
Senkiewiczius H., 33
Senkus Jonas, kun., 213
Senno — René Le Senno, 412
Sera, 387
Seuphoras M., 356
Shmithas Edwardas Lucie, 359, 360
Sidrovas A., 372, 376
Silvestravičius M. Davainis, 160
Simonovas K., 376
Simonovičius M., 291
Sygietyńskis Antanas, prof., 31, 32, 46
Skirgaila, muz., 131
Sklėrius-Sklėrys Kajetonas, dail., 319
Skriabinas, 43, 226, 287, 293, 309, 362, 367, 370, 387, 399
Skroders, 134
Skrutkowska Marija (Marinė) 215, 219, 220
Skučaitė R., 392
Slovackis J., 33, 165
Smetona A., prez., 331
Smilgaitė-Dvarionienė A., 330
Somovas K., 182, 190, 193, 204, 258, 259
Sruoga B., 309, 322
Stabrauskas Kazys, 87-89, 92, 94, 97-99, 102-104, 110, 121, 123, 130, 155, 160, 169, 180, 204, 240, 273, 278, 281, 297, 366
Stabrauskienė Julija, 103, 155
Staneika Adalbertas, 97, 131, 155
Staneikaitė Elena, 149
Stanislavskis, 177, 260
Staniukovičius V., 227
Stankevičius Pranas, 96
Stasiulevičius A., 391
Stasiulionis, vikar., 179
Staugaitis A., 96
Staugaitis Justinas, kun., 96
Stauskas P., 345, 374, 391
Steiner R., 360
Stendhalis, 412
Stephanas R., prof., 399
Steponaitis V., 306
Steponavičius J., kun., 306
Stone M., 398
Strausas Richardas, 58, 397, 398
Stravinskis Igoris, 226, 338, 339, 355, 387
Strolia J., muz., 330
Stuckas Franzas, 126, 128, 388
Stulgaitienė-Čiurlionytė Juzė, 322, 342
Stulgaitis Vincas, 247-249
Surovičiūtė Roželė, 91

Šaliapinas F., 263
Šalkauskis Stasys, 312-314, 324, 334, 337
Šeinius Ignas, 422
Šepetys Lionginas, 371, 390
Šestovas, 310
Šimkevičius, 29
Šimkus Stasys, 96, 153, 200, 262, 319, 321, 330
Šimonis Kazys, 297
Šiškinas, 388
Šklėrius, 131
Šlapelis Ignas, 306, 307, 316-319, 321-324, 331, 361
Šlejevas V., 344
Šliūpas Rokas, gyd., 169
Šmitas K., 17
Šomacheris, dr., 203
Špetas, 310
Štarka J., 41, 321, 330
Šuiskis B., 278, 291
Švažas K., 391
Švedas V., 392
Švėgžda A., 391
Švoinickis, dail., 96

Tallat-Kelpša (Kelpša) Juozas, 133, 140-142, 198, 200, 204, 208, 229, 329, 333
Tarabilda V., 230
Tatline, 352
Tauber-Arp Sophie, 352
Tichy Karolis, prof., 86, 129
Tiškevičius, grafas, 29, 165, 311
Tizianas, 128, 426
Tolstojus A., 310
Tolstojus Levas, 33, 302, 337
Toulouse-Lautrecas, 388
Trečiokaitė-Žebenkienė J., 343
Trent, 213
Tretjakovas, 228
Tubelienė J., 138
Tugendholdas J., 308
Tuleikis L., 391
Tumas-Vaižgantas, kun., 134, 146, 160, 173, 218, 276, 317, 321
Turchi N., 323
Turner, 384
Twardowskiai, 114, 145, 201

Ulianskas Antanas, 131, 155
Ulianskas Kazys, 96, 325
Umbrasas J., 372, 373, 390, 396, 398, 413
Undoič, 25
Urban, 126

Vahctova L., 358
Vainiūnas S., 332, 392
Vaišnoras A., 378
Vaitiekūnas R., 391
Vaitkūnas Gytis, 387, 390
Vaitkus J., 392
Valkanas Alene, 393
Van Gogh, 364
Vanslovas V., 343
Varanka V., dail., 330
Varnas Adomas, 97, 131, 155, 270, 297, 363
Varnelis Kazys, 377, 378, 394
Vasilievas, 388
Vavelskienė, grafienė, 172, 246
Vėbra R., 393
Veikienė, 33
Valasquez, 128
Veliuoniškis P., 96
Velpsas, 332
Venckus A., 390
Venclova Antanas, 347, 348, 362, 369, 385
Verdi, 141
Veriasčiaginas, 388
Verlaine'as, 412
Veržbilovičius, 263
Videns, 242
Vienožinskis Justinas, 323, 326, 330
Viesulas Romas, 387
Vildžiūnas V., 378, 391, 392
Vileišienė J., 144
Vileišienė P., 145, 159
Vileišis Jonas, 137, 141, 144, 297
Vileišis Petras, 129, 145
Virbickas P., 155
Vitartas, 29
Vitkevičius, dail., 96
Vivulskis Antanas, 155
Vydūnas, 160, 196, 199, 200, 313
Vodzinskis A., 218
Voldemaras Aug., 263
Volejka, kleb., 121, 247
Vorobjovas Mikalojus, 36, 70, 225, 334-337, 339, 340, 342, 360, 422, 423, 425
Vrubelis, 204, 287, 388

Wagneris, 43, 50, 65
Waldemar George, 400
Wawženieckis M., 294

Weberis, 56
Wehmeyer G., 399
Wiegand Carmion von, 349
Wiemajeris, prof., 55, 59, 63
Witkiewiczius, 388
Wyspianskis S., 294
Wojciechas, 68, 71, 79, 139
Wolmanaitė Halina, 94, 124, 141, 144, 152, 165, 407
Wolmanas Bronius, 94, 114
Wolmanienė B., 95, 103, 109, 116, 117, 121, 122, 125, 128, 133, 135, 138, 147, 155, 158, 161, 165
Wolmanų, šeima, 94, 97, 110, 113, 117, 118, 123, 124, 129, 139, 273, 288, 416
Wundt, 95

Yla St., muzikologas, 362

Zahn L., 356, 371
Zaidmanas A., 316
Zaluska Jonas, 82, 86, 125, 216, 217, 219, 273
Zamoyskis, 43
Zauniūtė M., 155, 158
Zavadzkis J., 252, 260, 263
Zerle H., 378
Zikaras J., 131, 155, 158, 191, 196, 201, 240, 391
Zrębiewiczius R., 354
Zubovas Vl., arch., 322
Zubovienė-Čiurlionytė Danutė, 361

Žebriūnas A., 393
Žebrowska, 201, 203
Žemaitė-Žymantienė, 131, 133, 151
Žemaitis Z., 298
Žemkalnis, 151
Žilevičius Juozas, 178-180, 220, 225, 230, 242, 245, 321, 322
Žilinskas K., 378
Žilinskas-Pokorskis, 199
Žygas Kęstutis Paulius, 386
Žmuidzinavičius Antanas, 96, 111, 130, 131, 137, 138, 143, 147, 155, 180-182, 228, 240, 246, 252, 253, 255, 256, 278, 280, 283, 288, 297, 307, 321, 331, 333, 343, 362, 374
Žoromskis Kazys, 342, 382
Žukas, 29

Kaina: $15.00

M. K. ČIURLIONIS: KŪRĖJAS IR ŽMOGUS

„Užgimė muzika drauge su žmogaus siela, ir tai yra jo svarbiausioji ir pirmutinė kalba," teigė Čiurlionis. Taip, kūrėjas ir žmogus yra neperskiriami. Ir šios apybraižos autorius Stasys Yla, kunigas ir poetas, sakosi labiausiai norėjęs duoti skaitytojui pajusti Čiurlionį ne tik kūrėją, bet ir žmogų. Žmogų veržlų, stebinantį savo asmenybės integralumu, pakiliu žvilgsniu į gamtą, žmogų ir visatą, kūrėją, dažnai kankinamą viską paralyžuojančia depresija ar gyvenantį intensyvų kūrybinį polėkį.

Kūrėjui lemta būti vienišam, nesuprastam savo aplinkos, nes jis visuomet yra praaugęs keliomis kartomis savo laiką. Bet vis dėlto kūrėjas jaučiasi atsakingas prieš kitus, jaučiasi einąs didžiulės procesijos priešaky, regįs, kas kitam yra paslaptis, net daugiau, negu jis pats pajėgia išsakyti žodžiais. „O, Viešpatie, nušviesk, maldauju, kelią mano, nes jo nepažįstu. Išėjau priekin mūsų procesijos, o žinau, kad ir kiti paskui mane eis, bet kad tik ne šunkeliais", — išsiveržia Čiurlioniui šauksmas parašytoje Druskininkuose maldoje — psalmėje.

Čiurlionio vardas ilgai tebuvo žinomas tik savo šeimos, draugų ar jautresnių, įžvalgesnių meno žmonių tarpe. Bet po mirties jo garsas nenutilo, ir dabar jis žengia į pasaulinę meno sceną, į žymiausias paveikslų galerijas. Jo vardas vis dažniau minimas, ypač ryšium su diskusija apie abstraktinį meną. Žymieji meno kritikai, dailininkai, rašytojai — lietuvių, rusų, vokiečių, prancūzų — ieško jo kūrybinio įkvėpimo šaltinio. Čiurlionio dienoms vis labiau nuriedant į praeitį, gilėjant perspektyvai, randami keliai ir būdai jo kūrybai tikriau suprasti, ypač suprasti jo dvejopą talentą — spalvų ir garsų kūrėją.

YL-03
P.7051

„Praaugo jis save, net ir savo mirtį. Tebekalba ir dar ilgai kalbės be žodžių — vaizdais ir muzika. Žodinė banga, kaip *Jūros sonatos* finale, įsisiūbavusi, dar kyla ir rašo jo inicialus MKČ pasaulio dėmesyje. Bandėm tą bangą ‚pagauti' šiuose puslapiuose pilnesniam vaizdui — ligi jo akys užgeso ir po to — ligi dabar.

Kur tie žodžiai baigiasi, kur prasideda žmogus — vieniems fenomenas, kitiems mįslė, tretiems sfinksas, dar kitiems pranašas. Žmogus — Čiurlionis su pakiliu ir giliu žvilgsniu praverti paslaptis, išsakyti, kas neišsakoma žodžiais, tik vaizdais lyg apokalipsėje.

Ar pajutom, kur veda, kur kreipia mus kūrėjo dvasia iš savo ypatingų gelmių — į kokias būties viršūnes bei erdves, į kokio Rexo karaliją?" klausia šios apybraižos autorius Stasys Yla ir kviečia: „Jo visuma, kurios ieškojom, smeigiasi į jo asmenį, į išskirtiną jo tikėjimą, išaugusį savoj šeimoj ir aplinkoj, praturtintą svečiose šalyse."

Errata

„M. K. ČIURLIONIS: KŪRĖJAS IR ŽMOGUS"

Pastebėtos klaidos ir patikslinimai

Psl.	Eilutė	Išspausdinta	Turi būti
6	2 eil. iš apač.	atiminimui	atminimui
7	II sk., 2 eil. iš virš.	skičai	škicai
8	V sk., 3 eil. iš apač.	Gydimo	Gydymo
12	7 eil. iš virš.	interst	interest
29	Po paveikslu ir 453 psl.	blanknote	bloknote
33	8 eil. iš virš. ir 466 psl.	Senkiewiczius	Sienkiewiczius
33	8 eil. iš virš. ir 465 psl.	Rodzewiczóna	Rodziewiczówna
46	12 eil. iš virš.	voltornu	valtorna
48	10 eil. iš apač.	Ratnyšėle	Ratnyčėle
56	7 eil. iš apač.	Mende ssohno	Mendelssohno
64	1 eil. iš apač.	Mendelsohną	Mendelssohną
68	6 eil. iš virš.	apmokomų	apmokamų
75	Paskutinė eil.	palsaptingą	paslaptingą
82	Po paveikslu ir 453 psl.	Jahova	Jehova
100	8 eil. iš apač.	buvosi	buvusi
103	2 eil. iš virš.	tyriamai	tiriamai
149	6 eil. iš apač. ir 466 psl.	Staneikaite	Stanekaite
160	15 eil. iš apač.	*Žvaigždymu*	*Žvaigždynu*
177	3 eil. iš virš.	Kąstyčiu	Kastyčiu
182	9 eil. iš virš. ir 457 psl.	Atokolskio	Antokolskio
195	5 eil. iš apač.	laprkičio	lapkričio
204	7 eil. iš virš.	simoblistų	simbolistų
223	5 eil. iš apač.	gatyėje	gatvėje
225	12 eil. iš virš.	Druksininkus	Druskininkus
243	14 eil. iš virš.	paskudavome	pasukdavome
255	14 eil. iš virš.	Kriščiukaitį	Krikščiukaitį
264	3 eil. iš virš.	Kriščiukaičio	Krikščiukaičio
264	6 eil. iš apač.	skaičavimo	skaičiavimo
278	15 eil. iš virš.	asakė	atsakė
283	10 eil. iš virš.	Pastorosios	Pastarosios
296	11 eil. iš virš.	subjektivizmo	subjektyvizmo
298	11 eil. iš apač.	*Čiurlinio*	*Čiurlionio*
304	6 eil. iš apač.	nejudomas	nejudamas
308	7 eil. iš virš.	Maksva	Maskva
309	3 eil. iš apač.	giedomos	giedamos
311	7 eil. iš apač.	Olandijoj	Danijoj
313	6 eil. iš apač.	laikantį	laikanti
344	7 eil. iš apač.	kaiminystėje	kaimynystėje
355	13 eil. iš apač.	laikytinos	laikytinas
358	3 eil. iš virš.	*Kandinksy*	*Kandinsky*
363	5 eil. iš apač.	*slov*	*slovo*
375	Po paveikslu ir 455 psl.	Juodaičio	Juodikaičio
377	1 eil. iš apač.	fluorefortų	florofortų
384	6 eil. iš virš.	Géricult	Géricault
387	11 eil. iš apač.	Pastarnakas	Pasternakas
388	10 eil. iš virš. ir 458 psl.	Pavis	Puvis
392	16 eil. iš apač.	siuta	siuita
395	Po paveikslu ir 456 psl.	Tretijakovo	Tretjakovo
400	9 eil. iš virš.	Čiurlionios	Čiurlionis
401	13 eil. iš virš.	*Übergegenstädliche*	*Übergegenständliche*
404	9 eil. iš virš.	tekmėj	tėkmėj
411	Po paveikslu ir 456 psl.	dvilypią	dvilypę
439	7 ir 9 eil. iš virš.	iškišulį, iškišulys	iškyšulį, iškyšulys
441	12 eil. iš virš.	kontraversiją	kontroversiją
446	3 eil. iš apač.	Milašius tarp . . .	Grinius J., Milašius tarp . . .
460	8 eil. iš apač.	Groudis	Gruodis
462	4 eil. iš apač.	Krikčiukaitis	Krikščiukaitis
467	7 eil. iš apač.	Vaišnoras	Vaikšnoras